

Archiv města Brna vydal:

1. J. Dřimal
Archiv zemského hlavního města
Brna. Brno 1930.
2. J. Dřimal
Zemský dům v Brně. Brno 1947.
Cena 40,- Kčs.
3. V. Burian
Vývoj náboženských poměrů v Brně
1570-1618. Brno 1948.
4. Průvodce po výstavě Moravská
knižní malba. Brno 1954.
Rozebráno.
5. A. Friedl, J. Dřimal, V. Burian
Moravská knižní malba.
Brno 1955.
Cena 20,- Kčs.
6. Brno od pravěku k dnešku I-II.
Brno 1959.
Rozebráno.
7. Brno v minulosti a dnes I.
Brno 1959.
Cena 21,- Kčs.
Rozebráno.
8. Brno v minulosti a dnes 2.
Brno 1960.
Cena 33,- Kčs.
9. Brno v minulosti a dnes 3.
Brno 1961.
Cena 30,- Kčs.
10. Brno v minulosti a dnes 4.
Brno 1962.
Cena 32,- Kčs.
11. Brno v minulosti a dnes 5.
Brno 1963.
Cena 36,- Kčs.
12. Brno v minulosti a dnes 6.
Brno 1964.
Cena 26,- Kčs.
13. J. Dřimal
Archiv města Brna.
Průvodce po fondech a sbírkách.
Praha 1956.
Cena 23,35 Kčs.

Nákladem archivní správy ministerstva vnitra v Praze vyšlo:

BRNO v minulosti a dnes

ARCHIV MĚSTA BRNA

H 8751

Tisk 52

BRNO
v minulosti
a dnes

02/65 • 47-017-65 • Váz. Kčs 36,-

7

1965

**BRNO
V MINULOSTI
A DNES**

Sedmý ročník sborníku je věnován k šedesátinám docenta dr. Jaroslava Dřimala, archíváře a historika města Brna. Jeho spolupracovníci, přátelé a žáci přispívají svými studiemi, články a materiály k poznání dějin Brna. Rozsáhlá rozprava V. Peší se zabývá průběhem bojů Rudé armády na jaře 1945, které vedly k osvobození Brna. K novějším dějinám města jsou zaměřeny příspěvky L. Bednařika, Ant. Ševčíka, J. Šlizišského, J. Obrátlíka, M. Novotné, J. Radimského a I. Štáchy. Kulturním dějinám jsou věnovány články J. Marka, J. Skutíla, M. Zemka, K. Fojtíka, F. Hoffmanna, J. Mezníka a A. Gregora. Politické, hospodářské a církevní dějiny města sledují B. Šindelář, V. Burian, Vl. Voldán, J. Macůrek, I. Kríka, J. Pošváf, Gr. Chaloupka, Fr. Čáda, J. Vodička, M. Švábenský, P. Zaoral a O. Vičar. Sborník uzavírá soupis prací jubilanta z pera M. Zemka a J. Skutíla.

NAKLADATELSTVÍ BLOK

V BRNĚ

AR

f

Tisk 5

BRNO
V MINULOSTI A DNES

BRNO

V MINULOSTI A DNES

---

*Sborník příspěvků
k dějinám a výstavbě Brna*

VII

Brno 1965

NAKLADATELSTVÍ BLOK BRNO

od H 8451 [2125]

Řídí komise pro dějiny Brna při Historickém ústavu ČSAV (nám. Rudé armády 9/I): J. Dřímál, předseda (Archiv města Brna), R. Blažek (komise regionálních dějin při MěstVKSC), V. Burian (Archiv města Brna), K. Fojtík (Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV), D. Jeřábek (Filosofická fakulta), J. Jirásek, tajemník redakce (HÚ ČSAV), F. Jordán (Filosofická fakulta), J. Kolečka (Filosofická fakulta), V. Peša (HÚ ČSAV), A. Ševčík (Archivní oddělení KSMV) a O. Toman (Muzeum města Brna)

Adresa administrace sborníku „Brno v minulosti a dnes“:
Brno, náměstí Družby národů 1, Archiv města Brna

K šedesátinám

DOCENTA DR. JAROSLAVA DŘÍMALA

ARCHIVÁŘE A HISTORIKA MĚSTA BRNA

věnují upřímně přátelé, spolupracovníci a žáci

OBSAH

ČLÁNKY

<i>Ladislav Bednařík</i> , Z dějin brněnské Zbrojovky od osvobození do znárodnění (26. dubna do 25. října 1945)	11
<i>Antonín Ševčík</i> , Germanizační činnost brněnských nacistických úřadů v letech 1939–1945	26
<i>Jerzy Ślizziński</i> , Příspěvek ke stykům Brněnské university s Poláky v meziválečném období	35
<i>Jindřich Obršlík</i> , K úloze Brna v politice německé buržoazie v letech 1919–1925	38
<i>Jaroslav Marek</i> , Kapitola z dějin historické vědy v Brně: L. K. Hofman	49
<i>Jan Skutil</i> , Brněnská Uhrova visí Bocklinova Ostrova mrtvých	56
<i>Bedřich Šindelář</i> , Lidový sektář a utopista František Šimáček v Brně 1811–1812	64
<i>Vladimír Burian</i> , Boje měšťanského výboru s městskou radou v Brně koncem 17. a na počátku 18. století	77
<i>Metoděj Zemek</i> , Z činnosti školního divadla v Brně	84
<i>Vladimír Voldán</i> , Liechtenštejnové-Kastelkorní a jejich brněnské domy	93
<i>Karel Fojtík</i> , Některé poznámky k svatbě na Brněnsku a západní Moravě v 16. a 17. stol.	101
<i>Josef Macůrek</i> , Brno, Bratislava a Trnava v 2. čtvrti 16. století	109
<i>František Hoffmann</i> , Brněnská statuta střeleckého bratrstva sv. Šebestiána z roku 1499	119
<i>Ivan Krška</i> , Jiří z Poděbrad a Brno v letech 1466–1467	124
<i>Jaroslav Pošvár</i> , Mince města Brna	130
<i>Jaroslav Mezník</i> , K prvkům jihlavského práva v právní knize písaře Jana	136
<i>Gracián Chaloupka</i> , K nejstarším dějinám Starého Brna	142
<i>František Čáda</i> , Brno – křižovatka starých cest	151
<i>Josef Skutil</i> , Nová paleolitická stanice a neolitická sídliště v Jiráskově čtvrti v Brně	163

MATERIÁLY

<i>Marie Novotná</i> , Vzpomínka na počátky socialistického výrobního družstevnictví na Brněnsku	169
<i>Jiří Radimský</i> , Z prvního roku okupace	183
<i>Jaroslav Vodička</i> , Přehled vývoje farních a matričních obvodů v Brně	193
<i>Ivan Starba</i> , Archivní materiál ke studiu brněnského textilního průmyslu do znárodnění	218
<i>Mojmír Švábenský</i> , Nové moravské landfrídy	224
<i>Prokop Zaoral</i> , Urbář Herburského kláštera z roku 1438	233
<i>Oldřich Vičar</i> , Místopis Brna v polovici 14. století	242
<i>Alois Gregor</i> , Brněnská staročeská legenda o sv. Alžbětě	284
<i>Metoděj Zemek - Jan Skutil</i> , Bibliografie prací doc. dr. Jaroslava Dřímala	292

ROZPRAVA č. 7

<i>Václav Peša</i> , Osvobození Brna Rudou armádou	301
--	-----

БРНО
В ПРОШЛОМ И В НАСТОЯЩЕМ
Сборник статей по истории и строительству г. Брно
VII/1965

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Ладислав Беднаржик</i> , Из истории брненского оружейного завода „Зброевка“ от освобождения до его национализации (26 апреля—25 октября 1945 г.)	11
<i>Антонин Шевчик</i> , Германизаторская деятельность нацистских властей г. Брно в 1939—1945 гг.	26
<i>Ержи Шлизиньски</i> , Заметка к сношениям Университета г. Брно с поляками в междувоенный период	35
<i>Инджих Обршлик</i> , К роли г. Брно в политике немецкой буржуазии в 1919 до 1925 г.	38
<i>Ярослав Марек</i> , Глава из прошлого исторической науки в г. Брно: Л. К. Гофман Ян Скутиль, Мечта брненского поэта Угера инспирированная картиной Бекклина „Остров мертвых“	49
<i>Бедржих Шинделарж</i> , Народный сектант и утопист Франтишек Шимачек в городе Брно в 1811—1812 гг.	56
<i>Владимир Буриан</i> , Борьба комитета мещан с городским советом в Брно в конце 17-ого и в начале 18-ого веков	64
<i>Методий Земек</i> , Из деятельности школьного театра в г. Брно	77
<i>Владимир Вольдан</i> , Лихтенштейны-Кастелькорны и их брненские дома	84
<i>Карель Фойтик</i> , Некоторые замечания по поводу свадьбы в Брненской области и западной Моравии в 16-ом и 17-ом веках	93
<i>Иосиф Мацурек</i> , Города Брно, Братислава и Трнава во 2-ой четверти 16-ого века	101
<i>Франтишек Гоффманн</i> , Брненский статут стрелкового братства им. Святого Шестигана из 1499 года	109
<i>Иван Кришка</i> , Иржи из Подебрад и Брно в 1466—1467 годах	119
<i>Ярослав Пошварж</i> , Монеты города Брно	124
<i>Ярослав Мезник</i> , К элементам иглавского права в правовой книге писаря Яна	130
<i>Грациан Халопка</i> , К древнейшей истории г. Старе Брно	136
<i>Франтишек Чада</i> , Брно — перекресток древних путей	142
<i>Иосиф Скутиль</i> , Новая палеолитическая станция и неолитическое селище в городе Брно в квартале им. Ирасека	151
	163

МАТЕРИАЛЫ

<i>Мария Новотна</i> , Воспоминание о начатках социалистической промышленной кооперации в Брненской области	169
<i>Иржи Радимски</i> , Из первого года оккупации	183
<i>Ярослав Водичка</i> , Обзор развития приходских и метрических участков в г. Брно	193
<i>Иван Штарга</i> , Архивный материал по изучению истории текстильной промышленности г. Брно до ее национализации	218
<i>Моймир Швабенски</i> , Новые моравские „ландфриды“	224
<i>Проккоп Заораль</i> , Урбарий гербургского монастыря из 1438-ого года	233
<i>Ольдржих Вичар</i> , Топография г. Брно в половине 14-ого века	242
<i>Алоис Грегор</i> , Древнечешская легенда о Священной Альжбете хранена в г. Брно	284
<i>Методий Земек—Ян Скутиль</i> , Библиография трудов доцента д-ра Ярослава Држи-маля	292

БОЛЬШАЯ СТАТЬЯ № 7

<i>Вацлав Пеша</i> , Освобождение г. Брно Красной Армией в 1945 г.	301
--	-----

BRNO
IN DER VERGANGENHEIT UND GEGENWART
Sammelschrift zur geschichte und zum Aufbau von Brno
VII/1965

INHALT

STUDIEN

<i>Ladislav Bednařik</i> , Aus der Geschichte des Industrierwerkes Zbrojovka in Brno seit der Befreiung bis zur Nationalisierung (26. April—25. Oktober 1945)	11
<i>Antonín Ševčík</i> , Die Germanisierungstätigkeit der nazistischen Behörden in Brno in den Jahren 1939—1945	26
<i>Jerzy Ślizyński</i> , Ein Beitrag zur Geschichte der Kontakte der Universität in Brno mit Polen zur Zeit zwischen den beiden Weltkriegen	35
<i>Jindřich Obršlík</i> , Zur Aufgabe der Stadt Brno in der Politik der deutschen Bourgeoisie in den Jahren 1919—1925	38
<i>Jaroslav Marek</i> , Ein Kapitel aus der Geschichte der historischen Wissenschaft in Brno: L. K. Hofman	49
<i>Jan Skutil</i> , Eine durch Böklin's Toteninsel inspirierte Vision des brünner Dichters Uher	56
<i>Bedřich Šindelář</i> , Ein volkstümlicher Sektierer und Utopist in Brno 1811—1812 — Frant. Šimáček	64
<i>Vladimír Burian</i> , Die Kämpfe des Bürgerausschusses mit dem Stadtrate in Brno am Ausgang des 17. und Anfang des 18. Jahrhunderts	77
<i>Metoděj Zemek</i> , Aus der Tätigkeit des Schultheaters in Brno	84
<i>Vladimír Voldán</i> , Die Lichtensteins-Kastelkornis und ihre Häuser in Brno	93
<i>Karel Fojtik</i> , Einiges zum Hochzeitsbrauchtum im Gebiet von Brno und in Westmähren im 16. und 17. Jahrhunder	101
<i>Josef Macůrek</i> , Brno, Bratislava und Trnava in dem zweiten Viertel des 16. Jahrhunderts	109
<i>František Hoffmann</i> , Die Statuten der Schützenbruderschaft des hl. Sebastian aus dem Jahre 1499 in Brno	119
<i>Ivan Krška</i> , Georg von Podiebrad und Brno in den Jahren 1466—1467	124
<i>Jaroslav Pošvát</i> , Die Münze der Stadt Brno	130
<i>Jaroslav Mezník</i> , Zu den Elementen des Iglauer Rechtes in dem Rechtsbuch des Schreibers Johann	136
<i>Gracián Chaloupka</i> , Zur ältesten Geschichte von Staré Brno	142
<i>František Čáda</i> , Brno — eine Kreuzung alter Wege	151
<i>Josef Skutil</i> , Eine neue paläolithische Station und eine neolithische Siedlung in Jiráskova čtvrtě in Brno	163

MATERIALIEN

<i>Marie Novotná</i> , Eine Erinnerung an die Anfänge des sozialistischen Produktionsgenossenschaftswesens in dem Gebiet von Brno	169
<i>Jiří Radimský</i> , Aus dem ersten Jahre der Okkupation	183
<i>Jaroslav Vodička</i> , Eine Übersicht der Entwicklung der Pfarr- und Matrikelbereiche in Brno	193
<i>Ivan Štarba</i> , Archivmaterialien zum Studium der Geschichte der Textilindustrie in Brno bis zur Nationalisierung	218
<i>Mojmír Svábenský</i> , Neue mährische Lanfriede	224
<i>Prokop Zaoral</i> , Des Urbar des Herburger Klosters aus dem Jahre 1438	233
<i>Oldřich Vičar</i> , Topographie von Brno zur Hälfte des 14. Jahrhunderts	242
<i>Alois Gregor</i> , Die brünner altschechische Legende von der hl. Elisabeth	284
<i>Metoděj Zemek — Jan Skutil</i> , Bibliographie der Schriften des Doz. Dr. Jaroslav Dřimal	292

ABHANDLUNG Nr. 7

<i>Václav Peša</i> , Die Befreiung der Stadt Brno durch die Rote Armee	301
--	-----

BRNO
DANS SON PASSÉ ET AUJOURD'HUI
Recueil de travaux concernant l'histoire et le développement de Brno

TABLE DES MATIÈRES

ARTICLES

<i>Ladislav Bednařík</i> , Sur l'histoire de l'usine „Zbrojovka“ à Brno depuis la libération jusqu'à sa nationalisation (26. avril – 25. octobre 1945)	11
<i>Antonín Sevcík</i> , L'activité de germanisation des autorités nazis à Brno en 1939–1945	26
<i>Jerzy Śliżiński</i> , Contribution à l'histoire des relations de l'Université à Brno avec les Polonais entre les deux guerres	35
<i>Jindřich Obršlík</i> , Sur le rôle de Brno dans la politique de la bourgeoisie allemande en 1919–1925	38
<i>Jaroslav Marek</i> , Un chapitre de l'histoire de la science historique à Brno: L. K. Hofman	49
<i>Jan Skutil</i> , La vision poétique de Uher inspirée par l'Île des morts de Böcklin	56
<i>Bedřich Šindelář</i> , Le sectaire et l'utopiste František Šimáček à Brno en 1811–1812	64
<i>Vladimír Burian</i> , Luttés du Comité bourgeois avec le Conseil municipal à Brno à la fin du 17 ^e et au début du 18 ^e siècles	77
<i>Metoděj Zemek</i> , A propos de l'activité du théâtre scolaire à Brno	84
<i>Vladimír Voldán</i> , Les Leichtenstein-Kastelkorn et leurs maisons à Brno	93
<i>Karel Fojtík</i> , Quelques remarques sur les noces dans la région de Brno et dans l'Ouest de la Moravie au 16 ^e et au 17 ^e siècles	101
<i>Josef Maciárek</i> , Brno, Bratislava, Trnava dans le second quart du 16 ^e siècle	109
<i>František Hoffmann</i> , Les statuts de la Confrérie de tir St. Sébastien de Brno de 1499	119
<i>Ivan Krška</i> , Georges de Poděbrady et Brno dans les années 1466–1467	124
<i>Jaroslav Pošváb</i> , Monnaie de la ville de Brno	130
<i>Jaroslav Mezník</i> , Sur les éléments du droit de Jihlava dans le code du scribe Jean	136
<i>Gracián Chaloupka</i> , Sur la plus ancienne histoire de la Vieille ville de Brno	142
<i>František Čáda</i> , Brno – le carrefour des anciens chemins	151
<i>Josef Skutil</i> , Nouvelle station paléolithique et siège néolithique dans le quartier Jirásek à Brno	163

MATÉRIAUX

<i>Marie Novotná</i> , A propos des débuts des sociétés coopératives de production dans la région de Brno	169
<i>Jiří Radimský</i> , De la première année de l'occupation	183
<i>Jaroslav Vodička</i> , Aperçu de l'évolution des finages des paroisses et de ceux des registres de l'état civil à Brno	193
<i>Ivan Štarba</i> , Documents d'archives concernant les études sur l'industrie textile à Brno jusqu'à sa nationalisation	218
<i>Mojmír Svábenský</i> , Les nouveaux „landfrieds“ moraves	224
<i>Prokop Zaoral</i> , Le cadastre du couvent de Herburg de l'an 1438	233
<i>Oldřich Vičar</i> , La topographie de Brno au milieu du 14 ^e siècle	242
<i>Alois Gregor</i> , La légende de la Sainte Elisabeth en vieux-tchèque, trouvée à Brno	284
<i>Metoděj Zemek - Jan Skutil</i> , Bibliographie des travaux de M. Jaroslav Dřimal, docteur ès lettres, chargé de cours	292

ARTICLE DE FOND No 7

<i>Václav Peša</i> , La libération de Brno par l'Armée rouge	301
--	-----

Z DĚJIN BRNĚNSKÉ ZBROJOVKY OD OSVOBOZENÍ
DO ZNÁRODNĚNÍ (26. DUBNA — 25. ŘÍJNA 1945)

Společně s rozhodující částí města byl 26. dubna 1945 osvobozen i jeden z největších brněnských závodů Čs. zbrojovka. Hned následující den přišli první zaměstnanci, aby se přesvědčili, jak jejich závod přečkal osvobozovací boje a zasáhli tam, kde bylo třeba. Ukázalo se, že objekty závodu válečnými událostmi příliš neutrpěly. Nacisté sice závod podmiňovali, ale pro závady na elektrickém vedení k náložím na plánované destrukce již nedošlo. Válečnými událostmi byly silně poškozeny jen objekty 62, 71 a zničen most přes Svitavu, zatímco ostatní objekty nebyly vážněji poškozeny. Zbrojovka tak ve srovnání s jinými závody přečkala přechod fronty bez velikých škod.¹⁾ Proto v popředí zájmu zaměstnanců, vracejících se do závodu, nebylo odstraňování troskek, ale úsilí o obnovení výroby, o její převedení na výrobu mírovou a o pomoc těžce poškozenému městu.

Při obnově výroby sehrála významnou, možno říci rozhodující úlohu Revoluční závodní rada (RZR). Již 30. dubna se dostavil do závodu člen Revolučního národního výboru města Brna Adolf Klofáč, který byl jedním ze tří členů referátu organizování dělnických odborů.²⁾ Na schůzce asi 30 dělníků projednal přípravu volby RZR, která vedle úkolů výrobních a správy závodu měla připravit i ustavení jednotné odborové organizace. Už na této schůzce došlo k prvnímu střetnutí. Někteří dosavadní představitelé Národní odborové ústředny zaměstnanecké (NOÚZ) se při přípravě RZR snažili prosadit svůj vliv a získat pro sebe některé vedoucí funkce. Byl to nepříjemný konflikt, volbu nového orgánu zaměstnanců však nemohl podstatně ovlivnit. Přítomní dělníci rozhodně odmítli jakékoliv další zasahování těchto zprofanovaných lidí do života závodu. Po vyjasnění základních úkolů bylo rozhodnuto provést volbu RZR příští den. Všichni přítomní se zavázali, že zajistí pro tento významný akt co největší účast zaměstnanců Zbrojovky.

Volba RZR se uskutečnila v hale správní budovy 1. května 1945. Hala i přilehlé chodby byly zcela zaplněny zaměstnanci závodu. Mohlo by se zdát, že pro několika-

¹⁾ Válečné škody na stavbách představovaly v brněnském závodě 6,152,720 Kčs. Kromě obnovení mostu k objektu „Bries“ byly všechny opravy provedeny vlastními zaměstnanci. Archiv závodu Jana Švermy (AZJS) 054/311.

²⁾ Referát byl ustaven 27. dubna 1945. Dalšími členy byli Vladimír Podborský a Květa Dubová – Archiv města Brna (AMB), f. 40, zápisy ze schůzí RNV.

tisícovou obec zbrojováků jsou tyto prostory nedostačující. Musíme však mít na paměti, že v závodě ještě nebyli zdaleka všichni zaměstnanci. Doprava nefungovala, mnozí žili ještě na neosvobozeném území, nebo byli zaměstnáni při opravách poškozených bytů apod., takže v závodě bylo jen několik set zbrojováků.

Na volební schůzi vystoupil opět soudruh Klofáč, který vysvětlil zásady Košického vládního programu a nejbližší úkoly. Vzhledem k tomu, že RZR měla připravit i ustavení odborové organizace a po jistou dobu konat i funkci jejího orgánu, vysvětlil i zásady jednotného revolučního odborového hnutí, které byly přítomnými nadšeně přijaty. Bývalí funkcionáři NOÚZ, kteří se pokoušeli jednání rušit, byli ze schůze vyvedeni. Po referátu soudruha Klofáče se odebrali zástupci politických stran do přílehlé místnosti a podle tzv. košického klíče navrhli své zástupce do RZR. Po jejich dohodě bylo přikročeno k volbám. Každý navrhovaný kandidát se musel shromážděným představit a o každém zvláště se hlasovalo. Všichni navržení byli zvoleni jednomyslně.

Hned po zvolení se odebrala RZR ke své první schůzi, na které zvolila své funkcionáře. Už při této volbě se prokázala autorita KSČ, neboť předsedou byl zvolen mladý komunista Ludvík Schlossarek. Místopředsedy se stali národní socialista Ludvík Richtera a sociální demokrat Jindřich Bartoš, zapisovatelem byl zvolen Zdeněk Bartoš. Celkem bylo zvoleno 12 členů RZR, z toho 6 komunistů, 3 sociální demokraté a 3 národní socialisté. Po krátké poradě vyslovila RZR souhlas s návrhem Revolučního národního výboru a pověřila ředitele inž. Karla Krejčího dalším vedením závodu. Jeho zástupcem se stal ředitel Holec. Současně byly obsazeny funkce vedoucího osobního oddělení a vedoucího bezpečnosti závodu.³⁾ Ještě tentýž den byl nově zvolený předseda RZR představen Revolučnímu národnímu výboru města Brna.

Revoluční závodní rada, která spolu s ředitelem obstarávala správu závodu, se hned po svém zvolení ujala práce. Především bylo třeba navázat jednání s městským velitelem Sovětské armády. Zbrojovka, která za okupace byla začleněna do koncernu Waffan Union, byla jako kořistní závod obsazena 2. května Sovětskou armádou a dělníci nebyli vpuštěni do závodu. Práce na obnovení výroby tak byly přerušeny. Představitelé RZR proto navštívili velitele města a vysvětlili mu, že Zbrojovka je český podnik a žádali jej, aby umožnil v závodě další práce. Současně na nově vzniklou situaci upozornili ministerstvo průmyslu. Jednání o uvolnění závodu pokračovalo úspěšně, takže již 9. května 1945, v den vítězství, byl závod předán zástupci Sovětské armády do rukou Josefa Dobřemysla, zmocněnce ministerstva průmyslu pro zavádění národních správ na Moravě a ve Slezsku.

V době, kdy práce v závodě byly přerušeny, RZR nezahálela, ale připravovala některá organizační opatření pro zabezpečení práce po uvolnění závodu. Především vydala vyhlášku vyzývající všechny zaměstnance závodu, aby nastoupili do zaměstnání a obnovující 48hodinovou pracovní dobu, která za okupace fakticky neexistovala.⁴⁾ Byl zaveden pořádek i do udělování mimořádných dovolených, které mohly být poskytnuty jen ve skutečně naléhavých případech nejvýše na dva dny a jen ve zcela výjimečných případech delší. RZR tak od počátku usilovala o upevnění pracovní kázně, která byla válkou silně narušena. Dne 9. května byli ze služeb Zbro-

³⁾ AZJŠ 082/402.

⁴⁾ AZJŠ 042/260.

⁵⁾ AZJŠ 042/260.

jovky propuštění všichni zaměstnanci německé národnosti, přičemž si závod vůči nim vyhradil nároky na náhradu škod, které podle zjištění vyšetřující komise způsobili. Současně byli zbaveni svých funkcí členové ředitelského sboru, kteří byli jmenováni za okupace, přičemž o opětovém nabytí těchto funkcí mělo na návrh vyšetřující komise rozhodnout vedení podniku.⁵⁾

Vzhledem k tomu, že závod byl dočasně uzavřen a do zaměstnání se hlásili stále další zbrojováci, organizovala RZR jejich pracovní zařazení mimo závod. Tato pomoc městu Brnu ostatně neskončila uvolněním závodu. V počátečních měsících po osvobození nemohlo být v závodě dost práce pro všechny zbrojováky, na druhé straně válkou těžce poškozené město potřebovalo pro obnovení normálního života každou ruku. Zbrojováci pochopili svou povinnost. Od 1. května 1945 nejméně 300 zaměstnanců Zbrojovky nastupovalo denně tam, kde jich bylo třeba,⁶⁾ bez ohledu na kvalifikaci, která v minulosti mnohdy dovedla mezi ně postavit přehrady. Početné skupiny zbrojováků pracovaly na obnově rosického, černovického a židovského nádraží, podílely se na opravě železničních mostů a přispěly tak významnou měrou k oživení dopravy. S postupujícím rozvojem dopravy přicházeli do závodu další zaměstnanci z venkova, byl umožněn přísun prvního materiálu. Jiné skupiny pomáhaly městským vodárnám obnovit vodovodní síť, staraly se o údržbu ve vojenských nemocnicích a podobně.

Brzy po ustavení RZR byla vytvořena v závodě i Revoluční garda,⁷⁾ která měla za úkol dbát nejen o ochranu závodu, ale pomáhala i nově se formujícímu bezpečnostnímu sboru chránit národní majetek a bezpečnost občanů. Revoluční gardě bylo svěřeno i hlídání skladů nakradeného českého a židovského majetku, které nacisté zřídili v objektech Zerkowitze. Jelikož v prvním období po osvobození vznikaly i některé oddíly Národní stráže z různých ilegálních skupin, o kterých toho nikdo mnoho nevěděl, někdy dokonce z lidí, kteří chtěli těžit ze současné situace, musel proti nim mnohdy vystoupit sbor národní bezpečnosti (SNB). Při této činnosti se SNB opíral o Revoluční gardy v závodech, jejichž základní kádr v Brně tvořila zbrojovácká garda, která tak svým významem překročila rámec závodu. Revoluční garda se například významně podílela při řešení německé otázky v Brně.

Revoluční závodní rada Zbrojovky se 30. května 1945 obrátila k ZNV se žádostí, aby vzhledem k neustálým sabotážím a šíření nepravdivých zpráv byli všichni Němci, kteří žili ve městě, internováni nebo vystěhováni z Brna. ZNV uznal tuto žádost za oprávněnou a rozhodl, aby brněnští Němci byli soustředěni a zařazeni na potřebné práce a jejich byty aby byly postupně předávány českým uchazečům. Po tomto rozhodnutí Národní bezpečnost za součinnosti zbrojovácké revoluční gardy během jediné noci provedla soustředění asi 20 000 Němců, kteří byli z menší části zařazeni na odklizovací práce v Brně, převážná část však byla poslána do Rajhradu a po krátkém odpočinku dále do Pohořelic, odkud pak byli přidělováni na zemědělské práce. Přes rychlost celé akce členové bezpečnosti a RG dbali, aby z internace byly vyňaty osoby, jejichž zdravotní stav by nedovoloval zařazení do práce, nebo pobyt v tábore by jej mohl zhoršit.⁸⁾ Revoluční garda se podílela i na

⁶⁾ Zbrojovák 20. 7. 1945; záznam z besedy se s. Richardem Vybíhalem z 25. října 1963, Archiv Muzea dělnického hnutí Brněnska (AMDHB).

⁷⁾ AZJŠ 082/402.

⁸⁾ Rovnost 31. 5. a 1. 6. 1945.

zajišťování pohozených nebo ukryvaných zbraní a munice a podle potřeby plnila po dohodě s Národním výborem i některé další úkoly.

Hlavní pozornost RZR byla však upřena k výrobě. Situace zde nebyla jednoduchá. V závodě, na rozdíl od některých jiných strojírenských závodů, za okupace neexistovala žádná výroba, která by nebyla určena přímo pro válku. Nebylo na co navázat. Kromě toho nacisté před osvobozením Brna ze závodu odvezli několik vlaků měřidel a strojů, bez kterých bylo nemyslitelné zahájit přesnou a kvalitní výrobu, která měla ve Zbrojovce tak dobrou tradici. RZR proto musela zjistit, kam, nebo alespoň kterým směrem byly odeslány vlaky s tímto pro závod nesmírně cenným nákladem. Několik lidí pak bylo vysláno po zjištěných stopách, aby přivezli nakradené věci zpět. Většina vlaků byla objevena v západních Čechách, jeden však byl až v Rumunsku. Takto nalezený majetek byl pak svážen zpět do Zbrojovky. Vzhledem k rozrušení železničních tratí a nedostatku nákladních aut byly s tím velké potíže. I tyto překážky se podařilo překonat za vydatné pomoci Sovětské armády, která pomohla nejen auty, ale i zajištěním železniční dopravy.⁹⁾

Při rozvíjení mírového programu v prvních týdnech po osvobození, pochopitelně do značné míry improvizovaného, opřela se RZR o iniciativu dělníků a techniků. Tito lidé, kteří dobře znali výrobní možnosti jednotlivých dílen, hledali cesty, jak nejlépe využít materiálu a strojového parku, který byl k dispozici. Touto fází prošel poměrně nejsnadněji provoz výroby zbraní, který dodělával rozpracované zbraně, i když pro ně nebyl zajištěn odbyt. Správně se předpokládalo, že nedokončením prací by vznikly větší škody, než když výroba se dokončí. V polovině června již byly zpracovány i výhledy zbraní v závodě pro nejbližší měsíce. Vyrobene zbraně byly předány nejen naší armádě, ale značná část byla prodána zahraničním, zejména jihoamerickým zákazníkům.¹⁰⁾

V jiných provozech byla situace složitější, protože zde nebylo možno pokračovat v dosavadní výrobě. Vzniklo zde proto několik dočasných výrob. Patřila mezi ně výroba kuchyňských robotů, dětských autíček a koloběžek. Tato výroba nebyla pro závod výhodná, potřebovala buď mnoho barevných kovů, nebo zase nebylo využito vysoké kvalifikace zbrojováků. Přitom to rozhodně nebyly výrobky, které by národní hospodářství v dané chvíli nejvíc potřebovalo. Vzhledem k současné situaci však nebylo jiné cesty. Část zaměstnanců pracovala na montáži traktorů, zemědělských strojů a nákladních aut z akce UNRRA,¹¹⁾ později se v závodě opravovaly i železniční vogóny.¹²⁾ Souběžně s touto dočasnou výrobou se usilovně připravovala výroba psacích strojů, které se zde vyráběly už před válkou, a pracovalo se na konstrukci nového traktoru, který se v budoucnu měl stát základní výrobou závodu.

Komunistická strana Československa začala hned po osvobození budovat v závodě své organizace. První přípravný výbor se scházel v bytě soudruha Loukotky na náměstí Svobody. Tento výbor připravil pak celozávodní plenární schůzi organizace KSČ v Dělnickém domě na Marxově ulici, na které byl zvolen 12členný

⁹⁾ Podle vzpomínky s. Ludvíka Schlossarka z 24. 10. 1962 (AMDHB).

¹⁰⁾ AZJŠ 054/1/299h.

¹¹⁾ Do srpna 1945 bylo v závodě smontováno více než 100 traktorů z akce UNRRA. (United Nation Relief and Rehabilitation Administration – Mezinárodní organizace Spojených národů, která měla za úkol pomáhat obnově národního hospodářství v zemích postižených druhou světovou válkou.) Zbrojovák 10. 8. 1945.

¹²⁾ AZJŠ 082/402; 054/1/299h.

výbor, jehož předsedou se stal Bohumil Ubr. Úkoly nového výboru nebyly malé. Především bylo třeba splnit hlavní úkol, vyjádřený heslem: Roztočte kola výroby. Aby se stranické organizace mohly podílet na uskutečňování tohoto hesla na všech úsecích, aby mohly prosazovat svůj vliv, bylo nejprve nutno stranu v závodě dobře zorganizovat. Proto bylo přikročeno k získávání nových členů a k ustavování základních organizací v jednotlivých provozech a dílnách. Pro zřízení základních organizací byla stanovena zásada, aby jednotlivé organizace měly přibližně po 50 členech. To umožňovalo postupně zapojovat všechny komunisty do práce. Během dvou měsíců bylo v závodě v 52 základních organizacích KSČ asi 3000 členů.¹³⁾ Současně byly budovány provozní výbory, které koordinovaly práci základních organizací v jednotlivých provozech a řešily, pokud to bylo v jejich silách, otázky provozu. Komunisté se stávali hybnou silou rozvoje závodu.

Práce KSČ nebyla lehká. Při budování organizací nebylo téměř možné opřít se o staré zaměstnance komunisty. Ti v závodě nebyli. Noví členové strany, kteří z velké části vstupovali do KSČ instinktivně, teprve se seznamovali s ideami strany. Zkušení předváleční komunisté přicházející do závodu, je teprve poznávali. Všichni společně však už museli plnit složité politické a hospodářské úkoly. Brzy totiž začaly projevovat agilní činnost i ostatní politické strany a snažily se přizpůsobit život závodu svým představám.

Československá strana národně socialistická navázala na předválečné pozice, zejména mezi úředníky a stala se druhou největší silou v závodě. Začala pracovat i Československá strana lidová, která však v závodě nezískala větší vliv. Dále v závodě působili sociální demokraté, kteří v duchu svých tradic se snažili být „jazyčkem na váze“ a z manévrování mezi politickými stranami chtěli vytěžit ve svůj prospěch význačné pozice ve vedení závodu a jejich prostřednictvím pak ovlivňovat vývoj ve Zbrojovce. Tuto svou politiku se snažili uplatnit ve všech směrech. Prosazovali své lidi za šéfy provozů, usilovali o rozšíření sociálně demokratických míst v RZR na úkor komunistů. Proti jmenování sociálních demokratů do vedoucích funkcí v provozech KSČ neměla námitek, protože šlo vesměs o velmi dobré odborníky, které bylo třeba využít. Komunisté se však ohradili proti ústupkům v RZR, protože dosavadní spolupráce je neopravňovala k důvěře v představitele sociální demokracie. Na druhé straně je třeba říci, že i mezi sociálně demokratickými funkcionáři ve Zbrojovce bylo několik poctivých soudruhů, jako např. Tymonek a Dopita, se kterými komunisté úzce spolupracovali.

Komunisté museli svádět i boj o traktory. Někteří vedoucí činitelé závodu se snažili orientovat výrobu na kychyňské roboty, váhy a jiné drobné výrobky strojírenství a výrobě traktorů nepřáli. Závodní výbor KSČ naopak viděl v traktorech pro budoucnost podstanou, ne-li hlavní část produkce závodu. Zařazení traktorů do výrobního programu bylo proto vítězstvím koncepce KSČ.

Závodní výbor KSČ musel dbát na spravedlivé provedení čistoty. Na jedné straně bylo třeba důsledně trvat na potrestání kolaborantů, ale současně bylo třeba zabránit tomu, aby se očista nestala prostředkem k vyřizování osobních účtů. V několika případech se totiž projevilo, že určité skupiny snažily se zbavit mistrů, kteří vyžadovali dobrou a poctivou práci. Pokud to bylo možné, snažil se závodní výbor KSČ ukázat těmto lidem nesprávnost jejich počínání a přesvědčit je, že bez dobrých

¹³⁾ Podle vzpomínky s. Karla Pánka z 24. 10. 1962 (AMDHB).

mistrů je výroba v takovém závodě jako Zbrojovka nemyslitelná. Ne vždy se to však podařilo.

Díky obětavé a nadšené práci zbrojováků-komunistů pracovala stranická organizace v závodě dokonce s určitým předstihem před některými jinými závody. Mnohé z úkolů, které vytýčila I. krajská konference KSČ ve dnech 30. června a 1. července 1945, komunisté ve Zbrojovce již uváděli v život. Patřila mezi ně pomoc při budování jednotné odborové organizace a Svazu české mládeže. Mobilizovali pracující do boje za obnovení mírové výroby. Krajská konference však i pro ně vytýčila nové úkoly. Bylo třeba vybudovat síť koordinačních výborů Národního bloku, pomáhat při vytváření Jednotného svazu českých zemědělců, zajistit žně a řadu dalších úkolů. Komunisté tyto i jiné úkoly zabezpečovali prostřednictvím RZR, odborové organizace a osobní agitací mezi členy ostatních politických stran i mezi nestraníky.

Komunisté měli rozhodující zásluhu na vybudování jednotné odborové organizace v závodě. Především bylo nutné překonat tendence ostatních politických stran budovat vlastní odborové organizace, nebo aspoň dosáhnout paritního zastoupení v odborových orgánech. Politické strany se tak chtěly opřít o pozice, které měly v odborovém hnutí ve Zbrojovce před válkou a využít jich pro své cíle. Komunisté proti tomu hájili myšlenku jednotné odborové organizace, v jejímž čele by stáli nejlepší odborářští funkcionáři, bez ohledu na příslušnost k té či oné politické straně. K prosazení této myšlenky a dávné touhy pracujících se mohli opřít o dělníky v dílnách. Pod tímto tlakem museli představitelé ostatních stran ustoupit a připojit se k myšlence jednotných odborů. Po vyjasnění základních principů a zajištění nutných organizačních předpokladů bylo přikročeno k náboru členů. Dne 4. června 1945 byla v závodě zřízena náborová kancelář, která připravila propagační materiál a projevem závodního referenta pro odborovou organizaci zahájila nábor. O tom, jaký ohlas mezi zbrojováky měla myšlenka jednotných odborů svědčí skutečnost, že během asi jednoho měsíce vstoupilo do organizace 88 % zaměstnanců.¹⁴⁾

Dne 19. května 1945 podepsal prezident republiky dekret o zavedení národních správ na majetky Němců, Maďarů a osob státně nespolehlivých. Tento dekret umožňoval zřídit národní správu i v těch podnicích, kde to vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života. Proto i Zbrojovka, jako významný závod, stala se podnikem pod národní správou. Podobně jako v jiných podnicích byl zde vlastně dekretem potvrzen stav, který již fakticky existoval od osvobození. Nově jmenovaná pětičlenná národní správa složila dne 20. června 1945 slib do rukou tehdejšího ministra průmyslu Laušmana a předsedy podnikové rady Schlossarka.¹⁵⁾ Zároveň podali demisi zmocněnci, kteří byli revolucním národním výborem Československé zbrojovky pověřeni dočasným řízením jednotlivých úseků.¹⁶⁾ Za sídlo národní správy Československé zbrojovky, která sdružovala 27 závodů, byla určena Praha. Brněnský závod, který nesl označení 01, však zůstal rozhodujícím závodem celého podniku.

S postupnou konsolidací národního hospodářství a upevňováním jednotného odborového hnutí docházelo i k vyjasňování vzájemných vztahů závodních rad a

¹⁴⁾ Zbrojovák 20. 7. 1945.

¹⁵⁾ Předsedou národní správy byl jmenován inž. dr. Jaroslav Fukátko, místopředsedou inž. Václav Havlíček, členy inž. Josef Novotný, Josef Dobřemysl a inž. Antonín Voženálek - AZJŠ 042/260.

¹⁶⁾ AZJŠ 042/260.

odborových orgánů. Krátce po zveřejnění dekretu o zavedení národních správ byly vydány i směrnice Ústřední rady odborů pro činnost závodních rad.¹⁷⁾ Podle těchto směrnic byly závodní rady voleny ve všech závodech, které měly víc než 20 zaměstnanců. V podnicích, které sdružovaly více závodů, byly zřizovány podnikové rady. Směrnice jasně vytyčovaly úkoly ZR. Jejich povinností bylo kontrolovat provoz a správu závodu, hájit a zastupovat hospodářské, sociální a kulturní zájmy zaměstnanců, dozírat na dodržování předpisů o ochraně práce a spolupůsobit při přijímání, propouštění, povyšování a přemísťování zaměstnanců. Nejdůležitějším úkolem ZR, kterému byla celá jejich činnost podřízena, bylo stát v prvních řadách v úsilí o přechod k normálnímu životu v závodech. V souladu s tím směrnice zdůraznily, že je nadále neúnosné, aby ZR několikrát denně schůzovaly a dělníci tak byli odváděni od práce ve výrobě.

Začátkem června byly vydány i směrnice pro činnost závodních výborů odborového hnutí,¹⁸⁾ která úzce souvisela s prací ZR. Vedle otázek organizační výstavby, která neměla být stavovská, jako tomu bylo kdysi, ale opírat se o závody, byly vyjasněny i úkoly odborů. Odbory se měly zabývat otázkami mezd, sociálním pojištěním, pracovní morálkou, ideologickou výchovou členstva a měly získávat všechny pracující pro aktivní účast na obnovení a rozvoji výroby. ZR, které byly veřejnoprávními institucemi, byly v zásadě považovány za prováděcí orgány odborové organizace a ze své činnosti se jí také odpovídaly. Vyjasnění těchto otázek ústředními orgány přispělo ke klidu v závodech, kde v některých případech docházelo sice k drobným, ale zbytečným kompetenčním sporům.

Revoluční závodní rada Zbrojovky, jejíž oporou byli komunisté, zajišťovala všechny své úkoly tak svědomitě, že brněnská Zbrojovka patřila brzy k nejkonzolidovanějším závodům v kraji a stala se příkladem pro jiné strojírenské podniky. Ocenění její činnosti našlo vyjádření i v tom, že předseda ZR Ludvík Schlossarek byl na první krajské konferenci závodních výborů kovožavodů zvolen předsedou 31členné kovodělné rady při Krajské odborové radě (KOR).¹⁹⁾ K upevnění vlivu ZR přispělo i schválení jejich členů na pracovištích v červnu 1945. Pro další členství v ZR bylo přitom podmínkou, že proti dosavadnímu členu nesmí být na jeho pracovišti více než 2 % hlasů. Potvrzením jednotlivých členů zaměstnanci vznikla definitivní ZR, která měla svou funkci vykonávat až do příštích voleb v roce 1946. Závodní rada přitom byla rozšířena na 19 členů, z toho 10 komunistů. Tímto byly do jisté míry odraženy i útoky ostatních politických stran, které prohlašovaly, že zastoupení v ZR je nespravedlivé. Potvrzení ZR ukázalo, že její složení odpovídá přání zaměstnanců.

Brněnská ZR přitom všem musela svádět boj i za vytvoření demokratické podnikové rady. V pražském ústředí totiž byla 18. května 1945 ustavena Revoluční závodní rada, složená výhradně ze zaměstnanců ústředí, která si osobovala právo řídit ZR ve všech závodech Československé zbrojovky.²⁰⁾ Proti této nedemokratické praxi brněnští soudruzi vystoupili. Po bouřlivém jednání na ÚV KSČ bylo přijato správné rozhodnutí, že podniková rada má být složena ze zástupců všech závodů. Na první schůzi nově vytvořené podnikové rady 12. června 1945 byl zvolen před-

¹⁷⁾ Práce 27. 5. 1945.

¹⁸⁾ Rovnost 7. 6. 1945.

¹⁹⁾ Rovnost 27. 5. 1945.

²⁰⁾ Zbrojovák 5. 6. 1945.

sedou Ludvík Schlossarek. Dalšími zástupci závodu 01 byli Ludvík Richtera a Josef Šilhan.²¹⁾ Znovu se tak prokázalo, jaký význam ostatní závody připisovaly brněnskému závodu.

V prvním čísle závodního časopisu Zbrojovák, které vyšlo 6. června 1945, byl zveřejněn ideový program Československé zbrojovky, který se opíral o zásady vytyčené v Košickém vládním programu a navazoval na dobré tradice podniku před rokem 1939. Cílem neměla být jen snaha po dosažení maximálního zisku, ale především služba státu a jeho armádě. V oboru zbrojní výroby se předpokládala možnost úzké spolupráce se sovětským zbrojním průmyslem, protože podle Košického vládního programu měla být výzbroj naší a sovětské armády stejná. Zbrojovka, zejména brněnský závod, by na tomto poli mohla uplatnit bohaté zkušenosti z konstrukce výroby zbraní. Program říkal, že Zbrojovka má všechny předpoklady, aby vedle sovětského zbrojního průmyslu čestně obstála a zaujala tak místo, které si v minulosti vydobyla. Z dalšího však vyplývalo, že výroba zbraní byla v programu značně přeceněna. Program totiž předpokládal, že některé závody podniku budou vyčleněny jen pro zbrojní výrobu a budou na závodech s mírovou výrobou organizačně i hospodářsky nezávislé. V dalším vývoji bylo od této myšlenky upuštěno. Mírový program Zbrojovky, který neměl zůstat pozadu za dobrou tradicí výroby zbraní, v té době ještě nebyl konkretizován. To je pochopitelné, protože mírový program se musel tvořit od základů a nemohl být v této době ještě zpracován.

Program předpokládal úplné postátnění Zbrojovky. Opíral se přitom o Košický vládní program a zvláště prohlášení, ve kterém vláda vyhlásila socializaci klíčového průmyslu za jeden z hlavních bodů své činnosti. V představách tvůrců programu však mělo být postátnění Zbrojovky provedeno v jiné formě, než jak k tomu potom došlo při znárodnění. Stát v té době měl ve svých rukou 50 % akcií Zbrojovky, které za války vlastnila Dresdner Bank. Autoři předpokládali, že stát převzme do vlastnictví i druhou polovinu akcií, která byla v majetku soukromníků, a tím že bude provedeno úplné postátnění Zbrojovky. Postátnění tak mělo být jen otázkou času, než stát získá zbývající akcie. V těchto názorech se jevíly zárodky později daleko vyhraněněji formulovaných myšlenek národně socialistického národohospodáře Jaroslava Hejdy a jiných. Bezpochyby zde působila i tradice a autoři si jen těžko dovedli představit takový podnik jako Zbrojovka jinak, než jako akciový. Znárodnění v takovém rozsahu, jak bylo provedeno, zřejmě vůbec nepředpokládali.

Tvůrci programu však správně poukazovali na skutečnost, že zestátněním nebude celý problém socializace vyřešen, nýbrž teprve začne. Zdůrazňovali, že nový stát nemá se státním podnikáním zkušenosti a stojí proto před nesnadným úkolem. Bude třeba věnovat velkou pozornost organizační formě podniku. Pokud v minulosti byly některé státní podniky, projevovala se v nich tendence k byrokratismu, těžkopádnému vedení a to mělo za následek hospodářské výsledky horší, než měly podniky soukromé. Zbrojovka, která byla státním podnikem před válkou, však prokázala, že i státní podnik lze řídit pružně, ale je nutné převzít organizační principy, které jsou uplatňovány v soukromém podnikání. Zbyrokratizování, které se zakořenilo za války, bylo možné s trochou dobré vůle odstranit. I zde se ještě jevila počáteční

²¹⁾ Zbrojovák 28. 6. 1945.

nejasnost v rozdílu mezi státním a soukromým podnikáním, nepochopení, že státní podniky, které v podmínkách lidové demokracie jsou vlastně již podniky socialistického typu, musí stát i na jiných organizačních principech než podniky v soukromých rukou. Správně bylo bezpochyby zdůrazněno nutnosti pružného, nebyrokratického řízení, mají-li státní podniky prosperovat stejně dobře, nebo lépe než soukromé. Zbrojovka, která měla již značné zkušenosti z dřívějších, mohla se v této oblasti stát vzorným státním podnikem, jehož zkušenosti mohly pomoci státu při organizaci jiných podniků. V pozdější době se Zbrojovka stala skutečně vzorem pro organizaci jiných znárodněných podniků.

Ideový program tak vytyčil před všemi zbrojováký dalekosáhlé úkoly. Proto současně s tímto programem byla v závodním časopise otištěna i výzva všem dělníkům zbrojovákům. Hned v úvodu výzvy bylo zdůrazněno, že na dělnících leží hlavní podíl a tíha budovatelské práce. Dělníci však nepracovali jen v dílnách, ale podíleli se prostřednictvím ZR i na řízení závodu. Proto významnou částí výzvy bylo volání po zachování a upevnění jednoty dělnické třídy, aby komunisté, sociální demokraté i národní socialisté spolupracovali při budování nové republiky a závodu a nedali se od tohoto úsilí odvrátit. „Dnešní doba, která je těžkou zkouškou pracujícího lidu, žádá především na dělnících, aby dokázali, že dovedeme výrobu nejen řídit, ale přivést ji k nebyvalému rozkvětu.“ Těmito slovy končila výzva k dělníkům Zbrojovky.

Na tuto výzvu pak navázalo svolání národní správy z konce června 1945.²²⁾ V svolání byl ukázán stav, ve kterém Zbrojovka vstupovala do nového období, a zdůvodněna nutnost rychlého rozběhnutí výroby, neměl-li závod doma i v cizině ztratit dobrou pověst. Největší nebezpečí viděla národní správa v pracovní nečinnosti. Vyzývala proto všechny zaměstnance, aby soudružskou kontrolou a kritikou pomáhali odstraňovat tento nešvar, který zde zůstal jako dědictví okupace. Do fronty boje za upevnění pracovní morálky se pochopitelně postavily i odbory, závodní rada a závodní organizace KSČ. K překonání špatných pracovních návyků bylo potřeba mnoho organizačnické, ale především uvědomovací práce.

S přicházejícím létem přibyla nová starost. Bylo potřeba, aby pracující měst pomohli při sklizni úrody a přispěli tak k zabezpečení výživy národa. O této závažné otázce jednalo 800 předsedů ZR na své druhé krajské konferenci 20. června 1945. Hned následující den se sešla ve Zbrojovce celozávodní schůze, na které předseda KOR Josef Kapoun a předseda národního výboru města Brna Vladimír Matula vyzvali zbrojováký k účasti na žních. Během necelého týdne se na pomoc venkovu přihlásilo přes 1000 zaměstnanců, ze kterých byly sestaveny pracovní čety, vybavené potřebným pracovním náradím, polními kuchyněmi a nákladními auty. Zbrojováci brigádníci odjeli po slavnostním rozloučení pomoci při žních na Znojensko a Mikulovsko.²³⁾ Kromě těchto brigád se několik set zbrojováků podílelo na žních v místech svého bydliště, u příbuzných apod. Stovky zbrojováků, kteří na zabezpečení žní věnovali svou dovolenou, tak prokázaly, že dovedou obětavě pomoci všude, kde je toho třeba.

V červenci 1945 začaly porady o postátnění těžkého průmyslu a peněžnictví. Brněnští komunisté pojednali o dalším vývoji našeho průmyslu na krajské národo-

²²⁾ Zbrojovák 26. 6. 1945.

²³⁾ AZJS 042/238; Zbrojovák 10. 8. 1945.

hospodářské konferenci, která byla svolána Krajským výborem KSČ na dny 4. a 5. července.²⁴⁾ Na konferenci, které se zúčastnilo na 800 delegátů, promluvil o nejbližších úkolech průmyslu a přípravách na znárodnění vedoucí národohospodářské komise ÚV KSČ Ludvík Frejka a průmyslový referent ZNV v Brně Bohumil Hochman. Delegáti se postavili plně za návrh hospodářské politiky Národního bloku, jehož iniciátorem byla KSČ. Mezi jiným zdůraznili nutnost znárodnění klíčového a velkého průmyslu, obchodního bankovníctví a pojišťovnictví a demokratizaci hospodářství. Současně bylo usneseno, aby při KV a OV KSČ byly vybudovány národohospodářské komise, které by sledovaly vývoj národního hospodářství a na tomto základě pomáhaly komunistům v ZR a v národních správách při řešení problémů, se kterými se setkávali. Současně komise měly prostřednictvím komunistů ovlivňovat i národohospodářskou politiku Národního bloku. Účastníci konference dále požadovali opatření k měnové konsolidaci. Správný byl i požadavek, aby jednotlivé konkrétní úkoly pro zvelebení průmyslu, obchodu a živností se řešily za spoluúčasti orgánů lidové správy v příslušné oblasti. Významné bylo i rozhodnutí, aby k upevnění pracovní morálky v závodech byla mezi pracujícími rozvinuta soutěž, jejíž vítězové by dostávali čestné odměny. Delegáti Zbrojovky, kteří již měli řadu dobrých zkušeností, na konferenci vystupovali velmi aktivně a přispěli tak k jejímu úspěchu.

Koordinační výbor národohospodářských komisí Národního bloku, který byl v červenci vytvořen, věnoval hlavní pozornost otázkám národních správ a přípravě znárodnění. Při jednání ve výboru se vycházelo z XII. části Košického vládního programu. Přes všemožné klíčky zástupců nekomunistických stran byla pod tlakem dělníků ze závodů přece jen uzavřena dohoda o znárodnění ve formě zestátnění klíčových odvětví průmyslu, pojišťovnictví, přírodních a energetických zdrojů. Na základě výsledků práce koordinačního výboru byla dne 16. července 1945 jmenována Ústřední komise pro znárodnění průmyslu, jejímž úkolem bylo vypracovat osnovu dekretu o znárodnění průmyslu. V čele stál ministr průmyslu, místopředsedou byl jmenován komunističtí inž. Stanislav Rada. Dalším zástupcem KSČ v komisi pro znárodnění byl inž. Ludvík Frejka. Práce na tomto významném úkolu šla rychle kupředu, takže již 25. července mohla být osnova poslána k připomínkovému řízení. Jestliže vypracování osnovy dekretu postupovalo rychle, neznamená to, že šlo vše hladce. Naopak, KSČ musela neustále překonávat snahy buržoazie o omezení znárodnění na nejmenší míru, o podlomení životaschopnosti budoucích národních podniků.

Přípravy na znárodnění průmyslu byly ve Zbrojovce pozorně sledovány, protože jak ukázal již ideový program, o znárodnění podniku nikdo nepochyboval. Šlo jen o to, kdy a jakou formou. Zbrojováci však nesledovali jen pasivně vývoj událostí, ale udělali vše pro to, aby do rodiny znárodněného průmyslu přišli jako po všech stránkách stabilizovaný podnik. Velkou zásluhu na tom měli především členové závodní organizace KSČ, kteří neúnavně prosazovali politiku strany v závodě. Zbrojovka byla mezi prvními závody v kraji, ve kterých vznikla národohospodářská komise KSČ a vyvíjela úspěšně činnost. Z iniciativy brněnských komunistů-zbrojováků byl vytvořen podnikový výbor KSČ. I když návrh na vytvoření tohoto výboru zpočátku narážel na nepochopení i u některých pracovníků ÚV KSČ, nakonec se

²⁴⁾ Rovnost 29. 7. 1945.

tato správná myšlenka prosadila. Bez tohoto orgánu nebylo možné koordinovat práci komunistů v jednotlivých závodech Československé zbrojovky, které tvořily jeden výrobní celek. Komunisté Zbrojovky tak vlastně začali uplatňovat v praxi výrobní územní zásadu ve výstavbě strany.

První podnikový výbor byl vytvořen tak, že do něho byli z jednotlivých závodů vysláni představitelé organizací, případně jiní členové výboru. Ustavování takových orgánů však neodpovídalo zásadám vnitrostranické demokracie a tak schůze podnikového výboru byly vlastně jen poradami funkcionářů. I když i tyto schůze byly bezpochyby krokem vpřed, nemohly splnit úkoly, které byly na podnikový výbor kladeny. Proto byla na dny 22. a 23. září 1945 svolána do Prahy celopodniková konference KSČ, která měla zvolit řádný podnikový výbor a vytýčit další úkoly komunistů v Československé zbrojovce.²⁵⁾

Delegáti, kteří zastupovali přes 9000 komunistů ze všech závodů Československé zbrojovky, projednali současnou situaci podniku a hledali cestu, jak dosáhnout toho, aby se stal co nejdříve plně výkonným. Tomu odpovídala i přijatá rezoluce. Především ukládala všem organizacím, aby sledovaly pracovní morálku svých členů a dbaly, aby komunisté byli v práci vzorem. „Uvědomí-li si nás 9000 komunistů v podniku svou pracovní povinnost, musí se to radikálně projevit v úrovni a výsledcích práce celého podniku,“ říkalo se v rezoluci. V další části vyzývala rezoluce k zavedení socialistických pracovních forem a rozvíjení pracovního soutěžení mezi zaměstnanci, jednotlivými dílnami a závody. Všem komunistům ukládala, aby se aktivně zúčastnili práce v jednotném odborovém hnutí a podporovali práci racionalizačních komisí v závodech. V závěru rezoluce slibovali komunisté-zbrojováci věrnost vládnímu programu a požadovali brzké projednání dekretu o znárodnění průmyslu, bank a pojišťoven.

Na závěr konference byl zvolen podnikový výbor, jehož předsedou se stal Karel Pánek z brněnského závodu. Tomuto podnikovému výboru KSČ se odpovídali ze své činnosti i komunisté-členové podnikové rady.

Komunisté ve Zbrojovce si byli vědomi, že sami nemohou zvládnout úkoly, které před nimi stály. I když stranická organizace v závodě byla celkem početná, přece zahrnovala jen asi jednu třetinu všech zaměstnanců.²⁶⁾ Komunisté proto dávali velký důraz na dobrou práci v jednotném odborovém hnutí a v závodní radě a prostřednictvím těchto organizací se snažili uplatňovat svou politiku. Velkou pozornost proto věnovali přípravě voleb do závodní odborové organizace. Prosazení zásady, že výbory odborových organizací nemají být sestavovány na základě parity, ale že do nich mají být vysíláni nejlepší odborářští funkcionáři, umožňovala, aby rozhodující vliv v odborech získali komunisté. Komunisté byli hned od osvobození nejaktivnějšími funkcionáři v závodní radě i v přípravných výborech závodní odborové organizace. Tím byly vytvořeny dobré předpoklady pro další rozšiřování vlivu strany na všechny zaměstnance. Na základě dosavadních zkušeností navrhli do výboru odborové organizace ty komunisty, kteří se v odborářské práci nejlépe osvědčili a byli známi v celém závodě. Proti těmto kandidátům nemohli nic namítnout ani představitelé ostatních stran, i když se nemohli smířit s tím, že odmítnutím paritního zastoupení ztratili v závodě významné pozice. Ve volbách do výboru

²⁵⁾ Zbrojovák 8. 10. 1945.

²⁶⁾ K 31. 8. 1945 bylo ve Zbrojovce 10 310 zaměstnanců – AZJŠ 082/402.

odborové organizace, které proběhly 27. srpna 1945,²⁷⁾ bylo zvoleno 13 členů a 5 náhradníků. Předsedou, který byl společně s místopředsedou zvolen na plenární schůzi, se stal komunista Josef Čurda. Na první schůzi nového výboru byl do další významné funkce zvolen Richard Vybíhal. KSC tak získala v závodní odborové organizaci významné postavení, umožňující jí uplatňovat svůj vliv na práci odborů.

Po volbách do výboru odborové organizace byla dokončena i výstavba odborové organizace v závodě. Byly dobudovány provozní výbory, které navazovaly na provozní výbory KSC. Tato organizace se všestranně osvědčila. Umožňovala pružné spojení výboru závodní organizace a pracoviště. Na druhé straně mohly provozní výbory řešit dílčí problémy na příslušných provozech a závodní výbor se tak mohl více věnovat zásadním otázkám závodu. Tento systém současně umožňoval vyhledávat schopné soudruhy přímo na pracovištích a pověřovat je různými úkoly, povolávat je do funkcí v komisích apod.

Vybudování silné odborové organizace a silný vliv komunistů v odborech přiměl ke spolupráci i představitele ostatních politických stran. Dne 14. září 1945 byl ve Zbrojovce ustaven koordinační výbor všech čtyř politických stran,²⁸⁾ který měl zajišťovat společný postup ve všech otázkách týkajících se závodu a vést o těchto problémech jednání s ředitelstvem závodu, ROH i ZR. V uzavřené dohodě byla zdůrazněna snaha všech podepsaných pomoci národnímu hospodářství brigádami.

Příležitostí prokázat dobrou vůli pomoci národnímu hospodářství dobrovolnou prací v brigádách bylo dost. Městský výbor KSC na svém zasedání 7. září 1945 vydal svolání k organizování brigád na opravu silnic, mostů, vagonů, na zajištění sklizně řepy i na pomoc dolům. Vyzýval k pracovnímu soutěžení mezi dílnami, závody i mezi výrobními odvětvími a mezi jednotlivými obvody. Výzva určená nejen komunistům, ale celé Národní frontě, všemu obyvatelstvu přitom správně zdůrazňovala, že nejde jen o počet odpracovaných hodin, ale o vyšší výkonnost, o vyšší produktivitu práce.²⁹⁾ Všichni, kdo chtěli republice pomoci, byli orientováni na ty úseky, které rozhodovaly o dalším rozvoji národního hospodářství.

Zbrojováci byli mezi prvními závody, které na výzvu městského výboru KSC odpověděly. Bezprostředně po zasedání MěV KSC se zavázali odstranit trosky mostu na Nových sadech a vyzvali ostatní závody k následování. Brzy zorganizovali 10 brigád po 20 lidech, které vyjžděly na pomoc do celého kraje. Na celozávodní schůzi 12. října, na které jednali o situaci závodu při přechodu na mírovou výrobu, přípravách znárodnění, mzdové politice a jiných důležitých otázkách, svůj závazek ještě rozšířili, když vyhlásili, že odpracují 200 000 hodin ve prospěch republiky.³⁰⁾ V rezoluci závodu požadovali urychlené postátnění průmyslu a peněžnictví, úpravu mezd a měny, jednotné národní pojištění a dále aby mnichovští zrádci a členové protektorátní vlády byli urychleně postaveni před soud.³¹⁾

Dne 25. října 1945 byly konečně po dlouhých průtazích podepsány dekrety o znárodnění bank, pojišťoven, hutí, dolů a závodů s více než 500 zaměstnanci a

²⁷⁾ Zbrojovák 8. 10. 1945.

²⁸⁾ Rovnost 15. 9. 1945.

²⁹⁾ Rovnost 8. 9. 1945.

³⁰⁾ Do závazku se započítávaly i neplacené přesčasové hodiny, odpracované po 14. říjnu. Mimo závod zbrojováci odpracovali do konce listopadu na opravě 2 železničních a 10 silničních mostů 36 629 hodin – Zbrojovák 21. 12. 1945.

³¹⁾ Rovnost 14. 10. 1945.

některých dalších důležitých závodů s více než 150 zaměstnanci. Současně s těmito dekrety podepsal prezident republiky dekret o závodních radách, které se tím staly zákonnými zástupci zaměstnanců při jednání s vedením závodu. Dlouho očekávané znárodnění bylo přijato s velkým nadšením.

Zástupci brněnských závodů byli s obsahem nových dekretů a dalšími úkoly v národním hospodářství a v budování odborové organizace seznámeni na schůzi závodních rad a okresních odborových rad 26. října v Dělnickém domě na Marxově ulici. Předseda ÚRO Antonín Zápotocký zde vyjasnil, že ani po podepsání dekretu se nemění podstatně vztah mezi závodní radou a závodní odborovou organizací, že bez schválení odborové organizace nemůže být v žádném závodě ustavena závodní rada. Předseda KOR Josef Kapoun se pak věnoval nejbližším úkolům při obnově a rozvoji národního hospodářství. Vyzval závody, aby organizovaly brigády na vykládání železničních vagonů, kovodělné závody pak vybídl, aby k odstranění tíživého nedostatku vagonů pomohly při jejich opravách. Účastníci schůze se na závěr zasedání rozhodli, aby v neděli 4. listopadu byla odpracována mimořádná směna jako projev díky za znárodnění.

Podniková rada a národní správa Zbrojovky vydaly k znárodnění prohlášení,³²⁾ ve kterém vytýčily hlavní úkoly Zbrojovky v nových podmínkách a vyzvaly všechny zaměstnance, aby nezklamali a dali všechny své síly k jejich splnění. Zbrojováci se v prohlášení především zavazovali vyrobit pro naši armádu nové, moderní zbraně. Zde se stále ještě projevovalo staré zaměření Zbrojovky především jako zbrojního podniku. Hned na druhém místě byl však závazek co nejdříve skončit konstrukční a organizační práce na mírovém programu a uvést jej do výroby. Tento mírový program byl již schválen ministerstvem průmyslu, takže práce na něm mohly nerušeně pokračovat. V další části prohlášení slibovali, že přistoupí k socialistickému soutěžení a pomohou tak rychlému uskutečnění vytýčených cílů.³³⁾ V souvislosti s tím měla být zjednodušena i správa podniku. Významný byl jistě i závazek dobudovat v podniku odborovou organizaci, i když se již brněnského závodu, kde organizační struktura odborů již byla dokončena, přímo netýkal. Šlo zde tedy více o rozvinutí politické práce mezi zbrojováky.

Do velkého kolektivu znárodněného průmyslu již nešli zbrojováci s prázdnou. Ve výrobě zbraní, která stále zůstávala podstatnou částí produkce závodu, se společným úsilím dělníků a techniků podařilo překonat obtíže způsobené ustupujícími okupanty. Vedle vojenských zbraní však již byl zpracován i program výroby zbraní loveckých a sportovních. Předpokládala se výroba dvou druhů kulovnic a jednoho typu brokovnice. Výroba sportovních zbraní tak pokročila, že na vánoce 1945 se již na trhu objevily první dětské vzduchovky. Kromě toho se připravovala výroba většího typu vzduchovek, které měly přijít na trh na jaře 1946, a výroba dvou druhů malorážek.³⁴⁾ Také se pracovalo na zhotovení 2000 jatečních přístrojů a připravovala se výroba 35 000 kusů ručních vrtaček.

Mírový program byl stanoven i pro další dva provozy, tzv. Beranku a motory. V Berance se již dokončovala první série automatických vah, běžela i výroba psacích strojů. Při výrobě psacích strojů se podařilo vyřešit i několik závažných pro-

³²⁾ Zbrojovák 1. 12. 1945.

³³⁾ Socialistické soutěžení, i když jen v počátečních formách, bylo podpořeno i vydáním dekretu o vyznamenáních za pracovní výkony – Sb. z. a n. 17. 10. 1945.

³⁴⁾ AZJS 054/I/299h; Zbrojovák 8. 10. 1945.

blémů technických, jako například lisování typů písmen, které byly dosud dováženy ze zahraničí, lití kláves apod. Kromě toho se v Berance vyráběly i volnoběžky pro jízdní kola, nářezové stroje, kuchyňské roboty. V dalším vývoji se výrobní program tohoto provozu ustálil na psacích strojích a automatických vahách.

V provozu motorů se pracovalo na montáži převodových skříní pro traktory Svoboda, motorů pro motocykl Ogar, montoval se zde i automobilový motor Aero. Současně se zde však již vyráběly první prototypy traktoru Zetor o 20 HP, který později plně ovládl tento provoz.³⁵⁾ V ostatních provezech v této době pracovali na zajištění upínačů, měřidel, náradí a na úpravách strojů pro výrobu. Kromě toho nářaďovna zhotovovala různé speciální upínače a měřidla pro výrobu motocyklů Jawa 250.³⁶⁾ Byla to první velká zakázka, na které Zbrojovka po roce 1945 pracovala pro jinou firmu. Nebylo však v jejích silách, aby všechny požadavky pro výrobu Jawy mohla převzít. Kromě toho byla dohodnuta i výroba součástek pro soustruhy a frézy, které se měly montovat v závodě Zbrojovky 05 v Kuřimi. Celkem 18 patentových přihlášek za rok 1945 svědčilo o tom, že se zbrojováci konstruktéři snažili při zavádění nového výrobního programu o co nejvyšší technickou úroveň.

Nemenší pozornost než výrobě věnovalo vedení a ostatní orgány v závodě sociální politice. Hned po osvobození byla v pražském ústředí ustavena sociální komise, která si dala za úkol především odstranit sociální křivdy novým, spravedlivějším platovým řádem a sociální výhody, poskytované dosud jen úředníkům, rozšířit na všechny zaměstnance. V programu komise³⁷⁾ se počítalo s rozšiřováním podnikové tělovýchovy, se zřízením klubu se zájmovými kroužky a jakmile by to poměry dovolily s vybudováním sítě rekreačních středisek, ve kterých by zaměstnanci mohli trávit nejen dovolenou, ale i soboty a neděle.

V jednotlivých závodech byly ustaveny sociálně zdravotní pracovnice, které měly za úkol starat se o zdravotní péči a zvýšení sociální a kulturní úrovně zaměstnanců. Po vzoru sociální komise ústředí byla zřízena komise i v brněnském závodě, která mezi prvními opatřeními vyjasnila postavení závodního lékaře.³⁸⁾ Podle názoru komise se závodní lékař neměl věnovat jen léčebné péči, ale stejně intenzivně měl pečovat o prevenci a soustavně dozírat na zdravotní stav zaměstnanců postižených tuberkulózou anebo pracujících v nebezpečném prostředí. Náklady s tím spojené měl uhradit závod. Kromě toho měl závodní lékař dohlížet na hygienu na pracovištích, v noclehárnách i v útulcích pro děti, měl provádět kontrolu závodního stravování, spolupracovat při zdravotní výchově učňů apod. To byly jistě velmi správné myšlenky, jejichž uskutečňováním brněnští zbrojováci v tehdejší době daleko předstihli některé jiné závody.

Vedle zdravotní péče byla věnována pozornost i jiným otázkám sociální politiky. Mezi první opatření například patřilo rozhodnutí, že zaměstnanci, kteří chtějí dokončit studia a chtějí se pak vrátit do Zbrojovky, mohou dostat mimořádnou dovolenou až do jednoho roku.³⁹⁾ V této době jim závod bude vyplácet stipendium, odstupňované podle sociálních poměrů studujícího a podle studijního oboru. Těm zaměstnancům, kteří se po dostudování nemohli, nebo nechtěli vrátit do Zbrojovky,

³⁵⁾ AZJS 082/402; Zbrojovák 23. 2. 1948.

³⁶⁾ AZJS 058/312c; 054/1/299h.

³⁷⁾ Zbrojovák 5. 6. 1945.

³⁸⁾ Zbrojovák 20. 7. 1945.

³⁹⁾ Zbrojovák 5. 6. 1945.

byl vyplacen tříměsíční plat. Dále se závod zavázal, že zaměstnancům, kteří studují při zaměstnání, umožní návštěvu večerních přednášek. To byla v té době, plné nejrůznějších obtíží, jisté velkorysá a předvídatá politika výchovy kvalifikovaných kádrů. Z jiných úseků sociální politiky stojí za zmínku rozhodnutí vedení závodu a závodní rady, aby ženám, které mají vlastní domácnost, byl jednou měsíčně poskytnut den volna pro obstarání nutných domácích prací.⁴⁰⁾ Uvážíme-li, že služby tehdy ještě nebyly zdaleka v takovém rozsahu, jak je známe dnes, znamenalo toto usnesení pro zaměstnané ženy velkou pomoc.

Zbrojovka, která v té době již překonala mnohé počáteční obtíže a dosáhla poměrně konsolidace, byla připravena splnit se ctí úkoly, které před ní stály jako před národním podnikem. Její bohaté zkušenosti organizační, technické i politické mohly využít další národní podniky. V mnohém směru se také brněnský závod stal v prvním období po znárodnění pro jiné podniky příkladem i školou.

⁴⁰⁾ AZJS 042/238.

GERMANIZAČNÍ ČINNOST BRNĚNSKÝCH NACISTICKÝCH
ÚRADŮ V LETECH 1939—1945

Letos uplynulo dvacet roků od konce druhé světové války. Letos již nemělo být českého a slovenského národa v naší vlasti, neboť Čechy a Morava měly být do dvaceti let od konce války totálně německy osídleny, hranice německé národnosti se měla posunout tisíc kilometrů od staré říšské hranice. Uloupená území našich i jiných slovanských národů na východ od Německa se měla stát „zahradou nejčistší germánské krve, tavicí pecí všech německých a germánských kmenů...“ Tak plánoval v r. 1942 jeden z největších válečných zločinců, říšský vedoucí SS Heinrich Himmler.¹⁾

Počátek organizovaného plánování germanizace brněnskými nacistickými úřady spadá hned do r. 1939. Iniciativu se tehdy chopila NSDAP. Zvláštní pověřenec vedoucího dolnodunajské župy Schroeter (úřadoval v Brně na Běhounské ul. č. 18) svolal 19. listopadu 1939 do Nové radnice v Brně první poradu vedoucích pracovníků brněnských nacistických úřadů za účelem vytvoření komise pro „Landesplanung“.²⁾ Z činnosti této komise NSDAP vznikl návrh plánu na germanizaci Moravy, který v prvé řadě předpokládal vytvoření „německého mostu“ od Židlochovic a Pohořelic přes Brno na Svitavy.

Začátkem r. 1940 pověřil říšský protektor v Praze Konstantin Neurath svoji úřadovnu v Brně řízením a zajištěním jednotného provádění germanizace na Moravě.³⁾ Vedoucí brněnské úřadovny říšského protektora měl dávat germanizační pokyny všem moravským úřadům a služebnám, podřízeným říšskému protektorovi, i všem protektorátním úřadům. Také moravští oberlandráti podléhali v otázkách poněmčovací politiky vedoucímu brněnské úřadovny říšského protektora. Proto se Horst Naudě, vedoucí úřadovny, s nimi o germanizaci radil. Na základě jejich připomínek po prostudování starých sčítacích operátů a stanoviska úřadu říšského protektora v Praze, vydal na přání Neuratha v polovině března 1940 obsáhlý dvacetipětistránkový plán na poněmčení Moravy.⁴⁾

1) Bližší viz v práci K. Fremunda, Dokumenty o nacistické vyhlazovací politice, Sborník archivních prací, roč. 1963, č. 2, str. 4.

2) StA Brno, B 37, kart. 3.

3) Výnosem č. 38/40 z 11. 1. 1940; StA Brno, B 251, 1015.

4) „Deutschtumsarbeit im Lande Mähren“; StA Brno, B 251, kart. 1.

Pro soustavnější poněmčování a trvalejší výsledky germanizačních snah chtěl Naudě, aby na Moravě bylo vytyčeno pět německých zájmových území, na které by bylo třeba poblížet pro jejich národnostní, politický a hospodářský význam jako na klíčová postavení německví. Až by tato území byla poněmčena, měla z nich germanizace pronikat do zbývajících částí Moravy. Za zájmová území, na která se měla soustředit zvláště aktivní germanizační činnost, považoval:

1. Území od jižní protektorátní hranice přes Brno, německý vyškovský ostrůvek, Prostějov a Olomouc k severní protektorátní hranici, které by jako „německý most“ spojovalo Dolní Podunají (Niederdonau) se Slezskem. Tento „most“ navrhovala NSDAP vésti nejkratším směrem od Židlochovic přes Brno na Svitavy podle dálnice Vídeň–Vratislav.
2. Území severně od Brna podle říšské dálnice Vídeň–Vratislav až po Svitavy.
3. Území jihlavského německého ostrůvku rozšířené jižním směrem k Dačicím a Jemnici, které by tvořilo „přehradu“ proti České zemi.
4. Pohraniční území kolem Mor. Ostravy a jeho pokračování jižním směrem až po Hodonín, v němž by byly zvláště zajišťovány německé opěrné body.
5. Severní okrajové území protektorátní Moravy kolem měst Lipníka a Hranic.

Plán vycházel z předpokladu, že Brno se stane pro dosti početnou německou menšinu střediskem německví a více se zabýval germanizací brněnského okolí. Na jih od Brna měly být nejprve poněmčeny Židlochovice a Dolní Kounice. V obou místech byly otevřeny německé školy. Nejlepší možnosti pro počátek germanizace viděl Naudě na velkostatku Židlochovice, který vešel do německé správy. Chtěl, aby zaměstnanci velkostatku byli Němci a aby se část půdy pronajaté Čechům dostala německým nájemcům. Se školním statkem v Žabčicích počítal jako s učilištěm ke školení dorostu německých přesídlenců. Mezi Židlochovicemi a Dolními Kounicemi bylo totiž 28 čistě českých obcí, které chtěl poněmčit usídlováním německých zemědělců. Započít se mělo na půdě rajhradského kláštera.

Germanizace severně od Brna se měla rovněž opírat o velkostatky, které byly převážně v rukou německé šlechty. Na šlechtu bylo třeba vykonat nátlak, aby úřednická místa obsadila Němci, „aby tak dělnictvo přišlo pod německý vliv a rozkaz.“ Lesní školní závod Vysoké školy lesnické v Brně navrhoval Naudě převést do říšského vlastnictví. Do zbrojního závodu v Adamově, který se ocitl pod německým vedením, plánoval zvýšení přílivu německých zaměstnanců. Na dálnici u Boskovic počítal se zbudováním německého motelu a správy dálnice s více jak sto Němci.

Na východ od Brna chtěl podstatně rozšířit německý vyškovský ostrůvek především o město Vyškov. Proto navrhoval zvýšení německé posádky v městě ze 2500 mužů na 4000 a jmenování německého starosty a německého okresního hejtmana. Snahám cukrovaru, který se dostal do německých rukou, se mělo vycházet vstříc. Zabraňoval Čechům v přistěhování do Vyškova. Přistěhovalectví Čechů se dalo očekávat především z vyškovské stříelnice, která se začala rozšiřovat na 35 000 hektarů. O domovy tak mělo přijít 22 000 Čechů. Také v jiných českých místech měla německá posádka zajistit německý vliv a ráz. Podle přání brněnského oberlandráta Eberharda Westerkampa měla být vložena také do Rosic a Tišnova.

Germanizaci v první, válečné fázi chtěli nacisté zajistit vnitřním upevněním, hospodářským posílením a politickým školením Němců usedlých na Moravě jako

rozhodujících činitelů poněmčování. Obce v uvedených německých zájmových územích měly dostat německé starosty nebo německé vládní komisaře a jiné německé úředníky, do škol měli být vybráni němečtí učitelé zkušeni v národnostním boji. V této první fázi se měly provést hlavní přípravné práce pro germanizaci, která měla naplno začít ihned po válce, „jak by se vrátili frontovní bojovníci, hledající novou hroudu“.

Také vedoucí oberlandráty v Brně dr. Oskar Hofmann vypracoval v r. 1940 obsáhlý padesátistránkový plán na germanizaci Moravy.⁵⁾ Vypracování plánu připisoval velkou důležitost, neboť plán „je prvním předpokladem pro poněmčování velkého stylu“.

Podle statistik dodaných oberlandráty bylo tehdy na Moravě asi 150 000 Němců. Z tohoto počtu téměř polovina – 70 000 (včetně Němců přistěhovaných z říše) – byla v Brně. Podle statistiky německého matričního úřadu v Brně bylo dětí do deseti let pouze 5 %, mládeže od jedenácti do dvaceti let 8,5 %, dospělých od jedenadvaceti do třiceti let 12 %, od jedenatřiceti do čtyřiceti 19,5 %, od jednačtyřiceti do padesáti let 18 % a přes padesát let 37 %. Nevyhnutelným následkem tohoto věkového rozvrstvení by podle Hofmanna bylo, že němečtí v Brně by v dohledné době pro přestárlost německých obyvatel a nedostatek mladých lidí muselo utrpět početně enormní ztrátu.

Na jedno německé manželství manželů mezi 20. a 40. rokem připadalo v Brně nejvýše jedno dítě, zatímco nesplněným přáním německých úřadů byly tři děti. Ani v době zvýšeného počtu sňatků a porodů, který se dostavil u německého obyvatelstva v prvních letech okupace, nedosáhl počet narozených německých dětí žádoucího ročního průměru 1470, ale jen 1400. Jejich počet by v dalších letech musil nutně klesat, protože mladých lidí, kteří se mohli ženit a vdávat, bylo velmi málo. Na základě tohoto rozboru došel Hofmann k poněkud odlišnému plánu germanizace, který shrnul do šesti bodů:

1. Zocelení současného němečtí po stránce hospodářské, sociální, zdravotní, kulturní aj.

2. Zákaz vystěhování Němců z Moravy, návrat vystěhovaných Němců a zákaz přistěhování Čechů do německých zájmových území. Území brněnského oberlandráty mělo být téměř celé prohlášeno za zájmové území říše. Proto bylo také v Brně zavedeno obhospodařování bytů vládním komisařem, aby se zamezilo přistěhování českých lidí. Z tohoto zájmového území měli být vystěhováni Češi, kteří přišli ze zabraného pohraničí. Ostatní české rodiny měly být vystěhovány do říše a částečně jako farmáři do kolonií.

3. Získávání „počestěných“ Němců, neboť podle Hofmanna bylo 60 % Čechů Němci „pod slovanským pláštěm“. Cílem německé správy mělo být také kvantitativní posilování němečtí „vzbuzováním vůle po říšském občanství u neněmeckého obyvatelstva“.

4. Příliv několika set tisíc Němců z říše nebo ze zahraničí, hlavně řemeslníků, živnostníků, obchodníků, podnikatelů, odborných dělníků, úředníků a zaměstnanců.

5. Rozbití jednoty Čechů kmenovou politikou na Moravě, kmeny postupně získá-

⁵⁾ „Volkstumpolitik im Lande Mähren“, který zaslal jako přílohu zprávy za srpen 1940 říšskému protektorovi; StA Brno, B 251, kart. 1.

vat pro říšskou myšlenku a učinit je spolehlivými členy říše. S moravskými Slováky bylo podle Hofmanna učiněno již několik pokusů.

6. Vyřadit vlivné české osoby, hlavně akademiky, úředníky, učitele, duchovní, legionáře, vojenské gázisty a přistěhovalce z pohraničí, oddělit je od ostatního národa a zrušit Sokol, Orel a jiné české národní organizace. To měla obstarat německá státní policie. Zvláštním úkolem mělo být potření („Dezimierung“) české inteligence omezením českého středního a odborného školství.

Na základě tohoto plánu vypracoval úřad brněnského oberlandráta pod Hofmannovým vedením konkrétní plán poněmčování na r. 1941.⁶⁾ V plánu bylo dosazení německých vládních komisařů do Ivančic, Dolních Kounic, Rajhradu, Vranovic a Rosic a promísení obecních zastupitelstev a rad v dalších dvaceti českých městech a obcích německými zástupci. Okolí kníničské přehrady navrhl Hofmann převést do správy německy řízeného Brna, aby pozemky kolem přehradního jezera se staly městským majetkem a sloužily zájmům brněnských Němců. Měly se na nich vybudovat německé hostince, kavárny a sportoviště pro německou mládež.

S Vyškovem měly splynout čtyři sousední obce, na jejichž katastrech by se vybuďovalo německé sídliště. O Vyškově uvedl Hofmann říšskému protektorovi, že je důležitým pilířem „německého mostu“ mezi Sudetami a Dolním Podunajím.⁷⁾

V Boskovicích, Jevíčku, Rosicích, Vyškově a Židlochovicích byla plánována stavba německých domů, v Jedovnicích, Rájci a Uhřicích zřízení nových německých škol a v Rajhradě, Rosicích, Tišnově a Vranovicích německých mateřských škol. Německé školy založené předchozího roku v Jevíčku, Rajhradě, Rosicích, Tišnově a Vranovicích se měly rozšířit. Plán na r. 1941 počítal s šesti novostavbami pro německé školy a s dalšími budovami pro německé žákovské domovy v Tišnově, Brně, Rosicích a Vranovicích. Žákovským domovům připisoval brněnský oberlandrát zvláště velký význam, protože v nich bylo možno děti „vychovat pro říšskou myšlenku a přivést je k německé řeči“. Naproti tomu bylo v plánu omezování českého školství zrušením českých gymnasií v Jevíčku, Vyškově, Ivančicích aj.

Čtrnáct kin Orla a Sokola v brněnských předměstích se mělo zrušit, osm brněnských a čtyři mimobrněnská kina měla přejít do německých rukou. Četníky mohli být pouze Němci. V plánu bylo také převádění zemědělských usedlostí do německého vlastnictví; němečtí přesídlenci měli r. 1941 získat 460 ha biskupské půdy v Chrlčicích a Žatčanech a české velkostatky měli spravovat němečtí zaměstnanci. Hospodářská družstva měla být převedena do německého družstevnictví.

Český domovní majetek v Brně se měl ještě intenzivněji převádět do německých rukou. V r. 1940 bylo převedeno domovního majetku za 30 milionů korun. Oberlandrát plánoval také dosazování Němců do protektorátních úřadů a promísení dělnictva v továrnách Němci, příliv českých pracovníků do Brna chtěl omezit, české dělnictvo mělo být přemísťováno do říše a na uvolněná místa měli přijít Němci. Protože v továrnách byl velmi malý počet německých dělníků, měl být jejich počet zvyšován zřizováním německých učňovských domovů pro učně z Německa a zabraného pohraničí. Měla být rozšířena také síť táborů říšské pracovní služby. Pro německé živnostníky byly plánovány podpory a zvýhodňování, zatím co české živnosti se měly plánovitě oslabovat.

⁶⁾ StA Brno, B 251, 1015.

⁷⁾ StA Brno, B 251, 1431.

Kromě uvedených ustanovení obsahoval germanizační plán na r. 1941 ještě celou řadu dalších podrobných a konkrétních opatření k potlačení Čechů a posílení německví. Na vypracování plánu se podílely všechny referáty brněnského oberlandrátu.

A nešlo jenom o plány. Šlo o germanizační směrnice, které byly plněny i přes válečné vypětí Němců, a to i tehdy, kdy germanizaci již neřídil úřad říšského protektora.

Čechům bylo zakázáno stěhovat se do mnoha českých měst a obcí, které byly zařazeny do tzv. „německého zájmového území“. Češi byli rozptylováni do říše stálými náborů pracovních sil a od r. 1942 nuceným odvodem mladých lidí do totálního nasazení. Území jižně od Brna bylo kolonizováno německými přesídlenci a 32 českých obcí na Drahanské vysočině bylo vystěhováváno, nebo se k vystěhování připravovalo.

„Autonomní“ i obecní správa se poněmčovala. Naudě ve své zprávě k návrhu správní reformy z 15. října 1941 mohl konstatovat, že až na málo výjimek jsou německy řízena všechna města, která mají více jak 10 000 obyvatel, a že třetina okresních úřadů má německé hejtmány. Také do měst a městeček v okolí Brna, jako do Dolních Kounic, Ivančic, Rajhradu, Rosic, Tišnova, Vyškova a Židlochovic, byli dosazeni němečtí vládní komisaři.⁸⁾

Německé školství bylo neobyčejně posíleno nejen v Brně, ale i v okolních českých městech a městečkách. Skoro v každém z nich byla založena německá škola pro hrstku žáků, kteří tam namnoze přišli s rodiči za okupace. Zato české školství bylo všemožně potlačováno. Jen v Brně bylo do 1. prosince 1941 zrušeno 15 českých škol o 167 třídách.⁹⁾ Z bližšího brněnského okolí bylo v r. 1941 zrušeno gymnasium v Židlochovicích, počínaje šk. r. 1942 neměly již být otevřeny I. třídy reálných gymnasií v Ivančicích a ve Vyškově a v dalších osmi středních školách na Moravě. První třída střední školy mohla mít nejvýše 40 žáků a ústav mohl mít jen jednu první třídu a páté třídy musely mít o jednu třídu méně než čtvrté s nejvyšším počtem 35 žáků ve třídě. Podle Moravcovy statistiky bylo k 10. březnu 1943 uvězněno na Moravě 773 učitelů, tj. celkem 6,8 % tehdejšího celkového počtu.¹⁰⁾

Pro snazší poněmčování Židlochovic byl tam zrušen okresní úřad. České obyvatelstvo bylo všude všemi prostředky pronásledováno a pozice Němců plánovitě posilovány.

Na germanizaci Brna se především podílelo německé vedení městské správy. Komisařský starosta a od července 1942 vrchní starosta města Brna Oskar Judex byl o germanizačních plánech brněnské úřadovny říšského protektora i brněnského oberlandrátu podrobně informován. S prováděním germanizace započal ostatně sám hned po 15. březnu 1939. Prvním jeho opatřením bylo poněmčení městské správy. Na všechna vedoucí místa dosadil místo Čechů Němce. Na poradě s vedoucím štábu úřadu Šéfa civilní správy v Brně dr. Burgsdorffem krátce po 15. březnu 1939 přišel dokonce s návrhem na vyloučení všech Čechů z městské správy.¹¹⁾

Aby nacistické úřady zajistily německé vedení městské správy v Brně, jmenoval

⁸⁾ H. Naudě, Zur Frage Verwaltungsreform; StA Brno, B 252, kart. 14,09.

⁹⁾ StA Brno, B 252, 3030/7.

¹⁰⁾ StA Brno, B 252, 3040/7.

¹¹⁾ 18. 3. 1939, StA Brno, B 251, 2122.

říšský protektor 3. července 1939 Judex vládním komisařem. Judex převzal působnost starosty, městské rady a zastupitelstva a jediný byl oprávněn zastupovat město navenek. Jeho zástupcem jmenoval říšský protektor vedoucího městského úředníka Wilhelma Czernyho, který se vrátil do Brna z landrátu v Mikulově krátce po 15. březnu 1939. Aby jejich pozice a dosavadní germanizační opatření v městské správě nebyly ohroženy případným novým městským zastupitelstvem, stanovil říšský protektor, že nové obecní volby se mohou uskutečnit jen po jeho schválení.¹²⁾ K volbám ovšem za celou dobu okupace nedošlo.

Tak se Judex a Czerny stali neomezenými diktátory v městské správě. Propustili 84 českých úředníků, které město převzalo po okupaci pohraničí. Propustili také všechny české pragmatikální úředníky, kteří neměli ještě deset služebních let a téměř všechny české smluvní zaměstnance a penzionovali libovolně mnoho přednostů referátů a oddělení a úředníků, které pokládali za nebezpečné. Na místa propuštěných a odstraněných byli dosazeni Němci. Nacistická správa Brna si též vynutila zrušení platnosti vlád. nař. č. 379/38 Sb. o tom, že noví zaměstnanci se smějí přijímat a povyšovat s vědomím a souhlasem ministerstva vnitra a když nebyla ničím vázána, počínala si úplně libovolně a nezákonně.

Aby němečtí zaměstnanci v městských službách byli platově proti Čechům zvýhodněni, požádal Judex o vytvoření vyrovnávacího fondu u říšského protektora. Příplatkem měl být a od r. 1940 také byl Němcům v protektorátních úřadech vyrovnáván plat na úroveň říšskoněmeckých zaměstnanců. Těmito opatřeními stoupl počet německých úředníků v městské správě do března 1941 na 900; Čechů bylo 1300. Z dělníků bylo v městských službách 400 Němců a 1500 Čechů (bez pouličních drah). Čeští zaměstnanci byli všemožně pronásledováni a přetěžováni a řada z nich zahynula v koncentračních táborech.

Vnitřní ústní a písemný styk, zápisy do knih, styk s německými stranami a dokonce se všemi protektorátními úřady musel být jen německý. Česká podání musela být zodpovídána německo-česky. Později bylo z úsporných důvodů dovoleno odpovídat česky bez německých překladů.

Německé vedení města bránilo přistěhovalectví Čechů a podporovalo přistěhovalectví Němců mimo jiné také obhospodařováním uvolněných bytů. Žádalo o zrušení novely zákona o domovském právu z r. 1896, aby nemusilo přiznávat domovské právo Čechům. České žádosti o udělení domovského práva, na něž měli žadatelé podle zákona nárok, prostě vůbec nevyřizovalo. Všemožně se snažilo, aby převládl dojem, že Brno je německé město a provedlo o své újmě v městě sčítání lidu.

Ale to sčítání ukázalo, že počet brněnských Němců silně zvýšený o četné Němce z říše (úřednictvo, policie, vojsko aj.) a o národnostně kolísající živel činil k 1. lednu 1940 podle nacistické statistiky asi 70 000 z celkového počtu 320 180 obyvatel – tedy necelých 22 %. Proto brněnští nacisté výsledek sčítání nepublikovali a Judex žádal, aby se sčítání lidu provádělo až po válce, „protože potom bude jistě příznivější obraz o síle německví“.¹³⁾

Pro německy řízená města požadoval Judex zavedení německého soudnictví. V Brně byla již taková praxe, že při každém soudním jednání, ve kterém byla

¹²⁾ StA Brno, B 252, PA 2600/12.

¹³⁾ Na poradě vládních komisařů v Brně 16. II. 1940; StA Brno, B 251, 1503.

obec žalovanou nebo žalující stranou, se vždy prohlásil za příslušný německý úřední soud (Amtsgericht).

Brněnský oberlandrát tyto germanizační snahy velmi podporoval. Jeho vedoucí Westerkamp požádal říšského protektora, aby Brno bylo městem „pod německým právem“. Uvedl, že plánovitě pracuje na všech úsecích, aby Brno bylo německým městem, a že poněmčení Brna je cílem oberlandráta. Již krátce po svém nastoupení v Brně chtěl Westerkamp, aby se plány na výstavbu Brna přizpůsobily německým městům, aby již na vzhladu Brna bylo patrné, že jde o německy spravované město.¹⁴⁾

V Brně měly být vybudovány nové budovy podle nacistických staveb v říši. Měla se zřídit střediska pro Němce, různé domovy, vojenské letiště a policejní kasárna. Především měl být vybudován německý hotel a Německý dům, „který by stylem, velikostí a účelností měl charakter vysloveně německý“.

Projekt Německého domu s 86 byty a s křídlem „Braunes Haus“ pro kanceláře NSDAP navržený nacistickou správou Brna oberlandrát zamítl a požádal o „tvůrčího znalce z kanceláře architekta Alberta Speera“. Nesouhlasil ani s jinými návrhy městské správy a německých i českých architektů. Zabránil „plánům vládního komisaře na odbourání četných cenných staveb ve vnitřním městě, které postrádaly jakýkoliv ohled na péči o stavební kulturu a základy městského stavebnictví, proti nimž stála městská stavební správa bezmocná“. Také projekty nových staveb oberlandrát neschvaloval, ať byly vypracovány českými nebo německými architekty, „protože byly vzdáleny nacionálně-socialistickému stavebnictví“. Proto byla vytvořena komise pro posuzování projektů, do které jmenoval zástupce oberlandráta, vládní komisař a NSDAP. Tyto průtahy a pozdější válka proti Sovětskému svazu způsobily, že Brno bylo ušetřeno staveb v nacistickém slohu.

Judex chtěl původně zvýšit procento Němců v Brně vyčleněním českých předměstí Králova Pole, Řečkovic, Žabovřesk a Komína z městského svazku a připojením německých obcí jižně od Brna. Revizní komise říšského ministerstva vnitřní věci tento projekt v r. 1940 zamítla, protože „po odstranění parlamentární formy městské správy nemá číselné zvýšení počtu německého obyvatelstva význam“. Revizní komise naopak chtěla, aby česká předměstí zůstala u města a podléhala jeho germanizačnímu vlivu. Aby však severní předměstí nevytvořila souvislé české osídlení, mělo mezi Královým Polem a Žabovřeskami vzniknout německé sídliště oddělené od dosavadního zastavění zelenými pásy.¹⁵⁾

Když v srpnu r. 1941 dal Hitler pokyn, aby i v tzv. protektorátě byla germanizace záležitostí říšského vedoucího SS, jmenoval Himmler K. H. Franka svým pověřencem pro germanizaci protektorátu. Frank zřídil úřadovnu pověřence říšského komisaře pro „upevnění německosti“ (Der Beauftragte des Reichskommissärs für die Festigung deutschen Volkstums) v Čechách a na Moravě při úřadu říšského pro-

¹⁴⁾ V měsíčních zprávách říšskému protektorovi, StA Brno, B 251, 2151.

¹⁵⁾ Ve dnech 27. 11. – 21. 12. 1940 provedli revizi pracovníci ministerstva vnitřní věci v Berlíně patrně na žádost říšského protektora, jemuž brněnský oberlandrát Westerkamp 2. 10. 1939 sdělil, že odpovědnost za finanční a hospodářskou správu Brna je nedostatečná a že nemůže nést odpovědnost za dohled nad ní; revizní pracovníci dali zároveň návrh na reorganizaci městské správy podle říšského vzoru, který byl později proveden; StA Brno, B 251, 2112; revizní elaborát v B 252, kart. 65, 1255.

tektora. Vedením této úřadovny byl pověřen SS obersturmbannführer Ferdinand Fischer, vedoucí Pozemkového úřadu v Praze.¹⁶⁾

Značný díl provádění germanizačních směrnic připadl nyní Pozemkovému úřadu v Praze a jeho obvodovým úřadovnám. Pozemkový úřad v Praze, zřízený po první světové válce, byl zrušen v r. 1935. Okupační Pozemkový úřad (Bodenamt) v Praze byl nově zřízen v r. 1942 jen proto, aby sloužil germanizačním cílům nacistů. Obvodové úřadovny fungovaly i po jeho zrušení v r. 1935 dále. Krátce po 15. březnu 1939 dostaly německé komisaře a byla v nich vybudována německá oddělení.¹⁷⁾ Na Moravě byly tři obvodové úřadovny: v Brně, Jihlavě a Olomouci.

Brněnská úřadovna měla počátkem r. 1939 sídlo v Solniční ul. č. 5–9, od konce roku 1939 v dnešní Bezručově ul. č. 17a. Jejím prvním komisařským vedoucím se stal SS standartenführer Krügel. Prvním úkolem německého vedoucího a německého oddělení bylo zajištění obhospodařování židovského zemědělského majetku a jeho převedení do německých rukou, evidence německého pozemkového majetku a příprava německého osídlení českého venkova.

Při převádění zemědělského majetku do německých rukou získala obvodová úřadovna v Brně špatné zkušenosti. Ze sta správců se ukázalo jen sedm vhodných. Proto se snažila získat německé zemědělské rodiny (Einsatzbauern) v Dolnodunajské župě (Rakousko) i vzorné německé hospodáře (Beispielbauern) ve staré říši.¹⁸⁾

Počátkem r. 1943 vypracoval dipl. zemědělec Walter Neuschild, vedoucí zemědělského (III.) referátu a pozdější vedoucí obvodové úřadovny v Brně, zprávu o osídlovacím území pro Němce na jižní Moravě.¹⁹⁾ Za kolonizační území pro německé přesídlence byl vybrán široký pruh území v délce asi 80 km při jižní hranici protektorátní Moravy. Šlo o část dnešního Jihomoravského kraje mezi jižní hranicí protektorátní Moravy a městy Klobouky, Slavkovem, Brnem, Oslavany, Hrotovicemi a Jevišovicemi. Ryze český charakter tohoto území musil přiznat i sám Neuschild: „Volksstummässig: Fast ausschliesslich tschechische Nationalität der Bevölkerung im ganzen Siedlungsgebiet.“ Toto Němci osídlované území bylo pro lepší zvládnutí osídlení rozděleno na 8 úseků, z nichž každý čítal kolem deseti vesnic. Tak měla být oblast jižně od Brna poněmčena a vytvořena první část „německého mostu“, s kterým počítaly již dříve vypracované germanizační plány.

K osídlení byly zatím vybírány zemědělské usedlosti těch Čechů, které odsoudily nacistické soudy ke ztrátě majetku, kteří měli zbytkové statky z první pozemkové reformy, neplnili předepsané dodávky zemědělských výrobků, pronajímali svá pole apod. Pro válečné hospodářské potřeby šlo o akci dočasně omezenou jen na německé přesídlence z Dobružky. Před jejich nastěhováním na nový statek byli soustředováni v Domově pro německé navrátilce v Brně na Trnitě ul. č. 8.

Hospodářskou stránku osídlení měla na starosti kolonizační společnost Böhmisch-Mährische Landgesellschaft m. B. H., která s Pozemkovým úřadem v Praze a jeho

¹⁶⁾ StA Brno, B 251, 1015, 1020; B 252, PA 2500; viz též Sborník archivních prací, roč. 1963, č. 2, kde za str. 28 je otiskena fotokopie pozdějšího výnosu říšského protektora z 30. 6. 1942 o zřízení úřadovny, vymezení její pravomoci a jmenování Fischera jejím vedoucím.

¹⁷⁾ Srovnaj úvod k inventáři StA Brno B 37 od J. Radimského.

¹⁸⁾ StA Brno, B 37, kart. 12.

¹⁹⁾ StA Brno, B 37, kart. 11. Nadutou a násilnickou povahu nacisty Neuschilda uvádí stížnost inž. Bedřicha Horníka z Těšan, přednesená 26. března 1943 zástupci německého oddělení Zemského úřadu v Brně; StA Brno, B 252, PA 2520/1.

obvodovými úřadovými velmi úzce spolupracovala. V Brně byla zřízena krajská úřadovna (Bezirksstelle) této kolonizační společnosti. Od poloviny srpna 1942 do 25. února 1943 sídlila v budově obvodové úřadovny v Brně na dnešní Bezručově ul. č. 17a, potom se odstěhovala na statek do Žabčic u Židlochovic.

Měla dva stavební útvary pro stavební úpravu zabraných zemědělských budov, a to v Ivančicích a v Mikulovicích (okr. Třebíč). V sídlech jednotlivých úseků osídlovacího území – ve Vranovicích, Židlochovicích, Žatčanech, Bratčicích, Ivančicích, Čermákovcích, Vémyslicích a Únanově – měla kolonizační společnost své poradny. Německým osídlencům opatrovala společnost všechny hospodářské potřeby – také z vyklizovaných oblastí pro německé vojenské střelnice²⁰⁾ a ze skladů židovských svršků. Zajišťovala jim poukazy na průmyslové zboží, úvěry, pracovní síly aj. V průběhu let 1942–1944 usadila tak na českou půdu na jižní Moravě několik set rodin německých zemědělců.

Obvodová úřadovna pozemkového úřadu v Brně spolupracovala také s nacistickými vojenskými úřady na vyklizení 32 obcí na Dražanské vysočině pro vyškovskou vojenskou střelnici. Tak se posunovala hranice „německého mostu“ daleko k severu, do středu Moravy.

Vyhnání českého obyvatelstva z velkého prostoru uprostřed Moravy, z Dražanské vysočiny, nacisté již nedokončili. Ani vyhlédnuté kolonizační území na jižní Moravě nestačilo poněmčít. Zabránila jim v tom Rudá armáda. Před ní a hněvem našeho lidu uprchli dočasní okupanti českých usedlostí, uprchli nacisté z bodenamtu a jeho distrikstelle v Brně, utekli Naudě, Hofmann i se svými pomahači a vykonavateli svých germanizačních plánů. A Himmler spáchal sebevraždu – právě před těmi dvaceti roky...

²⁰⁾ Např. z vyklizovaného Benešovska převzali do 15. 3. 1943 němečtí přesídlenci z Dobružky v osídlovacím území jižní Moravy 665 kusů dobytka; StA Brno, B 37, kart. 3.

Jerzy Sliziński

**PRÍSPĚVEK KE STYKŮM BRNĚNSKÉ UNIVERSITY
S POLÁKY V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ**

Slovanský ústav Polské akademie věd přistoupil v posledních letech k registraci, mikrofilmování a systematickému zpracování dopisů západoslovanských a jihoslovanských autorů, které se nacházejí v polských archivech. První etapa této práce – registrace dopisů v polských knihovnách – byla ukončena.

V některých, dosud vesměs neznámých českých dopisech se mluví o brněnské universitě; mohou svědčit o tom, že tato vysoká škola a četní její představitelé se zasloužili o utužení kulturních a vědeckých česko-polských vztahů dokonce v době, kdy tato myšlenka nenacházela mnoho přívrženců ani oficiální podpory.

Blíží se padesáté výročí založení brněnské university. Při té příležitosti by bylo vhodné dopodrobna zpracovat kontakty brněnské university s Poláky i jinými slovanskými národy. Byla by to záslužná iniciativa brněnských slavistů. Tento skromný příspěvek budiž pobídkou k takové práci.

První informace o založené universitě nacházíme v této korespondenci v dopise pražského historika Jana Bedřicha Nováka Janu Ptašníkovi (1876–1930), který se stal v r. 1919 profesorem středověké historie na universitě ve Lvově. Udržoval spojení s mnoha českými historiky, mj. s Jaroslavem Bidlem a Bohumilem Navrátilkem. V dopise J. B. Nováka z 29. prosince 1920¹⁾ čteme mj.: „U nás ve vědeckém světě se mnoho změnilo. Především je to založení nových universit v Brně a v Bratislavě, co přivedilo nové poměry. Navrátil, jak asi víte, se stal prof. všeob. dějin (novověk) v Brně a letos byl zvolen za děkana. Urbánek a Glücklich šli do Brna na universitu.“

Bohumil Navrátil, o němž se zmiňuje J. B. Novák, obrátil se již dne 14. března 1918, kdy byl ještě úředníkem Zemského archivu v Brně, na J. Ptašníka,²⁾ tehdy profesora Jagellonské university v Krakově, jenž po studijním pobytu v Římě připravil k vydání materiál shromážděný ve vatikánském archivu. Prosí o zaslání do sbírek brněnského archivu mj. Monumenta Poloniae Vaticana. Poznává, že archiv systematicky posílá svoje publikace Polské akademii umění, ta se však od r. 1903 přestala revanžovat.

Podpis B. Navrátila nacházíme ještě na druhém dopise, zachovaném v polských knihovnách.

¹⁾ Dopis se nachází ve fondech Národní knihovny ve Varšavě, sign. 2911, 1. 30–31.

²⁾ Dopis se nachází ve fondech Národní knihovny ve Varšavě, sign. 2911 K 24.

Bydhošť byla snad prvním městem, jež uctilo postavením pomníku památku Henryka Sienkiewicze, spisovatele mimořádně populárního též v Čechách.³⁾ V říjnu 1926 se konala slavnost položení základního kamene pod pomník a v červenci příštího roku byl slavnostně odhalen. Na obě slavnosti byli pozváni představitelé téměř ze všech slovanských zemí.⁴⁾ Mezi pozvanými na slavnost odhalení pomníku byla též brněnská universita. Jejím jménem poslal rektor Bohumil Navrátil dne 25. července 1927 následující dopis:⁵⁾

Masarykova universita v Brně

V Brně, dne 25. VII. 1927

Č. j. 2198
Sen. 1926–27

Komitétu pro zbudování pomníku Henryka Sienkiewicze w Bydgoszczy.
Podepsaný rektor Masarykovy university v Brně dovoluje si jménem akademického senátu i svým vlastním přáti hodně zdaru krásné a ušlechtilé slavnosti, kterou Váš Komitéť vzpomene velikého syna polského národa Henryka Sienkiewicze. Rektorát prosí zároveň za laskavou omluvu, že se slavnostního odhalení pomníku osobně zúčastniti nemůže.

B. Navrátil
Rektor

Dne 30. prosince 1921 poslal děkan přírodovědecké fakulty v Brně, známý český matematik Bohuslav Hostinský, profesorovi varšavské university a vydavateli Prací matematicko-fysických a Matematických zpráv, Samuelovi Dicksteinovi (1851 až 1939)⁶⁾ dopis, v němž prosí o zaslání uvedených časopisů výměnou za všechny brněnské publikace z oboru matematiky a fysiky. V Dicksteinově korespondenci jsou ještě dopisy od těchto českých vědců: Vojtěcha Jarníka, Emila Stakovského a Quido Vettera.

V polských knihovnách se zachovalo 10 dopisů upřímného přítele Polska a Poláků, autora četných prací o československo-polských vztazích a zajímavé Historie Polska, profesora Josefa Macúrka. Zachovaly se tři jeho dopisy znamenitému historiku práv Osvaldu Balzerovi (1858–1933), který dal r. 1897 pádnou odpověď T. Mommse-
novi na jeho otevřený dopis nazvaný *An die Deutschen in Österreich*, uveřejněný v *Neue Freie Presse* č. 11923, v němž německý historik navrhuje „tlouci tvrdé slovanské lebky obušky“. Tyto dopisy⁷⁾ pocházejí z r. 1927 a obsahují výrazy hluboké úcty k autorovi *Historie srovnávacího slovanského práva*. Dále bylo nalezeno šest dopisů J. Macúrka z let 1928–1934, adresovaných Stanislavu Zakrzewskému

³⁾ Viz J. Šliziński, *Sienkiewicziana czeskie*, *Przegląd Zachodni* 1952, nr 9–10, str. 179–184.

⁴⁾ Viz J. Šliziński. *Dwa listy: Alojzego Jiráska i Adolfa Černego w związku z odsłonięciem pomnika Henryka Sienkiewicza w Bydgoszczy* (1927 r.), *Slavia Occidentalis*, XXIII, 1963, str. 289–291.

⁵⁾ Dopis se nachází ve fondech Městské veřejné knihovny v Bydgošti, sign. Rkp III 187 K 27–51.

⁶⁾ Dopis se nachází ve fondech Knihovny Varšavské university (Deposit Varšavské vědecké společnosti) sign. 225 K 27–28.

⁷⁾ Knihovna Ossolińských, Vratislav, sign. 7680/II.

(1873–1936),⁸⁾ profesorovi polských dějin na universitě ve Lvově a v letech 1923 až 1933 předsedovi Polské historické společnosti. Zvláště tyto dopisy mohou svědčit o úzké spolupráci a živé výměně názorů brněnského historika s historiky polskými.

Konečně se zachoval jeden dopis Macúrkův redaktorovi časopisu *Pamiętnik Literacki*, řediteli Ossolinea ve Lvově, Ludvíku Bernackému (1882–1939) ze dne 14. května 1937.⁹⁾ Jako vedoucí historického semináře brněnské university navrhuje jeho jménem výměnu *Časopisu Matice moravské*, kterou charakterisuje jako „největší historický časopis na Moravě, který je možno počítat mezi nejdůležitější časopisy v oblasti české historické a literární vědy“ – za polský *Pamiętnik Literacki*.

Během války se na polském území ztratilo jistě nenávratně mnoho rukopisného materiálu, který by se mohl hodit při zpracovávání kontaktů mezi brněnskou universitou a polským vědeckým světem v meziválečném období. Můžeme předpokládat, že řadu dalších písemností najdeme ještě v soukromých rukou. Nejvíce materiálu k těmto otázkám je však patrně možno nalézt v různých archivech a sbírkách v Brně. Je třeba si přát, aby byl co nejdříve zpracován.

Samozřejmě je třeba vzít v úvahu nejen materiál rukopisný, archivální, ale též prameny tištěné, zmínky, poznámky a články, uveřejněné v polském a českém tisku a v publikacích vědeckých; náleží sem i polemiky, které vyvolala vystoupení představitelů brněnské university v Polsku a vice versa. Jde mi tu především o reakci polských jazykovědců na některé teze Fr. Trávníčka ještě v meziválečném období.

⁸⁾ Dopisy se nacházejí ve fondech Ossolinea, sign. 7347/II. V Zakrzewského archivu se zachovalo 30 dopisů českých autorů, m. j. od J. Bidla, L. Červinky, K. Stloukala aj.

⁹⁾ Ossolineum, sign. 7044/II. V korespondenci Bernackého se zachovalo 14 dopisů českých autorů, mezi nimiž jsou V. Tille a Č. Zíbrt.

K ÚLOZE BRNA V POLITICE NĚMECKÉ BURŽOAZIE
V LETECH 1919—1925

Vznikem Československé republiky v roce 1918 se vytvořily podmínky pro zvrát i v národnostním vývoji tehdejšího moravského zemského hlavního města Brna. Německá nadvláda skončila předáním brněnské radnice do českých rukou dne 6. listopadu 1918.¹⁾ Tato skutečnost i další vývoj pohnuly nemálo lidí českého původu, kteří se dotud buď pod tlakem německých zaměstnavatelů nebo z oportunistu hlásili k německé národnosti, příp. německé obcovací řeči, k tomu, že stanuli znovu, a to naprostou většinou již trvale, v českých řadách. Ještě více posílilo český ráz Brna připojení převážně českých předměstí a okolních obcí, hospodářsky spjatých s městem.²⁾

Podle sčítání z roku 1921 hlásilo se z 221 758 obyvatel 155 931, tj. asi 70 % k Čechům, 55 816, čili asi 25 %, k Němcům, 2953 osob k národnosti židovské, 6381 bylo cizinců.³⁾ Co do počtu osob zůstalo tedy Brno vlastně největším „německým“ městem na Moravě a ve Slezsku, i když ovšem němečtější byla celá řada měst v pohraničí, jak na severu, tak na jihu země. Historikovi se tu vtírá otázka, zda Brno mělo v politice Němců v Československu místo úměrné početnosti německého živlu v tomto městě. Odpovědět se pokusíme vzhledem k rozsahu příspěvku jen stručně a s omezením na léta 1919—1925 a na politiku německých buržoazních stran jako hlavního činitele protičeské fronty a iredentistické činnosti.

Do určité míry již od kolonizace a zvláště pak od Bílé hory si Němci zvykli pohlížet na Brno jako na německé město, ovšem bez ohledu na pravý stav věcí. Po rozpadu Rakousko-Uherska naráz stáli před skutečností, s níž nepočítali a svým počínáním prokázali, že nepochopili historický vývoj. Jak třídně, tak národnostně zůstali na svých předválečných pozicích. Říšští, rakouští i českoslovenští Němci chtěli připojit okrajová území k Německu a Rakousku. Jižní Morava, pokud byla osídlena německým obyvatelstvem, měla být jako oblast Deutsch Mähren připojena k Dolnímu Rakousku a jejím hlavním městem mělo být právě Brno.⁴⁾

¹⁾ Brno od pravěku k dnešku (Katalog výstavy, historický výklad, IV. kap., Miloslav Laichman), str. 74.

²⁾ Stalo se tak na základě zákona ze dne 16. dubna 1919. Brno od pravěku k dnešku, V. kap., Míl. Laichman-Václav Peša, str. 75.

³⁾ Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku, Praha 1924.

⁴⁾ Jaroslav César-Bohumil Černý, Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918—1938, díl I, 1918—1929, str. 64, 65, zejm. pozn. 88.

Ostatně již 27. října 1918 se městské zastupitelstvo ve Znojmě na mimořádné schůzi rozhodlo připojit k právě vzniklému státu Deutsch Österreich, tj. k pozdější Rakouské spolkové republice.⁵⁾ Pasivita předáků českých politických stran v Brně, kteří se po několik dní nedokázali vypořádat s německou vládou města, podporovala německé naděje a plány s Brnem jako hlavním městem území Deutsch Mähren. Váhavost českých buržoazních politiků a šovinistický odpor německých radničních pánů se projevovaly a působily k stejnému důsledku. Jedny i druhé přesvědčilo teprve odhodlané vystoupení brněnských pracujících ve velkých demonstracích před radnicí o tom, že nelze dále čekat.⁶⁾ Ukázalo se, jaká je pravá vůle Brna, které s plány německých imperialistů nechtělo mít nic společného. Kupodivu téhož dne, 3. listopadu 1918, sešli se němečtí říšští a zemští poslanci z jižní Moravy znovu ve Znojmě, které se stalo v této oblasti největším městem s dosud německým rázem a hlavně vedením, protože i německost Znojma se záhy ukázala jako umělá. Na shromáždění na krajské úrovni se rozhodli připojit k státu Deutsch Österreich a Znojmo prohlásili za hlavní město autonomní provincie a za sídlo prozatímní vlády, řízené poslancem Teuffelem, i samosprávním orgánem na čele se zemským hejtmánem hrabětem Oldofredi.⁷⁾ To byla první rána zasazená výsadnímu postavení Brna v německé politice. Zatím ovšem Němci ještě nepovažovali nic za ztracené. Spolehali se nejprve na síly vlastní a hlavně cizí; na jižní Moravě i v Brně počítali s tažením rakouského vojska, které je osvobodí. Když se nedočkali, vkládali naděje v intervenci dohodových velmocí a naposled v rozhodnutí mírových konferencí. Existoval i plán na vytvoření německého koridoru spojujícího Německo s Rakouskem přes Moravu, a to z Opavy přes Olomouc a Přerov na Břeclav a odtud na Vídeň.⁸⁾ Vídeňský parlament ještě 22. listopadu 1918 odhlasoval zákon o připojení Brna, Olomouce a Jihlavy k Rakousku.⁹⁾ Jak toto připojení, tak plán na vytvoření koridoru byly naprosto nereálné, protože nebylo síly, která by je uvedla v život. Zato jak přes Přerov a Břeclav, tak přes Olomouc a Brno udržovalo se čilé legální i tajné spojení iredentistů z Německa, Československa, Rakouska i Maďarska.¹⁰⁾

Na otázku, jaký byl poměr brněnských Němců k Československé republice, možno odpovědět, že v drtivé většině naprosto negativní. Ani němečtí sociální demokraté (před vytvořením Komunistické strany Československa) nečinili výjimku, když stoupenci levice doufali ve vítězství revoluce v Německu a toužili proto po připojení k němu a přívrženci pravice se v této věci celkem nelišili od Němců buržoazních. Je pravda, že němečtí sociální demokraté odmítli v roce 1920 účast ve společném německém bloku,¹¹⁾ avšak v některých otázkách přesto postupovali společně s ostatními německými stranami. V začátcích republiky se dá ovšem dost těžko o německých politických stranách mluvit. Němci nejprve proklamovali svou příslušnost k „soukmenovcům“, na jižní Moravě k rakouským, a když zapojení na tamní politické strany nebylo možné, raději se nějakou dobu politicky neprojevovali.

⁵⁾ César-Černý, Politika něm. buržoazních stran... str. 85.

⁶⁾ César-Černý, uvedené dílo, str. 101, zvl. pozn. 200, archiv města Brna (AMB), Rovnost z 4. 11. 1918.

⁷⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 85, zejm. pozn. 156.

⁸⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 65, 84.

⁹⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 64, pozn. 83.

¹⁰⁾ Státní archiv v Brně (SAB), presidium zemské správy politické, B 40, na různých místech.

¹¹⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 209.

Naše literatura soudí, že německé strany jako takové v ČSR vznikly až na podzim, hlavně v září a listopadu 1919. Němci prý je nechtěli dříve vytvořit, aby vlastně sami neupozorňovali, že s přivtělením k Rakousku nebo Německu již nepočítají.¹²⁾ Jsou však doklady o tom, že politický život Němců v Brně existoval od počátku ČSR, nejprve ovšem na spolkovém základě.¹³⁾ Jako jeden z prvních svolal veřejnou schůzi Německý voličský spolek (Deutscher Wählerverein) v Brně, a to již 5. ledna 1919. Vyzněla proti Čechům vůbec a proti zřízení Velkého Brna zvláště.¹⁴⁾ Avšak již další schůze tohoto spolku byla vlastně agitací pro zřízení německé demokratické strany (Deutsch demokratische Partei) a pro nábor do ní. Je charakteristické, že mělo jít o jednotnou buržoazní stranu, jejíž program byl prý schválen zástupci všech německých měšťanských stran. Přímo manifestační byla účast na schůzi, zástupcem policie odhadnutá na 2000 osob.¹⁵⁾

V dalším vývoji se však tato strana v brněnském politickém životě neobjevuje. Její úlohu patrně převzal spolek Freier deutscher Mittelstand, jak se zdá podle důrazu, který již v názvu kladl na svobodu a na středostavovství. Tento spolek byl vlastně brněnským předchůdcem německé nacionální strany (Deutsche National Partei, DNP). Podobně jako na schůzích německého voličského spolku i na veřejných schůzích spolku Svobodný německý střední stav se aktivně projevoval brněnský magistrátní rada dr. Alois Baeran. Nejprve působil dojem rovného mezi rovnými, protože v protičeské nenávisti se mu plně vyrovnali jiní, jako Egon Herrmann, vrchní magistrátní rada dr. Vilém Tejessy, zemský stavební rada Karel Suwald, magistrátní rada Luniaczek, dr. Jarolím, prof. František Waniecek aj.¹⁶⁾ Ale zatímco horlivost některých z nich časem poklesla, nenávist a aktivita Baeranova se stále zvětšovaly, jak se brzo ukáže.

Je zajímavé, že názorové jednoty brněnských Němců nebylo ani v tomto počátečním období. Již v lednu 1919 se totiž ozvaly na schůzi německého politického spolku středostavovských živností a obchodu (Deutschpolitischer Verein des mittelständischen Gewerbes und Handels) hlasy požadující přiměřené zastoupení německé menšiny ve veřejné správě a současně upozorňující na nutnost spolupráce s českým obyvatelstvem.¹⁷⁾ Ostatně ještě dříve, již dne 3. ledna 1919, se řečnice Lotte Wernerová stavěla proti národnostnímu zášti.¹⁸⁾

Ovšem celkově byly takové strážlivější a smířlivější projevy, předjímající politickou linii pozdějších německých aktivistických stran, v naprosté menšině, když se řečníci na schůzích i novináři v tisku obvykle předháněli v kritice Čechů, zejména se zaměřující na hospodaření na brněnské radnici.¹⁹⁾ Zástupci všech německých stran a směrů se také spojovali v boji proti české školské politice v Brně. Nechtěli přiznat, že německé školství bylo za Rakouska preferováno a že po převratu začal počet německých žáků automaticky klesat. Brněnští Němci proto svolávali protestní schůze proti zavírání nadbytečných tříd, výjimečně i celých škol v některých před-

¹²⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 95 aj.

¹³⁾ SAB, B 40, na četných místech.

¹⁴⁾ SAB, B 40, 286/19.

¹⁵⁾ SAB, B 40, 2168/19. O pokusech vytvořit jednotnou frontu německých stran viz César-Černý, uved. dílo, str. 154, 155, zvl. pozn. 130.

¹⁶⁾ SAB, B 40, 286/19, 4379/19, 5449/19 aj.

¹⁷⁾ SAB, B 40, 932/19.

¹⁸⁾ SAB, B 40, 184/19.

¹⁹⁾ SAB, B 40, 4379/19.

městských čtvrtích a v okolí Brna (např. proti vyklizení budovy německé školy v Brně-Komárově dne 16. září 1919).²⁰⁾ Tyto schůze, jež svolávala zejména rada rodičů německých dětí, zapsaných na obecných a měšťanských školách, tzv. Elternrat, měly značný význam pro posilování německé soudržnosti, neboť na nich vystupovali společně jak nacionalisté dr. Baerana dr. Jarolím, nacisté jako dr. Jarosch a liberál J. Jelínek, tak křesťanští sociálové, jmenovitě Rudolf Beir, i němečtí sociální demokraté, např. dr. Czech, prof. Polach a jiní. Elternrat byl řízen společným orgánem německých stran, národní radou (Nationalrat), nebo lidovou radou (Volksrat).²¹⁾

V Brně se masivy německého obyvatelstva přes protičeskou zaujatost přece jen národnostně méně projevovaly než např. ve Znojmě nebo v Mikulově. Nepochybně tu měla vliv skutečnost, že Brno bylo sídlem zemské správy politické, zemského vojenského i četnického velitelství a policejního ředitelství. Snad protě poměrně klidně proběhl známý 4. březen 1919, kdy se na některých místech německé obyvatelstvo postavilo proti československým ozbrojeným silám.²²⁾ Na rozdíl od pohraničí tu nebylo ani mrtvých, ani raněných. Vůbec se zdá, že většina brněnských Němců si uvědomovala, že není čas na dobrodružnou politiku, a proto i všechny protistátní akce, pokud tu k nim došlo, měly mírnější průběh než ve Slezsku a na severní i na nejjižnější Moravě. Neznamená to, že by se byla u Němců dostavila rezignace nebo dokonce smíření s Československem. Spíše u nich zvítězila opatrnost a rozhodnutí čekat na vhodnou chvíli. Měli nepochybně na paměti i provolání, uveřejněné v „úředních“ Brněnských novinách (Brünner Zeitung) 11. listopadu 1918, v němž se upozorňovalo, že „proti každému, kdož by vyvíjel činnost namířenou proti integritě a bezpečnosti země náležejících k československému státu, bude se postupovat s celou přísností zákona jako proti velezrádci.“²³⁾ Své mínění dávali najevo spíše jen hlučným schvalováním výroků řečníků proti republice, proti Čechům nebo proti jiným třídám.

Němečtí politikové neopomínali agitačně využít v ústních projevech i v tisku obtíží a rozporů ve státě, chyb, jichž se vláda ve vnitřní i zahraniční politice dopouštěla. Někteří se zájmem sledovali v létě roku 1920 postup Rudé armády v Polsku nebo rozkol v československé sociální demokracii a doufali, že budou moci těžit ze situace, která vznikla prosincovou generální stávkou. Když však stávka byla potlačena, hráli si na zastánce pořádku, zdůrazňovali, že revoluční hnutí v Oslavanech bylo potlačeno německým vojskem a vládě vytýkali, že vše nechala tak daleko dojít a proti bolševikům dříve nezakročila.²⁴⁾ Jeden z těchto politiků, brněnský dr. Baeran, napadl vládu také za střílení a zatýkání v Krompaších na Slovensku v roce 1921.²⁵⁾ Tato taktika byla součástí demagogické politiky německých nacionalů i nacistů.

Po uzavření mírové smlouvy s Německem v červnu a s Rakoukem v září 1919 začala nová etapa ve vývoji německých buržoazních stran v ČSR, v Brně obzvláště

²⁰⁾ SAB, B 40, 13605/19.

²¹⁾ SAB, B 40, 8608/19 – schůze proti zamýšlenému uzavření II. něm. státní realky 18. 6. 1919, 13287/19 aj.

²²⁾ César-Černý, uved. dílo, kap. III, odd. 5, str. 140 a další. V Československých dějinách, maketa, III, jen nepatrná zmínka na str. 78. Srov. též SAB, B 40, 6607/20.

²³⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 101, pozn. 201.

²⁴⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 236.

²⁵⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 238, pozn. 16.

patrná. Jejím průvodním zjevem byla diferenciací uvnitř německého tábora, jejímž hlavním úkazem bylo zakládání německých politických stran, které většinou přímo navazovaly na předválečné německé strany v Předlitavsku. Pro Brno bylo charakteristické, že tu měli silnou pozici jednak němečtí sociální demokraté, jednak některé buržoazní strany. Rozdělení sil bylo patrné již od obecních voleb konaných v červnu 1919 a pak znovu v únoru 1920 a mělo vliv i na řízení příprav k parlamentním volbám, vypsaným na duben 1920. Ovlivnilo vedení volebního boje a uzavírání volebních dohod. Síla německé sociální demokracie přiměla buržoazní představitele k vytvoření bloku německých buržoazních stran, v němž se sdružili němečtí nacionálové (DNP), němečtí křesťanští sociálové (Deutsche christlich soziale Volkspartei – DChSVP), němečtí agráři (Bund der Landwirte – BdL) a nacisté či němečtí národní socialisté (DNSAP). Tento blok byl mnohem širší než „německé arijské společenství“ (Deutsch arischer Block) z roku 1919, vytvářené tehdy německými nacionály a nacisty.

Nejsilnější složkou bloku z r. 1920 byli v Brně němečtí nacionálové, jejímž uznávaným vůdcem již tehdy byl bezesporu dr. Alois Baeran. On se také dostal do čela krajské kandidátky tohoto bloku pro volby do Národního shromáždění, vypsané na 20. dubna 1920. Na voličských schůzích, pořádaných sdruženými německými buržoazními stranami, se projevy řečníků nesly nejen proti Čechům, ale také proti německým sociálním demokratům a dokonce byli napadáni také ti němečtí představitelé, kteří v listopadu 1918 předali brněnskou radnici do českých rukou.²⁶⁾ Proti obecním volbám, jež se konaly v únoru téhož roku, vzrostla neúčast Čechů na volbách o 4079 osob, kdežto Němců jen o 287 voličů. Ve výsledcích se to projevilo poklesem českých hlasů z 69,25 % na 68,36 %, v číslech z 84 958 na 80 879 hlasů. Z 37 433 německých hlasů obdržely ve Velkém Brně německé občanské strany 22 532 hlasů proti 12 258 hlasům německé sociální demokracie.²⁷⁾ Ta byla sice nejsilnější německou stranou, avšak proti německým spojeným stranám ustupovala značně do pozadí, a to ještě více v brněnském volebním kraji než v Brně samém.

Po volbách v roce 1920 se ostatně stále více rozpadaly zbytky umělé jednoty československých Němců. Spojovalo je příliš málo – šovinismus, rozdělovalo je mnohem více, a to především třídní příslušnost a stavovské zájmy. Vedle sociálních demokratů, kteří se od počátku nechtěli vázat na ostatní strany, byli to znovu a znovu němečtí živnostníci, obchodníci a zčásti i průmyslníci, kteří měli na věc vlastní názor. V ničem se nelišili od svých českých kolegů, společně s nimi bojovali proti vázanému hospodářství a již dne 20. listopadu 1919 spolu s nimi vstoupili v Brně do protestní stávk.²⁸⁾ Taková spolupráce se tehdy ještě mezi jinými vrstvami obou národů a jejich politickými stranami nevyskytovala, sociální demokracii nevyjímajíc. Levice německé sociální demokracie byla velmi slabá, a proto i po květnu 1921 bylo mezi brněnskými komunisty jen velmi málo Němců.

Ačkoli převládajícím rysem u příslušníků buržoazie německé národnosti v Brně byla, jak již řečeno, politická opatrnost, nelze říci, že by vůbec neprovozovali protistátní činnost. Důležité bylo zejména jejich přímé působení v zahraničních česko-

²⁶⁾ Doloženo např. z voličské schůze spolku „Mittelstand“ z 14. 4. 1919, B 40, 5368/19.

²⁷⁾ O volbách v Brně 1920 a 1925 viz fascikl Volby ve fondu Policejní ředitelství, SAB, B 26, dále B 40, 5283/20, 5533/20, brněnské listy, zejm. Rovnost a Lidové noviny z 19. 4. 1920. O celostátních výsledcích parlamentních voleb Čsl. dějiny III, str. 104, 105.

²⁸⁾ SAB, B 40, 17118/19.

slovenských organizací, nebo úzká spolupráce s nimi. Nejdůležitější takovou organizační a agitační centrálou byl spolek Hilfsverein für Deutschböhmen und Sudetenländer se sídlem ve Vídni, založený v únoru 1919.²⁹⁾ Z jižní Moravy byl s ním ve spojení hlavně opět dr. Baeran, který mimo jiné přednesl na řadě schůzí tohoto spolku štvavé projevy proti ČSR. Svými výroky ho překonal snad jen inž. Rudolf Jung, vůdce moravskoslezských německých národních socialistů, ideový učitel a blízký spolupracovník Adolfa Hitlera. Baeran měl kontakt i se spolkem Hilfsverein für Südmähren, s jednou z dalších organizací, s nimiž spolupracoval vídeňský Hilfsverein.³⁰⁾

Dr. Baeran si vytkl po volbách v roce 1920, v nichž byl zvolen za brněnské německé sdružené strany poslancem, vysoké politické cíle. Stal se vedle dr. Lodgmana von Auen vůdčím činitelem nejen DNP, ale i, rovněž spolu s Lodgmanem, německého parlamentního svazu, organizace to, která měla koordinovat politiku německých stran v ČSR. Baeran velmi nelibě nesl postupný rozklad tohoto svazu, způsobený dalším upevňováním vlády československé buržoazie.³¹⁾ Dr. Baeran měl o sobě příliš vysoké mínění, než aby uměl s ostatními německými politiky spolupracovat. Nejenže mu byl cizí oportunistický aktivismus, ale nedovedl se shodnout ani s jinými radikály, rovněž usilujícími o rozbití ČSR.

Podle zprávy, kterou získaly československé bezpečnostní orgány o německé protistátní činnosti v Československu, stál dr. Baeran stranou od hlavní protistátní organizace, jež se údajně sama nazývala Irredenta. Sdružovala některé radikální zástupce německého parlamentního svazu, většinou stoupence DNSAP a DNP, zčásti též BdL a jiných stran. Ve vedení této organizace se vedle návladního dr. Fritze Bungenera, úředníka Turnvalda z Chomutova, dr. Koberga z Krnova a jiných podílel též brněnský a svitavský zubní lékař dr. Weiss. Podle zprávy byla Irredenta nebezpečná svým spojením se zahraničím, jež udržovali zejména poslanci inž. Otmar Kallina a Hans Knirsch, scházela jí však pevnější opora v masách německého obyvatelstva. Té dosáhla až v třicátých letech Henleinova Sudetendeutsche Partei. Irredenta byla naladěna antisemitsky a antihabsbursky. Dr. Baeran s ní měl společný antisemitismus, lišil se však od ní habsburskofilským zaměřením, jímž se zase blížil křesťanským sociálům a části BdL. Dr. Rudolf Lodgman k Irredentě přímo nenáležel, neboť „jeho“ politika u ní prý vzbudila nedůvěru, ale jako duchovní vůdce Němců v ČSR byl o všech jejích krocích informován.³²⁾

K této zprávě sdělilo brněnské policejní ředitelství, že dr. Baeran vyvíjí podvatnou činnost proti ČSR opatrně (což nebylo tak docela pravda) a že stoupence má zejména v řadách bývalého rakouského důstojnictva, studentstva a části středního stavu. Jako tiskové orgány mu sloužily listy Südmährerblatt a Montagsblatt, oba vydávané v Brně. První se četl hlavně na venkově, druhý více v Brně; pro své štvavé články, naplněné protislovanskou nenávistí a rasismem, bývaly často oba časopisy zabavovány. Südmährerblatt, mimochodem, užíval vedle titulu znamení skobového kříže.³³⁾

²⁹⁾ O Hilfsverein píše César–Černý, uved. dílo str. 276–280 aj. Srov. též SAB, B 40, 7646/20, 17746/21, 2939/24, 8792/25 aj.

³⁰⁾ SAB, B 40, 12486/21.

³¹⁾ César–Černý, uved. dílo.

³²⁾ SAB, B 40, 12486/21.

³³⁾ Südmährerblatt začal vycházet v červenci 1920. Všechny vyšlé ročníky jsou v AMB.

Dr. Baeran a jeho brněňští a ostatní stoupenci byli v pozadí různých prohabsburských akcí v letech 1919–1921, jako rozšiřování ilegálních monarchistických letáků a plakátů v Brně a jinde na jižní Moravě na sklonku roku 1919 apod.³⁴⁾ Baeran byl většinou německých politiků pokládán za fantasu pro své „habsburské“ zaměření, které oni považovali za chybné. Baeran udržoval styky s monarchisty v Německu, v Rakousku, v Maďarsku, na Slovensku a v Polsku. Obzvláštní aktivitu projevil v době druhého Karlova puče v říjnu 1921,³⁵⁾ který možná pomáhal připravovat. I tentokrát šlo o souvislost s vídeňským spolkem Hilfsverein für Deutschböhmen und die Sudetenländer, který brněňská policie označila za středisko veškeré zahraniční agitace, zaměřené proti ČSR. Spolek měl několik tisíc členů, kteří žili v Československu, byli registrováni pod nepravými jmény. I na schůzi důvěrníků spolku, konané ve dnech restauračního pokusu, měl prý dr. Baeran přední hlas a byl pověřen akcí na Brněnsku, Mikulovsku a Znojemsku.³⁶⁾

Puč Karla Habsburka ztroskotat hned v začátcích, a proto nedošlo v podstatě ani k akcím v ČSR. Byla sice prováděna agitace mezi branci a vojáky, aby sabotovali vojenskou službu, ale úspěch byl neveliký.³⁷⁾ Když se však právě tehdy některé německé strany postavily celkem kladně k nové československé vládě vedené dr. Benešem a zahájily tzv. aktivistickou politiku, stal se rozkol mezi německými buržoazními stranami hlubší, patrnější a trvalejší než kdykoli předtím. Jihomoravské křídlo DNP, vedené Baeránem a podporované částí organizací ze severozápadních Čech v čele s poslancem dr. Lehnertem, vkládalo do monarchistického puče velké naděje, jež se nesplnily.³⁸⁾ Baeranovci i po nezdaru akce pokračovali v radikálním kursu a stupňovali své nepřátelství vůči republice.

Baeran sám začal provádět horečnou činnost, která si libovala nejen v nejštvavějších a nejhrušších útocích, ale i v povykování v pražském parlamentu. Když i to se mu zdálo málo, vhodil při obstrukci vojenských předloh, organizované poslanci KSČ, v lednu 1922 do sněmovního předsednictva zápachovou bombu.³⁹⁾ Jestliže doufal, že tímto „hrdinským“ činem probudí Němce v ČSR z letargického spánku a postaví se do čela rozhodujícího boje „za svobodu utlačovaných“, opět se zklamal. Spíše to byl počátek konce jeho politické kariéry, konce, který ovšem dal na sebe ještě několik let čekat.

Proti Baeranovi se postavili nejen mluvčí jiných německých stran, ale dokonce většina DNP, na prvním místě sám Lodgman, který víceméně oprávněně v Baeranovi viděl konkurenta a uchazeče o vedení DNP a Němců vůbec.⁴⁰⁾ Konečné cíle měli oba dva celkem stejné, lišili se však v taktice. Zatím co Lodgman se zabýval spíše ideologickými otázkami a proti ČSR bojoval hlavně diplomaticky a publicisticky, Baeran byl ve volbě prostředků mnohem nevybíravější. Chyběla mu Lodgmanova „aristokratická korektnost“, ale také jeho větší rozhled a intelekt.

³⁴⁾ Srov. SAB, B 40, 12360/19, 12493/19, zvl. 18274/19, 19223/19.

³⁵⁾ O restauračním pokuse Karla Habsburka a o vztazích Československa k Rakousku píše též Věra Olivová ve studii K historii československo-rakouské smlouvy z roku 1921, ČSČH IX, č. 2, str. 198–219, o puči zejm. na str. 211–218.

³⁶⁾ SAB, B 40, 12486/21.

³⁷⁾ Na jižní Moravě došlo k nepokojům jen na Znojemsku. César–Černý, uved. dílo str. 262.

³⁸⁾ SAB, B 40, 12486/21. Lehnert vůbec byl tehdy hlavním spolupracovníkem Baeranovým a později prostředníkem v jeho sporu s Lodgmanem. César–Černý, uved. dílo, s. 322, pozn. 131.

³⁹⁾ César–Černý, uved. dílo, str. 266, 267. Srov. Lid. noviny z 28. 1. 1922, SAB.

⁴⁰⁾ César–Černý, uved. dílo, str. 267.

Na Baerana byl vydán zatykač pro zmíněný pumový útok již koncem ledna 1922.⁴¹⁾ Byv urychleně zbaven poslanecké imunity, Baeran raději uprchl do ciziny, také proto, že se necítil bezpečný při demonstracích, které proti němu vznikly. Když se tehdy zdržoval ve Vídni, objevily se v brněňských listech nacionalistů články o tom, že brněňští a vídeňští sokolové připravují Baeranovo zavraždění.⁴²⁾ Avšak i po návratu do Československa pokračoval v dosavadní činnosti, včetně provádění protistátních akcí. V roce 1923 byl posléze obžalován a pro řadu trestných činů odsouzen do vězení. Požádal presidenta republiky o milost a žádosti bylo vyhověno pod podmínkou, že se zaváže neopustit území republiky. Baeran slíbil, ale z Karlových Varů, kde se měl léčit, uprchl.⁴³⁾ Tím dostala jeho dosavadní politická aféra opět jiný ráz, když většina německých politiků se ještě zjevněji od něho odvrátila jako od člověka, který zrušil dané slovo. Ze sporu, který se s plnou silou rozhořel mezi ním a Lodgmanem, vyvinula se v DNP vnitrostranická krize, jež hrozila úplným rozkošem ve straně a jejím rozpadem.⁴⁴⁾ Těžily z ní nejen aktivistické strany, ale i DNSAP.

I v Brně se dá tento přesun pozic sledovat. Němečtí národní socialisté tu byli dříve mnohem slabší a vystupovali většinou společně s nacionály. Ale po roce 1923 DNP ztrácela a DNSAP získávala nové stoupence, zejména mezi mládeží. Ovšem přechod od DNP k DNSAP byl leckdy plynulý, rozdíl byly jen v některých otázkách a obě strany spojovalo společné znamení skobového kříže. Proto např. o žácích německých středních škol v Brně, zejména průmyslovců, kteří v roce 1923 a na počátku roku 1924 až do zákazu odznaky se skobovým křížem nosili, je těžko rozhodnout, ke které straně se vlastně hlásili.⁴⁵⁾ Jisté je, že v době svého věznění byl Baeran ještě u svých brněňských stoupenců populární. Na konci roku 1923 probíhala v Brně podpisová akce za Baeranovo omilostnění, na schůzích, jako např. 20. ledna 1924 v Německém domě, pět set přítomných volalo Heil Baeran, Heil Alldeutschland apod.⁴⁶⁾ Ale je také pravda, že opavský hitlerovec Jung, který se dříve na jižní Moravě exponoval hlavně ve Znojmě a okolí, se od roku 1923 objevuje častěji na schůzích i v Brně.⁴⁷⁾ Také ostatní strany chtěly těžit z jakéhosi politického vakua, které v Brně po Baeranovi nastalo. DNP totiž neměla na jeho místo vhodného nástupce a nepomáhalo, že se na Moravu častěji vypravoval sám Lodgman a že do Brna zajížděl mikulovský advokát poslanec dr. Radda.⁴⁸⁾ Silněji se tu začali projevovat němečtí agráři (BdL), takže zde ve dnech 21. a 22. dubna 1923 měli svůj celostátní sjezd, na němž sehrál důležitou úlohu jihomoravský poslanec dr. Jiří Hanreich a brněňský tajemník BdL František Hilmer, nečítaje ovšem přední činitelé této strany Křepka, Hodinu, dr. Viléma Freisslera aj.⁴⁹⁾ Ani ostatní německé strany nezhálely, zejména demokratická svobodná strana.

⁴¹⁾ Dne 28. ledna 1922 byl vydán rozkaz k zatčení Baerana, pokusil-li se překročit hranice. SAB, B 40, 8777/22.

⁴²⁾ Výtisk Südmährerblattu z 4. března 1922 v SAB, B 40.

⁴³⁾ César–Černý, uved. dílo, str. 321.

⁴⁴⁾ César–Černý, uved. dílo, str. 322. Spor a pak rozkol v DNP se dobře odráží na stránkách Südmährerblattu v r. 1925, AMB. Srov. též SAB, B 40, 7656/25.

⁴⁵⁾ SAB, B 40, 8267/24.

⁴⁶⁾ SAB, B 40, 6132/24, 8696/24.

⁴⁷⁾ SAB, B 40, 16907/23, 117/25, 13117/25 aj.

⁴⁸⁾ SAB, B 40, na různých místech.

⁴⁹⁾ SAB, B 40, 6385/23.

Rok 1924 byl ve znamení obecních voleb, které se v Brně uskutečnily dne 1. června. Nacionální strany DNP a DNSAP se opět spojily k volební agitaci a k volbám, ale přesto ztratily ve prospěch německé strany svobodomyšlné dva mandáty. Proto roku 1920, kdy se vyslovilo pro německé strany 35 295 osob, klesl v roce 1924 počet německých hlasů na 31 864. Ztratila zejména německá sociální demokracie, jejíž četní dosavadní přívrženci volili komunistu dr. Immanuela Sterna.⁵⁰⁾

Ačkoli Brno je možno z hlediska německé buržoazie označit do r. 1924 za baštu DNP, bylo střediskem i jiných německých stran. Značný význam mělo pro německé agrárníky, zejména činností zemského sekretariátu a vydáváním listu Brünner Tagblatt, financovaného poslancem Hanreichem. Tyto noviny měly ovšem své čtenáře spíše v brněnských středních vrstvách, kdežto pro vlastní zemědělce byl určen týdeník Deutscher Landruf, vydržovaný rovněž statkářem Hanreichem.⁵¹⁾ Konaly se tu i četné akce německých agrárníků, jako schůze, porady, sjezdy atd. Zmíněnému celostátnímu sjezdu BdL v roce 1923 předcházely sjezdy zemské, jako sjezd německých rolníků z Moravy dne 3. dubna 1921, na nějž se dostavili i zahraniční delegáti.⁵²⁾ Také německá demokratická svobodomyšlná strana (DDFP) svolala do Brna na dny 3.–5. července 1920 celostátní sjezd.⁵³⁾ Němečtí starostové z Moravy měli svůj spolek a v Brně konali jeho valné hromady. Na jedné z nich, která se uskutečnila dne 9. dubna 1921, referoval dr. Alois Baeran.⁵⁴⁾

Brno bylo sídlem celé řady dalších německých spolků politických a kulturních. Ze spolků politických je možno uvést např. spolek Freier deutscher Mittelstand, který fungoval jako takový i po vytvoření DNP, z odborových, hospodářských a zájmových spolků je možno jmenovat mj. spolky obchodních a průmyslových zaměstnanců, obchodníků, obchodních cestujících (tajemníkem posledního byl dr. Oberländer).⁵⁵⁾ Z nich se čilou činností organizační a shromažďovací vyznačoval Svaz německých obchodních a průmyslových zaměstnanců, který byl v roce 1924 sledován pro své styky s německou íredentou.⁵⁶⁾ Tradičními agenturami německého šovinismu a militarismu lze plným právem nazvat německé studentské spolky. V Brně k nim patřil spolek Sudetia, vyšetřovaný již v souvislosti s Baeranovou protistátní činností; v roce 1925 oslavoval 75. výročí svého založení.⁵⁷⁾ Studentské spolky pečlivě skrývaly své ilegální akce, na nichž se hlavně podíleli posluchači vídeňských a jiných zahraničních vysokých škol při svých prázdninových pobytech doma v ČSR.⁵⁸⁾

Širší než kulturní činnost prováděl spolek Kulturverband, který se nejen snažil zachovat německému školství silnější pozice, než které mu podle práva náležely, ale svou propagandou také paralyzoval snahy aktivistů přivést Němce ke spolu-

⁵⁰⁾ Podle relace brněnského policejního ředitelství PZSP v Brně, SAB, B 40, 8408/24.

⁵¹⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 392, pozn. 76.

⁵²⁾ SAB, B 46, 5733/21.

⁵³⁾ SAB, B 40, 12691/20.

⁵⁴⁾ SAB, B 40, 6052/21.

⁵⁵⁾ SAB, B 40, 1810/21, 1811/21.

⁵⁶⁾ SAB, B 40, 14740/24.

⁵⁷⁾ SAB, B 40, 2939/24, 6519/25.

⁵⁸⁾ Kromě Sudetie byly v Brně další německé studentské spolky Arminia, Libertas, Moravia a Marchia. – César-Černý, uved. dílo, str. 308, pozn. 81, podle SAB, B 40, 3758/23.

práci s Čechy.⁵⁹⁾ V Brně a na jižní Moravě Kulturverbandu do jisté míry organizačně konkuroval až do roku 1925 Südmährerbund, který měl jinak stejné cíle.⁶⁰⁾

Od konce roku 1924 se německé strany zabývaly přípravami na parlamentní volby. Ze začátku se zdálo, že tentokrát budou německé buržoazní strany postupovat jednotněji než kdykoli předtím. Podmínkou k tomu ovšem bylo rezignovat na aktivismus, zastávaný od podzimu 1921. K této změně linie skutečně došlo na sklonku roku 1924 a důvodem k ní bylo zklamání aktivistů nad málo pozitivními výsledky jejich politiky.⁶¹⁾ Jen němečtí sociální demokraté se jako obvykle nehodlali k společné německé frontě připojit, jinak se pro ni vyslovily všechny strany. Zejména ji propagovali jednak nacionálové včele s Lodgmanem, jednak liberálové (DDFP), hlavně ústy senátora Jelinka, který byl vůbec jedním v prvních politiků, kteří v roce 1925 začali heslo německé jednotné volební fronty razit.⁶²⁾ Došlo dokonce k vytvoření společného výkonného výboru všech německých stran v pěti jihomoravských okresech. Jeho členy byli dr. Em. Radda, Ervin Zajíček, Fr. Pittinger, Hans Tichy, inž. Rud. Ticháček a Bedřich Kramer.⁶³⁾ Potíž však byla v tom, že každá strana – a to platilo i o českých stranách, pokud měly podobné snahy o koordinaci postupu – si jednotnou frontu představovala po svém. A tak, ačkoli se zdálo, že jednota německé buržoazie zůstane zachována, nakonec opět zvítězily třídní, stavovské a také osobní zájmy a vztahy.

První se po vypsání voleb v říjnu 1925 rozhodli k samostatnému postupu po německých sociálních demokratech delegáti DNSAP, několik dní poté křesťanští sociálové (DChSVP) a živnostníci (DGP) a pak i DNP. A tak nakonec náhradou za neuskutečněnou jednotnou frontu byl volební blok BdL, DGP, slovenských Němců a maďarských nacionalistů.⁶⁴⁾ DDFP se posléze voleb nezúčastnila ani samostatně, ani ve spojení s jinou stranou, když vedení vyzvalo své straníky, aby volili tu stranu, která jim bude podle místních podmínek nejbližší.

Dramatický vývoj nastal v DNP na Brněnsku, kde stále ještě existoval Freier deutscher Mittelstand jako okresní organizace DNP v Brně. Většina brněnských nacionalů se ve sporu Lodgman versus Baeran postavila za Baerana a Lodgman odpověděl tím, že zdejší přední funkcionáře vyzval, aby zachovávali stranickou disciplínu, jinak prý kandidátům strany na Brněnsku nebudou moci být zaručeny mandáty. Hrozba pomohla. Profesor Reinfuss a vrchní zemský rada Luniaczek uposlechli, z organizace Freier deutscher Mittelstand vystoupili a založili po Lodgmanově vůli novou místní organizaci DNP. Část členstva šla s nimi, ostatní zůstali věrni Baeranovi.⁶⁵⁾ Mezi nimi byl administrátor brněnských listů Brünner Montagsblatt a Südmährerblatt Jerschabek; oba tiskové orgány zesílily útoky na Lodgmana a nakonec otiskly provolání k Baeranovcům, aby volili brněnskou společnou kan-

⁵⁹⁾ V Brně r. 1925 pracovaly čtyři místní pobočky Kulturverbandu, a to dvě všeobecně, jedna pro ženy a dívky a jedna pro středoškolské učitele a učitelky. SAB, B 40, 13746/25. Na jedné ze schůzí brněnského župního svazu si řečník Ludvík Ripke z Prahy stěžoval zejména na československý zákon, který stanovil, že žádné české dítě, neznající německý jazyk, nesmí být přijato do německé školy. Ze tím referent potvrdil dřívější germanizační praxi, je na bíledni. SAB, B 40, 6456/24.

⁶⁰⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 322, pozn. 134.

⁶¹⁾ César-Černý, uved. dílo, str. 314–316.

⁶²⁾ SAB, B 40, 13347/25.

⁶³⁾ SAB, B 40, 5950/25.

⁶⁴⁾ SAB, B 40, 13347/25, César-Černý, uved. dílo, str. 319–325.

⁶⁵⁾ SAB, B 40, 13347/25.

didátku BdL a DGP. A DNP v Brně neutrpěla katastrofální porážku jen proto, že pro ni hlasovala většina přívrženců DDFP, kteří jako by zapomněli na dosa-
vadní propast mezi nacionalisty a liberály.

Výsledek parlamentních voleb v Brně dne 15. listopadu 1925 dokumentoval téměř úplný rozpad jednotné německé buržoazní fronty, a to nejen ve srovnání s posledními parlamentními volbami v roce 1920, ale ještě i s obecními volbami v roce 1924. Celkový počet hlasů odevzdaných pro německé měšťanstvo sice neklesl – spíše naopak o něco vzrostl na úkor německé sociální demokracie – ale nastalo jejich další tříštění. Podle Südmährerblattu⁶⁶⁾ prý z 7081 hlasů (ve skutečnosti 7900) soustředěných DNP ve Velkém Brně připadalo více než 6000 na stoupence DDFP.⁶⁷⁾ Toto tvrzení bylo zřejmě přehnané, spíše lze počítat asi s 3000–4000, pro DNP pak se zbytkem. Rovněž více než 3000 voličů získala židovská kandidátka, přibližně 7900 voličů sdružená kandidátka BdL, DGP a Mittelstandu (Baeranovců). Němečtí křesťanští sociálové si polepšili, dosáhli zhruba 6000 voličů, kdežto DNSAP s 2187 hlasy byla tehdy v Brně nejslabší německou stranou. Nej-
silnější ještě zůstala sociální demokracie, ale klesla na 9700 hlasů (v roce 1920 12 258 hlasů). Z oněch 7900 hlasů, které na sebe v Brně strhl blok BdL, DGP a Mittelstandu, dali voliči DGP asi 1000–1200, ze zbývajících pocházela asi slabá většina od Baeranovců.⁶⁸⁾

Volbami v listopadu 1925 skončila jedna kapitola ve vývoji německé buržoazie v Brně, kapitola, kterou je možno nazvat obdobím hegemonie dr. Baerana a jeho stoupenců. DNP se tu rozpadla na dvě navzájem se potírající složky, z nichž ta, která se hlásila k Lodgmanovi, byla slabší. Nebyla situace německých nacionalů v Brně jedním z důvodů, které vedle celkového neúspěchu DNP ve volbách přiměly Lodgmana k rezignaci na předsednictví této strany a zanechání aktivní politiky vůbec? Za vysvětlení stojí skutečnost, proč se Baeranovci v parlamentních volbách v Brně přimkli k BdL. Je známo, že BdL na Brněnsku a na jižní Moravě vůbec vedl poslanec dr. Jiří Hanreich, který do značné míry nesouhlasil s aktivistickou politikou prováděnou rozhodujícími činiteli strany.⁶⁹⁾ Zdál se patrně nejvhodnějším kandidátem na převzetí dřívější funkce dr. Baerana jako vedoucí osobnosti německé buržoazie na jižní Moravě. Baeranovi se také podobal svými vysokými politickými ambicemi i tím, že se dostal do opozice proti vedení strany.

I v dalším období zaujímal Brno v politice německého měšťáctva přes poměrně menší aktivitu průměrných jeho příslušníků právě díky vůdčím místním osobnostem významnou úlohu. Teprve když po několika letech aktivistické politiky v polovině třicátých let ovládla pole Henleinova Sudetoněmecká strana (SdP), pravá to dědička DNP a zvláště DNSAP, přešla iniciativa plně na nové, tentokrátě západočeské a jiné jedince. Avšak tehdy se zase více začaly uplatňovat fašistickou ideologií nasáklé masy německého obyvatelstva v Brně.

⁶⁶⁾ AMB, Südmährerblatt, zvl. č. 404 a 405 z 11. a 14. 11. 1925.

⁶⁷⁾ AMB, Südmährerblatt, č. 406 z 18. 11. 1925.

⁶⁸⁾ Výsledky voleb, SAB, B 26, fasc. 2253.

⁶⁹⁾ Srov. César–Černý, uved. dílo, str. 382, 383 aj. Hanreich dal popud k smutečním slavnostem za osoby usmrčené při výtržnostech na počátku r. 1920 v Pohořelících. SAB, B 40, 2721/25.

Jaroslav Marek

KAPITOLA Z DĚJIN HISTORICKÉ VĚDY V BRNĚ L. K. HOFMAN

*... nebledím do budoucnosti, celý zatopený jen
tou prázdnotou skutečností, která se jmenuje Brno,
a je nevyřčeně studená a černá. Brno a Špilberk
nad ním – ten Špilberk je symbol... ob, zde už
nebude růže kvést... my jsme tu jako přední
stráž, jako „ztracenci“, kteří musí padnout – a
ještě jini po nás – aby zde v Brně mohl vyrůst
život.*

L. K. Hofman 1903

*A tu najednou zřel jsem město v záračné přeměně.
Zmizel ve mně odpor k ponuré radnici,
nenávisť ke kopci, v jehož útrobách řvalo kdysi
tolik bolesti, zmizel odpor k ulici a co se v ní
hemžilo. Nad městem vykouzlena zář svobody,
znovuzrození 28. října 1918! Vzbližel jsem se
v něm, patřil jsem jemu. A třesk vítězných trubek,
svatý klid zaleblého v Úvozu Králové kláštera,
noční stíny a dech zelené hory a vidění jistého
rozmachu a velikosti rodil se v mé Sinfonietě
z tobo poznání, z mého města Brna!*

L. Janáček 1927

Dvojí takřka básnické vidění Brna a jak dokonalý kontrapunkt. Když začínala na brněnské universitě studovat generace, k níž patřil i Jaroslav Dřímál, přicházela už do Janáčkova Brna. Minulosti, i když nedávné minulosti, patřila ta podoba města, která stála v pozadí trpkého výkřiku jedné zlomené duše z konce století: historika, který po necelém roce pobytu v Brně zůstal s ním trvale spjat hrobem na Ústředním hřbitově. Kusem tohoto nového Brna byla právě universita, kde zaujali profesorská místa vedle Bohumila Navrátila, Dřímalova učitele, dva Češi z království, Julius Glücklich a Rudolf Urbánek. Navrátil, rodilý Moravan, působil v zemském a městském archivu v Brně právě od počátku století a byl z trojice profesorů historie nejstarší. Patřil věkem i studiem k starší generaci historiků, kteří se v posledních dvou desetiletích 19. století vzdělali v metodách moderní evropské historiografie pod učitelským vedením Jaroslava Golla na pražské universitě. Do této skupiny badatelů, tzv. Gollovy školy, která určovala směr našemu historickému bádání po půl století, patřili i mladší Navrátilovi kolegové, kteří přicházeli do zcela nového prostředí, aby budovali ze skrovných začátků historické obory začínající filosofické fakulty.

Nemohli si uvědomit, že jdou do města, kde by je byl vítal L. K. Hofman, kdyby jeho život neskončil tak záhy. Vždyť Hofman i Glücklich, oba narození roku 1876, byli od let blízkými přáteli a i o rok mladší Urbánek byl zasažen vlivem studentského pokrokového hnutí, jehož vzácným intimním dokumentem je Hof-

manův deník.¹⁾ Ten, po jehož stopách se do Brna ubírali, narodil se v Českém Meziříčí u Opočna, studoval na královéhradeckém gymnasiu a potom na filosofické fakultě Karlovy university, kde prošel studiem filologickým, filosofickým a posléze historickým. Jaroslav Goll, po Palackém náš nejvýznamnější historik 19. století, v něm poznal výjimečný talent a výjimečnou osobnost,²⁾ která jazykovým vzděláním,³⁾ rozhledem po literatuře⁴⁾ i filosofii a schopnostmi tvořivé historické práce⁵⁾ byla Gollovi nejdobnější a která se měla stát pokračovatelem v Gollově díle. Goll poslal Hofmana na studia do Berlína a Paříže, kde se vyhranil Hofmanův zájem o moderní dějiny, o dějiny 19. století. Potom přišel návrat do Čech, jehož se Hofman obával. Skromné české poměry s jednou universitou (a pleiádou nadaných historiků o málo let starších) se postavily do cesty Hofmanovu skvělému rozletu. Nebylo vyhlídka, že by se v Praze existenčně uchytil tak, aby mohl pokračovat ve vědecké práci a chystat se k akademické kariéře, a ani Gollova přízeň nic nezmožila. Goll se o své žáky staral a doslova se pro ně obětoval. Bezděky v nich budil i dojem, že je v jeho silách pomoci všem. Neúspěch v jeho snaze potom vedl snadno k dojmu, že snad ani pomoci nechtěl. Postěžoval si na to svým noblesním způsobem⁶⁾ a je těžko setřást domněnku, že podobný stín padl i na poměr mezi ním a Hofmanem. V dubnu 1903 odpovídal Hofman na přímý Gollův dotaz, že se jejich vzájemný vztah nezměnil, ale že on sám se považuje za zlomeného a ztraceného.⁷⁾ Ale jeho přátelé cítili rozladění: J. Glücklich, Hofmanův přítel a rovněž Gollův žák, žádal po Hofmanově smrti, aby mohl dostat k dispozici Hofmanův deník. Obával se, že Hofmana vedla jeho stísněná nálada k nepříznivým výrokům o rozmanitých osobách, zejména o Gollovi. Měl zato, že Hofman v poslední době poněkud křivdil p. prof. Gollovi, nicméně nepochyboval, že by se bylo časem vše vyrovnalo.⁸⁾ Opravdu poněkud křivdil. Avšak existenční nejistota a nemožnost dosáhnout universitní dráhy, pro kterou byl předurčen a pro kterou se cítil plným právem povolán, vytvořily u Hofmana bolestně osobní pozadí pro myšlenkovou krizi, kterou prodělal s evropským myšlením na konci století, a zvyšovaly jeho citlivost. Nejsilnější náraz přišel roku 1899, kdy Hofman onemocněl plicní chorobou a kdy počal být ohrožen sám jeho život. Těžko se divit pesimismu a hořkosti jeho dopisů a deníku.

Poslední kapitola jeho krátkého života se odehrála v Brně. Když nebyla naděje na místo v Praze, když asistentura nedávno vzniklá při historickém semináři ne-

¹⁾ Vydali ho v L. K. HOFMANA *Sebraných spisech I–II*, Praha 1904, 1905, V. Dyk, K. Krofta a J. Glücklich.

²⁾ Goll mu věnoval nekrolog, mistrovskou ukázkou svého portrétního umění; původně byl otištěn v Českém časopise historickém 10, 1904, s. 1–14. Potom byl přetištěn v úvodu k prvnímu dílu Hofmanových *Sebraných spisů* s. 3–25, naposledy v GOLLOVÝCH *Vybraných spisech drobných I*, Praha 1928, s. 146–160.

³⁾ Hofman výborně překládal z francouzštiny (Le Bonovu Duší davu) i ruštiny (Volkonského Čtení z ruských dějin a z ruské literatury), uměl anglicky a italsky.

⁴⁾ Byl autorem hluboké monografie o Adamu Mickiewiczovi.

⁵⁾ Jejím největším výrazem byla disertační práce *Husité a koncilium basilejské v letech 1431 a 1432*, která vyšla přepracována v ČČH 7, 1901, s. 1–13, 142–162, 293–309, 408–415.

⁶⁾ K. KROFTA, *Golliana*, ČČH 37, 1931, s. 106.

⁷⁾ *Sebrané spisy II*, s. 313n.

⁸⁾ J. Glücklich F. Kameníčkově 15. 11. 1903 a 14. 1. 1904. – Nevydané dopisy, kterých se dovolávám, pocházejí z pozůstalosti Františka Kameníčka a Bohumila Navrátila, jež jsou uloženy v Státním archivu v Brně, G 47 a G 57.

byla spolehlivou základnou existencí, obrátil se Hofman, zklamán ve svých snech, k Brnu. Roku 1902 bylo zřízeno při tehdejší Františkově museu místo knihovníka; Hofman, tehdy sedmý bezplatný praktikant pražské universitní knihovny, se rozhodl, že se bude o místo ucházet. Goll ho neopouštěl a využil svých osobních svazků s bývalými žáky, kteří už v Brně měli pevné postavení a vliv. Tyto svazky vedly především ke dvěma osobám. První z nich byl František Kameníček (1856 až 1930), tehdy profesor českého gymnasia, druhý Bohumil Navrátil (1870–1936), úředník moravského zemského archivu. Zatím co Gollův vztah k Navrátilovi nebyl v těchto i pozdějších letech nejlepší,⁹⁾ byl Goll s Kameníčkem v nejpřátelštějších stycích. Františka Kameníčka, který byl silnou a ušlechtilou osobností brněnského kulturního života, považoval Goll za svého žáka, i když za žáka jiného druhu, než byli příslušníci jeho školy v užším slova smyslu.¹⁰⁾

O obsazení místa, k němuž Hofman upjal své naděje, rozhodovalo kuratorium musea (kde se měl stát budoucím představeným Hofmanovým dr. W. Schramm), a v poslední instanci výbor zemského sněmu. Ten byl, jako všechno politický život na Moravě na počátku 19. století, ve znamení prudkých národnostních bojů. Jejich reflex padl i do záležitosti Hofmanovy. Když se Goll obrátil o přímluvu pro Hofmana k zemskému moravskému archiváři B. Bretholzovi, dostal přímou odpověď, že Bretholz užije svého vlivu ve prospěch jiného uchazeče, dr. Wagnera z pražské universitní knihovny – Němce.¹¹⁾ I když Wagner svou žádost odvolal podobně jako dr. J. Emler, syn známého profesora pomocných věd na Karlově universitě, národnostní problémy měly svou váhu i nadále. Hofman se musel dotazovat, zda nemusí žádost o místo psát německy a musel uvádět doklady své znalosti němčiny.¹²⁾ Když kuratorium musea rozhodlo v listopadu 1902 v Hofmanův prospěch těsným poměrem hlasů 7 : 6, nebyl si Hofman stále jist, zda při definitivním rozhodnutí nebude zemský výbor *msít porážku Němců v kuratoriu*.¹³⁾

Hofman měl tedy v Brně dva příznivce. Na B. Navrátila, s nímž byl předtím ve styku jako člen redakce Ottova slovníku naučného, ho odkázal G. Friedrich, Navrátilův blízký přítel, profesor pomocných věd historických a nástupce Josefa Emlera. Ať už byl Navrátilův vztah ke Gollovi jakýkoliv, k jeho žáku se choval korektně a přímo přátelsky. To platí i o Friedrichovi, jehož dopisy Navrátilovi nezastírají pisatelovu nechuť ke Gollovi a k jeho oblíbencům, který se však Hofmana ujímal.¹⁴⁾ Hofmanova pozdější nemoc v Brně byla také jedním z podnětů,

⁹⁾ Srov. J. ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovni, Vzpomínky II*, Praha 1963, O. ODLO-ŽILÍK, *Bohumil Navrátil*, Časopis Matice moravské 60, 1936, str. 425n. – Ještě roku 1906 psal J. Glücklich svému budoucímu kolegovi B. Navrátilovi: *A potom dělí nás trochu poměr k osobě Gollově, což se nejméně nejvíce projevilo Vaší neúčasti v Sborníku* (rozuměj sborníku prací žáků Gollových, vydaného roku 1906 – pozn. J. M.). *Pokládám v těchto směrech Vaše jednání i jednání p. prof. Novotného* (Václava Novotného, profesora Karlovy university – pozn. J. M.) ... *za pochýbené*. J. Glücklich B. Navrátilovi 24. 10. 1906. – Je to mimochodem jeden z dalších dokladů, že za protiklady dvou ideových křídel Gollovy školy byly i silné motivy osobní. Názorně o tom poučují vedle zmíněných Šustových pamětí i dopisy G. Friedricha B. Navrátilovi.

¹⁰⁾ Srov. J. GOLL, *Po desíti letech*, ČČH 11, 1905, s. 6, kde je zmínka, že Kameníček byl účastníkem jeho cvičení ještě před založením historického semináře r. 1882. V poděkování za přání k osmdesátinám vzpomíná Goll na Kameníčka jako na svého prvního doktora filosofie. Kameníček promoval roku 1883, Goll byl jmenován mimořádným profesorem roku 1880.

¹¹⁾ J. Goll F. Kameníčkově 15. 11. 1902; L. K. Hofman F. Kameníčkově 14. 11. 1902.

¹²⁾ L. K. Hofman F. Kameníčkově 23. a 28. 7. 1902.

¹³⁾ L. K. Hofman B. Navrátilovi 18. 11. 1902 a F. Kameníčkově 14. 11. 1902.

¹⁴⁾ G. Friedrich B. Navrátilovi 14. 8. 1902.

kteřé vedly k udržování jinak řídkých písemných styků mezi Gollem a Navrátillem.¹⁵⁾ Navrátil zprostředkoval dodání dokladů potřebných k tomu, aby se Hofman mohl přihlásit po vypsání konkursu, informoval Hofmana do Prahy i do Berlína o postupu celé věci a hleděl s něho sejmout část obav, se kterými mladší kolega hleděl vstříc budoucnosti v provinciálním městě bez silnější české kulturní tradice. Hofmana velmi potěšila zpráva Vaše, že není třeba považovat Brno za Ultima Thule. Svědčí o tom ostatně již to, že Brno stává se novým českým vědeckým centrem – a kromě toho věřím vždycky ve výhody snadného spojení s Vídní. V tom případě tedy, že bych místo dostal, hleděl bych svému brněnskému pobytu dost vesel vstříc – zvláště když jsem se už odbodlal nechat padnout, co mě především k Praze poutalo. A najdu-li v Brně Vás a Kalinu,¹⁶⁾ co může – aspoň pro vědeckou výměnu názorů – ještě chybět?¹⁷⁾

Hofman se do tohoto optimistického tónu nutil. Ve skutečnosti prodělával těžké duševní boje a trpěl i fyzicky. Nic z toho neprozrazují dopisy, jimiž se obracel na svého otcovského ochránce v Brně, Františka Kameníčka. Sebekázeň, s níž tlumil projevy svých vnitřních pocitů, byla obdivuhodná. Řádka Hofmanových dopisů Kameníčkovi je vzácným dokladem ušlechtilosti jejich autora, kterého nezbytí nutilo, aby se ucházel o místo, jež mu mělo dát možnost lidsky existovat. Musel proto hledat protektory a přímluvce, ale nikdy při tom neupadl ani do náznaků devotnosti; zůstával jen hluboce vděčný za pomoc, kterou mu Kameníček poskytoval. Hofman se na něho obrátil bezprostředně poté, kdy Kameníčkovi psal v Hofmanově záležitosti Goll.¹⁸⁾ Kameníček od té doby Hofmana pravidelně informoval, napsal mu i o vypsání konkursu 1. 10. 1902, uvedl ho do Brna, když se tam byl Hofman koncem října představit, dal mu zprávu o výsledku hlasování v kuratoriu a měl porozumění pro to, co celá věc pro Hofmana znamená.¹⁹⁾

Kameníčkova úloha nebyla snadná; musel přemáhat nepřízeň, která Hofmana provázela i do Brna, a odrážet útoky na místa nejcitlivější. Goll musel vysvětlovat mnoho věcí o Hofmanovi, aby byl Kameníček připraven na všechny možné eventualy. Goll to činil způsobem, který charakterisuje stejně Hofmana jako jeho učitele: *Co se týče Hofmana, nemůže se říci, že je churav na prsa. Pravda je, že je vůbec slabé konstrukce a náchylný ke katarům. Já jsem ho nepodporoval co se týče fyzické jeho stránky. Zato myslím, že bych dnes nikoho nemohl tak bezpečně doporučit co do talentu i vědomostí i co do povahy zároveň. Nikdy jsem ještě neměl žáka, který by již na konci svých studií měl tolik vědomostí tak dobře uspořádaných. A k tomu je to velmi dobrá povaha, pěkná povaha. Je to jeden z našich nejlepších mladých lidí. Raději bych ho podržel zde, kdybych mohl, ale víte, jak málo zde zmobu... moje protekce i tu v Brně Hofmanovi škodí, že někdo tendenčně Vás na to upozornil, aby Hofmanovi uškodil. Ano, Hofman je slabý tělesně – ale má proto být odsouzen?²⁰⁾*

¹⁵⁾ J. Goll B. Navrátilovi 25. 5. 1903.

¹⁶⁾ Tomáš Kalina (1874–1956) moravský historik a středoškolský profesor, Gollův žák, vydavatel moravských zemských desek.

¹⁷⁾ L. K. Hofman B. Navrátilovi 9. 8. 1902.

¹⁸⁾ První dopis Hofmanův adresovaný F. Kameníčkovi nese datum 21. 7. 1902.

¹⁹⁾ *Běž o mé bytí či nebytí v Praze a vůbec o nový způsob života.* L. K. Hofman F. Kameníčkovi 28. 12. 1902.

²⁰⁾ J. Goll F. Kameníčkovi v létě 1902. – Náznaky, proč Goll nemohl udržet Hofmana na pražské universitě jsou v Gollových *Vybraných spisech drobných I*, s. 158.

V lednu 1903 bylo definitivně rozhodnuto a Hofman místo dostal. Když si vyžádal měsíční odklad nástupu služby, zahájil práci v Brně 1. března 1903. Smířen s tím, že se v dohledné době do Prahy nevrátí a že bude bez kontaktů se světem,²¹⁾ připravoval se na vědeckou práci v těch možnostech, které mu byly dány. Kromě toho, že jeho služba v musejní knihovně byla časově náročná, byl v zaměstnání spokojen. Avšak zhoubná choroba se brzo přihlásila znovu a její důsledky vrhly stín na celý kratičký Hofmanův pobyt v Brně. Svým přátelům si Hofman stýskal, že mu v Brně není dobře ani na rozum, ani na těle, že vláčí své nemocné tělo a nemocnou duši brněnskými ulicemi přišerně sám a především zoufá, že své pracovní plány nemůže dovést ke konci.²²⁾

Koncem léta, kdy byl na dovolené a zastavil se v Praze u lékaře, bylo mu už velmi zle. Goll žádal pln obav Kameníčka, aby Hofman dostal mimořádnou dovolenou, protože jeho situace byla žalostná.²³⁾ Goll i Pekař se snažili Hofmana přimět, aby sám požádal o dovolenou a odejel do hor léčit se. Hofman odmítal.²⁴⁾ Cítil se Brnu a svému pracovišti zavázán a po komplikacích, které doprovázely jeho přijetí, nechtěl vznášet nové požadavky. Kameníček hleděl pomoci i proti Hofmanovým záměrům, ale Hofman se vrátil do Brna i do zaměstnání. Věděl už sám, že je pozdě; především však neměl kam se uchýlit. Na cestu na jih neměl peněz, neměl prostředky ani na pobyt v Praze. Doma, u své rodiny by byl na obtíž.²⁵⁾ Zbídačen musel však 2. října 1903 opustit svůj brněnský byt a svou práci a odejít do nemocnice. Lékařská péče mu vrátila aspoň záblesk naděje pro budoucnost. V polovině října se utěšoval, že bolesti pomalu odcházejí, ale ti, kdo s ním cítili, neměli už iluze. Když Kameníček informoval Golla o Hofmanovu odchodu do nemocnice, Goll dojatě a bez naděje reagoval: *Milý příteli, mně je do pláče, co jsem Vaše psaní četl, ač jsem neočekával než smutné zprávy. A Vy jste bodný člověk, jak se Hofmana ujímáte od počátku – do konce.*²⁶⁾ Konec nastal 3. listopadu 1903 a Kameníček o něm podal do Prahy zprávu. Na pohřeb 6. listopadu přijel Goll s Pekařem, Kroftou a Glücklichem. Jeho přátelům připadla smutná povinnost, aby prohlédli a uspořádali Hofmanovu pozůstalost. Dílo, které by dokumentovalo vztah Hofmana historika k Moravě a Brnu, však z ní sestavit nemohli.²⁷⁾

Hofman šel do Brna jen z nezbytí. Naděje, se kterou psal Navrátilovi o tom, že se Brno stává českým vědeckým centrem,²⁸⁾ byla ještě předčasná. Protiklad mezi velkým světem i Prahou a mezi Brnem byl příliš ostrý. Jen zvolna se Hofman smiřoval se svým vyhnáním a vracel se ke své vědecké práci. Bylo však pozdě, protože jeho pobyt v Brně byl od jara zápasem s postupující nemocí. Když si na

²¹⁾ Už v Berlíně a v Paříži ho deprimovalo pomyšlení na život v Praze se snížením myšlének. v chudém a malicherném prostředí. *Sebrané spisy II*, s. 302, 305.

²²⁾ *Jak vidím, po této stránce Brno pro mne bude přišerně neplodnou půdou.* *Sebrané spisy II*, s. 318.

²³⁾ *I kdyby již nebyla ani naděje, uspokojí svědomí, že se stalo, co bylo lze.* J. Goll F. Kameníčkovi 7. 8. 1903.

²⁴⁾ J. Goll F. Kameníčkovi 4., 7. a 12. 8. 1903.

²⁵⁾ *Sebrané spisy II*, s. 321n.

²⁶⁾ J. Goll F. Kameníčkovi 5. 10. 1903.

²⁷⁾ J. Glücklich F. Kameníčkovi 14. 1. 1904.

²⁸⁾ Goll doufal, že právě Hofmanova přítomnost přispěje k vybudování takového centra a že Hofman *literární práci v Brně prospěje.* J. Goll F. Kameníčkovi 25. 11. 1902.

podzim jakž takž zvykl na své brněnské vyhnanství a překonal nejhorší depresi a nabýval chuti k práci, byly jeho tělesné síly u konce. A právě v těchto pozdních letních měsících se obrátil k moravské historické tematice.

Podle staré dohody s Gollem měl – patrně jako habilitační práci – psát dílo o ohlasu velké francouzské revoluce v evropském myšlení. Tato široká myšlenka se později vyhranila do úmyslu napsat knihu o tom, jak se s francouzskou revolucí vyrovnávala evropská historiografie v 19. století. Goll vypsal ve svém nekrologu,²⁹⁾ jak se Hofman pod vlivem svého berlínského pobytu dostával k problémům moderních dějin, německého imperialismu a jak sestupoval k jeho kořenům, k vzniku pruského státu. Po návratu do Čech z toho logicky vyplynula myšlenka, že zpracuje thema o Bedřichu Velikém a českých zemích, o české otázce v evropské velmocenské politice v 18. století.³⁰⁾ Poměry v Brně nedovolovaly uskutečnit tento úmysl, ale Hofman přece jen záměr nepustil ze zřetele. V jeho dopisech se ozývalo přání, které svědčí o tom, jak situaci, do které byl uvržen, přijal za svou a jak z ní minil vytěžit co nejvíce. Píše svým přátelům několikrát, že nechce jísti nadarmo moravský chléb a že se chce odvděčit i Kameníčkovi: v roce 1904 hodlal otisknout v Časopise Matice moravské velkou studii o Bedřichu II. a jeho vztahu k Moravě, o Prusích na Moravě r. 1742.³¹⁾ Nebyl by se tak vzdálil z okruhu svého velkého námětu a byl by se dostal do styku s historií země, ve které žil. Jistě by pomohl odstranit nádechy provincionalismu, který na moravské historiografii tak houževnatě lpěl. Jeho slova *čistě lokální historii zasadím do obecného rámce*³²⁾ jsou přímo programová. V korespondenci se zmiňoval o tom, že jeho moravská práce už pokročila a že bude se studii o mladých letech Bedřicha Velikého i s článkem o H. Treitschkem podkladem pro habilitaci. V Praze? Nepochybně myslil na Prahu, ale krátce po jeho smrti se stalo zřízení druhé české univerzity aktuální. Myslel Hofman i na tuto možnost? Těžko povědět. Tragickou jistotou bylo jen to, že kapitola z dějin české kultury a vědy na Moravě, spojená s Hofmannovým jménem, zůstala jen torsem. Hofmanova poslední tištěná práce, referát o Francevových příspěvcích k dějinám českého národního obrození, uveřejněný v Časopise Matice moravské,³³⁾ jen ukazovala daleké obzory, kam Hofmanovo myšlení směřovalo.

Hofmanovi přátelé vyznali, kolik v něm ztratili jako v člověku. Goll si uvědomoval jasně ztrátu, kterou jeho odchodem utrpěla česká věda. Že ho Hofmanova smrt poznamenala velmi hluboko, naznačuje fakt z jeho dalšího života. V roce 1906 si Goll začal připravovat materiál ke své poslední velké práci. A téhož roku se obrátil s dotazem na F. Kameníčka, zda v Hofmanově pozůstalosti není jistá kniha, kterou si Hofman údajně odvezl ke své práci do Brna a kterou by on, Goll, nyní potřeboval.³⁴⁾ Nejde o tuto celkem banální věc, ale o to, že poslední Gollovou knihou je jeho *Válka o země koruny české 1740–1742*. Rok před svou sedmdesátkou vydal Goll první díl své knihy, věnované tematiku kdysi Hofmanovu. Byla to původně Gollova myšlenka, kterou svěřil k zpracování svému nadanému žákovi a která se mu po jeho smrti znovu vlastně vrátila? Nebo chtěl Goll dokončit plány

²⁹⁾ J. GOLL, *Vybrané spisy drobné I*, s. 155n.

³⁰⁾ L. K. Hofman B. Navrátilovi 9. 8. 1902.

³¹⁾ *Sebrané spisy II*, s. 313, 319, 320, 322.

³²⁾ *Sebrané spisy II*, s. 319.

³³⁾ Časopis Matice moravské 27, 1903, s. 337–342.

³⁴⁾ J. Goll F. Kameníčkovi 18. 2. 1906.

svého žáka? Kdyby bylo Hofmanovi popřáno více let, byl by sám svou práci v nějaké podobě dokončil. Byl by se dočkal i doby, kdy padly překážky, které v Brně ztrpčovaly život a nedovolovaly růst ve vědce, jehož sil by nová universita potřebovala. Ta na něho nezapomínala, jako nezapomnělo ani město. Když vzpomínal jeho přítel Julius Glücklich v listopadu 1928, že uplynulo čtvrt století od Hofmanovy smrti, mluvil jménem filosofické fakulty nad novým, čestným hrobem, ve kterém byl Hofman definitivně uložen.³⁵⁾

³⁵⁾ Za informace jsem zavázán dr. V. Burianovi z MA Brno.

BRNĚNSKÁ UHROVA VISE BÖCKLINOVA OSTROVA
MRTVÝCH

Mezi významné moravské spisovatele z počátku tohoto století – družiny Merhautovy a bratří Mrštíkových – patřil předčasně zesnulý básník a prosaik Josef Uher (1880–1908),¹⁾ který působil jako učitel na několika místech poblíž Brna a pět let před smrtí žil v Brně jako volný literát, strádající nevyhlášenou tuberkulosou, na niž také v osmdvacetiletých letech zemřel. Uher byl několikrát nazýván moravským Gorkým, někdy i valašským Turgeněvem; těžiště jeho práce leží v drobných prózách, jež původně otiskoval v brněnských Lidových novinách a v Moravské orlici. Později z nich sestavil knihu Kapitoly o lidech kočovných,²⁾ v níž zdůrazňoval sociální stránku života. Jeho druhá knížka, nazvaná Má cesta,³⁾ shrnuje drobné básně v próze z let 1904–1906, v nichž je skutečně zřetelný vliv Baudelairův i Turgeněvův. Jeho třetí knihu Děťství⁴⁾ vydal již posthumně F. X. Šalda. Po Uhrově smrti pečoval zejména Mil. Hýsek⁵⁾ o udržení jeho lidské i umělecké památky. Teprve však v r. 1957 vyšlo v nakladatelství Československý spisovatel Uhrovo souborné Dílo,⁶⁾ které se zaměřilo jen na vydání všech Uhrových próz, ale jeho tvorbu básnickou, jež časově této předcházela, bohužel editor pomínil, takže Uhrovy verše z let 1898–1901 i některé básně z let 1907–1908, kdy se znovu vrátil k verši, jsou dnes přístupny jen v Uhrově Literární pozůstalosti od M. Hýska a ve vydání J. M. Weimanna.⁷⁾ Rovněž literárněhistorické studie o Uhrovi se především zaměřily na výklad Uhrových próz,⁸⁾ kdežto jeho poesie byla chápána jen jako průprava k povídkám.

Uher vyšel ve své básnické tvorbě z lidové písně i z poesie ohlasové. Silně na

¹⁾ Srv. o něm naposledy Josef Hrabák, Nad prózou Josefa Uhra, ČMM 69, 1950, str. 283–299, upraveně v Šesti studiích o nové české literatuře, Brno 1961, str. 45–87, Miloslav Hýsek, doslov k edici Josef Uher: Dílo, Praha 1954, str. 707–731, Karel Polák, tamtéž, str. 7–32. Souborná bibliografie prací o Josefu Uhrovi je v mé publikaci Lomnicko Josefu Uhrovi, Lomnice u Tišnova 1964, 48 str.

²⁾ Kapitoly o lidech kočovných a jiná prósa. Moravská Ostrava 1906, 252 str.

³⁾ Má cesta. Črty a básně. Brno 1907, 74 str.

⁴⁾ Děťství a jiné povídky. Knihovna Noviny, sv. 2, Praha 1909, 158 str.

⁵⁾ Literární pozůstalost Josefa Uhra. Uspořádal Miloslav Hýsek. Díl I, Brno 1910, 370 str., díl II, Brno 1913, 360 str.

⁶⁾ Dílo Josefa Uhra. Nakladatelství Československý spisovatel Praha 1954, 732 str.

⁷⁾ Básně. Předmluva R. Habřiny a J. M. Weimanna. Brno 1941, 68 str.

⁸⁾ Viz pozn. 1.

něho působil Čelakovský, Hálek a Neruda, teprve pozdější pak česká moderna devadesátých let. Jeho básně pietně vydané Weimannem jsou toho dokladem.

Vyvrcholením básnické tvorby Uhrovy je báseň Ostrov mrtvých z r. 1901, inspirovaná stejnojmenným známým Böcklinovým obrazem: jejím bezprostředním podnětem bylo Böcklinovo úmrtí. Pozornosti zasluhuje nejen Uhrova böcklinovská inspirace, nýbrž i genese a obsah básně i její zařazení v böcklinovských ohlasech.

Arnold Böcklin (16. 10. 1827 Basilej – 16. 1. 1901 San Domenico u Fiesole u Florencie),⁹⁾ jeden z nejvýraznějších a nejcharakterističtějších malířů 19. stol., pro něhož umění nebylo nic jiného než „ein ewiges Kämpfen gegen das Bestehende“,¹⁰⁾ záhy došel u nás porozumění a uznání nejen jako malíř, nýbrž i tím, že brzy i česká poesie navazovala na jeho podněty. Na Böcklina upozorňoval již Fr. Táborský,¹¹⁾ K. B. Mádl při Böcklinově sedmdesátce ho nazval největším poetou-malířem a osobností naprosto odlišnou od všeho, co bylo kolem něho.¹²⁾ Současně Zlatá Praha přinesla v témž čísle reprodukci Böcklinova Posvátného háje a Ticha v lese s básněmi Jaroslava Vrchlického,¹³⁾ dále pak Dobrodruha a Vilu u moře. Zlatá Praha si všimla Böcklinova díla i po jeho smrti.¹⁴⁾ Dnešní Příruční slovník naučný¹⁵⁾ zdůrazňuje, že „Böcklinův vliv silně zapůsobil na české malířství devadesátých let minulého století“.

Böcklin inspiroval několikrát i samotného Jaroslava Vrchlického, nejpřednějšího představitele generace lumírovské. Vrchlickému, jenž otevřel české poesii nové obzory zejména svými bohatými náměty čerpanými ze světových literatur, ať již z antiky nebo ze středověku či z renesance a v neposlední řadě i z tvorby 19. stol., byl mocný Böcklinův duch blízký, neboť v něm nacházel – co do světového rozhledu a bohatství impulsů – spřízněnou osobnost, které chtěl vzdát svůj básnický hold nebo jehož výtvarný pohled chtěl doprovodit svým slovem.

Není jisté bez zajímavosti, že první böcklinovský námět, který Vrchlického upoutal již r. 1891, byl právě Ostrov mrtvých. Leč nebyla to inspirace jediná. Vrchlického Nové sonety samotáře (1891) obsahují tři básně na böcklinovské motivy: Antické jaro (str. 69), Ostrov mrtvých (str. 70), V líbáncích (str. 71). Sbíрка Kytky aster (1895) věnuje Böcklinovi básně Böcklin a smrt (str. 38), sbírka Než zmlknu docela (1895) uveřejňuje Hymnu Böcklinovi (str. 28) a Poslední sonety samotáře (1896) přinášející Lov sirény s podtitulem Böcklin (str. 95), Ticho v lese (str. 96) a básně Böcklin (str. 75), začínající „Na paletě tvé, mistře, život jásá“. V knize Na sedmi strunách (1898) pod tituly Kentaur a vesnický kovář (str. 26) a Posvátný háj (str. 27) jsou rovněž básnicky ztvárněny böcklinovské vise, jež přeložil

⁹⁾ Kromě starší literatury, kterou citoval H. A. Schmid v Thieme – Becker, Allgemeines Lexikon der bild. Künstler 4, 1910, 178–184, srv. Der grosse Brockhaus II, 1953, 16. vyd., str. 200 a Schweizer Lexikon 2, 1945, str. 1418. Z novějších prací o Böcklinovi viz Hermann Beenken, Das neunzehnte Jahrhundert in der Deutschen Kunst. Aufgaben und Gehalte. München 1944 a dále Georg Schmidt, Böcklin heute (Rede zum Gedenken des 50. Todesjahres, gehalten im Kunsthaus Zürich 1951, Basel 1951). Souborná výstava Böcklinova díla byla v Basileji r. 1951 při příležitosti padesátého výročí jeho smrti.

¹⁰⁾ Ad. Grabowsky, Der Kampf um Böcklin, 1906, str. 147.

¹¹⁾ Otrův slovník naučný 4, 1891, str. 217.

¹²⁾ Zlatá Praha 13, 1897, str. 604.

¹³⁾ Tamtéž 14, 1898, str. 105.

¹⁴⁾ Tamtéž např. r. 1904, str. 313, r. 1907, str. 137, r. 1909, str. 49, snad i jinde.

¹⁵⁾ Díl I, 1962, str. 237.

Fr. Adler do němčiny.¹⁶⁾ Tryzna za Böcklina je ve Vrchlického sbírce Žamberské zvony (1900, str. 163). Ve Fanfárách a kadencích (1906) se najdou básně Arnošt Böcklin I a II (str. 113–114), končící slovy „Vstal velký Pan“ a báseň Meditace o ideálu života (str. 146), začínající přáním „Jak Goethe s Böcklinem žít k titan-skému stáří“.

Tento Vrchlického zájem byl znám i v německé literatuře, když Friedrich Adler zařadil r. 1894 do své německé anthologie Vrchlického¹⁷⁾ i báseň Böcklin und der Tod z r. 1904 (str. 86) a zmíněnou báseň Die Toteninsel z r. 1891 (str. 89) s posledním veršem „Dahin braucht's keine Fahrt. Nicht wahr, mein Sehnen?“ Již F. V. Krejčí¹⁸⁾ konstatoval, že Vrchlického uchvátil u Böcklina jeho obnovený antický mythos, veliký dech Pana a heroická inspirace; Jindra Ševčíková¹⁹⁾ se pak zabývala poměrem Vrchlického a Böcklina blíže.

Ohlas tehdy ještě žijícího Böcklina u největšího českého básníka své doby je jistě zajímavý a pozoruhodný, a to tím více, že „es dürfte sehr schwierig sein – jak praví dr. Carlo Huber – Gedichte über Böcklin zu finden. Die gesamte Böcklin – Literatur kümmert sich natürlich um den Maler und nicht um die Dichtung über ihn“ (in lit. 3. 11. 1964).

Uchvátilo-li Vrchlického u Böcklina spíše bohatství námětů a jejich výtvarné zpracování, generace polumírovská se spíše zamýšlela nad vnitřní stránkou vlastní Böcklinovy tvorby. Böcklin jí byl blízký svým pojetím života – na jedné straně hloubkou tragična a častou evokací motivů smrti, na druhé straně svou faustovskou touhou po překonání myšlenky smrti usilovnou prací a touhou po vnitřním míru, k čemuž byl však dán jistě předpoklad i tím, že Vrchlický zpřístupnil četné böcklinovské motivy.

A tak se nelze divit, že Böcklinova smrt dne 16. 1. 1901 neminula arci ani u nás bez povšimnutí. Brněnský deník Tagesbote²⁰⁾ oznámil Böcklinovo úmrtí hned 17. ledna, Moravská orlice den nato.²¹⁾ Tagesbote přinesl podrobnější nekrolog od Th. Lamprechta,²²⁾ Volné směry v březnovém čísle (str. 49) věnovaly Böcklinovu úmrtí formou parte celou stranu s citátem z Turgeněvových Nymf (1878)²³⁾ na námět Pana pro Böcklina tak příznačným, a v červencovém čísle byl o Böcklinovi dokonce článek tehdejšího ředitele berlínského National Galerie H. Tschudiho. Arne Novák²⁴⁾ nazval tehdy Böcklina „jednou z nejrobustnějších postav nejen v německém, ale světovém výtvarnictví současném“ a jmenoval ho knížetem německého malířství, duchem stejně geniálním jako Richard Wagner.

Manifestačně oslavili Böcklina brněnští Němci. Uspořádali v sloupovém sále průmyslového muzea na bývalé Eliščině (dnešní Husově) třídě na podnět němec-

¹⁶⁾ Gedichte von Jaroslav Vrchlický. Leipzig 1894.

¹⁷⁾ L. c., str. 86.

¹⁸⁾ F. V. Krejčí, Jaroslav Vrchlický, 1913.

¹⁹⁾ Sborník Společnosti Jaroslava Vrchlického, Praha 1932–1934, str. 132n.

²⁰⁾ Nr. 51, 17. 1. 1901.

²¹⁾ Roč. 39, č. 15, 18. 1. 1901.

²²⁾ Ibid. 19. 1.: Der Malerdichter des 19. Jahrhunderts.

²³⁾ Volné směry 5, 1901, str. 159–164. Turgeněvův citát v Koněrzové překladu Básně prostomluvné, 1884, str. 46, v Minaříkové překladě Sebrané spisy Turgeněva 10, 1931, str. 60.

²⁴⁾ Zlatá Praha 18. 1901, str. 142–143.

²⁵⁾ Srv. Tagesbote 1. 2. 1901 a referát o slavnosti ibid. 5, 2. 1901: srv. i stručnou Stroblovu zmínku v Deutsche Zeitschrift 1901, 455. Stroblova řeč nebyla pojata do jeho spisů, nedochoval se ani její text v Stroblově pozůstalosti, uložené v okresním archivu v Jihlavě.

kého akademického čtenářského spolku slavnostní večer,²⁵⁾ na němž přednesl P. J. Harmuth Prolog Hanse Strobla Auf Böcklins Tod a Ostiniho Epilog.²⁶⁾ Slavnostní řeč proslavil tehdejší ředitel muzea Jul. Leisching,²⁷⁾ nazval Böcklina „der malende Dichter“ a obsírně se zmiňoval i o jeho Ostrovu mrtvých. Současně byla ve dnech 27. 1. až 10. 2. uspořádána podle fotografických reprodukcí mnichovské Union²⁸⁾ a medailí H. Kaufmanna Böcklinova výstava v přednáškové síni tehdejšího Geverbemusea.²⁹⁾ Podobná výstava proběhla i v Olomouci (Viktor Hamburger), v Moravské Třebové a v Šumperku.

Jistě však nikdo při brněnské pietní oslavě velkého švýcarského malíře netušil, že nejpůsobivější báseň na böcklinovský motiv napíše jedenadvacetiletý, sotva škole odrostlý, a do té doby vlastně neznámý, leč s Böcklinem tak duševně spřízněný autor – Josef Uher. V únorovém druhém čísle židenického Šarpenova okultního časopisu Dvacátý věk je na str. 45 báseň „Zemřelému Arnoldu Böcklinovi, Ostrov mrtvých“, kterou potom Miloslav Hýsek v Uhrově pozůstalosti r. 1913 nazval jistě správněji pouhým přemístěním titulu a podtitulu „Ostrov mrtvých, Arnoldu Böcklinovi“.

Bezprostřední Uhrovou inspirací této básně byl známý Böcklinův obraz Toteninsel ze San Domenico (Böcklinova reprodukce in A. Böcklin, Eine Auswahl, I. c. II, 19; IV, 22),³⁰⁾ malovaný pro hraběnku Marie v. Oriola jako pendant jeho stejné známého Die Insel des Lebens (ibid. III, 11), který takřka po své dvacetiroční genesi (první myšlenka 1876, 1880, 1883, 1884, 1886, 1900) na staré antické téma o převozníkovi Charonovi³¹⁾ (Böcklin maloval též samostatně Charona, 1877–78, ibid. I. c. III, 29) podle pověstného trestaneckého neapolského vulkanického ostrovu Isole Ponsiane³²⁾ inspiroval – jak je podotčeno již výše – r. 1891 i Jaroslava Vrchlického. Je velice pravděpodobné, že Uher navštívil tuto brněnskou Leischingovu böcklinovskou muzejní výstavu v uměleckopřmyslovém muzeu,³³⁾ což mohl být přímý popud k Uhrově básni Ostrov mrtvých.

Vedle toho (podle sdělení R. Mácala) byl prý Böcklinův obraz Ostrov mrtvých vystaven za výkladem některého tehdejšího brněnského německého knihkupce na

²⁶⁾ F. von O. (Ostini), báseň Arnold Böcklin v Jugend 1, 1901, 94; srv. také jeho monografii v Künstler Monographien, Nr. 70, 1909.

²⁷⁾ Gedenkrede zu der Böcklinfeier in Mährischen Gewerbemuseum, Mittheilungen des Mährischen Gewerbemuseum 19, 1901, č. 3–4, str. 17–22, 28–32 (též separátně), tamtéž o výstavě dvě noticky na str. 16, 22.

²⁸⁾ Arnold Böcklin, Eine Auswahl der hervorragendsten Werke des Künstlers in Photographiere, München I–V, s. d.

²⁹⁾ O výstavě srv. Mittheilungen des Mährischen Gewerbemuseum 19, č. 2–3, str. 16, 22.

³⁰⁾ Jul. Vogel, Böcklins Toteninsel und Frühlingshymne, s. d. 31 str., o osudech obrazu srv. dále Heinrich Alfred Schmid, Die neuerworbenen Gemälde A. Böcklins (u. a. die „Toteninsel“), Jahresbericht der Öffentlichen Kunstsammlung Basel 1919/20, a dále Jahresbericht der Eidgen. Gottfried Keller – Stiftung, 1920 (o koupi obrazu), Bern 1921.

³¹⁾ O Charonově minci podle pozdně řeckého lidového vtípu srv. Schroetter, Wörterbuch der Münzkunde (1930, 100); k našim dokladům P. Radoměřský, Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě, Sborník Národního muzea IX A, Histor. č. 2.

³²⁾ Viz Enc. Italiana 27, 1935, 707–708.

³³⁾ Uher se znal s prof. Břečkou, vydavatelem časopisu Morava, do něhož básník v r. 1901 rovněž přispíval. Prof. Břečka přednášoval (např. 25. 2. 1901) v cyklu českých přednášek, pořádaných tehdy německým Gewerbemuseem (přednášoval tam např. i prof. B. Kolmann, známý optik A. Klíčník aj.). Na tyto přednášky byli zváni i studující brněnských českých škol, a to vedle reálků, průmyslovky, obchodní školy, Vesny i z obou učitelských ústavů.

Běhounské ulici – buďto u Bechlera nebo u Karafiáta nebo Winikera, a podle informací M. Opálkové, jejíž svědectví je tu jistě nejdokumentárnější, zapůsobil tehdy Böcklinův obraz na Josefa Uhra tak mocně, že měl jeho malou reprodukcii i ve svém židenickém bytě.

Pro Böcklina samého, tvůrčího básníka,³⁴⁾ byl jeho Toteninsel dílo, které má „etwas erzählen und dem Beschauer zu denken geben, so gut wie eine Dichtung und ihm einen Eindruck machen, wie ein Tonstück.“³⁵⁾ Není proto divu, že Toteninsel vsutku takřka podle Böcklinova přání našel takový ohlas v hudbě. Max F. Schneider³⁶⁾ zaznamenává, že již Švéd Andreas Hallén (1846–1925) složil r. 1899 symfonickou báseň na tento námět stejně jako drážďanský Heinrich Schulz-Beuthen (1838–1915) komponoval r. 1909³⁷⁾ na stejné téma jako Felix Woysch napsal r. 1910 op. 63 tři böcklinovské fantasie, v nichž přirozeně nemohl chybět ani Toteninsel. Representant absolutní musiky a autor dantovské fantasie Max Reger (1873–1916) má stejně v op. 128 z r. 1913 totéž téma, ale nejznámější je jistě symfonická báseň op. 29 z r. 1909 od Sergeje Vasiljeviče Rachmaninova (1873 až 1943). Asi poslední pokus v této řadě byla symfonická báseň téhož námětu z r. 1913 pruského prince Joachima a je kupodivu, že Hans Huber v symfonii č. 2 E mol z r. 1897, kde je tolik böcklinovských motivů, přešel právě Ostrov mrtvých. Jistě i všechna tato díla by zasluhovala srovnání.

Než vrátíme se opět k básni Uhrově!

Uhra na počátku století mocně inspirovalo současné umělecké dění nejen v našich zemích, nýbrž i v cizině; teoreticky i umělecky hledal nové cesty k básnickému ztvárnění objektivního světa a přikláněl se k impresionismu generace polumírovské. Snažil se pochopit bezprostřední dojmy z námětového bohatství vrcholů současného umění. Po stránce kompoziční i vnitřní stávali se mu vzorem zejména E. A. Poe (1809–1849), Ch. Baudelaire (1821–1867) a I. S. Turgeněv (1818–1883). Uher hledal usilovně náměty a prvky u básníků a umělců sobě příbuzných, aby je později mohl přetvořit svou vlastní uměleckou vizí v nové obrazy nekonečného krásna, jejichž ústředím by byl život v básníkovi vlastním subjektivním pochopení a zobrazení. Mladistvý Uhrův pesimismus často vyplýval z poznání životní skutečnosti, s níž se chtěl umělecky vyrovnat. Böcklinův klasický obraz Ostrov mrtvých silně naň zapůsobil. Momentální životní pesimismus Uhrův se plně shodoval s Böcklinovým obrazem, kdežto Vrchlického sonet v Nových sonetech samotáře (1891, str. 70) není tak pesimisticky naladěn („Tam jezdit netřeba – Vidě, věčná touho?“). Podle vlastních slov Böcklinových chápe autor tento obraz jako „ein Bild zum Träumen“. A dále Böcklin pravil: „Es muss so stille wirken, dass man erschickt, wenn angeklopft wird“. Kdo by při těchto slovech nevzpomněl Vrchlického Giotto a duše! Byl to tedy v podstatě pravý kontrast Böcklinovy Frühlingshymne,³⁸⁾ která bývá aplikována na Goethův Mailed (1794), zhudebněný Beethovenem (op. 52, Nr. 4). Je divné, že Uhra, který takto viděl v reprodukcích celou Böcklinovu tvorbu, nezlákaly jiné Böcklinovy buď fantastické či chmurné obrazy, které vyjadřovaly často mnohé z nehlubších životních myšlenek a nálad fascinujícími sceneriemi.

³⁴⁾ Hanus Floerke, Der Dichter Arnold Böcklin (München – Leipzig 1905).

³⁵⁾ Max F. Schneider, Arnold Böcklin, Ein Maler aus dem Geiste der Musik (Basel 1943).

³⁶⁾ O tom srv. Fr. Brandes, Die Toteninsel von Heinrich Schulz – Beuthen (1909).

³⁷⁾ Ad. Grabowsky, Der Kampf um Böcklin, 1906, 151.

³⁸⁾ Fr. Hommel, Die Insel der Seligen in Mythos und Sage der Vorzeit, München 1901.

Osudy Uhrovy básně byly zcela jednoduché. V první posthumní edici Uhrova díla je básně – jak jsme se již zmínili – zařazena na čelném místě, v poslední edici z podotčených důvodů není. V rozboru Uhrova díla věnoval této básni zmínku v poslední době jedině Josef Hrabák³⁹⁾ a usoudil, že „výhodiskem autora byl zřejmě symbolismus“. Ale přece právě tato Uhrova básně zasluhuje podrobnější pozornosti.

Ústředním motivem tragické Uhrovy básně je smrt, k níž v duchu antické báje všichni plujeme. Tato myšlenka se plně shoduje s pojetím Böcklinovým, s jeho ponurou hrou barev a stínů obsahově i formálně. Český autor zvukomalbou slov vystihuje barevnou souhru italské krajinomalby, užívá archaičtějšího členění věty i výběru slov – obdobně jako K. H. Mácha nebo Otakar Březina – aby účinně vystihl duševní stav, city i myšlenky člověka plujícího ke smrti. Doprovází ho bledý druh, lodivod, ke skalnatému ostrovu, který se symbolicky ztotožňuje se smrtí; odtud za naprostého ticha jen duchové zašlou přátelský pozdrav alejí štíhlých cypřišů. I když je celkový ráz básně tragický a smutný, přece její závěr vyznívá optimisticky: Vírou, že dojdeme posmrtného cíle na tomto světě nebo na ostrově mrtvých. Čtenář mnohdy cítí radost z vítězství nad smrtí, raduje se z triumfu ducha a dobra, což je metaforicky vyjádřeno opuštěním pozemského světa a básníkovým příchodem do blahé oné říše, jež „se zjeví v úsvitu“: proto „rád pospíchám ve věčna chrám“. Život posmrtný je popsán neobyčejně barvitě metaforami, příměry i alegorií; Uhrova sdělná vise vytváří obdobné alegorické obrazy, jako jsou v řeckém a v římském básloví.

Uhrův Ostrov mrtvých se skládá z devíti slok převážně tvořených pětiversími, jen pátá sloka je čtyřveršová a sedmá sedmiveršová s pravidelnými vnitřními a koncovými rýmy. Vnitřní rýmy způsobují, že jimi básně nabývá po formální jazykové stránce vnitřního členění a dosahuje ráznosti, odměřenosti. Rýmy jsou nenucené a přitom takřka hymnicky slavnostní. Často se zakládají jen na shodě jednoslabičného substantiva, např. jas – čas, hlad – vnad, vlast – slast, ráj – háj, květ – ret, vznět – let – svět, krev – hněv; nebo infinitivu žít – zřít aj. Obdobně jako K. H. Mácha vybírá úmyslně i Uher archaičtější slova, aby dosáhl patosu a formálního technického básnického mistrovství při stavbě rýmů a rytmu, jakož i přesnosti a dokonalosti.

Počet slabik ve verších se pohybuje mezi dvanácti až osmnácti, slabičnosti v jednotlivých slokách přibývá; první a čtvrtá sloka má celkem 12 slabik, druhá, třetí, pátá, šestá a sedmá celkem 14 slabik, vrcholné – závěrové (osmá a devátá) – jsou osmnáctislabičné. Vnitřní slabičnost, kterou lze rovněž přesně určit, má obdobně progresivní charakter.

Melodičnost básně tvoří především neustále se opakující dvouslabičný vzestupný jamb s pravidelným iktem na druhé slabice:

Kýs čaroděj / hvězd zlatý rej / když zastaví
x x / x x / x x / x x / x x / x x /

A větry zavějí / kol smrti trofejí, / jež nad branou se stkví
x x / x x / x x / x x / x x / x x /

V některých místech lze však chápat i tento rytmus jako sestupný trojslabičný

³⁹⁾ L. c., sub 1.

přízvučný daktyl s předrážkou a s rytmickým důrazem na prvé přízvučné slabice s daktylem, i když báseň s jambickou přízvučnou slabikou zní monumentálněji:

Kýs čaroděj / hvězd zlatý rej / když zastaví
- / x x x / - / x x x / - / x x x

Po stránce tématické i myšlenkové – zejména v metafysičnosti – lze najít v básni *Ostrov mrtvých* analogie s Máchovým Májem, jež mladý Uher znal celý nazpaměť, i s Březinovou Modlitbou večerní ze sbírky *Tajemné dálky* (1895) i s některými úvahami Wolkerovými, asi o dvacet let pozdějšími než byly *Uhrovy*.

Uhrova báseň *Ostrov mrtvých* je jazykově vyzrálá a dokazuje umělecké mistrovství mladého autora i jeho hloubku metafysickou. V jeho tvorbě je skutečně ojedinelá a řadí se opravdu mezi naše nejlepší lyrické metafysické úvahy.

Škoda, že v současné době tato Uhrova báseň přešla bez povšimnutí, neboť je daleko silnější než Vrchlického stejnojmenný vzpomenuť *Ostrov mrtvých*, a byla jistě větší brněnskou oslavou zesnulého Böcklina než celá Leischingova řeč.⁴⁰⁾ Kdyby snad byla přeložena do němčiny, došla by snad jako nerozlučný průvod Böcklina mnichovského obrazu ocenění a žila by doposud. Jestliže K. B. Mádl r. 1897 napsal,⁴¹⁾ že se nediví, že „jeho (tj. Böcklinovi bratři), poetové jej nejdříve pochopí . . ., že jejich syté verše nejlépe dovedou interpretovati jeho obrazy“, „zdůrazňující hrůzy smrti a hrobu“, a jestliže A. Böcklin sám napsal verše líčící sirotkův pohřeb u *Via Appia*, aby dokázal, že básnické zpracování příhod je účinnější než obraz, pak Uhrova báseň je vskutku spolu s Böcklinovým obrazem takřka integrální součástí tohoto úchvatného antického mythu. A došel-li Böcklinův *Toteninsel*, jehož autor cítil a sám chtěl svou formou a barvami působit hudebně,⁴²⁾ vskutku již v předválečných letech tolik mistrných hudebních vyjádření, pak volá i *Uhrův Ostrov mrtvých*, jistě nejsilnější básnická odezva Böcklina obrazu, po svém zhudebnění.

Hodnotíce takto *Uhrův Ostrov mrtvých*, jehož verše „Ó přestaň lkát, ó nech mě spát, ó přej mi úlevy“ označují jako výstrahu i *Uhrův náhrobek na brněnském Ústředním hřbitově* (sk. 57, č. 210), díváme se jen, že Uhra navíc neinspiroval Böcklinův *Selbstbildnis mit dem fiedeldem Tod* (1872), známý autoportrét, jak Böcklinovi v jeho týle namlouvá smrt. I tento obraz inspiroval Jaroslava Vrchlického (*Kytka aster*, 1895).

Tak zasáhl švýcarský německý umělec do tvorby českého brněnského básníka, inspiroval ho k jeho největší a neprávem zapomenuté básni, která vznikla takřka současně, kdy Josef Merhaut napsal svoji *Baladu fatalistickou o hrozném stínu vražedného osudu* (*Nový život*, 1901).

Uvažoval jsem častěji, proč nebyl Uhrovým inspirátorem např. brněnský Felix Jenewein (1857–1905), ať už jde např. o jeho *Mor* (1900) – také Böcklin maloval r. 1898 *Pest* (Böcklin, l. c. IV, 28) – ať o pohřeb sebevraha (1901). Chmurné tóny Jeneweinova umění a dny plné strádání nenalezly ohlas u Uhra, který Jeneweina znal a jemuž doba stejně neporozuměla jako kdysi Uhrovi.⁴³⁾

⁴⁰⁾ L. c., sub 26.

⁴¹⁾ *Zlatá Praha*, l. c., sub 11.

⁴²⁾ Kromě výše uvedené práce Schneiderovy srv. ještě Gottfried Niemann, Richard Wagner und Arnold Böcklin, Leipzig 1904.

⁴³⁾ O brněnském pobytu Jeneweinově srv. Arne Novák, *Výtvarná práce moravských umělců ve Dvacátém roce republiky* (vydal Aleš, Brno 1938), Arne Novák, *Gotický mistr*, *Lidové noviny* 30. 8. 1938. Souborná výstava Jeneweinova v Klubu přátel umění byla v Brně v r. 1904.

Uher sám se k böcklinovskému obrazu *Ostrov mrtvých* již ve své tvorbě nevrátil, aby snad báseň – jako např. Jaroslav Vrchlický – přepracovával nebo jako Böcklin svůj obraz několikrát předělával. Vzpomínal aspoň Uher na slunném jihu v Opatii, když toužil po Neapoli, když se ploužil sám – jak mnohdy dobře a výstižně napsal – horečnatými stavy neodvratně k *Ostrovu mrtvých*, na Böcklinův obraz a na svoji báseň? Pospíchal vskutku již pouhých osm let po tom, co napsal „rád pospíchám ve věčna chrám“, rád do Neznáma? Snad by nám mohla odpovědět poslední Uhrova báseň *Do Grónska*⁴⁴⁾ s obdobnými metafysickými úvahami, vyjádřenými až přespříliš reálně a konkrétně: böcklinovský cypřišový *Ostrov mrtvých* se změnil v rozmezí osmi let Uhrovi jen v „bílý led a modrý vzduch“ a v „severní zář“.

K této Uhrově poslední básni *Do Grónska* se přihlásil po jedenadvaceti letech umělecky stejně jako Uher nešťastný brněnský básník Josef Chaloupka (1898 až 1930).⁴⁵⁾

V Uhrově povědomí zůstal Böcklinův obraz *Ostrov mrtvých* po celou dobu jeho krátkého života jako neustále živý cíl, k němuž pospíchal.⁴⁶⁾

⁴⁴⁾ Literární pozůstalost Josefa Uhra, díl II, str. 20–21.

⁴⁵⁾ Josef Chaloupka, *Před cestou do Grónska* (báseň). Bibliofilie Hranice na Moravě 1929, 9 str.

⁴⁶⁾ Děkuji ředitelství Moravské galerie za zpřístupnění spisů někdejšího brněnského Gewerbemusea z r. 1901, vedoucímu okresního archivu v Jihlavě dr. Fr. Hoffmannovi za laskavé zapůjčení Stroblovovy pozůstalosti a zejména dr. Carlo Huberovi, asistentu Kunstmusea v Baselu, za cenné informace.

LIDOVÝ SEKTÁŘ A UTOPISTA FRANTIŠEK ŠIMÁČEK
V BRNĚ 1811—1812

V období přechodu od feudalismu ke kapitalismu se mezi prostým obyvatelstvem u nás setkáváme místy s lidovým sektářstvím, s takzvaným náboženským blouznivstvím, spojeným v četných případech také se svéráznými utopickými představami o novém uspořádání společnosti, kterým třeba přiznat dosti závažné místo v dějinách sociálně politického lidového myšlení. S naznačeným jevem se setkáváme především na východočeském a západomoravském venkově, v hospodářsky zaostalých končinách, kde bídné životní podmínky zvláště účinně napomáhaly zrodu různých fantastických představ v hlavě prostého, málo vzdělaného člověka.¹⁾

Živnou půdou novodobého lidového sektářství a „blouznivectví“ byl tedy v první řadě venkov; a to venkov zasažený na jedné straně málo příjemnými společenskými důsledky rozpadajícího se feudalismu a na druhé straně následky nedostatečně se rozvíjejících prvků rodícího se kapitalismu. Šlo tu kromě toho o jev poznamenaný ještě z předchozího historického vývoje procesem tzv. druhého nevolnictví. Tato právě zmíněná okolnost pak na našem venkově velice bolestivě komplikovala a nepříznivě umocňovala sociální dopad výše naznačených hospodářskospolečenských přeměn na bedra pracujících.

Sektářské a blouznivecké hnutí je z třídního hlediska třeba hodnotit jako svěbytnou lidovou formu protestu chudého člověka proti sociálně ekonomickým rozporům doby, především pak proti zvýšenému sociálnímu útisku, jakému byly masy venkovského lidu na sklonku feudalismu vystaveny jak od feudální vrchnosti, tak od bohatých sedláků. Uvedené hnutí tvoří do jisté míry spojovací článek mezi středověkým lidovým kacířstvím a mezi novověkým utopickým socialismem, obzvláště pak s tím jeho křídlem, které se nedokázalo oprostít od náboženských představ a je kupř. reprezentováno takovým Wilhelmem Weitlingem. Nutno si dále uvědomit, že lidové sektářské hnutí je jedním ze dvou opozičních proudů, které se na sklonku feudální epochy proti tomuto zkomírajícímu řádu na vesnici vytvořily. První proud byl představován převážně zámožnými sedláky a měl výhradně jen protifeudální vyhocení. Druhý byl lidový opoziční proud, reprezentovaný hlavně bezzemky a

¹⁾ Z marxistického hlediska se nejnověji problémem obsírně zabývali Markéta a Milan Machovcovi v knize „Utopie blouznivců a sektářů“, Praha 1960, kde je soupis rozsáhlé starší literatury spolu s jejím kritickým zhodnocením (str. 195–288 a 512–520).

chalupníky. Ten vystupoval nepřátelsky nejen proti feudální reakci, nýbrž byl kromě toho současně zaměřen také proti rodící se třídě venkovských kapitalistů. Zmíněný dvojí osten lidového opozičního hnutí na venkově se pak odráží v přiměřené formě také v projevech lidového sektářství a blouznivectví, třebaže se tak děje namnoze ve svérázně deformovaných představách z náboženské oblasti.

I když na přelomu 18. a 19. století byl u nás rodnou půdou lidového sektářství v první řadě venkov, projevil se vliv onoho hnutí v některých případech také ve městech. Stalo se tak z toho prostého důvodu, že proces narůstající kapitalistické akumulace začal vyhánět lidi z venkova do měst, kam noví příchozí ze starého prostředí s sebou přinášivali do nového působiště ve městě i své staré myšlenky a představy. Za příklad nám v této souvislosti může posloužit pekařský a mlynářský tovaryš venkovského původu, František Šimáček, který se v období napoleonských válek dostal do Brna a kde jeho dočasné působení mezi tamní předměstskou chudinou vyvolalo na úředních místech obavy a znepokojení.

Šimáčkovy životní osudy v leccems připomínají ústřední postavu z románu známého německého spisovatele Gerharda Hauptmanna „Blázen v Kristu Emanuel Quint“. Hauptmann tam vylíčil život blouznivého stolářského tovaryše z Pruského Slezska, který s donkichotským zápalem se potloukal Německem a Švýcarskem, kázal přitom prostým lidem cestou evangelium chudých a zároveň o sobě rozhlašoval, že je sám Ježíš Kristus. Quint se živil žebrotou a skončil svou bludnou životní pouť někde v Alpách, kde bez přístřeší bídně zmrzl.

Na rozdíl od Quinta neměl náš Šimáček tak hrozné finále. Proti tragické postavě Hauptmannově měl tu přednost, že byl dokonce i literárně činný, třebaže tu šlo o činnost značně neobvyklou, přímo kuriózní. Šimáčkovy literární výplody zůstaly totiž vesměs v rukopise, netiskly se a šířily se mezi lidem čtením rukopisů, opisováním a ústním podáním.²⁾

František Šimáček se narodil okolo roku 1781 ve vsi Lulči na Vyškovsku. Jeho rodiště náleželo habrovanskému statku, známému již v 16. století „lidovým kacířstvím“, vyznačujícím se zhruba snahou obnovit poměry z časů tzv. prvotní církve. Z toho důvodu znepokojovalo hnutí „habrovanských sektářů“ už před více jak čtyřmi stoletími nejvyšší místa v království.³⁾

Šimáček tedy vyrostl na „staré kacířské půdě“. Z jeho mládí se dovídáme pouze tolik, že se vyučil mlynářskému a pekařskému řemeslu. Protože byl chudý, stála před ním perspektiva, že se nadosmrti bude muset smířit s údělem pouhého tovaryše, pakliže by se výhodným sňatkem s nějakou vdovou po mlynáři nebo pekaři nedokázal vyšvihnout do lépe zabezpečeného postavení.

Kromě chudoby zasáhla do života mladého Františka velmi rušivě soudobá zlá doba, kdy takřka celá Evropa byla zmitána koaličními a pak napoleonskými válkami. Sotva hoch dospěl, byl brzo po roce 1800 surově naverbován k rakouskému vojsku a dostal se s ním do Itálie. Po jisté době byl v Padově z vojska z důvodů nám bližší neznámých propuštěn. Odebral se domů a odtud dále za prací do Pruského Slezska. Tam však znovu padl do osidel pruských verbířů, takže byl do

²⁾ Poměrně obsáhlý aktový materiál o Šimáčkovi, čítající na 380 folií, je v Státním archivu v Brně, presidium místodržitelství (nadále citováno zkratkou: SAB), karton 127, čj. 1447/12.

³⁾ Srv. k tomu bližší ve studii J. Hanáka, Bratří a starší z Hory lilecké (Časopis Matice moravské, roč. 1928/29).

vojska zařazen podruhé, tentokrát do pruského. V té době se v dolnoslezském městě Středě seznámil s mladičkou, tehdy teprve sedmnáctiletou chotí vojáka Lukáše Soborowského – Marii Annou. Soborowski však se svou ženou nakládal velmi surově, zatímco Šimáček k ní choval něžnou pozornost. Když pak Šimáček v roce 1804 z pruské armády dezertoval, odešla s ním ztýraná Marie tajně do Čech. Tam s ní pak Šimáček žil nesezdán pod falešným jménem Zajíc a vydával ji za svou zákonitou manželku. Protože se v Praze vydával za cizince, byl tamní policií postřkem dopraven do Brna a odtud dále do rodné Lulče. Místní vrchnost se však nepohodlného „světoběžníka“ zbavila prostě tak, že jej dala odvést k vojsku. Takto se stal Šimáček, poměrně v krátké době, vojákem již potřetí. Tentokrát byl do armádní služby vřazen jako vojenský pekař. Dostal se na pochodu až do maďarského Györu, odtud byl však 1806 opětovně z vojenského svazku propuštěn. Po návratu do svého rodiště byl Šimáček svou vrchností zadržen, propouštěcí list z vojny mu odňala a dala jej znovu, tentokrát už počtvrté, odvést k vojsku. Šimáček nato prodělal řadu vojenských tažení, až pak v červenci 1810 byl v Terezíně z vojenské služby natrvalo propuštěn, protože jako invalida byl další služby neschopen.

Z Terezína se Šimáček odebral spolu se svou družkou Marií a dvěma malými dětmi do Brna. Usadil se tam na předměstí v Malé Nové ulici – to je dnešní Veveří – v domě číslo 4, který byl majetkem pekařského mistra Vincence Knobla. Práci dostal Šimáček v tomášském mlýně a pracoval tam jako mládek devět měsíců. Protože vydělaná mzda mu k uživení rodiny nestačila, požádal o zvýšení. Mistr Matěj Jelínek jej však odmítl a poukázal přitom málo šetrně na Šimáčkovu invaliditu, omezující prý jeho pracovní výkon. Mistrova odpověď se Šimáčka dotkla do té míry, že nato práci v tomášském mlýně opustil a zůstal raději bez práce, než aby za starých podmínek v zaměstnání pokračoval.

Bezohledný postup vrchnostenských úředníků v jeho rodišti, kteří jej bez jakýchkoli ohledů dali potřikrát odvést k vojsku, pak hrozně zážitky z válečných tažení, ze kterých se posléze vrátil jako deklasovaný invalida, dále sociální bída vlastní a jeho rodiny,⁴⁾ které kromě toho tehdejší společenský řád upíral právo legitimacy, toto vše jistě těžce doléhalo na Šimáčkovu psychiku, uvádělo jej do velkých rozpaků, do pocitu strachu, nejistoty a nakonec ve zmatek. V důsledku smutných životních zkušeností dospíval nejen k odsuzování války, která učinila tolik jeho současníků nešťastnými, nýbrž dostával se též k odsudku tehdy vládnoucího společenského řádu. S horečnou úsilovností hledal východisko ze slepé uličky, do které se podle svého přesvědčení dostal. Poněvadž byl člověk prostý a nadto hluboce nábožensky založený, hledal ze situace východisko po vzoru svých předků z rodného kraje „habrovanských sektářů“. A našel je posléze v tom, že se s vášnivostí zoufalých přimkl k exaltovaným a bizarním představám lidových sektářů a blouznivců. Protože v tomto případě šlo o svéráznou formu protestu proti vládnoucím poměrům, vykazovaly Šimáčkovy představy více nebo méně vyhraněnou snahu: odlišovat se jak od učení tehdy v Rakousku dominující katolické církve, tak i od státem trpěných dalších vyznání, povolených po vydání známého tolerančního patentu z roku 1781.

Protože mistr Jelínek z tomášského mlýna nemohl pro tehdy vládnoucí nedosta-

⁴⁾ Nezapomínejme v této souvislosti na známý státní bankrot z února 1811 a na jeho neblahé sociální důsledky, zejména pro nejchudobnější vrstvy obyvatel.

tek pracovních sil⁵⁾ nalézt po Šimáčkově odchodu z práce vhodnou náhradu, povolal jej zpět do práce, a to za zvýšenou mzdu. Je však zajímavé, že Šimáček po návratu do práce již nenacházel klid a uspokojení. Rostoucí bída, jež na něho a jeho drahé dolehla v důsledku únorového státního bankrotu z roku 1811, dále strach o další existenci a obzvláště pak i neutuchající obava, že úřady by jej mohly zbavit milované ženy, která podle tehdy platných zákonů byla manželkou jiného muže, a posléze sám vývoj válečných událostí, vlastní hrozná zážitky a zkušenosti z vojenských tažení a bitev, to vše se jistě velmi hluboko vrývalo do Šimáčkovy prosté mentality a tvořilo současně vytrvalý a rostoucí nápor na jeho ochabující psychiku. Jako by byl neustále bičován shora naznačenými každodenními starostmi a obavami, hledal poměrně mladý, tehdy asi třicetiletý válečný výsloužilec a invalida ze svých depresí východisko a útěchu ve stále častějších modlitbách. Hledal soucit a pomoc u boha. Na něho se stále častěji při práci i odpočinku obracel a úpěnlivě jej prosil, aby mu ukázal cestu, vedoucí z jeho osobních strážní a utrpení.

Jednou v červenci 1811 seděl Šimáček celý nešťastný v mlýnici, prosil snažně boha o pomoc a vtom prý zalila celý prostor obrovská záře nadzemské krásy. Mlýnice se prý rozestoupila na dvě části, nebe se otevřelo, z nebeského jasu k němu slétla holubice a zvolala: „Čiň, co stojí v evangeliu! Hledej, až nalezněš! Já ti pomohu.“⁶⁾ Poté Šimáček pocítil nevýslovnou úlevu a setrval v zaměstnání už jen několik málo dnů. Pak se zapřísáhl, že zanechá práce, opustí rodinu a odevzdá se naprosto do vůle boží. Rozhodl se proto odejít do lesů poblíž nedalekého poutního místa Vranova a zůstal tam po tři dny a noci, neskrýval se tam před nepohodou; i za deště tam zůstával ležet na tváři a očekával boží vnuknutí. Protože se ho do tří dnů nedočkal, začal pátrat po příčině nezdaru a nakonec si vzpomněl, že je tomu tak patrně z toho důvodu, že nesplnil svůj dříve již daný slib, že vykoná pouť do proslulého štyrského poutního místa Mariazell. Nato se hned vydal do Mariazell, kde vykonal generální zpověď. Na zpáteční cestě se v září 1811 zastavil v dolnorakouském poutním místě u města Waidhofen an der Ybbs. Tam se znovu vyzpovídal a při té příležitosti se zpovědníkovi svěřil, že má v úmyslu uchýlit se do lesů a týrat tam asketiz své tělo tak dlouho, dokud mu bůh neporadí, jak si počínat dále. Zpovědník rozpoznal v Šimáčkově „kacíře“, odepřel mu rozhřešení a docela rozumně mu poradil, aby se vrátil raději domů a postaral se o výživu pro ženu a děti. Je zajímavé, že Šimáček dal na tuto radu. Šel pak od mlýna ke mlýnu, hledal práci, aby si mohl vydělat na cestu domů. Jeho záměr se mu však příliš nedařil. Nalezl práci teprve až v Napajedlích, kde pracoval celý měsíc. Odtud přišel přes Telnici do Brna, kam se vrátil koncem ledna 1812.

Cestou prý však už „jasně pochopil“, jak „lze dosíci spásy světa“. Proto se již zcela odevzdal do vůle boží, aby pak „sepsal všechno, co se od stvoření světa událo a co se přihodí až do skonání světa“. Při nadcházejícím sepisování dodržoval Šimáček třítydenní půst, aby pak u vytržení mohl nerušeně naslouchat hlasu božimu. Ve stavu extáze se prý pak viděl jak stojí na převysoké hoře, jak se nebesa otevřela a peklo se zemí se rozestoupilo a objevil se běloučský mládeneček,

⁵⁾ Bylo tomu tak v důsledku dlouhých válek, kdy mnoho mužů, především z chudších vrstev, bylo odvedeno k vojsku.

⁶⁾ Všechny podrobnosti o tom vylíčil Šimáček 17. 3. 1812 na brněnském policejním ředitelství, kde byl o tom pořízen obšírný protokol; viz SAB, cit. materiál, fol. 107–128.

jenž pak Šimáčkovi napověděl, o čem má psát. Když nato Šimáček z vyličeného stavu vytržení přišel k sobě, shledal, že sedí u stolu a má již všechno na papíře hotově napsáno, co mu onen boží mládenec doporučoval. Při této příležitosti si prý Šimáček vzal do hlavy, že „bude jako Kristus“ a předsevzal si, že on sám bude stejně jako kdysi Kristus „ukřížován a pověšen, aby všichni lidé mohli být spaseni“.⁷⁾

Ve svém „spisovatelském transu“ sepsal lidový sektář a blouznivec Šimáček několik pojednání, která svou formou i obsahem odpovídají výtvorům lidových sektářů a blouznivců, jak je známe z východních Čech z přelomu 18. a 19. století. Jsou cenné především tím, že podobných pramenů primární povahy se nám dochovalo poměrně málo, třebaže sekundárních a jim podobných pramenů se nám zachovalo dosti mnoho.

Prvním písemným výplodem Šimáčkovy snahy byla píseň pod názvem *Hlas zjevení sídu božího*.⁸⁾ I když pravopis a verše leckde značně pokulhávají, najdeme tam řadu pozoruhodných míst a symbolických obrátů, připomínajících biblická proctví a obzvláště pak mluvu apokalypsy. Apokalyptické obrazy, symboly a dikce vystupují v ještě silnější míře zejména v dalších autorových projevech. Netřeba pochybovat, že onen způsob, plný hrozeb a tajemné exotiky, se mnoha prostým lidem, kteří přišli se Šimáčkem do osobního styku, velmi zalíbil. Výše zmíněná píseň upozorňuje na zvláštní nebeská znamení seslaná bohem tak, že prý z jeho vůle se na nebi objevila dvě slunce, jež pak zase v jedno jediné splynula. Dále projevil bůh domněle svou vůli tím, že dal objeviti se znamení kříže na měsíčním povrchu, svítícímu ve dne v noci, že dále se zjevila na obloze kometa a konečně že dal znamení psaním „v luftu stojícím“. Všemi těmito znameními bůh prý lidi včas varuje, aby se dali na pokání, aby rok 1812 znamenal „nepravostí skončení“ a přinesl konečně již vytoužený klid zbraní a mír. Pakliže onoho varování nebude lidmi uposlechnuto, přijde je prý sám bůh ztrestat, a to tak hrozně, že

„dům na dům padne
mnohý strachem uchradne“.

Jestliže lidé božího znamení uposlechnou,

„že hned na tomto světě
velká radost rozkvetě“.

Druhý výtvor Šimáčkův *List nový* je neméně vizionářský jako první. Autor v něm líčí, jak byl vynesen na vysokou horu, z jehož vrcholu prý na pravé straně spatřil otevřená nebesa, kde stála trojnásobná stolice boží a okolo ní dalších dvanáct stolic. Jinak ale bylo celé nebe prázdné a nebylo tam vidět žádnou bytost. Naproti tomu na levé straně viděl autor otevřené peklo, rovněž prázdné. Avšak před pekelnými branami se tísnil obrovský, mnohamiliónový zástup lidí naříkajících strašlivě nad tím, že jsou určeni k zatracení. Pak se Šimáčkovi zjevil „celý svět a všechno stvoření, an pospíchá k pekelnému zástupu a volali hlasem: tuto my chceme pána míti“. Naproti tomu bylo jen nemnoho lidí vidět, kteří nekráčeli ani k nebi, ani k peklu.

⁷⁾ Tamže, fol. 114.

⁸⁾ Český originál rukopisu, zabavený policií je na fol. 250–51 a německý překlad pořizovaný pro úřední potřebu je na fol. 242–244.

Z onoho vidění pojala autora nepopsatelná hrůza, a proto padl na tvář a hořce se rozplakal. Nato k němu přistoupil mládenec v bílém rouchu a radil mu, aby lidi určených k zatracení nelitoval, poněvadž prý „bůh jich skrze šest tisíc let napomíná a že oni se polepšiti nechtějí“. Když pak Šimáčkovi jich přišlo znova líto, tu onen krásný mládenec se obměkčil a pravil: „Vstaň a nelituj! Ukáží tobě, jak ti pomoci (sic!) mohu. Předně oznam duchovenstvu katolickému a všem králům a císařům celého světa, aby jinší zřízení učinili a jednotu celého světa srovnali: totiž jednu víru, jednoho krále, jeden dům, jedno pole, jednu zahradu v jednom bratru, v jedné sestře a v jednom těle a v jednom slovu boha a v jednom bohu ať zřízenosti své spravují... Kdož by pak uposlechnouti nechtěl, buď kníže neb brabě, neb sedlák neb žebrák aneb jakékoliv jinší víry, aby žádný z neposlušných litován nebyl, nýbrž buď šibenici neb ukamenování neb jakoukoliv smrti zmaření býti mají, aby žádní nešlechtní zločinci na tom světě nepanovali: a tak po tým svět v nebe obrácen bude. Pakli toho neučiní, tehdy já, otec nebeský pod věčnou přísahou příslibuji jim, že kámen na kameni ležeti nezůstane a každý dům v prach obrátím a na věčné zatracení jich odsuzuji; a ty, kteří mne uposlechli, vezmu do království máho. A tak běž a oznam všechno, jak což i vpřed tobě zjevno bylo, a mluv k nim, že toto poslední slovo k nim poslané, a kdož se neobrátí: běda, běda, běda tej duši na věky!“ Když ten líbezný mládenec to prý dopověděl, poželhal Šimáčkovi, proměnil se v slunce a celé vidění pak zmizelo. V závěru se pak Šimáček zapřisáhá, že to vše na vlastní oči viděl a na své uši slyšel a vybízí čtenáře, aby se řídili vyslovenou výzvou, jinak prý bude velmi zle.⁹⁾

Třetí drobnost Šimáčkova má název „*Pravda zjevené modlitby*“.¹⁰⁾ Jde o stručnou a velmi zmateně znějící modlitbu, ke které za podklad posloužil sen, který se domněle zdál autorově družce Marii Anně. Protože ženám, které chodily Marii navštěvovat, se vyprávění o modlitbě ve snu líbilo, zachytil je Šimáček pro jejich potěšení písemně.¹¹⁾

Čtvrtou a dosti obsáhlou prací Šimáčkovou byla „*Nová úmluva syna*“. V ní se samostatným způsobem snažil napodobit některé partie ze Starého a Nového zákona.¹²⁾ Když brněnské policejní ředitelství dalo uvedený výtvor k posouzení teologům, vyzněl jejich posudek v tom smyslu, že Šimáčkovu učení je prý složeno „z mohamedánských, židovských, helvetských, husitských a ochranovských nauk a sepsání“ zavrhuje veškeré svátosti, „dovoluje rozluku manželskou a neomezené rozkoše s ženami, káže zahálčivost“ a tak podobně. V politickém ohledu upozorňovali teologičtí experti policejní ředitelství v Brně na to, jak velké nebezpečí hrozí ze Šimáčkova důrazně hlásaného hesla o rovnosti.¹³⁾

Pátý Šimáčkův spis měl titul „*Poslední blas slova božího*“. Podle mínění brněnského biskupa, jemuž byl po Šimáčkově zatčení spis poslán k posouzení, se pátý výtvor autorův nelišil valně od předchozího. Kromě řady absurdností obsahoval

⁹⁾ Viz fol. 252–53 a úřední překlad do němčiny na fol. 244v.–248v.

¹⁰⁾ Český text na fol. 254 a něm. překlad na fol. 248v.–249.

¹¹⁾ Viz polic. protokol o výsledku z 17. 3. 1812, fol. 122v.–123.

¹²⁾ Český text na fol. 129–174, německý překlad na fol. 175–241.

¹³⁾ Brněnský polic. ředitel Okacz psal 3. 4. 1812 guberniu: „In politischer Hinsicht dürfte aber die Tendenz dieser Lehre, welche bei der gemincen leichtgläubigeren Menschenklasse, besonders bei den aufgestellten Grundsätzen, sehr anlockend ist, leicht Angang finden, solche Leute betören und von gefährlichen Folgen werden“; SAB, cit. materiál, fol. 10–10v.

onen spis nové články Šimáčkova „blouznivého učení“ a zejména strašné hrozby všem, kdož by nechtěli se jeho učením řídit.¹⁴⁾ Spis je přímo nabit líčením apokalyptické hrůzy z blížícího se posledního soudu a hemží se eschatologickými představami. Šimáček zde v podstatě doháněl ad absurdum pouze to, čím tehdy v daleko úpravnější, uhlazenější a rafinovanější formě katoličtí kazatelé častovali své věřící pod ozdobnými klenbami chrámů a evangeličtí duchovní v prostých zdech svých modliteben. Na rozdíl od lidového sektáře Šimáčka však zmínění kazatel svým věřícím systematicky vtloukali do hlav pokoru a poslušnost k tehdejší vládnoucí třídě. Právě tato okolnost odcizovala lidovým sektářům kněžstvo, a proto k němu měli nedůvěru.

Přes fantastičnost a zmatenost, jakou Šimáčkovo „učení“ vykazovalo, můžeme v jeho spisech i ústní agitační činnosti nalézt srozumitelné politické jádro v tom, že Šimáček objektivně snižoval autoritu hlavních představitelů tehdejší feudální vládnoucí třídy. Uvedený sociálně politický opoziční osten vystupoval na povrch zejména v Šimáčkově výše citovaném Posledním hlasu slova božího. Tehdejší brněnský policejní ředitel Jan šlechtic Okacz ne nadarmo napsal, že v Šimáčkově citovaném spise „projevují se a jsou obsaženy neškodlivější a nejpovážlivější zásady pro stát a pro celkovou bezpečnost“. Nebezpečí bylo podle Okaczova názoru v tom, že Šimáček „zavrhuje ve svém novém učení všechny svátosti, veškerá náboženská a vládní zřízení, odmítá císaře, krále, hrabata a pány, jakož i všechny duchovní i světské představené; soudce a úředníky prohlašuje za vrahy, zloděje, uličníky, utlačovatele a podvodníky, za padělatele poddanských protokolů, za nespravedlivé a panovačné lidi a všechny je líčí za vhodné k tomu, aby byli pohlceni věčným zatracením a zapomenutím, zároveň slibuje a káže obecnou rovnost, zahálku a lepší budoucnost“.¹⁵⁾

Šimáček si uvedené názory neponechával pouze pro sebe a rozšiřoval je dokonce dále mezi lidmi. Seznamoval s nimi především sousedy v místě bydliště. Jeho rukopisy byly každému návštěvníkovi v jeho bytě zpravidla k dispozici, ježto tam byly trvale vyloženy. Každý příchozí si je směl přečíst a o napsaném pak s Šimáčkem nebo s jeho družkou Marií porozprávět. Mezi návštěvníky chudé domácnosti u Šimáčků převládali chudí, prostí lidé z předměstí. Převažovali mezi nimi nepochybně nádeníci, sluhové, služky, drobní řemeslníci a jim podobní, kteří měli dlouhých válek a bídného údělu chudáků až po krk. Našli se mezi nimi mnozí, kdož ve své hmotné i duševní zbědovanosti dovedli být vděční za každé slovo útěchy a naděje přicházející z úst člověka, který byl z jejich středu a jemuž z třídního hlediska mohli důvěřovat. Takoví a podobní lidé vyhledávali Šimáčka v jeho bytě a zvědavě četli jeho tajuplně znějící výtvary, jež se vyznačovaly odporem k císařům, králům, vrchnostem a kněžím. A pokud číst nedovedli, naslouchali napjatě Šimáčkovým výkladům vyhovujícím jejich vkusu.

Šimáček již tehdy nechodil do práce, ale zdržoval je ponejvíce doma a zabýval se propagováním svého „nového učení“. Žil velmi prostě ze skrovného výdělku své družky Marie, která doma vyšívala, a pak z milodarů návštěvníků dávaných jeho ženě a dětem. Mezi příchozími u Šimáčků bylo pochopitelně i nemálo těch, kteří z pouhé zvědavosti chtěli vidět muže prohlašujícího o sobě, že je božím ná-

¹⁴⁾ Český originál na fol. 260–332 a německý výtah z něho na fol. 333–336.

¹⁵⁾ Viz zprávu z 3. 4. 1812 tamtéž, fol. 11.

strojem a má po vzoru Ježíše Krista za úkol spasit lidstvo před blížící se katastrofou.

Kromě výstrah o blížícím se konci světa zaujalo prosté lidi ze Šimáčkova učení nadmíru jeho učení o rovnosti, hlásání komunismu, byť se tak dalo velmi mlhavě, a především pak jeho odmítání jakékoli světské a duchovní autority. Senzačně na ně působilo, když Šimáček prohlašoval císaře, krále a šlechtu za zločince patřící na šibenici. Takové a podobné myšlenky přitahovaly k Šimáčkovi nejen zvědavce a zájemce z brněnských předměstí, nýbrž i chudé lidi z okolních vesnic.

Některé z Šimáčkových spisů se lidem zvláště líbily, vypůjčovali si je dokonce domů a některé z nich nevrátili. To se týkalo například Listu nového, z něhož se takto Šimáčkovi dva exempláře ztratily, takže byl nucen napsat jeho třetí verzi, kterou pak později policie u něho objevila a spolu s ostatními rukopisy zabavila. List nový se kromě jiného zalíbil Šimáčkovi domácímu, předměstskému pekaři Knoblovi. Byl německé národnosti a požádal proto Šimáčka, aby mu žádaný List přeložil do němčiny. Protože však Šimáčkův překlad se mu zdál nesrozumitelným, opsál si Knobel nakonec český text.

Šimáček se ve svém mesianistickém zaujetí neomezoval pouze na agitaci mezi prostým lidem na předměstí a na venkově, nýbrž začal některé své rukopisy posílat představitelům katolického duchovenstva. Učinil tak nejprve děkanovi do Bučovic, pak faráři do Telnice a posléze i samotnému brněnskému biskupovi. Telnickému faráři například vyličil též svou bídu a ten mu ze soucitu poslal do Brna dar v podobě 20 zlatých. Než okolnost, že Šimáček se odvážil navázat kontakt dokonce s brněnským biskupem, stala se mu vzápětí osudnou. Hned nato byla totiž zalarmována brněnská policie. Ta provedla prohlídku bytu, „kacířské spisy“ zabavila a Šimáčka vzala do policejní vazby. Stalo se tak v polovině března 1812.¹⁶⁾

Brněnská policie se dala hned do úsilovného pátrání, protože Šimáčkův případ pokládala za velmi vážný. Policejní ředitelství mělo totiž obavy z případného „protistátního spiknutí po francouzském vzoru“. 17. března 1812 byl Šimáček podroben na policejním ředitelství dlouhému výslechu, o němž byl sepsán důkladný a obsáhlý protokol. Ten je ostatně také jedním z hlavních pramenů k poznání Šimáčkova života, třebaže při interpretaci tohoto dokumentu je si třeba počínat s přiměřenou opatrností, ježto je produktem důležité instituce feudálního potlačovacího aparátu. Cenným rektifikačním pramenem jsou nám tu vedle dochovaných Šimáčkových spisů též sporadické dokumenty z mimopolicijního okruhu. Závažná jsou kupříkladu v této souvislosti osvědčení z 11. ledna 1811, vydaná jednak Šimáčkovým domácím Knoblem a jednak mistrem Jelínkem, pod nímž Šimáček v to-mášském mlýně pracoval. Obě osvědčení, vydaná asi půl roku před dobou, kdy Šimáček „propadl blouznivectví“, jej shodně označují za „pocivého, pracovitého, rozšafného a věrného“ člověka, který si musel „v mlýnech těžce a tvrdě dobývat svůj chléb“.¹⁷⁾

Jak se zdá, byla výše zmíněná dvě osvědčení policii málo sympatická, ježto poli-

¹⁶⁾ Telnickému faráři Šimáček kupř. poslal spisek, označovaný brněnským polic. ředitelstvím pod názvem Gewundener Strauss (Uvitá kytice). Další spisek bez názvu poslal Š. bučovickému faráři; oba Š-ovy výtvary uvádí polic. protokol jako další dva literární projevy Š-ovy, jejichž texty si policie při bytové prohlídce nedokázala zajistit; viz tamže, fol. 11v.

¹⁷⁾ Tamže, fol. 116 a 118. Pracovní potvrzení na fol. 121 je na úhledném formuláři se zajímavou rytinou panorámatu Brna z r. 1811.

cejní ředitelství se na jaře 1812 pokoušelo udělat ze Šimáčka zlého člověka, zapleteného do velezrádných rejdů a piklů. Pro další pátrání brněnského policejního ředitelství je příznačné, že kromě výroků obsažených v zabavených spisech nemohla objevit žádné další svědky, kteří by byli chtěli projevít ochotu a usvědčit svou výpověď Šimáčka z protistátního pobuřování. Možno v tom spatřovat projev solidarity chudých a ušlápnutých lidí z periferie. Oni nechťeli svým svědeckvím přitížít chudému válečnému invalidovi, jenž padl do spárů policie, protože měli odpor ke všemu, co jakkoli souviselo s policií, která platila za postrach chudých.

Brněnské policii zůstaly tudíž jako hubená kořist pouze výroky ze Šimáčkových písemností. Než ani ty se nakonec nemohly stát plně usvědčujícími důkazy proti Šimáčkovi z toho důvodu, že obviněný se mohl odvolávat na to, že v zabavených spisech nebyly uvedeny jeho, to je Šimáčkovy výroky, nýbrž že tam byla citována vždycky slova „nadpřirozených bytostí“, jako byl například bílý mládenec, útlá holubice a podobně, jež se mu domněle zjevovaly ve stavu náboženské extáze. A skutečně Šimáček při výslechu na policii vytrvale a neústupně tvrdil, že ve spisech zabavených policejními orgány v jeho bytě nejsou reprodukovány jeho vlastní výroky, nýbrž že v nich zachytil výhradně to, co mu zmíněná „nadpřirozená zjevení“ sama od sebe pověděla.

Policii nezbývalo než se dát jinou cestou. Z té příčiny se snažila opatřit důkazy, že Šimáček je podvodník předstírající rafinovaně své blouznivectví proto, aby takto mohl z důvěřivých lidí lákat peníze a nemusel sám pracovat. Avšak ani tento záměr policii nevyšel. Ukázalo se totiž, že Šimáček o peníze požádal v jediném případě, a to u telnického faráře. Pouze jeho družka Marie dostávala tu a tam peníze, jež jí a dvěma dětem¹⁸⁾ dávali někteří návštěvníci z milosrdenství nad jejich bídou, když přicházeli naslouchat Šimáčkovým výkladům anebo si přečíst jeho podivuhodná spisování. Pouze jeden jediný delikt mohla policie Šimáčkovi prokázat, že totiž neprávem vydával před lidmi svou „konkubinu“ Marii za zákonitou manželku.

Je velmi zajímavé a nanejvýš příznačné, že protokol o výše zmíněném výslechu Šimáčkově ze 17. března byl podepsán až o čtrnáct dnů později, totiž 31. března 1812. Ještě zajímavější je okolnost, že na něm čteme tento kuriózní podpis: „Franc Šimáček, Ježíš Kristus, syn boha živého“.¹⁹⁾ Tento podpis, velmi připomínající tragického hrdinu pozdějšího Hauptmannova románu Emanuela Quinta, je však ve značném rozporu s vlastním textem protokolu. Policejní protokol totiž výslovně uvádí, že Šimáčkovy výpovědi při policejním výslechu byly souvislé a kromě partií, v nichž líčil okamžiky, kdy upadal do stavu náboženské extáze, byly celkem logické.

Je nyní otázka, jak si vysvětlit absurdní podpis, který vyslýchaný připojil na konci policejního protokolu po dvou týdnech po výslechu. Zdá se, že Šimáček se k onomu kroku odhodlal patrně po zralé úvaze. Snad za oněch čtrnáct dnů času, jež měl k podepsání protokolu, mu snad někdo šikovně poradil, že je lépe volit zmíněný neobvyklý způsob, který by jej spíše předurčoval pro bláznec nežli před soudní tribunál. Nelze ovšem vylučovat ani vliv silné deprese z vězení na jeho duševní stav, takže vznik onoho kuriózního podpisu na protokole možno vysvětlovat též z tohoto hlediska.

Brněnské policejní ředitelství zaslalo pak zmíněný protokol o výslechu 3. dubna

¹⁸⁾ Byl to tříletý Ferdinand a jednoroční František; třetí dítě již nebylo naživu.

¹⁹⁾ Tamže, fol. 128.

1812 spolu s ostatním materiálem moravskoslezskému guberniu. Ve svém dobrozdání se policejní ředitel vyjádřil, že Šimáčka prý nelze považovat za blázna, poněvadž si všechno dobře od svého mládí pamatuje a na položené otázky odpovídal celkem rozumně. Šimáček sice své odpovědi tu a tam prokládal citáty „ze svého učení“, ale ty prý měly vždy vztah k věci a neprohřešovaly se proti zásadám logického myšlení. Na druhé straně se ovšem Šimáček pro své politické názory o císařích, králích a vrchnostech vůbec jevil policii jako „krajně přepjatý, umíněný, nespokojený a nejvš nebezpečný náboženský a politický blouznivec, který k okrášení veškerého svého jednání, ať už je sebedivnější a sebeabsurdnější, podkládá mu vůli boží“.²⁰⁾ Velmi nebezpečné byly podle mínění policejního ředitele Okacze Šimáčkovy názory o rovnosti, šířené prý „pod hrozbou věčného zatracení a slibováním předností, jaké by vyplynuly ze systému rovnosti – to je stejného rozdělování statků“.²¹⁾ Ovšem z důvodů výše již naznačených nemohl Okacz guberniu navrhnout, aby Šimáček byl pro pobuřování a pro rušení veřejného klidu a pořádku postaven před soud. Nicméně však Okacz doporučoval, aby Šimáček byl předán kriminálnímu soudu a tam obžalován pro rušení náboženství podle § 107 prvního dílu trestního zákoníku z roku 1803.²²⁾ Kromě toho ještě brněnský policejní ředitel upozornil na možnost obžalovat Šimáčka podle §§ 80 a 81 citovaného trestního zákona pro zločin veřejného násilí, způsobeného odloučením provdané ženy zákonitému manželovi.²³⁾ Kdyby gubernium, psal dále Okacz, došlo k názoru, že Šimáček není úplný, nýbrž jen „poloviční blázen“ mající občas světlé okamžiky, pak nechť Šimáček není propuštěn na svobodu, poněvadž jde o člověka „nebezpečného pro stát i obecnou bezpečnost“. Okacz považoval za vhodné, aby podezřelý byl svěřen systematické péči lékaře a duchovního, kteří by měli dvakrát do měsíce podávat úřadům zprávu o výsledcích své práce se Šimáčkem. Ten prý je ostatně neobyčejně tvrdošíjný a nepoddajný, takže není prozatím naděje, že by mohl být přiveden „na pravou cestu“. Okacz kromě toho ještě doporučoval, aby se moravskoslezské gubernium obrátilo na brněnskou konsistoř, aby církevní místa učinila vhodná opatření proti škodlivým účinkům Šimáčkovy učení mezi lidem. Za nejvhodnější k tomu považuje „šikovně volená kázání v kostele“ v místech Šimáčkovy působení, a to nejen v Brně, nýbrž i na venkově.²⁴⁾

Tehdejší moravskoslezský zemský gubernátor Prokop hrabě Lažanský podal vzápětí o Šimáčkově případu hlášení nadřízeným orgánům do Vídně. Tato okolnost sama o sobě svědčí o tom, jak velkou důležitost gubernium celé věci přikládalo. Vicepresident dvorního policejního úřadu vídeňského Franz Haager von Altensteig vyslovil 17. dubna 1812 hraběti Lažanskému písemnou pochvalu za to, že brněnské policejní ředitelství zajistilo „politickónáboženského fanatika“ dříve,

²⁰⁾ Fol. 12.

²¹⁾ Fol. 10v.

²²⁾ Bylo možno použít odstavce d) cit. zákona, který stanovil: Das Verbrechen der Religionsstörung begeht, ... wer Unglauben zu verbreiten, oder eine der christlichen Religion widerstrebende Irrlehren auszustrauen, wer Sectirung zu stiften sich bestrebet“. Lehčí případy se podle § 109 trestaly žalářem od šesti měsíců do jednoho roku, těžší případy podle § 108 těžkým žalářem od jednoho do pěti let a nejtěžší případy těžkým žalářem od pěti do desíti let.

²³⁾ Marie tehdy žila se Šimáčkem již 8 let a o svém zákonitém manželovi neměla zpráv. Její dvě děti, které se Šimáčkem měla, navrhovalo polic. ředitelství v Brně považovat za sirotky, kteří však měli být ponecháni v matčině péči, protože byli příliš malí (fol. 14).

²⁴⁾ Viz přípis polic. ředitele Okacze z 3. 4. 1812, fol. 9–14.

nežli „jeho právě tak ztřeštěné jako státu a náboženství nebezpečné učení se mohlo rozšířit mezi nevzdělaným davem“. Haager zároveň vyslovil přání, aby Šimáček byl lékařsky vyšetřen několika odborníky, poněvadž prý v jeho spisování „jsou stovky míst, jež jej, jak se zdá, kvalifikují spíše pro blázinca nežli pro kázníka“. Při tom však vicepresident vídeňského dvorního policejního úřadu nevyklučoval možnost, že v případě Šimáčkova jde o podvodníka znechuceného těžkou prací a chtějícího si tak nezvyklým způsobem zajistit pohodlnější existenci. Velmi naléhavě ale Haager gubernátorovi Lažanskému doporučoval, aby Šimáčkův případ byl řešen v naprosté tichosti tak, aby o něm do veřejnosti nic neproniklo. Zároveň však Haager brněnské policii doporučoval, aby v nejvyšší možné míře dávala pozor na „blouznivce, proroky a vizionáře“, jelikož prý lidé takového druhu mohou za nynější situace celkem snadno na lid zapůsobit a vyvolat zbytečně nepokoje, které by mohly porušit vnitřní klid a pořádek v monarchii. V závěru svého reskriptu vyslovil Haager souhlas s tím, aby se na Šimáčkovy děti, jež měl s Marií Annou, pohlíželo jako na sirotky, protože jejich otec se o ně nebude moci starat, ježto bude prohlášen buď za blázna anebo za zločince. Matka dětí nechtě je ponechána v zemi, protože její vypovězení z monarchie by za dané situace bylo příliš tvrdým opatřením.²⁵⁾

Haagerův přípis naznačoval celkem jasně, jakou cestou se mají brněnská úřední místa v Šimáčkově věci dát. Měl-li být splněn naléhavý požadavek vídeňského dvorního policejního úřadu po utajení Šimáčkova případu před širší veřejností, nabízelo se jako nejvhodnější východisko: prohlásit podezřelého raději za nepřítelného a zavřít jej prostě do blázince. Pro brněnská úřední místa nebylo těžké opatřit si příslušná lékařská dobrozdání; a tak moravskoslezské gubernium mohlo koncem května 1812 oznámit do Vídně, že Šimáček byl svěřen do péče brněnského blázince. Ve Vídni toto řešení velmi uvítali a vyslovili 6. června hraběti Lažanskému své plné uspokojení.²⁶⁾

Avšak ani po odevzdání Šimáčka do blázince neutuchl zájem gubernia o něho. Zemskému presidiu docházely totiž o Šimáčkovi pravidelné lékařské zprávy. První zpráva z 1. července 1812 uváděla, že Šimáček „je v ohledu fyzickém zcela zdrav“, avšak je „zcela pohroužen do sebe, nic nemluví a na otázky neodpovídá“.²⁷⁾ Brzo nato se však jeho zdravotní stav zlepšil natolik, že od konce července téhož roku mohl již být z blázince předán k dalšímu ošetření c. k. všeobecné nemocnici v Brně. Koncem srpna byl již Šimáček zdrav a zatoužil znova po práci v tomášském mlýně, kterou tam začátkem září 1812 skutečně zase zahájil.²⁸⁾

Byl však postaven pod policejní dozor a dohledem nad ním byl pověřen mistr Jelínek z řečeného mlýna. Dvorní policejní úřad ve Vídni s tímto postupem vyslovil 9. září souhlas, zároveň však přikázal, že brněnské úřady musejí učinit opatření, aby Šimáček již nemohl déle žít s „konkubinou“ Marií Annou. Příkaz byl pochopitelně splněn a Šimáčkovi se jali úředně srážet z jeho týdenní mzdy ve výši jednoho zlatého 15 krejcarů na výživu tříletého Šimáčkova synka Ferdinanda, zatímco mladší chlapec František mezitím už zemřel. Šimáček nesměl bez svolení

²⁵⁾ SAB, fol. 445–46.

²⁶⁾ Tamže, fol. 344.

²⁷⁾ Fol. 347.

²⁸⁾ Fol. 354 a 360.

brněnského policejního ředitelství měnit pracoviště, nechtěl-li se vystavit policejním represáliím.

Koncem října 1812 se však Šimáček dostavil na policii a oznámil, že byl z tomášského mlýna propuštěn, poněvadž prý na provoz tak velkého mlýna již svými silami nestačil. Při té příležitosti policii požádal, aby mu bylo dovoleno odejít za prací na Slavkovsko nebo na Bučovicko, kde jsou prý mlýny s menším provozem, kde by se mohl i jako invalida docela dobře uplatnit. Policejní ředitelství této žádosti koncem října pohotově vyhovělo, avšak gubernium jeho rozhodnutí neschválilo a 9. listopadu 1812 oznámilo, že není radnou pouštět Šimáčka z Brna, ježto není záruky, že by trvale upustil od své někdejší „podvratné činnosti“, a to tím spíše, že na Slavkovsku a Bučovicku svého času se svými pomatenostmi působil. Z toho důvodu nechť se policie postará o to, aby Šimáčkovi bylo opatřeno jiné zaměstnání v Brně, kde jej lze mnohem lépe střežit nežli někde na venkově.²⁹⁾

Od té chvíle ztrácíme stopy o Šimáčkově dalším osudu. Možno sice předpokládat, že policie Šimáčkovi práci v Brně skutečně opatřila. Nicméně zároveň se zdá, že Šimáček se patrně snažil dostat se co nejdříve z Brna na venkov. Toužil asi opustit město, v němž se blíže seznámil s policejními a jinými procedurami, a ve kterém mu nadto úřady bránily žít nadále s družkou Marií Annou, kterou před lidmi vydával vždy za svou zákonitou manželku proto, aby ji ušetřil hanby a pomluv.

Životní osudy lidového snílka a utopisty Františka Šimáčka připomínají nejen románového hrdinu u pozdějšího spisovatele Gerharda Hauptmanna, nýbrž i řadu postav z pera českých romanopisců, jako byl Antal Stašek, Teréza Nováková a jiní. Hnutí lidových sektářů a blouznivců se na českomoravském pomezí udrželo hluboko do 19. století a o jeho houževnatosti svědčí okolnost, že s jeho projevy a vlivy se setkáváme dokonce ještě v devadesátých letech minulého století v tamním dělnickém hnutí, zejména pak v jeho anarchistickém křídle.³⁰⁾

Jakkoli nedlouhé působení Šimáčkovo v Brně je pozoruhodné a zajímavé, nesnou jistě jeho názory srovnání s protifeudální ideologií jeho buržoazních současníků, působících kupříkladu ve Francii, nebo s názory prvých západoevropských utopických socialistů. I když Šimáčkovy projevy mají jak protifeudální, tak i částečně protikapitalistický osten,³¹⁾ tu přece se jen od svých západoevropských současníků zásadně odlišuje v tom, že kořeny jeho odporu a protestu proti útisku utkvívají ještě přespříliš ve středověké půdě. Jsou takřka v zoufalém zajetí náboženských představ, třebaže ty jsou v rozporu s učením ve státě tehdy povolených nebo trpěných církví. To je ostatně typická forma nesouhlasu a protestu lidového sektářství s hospodářskospolečenskými poměry doby, které byly příčinou hmotné i duchovní bídy lidu a ze které sektáři hledali únik a vysvobození tak fantastickými prostředky. Šimáček je typický lidový sektář, blouznivec a utopista, pro něhož náboženské představy v lidovém přetvoření jsou nejen vnějším rouchem, nýbrž zároveň i nosným pilířem celé koncepce jeho vzpoury proti společenskému řádu, ve kterém se svými nejbližšími byl odsouzen k pouhému živoření. Z toho důvodu odpor proti císařům, králům, knížatům a vůbec proti všem světským a duchovním vrchnostem, dále požadavek

²⁹⁾ Fol. 356–381.

³⁰⁾ Viz výše pozn. 1 a sr. dále I. Pfaff, Dozvuky utopického socialismu v moravském dělnickém hnutí (Sborník Matice moravské 1964).

³¹⁾ Sr. k tomu výše uvedený Šimáčkův požadavek majetkové rovnosti, vyslovený kupř. v jeho *Listu novém*.

rovnosti a podobné postuláty jsou zpravidla formulovány v jeho spisech jako přání, respektive jako rada nadzemských sil, projevených „božím vyvolenci“ Šimáčkovi za teatrálních a pompézních scén, kdy upadal do extáze a domníval se, že navázal přímý kontakt s řečenými silami, jež se mu zjevovaly v podobě holubice, sličného mládence a podobně.

Je nepochybné, že Šimáček nebyl duševně zcela normální. Pod dojmem těžkých životních zkušeností, zejména jako přímý účastník válečných tažení, ze kterých se nakonec vrátil jako invalida, trpěl patrně Šimáček pod nápory paranoického charakteru, za nichž střídavě propadal buď pocitům méněcennosti nebo záchvatům velikášství a mesianismu. Tomuto prostému muži, živícímu se těžkou, vyčerpávající manuální prací, staly se posléze blouznivé náboženské představy útočištěm. Jeho zmatené náboženské a sociální představy staly se nejen „povzdechem utlačeného tvora“, nýbrž zároveň též „protestem proti skutečné bídě“.³²⁾ Sociální a politické jádro Šimáčkova vzdoru a odporu proti u nás tehdy vládnoucímu feudálnímu řádu bylo zamotáno ještě do příliš hustého závoje náboženských představ, souvisejících daleko spíše s ideologickými pozůstatky středověku, nežli s moderním myšlením nastupující buržoazie anebo s protestem prvých utopických socialistů. Je si třeba uvědomit, že Šimáček byl představitelem deklasovaného řemeslnického tovaryše, pracujícího v technicky málo rozvinutých pracovních podmínkách. A málo rozvinutým výrobním poměrům odpovídal pochopitelně i přiměřeně primitivní způsob myšlení, poplatný přespříliš náboženským představám, jaké se rodily především v hlavách našich venkovských lidových sektářů a blouznivců.

Šimáčkův případ je názornou ukázkou toho, v jak bizarních a zdánlivě neuvěřitelných formách se v době zkomírajícího feudalismu a rodícího se kapitalismu může projevit lidový odpor k vykořisťovatelskému společenskému řádu a proti válce. I takové neobvyklé projevy zaslouží naší pozornosti, protože jsou pro nás dokladem toho, že cesta utlačovaných lidových mas k boji za sociální svobodu je neobyčejně pestrá, složitá a dlouhá. Jsme dále svědky toho, že vedle správných zásad, vedoucích spolehlivě k cíli, existovaly ještě i rozličné varianty, udivující spíše svou kuriozitou nežli účinností a úspěšností. Než i tyto podivné cesty tvořily součást boje pracujících za lepší příští, třebaže soud historie jim nakonec většinou uštědřoval punc marnosti práce Sisyfovy a vinětu bláhovosti Don Quijotových dobrodružství. Dějiny nicméně však ukazují, že marnost je často součástí téže mince a bývá rubem úspěchů. Ostatně poučení třeba čerpat v historii nejen z úspěchů, nýbrž i z neúspěchů. A při zdůrazňování úlohy lidových mas nám nemůže být lhostejné, jak jistá část našeho lidu v minulosti myslila a bojovala.

³²⁾ K. Marx-B. Engels, O náboženství, Praha 1957, str. 40.

Vladimír Burian

BOJE MĚSTANSKÉHO VÝBORU S MĚSTSKOU RADOU V BRNĚ KONCEM 17. A NA POČÁTKU 18. STOL.

17. století je dobou velkého poklesu moravských královských měst, způsobeného prohraným povstáním proti Habsburkům a útrapami dlouholeté války. Z naprostého vyčerpání se jen zvolna zotavovala v druhé polovině století, přičemž Olomouc a Jihlava již nedosáhly svého dřívějšího významu. Že právě Brno, jak se zdá, nejrychleji překonalo obtíže a vypracovalo se na přední místo mezi nimi, za to vděčí především tomu, že přes houževnatý odpor Olomouce se stalo jediným politickým střediskem země.

V procesu obnovy se vyskytly přirozeně i momenty rušivé. Brno bylo prohlášeno za zemskou pevnost a jeho přebudované hrady sevřely ulice a náměstí v pevný krunýř, znemožňující další růst. Až k městským hradbám doléhaly v 60. letech loupeživé tatarské nájezdy a čas od času vypukl zhoubný mor. Tyto brzdicí vlivy nemohly však zarazit proces růstu jak města samého, tak i jeho, válkou zcela zničených, předměstí.

Obyvatele dělil královský tribunál na honoraci, řemeslníky a živnostníky. Prvně jmenovaní se nazývali běžně „Ringsleute“ a počítali se k nim ti, kdo měli značný nemovitý majetek a prováděli jako jedině povolenou živnost nálev vína. Byli mezi nimi především lidé vzdělaní (litterati): advokáti, lékaři, bývalí vrchnostenská a jiní úředníci apod. a z jejich řad byla pravidelně doplňována městská rada. Za vydatné podpory radnice rozpoutali v druhé pol. 17. stol. dlouholetý spor s řemeslníky o monopol v nálevu vína, který však vyzněl pro ně neúspěšně. Ačkoliv byli proti ostatním ve značné menšině – v r. 1655 se odhadují na 116 a v r. 1713 na 97 osob¹⁾ – patřili pochopitelně k nejvlivnějším ve městě.

Páteří hospodářského života byli řemeslníci a živnostníci. Svým počtem převyšovali mnohonásobně patriciát a neustále narůstali, avšak politickým významem byli značně upozaděni. Bylo jich podle kontribučního rejstříku z r. 1655 celkem 228, přičemž někteří byli tehdy vedeni mezi patricii, čímž unikají evidenci. Údaje tohoto pramene jsou i jinak neúplné, poněvadž chybí řada profesí jako byli povozníci, pernikáři, kameníci, kominíci aj., kteří byli tehdy určitě v Brně zastoupeni, avšak

¹⁾ Archiv města Brna (dále jen AMB) rkp. č. 9 (vločka), též Stará registratura krab. 44 sign. G 14/II fol. 251.

z nějakého důvodu nebyli do soupisu pojeti. Celkem je tu uvedeno 50 různých druhů řemeslného podnikání, což ukazuje na značnou diferenciaci, jež byla ve skutečnosti ještě větší. V r. 1709 bylo u nás celkem 42 cechů, z nichž většina sdružovala i přespolní mistry, avšak některé z nich již tehdy měly vrchní cech ve Vídni.

Co do počtu mistrů vedou v r. 1655 ševci (19) a krejčí (16) s trvale narůstající tendencí. Tradičně se vyznačují vyššími počty pekaři (16), soukeníci (13), řezníci (12), bednáři (9), jircháři (8) atd.²⁾ Pracovali jednak pro místní, avšak ze značné části i pro širší oblastní trh. Mezi jednotlivými mistry byla značná majetková diference, zvl. v řemeslech potravinářských a oděvnických. Narůstá mezi nimi počet těch, kteří nevlastní domy a musí tudíž bydlet v nájmu. Pozoruhodný je dosti značný počet starých zednických a tesařských tovaryšů, kteří pro drahotu zařízení neměli nikdy naději státi se samostatnými mistry.

Řemesla se ocitla v krizi. V boji o kus chleba se chápali řemeslníci nejruznějšího podnikání, čímž docházelo ke značným třecím plochám. Ti, kteří vlastnili vlnice, prováděli nálev vína a ocitli se tím v prudkém konfliktu s patriciátem.³⁾ Ve městě a na předměstích působili neblaze četní fušeři a na všechny doléhala značně tísnivě rostoucí židovská konkurence, proti níž byly vedeny trvalé, namnoze však bezvýsledné stížnosti. Vrchnostenští úředníci a cizí poddaní ochromovali městský trh systematickými předkupy před hradbami a na předměstích se rozmohly neoprávněně šenky cizího piva a vína ke škodě města. Mýtního privilegia Brňanů z r. 1646 bylo pramálo dbáno a zdejší řemeslníci pociťovali začasť na cizích výročních trzích šikany domácích producentů.⁴⁾

Dalšími rušivými činiteli byly: devalvace drobných peněz, postihující v první řadě sociální nejslabší, všeobecný nedostatek volného kapitálu, zabraňující tvorbě zásob surovin, nouze o čeled, nutící k jejím přeplácení, a množící se přírážky (akcízy) zvl. na potraviny. Nadto hrozila řemeslníkům velká újma z vládou plánované regulace cen jejich výrobků v 70. letech 17. století. Rozklady postižených poděpřela jinak jim málo příznivá městská rada, poukazující na vzájemnou závislost mezi cenami řemeslnických výrobků na jedné a potravin a surovin na druhé straně. U obou posledních činitelů rozhoduje mimo přírodní vlivy kalkulace producentů, tj. převážně vyšších stavů, proti nimž by musila v první řadě zasáhnout hospodářská policie, a zde docílené zlevnění by mělo automaticky příznivou odezvu na tvorbu cen výrobků ve městě.⁵⁾

Existenční zápas vyvolával spory uvnitř cechů mezi starými a mladými mistry, mezi mistry a tovaryši, mezi příbuznými řemesly, dále mezi jednotlivými cechy navzájem a ovšem zvlášť urputné zápolení mezi řemeslníky a patricii a s nimi spojenou městskou radou. Ta zasahovala nevybíravě do jejich statut, snažila se je připravit o nejcennější výsadu – nálev vlastního vypěstěného vína – a chtěla je omezit na pouhý výkon vlastního řemesla. Postižení na to ostře reagovali a tak celá druhá polovina 17. stol. je poznamenána nejen v Brně, ale i ve všech městech snad celé střední Evropy, prudkými sociálními a s nimi ruku v ruce i politickými otřesy.

Třetí vrstvou, rovněž rostoucí, byla chudina: zbídačelí řemeslníci, neschopní pro-

²⁾ AMB rejstřík kontribuce z r. 1655 (vločka do rkp. č. 109).

³⁾ AMB Stará registratura (dále jen St. reg.) krabice 173 sign. W 1, též Zbytky registratur krab. 28.

⁴⁾ Doklady o tom ve velkém množství a aktech purkmistrovských v AMB.

⁵⁾ Státní archiv v Brně (dále jen StAR Brno) fond A 8 f. P 9 č. 1030.

váděti řemeslo, domácí a řemeslná čeled, nádeníci, domovníci, lokajové, scholáři, úřední sluhové, pokoutní prodavači, hudebníci, kejklíři a společensky vydědění: kat, ras, holomci, žebráci a nevěstky. Tato vrstva politicky beze všech práv byla spojencem řemeslníků, poněvadž řada jejich požadavků prospívala i jí.

V čele správy stála tradičně městská rada, od r. 1668 již jen 18členná (12 příslušníků zasedající a 6 staré rady), kterýžto počet během další doby poklesl ještě o tři osoby.⁶⁾ Doplnovala se výhradně z řad honorace a stála v příkrém protikladu k řemeslníkům a živnostníkům, stejně jako k chudině. Svého postavení začasť zneužívala ve svůj hmotný prospěch a jednala s obcí pánovitě, čímž ji proti sobě dráždila. K nadřazeným orgánům byla servilní a začasť i úplatná.

Její postavení ji nutilo bojovati na dvě fronty. Navenek musila hájit výsady města proti vyšším stavům jak v ohledu zdanění měšťanů, tak i proti neustálému porušování městských privilegií, zvláště práva milového, a ve vnitřní správě zase důsledně vystupovala jako exponent patriciátu proti zájmům obce. Tento její postoj jí přinesl značné oslabení autority a byl dvorským úřadům vítanou záminkou ku zmenšení jejího počtu a kompetence. Jeden z hlavních úkolů, tj. splácení tíživých městských dluhů, nedovedla po celou druhou polovinu 17. stol. splnit. I to jí nepřidalo na popularitě.

Měšťané, majitelé domů, neměli tehdy ustláno na růžích. Narůstaly jim povinnosti, avšak jejich počet klesal. V rukou vyšších stavů bylo ve vnitřním městě 79 domů, kdežto měšťanských bylo 361.⁷⁾ Na výstavbu četných klášterů padly během 60 let 104 domy, což byl největší počet ze všech královských měst na Moravě.⁸⁾ Berní šroub svíral zvláště majitele realit. Ti musili v první řadě platit městskou sbírku (losunga), přispívat zvláštní kontribucí na splácení městských dluhů a na zakordovanou kontribucí, na dlažebné, na udržování opevnění (tzv. Schantz-Geld a Klawter-Schantz-Geld) a mohli se vykupovat ze strážní služby a vojenské ubytovací povinnosti.⁹⁾ Byla to celkem značná položka, 3–5 zl. rýn., jež se nově zavědenu daní z komínů nikterak nezmenšila (rozpětí 4 zl. rýn. 36 kr. až 5 zl. rýn. 5 kr. z 1 komínu).¹⁰⁾ K tomu přistupovaly některé jiné, občas ukládané berně, jako byl např. ekvivalent daně z hlavy. Všechny vrstvy obyvatel postihovaly různé daně spotřební z potravin, posudné a akcízy z prodeje obilí, másla, sýra, masa, mléka, lnu, piva, vína atd.¹¹⁾ Z nich zvláště masný krejcar působil u brněnských řezníků značné nesnáze. Zkrátka měšťan, majitel domu, byl zatížen tolika platbami a povinnostmi, že raději svůj dům prodal, čímž povážlivě ubývalo poplatníků. Proti vůli městské rady přecházely tak začasť měšťanské domy do rukou šlechty nebo církve a stávaly se domy šosovními. Poněvadž pak jak vyšší stavové, tak i konšelé byli řady měšťanských břemen zproštěni, padala jejich tíha plně na zbývající a jítěla je proti radnici.

Za okolností právě vylíčených tvoří sociální bouře zcela zákonitě červenou nit osudů všech moravských král. měst v tomto údobí. Jestliže v Olomouci se stal klí-

⁶⁾ AMB rkp. č. 102.

⁷⁾ AMB akta purkm. krab. 25 r. 1672 fasc. 5 fol. 506–523. Chr. d'Elvert: Schriften der hist.-stat. Sektion . . . Bd. XIII str. 325.

⁸⁾ AMB St. reg. krab. 154 sign. S 133.

⁹⁾ AMB akta purkm. seznam dluhů na domě nebožtíka Jindř. Hasslauera. Bez data. Nezařaděno.

¹⁰⁾ AMB Zbytky registratur krab. 37/1.

¹¹⁾ J. Radimský - Mír. Trantírek: Tereziánský katastr moravský. Praha, 1962, str. 5.

¹²⁾ AMB Zbytky registratur krab. 28 fasc. 28/2 a na jiných místech.

čovým problémem boj o nálev piva, pak v Brně to byla, jak již řečeno, otázka vinného šenku, jež vyvolala řadu požadavků jak hospodářského, tak i politického charakteru. Vítězství v této věci bylo jen předejrou k dalším vážným akcím v příštích letech, kdy se připravovaly účinkem nové merkantilistické politiky vlády pronikavé zásahy do cechovní struktury, kdy se počínají klást základy příští tvorby obchodního kapitálu, kdy roste nápor šlechty, církevních ústavů a židovstva na městský trh a kdy odbytová krize spolu s rostoucím daňovým útlakem těžce doléhá na vyssávané měšťany. To vše dodávalo nové a nové hořlaviny doutnajícímu plaménku nespokojenosti a způsobilo jeho mohutné oživení na přelomu 17. a 18. věku. Mluvčím utištěných se stává měšťanský výbor, jenž měl v dalších letech sehrát v zápasech s radnicí rozhodující roli.

Měšťanský výbor je zřízením staršího data. Ustavoval se přechodně z nejdůvěryhodnějších a nejzkušenějších měšťanů a jeho úkolem bylo činit v kritických dobách, kdy hrozilo nebezpečí z prodlení, jménem obce závažná opatření a za ně jednat, za což byl svým volitelům odpovědný. Je nepochybné, že se vyskytoval dříve či později ve všech král. městech. V Brně nabyl důležitosti v druhé pol. 17. stol., ovšem jako instituce přechodná a nelegalisovaná.¹³⁾

Požadavek 24členného stálého výboru se objevuje poprvé v obsáhlé stížnosti obce, podané městské radě počátkem března r. 1682 a shrnující v 33 bodech hospodářské a sociální požadavky obce, jak se vykrystalisovaly během předchozích bojů s radnicí. Magistrát jich většinu přijal, avšak devět z nich narazilo na jeho tuhý odpor a mezi nimi na předním místě povolení měšťanského výboru. Na zamítavou odpověď konšelů prohlásila obec, že na tom trvá již proto, že se prostý měšťan ostýchá mluvit v radní síni, kdežto volený zástupce tak učiní bez rozpaků. Stejně negativní stanovisko bylo zaujato k žádosti o povolení dvou stálých řečníků a zvláště ostře byl odbyť postulat kontroly městského hospodaření, prohlášený za trestuhodný.¹⁴⁾

Měšťanský výbor se však ustálil přes všechn odpor radnice se svolením nadřízených orgánů v počtu 16 osob a v letech 1692–93 již podával jménem měšťanů radním pánům nové podání, v němž se předně přimlouval za urychlenou likvidaci městských dluhů, vlékoucí se již téměř 50 let, dále za docílení císařského potvrzení mýtního privilegia z r. 1646, za úlevu na dani z hlavy, jež je v Brně nejvyšší ze všech královských měst, za odstranění nešvarů v nálevu piva a za jeho prodej měšťanům na vědra, za zmírnění kancelářských tax všeho druhu, za zamezení neoprávněného podomního obchodu a zrušení skladů vrchnostenského železa, za zmírnění tíživé strážní služby a posléze za zřízení české školy u sv. Jakuba. Byly to staré bolesti, jejichž zmírnění by celé obci značně prospělo. Konšelé přistoupili naoko na většinu z nich, avšak opřeli se hlavněmu požadavku, tj. rychlé likvidaci dluhů. A právě na tom měšťanům nejvíce záleželo, poněvadž se domnívali, že by pak mohli disponovat výtěžkem z pivního a vinného tácu, určeného dotud na uspokojování četných věřitelů města. Jak otcové města na celou akci pohlíželi je patrné z dovětky jejich opovědné relace, v němž uvádějí, že by vlastně měli původce patřičně ztrestat.¹⁴⁾

Když již nebylo lze zprovodit nové zřízení ze světa, snažila se městská rada ze všech sil, aby tam prosadila sobě nakloněné zástupce honorace tak, aby tam

¹³⁾ AMB St. reg. fasc. G 14/I krabice 43.

¹⁴⁾ Tamtéž.

byli zastoupeni alespoň jednou třetinou. Leč i tento manévr jí nevyšel a na uprázdněná místa jmenovala v r. 1700 obec za bouřlivé scény lazebníka Augustina Clementa, sládka Jana Geisslera, oba vyložené odpůrce městské vrchnosti a posléze krejčího Jana Jáchyma Brummera, o němž vzápětí uslyšíme více. Protesty podkomořímu neměly zřejmě účinku, poněvadž se všemi uvedenými se později často setkáváme.

Konšelé nejen že neplnili alespoň některé z desiderii, jim stále předkládaných, avšak nadto znemožňovali jak jen mohli i schůze zástupců obce na radnici. Není proto divu, že se v lidu stupňoval radikalismus, jehož mluvčím se stal právě Brummer. Ten u příležitosti obnovy městské rady v květnu r. 1708, když ostatní jeho kolegové zaváhali, sám přečetl novou, tentokrátě značně radikální petici o 5 bodech, v níž se jakákoli opatření magistrátu ve věcech hospodářských, jakož i volba rady vázaly na souhlas měšťanského výboru, opakoval se v ní požadavek neomezeného schůzování na radnici, správy městského pivovaru, ulehčení v tíživé strážní službě a kontrola obecních příjmů a výdajů representanty obce. To znamenalo ve svých důsledcích podřízení městské rady měšťanskému výboru, jenž by se tak stal vrcholným správním orgánem ve městě. Znovu stavěný postulat dohledu nad obecním hospodařením byl podnícen nedávnou koupí Vohančic (r. 1700), jež byla veřejnosti nepřívětivě kritizována.

Nejvyšší podrážděná městská rada se dotázala celého výboru na jeho stanovisko k věci a ten z obavy před následky prohlásil, že se s akcí neztotožňuje. Další vyšetřování Brummera bylo svěřeno městskému soudu, který ho marně dvakrát obeslal. Odvážný mluvčí obce se uchýlil do Vídně a tam se obrátil na císaře, stejně tak jako konšelé. Ti přirozeně informovali i podkomořího, jenž jim sic slíbil podporu, ale současně je nabádal ke splnění alespoň některých odůvodněných požadavků. Z jeho přípisu vyplývá, že brněnský případ nebyl zdaleka ojedinělý a že všechna moravská královská města, zvláště Jihlava, byla zmítána stejnými rozpory mezi úřadem a obcí, jež působily vládě vážné starosti.¹⁵⁾

Konšelé však soudili jinak. Když se Brummer zakrátko vrátil do svého domova, byl ihned vsazen do vězení, kde si pobyl nejméně 10 týdnů. Vězeňské strádání a snad i pokročilý věk podlomily zcela jeho dřívější bojovnost a způsobily, že se podle přání rady v písemném reversu úplně doznal, požádal za odpuštění, slíbil, že nic podobného již nikdy nepodnikne a jmenoval ručitele z řad svých spolu-měšťanů. Počátkem září byl po vyslovení přísné důtky na záruku propuštěn ze žaláře.¹⁶⁾

Ostrý zákrok rady způsobil sic navenek jistou dobu zdánlivé uklidnění, avšak vření mezi cechy neustávalo již proto, že vše zůstávalo při starém. Výbor, obviňovaný na jedné straně svými voliči ze spoluviny na tomto neblahém vývoji a na druhé straně přestrašený potrestáním svého člena, se domáhal bezvýsledně na radnici alespoň toho, že mu byl povolen za mluvčího advokát, čímž by se zmenšilo osobní riziko.¹⁷⁾

Za těchto okolností se situace den ze dne horšila. Množily se ilegální schůzky cechů, zvláště ševcovského, a také část předních měšťanů se radívala u agilního

¹⁵⁾ Tamtéž.

¹⁶⁾ AMB rkp. č. 1300 (radní protokol z r. 1708), str. 648–650, 669.

¹⁷⁾ AMB St. reg. krab. 44 sign. G 14/1 č. 104 (6., 8. a 14. června 1712).

Jana Hynka Herbsta. A tak došlo v lednu r. 1713 k vyvrcholení sporů měšťanského výboru s magistrátem. V 16 člancích, stylizovaných advokátem a podaných tentokrát přímo podkomořímu Filipu Hynku hr. Breunerovi, se opakují všechna přání měšťanů velkou převahou hospodářského rázu, jak již byla dříve přednášena, avšak nikdy splněna. Nově se v této souvislosti požadovalo zrušení židovské hospody a výčepu pálenky, poukazovalo se na neoprávněný trvalý pobyt ve městě žida Bacherachra, jenž na sebe obratně strhl dodávky stejnokrojů ve velkém a obchodoval vlnou a koží na škodu brněnských ševců a krejčí, vytýkala se údajně neuzitečná koupě salmovského a grienersberského domu¹⁸⁾ bez souhlasu obce, velké deputáty z městských statků vdovám po konšelích, leckdy značně zámožným, žádal se prodej zlevněného piva ve velkém měšťanům na výčep spolu se zrušením nově zřízených městských pivnic a posléze neomezený prodej ovoce, vypěstovaného obyvateli města. Politický aspekt měl opětovaný požadavek rozhodování o zakupování hospodářských objektů městem, zápověď dosazování příbuzných a nedávno přistěhovalých do rady a žádost o vydání speciální instrukce měšťanskému výboru spolu s oprávněním užívat advokáta jako mluvčího před radou.

Podkomoří poslal podle běžného úředního postupu petici radě k vyjádření. Ta jí ve svém rozhořčení nazvala pamfletem a vyhrožovala jako obvykle původcům trestním stíháním. V rozboru jednotlivých článků si vedla velmi obratně, argumentujíc i poukazem na dotčení pravomocí podkomořího v otázce schvalování kupu nemovitostí městem. Pochopitelně se jí nejvíce dotkla stížnost na způsob doplňování sboru konšelů, jež prý je povážlivým útokem na její pověst. Ledacos si zaviňují stěžovatelé sami. Tak např. ševci kupují od žida Bacherachra kůži a spolu s krejčími pro něho pracují. Rada dobře rozpoznala neoprávněnost kritiky koupě salmovského domu městem a ve své odpovědi předvíдалa správně z této transakce pro obec velký zisk, poněvadž byl upraven pro slezské obchodníky plátnem ze Schmiedeberku, obesílající tehdy brněnské trhy. Nově zřízené pivnice jsou nutné již v zájmu cizích návštěvníků Brna. Požadované potvrzení městských privilegií, zmírnění vojenské ubytovací povinnosti, zápověď trvalého pobytu Bacherachrovi, vydání instrukce měšťanskému výboru aj. není prý v kompetenci městské správy. Stručně řečeno, nemínil magistrát ani nyní nijak pronikavě pomoci strádajícím měšťanům.¹⁹⁾

Za takového stavu musil povolít hr. Breuner výboru, aby se obrátil přímo na císaře, což se také stalo. V 7 bodech se zase opakovaly všechny již vyličené stížky a byla připojena prosba o patřičné zastoupení řemeslníků v městské radě, poněvadž jsou částí obce, kterou má magistrát ve svém složení obrážet.²⁰⁾ Odvolání k panovníkovi konšely rozhořčilo a z jejich námitek cítíme, že se jich nejvíce dotkl 6. bod zapovídající jim neomezené rozhodování o koupi měšťanských domů ku prospěchu obecní pokladny. Za původce této opovážlivosti označili jednak řemeslníky, zvláště krejčí a ševce, a také některé z honorace. Řemeslníky prý poštvál kožešník Eliáš Sigl a mezi předními měšťany zase pokoutně agitoval Hynek Hebert.

¹⁸⁾ Tzv. Salmovský dům, dnes dům pánů z Kunštátu, je na Dominikánské 9. Grienersberský dům byl nabídnut městu úřadem zem. desk za 1500 zl.

¹⁹⁾ AMB St. reg. krab. 44 sign. G 14/1 f. 117–128 (r. 1713).

²⁰⁾ StAR Brno fond B 1 sig. B 55 fol. 8–12, 29–31; též AMB St. reg. krab. č. 44 sign. 14/II 170. – Z literatury viz G. Trautenberger: Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn Bd IV, str. 18; Fr. Šujan: Dějepis Brna II. vyd. Brno, 1928, str. 313–314; B. Bretholz: Brünn. Geschichte und Kultur. Brünn, 1938, str. 250.

Ti mají na své straně lidi všeho schopné, provádějící jen samé podvody a výtržnosti.²¹⁾

Petice se utopila v nekonečných šetřeních zvláštní, dvorem nařízené komise. Ostatně nové správní reformy, provedené dekrety shora, otupily ostří některých požadavků obce a hlavně změnily strukturu a částečně i pravomoc městské rady. Ta byla nyní omezena na správu policejní a soudní a důsledné zavádění písemného řízení a zásad římského práva způsobilo, že v ní nabyli vrchu lidé studovaní, především právníci. Správa obecního jmění, tolik napadaná, byla z její kompetence vyňata a podřízena nově zřízenému hospodářskému direktoriu, do něhož jmenoval měšťanský výbor ze svého středu dva přísedící. Tím měl zajištěn do jisté míry dohled nad hospodařením města. Měšťanům se vyšlo vsťric i v tom, že členům rady a direktoria byl vyměřen pevný plat. Postupně odpadla i tíživá ubytovací povinnost, když byly pro stálou vojenskou posádku postaveny nové kasárny, stálá městská stráž převzala od měšťanů ochranu městských hradeb a nová obchodní politika vlády připravovala částečné odbourání přebujelých mýt v zemi a hluboké zásahy do cechovních výsad.²²⁾

Měšťanský výbor přežil všechny tyto převratné změny. Zůstal orgánem obce pravidelně voleným, jehož složení brala městská rada na vědomí, avšak ve své činnosti zůstal omezen na přednášení podružnějších stížností měšťanů hospodářského a sociálního rázu, které spadaly do kompetence rady, avšak začasť nebyly jí uspokojivě řešeny. Jako neblahé dědictví převzal likvidaci značných útrat za právní zastoupení, jež chtěl převést na město. Jeho dřívější elán postupem doby opadával stále více a více.

Celkové hodnocení této instituce vyznívá kladně. Byla, jak bylo i z jejího složení patrné, především bojovnicí za požadavky řemeslníků, z nichž některé pomáhaly i chudíně a činily ji jejím přirozeným spojencem. A tak k ní vzhlížela celá obec jako ku svému pravému zastupitelskému orgánu proti autokratické a stavovské omezené městské radě. Svým bojem sic sama nezpůsobila pronikavé změny v městské správě ve smyslu její větší demokratizace, avšak pranýřováním zlořádů v jejím lůně pravděpodobně urychlila vydání císařských dekretů, přetvořujících tento orgán a omezujících jeho pravomoc. Tyto změny byly ovšem zcela protichůdné snahám obce, vyjádřeným devisou „Tota civitas est principale, senatus autem accessorium“ – čili obec je hlavní a pak teprve městská rada.

²¹⁾ AMB St. reg. krab. č. 44 sign. G 14/1 kus č. 222.

²²⁾ Fr. Šujan: Dějepis Brna II. vyd., str. 313–19.

Z ČINNOSTI ŠKOLNÍHO DIVADLA V BRNĚ

V 17. století a v první polovině 18. století divadelní život v Brně se soustřeďoval kol městského divadla, představovaného v té době tzv. soubory komediantů a kol školního divadla, reprezentovaného jezuitskou brněnskou kolejí. V našem příspěvku si chceme všimnout přínosu školního divadla na vytváření tehdejší divadelní činnosti v Brně.¹⁾

Brněnská jezuitská kolej, která majetkově vynikla nad běžný průměr v českých zemích a stala se na dlouhou dobu jediným střediskem pro výchovu řádových noviců – odtud název brněnské koleje *Domus probationis* –, byla založena dvěma bratřími Janem a Václavem Grodeckými 14. června r. 1572. Město nerado vívalo kolej ve svých hradbách, leč bylo nuceno ustoupit nátlaku mocných činitelů, a tak po kratičkém provizoriu na Petrově se jezuité 9. května 1578 nastěhovali do budov herburského kláštera, jehož mnišky odešly do Pustiměře. Město odevzdávalo zmíněné budovy jezuitům jen pod zevnějším nátlakem prosty všech dávek a platů. Na císařův příkaz se 10. září 1581 ujali jezuité i statků, které někdy náležely herburským. A jezuité nelenili.²⁾

Budovy Herburek zpočátku podstatně vyhovovaly jezuitským požadavkům – ovšem ne na dlouho. V roce 1598 se rozhodli na demolici dosavadní kostelní budovy a na výstavbě nové; za tím účelem město – ač opět nerado – na zákrok nejvyššího komořího markrabství moravského Ladislava Berky z Dubé odstoupilo koleji uličku za dosavadním kostelem, aby tito získali prostrannější místo pro výstavbu.

V naznačených místech byl v letech 1599–1601 vybudován v nynější podobě, nejranější barokní kostel Panny Marie, domněle od italského architekta Jiřího Gialdiho.³⁾ Při konsekraci kostela byl předveden dialog, v němž se vychvalovala horlivost císaře Konstantina při zakládání nových kostelů. Po stránce ideologické

¹⁾ Za cenné připomínky ke studii děkuji s. dru Vladimíru Burianovi z Archivu města Brna.

²⁾ StA Brno, E 25, Jezuité v Brně, A č. 160, 161, B č. 164; srovnej inventář Mojmir Švábenský, Jezuité v Brně, Brno 1955. Viz také Al. Kroess, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu, I./II.*, 1, 2 (Viedeň 1910–1938), Jan Schmidl, *Historia Soc. Jesu provinciae Bohemiae I.–III.*, Praha 1747–1754, Vladimír Burian, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618* (Brno 1947).

³⁾ Tamtéž, G 12, Cerr. II 200; Joannes Miller, *Historia collegii S. J. Brunensis*, 54.

vedle kostela bylo pro kolej důležité gymnasium, založené v roce 1578. Ústav byl hojně navštěvován – průměrný počet studentů se odhadoval na 500 osob – pro svou dobrou pověst, kterou si jezuité v první etapě svého působení dovedli získat jako vychovatelé. V druhé polovině 17. století postavili novou třípatrovou gymnasijskou budovu, v níž se ve třetím poschodí nalézal velký sál určený pro školní divadlo, jak nám naznačují zachované plány objektu. Stavba se nám bohužel nedochovala, neboť vzala za své i s ostatními kolejními budovami, vyjma portál a kostel, počátkem tohoto století.⁴⁾

Na gymnasiu působil – mimo jiné – burcovatel české řeči Bohuslav Balbín, matematik a fyzik Zikmund Hartmann, spisovatel o cestách po Amazonce Samuel Fritz, císařští matematici v Číně František Tilisch a Karel Slaviček, astronom Josef Pleyer, Jan Diesbach, osvícenec Ignác Cornova a „Euklid západu“ Jakub Kresa. Brněnskou školou prošel i brněnský rodák a botanik Jiří Josef Kamel, po němž Linné nazval jednu novou rostlinu „kamelii“.⁵⁾

Avšak jezuité nezpracovávali mládež i dospělé ideologicky jen v učebnách a na kazatelkách, ale i v divadelních hrách. Jezuitské divadlo v 17. a 18. století soutěžilo o prvenství s tehdejšími zámeckým a dvorním divadlem. Již 24. srpna roku 1595 předvedlo zdejší gymnasium na konci školního roku alegorickou hru biblického námětu ze života Abrahamova.⁶⁾

Mylně bychom soudili, že divadelní činnost se nesla jen náboženským směrem. Vlad. Helfert⁷⁾ poukazuje na zajímavý moment, že ideologické zaměření školních her se zračí především v titulu, základní linii, v úvodě a v závěru, v ostatních částech se pak rozvinula v plně šíří silná dramatická gradace, kterou toto divadlo nabylo věhlasu přední divadelní scény. Dramatickou stránku mocně ovlivňovala divadelní střediska Mnichova a Ingolstadtu reprezentovaná Jakubem Biedermanem a Mikulášem Avancinem.⁸⁾ Jejich teoretickými zásahy se totiž podařilo vytvořit u školních divadel obraz přitažlivý, pregnantní a uchvacující.

Úvod ke školním divadelním hrám tvořil prolog, vyznačující se pozdravem vládnoucích kruhů a nástinem děje hry. Tak např. v první hře se na brněnském divadle začíná prolog takto:

1. Salvete lumina Austriae archiduces pii
2. Salvete procerum clara et illustris cohors –
3. Quid hoc agendum? agetur hic tragoedia⁹⁾

Po prologu se rozvinula vlastní jednání – *actus*, uváděná příslušným nástinem hry – *argumentum*.

Mimo dialogy sólistů vystupoval v jednáních chór. Uplatnění ostatního komparsu není v textu naznačeno a záleželo na režisérovi, do jaké míry připouštěl akce davu.

⁴⁾ Tamtéž, E 25, 48 JJ, č. 760–6 plánu a 1 list vysvětlivek.

⁵⁾ O dějinách jezuitského gymnasia lze se poučit v *Geschichte der deutschen Staatsbergymnasiums in Brünn von der Gründung desselben vom Jahre 1578 bis zum Jahre 1878* (Festschrift zur Jubel-Feier seines 300 jährigen Bestandes), v nichž část, pojednávající o letech 1578–1773 napsal ne bez chyb Karel Bedřich Dietrich, profesor jubilujícího ústavu.

⁶⁾ *Litterae annuae S. J. provinciae Bohemiae*, Viedeň Nationalbibliothek, č. 11958, rok 1595.

⁷⁾ Vladimír Helfert, Jiří Benda, *I. Práce filosofické fakulty Masarykovy university v Brně*, Brno 1929.

⁸⁾ viz Joseph Gregor, *Weltgeschichte des Theaters*, Phaidonverlag, Zürich, 1933, str. 384 a násl.

⁹⁾ viz pozn. č. 5.

Tento moment je velmi důležitý, neboť z textu samotného by se nám zdály mnohé hry příliš suchopárné, postrádající dramatického vzruchu. Dramatičnost těchto akcí vkládal individuálně do jednotlivých her speciálně sám režisér při nácvičce.

Mezi jednání bývaly vkládány žertovné mezihry – intermedie, interludia –, kde svou dominantní funkci vyplňovaly hudba i tanec, nebo komické monology šašků – stultus.¹⁰⁾

Na těchto šaškovských intermediích můžeme velmi dobře pozorovat vlivy anglického komediantského divadla, u něhož si jezuité dobře povšimli, že scény se šašky obecenstvo silně upoutaly.¹¹⁾

Epilog, který hru ukončoval, měl obdobnou funkci jako prolog s tím rozdílem, že shrnul naučné momenty naroubované dramatickému ději, a poděkoval obecenstvu za účast.

Režisérem hry byli profesori koleje, – nejčastěji profesori rétoriky –, kteří byli zpravidla autory hry i jejími inscenátory. Opěrné body celého inscenačního plánu – vedle mezihry – paradoxu jezuitského divadla – byly živé obrazy v předehrách – prolusio –, dále inscenování snových scén – tancem, hudbou – a řízení komparsů i chórů. Jako jeden z neefektivnějších punktů jezuitské režie působila konkretisace andělských scén. Andělské zjevování bylo nutno podepřít a zdůraznit všemi tehdejšími inscenačními vymoženostmi barokní scény (v Brně se uplatnily především v alegoriích).

Vzhledem k velkým komparsovým scénám se hrávalo školní divadlo nejčastěji ve dne a trvalo průměrně přes dvě hodiny a někdy až 5–6 hodin.¹²⁾ Herec-žák, který přišel na scénu, ukazoval, jak dobře si zapamatoval všechny detaily příkazů svého choreaga. Ani krůček, ani gestíčko, ani mrknutí nesměl učinit, které by nebylo předem nacvičeno.

Z počátku stál jezuitský řád na výhradně náboženském stanovisku a nepřipouštěl hudbu ani v kostele. Později však, když seznal, co znamená hudba v tehdejší barokní společnosti, jak u dvora, tak u lidu (tradice lidového duchovního zpěvu husitského), velmi rychle obrátil a začal hudbu propagovat. Hudební stránku měli na starosti žáci semináře; čím byl tento v lepším rozkvětu, tím účinnější se objevovala hudební složka při divadle.¹³⁾

Brněnský seminář vznikl v roce 1601, kdy Helena z Tovarů věnovala 1766 zl. na výchovu studentů, kteří měli sloužit jako hudebníci jak v kostele, tak při divadelních hrách (byla to řádová hudební škola); jejich bydlení v kolejní budově bylo toliko provizorní až do roku 1622, kdy byly pro ně upraveny dva měšťanské domy v blízkosti kolejního areálu, a to z donace Jana Jiřího Humpoleckého.¹⁴⁾

Skrovné počátky semináře zlepšil 2. července r. 1638 jakubský farář Jiří Albelius sustentací 6000 zl.; Jiří Pfeferkorn pamatoval pak v roce 1664 částkou 2000 zl., aby se počet studentů zvýšil o 6 chovanců. Další zvýšení možnosti zvětšení počtu chovanců umožnila dotace přímovského faráře Václava Bohatky ve výši 1600 zl.

¹⁰⁾ Srovnej cit. Gregor, *Weltgeschichte des Theaters*, str. 384 a Máchal, *Dějiny českého dramatu*, Praha 1929, str. 62.

¹¹⁾ Tamtéž.

¹²⁾ viz cit. *Litterae annuae*, č. 11958–11963, k roku 1612, 1664, 1669 a 1671.

¹³⁾ cit. Gregor, *Weltgeschichte des Theaters*, str. 387.

¹⁴⁾ Všechny zprávy o semináři jsou v cit. Miller, *Historia*, 69–74, viz pozn. č. 2.

Zatímco Kašpar Melichar baron z Rožmitálu a Blatné obstaral potřebný stavební materiál na adaptaci a rozšíření seminární budovy.

Definitivní budovy se seminaristé dočkali teprve v roce 1717, kdy položil nejvyšší zemský hejtman Jeroným hr. Kollaredo základní kámen ku stavbě, která byla dokončena v roce 1720, kdy se do ní nastěhovali všichni chovanci a ukončili takto více než stoleté provizorium.¹⁵⁾

Seminaristé vystupovali v kostele a při divadelních hrách jako instrumentalisté neb zpěváci. Tehdejší hudba nebyla pojímána samoučelně, nýbrž sloužila jako esteticky působivá kulisa, jejímž prostřednictvím tehdejší vládnoucí společenské vrstvy přicházely do styku s poddaným lidem. Tentýž charakter měla i hudba v brněnské koleji, kde se uplatňovala zejména u dvou druhů početných barokních slavností: při divadlech nebo koncertech, pořádaných k počtě šlechtických příznivců koleje, a bohoslužbách.

Hudba se dostala do školních dramát nejdříve jako doprovod mezihry a živých obrazů, později její funkce kulminuje při inscenaci samostatných scén, baletů a při deklamaci chórů.

Hudba se takto stala nedílnou součástí biblické alegorie, která v Brně získala značnou oblibu; tato bez ní by ztratila svou divadelní účinnost. V pozdějších letech se uplatňuje střídání deklamací se zpěvnými vložkami. Šířící se popularita italské opery dohání jesuity k napodobení. Z dosavadního divadelního tvaru se vyvíjí činohra s novými prvky, totiž áriemi, recitativy a sbory. Nový divadelní tvar, který se vyvinul v charakteristický jezuitský útvar, stal se středním útvarem mezi činohrou a operou. Tím jezuité od úplné hudební negace přivedli hudební složku k nejvyššímu stupni hierarchické struktury.

Jak jsme již podotkli, důležitou funkci ve školním divadle měly taneční složky. Neběží zde ovšem o nějaké pokrokové uplatňování tance a baletu, ale o vyjádření formových prvků bohatých na možnosti impositivních jevištních efektů. Největšího využití dosáhl balet v mezihrách, kde měl alegorický ráz.

Scéna školního divadla vychází z humanistického jeviště. Hrací plocha jeviště je prázdná, zadní prostor po celé délce byl rozdělen v jednotlivé mansiones, malé komůrky vedle sebe, kde se původně nehrálo. Jednotlivé komůrky byly opatřeny i náznakem dekorace; neměly tudíž jevištní funkci, jen ukrývaly jednající dramatické osoby po dobu jejich nepřítomnosti na jevišti. Mansiones také mívaly nápisy se jmény ukrytých osob. Zakrývaly je záclony a nacházely se v pozadí scény tvořící neutrální prostředí.

Architekturu jezuitského jeviště uzavřel v r. 1702 architekt Ondřej Pozzo, který spojil prvky školního a zámeckého jeviště v jeden celek; na základě jeho útvaru se zřizují ve školních divadlech otáčivá jeviště.

Kostýmy bez zřetele na prostředí a dobu byly současné.

Jezuité se snažili získat obecenstvo velkými jevištními efekty, pravými „divadelními“ zázraky. Patřilo k samozřejmostem, že se na jevišti vznášeli lidé, zvířata, že se používalo umělého ohně, že byly běžné na jevišti velké válečné bitvy. V jejich hrách bylo využito všech divadelních možností barokní scény, jako létajících strojů, propadel, baletů, průvodů. Ze všeho je zřejma důrazná akcentace udivujících a ohromujících složek vizuálního vnímání diváka. To vše mělo získat diváka, jej

¹⁵⁾ Tamtéž.

upoutat, duševně a duchovně se jej zmocnit, aby jej mohli zpracovat ideologicky v následujících kázáních ve svůj prospěch.¹⁶⁾

Tyto řádky jsme chtěli předeslat, abychom poukázali na moment, že význam školního divadla nespočívá v jejich náboženských tématech, která předváděli – jak se mnohdy předpokládá –, ale v jejich divadelním zpracování, kterým školní divadlo vynikla nad dosavadní divadelní průměr a skutečně rovnocenně soutěžila s tehdejší zámeckým divadlem.

Jednou částí her předváděných v Brně v dlouhém intervalu téměř 150 let byly velkopáteční scény – sepolkra. Jde o jakýsi typ malého oratoria, psaného na způsob pašijového rozjímání, zpravidla formově rozčleněného do dvou dílů. Byly provozovány buď na květnou neděli nebo o velkém pátku. V sepolkru vystupují nejčastěji biblické osoby z pašijí a postupně hořekují nad Kristovou smrtí. Poněvadž je předváděla studentská mariánská družina – a ne gymnasium –, nebyla podávána latinsky, ale většinou ve městě německy, a na venkově česky a v tom byla jejich přednost.

I když zmíněná sepolkra jsou nesena barokním dramatickým živlem, který tu pramení z kontrastů jednotlivých postav, obrazně znázorňujících boj dobra se zlem a názorně předvádějících pojem dobra a spasení, přece jejich hlavní smysl je lyricky kontemplativní. Odtud je jejich melodika teskná, obestřená prostým smutkem a lidovou zbožností. V těchto hrách se zrcadlí v podivuhodné syntese nejen dobová barokní rozjítřenost a dramatická vzrušenost, ale také podivuhodná svěžest lidové básnické invence.¹⁷⁾

V brněnské koleji zachovávala tato sepolkra dvojí charakter. Především sledovala dramatické vyjádření biblické pašijové scény s názorným a realistickým předvedením děje. Toho druhu byla většina velikonočních dramát; započala v roce 1633 (česky v Boskovicích!) a pokračovala v letech 1647, 1661, 1662, 1670, 1674, 1676, 1678, 1681, 1682, 1683, 1684, 1688, 1694, 1699, 1702, 1704, 1739.¹⁸⁾

Druhý typ těchto her tvořily alegorie, v nichž se symbolicky vyjadřoval poměr mezi dvěma světy, obyčejně předobrazně vyjádřenými starozákonním výjevem a realizovaným v dramatech Kristově. Měly své přede hry a mezihry, v nichž se soustředilo veškeré dramatické a technické umění. Tyto se rozrostly v druhé paralelní drama, jehož předvedení věnovali režiséři více námahy než vlastnímu ději, takže se nám mnohdy zdá, že předkládaný titul byl toliko záminkou k vlastní dramatické akci.

Taková alegorická dramata v Brně se jmenovala: Marnotratný syn, předvedený v r. 1669, 1671 a 1738, Josef egyptský v r. 1671 a 1672, Drahá perla – lidská přirozenost r. 1679, Král David r. 1686, Abraham r. 1697, Thegmin a Physiargos r. 1699.¹⁹⁾

Vystoupení vlastního gymnasia na jevišti se dalo buď jednotlivě – dramatickou akci jednotlivých tříd, zvláště dvou nejvyšších, rétoriky a poetiky, neb společnou akci celého gymnasia, obyčejně na konci školního roku, spojenou s rozdělením přemí nejlepším žákům.

¹⁶⁾ cit. Gregor, Weltgeschichte des Theaters, str. 389 a násl.

¹⁷⁾ Jan Racek, Duch českého hudebního baroka, 1940, str. 55.

¹⁸⁾ viz cit. Litterae annuae; stejně Ferd. Menčík, Příspěvky k dějinám českého divadla, Praha 1895.

¹⁹⁾ Tamtéž.

I v těchto hrách se často objevují biblické náměty, které nasvědčují, že v Brně – jako na všech velkých školních jevištích – zdomácněla alegorie. Vždyť právě zde, jak jsme již připomenuli, mohli tvůrci předvést neobyčejnou škálu divadelního umění. Již první hra, uvedená v Brně v roce 1595, čerpala látku z biblického námětu: Ze života Abrahámovy; další hry zpracovávaly látku z těchto událostí: Gedeon v r. 1597, 1664, David bourající modlu Dagonovu v r. 1602, 1686, Maří Magdalena r. 1613, Absolon r. 1615, Daniel v jámě lvové r. 1621, 1659, Trpělivý Job v r. 1644, Isák a Rebeka r. 1640, 1650, Jan Křtitel r. 1651, 1675, 1682, Udatnost Samsonova r. 1660, Tobiáš r. 1673, 1674 a Judit v r. 1678.²⁰⁾

I v Brně převládla praxe uznávat mravní hrdiny, totiž světce a mučedníky, za vhodný námět divadelních her. Tato praxe se zde vžila mnohem dříve než v Mnichově a Ingolstadtě, ještě před vystoupením Baldovym, a to na počátku 17. století uvedením dramatu mučedník Vít. Tato okolnost nám ukazuje, že vývoj školního divadla u nás nebyl jen závislý na cizích vlivech, především na Ingolstadtě a Mnichově, ale že se ubíral vlastní cestou, ba že sousední vývoj předstihl. Stalo se tak právě v Brně vlivem působení Ondřeje Lva, jako režiséra a autora mnohých předváděných her. Právě při těchto námětech mohli autoři značně realisticky, ba až přímo naturalisticky předvést smrt, resp. mučení předváděného světce.

Právě u této první hry s mučednickým námětem, předvedené v Brně v přítomnosti olomouckého biskupa kardinála Ditrichštejna a předních zemských úředníků, je zajímavé, že se dochoval její český program, její česká periocha. Jsme o něm zpraveni zásluhou Mileny Michalcové-Cesnákové, která jej objevila v zámecké knihovně v Kórniku nedaleko Poznaně (sign. 12.749), a publikovala jej v Listech filologických minulého roku.²¹⁾

Titul této hry zní: „Příběh svatého, spolu i příkladného, jak života, tak mučednictví, dvanáctiletého pacholete Víta, dědice českého – – – od svobodného umění učencův kolleje jména Ježíšova u Matky Boží v Brně, na školském divadle – – – pěti činy vytvářený – – – 25. října 1609.“

Celý tisk má 11 stran kvartového formátu; paginace chybí a signovány jsou jen dva listy: A2, A3. Stránky jsou opatřeny kustody. Titulní list má bohaté zdobení dřevorezbu.²²⁾ Nahoře vynikají znaky pěti zemí, mezi nimiž upoutávají pozornost znaky Čech, Moravy, Uher a Dalmácie. Nalevo je vyobrazen sv. Václav v brnění, s korouhví v levé a se štítem v pravé ruce. Napravo je neoznačená postava v brnění, s královskou korunou na hlavě a s korunovačními klenoty v rukou, císař Karel IV. Obě postavy nejsou náhodné – vždyť kníže Václav získal ostatky světcovy, císař Karel IV. rozšířil jeho slávu stavbou monumentální basiliky na pražském Hradě. Dolní část titulního listu zdobí znaky čtyř předních moravských měst: Brna, Olomouce, Znojma a Jihlavy. Na třetí a čtvrté straně je uveden seznam účinkujících osob, jichž bylo celkem 112. Čtvrtá strana je vyzdobena vinětou; na dalších stranách následuje obsah hry. Tisk ukončuje oznámení, že byla vytištěna v Brně v roce 1609 u Bartoloměje Albrechta Formanna.

Hra měla pět dějství – actus. V prvním se vyjádřilo obrácení dvanáctiletého Víta

²⁰⁾ viz cit. Litterae annuae.

²¹⁾ Milena Michalcová-Cesnáková, Nejstarší český divadelní program, Listy filologické 87 (1964), 257–263, podtitul: (Jeziuitská divadelní hra o sv. Vítu z r. 1609); také noticka Rudé Právo, 45 (1965), č. 6–7. I.

²²⁾ viz přílohu.

na víru, ve druhém uzdravení panovníkovy ruky, ve třetím navrácení zraku osleplému otci, ve čtvrtém Vítův útek do ciziny a jeho povolání zpět císařem Diokleciánem, v pátém Vítův příchod do Říma, vyléčení císařovy dcery z posedlosti ďáblem a konečně Vítova mučednická smrt.²³⁾

Věnovali jsme značnou pozornost této hře, poněvadž se dochoval její český program. Byť i hra byla hrána latinsky, přesto zachovaný český program z počátku 17. století je vzácným dokumentem, neboť jsme takto získali nejstarší brněnský český divadelní program, který posunul dosavadní známé české brněnské programy o více než 150 let do minulosti.

I později se hrály náměty s mučednickou tematikou: mučednice Cecilie r. 1610, poustevník Aleš r. 1612, uherský král Štěpán r. 1617, mučedník Zoxontes r. 1623, Jan Kalybita r. 1632, mučedník Konstancius r. 1633, Pět japonských mučedníků r. 1633, mučedníci Jan a Pavel r. 1634, František Xaverský r. 1659, 1661, 1675, 1676, Barbora r. 1661, Řehoř, patron mládeže, r. 1660, 1661, 1662, Longin r. 1664, Eustachius r. 1669, mučednice Kateřina r. 1673, Pankrác r. 1683, kníže Václav r. 1688, 1724, 1732, Gordián r. 1698, Florián r. 1698.

Z výčtu je zřejmo, že hagiografická tematika a zvláště mučednické náměty se těšily značné přízni – příkladem je sám život zakladatele řádu Ignáce z Loyoly. K nim dlužno ještě řadit hry k oslavě nově kanonizovaných světců jako Stanislava Kostky, Františka Borgie, Františka Regis, Františka Xaverského apod. Z klasických témat, která se neustále objevovala na brněnském jevišti v různých obměnách, nebyla sice uvedena dcera Jeftova, ale autoři sehráli známé hry jako poustevník Aleš, nebo hru o Janu Kalybitovi.

Vedle toho byly v oblibě i hry s mravoučným námětem, v nichž triumfovala divadelní technika. Středem pozornosti byl totiž spánek na jevišti, který přetvořil dosavadního „světáckého“ člověka v nový ideál. Takového rázu byly hry: Vláda olivy r. 1662, Smrt Bacchova r. 1676, Němý a blázen r. 1677, Robert na cestě k lepšímu životu r. 1677, Sedm hlavních hříchů r. 1684 apod.

Hry s antickým námětem se proplétají celým údobím: Zápas Ajantův a Odysseův r. 1668, Matka Vaturie r. 1676, Jakel a Sissarus r. 1677, Merkurius r. 1677 a 1685, Alexander Veliký r. 1683, Coresius a Callithoes r. 1678, Hněv Ajantův r. 1685, Apollo r. 1688 a hry Plutarchovy r. 1635, 1657, 1695, 1707, 1719.²⁴⁾

Místem kde se hrávalo, nebyl toliko školní sál, ale i kostel, dvůr a náměstí. Prostor byl vybírán tak, aby odpovídal námětu, avšak také aby mohl zvládnout kapacitu diváků. Okázalá dramata se inscenovala venku na náměstí, kde byla možnost uplatnění komparsových scén. V kostele se předváděla velikonoční sepůlka, před kolejní budovou se hrála např. v r. 1611, 1651, 1683 a 1684 a na nádvoří semináře v r. 1688.

Většina dramát, zvláště divadelní akce jednotlivých tříd, byly provedeny v divadelním sále. Z ročních *Litterae annuae*²⁵⁾ vyplývá, že v nově postavené budově brněnského gymnasia byl zřízen zvláštní divadelní sál. Dnes si těžko můžeme představit jeho strukturu, poněvadž kolejní a gymnasijské budovy vzaly za své počátkem tohoto století.

²³⁾ viz cit. Michalcová-Cesnáková, Nejstarší český divadelní program.

²⁴⁾ viz cit. *Litterae annuae*.

²⁵⁾ Tamtéž.

Výpravě i provedení her, jak jsme již připomenuli, se věnovala značná pozornost, poněvadž hry celého gymnasia se předváděly za přítomnosti stavů, účastnících se zemského sněmu, neb jiných vynikajících hostů, kteří často ať částečně, nebo úplně financovali hry. Z toho důvodu mohly být na jevišti provedeny mnohé nákladné machinace, jako např. v r. 1660 mistrné předvedení sesutí filistínské paláce, neb válečné bitvy, jako např. v r. 1617, 1683 a 1717, nebo velké davové scény jako např. v r. 1724 a 1736, kdy se na jevišti objevilo 165 herců.²⁶⁾

Výpravnost her nám také osvětluje zmíněný zachovaný program z r. 1609. Podle něho bylo nejnákladnější třetí jednání, kde se Vítův otec snažil syna odlákat od duchovního života pozemskými vnuďami. Spoluúčinkovala tu hudba, zpěv i tanec. Také při Kristově zjevení se zpívalo a zpěv přednášel celý andělský kůr. Současně se tu uplatnila i nádherná výprava, koberce, čalouněný nábytek, bohatá tabule při hodokvasu, četné drahokamy a jiné vzácné rekvizity. Podobnou výpravou hýřilo i páté jednání, které se odehrálo v paláci císaře Diokleciána; naproti tomu čtvrté jednání nás uvádí do jeskyně.²⁷⁾

Při výpravě v této hře bylo použito umělého studeného ohně, bylo znázorněno hromobití, zemětřesení, mořské vlny, na jevišti se ocitl lev a posléze orlice přinášela Vítovi chléb. Stejně nescházel ani sen na jevišti, v němž pachole Ježíš povzbudilo Víta k vytrvalosti.

O samostatném jevišti se dovídáme z r. 1678,²⁸⁾ kdy bylo postaveno nové jeviště, vyzdobené 70 malovanými tabulemi (*mutationes*), které umožňovaly vytvoření čtyř proměn. V roce 1714 bylo vybudováno moderní jeviště podle Pozzova vzoru; otáčivé jeviště umožňovalo časté střídání proměn a uvedení i technicky náročných scén.²⁹⁾ V roce 1738 doznalo jeviště novou podstatnou úpravu, kdy bylo rozšířeno i hlediště přístavbou galerií.

Skladbu samotných her ovlivňovala kvalifikace skladatelů. Hry se totiž většinou nepřebíraly, ale skládaly se ve vlastním ústavě. Vyšší úroveň her byla odvislá od některých profesorů, kteří v Brně působili a vynikli nad průměr koleje. Tak např. v letech 1655–1663 se účastnil skladby her sám známý barokní obránce českého jazyka Bohuslav Balbín. Jeho autorství zaručovalo mimořádnou kvalitu her. Jako autoři her – většinou bez udání titulu hry – se uvádějí Ondřej Lev (1630), Ondřej Schambogen (1644, 1652), Václav Herrmann (1658), Vavřinec Baptista (1663, 1665), Wolfgang Bruno (1668 – skladatel hudební části), Karel Pelikán (rovněž tvůrce hudby 1675), Petr Schönfelder (1681) a Kryštof Hirschbergen (1738).

Hudební část her byla netoliko odvislá od hudebníků semináře, ale především od osobnosti ředitele semináře, který často býval autorem hudební stránky. Jen jeho působením se zvyšovala úroveň melodramatů, tanečních scén a oper. Např. v roce 1675 skoupé prameny se zmiňují o provedení valašského tance.³⁰⁾

I samotné předvádění her v Brně v přítomnosti feudálů a stavů nutilo kolej k vytržbené režii, jakož i ke kvalitnímu provedení her. Kronikářské zprávy o účasti 5.000–10.000 diváků nám k tomu napovídají, že herci často sklídili od účastníků

²⁶⁾ viz *Litterae annuae* uvedených let.

²⁷⁾ viz cit. Michalcová-Cesnáková.

²⁸⁾ cit. *Litterae annuae* z r. 1678.

²⁹⁾ cit. *Litterae annuae* k r. 1714.

³⁰⁾ cit. *Litterae annuae* k r. 1675, *habuerunt et saltum Vallachicum*.

plné ovace. Počet herců se průměrně pohyboval v počtu 40–60 účastníků, avšak dosahoval i výše nad 100–150 osob, ba se přiblížil počtu 165 účinkujících.³¹⁾

Hudební produkci u brněnského školního divadla spoluvytvářel František Václav Habermann (1706–1783), někdejší žák brněnské koleje. Tento celou svou základní tvůrčí i lidskou povahou tihnul k dramaticky vzepjatému baroknímu slohu. Byl nemálo ovlivněn italským a španělským barokem, které poznal z autopsie na svých četných uměleckých cestách. Vynikl jako důsledný kontrapunktik. Jeho skladby jsou nesené monumentální barokní linií typu händlovsko-bachovského. Habermann je jeden z posledních tvůrčích zjevů, zaujatých ještě téměř cele monumentalitou a pathosem barokního umění.³²⁾

Jesuitská kolej více než 150 let spolufurmala divadelní život tohoto města. Brněnské školní divadlo bylo opravdu výchovným činitelem v třibení hudebního vkusu širokých vrstev, které tímto získávaly snadný přístup jak na hudební produkce hodnotné církevní hudby, tak také, a to především, na četná divadelní představení. A v tom je hlavní přínos školního brněnského divadla v 17. a 18. století, zvýšený nadto dochováním nejstaršího brněnského divadelního programu.

³¹⁾ cit. *Litterae annuae*.

³²⁾ Racek, *Duch českého hudebního baroka*, 1940, str. 49–50; *Československý hudební slovník*, Praha 1964, I., 387–388 str.

Vladimír Voldán

LICHTENŠTEJNOVÉ-KASTELKORNI A JEJICH BRNĚNSKÉ DOMY

Dějiny jednotlivých městských domů lze vypisovat několikerým způsobem. Povrchní sestavy o střídání vlastníků domů mohou mít hodnotu spíše statistickou než historickou,¹⁾ neboť vždy je třeba přihlížet k stavební historii těchto budov. Vhodně se začleňují výklady o vlastnických i stavebních osudech městských domů do širšího pojmání studií o vývoji městského areálu. Cenné poznatky přináší též sledování jejich minulosti v korelaci s charakteristickými sklony, veřejným postavením, hospodářskou kapacitou a společenskou autoritou majitelských rodů nebo jejich příslušníků, především feudálních velkostatkářů, jejichž životní profily se častokrát dají dobře poznat ze zachovaných dokumentů jejich rodinných archivů; to *mutatis mutandis* platí rovněž o církevních hodnostářích a kláštřích. Vlastnictví domů ve Vídni a v hlavních zemských městech bývalo pro starou šlechtu majetkově většinou záležitostí druhotného rázu, ale pro její společenské postavení značně významnou, ježto jí usnadňovalo přístup k panovníckému dvoru, ulehčovalo jí zasedání na sněmech a umožňovalo jí zastávat rozličné dvorské, státní a zemské úřady, nehledě na příležitost k zábavám v sourodé společnosti. U nových šlechticů, obvykle u úřednické šlechty, bývalo tomu majetkově právě naopak. Jejich městský dům, jehož se domohli zpravidla nejdříve, znamenal pro ně výhodnou výchozí pozici pro řádné vykonávání jejich úředních povinností. Osvědčili-li se ve službě císaři nebo vyšší šlechtě, dosahovali nižšího šlechtického gradu i inkolátu a s nimi práva nabývat zemskodeskových statků. Jako příklad z brněnského prostředí lze uvést mnohé zemské advokáty, zvláště 17. století (Walldorfa, Záblatského, Sabathyna), nebo zemské úředníky, jako byl třeba zemský měřič Křoupal z Grünenbergu. Stejný postup se jevil u průbojných průmyslových a obchodních podnikatelů (Köffler, Mundy, Schöller, Offermann, Bauer, Skene, Gomperz). V šlechtických a církevních archivech upozorňují mnohdy na sebe písemnosti o městských palácích svým hojným výskytem, a doprovázejí-li je i plány domů, poutají pozornost také svou vnější formou. Obsahové bohatství těchto dokumentů je nutno pokaždé doplňovat a prověřovat

¹⁾ O Brně je známa taková práce Gödlova, pro Telč, o níž se bude dále hovořit, zemědělského tamního profesora Josefa Rampuly, o Kroměříži výklad Peřinkův v III. dílu jeho *Dějiny Kroměříže*, o vyškovských předměstích soupis Václava Buriana ve VVM 4 (1949) atd.

pramenným materiálem stejného zaměření v jiných fondech a současně osvětlovat soudobými historickými zprávami o rodu a jeho příslušnících, případně církevních institucích a osobách, čerpanými zvláště z jejich vlastních archivů. Jedním z nich je rodový archiv hrabat Lichtenštejnů-Kastelkornů, dochovaný jako výrazná část v rodovém archivu Podstatských-Lichtenštejnů ve Státním archivu v Brně.²⁾

Když po Bílé hoře získal hr. Kryštof Pavel Lichtenštejn-Kastelkorn, pocházející z jihotyrolského rodu, na Moravě velkostatky Bludov a Pernštejn, nepřicházel sem jako do země zcela mu neznámé, jsa odchovancem brněnské jezuitské koleje.³⁾ Vedle svých vojenských úkolů, jež vykonával jako plukovník hlavně po boku Valdštejnově, počal zastávat i různé moravské zemské funkce.⁴⁾ Proto se jistě zajímal o to, aby si opatřil nějaký dům v Brně, do něhož tehdy se zdarem pronikali pobělohorskí šlechtíci zbohatlíci. Brzo po svém druhém sňatku s Maxmiliánou Markétou (nar. 1608) z rodu hrabat Salmů-Neuburgů koupil v Brně v r. 1636 za 3000 zl. rýn. od Ludvíka Elbognera z Dolního Šenfeldu na Višňovém úzký dům, zděděný jím po jeho zemřelém otci Alexandru, jemuž jej prodal Ehrenreich z Presingu. Dům byl situován v Měšťanské (dnes Janské) ulici vedle domu nedávno předtím zemřelého moravského podkomořího a nejvyššího zemského sudího svob. p. Karla Haugvice z Biskupic; šlo o nynější č. 10, tvořící součást objektu Státní spořitelny.⁵⁾ Při zápise do brněnské městské knihy, provedeném dne 19. prosince 1636, pojistil na něm Kryštof Pavel dědické právo své manželce Maxmiliáně pro případ, že jej přežije. Je pravděpodobné, že o možnosti koupě tohoto domu se dozvěděl od svých příbuzných, jimž náležel sousední dům. Druhou manželkou Karla Haugvice byla totiž jeho švagrová Polyxena Marie, rozená Salmová-Neuburgová.

Po smrti Karlově se stal hlavním poručíkem jeho dětí kníže Maxmilián Ditrichštejn, jemuž agendu z tohoto pověření vzešlou vyřizoval jeho rada a plnomocník Tobiáš Allmann z Almštejna na Plavči, moravský zemský purkrabí a kontribuční výběrčí brněnského kraje. Někdejší Karlův majetek se teď postupně umenšoval. Hned v r. 1637 se dohodla Polyxena Marie s bratrem Juliem (II.) Salmem-Neuburgem (1600–1655), dosahujícím zrovna vrcholku své politické kariéry, a odprodala mu velkostatek Kralice na Hané.⁶⁾ Když později po jejím skonu (asi v r. 1642) se nedostávalo na výchovu dvou ze tří pozůstalých dětí, syna Ladislava Aloise a

²⁾ Odkazují tu na svůj povšechný výklad o dějinách rodu a archivním fondu Lichtenštejnů-Kastelkornů v Průvodci po archivních fondech Státního archivu v Brně, sv. 2, Praha 1964, str. 217 až 223. O domech Lichtenštejnů-Kastelkornů v Brně obsahují hlavní dokumenty tyto signované konvoluty akt tzv. historického archivu (dále HA) fondu G 263, Rodinný archiv Podstatských-Lichtenštejnů: čís. 51, 81, 82, 111 (tu plány), 121, 132, 151, 167, 197, 332. Pro rozličné výklady o rodě jsem čerpal ovšem i z dalších signatur.

³⁾ Podle jeho testamentu z 13. dubna 1645, pořízeného na útěku před Švédý, blízcími se po bitvě u Jankova k Brnu, ve Vídni, ve Státním archivu v Brně (dále StA Brno), fond C 2, Tribunál – pozůstalosti, sg. L 119 (opis, originál na pergameni je uložen zvlášť); opis chová též G 263, HA, čís. 346, pod nímž se najde též opis poslední vůle Maxmiliána Lichtenštejna-Kastelkorna († 1676).

⁴⁾ Vypočítává je d'Elvert ve svém článku o hrabatech Lichtenštejních-Kastelkornech v Notizen-Blattu 1869, čís. 2; v článku je několik věcných omylů, a to zejména v rodinných vztazích.

⁵⁾ Při číslování v r. 1775 dostal čís. 262, v r. 1806 čís. 448.

⁶⁾ O tom a dalších prodejích se čte ve fondu StA Brno G 140, Rodinný archiv Ditrichštejnů, skupina B („Rodina Ditrichštejnů“), fasc. 761, případně skupina E („Příbuzné a cizí rody“), fasc. 129; fasc. 769 téhož obsahu ve skupině B vyšel z evidence. Srv. též výklad d'Elvertův o rodě Salmů-Neuburgů v Notizen-Blattu 1869, čís. 1.

mladší dcery Eleonory Polyxeny, hotových prostředků, ježto rodiči zůstavené statky Linhartovy (Geppersdorf) u Albrechtic a Rokytnice⁷⁾ u Přerova byly švédským a císařským vojskem poničeny, byl prodán dům v Olomouci a louckému klášteřu za 800 zl. vinice ve Znojmě. Eleonora Polyxena byla svěřena po jistou dobu brněnským cisterciáckám, obě nezletilé děti si však brali k sobě i jejich strýci Kryštof Pavel Lichtenštejn-Kastelkorn a Julius Salm-Neuburg, nečiníce tak zcela nezištně a někdy se proto o ně až trapně dohadující. Za této situace došlo i na haugvický dům v Brně. K němu si počátkem r. 1643 dopomohl se souhlasem knížete Maxmiliána Ditrichštejna Kryštof Pavel Lichtenštejn-Kastelkorn.⁸⁾ Tehdy již byl (od r. 1638) po jiném svém průbojném švagra, hr. Jindřichu Šlikovi, nejvyšším zemským komorníkem a (od r. 1640) správcem zemského hejtmanství po neosvědčivším se švagra Juliu Salmovi-Neuburgovi spolu se svob. p., později hr. Janem Rotálem, nejvyšším zemským sudím, a hr. Františkem Magnim, zemským podkomořím. Ještě v témže r. 1643 byl zanedlouho dne 23. března jmenován sám zemským hejtmánem. Dobře mu nepochybně k reprezentaci sloužil pěkný rohový haugvický dům, směřující do Měšťanské a Minoritské ulice, dnes dům č. 12 v Janské ulici.⁹⁾ Od města Brna si nadto snadno sjednal za své protislužby povolení, aby jej směl spojit vjedno se svým sousedním neširokým domem. Komplex, stejně jako dříve osamocený dům, dal knihovně výhledově připsat své choti Maxmiliáně. V roce 1644 jí v něm zařizoval některé stavební úpravy, jak svěčí zmínky v jeho dopisech perňštejnskému regentu ze 14. února a 6. června toho roku.

Svou smrtí dne 30. srpna 1648 přešel Kryštof Pavel o řadu let Maxmiliánu, která se ještě dvakrát vdala, r. 1651 za hr. Maxmiliána Valdštejna a po jeho smrti (v r. 1654) za braniborského markraběte Kristiána Viléma, žijícího v Čechách. Také svého třetího muže ještě přežila a zemřela v druhé polovině 60. let 17. století na svém zámku Opálce u Klatov.¹⁰⁾ O jejím dědickém právu na oba brněnské domy nemohlo být sporu. Zato těžké a dlouhodobé právní zápolení se roznítilo o ostatní její nároky.

Testamentární dispozicí bezdětného zůstavitele Kryštofa Pavla¹¹⁾ se stával dědicem jeho velkostatků v českých zemích, Pernštejna, Bludova a Vartemberka (dnes Stráž pod Ralskem), soustřeďovaných v nový fideikomis, jeho synovec Maxmilián Lichten-

⁷⁾ V papírech poručenské správy, G 140, B-fasc. 761, označoval se v říjnu 1644 stav rokytnického statku jako „total Ruin“.

⁸⁾ Koupě byla zaknihována 3. února 1643. Je zajímavé, že v knihovním zápise není zmínka o kupní ceně, nýbrž se pouze uvádí vyjádření Allmannovo, že za dům haugvických sírotek se Kryštof Pavel vyrovnal k plné spokojenosti. V citovaných fasciklech fondu G 140 se o prodeji domu zpráva neobjevuje.

⁹⁾ V r. 1775 čís. 263, v r. 1806 čís. 449. Není vyloučeno, že Max Groer, jmenovaný jako malíř Kryštofa Pavla, nakreslil v r. 1643 svůj votivní obrázek s pohledem do Měšťanské ulice také se zřením k obydlí svého chleboďárce.

¹⁰⁾ G 263, HA, čís. 56. Pozůstalostní inventář byl sepsán na Opálce 3. října 1668; na přání Lichtenštejnů-Kastelkornů v něm byly podchyceny i písemnosti, z nichž něco málo se týkalo brněnských domů.

¹¹⁾ Nebyl tedy otcem Kryštofa Filipa († 1685), jak mylně uvedl Ladislav Hosák ve své vysvětlující poznámce k tribunálnímu pozůstalostnímu spisu Kryštofa Filipa, StA Brno, C 2, sg. L 9, v práci „Patrimoniální a rodinné archivy na Moravě po třicetileté válce“, Acta universitatis Palackianae Olomucensis, Historica II, 1961, str. 121. Bratrem Kryštofa Pavla a otcem jeho dědice Maxmiliána i proslulého olomouckého biskupa Karla byl generál Filip Rudolf Lichtenštejn-Kastelkorn, osvědčivší se císaři při vojenském dobytí Kladska počátkem 20. let 17. století.

štejn-Kastelkorn, uživatelkou však až do svého eventuálního dalšího sňatku Maxmiliána, již se odkazoval i všechny pozůstalý mobiliář kromě hospodářského. Svatební smlouvou z 9. března 1636 zajistil jí také manžel na svém Pernštejně nebo případně ze své pozůstalosti 40 000 mor. tolarů, splatných při opětném provdání nebo aspoň od toho data náležitě zabezpečených a šesti procenty úrokováných. Nic se mnoho neohlížejíc, užívala smělá Maxmiliána všech tří velkostatků od 31. srpna 1648 až včetně do 16. června 1656, načež se jejich správy ujal ozývající se již Maxmilián, ačkoliv její užívací nárok přestával po druhém provdání od 20. listopadu 1651; proto jí jejich 40 000 nebylo vyplaceno. Konce rozpoutané právního boje se nedožili ani markraběnka, ani Maxmilián († 1676). Pokračoval jako neblahý odkaz za dědiců bezdětné markraběnky z rodu Salmů-Neuburgů a na protivné straně za Maxmiliánova právníky a v cizích jazycích vzdělaného¹²⁾ syna Kryštofa Filipa (II., † 1685), za poručenské správy majetku jeho nezletilého syna Františka Antonína, vedené bratrem Kryštofa Filipa Františkem Karlem, aby nakonec zcela utichl za posledního mužského potomka rodu Lichtenštejnů-Kastelkornů Františka Antonína.¹³⁾ Při vzájemném účtování vyčítili Lichtenštejnové-Kastelkorni svým odpůrcům zejména opožděné a nedůsledné soupisy pozůstalostních inventářů, z nichž inventář vnitřního mobiliáře brněnských domů, plně vyhovující, pořídil teprve 15. března 1656 dlouholetý regent Kryštofa Pavla Mikuláš Fleischinger (Fleschkin) z Auersbachu,¹⁴⁾ zadrženi některých hospodářských movitostí, přesun dobytka z Pernštejna do valdštejnských Svijan a Skalky v Čechách v červnu 1652, neopodstatněná vydání markraběnčina a nesplácení dluhů po Kryštofu Pavlovi. K nepříznávaným položkám patřily i tyto markraběnciny výlohy za výstavbu hlavního oltáře v augustiniánském kostele Zvěstování P. Marie (od poloviny 18. století sv. Tomáše) v Brně:

malíři	1770 zl.
sochaři	1318 zl.
stolařům	1850 zl.
tesaři	130 zl.
zedníku	70 zl.
celkem	5138 zl.

U oltáře byl totiž prvý Maxmiliánin manžel podle svého přání, vyjádřeného v testamentu, pohřben a augustiniánskému klášteři odkázal dědici fideikomisu dlouho splácené 3000 zl.¹⁵⁾ Účetní výkazy obou zápolících stran prozrazují, že oltář se budoval

¹²⁾ O jeho výchově se čte v Maxmiliánově testamentu, StA Brno, C 2, sg. L 11.

¹³⁾ Doklady o něm obsahuje v G 263, HA, především citované již čís. 56, zabírající 2 kartóny. Fond StA Brno G 314, Rodinný archiv Salmů-Neuburgů, skýtá o dědictví po markraběnce zprávy jenom nečetné (čís. 149).

¹⁴⁾ Proslul jako zdárlivý obránce hradu Pernštejna proti Švédům v r. 1645; opis jeho deníku o hrdinném odporu se najde v StA Brno ve fondu G 1, Bočkova sbírka, čís. 12248. Maxmiliáně byl asi nakloněn, ale sloužil později i Maxmiliánovi, neboť jak poznamenal Kryštof Pavel ve svém testamentu, slíbil, že nikdy nepřestane sloužit rodu svého pána. Pro spory se Salmu-Neuburgy byl testamentární odkaz Kryštofa Pavla pro Mikuláše Fleischingera ve výši 2000 zl. rýn. vyplacen podle dokumentu v G 263, HA, jeho dědicům až 24. září 1715 tehdejší majitelem panství Stráže svob. p. Ludvíkem Josefem Hartigem z kupní ceny Stráže.

¹⁵⁾ G 263, HA, čís. 78. Částka se stále narůstajícími úroky byla splácena i železem z hamrů perNSTejnského panství.

ještě od léta 1652 do poloviny r. 1656, z kteréhožto období pocházejí ony shora vyčtené náklady, ale jmen jeho uměleckých tvůrců neuvádějí.¹⁶⁾ Strana salm-neuburská přiznávala ovšem nutnost odpočtu jistých částek za čtyřapůlroční neoprávněné markraběncino užívání všech tří statků, tj. od 20. listopadu 1651 až včetně do 16. června 1656, trvajíc na rekompensaci oněch 40 000 s úroky. Nepríznivě se naklonily pro Lichtenštejny-Kastelkorny rozhodčí váhy počátkem 90. let 17. století, kdy podle císařské rezoluce ze 7. ledna 1690 byli přinuceni přistoupit k zatímní účetní likvidaci, která podle náhledu lichtenštejnsko-kastelkornských reprezentantů přiznávala sice jejich protivníkům především finanční pohledávku 40 000 s úroky, ale jim samým leccos upírala, např. ztráty na hospodářském mobiliáři. Konečně v druhé polovině srpna r. 1709 byl František Antonín na nátlak salm-neuburské strany a po svých marných rekursech dohnán několika dalšími císařskými rezolucemi za hrozící mu exekuce k tomu, že se dohodl s oprávněnými markraběncími dědici Arnoštem Leopoldem Salmem-Neuburgem, jsoucím právě v hospodářské tísní, a s Jaroslavem Floriánem Švihovským z Rýznburka a Švihova a dal jim hr. Janem Jáchymem ze Žerotína, vyhlédnutým kupcem bludovského panství, o jehož alodizaci již císaře požádal, vyplatit 62.400 zl. rýn. Ještě v doplňkové rodinné smlouvě, uzavřené ve Vídni dne 28. května 1712 mezi vlastníkem rodového svěřenství Františkem Antonínem a čekatelem fideikomisu kanovníkem Kryštofem Filipem Pavlem a navazující na jejich předchozí brněnskou dohodu z 22. srpna 1710, připomínal se v 5. bodě mimo jiné Františku Antonínovi za jeho těžké finanční situace, do které ho přivedlo hlavně jeho zadlužené a četnými zbožnými nadacemi ověřené dědictví velkostatků Telče, Studené, Kunžaku a Želetavy po Slavatech, aby se horlivě snažil vydobýt od salm-neuburských protivníků dlužné částky.¹⁷⁾ Potom nastalo uklidnění, způsobené nejspíše nově navázaným příbuzenským svazkem Lichtenštejnů-Kastelkornů se Salmu-Neuburgy, když dcera malenovického Františka Karla, tedy sestřenice Františka Antonína, Marie Františka Lichtenštejnová-Kastelkornová se provdala za Arnošta Leopolda Salma-Neuburga, vnuka Karla, bratra Julia II.

Za takovéto konstelace rodinných poměrů po smrti Kryštofa Pavla byly oba brněnské domy pro Liechtenštejny-Kastelkorny definitivně ztraceny. Maxmiliáně byly knihovně¹⁸⁾ připsány dne 27. července 1651. Její synovec Maxmilián Lichtenštejn-Kastelkorn, do jehož přímého vlastnictví připadly konečně v polovině r. 1656 oba moravské velkostatky, musel se ohlížet, chtěl-li v Brně bydlet ve svém, po jiném domě. Naskytl se mu zrovna v Měšťanské ulici, přímo proti tetiným domům. Snad tak se též o jeho eventuálním odprodeji dozvěděl. Prodal jej Žibřid Linhart Breuner, syn pobělohorského kořistníka a vojenského pamahače císařova Žibřida Kryštofa, zamýšleje zřejmě v té době zbavit se svých vzdálenějších majetků, poněvadž se zdržoval většinou v Rakousích a nedlouho předtím zdědil bližší jihomoravskou Fryšavu. Vždyť v témže r. 1656 prodal po otci rovněž zděděný velkostatek Lomnici u Tišnova, hraničící s Maxmiliánovým perNSTejnským panstvím.

¹⁶⁾ C. Hálová-Jahodová ve své publikaci „Brno, stavební a umělecký vývoj města“, Praha 1947, říká na str. 128 a 200 nepřesně, že tento někdejší hlavní oltář dal zbudovat r. 1648 hr. Kryštof Pavel Lichtenštejn-Kastelkorn. Otázku uměleckého autorství oltáře, jí nadhozenou, nezodpovídají bohužel ani dosti podrobné účetní výkazy fondu G 263.

¹⁷⁾ G 263, HA, čís. 186, 194.

¹⁸⁾ Archiv města Brna (dále AMB), rkp. čís. 1824, hlava 4, pag. 17.

Ze sousedství mohly tak snadno též prýštit budoucímu kupci spolehlivé informace i o Breunerovu zamýšleném prodeji brněnského domu.

Breunerovi patřilo dnešní č. 11 v Janské ulici,¹⁹⁾ v podstatě parcela objektu Alfa pasáže až na rožní část mezi nynější Poštovskou a Janskou ulicí. Tu stál nedlouhý a úzký dům. Tehdy jej vlastnil rytíř Jan st. Jakardovský ze Sudic († 1667), pán na Pačlavičích, Kobylí a Náměšti na Hané,²⁰⁾ který zastával řadu významných zemských funkcí, jsa mimo jiné moravským nejvyšším dvorským sudím, zemským podkomořím a přisídícím tribunálu, a byl milovníkem historie Moravy. Breunerův dům měl ještě na severu za domem Jakardovského ze dvora druhý, zadní a celkem asi otevřený vjezd z tehdejší Ztracené, dnešní Poštovské ulice. Za tímto bočním vjezdem se zvedal už další rohový dům, hledící do Poštovské a Gagarinovy, dříve Kobližné ulice, jmenovaný za našich dnů obyčejně „Schrattenbachovým“ domem. Na západní straně zasahovaly k Breunerovu dvoru parcely tři domů tehdejšího Dolního náměstí (náměstí Svobody), z nichž nejsevernější náležel hr. Rotálovi,²¹⁾ střední, zvaný „Prehauserův“, po smrti Erasma Prehausera zakrátko zemskému advokátu Matouši Isidoru Zábalskému²²⁾ a třetí královskému rychtáři Janu Antonínu Schnellerovi z Lichtenau, po statečném odporu Brna proti Švédům v r. 1645 z titulu členství v městské radě nobilitovanému.²³⁾ V Měšťanské ulici se směrem k západu stýkal Breunerův dům s domem starobrněnských dominikánek od sv. Anny. Dům Zábalského býval kdysi počátkem 17. století průchodním; šlo se z něho brankou přes dvůr za později Breunerovým domem do Ztracené ulice. Není tedy dnešní průchod z náměstí Svobody domem „U tří mamlasů“ do Poštovské ulice ničím novým.

Po přípravném jednání uzavřeli dne 14. září 1656 v Brně kupní smlouvu zplnomocnění zástupci obou kontrahentů, Jiří Tanner, vrchní hejtman všech panství polního podmaršálka Breunera, a Mikuláš Fleischinger z Auersbachu, tentokrát již jako regent plukovníka Maxmiliána Lichtenštejna-Kastelkorna. Dům stál Maxmiliána 3000 zl. rýn., z nichž 1000 zl. Mikuláš Fleischinger ihned proplatil, vyrovnáv se předtím o ostatní 2000 zl. s brněnskými františkánkami, jimž je hr. Breuner jako otcův odkaz dluhoval a jimž si je přál takto splatit. Tak se dostali Lichtenštejnové-Kastelkornové znovu do Brna. V r. 1659 odkoupil Maxmilián od Breunera ještě biskupské léno Malhostovice a přidružil je k pernštejnskému velkostatku.

Když bylo Maxmiliánovi vlastnictví nového brněnského domu Lichtenštejnů-Kastelkornů dne 23. ledna 1659 zaknihováno, nebyla víc Maxmiliána vlastníci protějších dvou domů. Netoužilať jistě hledět tak zblízka do oken svého soka a srdce ji snad postupně odvádělo k třetímu choti do Čech. Podle kupní smlouvy ze 24. ledna 1657, sepsané v Brně, prodala ještě jako Valdštejnová oba domy, situované vedle domu Františka Rysalma, hr. Bedřichu Oppersdorfovi, hejtmanu brněnského kraje a přisídícímu moravského zemského práva, a jeho ženě Anně Heleně Kateřině, dceři Jana st. Jakardovského ze Sudic, která předtím jako vdova

¹⁹⁾ Při číslování v r. 1775 obdržel čís. 284, v r. 1806 čís. 454.

²⁰⁾ O rodu psal obsírněji d'Elvert v Notizen-Blattu 1866, čís. 6.

²¹⁾ V r. 1775 čís. 330, v r. 1806 čís. 73.

²²⁾ V r. 1775 čís. 329, v r. 1806 čís. 74. O Matouši Zábalském z Tulešic a jeho rodě psal d'Elvert v Notizen-Blattu 1868, čís. 12, nazýváje jej chybně Matyášem. V Siebmacherově heraldickém díle jmenuje jej Kadich-Blažek, Der mährische Adel, Norimberk 1899, str. 185–186 správně.

²³⁾ V r. 1775 čís. 328, v r. 1806 čís. 75.

po hr. Janu Burianovi ze Žampachu († 1648), majiteli hodonínského velkostatku, dopomohla svému druhému manželovi k panství Hodonínu. O možnosti koupě Maxmiliániných dvou domů ji patrně informoval otec, bydlící naproti. Maxmiliána stržila za prodávané objekty 6000 zl. rýn. a 300 zl. klíčného. Ve smlouvě bylo tehdy, po nemnoha celkem letech, omylem nazváno „Haugvickým“ domem dnešní č. 10 v Janské ulici. Po brzkém splacení požadované částky byl novým vlastníkem učiněn knihovní vklad²⁴⁾ na žádost oppersdorfského sekretáře Adama Torase až dne 22. ledna 1663. Stavební spojení obou domů nebylo nepochybně nikdy důkladně provedeno, neboť Oppersdorfové si později ponechali toliko hezký rohový palác a odprodali menší dům, v němž bývala pak brněnská hlavní pošta, než se přestěhovala na své nynější působiště. Podle ní slula dočasně (v druhé polovině 18. století a v první polovině 19. století) horní část dnešní Janské ulice ulicí Poštovní.

Vlastnictví brněnského domu způsobovalo Maxmiliánovi i jeho synu a dědici fideikomisu Kryštofu Filipovi, jak bude níže vyloženo, leckteré starosti. Nicméně se Maxmilián nerozpakoval plánovitě rozšířit po příkladu svého strýce Kryštofa Pavla své brněnské sídlo při vhodné příležitosti o sousední klášterní dům, když z druhé strany, kde mu to bylo asi vítanější, nekynula naděje. Tuto druhou akci prováděl pod svým jménem Kryštof Filip, přisídící moravského zemského práva, za otcovy spoluúčasti, jak vysvítá z Maxmiliánovy poslední vůle.²⁵⁾ Získání domu musel realizovat nadvakrát. Nejprve koupil dne 24. dubna 1668 prostřednictvím svého plnomocníka a dlouholetého právního poradce rodiny, zemského advokáta Jana Oldřicha Müllera, od brněnského královského rychtáře Jiřího Schillinga za hotových 4000 zl. rýn. a 50 říšských tolarů klíčného jeho novostavbu, situovanou v Kozí ulici mezi domem Fünfkircherovým a paní Rothové. Vzápětí nato, dne 30. dubna 1668, směnil jej se starobrněnským klášteřem dominikánek za jejich dům²⁶⁾ v Měšťanské ulici, jenž sousedil na jedné straně s otcovým domem a na druhé s domem hr. Jiřího Štěpána Vrbny, nejvyššího moravského zemského komorníka. Dům se zdál být dominikánkám pro jejich pobyt v městě malým a nepohodlným. Cenový rozdíl obou směřovaných domů, 2000 zl. rýn., dominikánky doplatily. Koupě byla zaknihována 29. května 1668, směna byla schválena městskou radou dne 14. května a zanesena do patriční knihy dne 4. července 1668. Po smrti otcově připadly oba domy ve smyslu jeho testamentu Kryštofu Filipovi s výhradou, že on, případně jeho dědici, musí v nich dovolit svým nejbližším příbuzným, přijedou-li do Brna, bydlet a že si jeden z domů může vybrat k svému eventuálnímu vdovskému pobytu manželka jeho bratra Františka Karla.

Stavebně si upravovali Maxmilián a Kryštof Filip Lichtenštejnové-Kastelkornové podstatně pouze jednoposchoďový palác získaný od Breunerů. Ve spisech rodového archivu Lichtenštejnů-Kastelkornů je o tom několik rozpočtů, vzbuzujících úvahy o jejich realizaci, něco účtů, 4 plány znázorňující adaptace zamýšlené v r. 1657 a 7 plánů vztahujících se k stavebním pracím v r. 1678. Nadto zachycují jiné dva pohledy patrně vzeznání severozápadní části dvora paláce, dva návrhy se věnují úpravě jeho fasády v Měšťanské ulici, aniž by prozrazovaly, kterého z nich bylo užito, a pouze jeden půdorys, nejspíše prvního poschodí, z r. 1668 objasňuje vnitřní sta-

²⁴⁾ AMB, rkp. čís. 1830, hlava 5, pag. 115 a další.

²⁵⁾ StA Brno, C 2, sg. I 11.

²⁶⁾ V r. 1775 čís. 285, v r. 1806 čís. 453. Ve fondu StA Brno E 19, Dominikánky Staré Brno, neobjevují se o domě zprávy.

vební řešení směnou nabytého domu. Nejcenější a nejinstruktivnější jsou čtyři plány pro úpravy v r. 1678: dva řezy budovou v ose sever-jih po celé její délce, a to i dvorním traktem vízícím se k ní na východní straně a pro svah terénu k severovýchodu o jedno poschodí vyšším, půdorys přízemí a půdorys 1. poschodí. Palác měl v druhé polovině 17. století půvabný barokní vzhled. Stavební práce na něm svěřovali oba Lichtenštejnové-Kastelkorní znamenitým odborníkům, nejprve Pavlu Wimbergerovi a v r. 1678 větší přestavby Mikuláši Stumbeckovi, pozdějšímu následovníku Wimbergerovu i při budování dnešní Nové radnice, drobnost též Janu Jakubu Ernovi. Srovná-li se tu uvedený dokladový materiál s dochovanými inventáři domu, postupujícími po místnostech²⁷⁾ (1685, 1698, 1708, 1710) a dalšími, např. berními zprávami o něm, lze dospět k závěru, že Lichtenštejnové-Kastelkornové prodloužili v první fázi dvorní trakt a že v druhé etapě jeho nové pokračování posunuli více k východu a uzavřeli tak dvouposchodňovou budovu s druhým vjezdem proluku, zejména do jejich dvora ze Ztracené ulice.

V přízemí paláce bydlel u vjezdu z Měšťanské ulice domovník. Rodina feudálního vlastníka se při svém pobytu v Brně zdržovala v 1. poschodí, v němž reprezentivní místností byla velká jídelna s okny do Měšťanské ulice. Personál míval své ubikace většinou v bočním traktu, jehož okna směřovala do dvora, nebo nad postranním vjezdem. Pokud jde o vnitřní palácové vybavení, jež nelze hlouběji rozvířat, prozrazují inventáře nejen běžné užitkové předměty, nýbrž i množství přepychově provedeného šatstva, četné umělecké výrobky, hlavně ze zlata a stříbra, i obrazovou výzdobu, neuvádějící však autory jednotlivých kusů. V domě byly uloženy i archivní dokumenty, pocházející hojně z poručenské správy po smrti Kryštofa Filipa, trochu občas proskartované a posléze, soudě tak z jejich soupisu a z dnešního obsahu rodinného archivu Lichtenštejnů-Kastelkornů, zničené. Četné byly rozličné komory a sklepení paláce. Na severní straně dvora stála stáj, na západní Maxmiliánem nově zbudovaná kůlna, určená mimo jiné pro vozy.

Záhy po koupi domu od Breunerů vznikly Lichtenštejnům-Kastelkornům dlouholeté půtky před městskou radou se sousedem ve dvoře Matoušem Isidorem Záblatským, jež mimo svou advokaturu zastával od r. 1659 ještě úřad fiskálního adjunkta moravského komorního prokurátora a jež v druhé polovině 70. let 17. století byl povýšen do rytířského stavu s přídomkem „z Tulešic“ podle svého velkostatku. Tyto sváry sahaly původem do doby předchozích majitelů a trvaly od r. 1657 až do osmdesátých let 17. století. Záblatský si stěžoval městské radě na Lichtenštejny-Kastelkorny především pro zmíněnou novou velkou dřevěnou kůlnu, ježto ji dali přistavět k hraniční zdi a do ní zčásti zapustit a ježto ji dali zbudovat tak vysoko, že její krov sahal až k jeho oknům obráceným do jejich dvora. Dále jim vytýkal, že zabraňují, hlavně touto kůlnou, přirozenému spádovému odtoku vody z jeho domu, kam pronikala z domů okolních, zejména Schnellerova a Vrbnova, na svůj dvůr, dříve prý náměstí, a odtud do ulice k domu tišnovského kláštera. Voda za deště se mu proto objevovala ve sklepích i stáji a podmáčela hraniční zeď i celou jeho budovu. Záblatský měl rozhodně v lecčems pravdu. Vždyť vytvoření nového uzavřeného lichtenštejnsko-kastelkornského dvora provázely rozmanité jiné drobnější změny dosavadního stavu, při menší ohleduplnosti stavebníků zvláště citelné. Mnoho ústupnosti neprojevil ani Kryštof Filip; ve staré při se nadto snažil

²⁷⁾ Jsou v G 263, HA, inventář z r. 1685 též v StA Brno, C 2, sg. L 9.

ovlivňovat brněnskou městskou radu tím, že dočasně dal v březnu 1681 zastavit, ač byla dobrá sanice, dodávky pernětejského mramoru, potřebného jí k zbudování morového sloupu na Dolním náměstí.

Všechny čtyři domy Lichtenštejnů-Kastelkornů, o nichž se hovořilo, byly šosovní. Marně se v r. 1669 Kryštof Filip snažil, aby v předchozím roce jim získaný dům nepodléhal jako prý dříve klášterní městským břemenům. Platy městu odváděli však Lichtenštejnové-Kastelkornové velmi liknavě, takže v r. 1710 činily nedoplatky, leckteré za mnoho let zpět, přes 1000 zl. To, jakož i celkové vlastní tíživé hospodářské poměry přiměly Františka Antonína, že 20. srpna 1710 prodal za 2400 zl. rýn. hned proplacených někdejší klášterní dům rytíři Františku Stockhammerovi, doktoru filosofie a medicíny, jež téhož dne koupil od něj pernětejský velkostatek. Pernštejn František Antonín spolu s Bludovem předtím s císařským povolením a po zmíněné rodinné dohodě z r. 1710 alodizoval a fideikomisní podstatu přenesl na velkostatek telčský. K novému telčskému fideikomisu připojil později František Antonín podle 3. bodu doplňkové rodinné smlouvy z r. 1712 jako součást zbylý mu brněnský dům i s mobiliářem. Podle rodinné dohody z 10. února 1713 alodizoval i Stráž tak, že hodnotu dřívějšího fideikomisu cele pojistil na Telči, a prodal dům v Praze se zahradou a dům ve Vídni. Dům prodaný Stockhammerům byl pak někdy zván „Pernštejským“. Intabulace jeho kupu²⁸⁾ a zároveň dodatečný jeho přípis pro Františka Antonína se uskutečnily dne 12. července 1714. Když úředník moravského tribunálu vyhotovoval k důkazu vlastnictví Františka Antonína potřebné výpisy z pozůstalostních spisů o postupném nabytí domu jeho předchůdci, zmýlil se a učinil také výpis ze závěti Kryštofa Pavla, ačkoliv v ní šlo o zcela jiné domy téhož rodu v Měšťanské ulici. Dvě dvojice domů Lichtenštejnů-Kastelkornů v téže ulici působí mýlky dodnes. Pro cenové srovnání, jež v tomto článku nelze v daném i jiných případech s argumentací provádět, budiž tu jen poznamenáno, že v pozůstalostním spise²⁹⁾ hr. Josefa Stockhammera († 1795) byl dům, jež ostatní dědici postoupili pak svému příbuznému svob. p. Hynku Schröfflovi, který dům již dříve spravoval, oceněn částkou 4000 zl.

Ve snaze vyzískat co nejvíce peněz na splácení dluhů dal František Antonín na čas do arendy velkostatek Stráž, v letech 1712–1715 telčský velkostatek a po řadu let pronajímal písemnými smlouvami zbylý brněnský fideikomisní dům za 300 až 350 zl. rýn. ročně, splatných nadvakrát půlročně předem. Tak jej, pokud je známo, pronajal v r. 1715 svob. p. Františku Vilémovi Thonsernovi na Litenčicích a Chvalnově, v r. 1718 jeho vdově s půlroční výpovědní lhůtou, v r. 1724 dokonce olomouckému biskupu kardinálovi Wolfgangu Schrattenbachovi, jemuž v nejbližších letech ovšem Mořic Grimm upravil k pobytu jeho vlastní palác, také s půlroční výpovědí a v r. 1748 hr. Michalu Heřmanu Althannovi, hejtmanu brněnského kraje, na dobu jeho krajského hejtmanování. Sám se zdržoval převážně v Telči, v brněnském domě ponechával za pronájmů pouze svého domovníka a obvykle – kromě posledního případu – si v něm vyhrazoval právo krátkodobého pobytu při své neodkladné cestě do Brna a několik prostor k deponování svých mobilii. Při jeho pozůstalostním řízení († 1761) odhadli znalci jeho brněnský dům, alodizovaný již dříve na podkladě povolení Marie Terezie Františku Antonínovi jako poslednímu mužskému členu

²⁸⁾ AMB, rkp. čís. 1690.

²⁹⁾ StA Brno, C 9, Moravskoslezské zemské právo, sg. 13, čís. 428.

svého rodu spolu s telčským velkostatkem, na 6000 zl.³⁰⁾ a soud jej odevzdal podle článku 23 jeho poslední vůle z 20. dubna 1754 pozůstalé druhé ženě Marii Janě, rozené Thürheimové. Knihozně³¹⁾ jí byl připsán tento tehdy tzv. „Telčský“ dům dne 26. ledna 1765. Marie Jana Lichtenštejnová-Kastelkornová však zanedlouho postoupila svůj dům zábrdovickému klášteru,³²⁾ neboť byla zvyklá žít v Telči, kde také zemřela ve vysokém věku dne 4. března 1796. Podle manželova testamentu užívala stále tamního velkostatku, vyhovujíc dané podmínce, když se podruhé neprovdala. Nato teprve připadl Podstatským, kteří počínaje hr. Aloisem Podstatským († 1793), synem Marie Terezie, dcery Františka Karla Lichtenštejna-Kastelkorna a tudíž sestřence Františka Antonína, přijali podle článku 21 závěti Františka Antonína ke svému rodovému jménu jméno vymřelých Lichtenštejnů a spojili svůj erb s erbem Lichtenštejnů-Kastelkornů. Po zrušení zábrdovického kláštera koupil kdysi lichtenštejnsko-kastelkornský fideikomisní dům, v němž podle bodu 5 nové kupní smlouvy bydleli nájemníci, od vrchního kamerálního ředitelství dne 7. dubna 1785 za 13 310 zl. svob. p. Josef Freyenfels, přisedící zemského práva, a dne 13. ledna 1786 byl mu dům zaknihován.³³⁾

Úmrtím Marie Jany skončila historie rodu Lichtenštejnů-Kastelkornů a s její osobou uzavřely se tak i spleť, ale zajímavé dějiny jejich brněnských domů.³⁴⁾

³⁰⁾ StA Brno, C 9, sg. 13, čís. 447; G 263, HĀ, čís. 396.

³¹⁾ AMB, rkp. čís. 1705, fol. 14.

³²⁾ V StA Brno v nevelkém fondu E 59, Premonstráti Zábrdovice, není o domu zmínky. Klášterní anály zábrdovické v StA Brno, G 10, čís. 296, nejdou časově tak daleko.

³³⁾ AMB, rkp. čís. 1711, fol. 46.

³⁴⁾ K identifikaci domů jsem použil plánů Brna, uchovávaných v StA, AMB a UK v Brně, dále tištěných seznamů brněnských ulic a domů se jmény jejich majitelů (Jan Křt. Köller – 1779, 1785, J. P. Lemmer – 1794, Ant. Kromer – 1806, nezn. autor – 1818 atd.) a rkp. 1211 v AMB z r. 1748: Rubrica prima deren Häuser in der Stadt und Vorstadt der königl. Stadt Brünn, zachycujícího jména majitelů domů nejen v r. 1748, ale i kolem poloviny 17. století.

Karel Fojtík

NĚKTERÉ POZNÁMKY K SVATBĚ NA BRNĚNSKU A ZÁPADNÍ MORAVĚ V 16. A 17. STOLETÍ

V posledních desetiletích se v etnografii vždy zřetelněji rýsují dva nové okruhy zájmů: na jedné straně se etnografové různých zemí s velkým úsilím snaží postihnout hluboké proměny, ke kterým dochází v životě a kultuře širokých vrstev vesnického a městského obyvatelstva pod tlakem industrializace (a zároveň osvětlit, které prvky tradiční lidové kultury si zachovávají svou životnost a důležitost pro život pospolitosti v nových podmínkách,¹⁾ na druhé straně se snaží objasnit starší fáze vývoje kultury a způsobu života lidových vrstev, na základě analýzy přežitkových dokladů, shromážděných národopisci na vesnicích 18. a 19. století, a jejich konfrontace s údaji jiných pramenů popsat jednotlivé konkrétní formy kultury a života v starších, metodami klasické etnografie nepostižitelných vývojových etapách.²⁾ Hlavní pozornost se tu dosud soustřeďovala k studiu kultury materiální, přinášející doklady nejméně komplikované a nejméně sporné.³⁾ Ostatní stránky lidového života a kultury zůstaly z různých příčin v historické etnografii téměř zcela stranou pozornosti, např. obřady a obyčeje spojené s životem v rodině a ve společnosti. Přitom si nejlepší z historiků záhy uvědomili důležitost spolehlivě shromážděného a interpretovaného etnografického materiálu, zejména pokud jde o nejdůležitější okruhy obřadů a obyčejů – o narození, svatbě a pohřbu – a etnografických závěrů i pro obecnější historická bádání.⁴⁾

Pozornost, kterou obraceli k obřadovým cyklům, mezi nimi pak zejména k sva-

¹⁾ Tyto snahy o zjištění, které prvky z tradiční lidové kultury a života přecházejí jako více nebo méně transformované elementy do nové vývojové etapy, nelze směšovat s tendencemi, které viděly v historickém zkoumání jednotlivých faktů jen cestu k zdůraznění starobylosti některých rysů v životě a kultuře především vesnického lidu (např. u A. Spamera). Jde spíše o postihu důležitých a životaschopných prvků, které se mohou stát důležitým prostředkem upevňování pospolitého života v současnosti.

²⁾ Nikterak nelze souhlasit s názorem, že etnografie se má omezit na studium jenom těch věcí a jevů, které jsou v užívání v současnosti, a ponechat všechny jevy a věci ostatní kulturní historii, jak jej hlásal např. Otto Lauffer (Deutsche Volkskunde. Begriff und Aufgabe. Deutsche Volkserziehung 1934, str. 3).

³⁾ Takového rázu je většina dosud publikovaných prací, např. i poslední publikovaná kniha o Moskvě v 11.–16. století (M. G. Rabinovič: O dřevnj Moskve. Izd. Nauka, Moskva 1964): pozornost, kterou autor věnuje jiným stránkám kultury a života moskevského obyvatelstva, je v důsledku využívaných pramenů nepatrná.

⁴⁾ Nejnázornějším dokladem toho je Niederlův Život starých Slovanů (Praha 1911–1924).

tebnímu, oprávněně vyzdvihovala velikou houževnatost, s kterou se tu udržovaly ve shodě se závažností události, kterou provázely, četné staré prvky. Svatbou se měnilo vzájemné postavení osob v rodině, jež mělo v rostoucí míře svůj odraz také v jejich postavení ve vesnické, v menší míře městské společnosti. Při příležitosti sňatku se stále častěji rozhodovalo zároveň o usedlosti, o osudech všech dětí v rodině, o vzájemném poměru rodiny rodičů k rodině mladých manželů. Potřeby vyplývající z těchto proměn se v různém stupni odrážely v hlediscích, podle kterých byl vyhledáván životní druh, i v ustanoveních dohod, které sňatek doprovázely. Ve svém článku se budu zabývat některými z nich, jak o nich v 16. a 17. století svědčí svatební smlouvy i jiné doklady z venkovských městeček a vesnic na Brněnsku a na západní Moravě.⁵⁾

Obširný svatební obřad, uchovávaný velmi mnoho starých prvků (vyjednávání o vstup do domu nevěstiny rodiny, který nacházela ženichova družina zavřený; vyhledávání nevěsty v komoře, její přivádění a předávání ženichovi, vkládání nevěstiny ruky do ruky ženichovy; odvádění ženicha a nevěsty do komory; převážení nevěsty a její výbavy, „vejpravy“, do domu ženichových rodičů nebo do jiného příbytku, který si ženich připravil; atd.), vykonávali na vesnicích a v městečkách v 16. a 17. století zvláštní svatební funkcionáři, „řečník“, „družba“, „stará svatby“ a „drouzka“, k jejichž povinností patřilo zároveň dbát o zábavu všech početných svatebních hostů, shromážděných k několikadenní hostině. Zpravidla se však neúčastňoval žádný z nich sjednávání podmínek svatebních smluv, jejichž veřejné uzavření bylo nejdůležitější událostí prvního svatebního dne – nebyla-li uzavřena dohoda o hospodářských podmínkách, mohla se svatba rozejít i v poslední chvíli.⁶⁾ K vyhlášení sjednaných podmínek svatební smlouvy se připojoval obřad přivádění nevěsty a jejího předávání ženichovi, považovaný za vlastní uzavření sňatku.⁷⁾ Navzděčuje tomu také stanovení termínu, od kterého platily dohody ve svatební smlouvě uzavřené: bylo to v naprosté většině ode dne, kdy byly uzavřeny a veřejně vyhlášeny, jenom zcela ojediněle se jejich platnost stanovovala až od „požehnání sňatku v kostele“.⁸⁾ Posun jejich platnosti až ode dne uzavření sňatku v kostele je stále častější teprve od sklonku 17. století.

Nejdůležitějším bodem všech svatebních smluv byla ujednání o způsobu, kterým chtěly rodiny rodičů z obou stran pomoci zabezpečit život mladé rodiny. V 16.

⁵⁾ Jsou uloženy ve Státním archivu v Brně (SAB) a Archivu města Brna (AMB). Při této příležitosti děkuji všem pracovníkům obou archivů, kteří mi při vyhledávání potřebného materiálu poskytl cennou pomoc.

⁶⁾ K otevřeným sporům při uzavírání svatebních smluv docházelo zřídka, protože všechny podrobnosti byly předem projednány „smlouvčím“ z příbuzenstva obou stran. Docházelo k nim však přec. Srv. např. Naučení Brněnská Hradištské městské radě dávaná (ed. Ignác Tkáč, Uh. Hradiště 1882), str. 232–233.

⁷⁾ Takto uzavřený sňatek byl církevním obřadem jenom potvrzován. Od „námluv“, jejichž součástí byla dohoda o svatebních smlouvách a v jejichž průběhu „řečník“ vložil nevěstinu ruku do ruky ženichovy, bývala nevěsta často považována za člena ženichovy rodiny a odcházela na jeho usedlost vést jeho hospodářství, zvláště nebyla-li na živu jeho matka a nebylo-li na gruntě jiné dospělé ženy.

⁸⁾ Zcela ojediněle se uvádí církevní sňatek jako termín platnosti smluv (SAB, C 17, č. 5544 – Velké Meziříčí, str. 75b–77a). Jenom zřídka byly svatební smlouvy a s nimi spojené „námluvy“ odděleny od vlastní svatby, „veselí svatebního“. Takový postup byl při svatebním obřadu „Jana, syna Jana Baptisty Kameníka, s poutivou pannou Margaretou, dcerou neb. Jana Petrových z městy Pustiměř za Brnem“. Celou smlouvu však můžeme považovat za neobvykle silně ovlivněnou náboženskými hledisky, nevěstinu stranu zastupoval meziříčský děkan, nevěstin strýc. Také zde však

i ještě v 17. století se tu v různé síle projevoval doznívající vliv života v rodinném nedělu, zvláště častého v selských rodinách na vesnicích. V svatebních smlouvách rodiče slibovali, že přijímají mladou rodinu „na pravý spolek a sstupek“,⁹⁾ že jí chtějí žít při svém stole, budou-li se oba manželé k rodičům uctivě chovat a pomáhat jim při hospodaření¹⁰⁾ a že jí chtějí dopomoci k zakoupení na jiné usedlosti, kdyby se mladí manželé nemohli s rodinou hospodářskou snést.¹¹⁾ S tím souviselo, že věna v hotových penězích slibovali jak nevěstě, tak i ženichovi poměrně jenom velmi málo, odkazující je s nároky na podíl až na rozdíl majetku po smrti rodičů: „pomoc učinili“ mladé rodině nejčastěji příspěvkem do nově zaváděného hospodářství, některým kusem hospodářského nářadí, kusem dobytka, obilím.¹²⁾ Zdá se, že sem občas patřival i společný život staré a mladé rodiny, již předem omezený na kratší časový úsek jako řešení přechodné,¹³⁾ jejich stravování u jednoho stolu, vítané jako velká pomoc mladým rodinám zvláště tam, kde mladí ujali pustou usedlost: k uvedení pusté usedlosti do provozu bylo třeba nejenom určitého značného množství peněz k pořízení inventáře, ale také několikaleté pravidelné pomoci v době, kdy práce vložená do pustiny přinášela jenom neveliký užitek. Právě v těchto prvních letech byla pomoc rodiny rodičů, poskytovaná takovým způsobem, velmi vítána.¹⁴⁾

byl dodržen navykly pořádek svatby, neboť „smlouvy svatební ... v outerej na den sv. Alžběty při vykonání veselí svatebního v městě Meziříčí renovirovaný a publikovaný jsou“ (Tamtéž, str. 122a–123a).

⁹⁾ „... nad to vejše Kateřina Nyklová, máti též Lidmily, z lásky a z své dobré vůle do domu svého svrchu psaného Šimona jakožto zeté ku polovici statku svého toliko svrchního přijímá, tak aby on tu hospodářem byl a živiti se jí pomáhal i spolu s ní toho užíval, a jestli by Pán Buoh na Kateřinu vejš psanou smrt dopustiti ráčil, tehdy při Šimkovi toho všeho svrchního statku polovici zůstati má kromě domu a puol lánu ... a tak toho všeho společně s Lidmilou s manželkou svou užívati mají, a tak summou na pravý spolek a sstupek se pojímají“ (SAB, C 17, č. 10105 – Moravské Budějovice, str. 23, rok 1564).

¹⁰⁾ „... kteroužto Annu svrchu psanej Vavřinec běře sobě ji za věrnou a pravou manželku, podle toho do příbytku otce svého ... v hospodářství za hospodyní, aby spolu v příbytku otce jeho hospodařili a vespolek se živili ...“ (SAB, C 17, č. 10105 – Moravské Budějovice, str. 113–115, rok 1589).

¹¹⁾ „... jim toho, aby při něm až do jeho smrti byli a statečku, kterýž má, opatrovali přeje, a pakliže by při něm zůstati nemínili a živnost sobě jinde oblíbili, uvoluje se Vavřinec Janovi synu svému podle možnosti své hotovými penězi 20 hřiven, k tomu dvěma konimi, jednou branou, jedním pluhem a půl vozem pomoc učiniti, a pakli by předece při něm zůstali a jeho do smrti dochovají, tehdy Jan syn jeho na tom gruntě zůstati a podíl svůj, což by na něj přišlo, v závědku vyraziti má a mocným hospodářem a ona hospodyní oba zůstati mají ...“ (SAB, c 17, č. 3597, – Boskovice, str. 240, rok 1586); „... Pavel vejš psaný synu svému slíbil jest pomoc učiniti k živnosti jeho ... avšak jeho tím od statku svého neodlučuje, i také má ten Pavel syna svého i nevěstu a manželku Tomášovu má je při sobě do dne a do roka chovati a jim stravu dávat i jestliže by jeho poslouchati nechtěli, tehdy aby Tomáš i s manželkou svú se opatřili a se živili, jakž nejlépe rozumějí, a pakli že by jeho poslušný byli, tehdy on jim toho přeje, aby při něm byli, pokudž by se jim koli líbilo.“ (Tamtéž, str. 363.)

¹²⁾ Takovou pomoc přinášeli stejnou měrou nevěsta i ženich: Jan Vitoule, soused z dědiny Chrudichrom, vymínil pro svého syna z prvního manželství při svatbě svatební smlouvou roku 1677 „jednoho koně, půl voza okutého, pluh s železy a jednu krávu“ (SAB, C 17, č. 3604 – Boskovice, str. 241a–241b).

¹³⁾ Jiného rázu byly pravděpodobně případy, kdy starí rodiče živili mladou rodinu při svém stole se zřejmým úmyslem umožnit jí, aby si mladí manželé mohli zahospodřit vlastní peníze. Sem by patřil např. také doklad o rodině Brikcích, uvedený u Z. Wintra: Remeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách, Praha 1909, str. 344.

¹⁴⁾ O nesnázích, spojených s ujetím pusté usedlosti, svědčí nejlépe častý odchod nového hospodáře, i lhůty, které takovým hospodářům poskytovaly vrchnosti.

Podmínky 16. a začátku 17. století, kdy mladá rodina velmi často zůstávala ve svazku rodiny rodičů některého z manželů, podržujících ve svých rukou moc nad hospodářstvím až do smrti, a kdy tedy nový člen rodiny, zejména snacha, měl na usedlosti důležitost v první řadě jako další pracovní síla, působily spolu s oddalováním naděje na větší peněžní přínos při udržování hledišek, rozhodujících při vyhledávání ženicha nebo nevěsty v starším období.

V první řadě se přihlíželo k jejich pracovitosti a poslušnosti. Na malé vesnici a v městečku, kde soused důvěrně znal nejen souseda, ale všechny spoluobyvatele vesnice, kde nebylo tajemství, kterého by dříve nebo později neznala celá vesnice, kde se pravidelně konaly při různých příležitostech, např. při letnicích, žertovné „soudy“, nebylo možno vlastnosti předstírat. Avšak ani v početných případech sňatků mimo vlastní vesnici, kdy nebylo bezprostřední znalosti ženicha nebo nevěsty z každodenního pozorování, nebyl stav o mnoho jiný. K námluvám a k jednáním o svatební smlouvu docházelo zpravidla po delších vzájemných stycích, nežádka po podrobném doptávání rodin obou stran, začínajících setkáními při různých příležitostech – v trhu, v kostele, na pouti, ale také na panské robotě, vykonávané společně poddanými z několika vesnic. Velký význam při vyhledávání nevěsty a při ověřování výhodnosti zamýšleného sňatku měli příbuzní obou rodin, žijící v různých vesnicích, i setkání při různých rodinných i výročních příležitostech, k nimž se shromažďovali hosté z širokého okolí. Velký význam v tomto ohledu měla zejména svatba, při které se setkávali sourozenci a vrstevníci ženicha i nevěsty jako jejich mládenci a družičky, např. na Brněnsku. Není jisté bez významu lidový výrok, že při jedné svatbě se již chystá další.

Zahájení veřejných jednání o sňatku mezi dětmi obou rodin předcházelo období bedlivého pozorování a prohlídky hospodářství ženichova i nevěstina otce, i delší nebo kratší známost mezi oběma mladými lidmi, která rovněž při pravidelných návštěvách (v našich krajích nejčastěji v úterý, ve čtvrtek a v neděli, řidčeji také v sobotu) poskytovala dostatek příležitostí k takovému seznámení. Schopnosti mladých byly při tom velmi často měřeny výsledky hospodaření starých, neboť „dcera nemnoho lepší bývá nežli matka“ a „podobné sobě syny mievá otec“.¹⁵⁾

Dbalo se, aby ženich nebo nevěsta nebyli příliš mladí,¹⁶⁾ aby si byli rovni věkem i zámožností, neboť rovné k rovnému se táhne,¹⁷⁾ „nerovná spřež neráda spolu dobře táhne“,¹⁸⁾ a aby se spolu před sňatkem dobře znali. K sňatku neměli být nuceni, nesměli se však také k němu zavazovat bez vědomí nebo dokonce proti vůli rodičů.¹⁹⁾

Jak již nahoře podotčeno, nebývalo věno selské nevěsty valné; i když v každé

¹⁵⁾ V. Flajšhans, Česká přísloví I, Praha 1911, sloupec 1296; II, 1913, sloupec 183.

¹⁶⁾ „Ještě mléko mateřino na bradě, a chce se ženiti“ (J. A. Komenský: Maudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům. Vydal J. V. Novák, Praha 1901, str. 70). Na druhé straně se však nemělo dlouho se sňatkem odkládat – „dospělé dcery v domě a přezrálé ovoce na dvoře časem zčervívají“ (Flajšhans, I, sloupec 103).

¹⁷⁾ Komenský: Maudrost . . . , str. 70.

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 47.

¹⁹⁾ „Jestližby bez vědomie aneb proti vuoli otcově a mateřině dcera muže sobě pojala . . . o to žalobu v sůdu od přátel když bude vznešena . . . tehdy ona i ten muž z starého obyčeje královského jsúc zahrabáni . . .“ (Majestas Carolina, ed. Fr. Palacký, Archiv český III, Praha 1844, str. 159). Praxe ovšem nikdy nebyla tak krutá, jak nasvědčují poznámky v některých soupisech obyvatelstva, svědčící, že „dcera se vdala bez vůle“.

svatební smlouvě je řeč o jejím majetku, do kterého uvozovala svého ženicha „jako plnomocného hospodáře“, přinášela do společného života nejčastěji „vejpravu“, svou výbavu. Bývala to u selské nevěsty zpravidla jedna nebo dvě krávy, „jedno nebo dvě lůže šatů“, považovaných již v 16. století za neodmyslitelnou součást nevěstinské výbavy (tento názor se nezměnil ani do poslední doby, namnoze ani v městech).²⁰⁾ Krávu, kterou dostala věnem, nepochybně sama vyváděla z chléva, vystlaná postel byla zajisté, podobně jako po dlouhou dobu později, nejdůležitějším kusem výbavy, převážené z domu nevěstina do domu ženichova po svatbě. Pevnou součástí výbavy, předepsanou stejně přísně jako „ložní šaty“, byly „šaty truhelní“ neboli „roucho skřinné“, jež zpravidla byl ženich povinen vrátit nevěstiným rodičům, jestliže nevěsta do roka po sňatku zemřela.²¹⁾

Jiný byl stav v rodinách řemeslnických, v kterých již v průběhu 16. století pronikala hlediska jiná, výše oceňující velikost věna, „přínosu“, kterým obě strany přispějí do nového hospodářství. Svatební smlouvy tu velmi často ukazují sňatky uzavřené pro věno, pro společenský vzestup ženicha, jenom velmi zřídka nevěsty.

Pevnou součástí ženichova přínosu bylo již koncem 16. století jeho řemeslo, „kterému se ctně a řádně vyučil a doučil“ (na vandru), v některých případech úspory, které měl, a zadržovaná mzda, kterou nevyzvedal u své mistrové, své nevěsty.²²⁾ Jiného majetku zpravidla neměl. Naproti tomu řemeslnické nevěsty, zejména šlo-li o vdovy po řemeslnických mistrech, přinášely do manželství i značná bohatství. Nerovnoprávnost obou stran si někdy přesně uvědomovaly, zdůrazňujice ve svatební smlouvě, že „přihlédajice více k lásce nežli k statku“.²³⁾ Ze svého majetku si velmi často vymínovaly namnoze značné částky k samostatnému rozhodování, patrně jako pojištění nároků dětí z předchozího manželství, ale také jako prostředek nátlaku na manžela. Ústup od starých kritérií při volbě manžela a pronikavý pokles ingerence rodičů, zejména rodičů ženichových, tu probíhal mnohem rychleji než v rodinách selských.

Zdá se však, že sňatek s řemeslníkem, zvláště řemeslníkem usazeným v městečku, považovaly za velmi výhodný i zámožnější rodiny selské. Nasvědčuje tomu skutečnost, že se i v selských rodinách podvolovali k vyplacení věna v hotových penězích, jestliže se možnost takového sňatku naskytla, a že se nadto zavazovali k pravidelné podpoře mladého manželského páru. Působilo zde nepochybně vysoké

²⁰⁾ Také zámožná měšťanská nevěsta-vdova vymínila v roce 1692 v Brně při své svatební smlouvě „denen zwey Töchtern, wenn sie sich verheurathen oder sonst ihren Standt verändern sollten einer jedwegen ein cheliches Brautheth mit zwey Ueberzug . . .“ (MAB, A II 3, rkp. 1843, str. 138a).

²¹⁾ „ . . . pakli by táž Anna do téhož času do dne do roka z tohoto světa smrti sešla, roucho skřinné, jakož obyčej, mateři neb přátelům jejím vydáno bez odtahuov a všelijakejch vejmluv zase navráčeno bejtí má“ (SAB, C 17, č. 10105 – Mor. Budějovice, str. 18, rok 1561); podobně v roce 1604 si nevěsta vymínila „z oddílu svého truhelní šaty“, kdyby zemřela „prve dne a roku“ (Tamtéž, str. 299–300).

²²⁾ „ . . . poctivý mládenec ženich budoucí manželce své předně poctivé řemeslo své, kterémuž se ctně a řádně vyučil i doučil, a k tomu poněvadž u ní více než rok za tovaryše dělal, začož nic nevzal, a nad to vejše z spravedlnosti své, kteréž sobě po rodičích svých náležitou má . . .“ (SAB, C 17, č. 5544 – Vel. Meziříčí, str. 37b–38a). Ojedinele byla vyslovena podmínka dodatečné práce pro nevěstinu matku: „ . . . podle dobrovolného svého uvolení a připovědi povinen bude u paní mateře k ruce a k dobrému jejimu do roka pořád zběhlého dělati a jakožto na věrného zete náležeti bude všelijak jí k živnosti napomáhati“ (Tamtéž, str. 20b–21a).

²³⁾ SAB, C 17, č. 5544 – Vel. Meziříčí, str. 130a.

společenské hodnocení většiny řemesel – vyučení řemeslu a vystrojení „svačiny“ mistrům při doučení bylo u selských sirotků považováno za dostatečné vybavení a zaopatření syna i na velké usedlosti.²⁴⁾

Také v řemeslnickém prostředí však zůstaly živé představy o náležitém vybavení nevěsty „vejpravou“, o předmětech, které jsou nepominutelnou součástí výbavy. V sestavení výbavy řemeslnické a selské nevěsty nebylo prakticky rozdílu: u obou byly nejdůležitější její součástí „ložní šaty“ – rozdíl byly jenom v počtech kusů, které měla nevěsta dostat. Je pravděpodobné, že v tomto množství určité rozdíl už byly, v některých případech se zdůrazňuje povinnost rodičů vybavit dceru „vejpravou, jak se na městkou dceru sluší“.²⁵⁾

Hlediska uplatňovaná v 16. a 17. století v selských rodinách při výběru manžela (a opouštěná již v průběhu 16. století v rodinách řemeslnických) se začala pronikavě měnit na přelomu 17. a 18. století. Změny v rodinném hospodářství, stále častější vyměňování výměnku odstupujícímu hospodáři a časnější předávání usedlosti mladému manželskému páru spolu s povinností vyplácet dědické podíly (v jiných případech nutnost zavést hospodářství na oddělené půdě, nutnost vybavit nové hospodářství inventářem, budovami atd.) zvýšily ohledy na majetkovou stránku sňatku, potlačily ohledy na osobní kvality partnera. Tento obrat v hlediscích se prohluboval po celou další dobu a dosáhl vrcholu koncem 19. a začátkem 20. století.

²⁴⁾ „... totiž aby sirotky po Janovi Jírovým pozůstalé při sobě choval a opatroval, pacholata řemeslu vyučil a svačinu vykonal, děvčatom pak jedne každé krávu a s lůže šatů vydal a když k místu přijdou, veselí a vejpravu náležitou učinil“ (SAB, C 17, č. 3597 – Boskovice, str. 328, r. 1595).

²⁵⁾ „Naproti tomu pak pan Šimon Neškodnej pro poslušnoství Kateřiny dcerky své všecknu vepravu, jakž na městkou dceru náleží, vydává, tím jí z statečku svého neodděluje...“ (SAB, C 17, č. 10105, str. 250–252, r. 1600).

Josef Macůrek

BRNO, BRATISLAVA A TRNAVA V 2. ČTVRTI 16. STOLETÍ

Dosavadní syntéze dějin města Brna jsou nepochybně nevyhovující a zastaralé. Je třeba syntéze nové, která by vyhovovala novým potřebám soudobé vědy a společnosti.¹⁾ Monografie a studie, otiskované v přítomné době ve sborníku „Brno v minulosti a dnes,²⁾ směřující k tomu, aby se přispělo k novému, lepšímu vylíčení brněnské historie, přinesly jistě mnoho nových poznatků a velmi důležité dílčí výsledky. Ale studie ty se soustřeďují zatím – a to právem – především na vnitřní dějiny města. Stále nám scházejí (v syntetických i monografických pracích) pohledy na postavení města Brna v širším československém i středoevropském prostředí i na vztahy či styky brněnského prostředí se širším československým i středoevropským zázemím. Ani z českých ani ze slovenských prací se nedovídáme vcelku nic o poměru města Brna k slovenské půdě či naopak.³⁾ Jestliže ke vztahům jiných moravských a českých měst ke Slovensku máme dnes již velmi četné doklady,⁴⁾ o Brně to říci nelze. Až na dva listy otištěné ve dvou pramenných publikacích naší doby,⁵⁾ nebyla tato otázka dosud ventilována.

A přece v chystaném novém celkovém zpracování dějin města Brna neměl by obraz místa Brna v československých vztazích či v celém středoevropském území chybět. Taková úvaha neměla by chybět, uvědomíme-li si, že jde dnes o druhé naše největší město, které se také v minulosti podílelo na hospodářském, politickém i kulturním vývoji českém i slovenském, ani v celkových dějinách československých či slovenských.

Článek tento chce dát k takovému zpracování podnět. Týká se jen nepatrného úseku dějin, tj. druhé čtvrti 16. století. Doba tato nebyla zvolena nahodile; stalo

¹⁾ K tomu viz J. Dřimal, Stav a úkoly badání o dějinách Brna. Brno v minulosti a dnes II, 1960, str. 252 ad.

²⁾ Sv. I–VI, Brno 1959 ad.

³⁾ Trnava 1238–1938, Trnava 1938. – Slovanská Bratislava I/III, Bratislava 1948–50 a tam citovaná literatura.

⁴⁾ Br. Varsík, Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia, Bratislava 1956. – J. Macůrek-M. Rejnuš, České země a Slovensko ve století před Bílou horou, Praha 1958.

⁵⁾ B. Varsík, l. c., str. 223 (list Gregora Šibala Holého), J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c., str. 173 (list m. Brna Trnavě z r. 1515).

se tak spíše záměrně. Stalo se tak jednak se zřetelem k povaze jedné části vědecké práce vedoucího městského archivu v Brně doc. dr. J. Dřímala, jednak se zřetelem ke zvláštnímu ovzduší, které v řečené době nastalo v městě Brně působením několika skutečností: vlivem dvou vnitřních dohod z let 1520 a 1526, které přinesly výhody – po úporných zápasích brněnské obce s brněnským patriciátem – brněnskému řemeslnictvu a zčásti i městské chudíně, a po zrušení těchto dohod Ferdinandem I. ve prospěch brněnského patriciátu r. 1527.⁶⁾ – Nelze tu nezpomenout ani jiných dvou soudobých událostí velkého mezinárodního dosahu: osudného příchodu Habsburků do českých zemí i na Slovensko r. 1526 a neméně osudného posunu moci osmanských Turků do střední Evropy, do blízkosti Slovenska a vlastně i Moravy r. 1529 i v letech dalších.

V tomto pozadí se pozornost soustřeďuje v této úvaze na město Brno na straně jedné a na dvě analogická významná, tzv. královská města na straně západoslovenské, tj. Bratislavu a Trnavu, které si v této době podávaly ruce – navazující ostatně na předchozí minulost – s řadou měst moravských, slezských i z vlastních Čech.⁷⁾

Prameny, které se vztahují k těmto stykům dvou západoslovenských měst a Brna v řečené době, jsou kusé. V archivu města Brna je pro 16. století jen několik zmínek, které přihlížejí k obchodním stykům s Podunajím. Více pramenů – a to zejména přípisů se strany města Brna na Slovensko – je v archivech slovenských, v Městském archivu v Bratislavě, v Městském archivu v Trnavě, event. i ve Státním archivu v Budapešti (Országos levéltár). Ale i tu jde jen o pouhé zlomky někdy daleko hojnějšího archivního materiálu. Další závada v pramenech spočívá v tom, že listy města Brna i jiných moravských měst, které tu i tam nacházíme, nemají protikorespondence, tj. listů vyšlých z Trnavy či Bratislavy do Brna. Taková protikorespondence jistě kdysi v moravském prostředí byla, ale se nezachovala. Jsme tudíž informováni o vzájemných vztazích Brna, Bratislavy i Trnavy jen z jedné strany. A brněnská korespondence adresovaná na Slovensko, nemůže vždy sama o sobě poskytnout oporu pro vytvoření pevného dějinného obrazu ve věci povahy, kvantity i kvality všelikých vztahů, styků i souvislostí.

Pokud jde o jiný druh pramene, který se objevuje v slovenském prostředí i v archivu budapeštském, tj. tzv. třicátková registra,⁸⁾ která zachycovala příjmy (clo) ze zboží dováženého i vyváženého, a která jinak mají velkou cenu stejně pro poznání dálkového obchodu jako pro poznání povahy výroby na té či oné druhé straně, máme před sebou pramen z hlediska brněnského prostředí zase velmi zlomkovitý, který k naší otázce poskytuje jen nepatrné údaje. Řečená registra se týká především směny zboží mezi západoslovenským a východomoravským územím; o rázu, výši brněnské výroby a o brněnském dálkovém obchodu nelze se z nich náležitě poučit. Více bylo by možné získat ze záznamů tzv. handsgrafů, tj. výběrčích třicátek působících v Hustopečích,⁹⁾ důležitým to místě ležícím na obchodní cestě vedoucí ze Slovenska směrem k Brnu. Ale záznamy hustopečských hands-

⁶⁾ J. Dřímál, Sociální boje v Brně v 20. letech 16. století. Brno v minulosti a dnes I, str. 221, 267.

⁷⁾ B. Varsík, l. c. – J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c.

⁸⁾ Třicátky na cestě bratislavsko-stupavské z r. 1541 v Országos levéltár odd. Museum Törzsa, Budapest. – K třicátkovým registrům viz J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c., Z. Konečný, Příspěvek k problematice moravsko-slovenských obchodních vztahů v 1. polovině 16. stol. ČMM 1952, str. 374 ad.

⁹⁾ J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c., str. 67 ad.

grafů spadají vesměs až do doby další, takže pro řečenou naši dobu nepřicházejí v úvahu.

Přestože prameny k našemu tématu i údobí jsou velmi kusé, přece můžeme i z nich získat buď jak buď cenné poučení pokud jde o obchodní i jiné vztahy města Brna s oběma západoslovenskými městy i pokud jde o věci jazykové či národnostní povahy. Některé brněnské listy či listy z okolí Brna např. z Hustopeč, pokud se vztahují k městu Brnu, jsou psány jazykem českým.¹⁰⁾ To je symptomatické, jak se zřetelem k národnostním poměrům na půdě brněnské v 1. polovině 16. století, tak z ohledu na představy existující o Brně i jeho okolí na straně západoslovenských měst. Český ráz těchto listů není nepochybně ani v tom ani v onom směru bez významu. V té souvislosti zaujme i list autora zřejmě slovenského původu z r. 1541, vyšlý z pera nějakého Gregora, pocházejícího z Trnavy,¹¹⁾ který byl usedlý v Brně, udržoval nadále styky s Trnavou i se svou rodinou tam žijící, a vlastní rukou se obrátil v rodinných majetkových věcech na své rodné město. List jeho je psán až na 2–3 slovákismy v jazyku českém, a to s jistými moravismy. Skutečnost tato svědčí stejně o tom, že se šíl se svým novým brněnským prostředím, jako i o tom, že české okolí na něho nepochybně působilo.

Jiná část korespondence města Brna či města Hustopeč, adresovaná v 1. polovině 16. století směrem na Slovensko je psána – nepochybně ne tolik vlivem váhy německého živilu v Brně jako spíše se zřetelem k určité módě běžné často i ve styku města Olomouce se Slovenskem – v jazyku německém.¹²⁾ Ale německý ráz těchto listů nás nese mást při posuzování a hodnocení rozličných jevů. Neboť i v německých listech města Brna adresovaných Bratislavě se objevují česká příjmení osob (např. Khrenn – zřejmě Křen –, Stantku – zřejmě Staňků), důležitých to činitelů ve vztazích města Brna se Slovenskem v 1. polovině 16. století. Šlo tu o lidi pocházející, jak se zdá, ne z kruhů vládnoucí vrstvy patriciátu, ani z městské, sociálně závislé chudiny, ale z třetí, a to největší skupiny obyvatel města Brna 1. pol. 16. stol., tj. z řad živnostníků a řemeslníků, kteří se skládali v jiné části z českého živilu, kteří vyráběli samostatně, provozovali v Brně živnost a byli zapojeni na vnitřní i dálkový obchod brněnský se západoslovenskými středisky. Jsou tu dále (např. v listu města Brna adresovaném do Bratislavy r. 1521)¹³⁾ zmínky o Janu Munkovi z Ivančic, proslulém brněnském městském písaři,¹⁴⁾ jehož brněnská městská rada užila (r. 1521) jako svědka ve svém styku s Bratislavou.

¹⁰⁾ Např. přípis moravského sněmu z Brna Bratislavě r. 1532, list města Brna Trnavě z r. 1541, list Hustopečských Trnavě ve věci brněnského vyššího práva z r. 1541 Trnavě (viz přílohy).

¹¹⁾ List tento vydal Br. Varsík v paleografickém znění l. c. č. 123, str. 223/4. V přepise diplomatickém, který je zde uveden v příloze, znění listu vypadá zcela jinak.

¹²⁾ Např. přípisy města Brna Bratislavě z 3. 1. a 18. 4. r. 1521 (MA Bratislava, orig. Missiles), přípis města Brna Trnavě z 6. IX. r. 1515 (viz J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c. č. 1, str. 173).

¹³⁾ Brno Bratislavě 3. 1. 1521 (MA Bratislava, orig. Missiles), lat. regest: Judex et jurati civitatis Brunensis referunt senatui de fassione testis Johannis Munka scribae ratione contractus inter Johanne Cleem et uxorem eius Dorotheam facti pro actione Michaelis, Martini et Barbarae Khlee contra Dorotheam Klein, novercam ipsorum mota necessaria.

¹⁴⁾ O Janu Munkovi viz: Archiv města Brna, Praha 1956, str. 179. – J. Dřímál, Sociální boje v Brně ve 20. letech 16. století. Brno v minulosti a dnes I, str. 232. – Týž, Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské. Brno v minulosti a dnes III, 1960, str. 93 ad. – Srovn. též list Kašpara, písaře na Beckově Janu Munkovi, písaři města Brna 31. 3. 1529, Beckov, uveř. J. Macůrek-M. Rejnuš, České země a Slovensko ve století před Bílou horou... Přílohy č. 2, str. 173–4.

Podívejme se nyní, oč šlo podle zachovalých pramenů při styku Brna a obou západoslovenských měst v 2. čtvrti 16. století?

Nepřehlízíme-li k starší zakázce stavby městských hodin v Trnavě z r. 1515 brněnským hodinářem,¹⁵⁾ byly v popředí styků záležitosti obchodní. Ačkoliv město Brno v 15. i v 1. pol. 16. stol. se ocitalo v postavení města poněkud stagnujícího, v němž docházelo na rozdíl od jiných moravských měst, která byla hospodářsky často životnější, k jistému poklesu intenzity hospodářského života,¹⁶⁾ dovidáme se z uvedených pramenů o brněnském dálkovém obchodu, souvisícím jistě s vnitřním ruchem a s vnitřní zbožní výrobou, o brněnských měšťanech, kteří obchodovali s Trnavou či s Bratislavou. Byli to např. příslušníci brněnských řemeslnických a obchodních rodin asi německého původu, Pashingerů a Acherlů (Volf Pashinger, Petr Acherl.)¹⁷⁾ Není pochyby, že seznam těchto obchodníků bylo by možno rozmnožit o jména jiná, a to zejména o jména česká, o nichž byla zčásti zmínka už dříve.

Také předměty obchodu známe jen zčásti. Platí to např. o obchodním podnikání Petra Acherla, který zakoupil (podle bratislavsko-stupavských třicátkových register z r. 1541) na západním Slovensku ovce (280 kusů) a vyvážel je po bratislavsko-stupavské cestě směrem na Moravu.¹⁸⁾ – U druhého jmenovaného obchodníka, tj. u kloboučnicka Volfa či Wolfganga Pashingra povahu dováženého či vyváženého zboží z příslušného pramene nepoznáme. Píše se tu o „peněžní sumě“, kterou trnavský obchodník jménem Januš Barát dlužil v Brně a o jejíž proplacení brněnský obchodník Pashinger se domáhal prostřednictvím brněnské městské rady v Trnavě.¹⁹⁾ Nešlo tu zřejmě, jak vysvětluje také z povahy analogických pohledávek vymáhaných na západním Slovensku prostřednictvím rozličných moravských městských rad,²⁰⁾ o vypůjčený peněz, nýbrž o sumu dluženou za odebrané zboží. Uvážíme-li, že Pashinger byl kloboučník, byly předmětem jednání nepochybně dluhy za prodané klobouky, tj. za zboží, které mělo ve vývoji brněnské výroby 15.–16. století neveselý, už tradiční význam.

Snad už z těchto několika případů z 2. čtvrti 16. století lze uzavřít, že obchod

¹⁵⁾ Brno Trnavě 6. IX. 1515 (J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c., str. 173 č. 1, adresa města Brna, která v řečené publikaci chybí, zní takto: Den ersammen und weissen burgermeister und ratt zu Thorna, unsern guetten frondten).

¹⁶⁾ J. Marek, Lidnatost Brna 14.–16. století. Brno v minulosti a dnes II. 1961, str. 125 ad.

¹⁷⁾ O Petru Acherlovi J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c. str. 80. – O Wolfgangu Pashingrovi zmínka v pozdějším listě města Brna Trnavě ze dne 24. 8. 1554 (MA Trnava): „Wolff Pashinger hutter, unser mitwohner, anzaiger ditz brieffs“.

¹⁸⁾ J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c. str. 75, 80.

¹⁹⁾ Brno Trnavě 24. 8. 1554 (MA Trnava): „Wolff Pashinger . . . zu uns erschienen, gebent uns zu vernemen, dass ihm Janus Baratt seeliger weylend E. W. mittbürger ein summa geldes schuldig verblieben, welche ihm von der verlassenen wyttib als besitzerin des verlassen guets obgedachtes Januschn bishero nicht betzahlt werden, bittund uns auf demüttigist, im ahn E. W. ein furschryft zuvorgünstigen und fürbitt zuthuen, damit ehr durch E. W. hulf dester fürderlicher zu seiner bezahlung kummen mocht. Darumben besonder lieben herrn und freundt, weil dan zuvordachter Wolff Pashinger, daneben sich seines unvormuges und armutt beklaget und angetzaygtt, das ein rechtmüssige aufrichtige schuldt ist, hiemitt unser gantz freuntlich ansinnen und bitt. E. W. wolle in ansehung der gerechtikhait und unserer fürbitt obgedachten Wolff Pashinger verhilfflich sein, damit ihm on langen und weitheren abschub von obgedachtes Januschen verlassener wyttib die bezahlung solcher ausstheunder summe ernötige, dadurch er ferner nicht in unkost, schaden und versaumnus eingetragen und gebraucht werde . . .“

²⁰⁾ J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c., str. 110 ad.

Brna se západním Slovenskem spočíval v řečené době jednak na vývozu průmyslových či řemeslných výrobků (hodin, klobouků), jednak na dovozu zemědělských výrobků (ovcí) ze Slovenska, jichž bylo potřeba ne tolik k zásobování obyvatelstva jako spíše v rozvoji soudobé brněnské průmyslové (soukenné a kloboučnické) výroby. Toto zjištění platí ostatně nejen pokud jde o město Brno. Tento ráz dovozu a vývozu byl (v 1. pol. 16. století i později) běžný také ve styku jiných moravských měst se Slovenskem.²¹⁾ Pokud jde o města západomoravská, např. o Jihlavu, jsou zprávy o exportu jihlavského piva do Trnavy.²²⁾

Z uvedených pramenů vysvítá také, že zboží prodané v Brně nebylo vždy hotově placeno, nýbrž že bylo dáváno slovenské straně na úvěr. To nebylo běžné jen v Brně. To byl zvyk udržující se také v soudobém obchodním styku jiných moravských, slezských i českých měst s městy slovenskými.²³⁾ Jako jinde, také v Brně městská správa zaručovala se za řádné splacení dluhů a vymáhala, nestalo-li se tak včas, přímým jednáním se slovenským prostředím likvidací pohledávek. Užívání úvěru v obchodním styku byl zjev běžný nejen v obchodním styku moravsko-slovenském. Objevovalo se v 16. století i jinde, tak např. v obchodním styku českých zemí a Krakova. Jako v našem případě, tak i jinde bylo tomu asi proto, že nebylo po ruce dostatečné peněžní hotovosti. Vadila také různost mincí na té či druhé straně. Bylo nebezpečí ztrát při dopravě peněz. K úvěrovým akcím se sahalo jistě i proto, že mezi prodávajícím a kupujícím vládlo ovzduší důvěry. Neplacením dluhů se obchodník o tuto důvěru připravil, ochromoval by svou výrobní i obchodní činnost a vystavoval by se nebezpečí soudního stíhání.

Ze se k takovému soudnímu stíhání – a to nejen v obchodních, ale i v jiných deliktech – ve styku Brna či jeho okolí např. s Trnavou sahalo, svědčí události z r. 1541, kdy došlo k soudním sporům mezi Trnavou a Hustopečemi u Brna, které byly též úzce zapojeny na obchodní styk s trnavským prostředím,²⁴⁾ a kdy Trnava se obrátila na Hustopeče ve věci svých nějakých „práv“. Poněvadž vyšší „právo“ Hustopečských bylo v Brně, a s odvoláním od soudu Hustopečských se šlo do Brna, ocitla se na jevišti – ve sporu Trnava a Hustopečských – také brněnská městská obec. Trnavští se na ni obrátili – nevyznajíce se asi v rázu tamějšího soudního ří-

²¹⁾ Tamtéž, l. c., str. 107 ad.

²²⁾ Město Jihlava Trnavě 5. V. 1544 (MA Trnava, orig. Missiles): „... Aliquot vasa cerevisia per duos concives nostros Vestrae Dominationi transmittenda curavimus... omnibus tribus plaustris cerevisiae civitatis nostrae Iglaviensis, ad Dominationem Vestram dirigimus... perpensis propter viae longitudine non parvis sumptibus de pretio (ut par est) condigno conveneritis...“ – Jihlava Trnavě 28. IV. 1544 (Tamtéž): „... Tria plaustra cerevisia onerata prope diem ad vos adferent (cives Bartholomeus Patko et Nicolaus Bulico Ianius)... de pretio competenti convenire et in posterum pro lubitu concludere poteritis...“

²³⁾ J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c. str. 110.

²⁴⁾ Hustopečti Trnavě r. 1530 (MA, Trnava, orig. Missiles, tu zmínka o měšťanu hustopečském Valentínu Letovském), tíž Trnavě r. 1541 (MA Trnava, viz přílohu č. 3). – Šimon Pekař Trnavě Hustopeč 13. VI. 1541 (MA Trnava, orig. Missiles): „Službu svú vzkazují, moudrý a opatrněj pane Emriče. Zdraví dobrého přál bych vám rád. A oznamují vám, že mi skrze pána rychtáře oznámeno jest, že ten ortel, co se vás a Kitlara s Ihlavy dotýče, již pod rukama zde u panuov mých jest. A protož se vám oběma stranám pro vyslyšení toho ortele rok pokládá od pana rychtáře a pánuov mých vod tohoto pátká přes tejdén na den svatého Jana Křtitele(!). Tím se spraviti můžete a na odpověď žádám psaním od vás po tomto poslu. Dán v Hustopečích v pondělí po Svaté Trojici léta 1541. Šimon Pekař, váš rukojmě.“ Adresa: „Moudrýmu a opatrnýmu panu Emričovi, měšťaninu města Trnavy, příteli mému dobrému.“ – Týž Emrič objevuje se i v jednání mezi Brnem, Trnavou a Hustopečemi, viz příl. 4.

zení nebo chtějíce asi Hustopečské zaskočit vlivem Brněnských – aby v Brně vynesli rozsudek dříve nežli tak učinil soud hustopečský. Jejich úsilí nevedlo k ničemu a brněnská městská správa mohla Trnavě právem odpovědět – majíc ohled na Hustopečské i zachovávajíc solidaritu s nimi – že pře musí být napřed rozhodnuta v Hustopečích, a že v Brně se mohou vyslovit o věci jen tehdy, až by ortel byl v nižším soudu vyřčen a až by odvolání proti němu došlo do Brna.²⁵⁾

Při obchodních stycích a při vymáhání pohledávek či při řešení všelikých vzájemných sporů nezůstalo. Cestou za řemeslem a obchodem se dostávali brněnští i západoslovenští jednotliví řemeslníci a obchodníci – dříve i v 16. století – hned na tu, hned na druhou stranu. Docházelo k vzájemné fluktuaci a byly navazovány příbuzenské vztahy. O tom všem se dovídáme, pokud jde o Brno a řečená západoslovenská města nikoli přímo, nýbrž teprve při řešení pozůstalostí po zemřelých příbuzných.

S prvním takovým případem se stýkáme podle zachovalých pramenů počátkem 20. let 16. století (1521), kdy brněnský měšťan Jakub Khrenn (zřejmě Jakub Křen) se přimlouval v Bratislavě u městské rady za 3 sirotky, pozůstalé po jeho bratru Janu Křenovi, který žil v Bratislavě, tam měl obchod a po něm tam zbyly po jeho smrti majetky.²⁶⁾ Je vidět, že šlo v tomto případě zřejmě o fluktuaci z Brna do Bratislavy nežli naopak. Příslušník brněnské rodiny Křenů se zřejmě usadil v Bratislavě a účastnil se tam obchodního i jiného ruchu. – Jiný, už méně jasný případ fluktuace souvisí s nějakým obchodníkem, zaznamenaným pod jménem Staňků, o němž se dovídáme zase při styku Brna s Bratislavou (r. 1541).²⁷⁾ Je zřejmé, že tu jde spíše o české nežli slovenské jméno. Méně je zřejmé, zdali tu šlo o měšťana brněnského či o obchodníka pocházejícího z jiných míst Moravy, který do Brna i do Trnavy s účely obchodními jen zajížděl. Ať tak či onak, jmenovaný se zapojoval do obchodních vztahů mezi Brnem a Bratislavou a třeba ho v té souvislosti uvést. V Brně často dlel, přicházel tam za obchodem, získal si důvěru v brněnském prostředí, ale nakonec zanechal tam – nepochybně v souvislosti se svými obchodními transakcemi i s odebráním brněnských výrobků – značný dluh

²⁵⁾ Český list města Brna Trnavě 26. 5. 1541 (MA Trnava) viz v příloze č. 3.

²⁶⁾ Jakub Khren, mitpurger zue Brun denn ersamen fursichtigen hochweisen herrn burgermeister und ratt der stadt Prespurgh, meinen gonstigen herrn (MA Bratislava, orig. Missiles): „Ich hab vernumen, wie Hanns Khren, mein prueder, mit tod bey euch ist verschiden und drey waysen nach im verlassen. Den ayn mit nomen Hurttten denn den hab ich bey mir, als E. W. villeicht wissen tregt. Auch genant mein brueder geschafft gethon, pitt E. W. mit hohem fleis, wellet dy waisen befolhen haben in handthaben nach billigkheit. Auch pitt ich E. W., wellet den weingartn verkhaufen auf das tewrest, der mer drumb gibt und des vaiten tail, pitt wellet E. W. beholten pis auf seines tzukhumbft und alles was im tzugepurt, damit im nichts verrukt wurt...“

²⁷⁾ Purkmistr a rada města Brna městu Bratislavě ve věci dluhů měšťana Stantku (Staňků) MA Bratislava, orig. Missiles: „Eur schreiben mit seinen inhalt haben wir vernumen, betrefend den Stantku mit seiner hausfrauen einer schuld halben. Sobenanter Stantku, sein hausfrau eur frauen schwiriger laut eures antzaigen zu thuen ist, fuegen wir hiemit euch zu wissen, das gemelter Stantku, sein hausfrau nie unser zugesagter noch auf genummer gewesen sindt, sonder hie ab und zue gefaren, maut wie ander gest entricht, nun aber kurtz verschiener zeit von unser mitwonern aufgeborgt. Und da sych umb etlich hundert gulden eingeschuldigt und also von hinnen verrukt, auch denselben unsern mitwonern zugesagte bezalung nicht beschehen, darumb sy den den bemelten Stantku sain hausfrauen geursacht worden, in das lant zu Hungern noch zu ziehen, aber derselben nicht bekhunt, wo er aber bey uns sess und wonhaftig weerd, wollten wir auf euer bitt uns gantz freuntlich verhalten also ungezwaifelt weitir euch der sachen nach zurichten haben, das wir euch in besten nit verhalten haben wollen.“

ve výši několika set zlatých. Tato skutečnost se stala předmětem jednání mezi brněnskou a bratislavskou městskou správou. Ochota k nápravě se projevovala tu a tam; o výsledcích všeho jednání nelze však nic říci.

Zvláštní svědectví o fluktuaci mezi Trnavou a Brnem, a to směrem z Trnavy do Brna vydává vlastnoruční list nějakého Gregora (Krekora), syna Jana Holého, zvaného Šibala z r. 1541, zasláný z Brna do Trnavy.²⁸⁾ Pramen ten ukazuje, že v 1. pol. 16. stol. docházelo k fluktuaci nejen z Moravy na Slovensko, ale i naopak. Odraz této fluktuace se projevil také v národnostním či jazykovém charakteru lidí i jejich korespondence. Jde o zvláštní případ akomodace slovenského příslušníka prostředí českému, moravskému i brněnskému. Jde tu o zvláštní případ přizpůsobování se, které se projeвило dokonce ve styku s rodným západoslovenským městem.

* *
*

Nový podnět k navázání styků mezi Brnem a západoslovenskými městy, a to především s Bratislavou v 2. čtvrti 16. stol. zavdala otázka turecká, otázka účasti Moravy a Brna při obraně jižního a západního Slovenska proti expanzi osmanských Turků, kteří po svém vítězství u Mohače (1526) a po obsazení Pešti (1528) se snažili pronikat stále hlouběji do středního Podunají a r. 1529 se pokusili dokonce o obležení Vídně. Morava i Brno se tím ocitaly, zejména když předsunuté turecké oddily pronikly až za moravské hranice směrem ke Strážnici, v nemenším nebezpečí nežli západoslovenské prostředí spolu s Bratislavou a Trnavou. Ne-li už z jiných důvodů, tedy z vlastních zájmů muselo se na Moravě i v Brně pomýšlet na obranu ohroženého jižního a jihozápadního Slovenska, které tvořilo jakoby ochrannou hradbu i Moravě a Brnu.²⁹⁾ Celková situace vedla nejen k tomu, že moravští stavové a jejich sněm činili od r. 1529 opatření na obranu země – svědectvím je např. usnesení moravského sněmu z r. 1529, přepis olomouckého biskupa Stanislava Thurza košického rychtáři z r. 1529,³⁰⁾ skutečnost, že hlavním předmětem sněmovních porad na Moravě se stala vlastně otázka turecká – ale i to, že moravská královská města a v tom zejména Brno opět a opět odváděla (zejména od r. 1530) finanční prostředky i vlastní vojsko (jezdce i pěši) za účelem společné obrany země.

Kritická chvíle nastala v tom ohledu r. 1532 a r. 1541. R. 1532, kdy se chystala nová velká turecká výprava směrem k jižnímu Slovensku, k Vídni i k moravským hranicím, byly činěny na Moravě veliké přípravy na obranu a do Brna byl svolán moravský sněm, aby učinil v tom ohledu další rozhodnutí. Na jeho průběh měl vliv také zákrok Bratislavských, ocitajících se ve svrchovaném nebezpečí, v Čechách a v Praze. Když český sněm a rada města Prahy pomoc Bratislavě přislíbila,³¹⁾ učinil analogické rozhodnutí také brněnský sněm a zprávu o tom dal zaslat do Brati-

²⁸⁾ Viz přílohu č. 2.

²⁹⁾ Srov.: Fr. Kameníček, Zemské sněmy a sjezdy moravské II, Brno 1902, str. 28. – J. Macůrek-M. Rejnuš, l. c., str. 124 ad. – J. Dřimal, Účast moravské zemské hotovosti v boji proti Turkům při obraně Bělehradu r. 1521, SPFFBU 1961 X, str. 149 ad.

³⁰⁾ Stanislav, biskup olomoucký, košickému rychtáři Zikmundovi 17. října 1529 o tureckém obležení Vídně i o pomoci z Čech a z Moravy (Budapest, Universitní knihovna, col. Kaprinay XIII, opis, orig. v MA Košice, orig. Missiles).

³¹⁾ Archiv český IV, str. 340. – Praha Bratislavě r. 1532 (Budapest Országos Levéltár, Museum Törza.).

slavy se slovy: „My Vás ... pomoci, lidmi i jinými potřebami válečnými k obraně vaší a také naší jako milovníky svatě víry křesťanské, pokudž možnost naše bude, neopustíme a rádi pro Vaše i naše dobré pomáhati chceme.“³²⁾ Osudy moravské pomoci r. 1532 zasluhovaly by si zvláštního zpracování. Tu lze jen říci, že moravská vojska se tehdy pohybovala kolem Skalice a odtamtud směrem k Bratislavě. Zmínky zasluhuje i soudobá účast západomoravského města Jihlavy v tehdejších bojích s Turky.³³⁾

Nová situace se vytvořila r. 1541, kdy se situace na středním Podunají velmi zhoršila a kdy moravské i brněnské oddíly pronikly až směrem k Pešti. K té otázce se vztahuje list města Brna adresovaný do Bratislavy r. 1541,³⁴⁾ týkající se řečené brněnské hotovosti, i řada přípisů z jiných moravských a slezských měst ve věci vojenské pomoci městu Bratislavě.³⁵⁾ Ze všech těchto pramenů je vidět snahu jak Moravy vůbec, tak zejména města Brna, aby se přispělo k obraně Bratislavy co nejúčinnějším způsobem. A že nezůstalo jen při slovech, je vidět z jiných pramenů ze 40. let 16. století.³⁶⁾

Studium vztahů a styků města Brna s Bratislavou a Trnavou v 2. čtvrti 16. století lze dospět nejen k poznání soudobých vnitřních dějin města Brna, ale i k poznání jeho tehdejšího místa v rámci vztahů česko-slovenských. Ukazuje se, že bez tohoto studia není možno se obejít ani v chystané syntézi dějin města Brna, ani v celkových dějinách československých či slovenských. Bude ovšem třeba prokázat tento postulat dalším studiem, a to pokud jde i o jiná údobí dějin.

³²⁾ Viz přílohu č. 1.

³³⁾ Záznamy o účasti města a měšťanů jihlavských na válce s Turky 26. VII. 1532 (StA Brno, Nová sbírka č. 169/5).

³⁴⁾ Viz přílohu č. 3.

³⁵⁾ Město Jihlava Bratislavě 31. VIII. 1541 (MA Bratislava, orig. Missiles): „Ersam fursichtig weiss herren besonnder lieb freund und nachtbarn E. er. W. schreiben sambt der kläglichen newtzeitung haben wir mit betrubten gemut vernommen. Und senden hiemit auf E. er. W. schriftlich begier und ansinnen (angesehen die grosse not gefärlighthait, so jetzt vor augen) 5 c pulver lauter, 14 c 88 f plei. Den c pulver per 13 fl. und den c plei per 2 1/2 fl. Den fl. zu rechnen per 70 kr, wie wier dann selbst darumb kaufft haben. Hietten auch E. er. W. gern ein merers an pulver zugesicht, es ist aber jetzund bei uns nicht vorhanden...“ – Olomouc městu Bratislavě 31. VIII. 1541 (MA Bratislava orig. Missiles): „Was darneben Eur W. begern und bit an uns vonn wegen etlicher centner pulver und bley, so auch ditzmalß hochlichen von noten betreffend ist, haben wir zu mermallen wol vernommen. Wiewol wier wärlichen dasselbig und vil ain merers bey unnsrer stat inn disen geverlichen kriegsläuffen selbst noturfftig sein. Jedoch angesehen die grosse augenscheinliche not, darinnen Eur W. ist, schicken wir Eur W. hiemit bei zaigen ditz briefs purer bit nach nemblich XV. centner pulver und XX centen pley, ... Als den centner pulver per 11 gulding und den centner bley per 2 fl. 10 gr. jeden fl. per 70 kr. gerechnet. Summa tuet 211 fl. 20 gr. weiss. ...“ – Město Vratislav Bratislavě 29. IX. 1541 (MA Bratislava, orig. Missiles), posílají „Zweinczig centner pulvers“.

³⁶⁾ Slov. Br. Varsík, I. c., str. 265 ad. – Karel z Zerotína 20. XII. 1543 (Bratislava StA, Zayův archiv). – František Nyary 1542, 28. II. český list ze Šuran (Archiv země české, sbírka přepisů).

PŘÍLOHY

1.

1532, 18. dubna Brno.

Biskup, hejtman, páni, preláti, rytířstvo a města markrabství Moravského, shromáždění na zemském sněmu v Brně – městu Bratislavě: slibují pomoc proti Turkům.

Múdrí a opatrní páni přátelé milí. Jakož prve i nyní na tento obecní sněm do Brna psaní a poselství k nám jste učinili, předkládajíc nám obtížnosti své a nebezpečenství od nepřátel svatě víry křesťanské Turkův, kteréž netoliko vám samým, ale všemu křesťanstvu od nich nastává, oznamujíc nám nedostatky své, kteréž skrze tyto časy válečné na vás přišly. Čemuž všemu dobře jsme vyrozuměli, i takovou žádost vaši k srdcím svým majíc, nad předešlymi příhodami velikú lítost připustili, kdež tak kvapně vám odpovědi na žádost vaši dáti, co bychom učiniti mohli, nemužem. Neb jsme volili osoby z sebe, kteří na tom sedí a vyhledávají o bránění proti Turku. Tak posly naše na sněm do království Českého na hrad pražský k králi jeho milosti a k tomu království o potřeby naše a zvláště o nepřítel Turka vypraviti máme, ješto se to ne hned, jakž před se vzato býti má, zavřieti bude moci. I zdálo se nám, aby na tento čas z těch příčin poslové vaši držáni nebyli. Všakž jestli že by v tom čase Turek na vás táhl a vy toho jistú vědomost zvěděl, oznamte takovou věc včas panu hajtmanovi našemu, již my vás pomoci, lidmi i jinými potřebami válečnými k obraně vaší i také naší jako milovníci svatě víry křesťanské, pokudž mocnost naše bude, neopustíme, rádi pro vaše i naše dobré pomáhati chceme. A za to prosíme, kdyžbychom aneb naši k vašemu dobrému přitáhli, že to včas opatrovati budete, abychom za peníze naše potřeby jmieti mohli. Datum Brunne feria V. ante Georgii martiris anno Domini 1532.

Adresa: Múdrým a opatrným pánom purgmistru a radě města Prešpurku, přátelom milým.

Biskup, hajtman, páni, preláti, rytířstvo a města margrabství Moravského, nyní v Brně na sněmu obecním shromáždění.

Orig. MA Bratislava, orig. Missiles.

Opis tamtéž: Liber rerum gestarum et memorabilium civitatis Pozoniensis ... f. 59b–60a.

2.

1541, 25. května Brno.

Gregor, syn Jana Šibalova Holýho – městu Trnavě: žádá, aby trnavští nedopustili zabavit jeho majetek zděděný po otci.

Službu svú vzkazuji, pane rychtáři muoj milý. Zdraví vaší milosti i se pány straršími(!) pral bych věrně rád. Pane rychtáři milaj a páni, vaší milosti prosím a voznamuji, co se^{a)} statku mého dotýče po nebožtiku voczi(!) mým Jana Šibalova Holýho, že za to vaší mi(los)ti prosím a žádám, že statku mého, kteraj mi spravedlivě po votci mým náleží, že jeho toho statku žádnimu(!) stavěti dopusti(tí) neráčíte, neb sem toho oumyslu, bohdá,^{b)} stratek(!) svouj stavěti a vopatrovati,^{c)} až mi se zdáti bude. Jiný víry nejsem než tý, že mne vaše milost spravedlivě opatřiti ráčíte jako sirotka svýho, a já vaší mi(los)ti ch(c)i radši (s)lúžiti, ne v čem hněvati. S tím vaší mi(lost) Pánu Bohu porúčím. Dán v Brně v stf(e)du den s. Urbana léta etc. XXXI°.

Krekor, Šibala Holýho syn Jana

Adresa: Múdrýmu a opatrnímu panu rychtárovi a pánum strašim(!) v Trnavě, pánů(m) a přátelům mým milým.

Orig. MA Trnava, orig. Missiles

a) Následuje škrtnuté „str“.

b) Opraveno z „bohda“.

c) Následuje škrtnuté „g“.

3.

1541, 26. května Brno.

Purkmistr a rada města Brna – městu Trnavě: doporučují, aby se Trnavští obrátili ve pří svého spoluměšťana do Hustopečí.

Službu naši vzkazujeme, moudří a vopatrní páni, přátelé naši milí. Psaní vašemu jsme vyrozuměli, kdež jse tomu divíme, že nám vo to pišete, poněvadž sami vyznáváte, že ta pře se na právě v Hustopečích zběhla. A protož tu by bylo služné i spravedlivé, abyste i po vykonání na místě vašeho spolusouseda hledali, bez pochyby že Hustopečtí budú věděti, jak se dále v té věci budú jmiti zachovati. ^{a)} I učítež tak a pište jim přísně vo to vo všecko Hustopečským(!), žádajíce, aby pilnost jměli, takovú věc dávno u nich začatú k spěšnému konci přivedli. S tím vás milému Pánu Bohu poroučíme. Ex Brunna in die Ascensionis Domini annorum 1541.

Purkmistr a rada města Brna

Adresa: Moudrým a vopatrným pánuom, rychtářovi, hajtmanovi a vši radě města Trnavě v Uhřích, pánuom přáteluom našim milým.

Orig. MA Trnava, orig. Missiles

a) Psáno „ziachovati“

4.

1541, 26. května Hustopeče

Hustopeče městu Trnavě: odkazují je na vyšší právo brněnské.

Moudří a slovutní páni přátelé naši milí. Psaní vašemu, co jse měšténina vašeho Imricha dotýče, tomu jsme vyrozuměli. I vězte, že nemu(!) nic neschází a pan Imrich ví, že my práv svých samejch doma nemáme než od pánu Brněnských jako od práva vyšího(!) naučení užíváme a netolikrát(!) jsme vdy(!) panuom brněnským o to psaní učinili a napomínajíce o naučení práva a vortele(!) vydání nám na to ještě nic dodáno. Však ještě i to učiniti chme(!) jako i prve pánuom Brňanom psaní učiniti, aby to naučení fedrováno býti mohlo. Datum Aushpicz ff V Ascensionis domini anno 1541.

Purkmistr, rychtář a rada v Hustopečích

Adresa: Moudrým a slovutným pánuom rychtáři, hajtmanovi a radě města Trnavy pánuom přáteluom našim milým.

Orig. MA Trnava, orig. Missiles.

5.

1541, 27. srpna Brno.

Purkmistr a rada města Brna Bratislavě: žádají, aby jim Bratislavští poslali zprávu o postavení brněnské hotovosti u Budína.

Unsere ganz willige dienst wist bevor, ersam weys lieb herren, besonder guet freundt und gönner. Wo ewere ersam weys friss und gesundt wert, das gunten wir ersam weys gantz treulichen. Darneben haben wir dieses schreiben an ersam weys alain darumb gethan, das alhie böse mer geend, wie unser volk alles so wider den grausomen Turken bey Ofen gelegen, vom Turken ersslegen ist und alles gessiez genommen. Ob doch die sach derhalben oder aber anders sich begeben hot, wie an im selben ist gelangt, an ersam weys unser freuntlich begeren wellet uns unerricht geben. Ob aber ersam weys etwas gewissers gewurtund were, ersam weys welle sich nit besseren uns dasselbig bey einem gewissen potten auf unser gelt einludnt zukuendt thuen. Soliches umb ersam weys in geleychem und vil mererm zuvorssuelden wellen wir allzeit gefliessen sein. Darmit beuelhen wir ersam weys dem allmechtigen gott. Geben Brun den sombstag nach Bartholomei im 1541 jar.

Burgermeister und Rath der stat Brun.

Adresa: Den ersamen ffursichtigen und weysen herren burgermeister und rath der stat Presspurgh, unsern besonder lieben ffreundten und gueten gonnern.

Orig. MA Bratislava, orig. Missiles.

118

František Hoffmann

BRNĚNSKÁ STATUTA STŘELECKÉHO BRATRSTVA
SV. ŠEBESTIÁNA Z ROKU 1499

Mocný rozvoj tělesné výchovy a sportu v posledních desetiletích podněcuje zároveň zájem o historický vývoj těchto oborů činnosti v minulosti. Vedle sportů ryze moderních můžeme některé sledovat nazpět až do dob antických, zatím co jiné alespoň do středověku. Některé ze sportů se ve své podstatě téměř nezměnily, jako např. řada disciplín lehkootletických, i když tréninkové metody a soutěžní podmínky prošly složitějším vývojem. Na vývoj jiných sportů však značně působily proměny společenských podmínek a namnoze i pokroky technické.

Historické studium tělesné výchovy a sportu má u nás prozatím značně omezený rozsah. Dosud nečetné práce nesou jednak stopy historiografického diletantismu, jednak u historiků naopak se projevuje nedostatečná znalost tělovýchovné problematiky. Kritického historického prozkoumání vyžadují zejména starší období, k nimž naše archivy chovají dosud nevyužitě nebo nedostatečně zhodnocené prameny. K těm patří i statuta brněnského střeleckého bratrstva sv. Šebestiána z r. 1499, uložená v Okresním archivu v Jihlavě.¹⁾

Tělesná výchova a některá její odvětví, jež můžeme nazvat již tehdy sportovními, ve feudálním období souvisela s opatrováním obživy, s potřebami vojenskými a konečně s hrami a zábavami. Tyto motivy se mnohdy prolínaly, jako např. v lovu. Nejzřetelněji se však jevila souvislost s potřebami vojenskými. Vznik a rozšíření sportovních odvětví v jednotlivých zemích a městech závisely potom na hospodářských a životních podmínkách. Jejich provozování vyžadovalo určitých nákladů a také volného času. Proto některé sporty byly téměř výsadou šlechty a jiné se rozšířily především ve městech.

Ve městech českých zemí došlo největšího uplatnění střelctví.²⁾ Rozšířilo se téměř do všech měst z počátku v podobě střeleckých bratrstev, nakonec ve střeleckých spolcích a procházelo obdobími rozvoje i úpadku. Přitom se uplatňovaly všechny výše zmíněné motivy. Střelba patřila k nejdůležitějším prostředkům vojenským, měla význam pro vnitřní i osobní bezpečnost a obranu, byla nezbytná při

¹⁾ Fond střelecký spolek Jihlava, inv. č. 1.

²⁾ O jeho historii viz zejména Encyklopedii tělesné kultury II, Praha 1964, 302n. a další práce citované níže.

119

lovu ať již k obživě nebo k zábavě a konečně byla provozována jako sport. Tomuto postupu od nezbytné potřeby k zábavě odpovídal i její časový vývoj.

Zároveň se při tomto vývoji uplatňoval i pokrok technický. Vedl od praku k luku a samostřelbě. Docela novou fází rozvoje znamenalo později využití střelného prachu pro palné zbraně. Lukostřelbu v nejrůznější podobě je možno u nás doložit od dob prehistorických. Ve středověku se užívalo různých typů samostřelů nebo kuší, zejména od 13. do 15., zčásti i 16. století. Zároveň již od 13. stol. začaly pronikat zbraně palné. Trvalo však dlouho než zvýšená technická úroveň umožnila jejich obecnější použitelnost a rozšíření. Pušky názvem i užitím znamenaly dlouho v podstatě druh malého děla. Teprve v 15. a 16. stol. nastal rychlejší vývoj. Ručnice a pistole se stávaly osobními zbraněmi a vedle nich pokračoval rozvoj dělostřelby.

Samostřelby i palné zbraně se vyráběly především ve městech. První vyráběli střelci (balistarii, arcufices, pogner), palné zbraně puškaři (pixidarii, püchsenmacher). Střelci měli v Praze cech již od 14. století.³⁾ Tito řemeslníci byli zároveň jakýmsi zbrojíři nebo zbrojmistry městské vojenské hotovosti.

Ve městech českých zemí se užívalo samostřelů a palných zbraní dlouho převážně k účelům vojenským, k osobní obraně a k potřebám loveckým. Zároveň se však brzy vyskytovaly náběhy ke vzniku střelctví jako sportovního odvětví.⁴⁾ V počátečním vývojovém období byl tento sport doménou šlechty. Ale již od 14. stol. se objevují zprávy o střeleckých zábavách a slavnostech ve městech, které měly dvojitou podobu. Velmi oblíbená byla střelba ku ptáku. Původně živého ptáka na vysoké tyči nahradil později pták dřevěný. Vítězem se stával střelec, kterému se podařilo ptáka sestřelit. Střelba ku ptáku se konávala jednou nebo vícekrát za rok a měla ráz slavnosti.⁵⁾ Památkou na ni jsou v některých městech pomístní jména.⁶⁾ Taková pojmenování se vyskytují také v Jihlavě a v Brně, kde se střelení ku ptáku konávalo na Špilberku.⁷⁾

Druhou podobou střeleckých zábav a slavností či spíše závodů v dnešním slova smyslu byla střelba na terč neboli „ke zdi“. Tento druh střelby se rozšířil zejména se zbraněmi palnými. Předpokládal existenci střelnice, která až na technické rozdíly měla v podstatě již podobné náležitosti jako střelnice dnešní. Nejvhodnějším místem pro ni býval z bezpečnostních důvodů hradební příkop, zatím co střelení ku ptáku se konávalo zpravidla na některém místě za hradbami.⁸⁾ Zájemci o „sportovní“ střelbu se sdružovali ve střelecká bratrstva, nazývaná často podle patrona střelců sv. Šebestiána. Tato střelecká bratrstva je třeba odlišovat od starších bratrstev střelců, která měla v podstatě ráz zájmové organizace výrobně cechovní. Střelecká bratrstva, jež pěstovala střelbu pro zábavu, byla v podstatě až do poloviny

³⁾ O střelcích srv. Z. Winter, Kulturní obraz českých měst, Praha 1890, I, 249–253.

⁴⁾ Encyklopedie tělesné kultury I, 450, II, 264, 302.

⁵⁾ Srv. Z. Winter, Kulturní obraz, I, 232–233, Č. Zibrť, Staročeská zábava střelba ku ptáku, Světozor 1895, 395–396, Č. Zibrť, Vyobrazení her a zábav staročeských, Český lid 6, 1897, 96.

⁶⁾ Např. název Am Vogelstange.

⁷⁾ V Jihlavě měl název Am Vogelstange prostor u dnešní ulice Křížkovy na Brtnickém předměstí pod tzv. Starou plovárnou. V Brně byl pomístný název podle této zábavy překryt názvem Špilberku. Srv. Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604), vyd. P. Chlumecký, Brno 1859, str. 10, pozn. 9.

⁸⁾ O střelbě k terči viz výše uvedenou práci Z. Wintra a citovaná hesla z Encyklopedie tělesné kultury.

19. stol. jediná organizovaná sdružení v našich městech, která provozovala sportovní činnost.

V moravských městech je doložena sportovní střelba později než v Praze. Předpoklady pro ni byly zejména v největších městech královských. Umožňovalo to rozvinuté hospodářství, vyšší životní úroveň a volný čas měšťanů, který mohli věnovat po práci i zábavě. Z předních královských měst moravských si v této stati povšimneme jen Brna a Jihlavy. Obě tato města se na rozhraní 15. a 16. stol. pomalu vzpamatovávala ze ztrát, jimiž byla postižena v předchozím století za dlouhých válek a vnitřních rozbrojů. Kolem r. 1500 mělo Brno kolem 5000 a Jihlava kolem 2500 obyvatel.⁹⁾ Přitom Brno prodělávalo období pomalého rozvoje, který se v 16. stol. zastavil a město stagnovalo. Jihlava po pomalé rekonstrukci koncem 15. stol. nabírala síl, které od 20. let 16. stol. s rozmachem soukenictví přispívaly k rychlému růstu města po všech stránkách.

První pramen ke střeleckému sportu v Brně a Jihlavě jsou zmíněná již statuta střeleckého bratrstva sv. Šebestiána z r. 1499. Je to nepochybně zároveň jeden z nejstarších a nejdůležitějších pramenů k dějinám střeleckého sportu v českých zemích. V místní literatuře jihlavské byla tato statuta pokládána zpravidla za nejstarší doklad o střeleckém bratrstvu jihlavském,¹⁰⁾ zatím co v literatuře brněnské dosud nebyla dotčena. Ve skutečnosti dochovaná listina je opis statut a v této podobě je především svědectvím existence bratrstva sv. Šebestiána v Brně koncem 15. století. Je to doklad ojedinělý, protože jinými prameny je doloženo střelecké bratrstvo v Brně teprve koncem 16. stol.,¹¹⁾ kdežto v Jihlavě r. 1562.¹²⁾ Je proto třeba pokusit se o určení, kdy dochovaný opis vznikl, k jakému účelu a jaký je jeho význam pro poznání vývoje střeleckého sportu u nás.

Poněvadž opis není zpečetěn a dochoval se v Jihlavě, je zřejmé, že byl vyžádán z Brna pro toto město. Další střelecká statuta v Jihlavě – určená však již střelcům z pušek – jsou dochována z let 1562, 1578 a 1609.¹³⁾ Obsahově nemají se statuty z r. 1499 styčných bodů. To znamená, že opis brněnských statut vznikl před r. 1562, a to pravděpodobně již delší dobu před tímto rokem. Poněvadž dochovaný exemplář opisu neskýtá v textu žádné opory k datování, zbývá již jen vnější podoba, zejména písmo. Podle písmo je možno položit vznik opisu do doby blízké originálu, tj. na rozhraní 15. a 16. století. Je tedy možno soudit, že opis byl vyžádán pro Jihlavu brzy po r. 1499 a že souvisel s činností obdobného střeleckého bratrstva v Jihlavě, o kterém se jinak z první poloviny 16. stol. nedochovaly žádné zprávy.

Dochovaný opis brněnských střeleckých statut z r. 1499 má tedy význam především pro poznání působení střeleckého bratrstva brněnského v době kolem r. 1500. Jedenadvacet článků statut dovoluje poznat dosti dobře, jakým způsobem byl střelecký sport v Brně v té době provozován.

⁹⁾ Jaroslav Marek, O velikosti moravských měst v minulosti, VVM 15, 1960, 297. K tomu J. Dřimal, Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509, Brno v minulosti a dnes 6, 1964, 190 a 274n.

¹⁰⁾ Např. F. Würzinger, Bilder aus Iglau's Vergangenheit, Brno 1904, 118, kde jsou též statuta přetištěna na str. 121–123.

¹¹⁾ Ludwig, Kronika 10, pozn. 9, 26 – r. 1591, 83 – 1602.

¹²⁾ Střelecký spolek, inv. č. 2.

¹³⁾ Tamtéž, inv. č. 2–7.

Bratrstvo sv. Šebestiána mělo podobně jako v jiných městech ve své organizační podobě ráz jakéhosi cechu. Potvrzují to především sama statuta, správa bratrstva, rozvedení zásad pro jeho činnost i trestní sankce za nedodržování ustanovení. Bratrstvo mělo řádné členy z řad měšťanů, kteří měli při střílení plná práva. Za poplatek se však mohli účastnit i nečlenové. Ač zřejmě střelectví vyžadovalo určitých nákladů, nebyla vyloučena ani pravidelná účast méně zámožných měšťanů. Jakmile zaplatili stanovenou dávku, mohli se bez jakýchkoli překážek účastnit střelby, ať byli „bohatí nebo chudí (4).¹⁴⁾ Ze se v bratrstvu mísily prvky demokratické s nároky majetkovými, o tom svědčí ustanovení, že každý střelec měl podle potřeby dělat cílného, k němuž však měl mít pacholka, který by ukazoval zásahy (17). V čele bratrstva stáli mistři střelci a starší bratrstva. Tito zkušení střelci pečovali o dodržování řádu a zejména o bezpečnost při střelbě.

Střílelo se v neděli. Střelba měla bezpochyby ráz jakési pravidelné slavnosti nebo ve srovnání s novější dobou ráz sportovního utkání. Diváci nejsou sice výslovně doloženi, ale lze je předpokládat. Nešlo také jen o střelbu. Podávalo se při ní i jídlo. Mělo se to však dít ve střídmosti a nesmělo se nalévat víno.¹⁵⁾

Střílelo se buď ku ptáku nebo na terč v příkopě u městských hradeb. Střelba ku ptáku měla asi podobný ráz jako v jiných městech. Byl k ní vydán ještě zvláštní řád městské rady, na který odkazuje druhý artykul statut. Účastníci se shromažďovali na střelnici u terčů a odtud společně odcházeli na místo, kde se konala střelba ku ptáku. Vítězem se stával ten, kdo ptáka s tyče sestřelil. Střelci měli vítěze doprovodit do jeho domu nebo do herberku, při čemž vítěz měl počastovat ostatní jídlem podle rady mistrů střelců (5). Střelba ku ptáku byla v Brně konána jako závod jednou nebo vícekrát do roka, a to na Špilberku.¹⁶⁾

V příkopě se střílelo na prkno nebo přímo na terč (15). Prkno se dalo zastrčit, podobně jako na dnešních střelnících. Zásahy hlásil střelec ustanovený za cílného, s pomocí pacholka (7, 17). Bylo také možné zásahy si pro kontrolu ohledat a odnést si střely, které byly zřejmě označeny podle střelců. Prostor v příkopě užívaný ke střelbě měl již v podstatě náležitosti střelnice.¹⁷⁾ Kromě prostoru cílového s prkny opatřenými terči a úkryty pro cílné s pomocníky bylo upraveno také místo pro střelce, jak svědčí zmínky o střeleckých stavech (19, 21).

Ze statut není naprosto jasné, zdali v Brně střelci užívali dosud výlučně samostřílů nebo také již pušek. Avšak zmínky o střelách¹⁸⁾ do samostřílů¹⁹⁾ nasvědčují spíše prvé možnosti.

Řada artykulů dbala na dodržování bezpečnosti při střelbě. Bez dovolení mistrů střelců a starších se nesmělo vycházet ze stavů nebo dokonce chodit k terčům. Aby bylo možno dobře rozeznat zásahy, nesměli střílet dva nebo tři střelci zároveň. Při střelbě se nesmělo vstávat, což platilo asi také pro přihlízející. Z praktických zkušeností vycházel zákaz potýkat se v příkopu a zákaz nošení zbraní. Totéž platí

¹⁴⁾ V závorkách jsou uváděny články statut z r. 1499.

¹⁵⁾ O tom, že této střídmosti v jídle a v pití nebylo při střelbě dbáno, viz Winter, Kulturní obraz I, 233.

¹⁶⁾ Ludwig, Kronika 10, pozn. 9.

¹⁷⁾ O středověkých střelnících viz Encyklopedie tělesné kultury II, 310.

¹⁸⁾ Pölze = Bolz. Český se užívalo názvu plitka.

¹⁹⁾ Popisy samostřílů viz Winter-Zíbrt, Dějiny kroje v zemích českých, Praha 1892–1893, I, 190–194, II, 280–283, 622–625.

o zákazu přít se nebo dokonce tupit se navzájem. Stejně jako dnes při sportovních utkáních bylo asi i při střelbě dosti příležitostí ke sporům jak mezi soupeřícími střelci, tak mezi přihlízejícími (6, 7, 11–13, 16, 20).

Jakékoli překročení ustanovení střeleckého řádu bylo trestáno peněžitými pokutami, jež byly stanoveny u jednotlivých článků. Nejnížší pokuta činila 1 vídeňský nebo bílý fenik. U závažnějších nebo opakovaných přestupků k pokutě bratrstva přistupovalo ještě potrestání pány radními. Stejně jako dávky za střílení platily se pokuty do zvláštní pokladnice (1, 8, 9).

Nedělní střelba měla již v podstatě ráz závodů. Svědčí o tom nejen zmíněné ustanovení o vítězi střelby ku ptáku, nýbrž i přímé označení střelby jako soutěže nebo závodů.²⁰⁾ Kromě toho to potvrzují i zmínky, že se střílelo o cenu nebo o peníze.²¹⁾ Podle soudobého názoru byla střelba považována za „kratochvíli“ (1).

Existence střeleckého bratrstva s podrobnými statuty na rozhraní 15. a 16. stol. je příznakem většího rozvinutého města. I když Brno později stagnovalo, bratrstvo sv. Šebestiána se tam udrželo až do války třicetileté.²²⁾ Po ní začala nová etapa ve vývoji střeleckého sportu. Historie tohoto sportovního odvětví v Brně vede potom až do přítomnosti, kdy Brno je střediskem střeleckého sportu a dějištěm velkých mezinárodních závodů.

I když statuta z r. 1499 byla spíše jen nekritickým výkladem pokládána za statuta střeleckého bratrstva jihlavského, nelze pominout ani význam statut pro Jihlavu. Historii jihlavského střelectví je možno zevrubně sledovat od r. 1562 z řady statut a kronikářských záznamů.²³⁾ Je však zřejmé, že statuta z r. 1499 nebyla do Jihlavy vyžádána bezdůvodně, nýbrž je možno pokládat je za doklad, že stejně jako v Brně brzy po r. 1500 nebo snad i dříve bylo střelectví také v Jihlavě provozováno nejen k účelům vojenským, nýbrž i sportovním. Statuta z r. 1499 jsou tedy také pro Jihlavu jediným dokladem pro období střeleckého sportu před obecnějším rozšířením palných zbraní. V historii střeleckého sportu v Brně a v Jihlavě se objevují vzájemné vztahy nejenom v tomto nejstarším období, nýbrž i v dalších stolecích, zejména při velkých střeleckých slavnostech v 19. století. A stejně jako v Brně pokračuje také v Jihlavě úspěšná tradice střeleckého sportu i v přítomnosti, kdy toto sportovní odvětví dosáhlo vrcholných úspěchů své historie nejen mistrovskými tituly republiky, ale i v soutěžích evropských a světových.

²⁰⁾ „Rennen“, článek 9.

²¹⁾ Článek 6. Podobně tomu bylo i v jiných městech.

²²⁾ Viz Ludwigovu Kroniku, cit. v pozn. 11.

²³⁾ Viz např. Kroniku Frühauf-Politzerovu, sv. 2, 4–34, 38–39. Okresní archiv Jihlava, Drobné písemné pozůstalosti, P. O historii střelectví kromě drobnějších dílčích příspěvků např. K. H. Strobl, Zur Geschichte des Schützenwesens, Mähr. Grenzboten 1930, č. 57.

V uplynulém roce minulo pět století od návrhu Jiřího z Poděbrad na vytvoření svazu evropských panovníků pro uchování trvalého míru. Smělé myšlenky návrhu Jiřího z Poděbrad daleko předstihly svou dobu, nebyly uskutečněny a nezachránily český stát před mnohaletým těžkým bojem. Podívejme se, jaký postoj v tom boji zaujalo Brno, přední královské město na Moravě, a jak se zachovalo v l. 1466 až 1467, kdy šťastná hvězda husitského krále počala blednouti a země české koruny se poznenáhlu octly ve válečném víru, jehož konec neměl již Jiří z Poděbrad shlédnout.

Po zrušení kompaktát kurií byl Jiřík r. 1464 pohnán papežem Piem II., aby se do 180 dní odpovídal ze zločinu kacířství. Pro papežovu smrt se proces sice nekonal, ale Piův nástupce Pavel II. 2. srpna 1465 půhon obnovil. Pavel ani nečekal na uplynutí lhůty půhonu a již 6. srpna zplnomocnil svého legáta, lavantského biskupa Rudolfa z Rudesheimu, aby veškeré přátele, spojence a poddané Jiřího z Poděbrad osvobodil ode všech závazků poslušnosti a poddanství.¹⁾

Tento krok kurie umožnil, aby se proti Jiřímu 28. listopadu zformovala opozice, sdružená v Zelenohorské jednotě pod vedením Zdeňka ze Šternberka, u níž ovšem důvody religiozní ortodoxie byly pouhou záminkou pro mocenské ambice, které vládou Jiřího z Poděbrad nebyly dostatečně ukojeny.²⁾ Sám papež pak 8. prosince r. 1465 vyvázal zvláštní bulou poddané Jiřího z Poděbrad z poslušnosti a v následujícím roce se na Moravě objevily papežské buly téhož obsahu, určené duchovním korporacím a katolickým městům, s nimiž kurie počítala jako středisky možné vzpoury proti „kacířskému“ králi.³⁾

Na Brno, které zůstalo po celé období husitského revolučního hnutí katolickým městem s převahou německého obyvatelstva, všechny vylíčené události mocně zapůsobily. Postoj města k Jiříkovi nebyl však od počátku jeho sporu s kurií jednoznačný a vyhraněně nepřátelský.

¹⁾ F. Palacký, Dějiny národu českého IV, str. 385–462 (Mazáčovo vydání z r. 1939).

²⁾ Viz Dialog Jana z Rabštejna, vydaný se zkráceným českým překladem F. Palackého nákladem Matice české roku 1946.

³⁾ F. X. Parsch, Das Stadtarchiv zu Olmütz (Olomouc 1901), str. 26, č. 238. Jde o bulu určenou Olomouci z 3. ledna 1466, již se město vyvazuje z poslušnosti krále, označeného za kacíře.

Počátek sporu zastihl město v poměrně dobré hospodářské situaci. Politická činnost Jiřího z Poděbrad před jeho nastoupením na trůn a za jeho vlády vytvořila pro Brno a pro ostatní královská města na Moravě příznivé podmínky pro rozvoj řemesel a obchodu. Byl zmenšen tlak na královská města a nastal příznivý obrat v hospodaření s městskou berní. Jiří vybavil značnou část zástav berně z rukou vysokých feudálů, do kterých se dostala za domácích válek mezi markrabaty Joštem a Prokopem a zejména za bojů císaře Zikmunda a Albrechta Rakouského proti husitům. Městská berně se tak za Jiřího z Poděbrad stala opět důležitou složkou panovníkovy příjmu a přestala být zcizována. Politické postavení měst se zlepšilo, neboť tím, že se mezi královská města a panovníka přestala vsouvat vysoká slechta, stoupla značně jejich důležitost.⁴⁾

Také jinak se Brno těšilo panovníkově přízni. Jiří potvrdil městu 11. července 1458 všechna jeho privilegia, 1. ledna r. 1461 ponechal městu mlýn v předměstí u místa nazývaného Puhlík za roční úrok deseti kop a 12. listopadu r. 1464 se zavázal, že berně z brněnských a znojenských vinic nebude zvyšována. Vyhověl též prosbě brněnských konšelů a reformoval 18. září roku 1465 dominikánský klášter sv. Michala v Brně.

Dne 7. července následujícího roku si město mohlo s královským svolením vložit do zemských desk hrad a městečko Deblín, které 25. dubna koupilo od Albrechta, Jaroslava a Ladislava z Boskovic. Konečně r. 1466 snížil Jiří z Poděbrad své požadavky ve věci městské berně.⁵⁾

Brno sloužilo Jiříkovi politicky, hospodářsky i vojensky. Významnou pomoc poskytl králi při tažení do Rakous v roce 1462, kdy Jiří zachránil císaře Bedřicha III., obléhaného na vídeňském hradě vlastním bratrem. Brno za to obdrželo od císaře 12. ledna 1463 privilegium na dopravování zboží přímo z Benátek do Brna, zboží však nemělo být ani dováženo do Vídně, ani prodáváno na vídeňských trzích.

Ještě v r. 1466 lze poměr městské rady k Jiřímu z Poděbrad označit jako dobrý. Jiří 7. ledna nařídil, aby jeho synu Viktorinovi bylo vydáno 500 zlatých, složených na radnici karlístejnským purkrabím Benešem z Veitmile, a 11. listopadu Viktorin potvrdil Brnu půjčku 124 kop.⁶⁾

V Brně vydal 6. července roku 1466 Jiří z Poděbrad listinu určenou olomouckému měšťanovi Mikulášovi Erlheptovi z Polné. Touto listinou, nebo lépe řečeno pro malé rozměry listinkou, potvrdil Jiří Erlheptovi za mnohé věrné služby, „aby tyto potom tím lépe mohl činiti“, dědičné užívání „zbožíčka“ Kyselov u Olomouce.⁷⁾ Tato listina je jedním z názorných dokladů, jak si prozíravý král hleděl zajistit pro očekávaný boj s kurií své přívržence v řadách měšťanstva katolických královských měst a paralyzovat tak rozkladné vlivy kuriální agitace. Nebylo tedy pro Brno snadnou záležitostí, aby uposlechlo výzev kurie k odboji a vzpouře.

Nemělo k ní věcných důvodů a navíc postoj četných moravských duchovních feudálů radil k rozvaze a opatrnosti. Značná část duchovních korporací, ačkoliv se jich celý Jiříkův spor měl týkat v první řadě, neměla do vzpoury mnoho chuti. Tato okolnost na první pohled paradoxní je snadno pochopitelná, vezmeme-li v úvahu

⁴⁾ J. Dřimal, Městská berně královských měst moravských od polovice 15. století do roku 1526. Brno v minulosti a dnes 4 (1962), str. 119.

⁵⁾ J. Dřimal, Notář Jan Thabrarr. Otisk z ČMM, roč. 58/1934, str. 54.

⁶⁾ Tamtéž, str. 55.

⁷⁾ Parsch, Das Stadtarchiv zu Olmütz, str. 26, č. 244.

prozíravou Jiříkovu politiku právě vůči duchovním institucím. Restitucí odcizeného jmění a jinými výsadami si je dokázal zavázat natolik, že se rozpakovaly vojensky proti němu vystoupit.

Tak například pro cisterciáckou komunitu ve Žďáře znamenalo období vlády „kacířského krále“ fakticky její nové založení a Jiří byl právem zván „pravým ochráncem a štítkem a druhým zakladatelem kláštera“. Klášteru umožnil nejen restituci na majetku a starých práv, ale vymohl mu i pontifikálie, trvale ho osvobodil od každoročního platu k zeměpánskému hradu Veverí a roku 1466 mu potvrdil všechna privilegia.⁸⁾

Podobně se zachoval k premonstrátské kanonii v Hradisku u Olomouce, které dvakrát potvrdil všechna privilegia, vrátil mnoho odcizených statků a přikázal podkomořímu i městu Olomouci, aby jí v ničem nepřekáželi. V roce 1465 zakázal jakékoliv zcizení nebo zastavení klášterního zboží na delší dobu a roku 1466 dovolil rozšířit čtyřkolový klášterní mlýn na osmikolový.⁹⁾

Nebylo tudíž divu, že kanonie neuposlechla papežské buly ze 14. března r. 1466, aby přerušila všechny styky s kacíři a předala klášter a jeho opevnění během jednoho dne do rukou pravověrné Olomouce, ačkoliv výzva byla spojena s hrozbou konfiskace veškerých temporálií.¹⁰⁾ Kanonie zůstala hluchá i k další Pavlově bule ze 17. března téhož roku, kterou byla svěřena ochrana města Olomouce, a zachovala Jiřímu věrnost i když za ni, podobně jako kláštery žďárský, rajhradský či třebešický, musila přinést těžké oběti.¹¹⁾

Ale ani přední moravský duchovní feudál, olomoucký biskup Tas z Boskovic, se nemínil přidat na stranu Jiříkových odpůrců. Papežskému legátovi Rudolfovi z Rudesheimu raději rozpačitě vysvětloval, že se těžko může postavit do boje proti tomu, jenž mu právě hodlá vrátit rozsáhlé hukvaldské panství, které bylo od biskupství odcizeno již téměř 80 let.¹²⁾ Kurii vskutku pak nezbývalo již nic jiného, než donutit Tasa k poslušnosti odnětím práva volné dispozice s biskupskými statky.¹³⁾

Brnu konečně při rozhodování, zda se má či nemá přidat ke vzpouře, působila rozpaky ještě jedna závažná okolnost. Posádka Jiřího z Poděbrad držela ve své moci Špilberk a odtud ovládala město.

Než od konce roku 1466 se Brno pomalu, ale jistě dostávalo do tábora Jiříkových odpůrců. Ideologický aspekt katolického města s převahou německého živlu a se silným patriciátem vůči kacířskému a českému králi, před nímž kdysi zavřelo brány a ustoupilo až před hrozbou útoku, byl zřejmě příliš silný a při vytrvalé agitaci kurie se musil nakonec projevit.¹⁴⁾ Svou úlohu tu hrály zřejmě i reminiscence na husitské revoluční hnutí, jehož bylo město vytrvalým odpůrcem, a na misi Jana Kapistrána, která se v Brně nemínila s úspěchem.¹⁵⁾

⁸⁾ M. Zemek-A. Bartušek, Dějiny Žďáru nad Sázavou I (Havlíčkův Brod 1956), str. 175–177.

⁹⁾ A. Neumann, Církevní jmění za doby husitské (Olomouc 1920), str. 123–124.

¹⁰⁾ Parsch, Das Stadtarchiv zu Olmütz, str. 26, č. 240.

¹¹⁾ Tamtéž, str. 26, č. 241.

¹²⁾ A. Neumann, Církevní jmění, str. 124.

¹³⁾ Tamtéž, str. 125.

¹⁴⁾ Fr. Šujan, Dějepis Brna (Brno 1928), str. 215.

¹⁵⁾ J. Dřimal, K brněnskému pobytu a filiačním listům Jana Kapistrána, ČMM 63–64 (1939 až 1940), str. 374–391. O postoji Brňanů k husitství, Šujan, Dějepis Brna, str. 193–199 a J. Dřimal, Brno od pravěku k dnešku (Brno 1959), str. 23–27.

Nemalý podíl na konečném rozhodnutí města postavit se proti Jiřímu z Poděbrad měl i nevalný poměr městské rady k olomouckému biskupovi Tasovi z Boskovic, jenž až do počátku roku 1467 zůstal straníkem Jiřího. Městská rada se již od roku 1462 zabývala myšlenkou zřídit školu při farním kostele sv. Jakuba a omezit tak výlučnost výchovy dítek ve škole kapitulního kostela u sv. Petra. Na počátku sporu Jiřího s papežem se chopila vítané příležitosti uskutečnit svůj projekt přes Tasův odpor a pomocí svého prokurátora, kněze Jana Thabrarra, humanisticky vzdělaného absolventa universit ve Vídni, Bologni a Padově, navázala přímý kontakt s kurií.

Okázale osvědčovala přitom svou naprostou oddanost církvi a Pavel II. neváhal navázat spojení s důležitým katolickým městem. Proto pochválil oddanost Brňanů ke katolictví a svolil 10. května r. 1466 ke zřízení školy, ale nechť se úplně postaví proti váhajícímu Tasovi, zavázal městskou radu šetřit kapitulních práv. Olomoucký biskup se však nevzdal. Pomocí olomouckého kapitulního děkana a papežského konzervátora svatopetrského kostela, Jana Pauswangela, zvedl odpor proti zřízení školy a z celé záležitosti se nakonec vyvinul vleklý, komplikovaný spor, jenž byl kurií i Brnu velmi nepříjemný, zejména tehdy, když se Tas přidal na stranu Zelenohorské jednoty.¹⁶⁾

Není cílem tohoto drobného příspěvku líčit okolnosti sporu, které byly již podrobně vyloženy v několikrát citované Dřimalově studii. Pro sledování postoje Brna k Jiřímu z Poděbrad na prahu českouherských válek nás spíše zajímá osobnost Jana Thabrarra, prokurátora města Brna u kurie. V této souvislosti je důležité připomenout, že Thabrarr byl zásadním odpůrcem utrakvismu, jedním z drobných protivníků Jiříkových a měl svůj podíl na tom, že se z Brna stalo jedno ze středisek protijiríkovské agitace.

Thabrarr byl přítomen 23. prosince r. 1466 zasedání veřejné konsistoře v Římě, kde Pavel II. odsoudil Jiřího slavným zatracením, prohlásiv ho za kacíře, krivopřísežníka a svatokrádce. Díky Thabrarrovi se jedna ze čtyř set exkomunikačních bul, určených všem panovníkům a jiným křesťanům, dostala do Brna, které zaslalo její opisy do ostatních moravských měst.¹⁷⁾

Brňané již koncem roku 1466 odmítli zaslat kurií přímluvné psaní za Jiřího¹⁸⁾ a začali po 15. únoru r. 1467 s protijiríkovskou agitací. Když papežský legát Rudolf tlumočil Brnu papežské rozkazy patrně obdobně jako Olomouci,¹⁹⁾ rozhodli se 10. května slavnostně přečíst exkomunikační bulu z kazatelen.

Po tomto vypovězení boje Jiříkovi se starali především o to, aby se zajistili proti Špilberku, ovládanému královskou posádkou. Obsadili proto opevněný klášter starobrněnských cisterciáček na dnešním Mendlově náměstí a pomocí pěti tisíc dělníků, agitačně získaných mezi měšťanstvem a okolními sedláky, počali stavět baštu na tak zvaném Sviňském trhu (Šilingrovo náměstí). Odtud začali ostřelovat hrad.

Ve své horlivosti byli povzbuzováni jak novým čtením exkomunikačních bul, tak i zprávami o postupu vzpoury ve Slezsku, v Lužici a v samotných Čechách. Informovali o tom Thabrarra, dlícího tehdy ve Vídni, a obratem po něm žádali

¹⁶⁾ Dřimal, Notář Jan Thabrarr, str. 55–86.

¹⁷⁾ Tamtéž, str. 77.

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 73–74.

¹⁹⁾ Parsch, Das Stadtarchiv zu Olmütz, str. 26, č. 247.

zprávy o stanovisku císařově a o hlásání křížové výpravy, neboť očekávali pomoc ze zahraničí. Po prvotním bojovém zápalu se však dostavilo vystrážlivění. Obléhání Špilberka se nedařilo a Brno se octlo v boji s Jiříkovými stoupenci.²⁰⁾

Situace byla stále vážnější a názorně ji ilustruje ochranná smlouva, kterou v Brně dne 6. června r. 1467 mezi sebou uzavřeli purkmistři, rady a obce královských měst Olomouce, Brna, Znojma a Jihlavy.²¹⁾ V boji proti Jiřímu Poděbradskému se sjednotila čtyři královská katolická města, v nichž převládalo německé obyvatelstvo. Smlouva samá je též vyhotovena německy. Města se zavázala ke vzájemné pomoci proti všem svým nepřítelům a odpůrcům, jimiž byla, či v budoucnu mohla být ohrožována. Smlouva byla formulována tak, že bude-li nepřítelem první napadeno a ohroženo kterékoliv z měst, která spolu uzavřela smlouvu, mají mu přispět ostatní města s pomocí, posilou a příspěvím podle množství lidu a svých největších možností. Smlouva neměla být žádným způsobem zrušena, města v ní „jakožto zbožní lidé a poslušní synové svatě římské církve“ měla setrvávat do doby, dokud země nedostane nového panovníka.

Jde vskutku o dokument, ilustrující nejen vážnost situace, do níž se Brno svým vystoupením proti Jiřímu z Poděbrad dostalo, ale zároveň jde bezesporu o jistý kulminační bod, k němuž Brno ve svém odboji došlo. Odtud byla již jen malá naděje na cestu zpět a smír s králem, město se dostalo úplně do vleku kuriální politiky a bylo nuceno nést i těžké následky, jež na sebe svými protikrálovskými akcemi uvalilo. Za této situace chápeme, jak důležitá byla pro město uvedená smlouva. Byla to nejbezpečnější opora, o níž se v kritických chvílích mohlo opřít.

A ty na sebe nedaly dlouho čekat. Město obléhající královskou posádku na Špilberku obrátilo na sebe pozornost rázného Jiříkova syna Viktorina. Viktorin po kruté porážce, kterou 16. června připravil Vratislavským u Frankštejna, táhl s veškerým svým vojskem k Brnu, aby Špilberk vymanil z obležení. Nenadálým útokem překvapil tři sta Brňanů, kteří obléhali Špilberk se strany starobrněnského kláštera, a do jednoho je zajal. Zároveň vypálil klášter, Staré Brno a budovy v předměstích.

Potom se zdržoval v okolí města a brzy se mu podařil další úspěšný přepad Brňanů, když se snažili dopravit z Hustopečí do Brna víno pomocí 1500 žoldnéřů, dvou set válečných vozů a střelby. Viktorin ukořistil nejen víno a všechné válečný materiál, ale Brňany porazil tak, že pokud nepadli na bojišti, nešli zajetí.²²⁾

Vojenská moc byla zlomena a zdálo se, že bude Viktorinem dobyt a za svou věrolomnost neujde zaslouženému trestu. Jak horké a dramatické chvíle tehdy prožívalo Brno i jeho olomoučtí spojenci, ukazuje soudobý německý indorzáť již zmíněné ochranné smlouvy z 6. června r. 1467. Jeho český překlad zní: „Léta Páně 1467 po takovém zápisu poslali jsme Brňanům k pomoci a posile 206 koní na čtrnáct dní, a to na stálo se škodami 708 zlatých. A kdyby se toto nestalo, kdož ví, jak by se těm Brňanům vedlo.“²³⁾

Jde zajisté o výmluvnou poznámku, ukazující jak záhy bylo třeba odbojným

²⁰⁾ J. Dřimal, Notář Jan Thabrarr, str. 89–91.

²¹⁾ Parsch, Das Stadtarchiv zu Olmütz, str. 27, č. 250.

²²⁾ Dřimal, Notář Jan Thabrarr, str. 92.

²³⁾ Indorzáť je citován podle originálu u Parsche, Das Stadtarchiv zu Olmütz, str. 27, č. 250 a u H. Kuxe, Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz (Olomouc 1937), str. 93. Poměr Olomouce k Jiřímu z Poděbrad a pomoc Olomouce Brnu viz též u V. Nešpora, Dějiny města Olomouce (Brno 1936), str. 83–84.

moravským městům plnit závazky, plynoucí z ochranné smlouvy, a jak se Brno jen s námahou a s olomouckou pomocí ubránilo. Ani potom nebylo však mnoho důvodů k radosti. Posádka Špilberku, vybavená Viktorinem z obležení, nadále napadala město, a Viktorinovo vojsko vytrvale pustošilo okolí i měšťanská hospodářství před hradbami.²⁴⁾ Obchod s moravským zázemím byl podvázán, příjmy měšťanů klesaly a řemesla hynula.

Proto ochranná smlouva královských měst měla v této době pro Brno zásadní význam a umožnila mu vytrvat v odboji proti Jiřímu v nejtěžších chvílích, dokud nedošlo k obratu ve válce zahraniční intervencí uherského krále Matyáše Korvína. Teprve pak se v r. 1469 Brno konečně zbavilo útoků špilberské posádky na město a stalo se jednou z Matyášových hlavních opor na Moravě.

Ličení o situaci města v době, kdy země české koruny vzplály zlým ohněm česko-uherských válek, se vymyká z rámce tohoto článku. Zbývá pouze zhodnotit, zda Brno přineslo jeho odbojné vystoupení proti Jiřímu z Poděbrad takový prospěch, který by byl dostatečnou náhradou za dobrou hospodářskou situaci, již se těšilo za husitského krále.

Odpověď na tuto otázku je veskrze záporná. Ani získání školy při farním kostele, ostatně po vleklém a nákladném sporu, ani některá privilegia, jimiž obdařil Brno Matyáš, nejsou s to zastříti hluboký úpadek města.²⁵⁾ Zchudlo válkou, která zpustošila brněnské předměstí a statky v okolí Brna a přivedla úpadek obchodu a řemesel.

Příznivé výsledky změny v hospodaření s městskou berní, které byly uplatňovány za Jiřího z Poděbrad, byly nenávratně ztraceny a městská berně se octla v rukách vysokých feudálů, kteří se tak opětně vkládali mezi královská města a panovníky. Města pomalu, ale jistě, ztrácela na svém politickém významu a vliv bohatých feudálů rostl.²⁶⁾ Počet poplatníků brněnských činil se šlechtou a duchovenstvem r. 1442 1173, r. 1471 klesl však bez okolních sedláků hledajících v Brně ochranu na 933.²⁷⁾

Vzpouza proti Jiřímu z Poděbrad nepřinesla tedy odbojnému Brnu žádný prospěch, který by byl adekvátní dobré ekonomické situaci, v níž se Brno před r. 1467 nacházelo. Jenom nejbohatší vrstva v Brně po česko-uherských válkách dovedla kombinací řemesel, obchodu a pěstování vína na rozsáhlých vinicích jižní Moravy získávat značné jmění, ale ostatní vrstvy chudly a město stagnovalo.²⁸⁾ Proto rozhodnutí o připojení Brna v l. 1466 až 1467 k boji proti „kacířskému králi“ mělo pro další osudy města neblahé následky a součet ideologických a politických důvodů, který postavil Brňany proti jejich zákonitému panovníkovi přinesl jim jenom ztráty, škody a úpadek.

²⁴⁾ Dřimal, Notář Jan Thabrarr, str. 99–100.

²⁵⁾ Šujan, Dějepis Brna, str. 220–221.

²⁶⁾ Dřimal, Městské berně král. měst moravských, str. 119–124.

²⁷⁾ Dřimal, Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509, Brno v minulosti a dnes VI (1964), str. 230–232 a 277.

²⁸⁾ Tamtéž, str. 277–282.

Sledujeme-li činnost mincovny v Brně, kde od počátku 2. poloviny 11. století až do poloviny 17. století byla – s přestávkami – ražena mince údělných knížat, později mince královská či markrabská, popř. v poslední fázi mince císařská,¹⁾ setkáme se jen jednou s obdobím, kdy Brno razilo svou vlastní městskou minci.²⁾

Bylo to v 15. století, v době husitského revolučního hnutí a později v době opozice proti Jiřímu z Poděbrad, kteréžto období se pak prodloužilo až do konce 15. století, když se vžila městská mince na Moravě vůbec, takže se stala bernou složkou oběživa, jak ukazují nálezy mincí. Obíhala i v Čechách, a to ještě v 1. polovině 16. století, kdy ražba moravských městských mincí již dávno ustala.³⁾

Byly to důvody hospodářské v souvislosti s oslabením centrální vládní moci, jež tvořily předpoklady pro vznik městské mince. Válečné události v době husitského revolučního hnutí byly totiž pro královská města na Moravě zdrojem zvýšených vydání, jež pohltila většinu městských příjmů. Městské obyvatelstvo, zejména obchodníci a řemeslníci, pak chudlo následkem vážnoucího obchodu, především zahraničního.⁴⁾ Za tohoto stavu znamenala ražba vlastní městské mince východisko z nouze. Nebyla patrně trvalá, spíše příležitostná podle okamžité potřeby a snad se střídala s ražbou mince markrabské, ať Zikmundovy nebo Albrechtovy.

Z bojů za husitského revolučního hnutí vyšla posílena šlechta, zatímco města utrpěla značné škody a teprve s opětným rozvojem řemesel a obchodu nabývala znovu své hospodářské pozice. Král Ladislav Pohrobek pak královská města obdařil četnými výsadami a bylo to zejména Brno, jež získalo r. 1457 mincovní privilegium. Poněvadž později bylo v opozici proti Jiřímu z Poděbrad, doplácelo značně na tento svůj postoj, neboť bylo krutě postiženo hlavně r. 1467, kdy Viktorin, syn Jiřího, vypálil Staré Brno i s předměstími.⁵⁾ Ražba vlastní mince tu opět byla prostředkem k posílení městských financí.

¹⁾ Blíže J. Pošvář, *Nástin dějin brněnské mincovny I., II.*, Numism. sborník V/1958, VI/1960.

²⁾ Týž, *Poznámky k městskému mincovnictví na Moravě v 15. století*, Numism. sborník VII/1962, str. 169 ad.

³⁾ Tamtéž, str. 189.

⁴⁾ J. Dřimal, *Husitské revoluční hnutí na Moravě*, rukopisný text přednášky v Brně r. 1957, str. 3. Srov. též J. Macek, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, II., Praha 1955, str. 340.

⁵⁾ R. Dvořák, *Dějiny Moravy*, Brno 1901, str. 343. F. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, Praha 1921, str. 959.

Nejstarší písemný doklad o městské minci v Brně je v listě markrabí Albrechta z 9. prosince 1426, daném ve Vídni,⁶⁾ jímž Albrecht odpovídá městu Brnu ohledně zesílení posádky, při čemž se zmiňuje o svém úmyslu razit v Brně svou (markrabskou) minci. Z listu je dále patrné, že Brněnští asi žádali o povolení ražby vlastní mince, protože jim Albrecht o tom dává vědět vzhledem k tomu, co psali o ražbě mince. Zdá se, že se v Brně v té době střídala ražba mince markrabské s městskou, k níž městu Brnu dával Albrecht asi od případu k případu povolení.

Jiné doklady o brněnské minci nacházíme v různých listinách, uložených ve sbírce listin Archivu města Brna, popř. v různých městských knihách.⁷⁾ Tak v listině z 19. ledna 1434 je zmínka o 25 kopách brněnské mince, k r. 1438 je řeč o 17 kopách grošů pražské mince a moravského čísla a měny nebo malých penězích brněnské mince⁸⁾, k r. 1439 je zmínka o černé brněnské minci v té době na Moravě berné a mající obvyklý kurs.⁹⁾ V listině ze 14. dubna 1441 je údaj o pěti kopách malých peněz brněnských.¹⁰⁾ V městské knize „Antiquus liber fundi civitatis Brunensis“ je k r. 1442 zapsán jako poplatník preněř Michal a je tam uvedeno městíště mincíře Filipa,¹¹⁾ což je ovšem jen nepřímý doklad o brněnské mincovně vůbec. Avšak již k r. 1446 čteme o brněnském mincmistru Oldřichovi, který je zároveň uváděn jako člen staré rady (podle J. Mezníka starobrněnské).¹²⁾ K r. 1459 je v seznamu členů městské rady brněnské uveden mincmistr Mikuláš, k r. 1460 je dvakrát doložen mincmistr Polzmacher. V r. 1477 znovu čteme o mincmistru Mikulášovi, který je jmenován ještě r. 1487 a je patrně totožný s Polzmacherem, r. 1493 je doložen mincmistr či mincíř Křišťan.¹³⁾

Brněnská mince je uváděna k r. 1475, kdy je zmínka o brněnských groších, brněnské minci a brněnských markách. Poněvadž se záznam o brněnských groších vyskytuje dvakrát spolu s údajem o kopách brněnských peněz a vídeňských groších,¹⁴⁾ je nepochybné, že takové groše existovaly. Ježto však lze stěží připustit, že brněnská mincovna razila groše, jejichž ražba byla monopolem mincovny kutnohorské, lze hledat jediné vysvětlení v tom, že tu šlo o groše kontramarkované v Brně, tj. po zkoušce jakosti označené kontramarkou moravské orlice, popř. orlice s prsním štítkem brněnským (rakouským?). Takové groše jsou známy.¹⁵⁾ Překvapuje jen, že tento důležitý zásah do královského mincovního regálu nebyl projednán ve schůzi městské rady a že ani v knihách příjmů města Brna nenalzáme o tom zmínku. Je ovšem třeba doznat, že se nedochovaly ani žádné záznamy o vlastní činnosti brněnské mincovny, kde bychom se snad mohli o kontramarkování dočíst. Z r. 1475 je rovněž doklad o brněnské minci v zápisu o 20 hřivnách orlic.¹⁶⁾

⁶⁾ Archiv města Brna (dále AMB), sbírka listin, Dřimalův regist.

⁷⁾ Tamtéž.

⁸⁾ AMB, rkp. 41, fol. 45a.

⁹⁾ Tamtéž, fol. 48a.

¹⁰⁾ AMB, sbírka listin, Dřimalův regist.

¹¹⁾ AMB, rkp. 8, fol. 104.

¹²⁾ AMB, rkp. 48, fol. 358. K tomu J. Mezník, *K vývoji brněnské mincovny v 15. století*, Mor. numism. zprávy č. 7/1960, str. 46 a *má odpověď* v Numism. listech r. XVIII/1953, str. 122.

¹³⁾ AMB, rkp. 48, fol. 375, 381, 382, 416. Srov. dále Pošvář, *Brněnští mincmistři*, Brno v minulosti a dnes I., Brno 1959, str. 45.

¹⁴⁾ AMB, rkp. 48, fol. 416.

¹⁵⁾ Srov. J. Sejbal, *Moravská kontramarka se šachovanou orlicí*, Čas. Mor. musea r. XLI/1956, str. 101 ad.

¹⁶⁾ AMB, rkp. 48, fol. 416.

Nejvýznamnějším svědectvím o minci města Brna je však mincovní privilegium krále Ladislava Pohrobka z 19. července 1457, jehož latinský originál je uložen v Archivu města Brna. V českém překladu zní takto:¹⁷⁾ „Ladislav z Boží milosti král uherský, český, dalmatský, charvátský etc., vévoda rakouský, markrabí moravský etc., dáváme věděti všem, že majíce na myslí stárou a poslušnou věrnost našeho města Brna vůči našim předchůdcům i nám, pojali jsme úmysl je ve své štedrosti a laskavosti obdarovati důstojně a darem užitečného povolení. Proto rozvázně a za rozumné rady našich pánů a věrných s bezpečnou naší vědomostí na základě královské moci české a markrabské moci moravské témuž městu Brnu dáváme a povolujeme ze svého přání povolení, právo, moc a svobodnou možnost bítí, zhotovovati a raziti peníze veřejného tvaru s odznaky markrabství moravského, jakož v Brně za předešlých časů minci našich předků bítí, zhotovovati a raziti byli zvyklí, avšak toliko ty peníze, které obecně jsou nazývány denáry a haléře, které pak, pokud by měly povinnou váhu a schválenou jakost, podle naší vůle ve všech královstvích a zemích naší svrchovanosti jako jiné peníze shodné jakosti a hmoty bez překážek mají platiti a každému má býti povoleno a dovoleno jich používat jako jiných schválených peněz. Ušetřujeme také tomuto městu, aby snáze mohlo docílití výsledku této naší laskavosti, aby pohotově a svobodně používalo beze vší a číkoli překážky dílen a místností našeho domu v Brně, v němž bylo obvyklé kdysi minci bítí a zhotovovati. S přivěšením naší královské pečeti k svědectví přítomné listiny. Dáno ve Vídni dne 19. července roku tisícího čtyřstého padesátého sedmého, naší královské vlády v Uhrách atd., roku osmnáctého, v Čechách pak čtvrtého. K podání pana kancléře Prokopa z Rabštejna Mikuláš Liscius, doktor práv“.

Z podaných pramenů je zřejmo, že v první polovině 15. století se brněnská městská mince střídala v ražbě s mincí markrabskou. Je to nejlépe vidět z Albrechtova listu z r. 1426, kdy Brněnští žádali o povolení k ražbě vlastní mince, ale Albrecht jim nevyhověl s poukazem, že hodlá razit sám. Vezmeme-li v úvahu, že v mincovním privilegii z r. 1422 pro Olomouc¹⁸⁾ je stanoveno, že městská mince olomoucká má býti ražena podle vzoru Zikmundovy mince ražené v Brně, lze analogicky usuzovat, že ani městská mince brněnská, střídavě ražená s markrabskou, se co do vzhledu od ní nelišila. Byla to tedy nepochybně čtyřhranná mince s moravskou orlicí, snad i s některými gotickými písmeny (N, R, S nebo D), jejichž význam zatím není jasný.¹⁹⁾ Mince se čtyřhránem, označené písmeny SO, pocházely patrně z olomoucké mincovny (Stadt Olmütz).

Z druhého období brněnské městské mince, kdy v Brně přestala již ražba mince markrabské, tedy od 50. let 15. století, datují se mince kruhové (peníze a haléře) se šachovanou moravskou orlicí. Mincovní privilegium dostalo Brno až později (1457), je však z něho patrné, že městská mincovna je pokračováním mincovny markrabské a že brněnské městské mince se zařazují do platného oběživa ve všech zemích, podléhajících králi Ladislavu Pohrobkovi, tedy v zemích koruny české i uherské. Na moravské městské mince, tedy i na mince brněnské, se vztahovala

¹⁷⁾ Český překlad jsem pořídil z latinského originálu, uloženého v Archivu města Brna.

¹⁸⁾ Archiv města Olomouce, list č. 3881.

¹⁹⁾ Sejbal, Příspěvek k moravskému mincovnictví 15. století, Čas. Mor. musea XXXIX/1954, str. 85 ad. Týž, Neznámá moravská mince s gotickým písmenem D, Numim. listy X/1955, str. 117 ad. Em. Nohejlová-Prátová, Nález v Kyjově r. 1942 (mince s 10), NČČsl, XIX/1950, str. 105 ad.

ustanovení o úpravě mince na Moravě ze 24. května 1460, kde se nařizovalo, aby berné i neberné mince byly veřejně vystaveny. K berným patrně patřila i městská mince, kterou však nechtěla feudální venkovská šlechta brát jako rovnocennou. Proto se nařizovalo, že berná mince, tedy i městská, má být platidlem i na venkově, nejen ve městech na trzích a v krámech při prodeji životních potřeb. Rovněž pak musela být přijímána při prodeji zemědělských výrobků z venkova do měst.²⁰⁾

O tom, že mince města Brna byla součástí oběživa, nás poučují nálezy mincí. Mám ovšem na myslí kruhovou městskou minci s moravskou orlicí, jež byla podle předchozího výkladu ražena od 50. let do konce 15. století. Zajímavé je, že větší část nálezů pochází z Čech. Jejich rozvrstvení je zřejmé z následujících tabulek.²¹⁾

Jak je patrné, brněnská městská mince se vyskytla jen ve 13 nálezech moravských, zatímco v Čechách můžeme napočítat asi trojnásobný počet, totiž 34 nálezů. Téměř ve všech nálezech se vyskytuje společně s městskou mincí znojenskou a jihlavskou, přičemž brněnských mincí je zpravidla méně než znojenských nebo jihlavských. Např. nejpočetnější nález o 447 kusech z Kbelnice, o Jičín, obsahoval 189 mincí znojenských, 150 jihlavských a 108 brněnských, nález z Olbramkostela, o. Znojmo, z 248 kusů přinesl 202 znojenské, brněnských 32, neurčených 14. Z toho byl výjimkou nález z Č. Krumlova (okolí), kde na 158 kusů bylo znojenských 66, jihlavských 46 a brněnských rovněž 46. Převahu brněnských mincí z počtenější nálezů měl nález z Kozušic, o. Vyškov, kde na 99 kusů připadlo znojenských 23, jihlavských 25 a brněnských 51, podobně nález z Mělníka měl 34 mincí brněnských, 11 jihlavských a 12 znojenských (celkem 57) a z Čertovky u Kaňku (o. Kutná Hora), kde na 29 kusů celkového počtu přišlo 12 brněnských, 11 znojenských a 6 jihlavských. Bohužel u řady nálezů známe jen celkový počet, takže není možno tyto vzájemné vztahy sledovat podrobněji. Ale i tak je patrné, že brněnských městských mincí bylo v oběhu mnohem méně než např. znojenských.

Z podaného nálezového materiálu je rovněž jasně vidět, že většina nálezů byla uložena v 60. letech 15. století, kdy patrně ražba městské mince byla nejčilejší. V oběhu pak zůstávala ještě dlouho po tom, kdy brněnská městská mincovna přestala pracovat, protože se vyskytla např. v nálezů z Chvalína, o. Litoměřice, uloženém kolem r. 1547.²²⁾

Pro úplnost uvedu ještě několik dat z celkového počtu nálezů moravských městských mincí, tedy i těch, kde se brněnská mince nevyskytla. Všechny těchto nálezů bylo 67, z toho brněnskou mincí obsahovalo 46 nálezů. Zatímco ze všech nálezů připadá na území Čech 48 (s brněnskou mincí 34), vykazuje Morava celkem 19 nálezů (s brněnskou mincí 13). I když z tohoto srovnání plyne, že brněnská mince byla na Moravě zastoupena poměrně častěji (v 13 nálezech z celkového počtu 17), přece jen ani tato skutečnost nebude patrně rozhodující při odhadu, jaký počet městských ražeb vyšel z brněnské mincovny v 2. polovině 15. století.

Srovnejme dále skutečnost, že v celkovém počtu nálezů je nejčastěji zastoupeno

²⁰⁾ Německý text v kopii, rkp. 277/2, str. 120 v Okresním a městském archivu ve Znojmě. Český překlad viz Pošvář, Úprava mince na Moravě r. 1460, Numim. listy XIII/1958, str. 83.

²¹⁾ Tabulky byly pořizeny podle publikace „Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl II., (red. Em. Nohejlová-Prátová), Praha 1956, avšak přizpůsobeny dnešnímu stavu co se týče rozdělení okresů.

²²⁾ Srov. též moje tabulky u studie „Poznámky k městskému mincovnictví“, str. 187 ad., kde jsou uvedeny počty mincí u jednotlivých nálezů.

²³⁾ Tamtéž, str. 181 ad.

Čechy

Č.	Místo	Doba uložení	Č.	Místo	Doba uložení
1	Zbilidy, o. Jihlava	1450–1460	19	Přelouč, o. Pardubice	v 60. l.
2	Kbelnice, o. Jičín	po 1459	20	Rybnice, o. Plzeň-sever	v 60. l.
3	Chlum, o. Semily	1460	21	Štíčí, o. Havlíkův Brod	v 60. l.
4	Uhersko, o. Pardubice	50.–60. l.	22	Veselá, o. Pelhřimov	v 60. l.
5	Skály, o. Písek	kolem 1460	23	Záhoří, o. Benešov	v 60. l.
6	Č. Krumlov, okolí	v 60. l.	24	Znosim, o. Benešov	po 1464
7	Číměň, o. Jindř. Hradec	po 1460	25	Znosim, o. Benešov	po 1464
8	Hořice, o. Pelhřimov	v 60. l.	26	Želvice, o. Plzeň-jih	v 60. l.
9	Desná, o. Svitavy	před 1460	27	Šibice, o. Nymburk	v 60. l.
10	Doubravice, o. Pardubice	v 60. l.	28	Čertovka u Kaňku, o. Kutná Hora	po 1471
11	Drahoňov, o. Pelhřimov	po 1460	29	Hartmanice o. České Budějovice	po 1481
12	Kašovice, o. Klatovy	v 60. l.	30	Hostinné, o. Trutnov	konec 15. stol.
13	Kolinec, o. Klatovy	v 60. l.	31	Kostelec n. Orl., o. Rychnov n. Kn.	za Vladislava II.
14	Králův Dvůr, o. Beroun	v 60. l.	32	Mělník	1485–1500
15	Kouřim, o. Kolín	v 60. l.	33	Č. Třebová, o. Ústí n. Orl.	1516–1526
16	Libín, o. Č. Budějovice	v 60. l.	34	Chvalín, o. Litoměřice	kolem 1547
17	Lodhěřov, o. Jindř. Hradec	v 60. l.			
18	Podmoky, o. Kutná Hora	v 60. l.			

Morava

Č.	Místo	Doba nálezů	Č.	Místo	Doba nálezů
1	Čikov, o. Třebíč	po 1460	8	Olbramkostel, o. Znojmo	v 60. l.
2	Dzbeň, o. Prostějov	v 60. l.	9	Zakřany, o. Brno-venkov	v 60. l.
3	Kožušice, o. Vyškov	po 1460	10	Zaječí, o. Břeclav	v 60. l.
4	Křenovice, o. Přerov	v 60. l.	11	Drnovice, o. Vyškov	po 1469
5	Kyjov, o. Hodonín	po 1460	12	Radějov, o. Hodonín	po 1483
6	Mostišť, o. Žďár n. Sáz.	v 60. l.	13	Rouchovany, o. Třebíč	před 1490
7	Pěnčice, o. Přerov	v 60. l.			

Znojmo, neboť znojmská městská mince tvoří téměř 50% celkového počtu. Bereme-li v úvahu, že asi 900 kusů mincí Znojma, Jihlavy a Brna je v těchto nálezech udáno společnou číslicí, jež je třeba odečíst z celkového počtu nalezených mincí ve výši 2950, takže zbývá 2000 kusů, na Znojmo připadá přes 1000 kusů,

na Brno 480 a na Jihlavu 560.²³⁾ Poněvadž pak víme, že podle dochovaných údajů bylo ve Znojmě v ražebním období jednoho roku (1468–1469) vybito mincí v hodnotě 2200 kop, tedy asi 900 000 kusů,²⁴⁾ zatímco se v nálezech dochovalo 1000 kusů a ze sumárního počtu 900 kusů asi 450 (50%), docházíme k celkovému počtu 1450 kusů, který je ovšem jen zcela nepatrným zlomkem skutečné ražby. Vždyť tento počet reprezentují nálezy za 50 let, zatímco v jednom roce vyšlo ze znojmské mincovny 900 000 kusů.

Z toho pak, že brněnských městských mincí se zachovala asi polovina počtu znojmských (480), je analogicky možno soudit, že tato cifra zdaleka není směrodatná pro posuzování výkonnosti brněnské mincovny. Poněvadž se nám nedochovaly z Brna žádné údaje o činnosti městské mincovny, není možno o její produktivitě dělat přesné závěry. Srovnání se znojmskou mincí však ukazuje, že asi nebyla malá.

²⁴⁾ Podrobný výpočet tamtéž, str. 176 a 177. Částka 2200 kop grošů odpovídá 924 000 kusům peněz, počítáme-li groš za 7 městských peněz.

K PRVKŮM JIHLAVSKÉHO PRÁVA V PRÁVNÍ KNIZE
PÍSAŘE JANA

Brněnské právní knize, kterou v polovině 14. století sepsal městský písař Jan, byla věnována již rozsáhlá literatura.¹⁾ Čeští právní historikové se zabývali především prvky římského práva, které tvořilo jeden z důležitých podkladů písaře Jana při sestavování tohoto významného právního pramene. Tento zájem je ovšem pochopitelný: vždyť brněnská právní kniha (dále KPJ) je u nás „první doklad pronikající recepce římskoprávní v městském právu.“²⁾ Přesto nelze pomíjet ani ostatní prameny, kterých písař Jan užil. V tomto příspěvku bych chtěl ukázat, jak byl autor knihy závislý na textu tzv. jihlavského privilegia (dále JP), které vzniklo v Jihlavě někdy v druhé polovině 13. století.³⁾

Skutečnost, že jihlavské právo mělo na vývoj práva brněnského velký vliv, je již dlouho známa. Rössler a Tomaschek ukázali, že tzv. brněnské městské právo z počátku 14. století (dále BP 1300) se skládá z německých překladů řady článků práva jihlavského.⁴⁾ Později se Tomaschek zabýval i ohlasy jihlavských právních pramenů v knize písaře Jana: konstatoval, že písař Jan čerpal jednak z JP, jednak ze sbírky jihlavských naučení z první poloviny 14. století.⁵⁾ Při konstataování shod mezi JP a KPJ se však spokojil s odkazem na jediný případ, což nedostačuje. Chceme-li totiž poznat, jak vznikala kniha písaře Jana, musíme si klást otázku, kolik Jan přebíral z různých pramenů a jakým způsobem při tom postupoval. Proto jsem se pokusil o sestavení seznamu, který by – přes svou případnou neúplnost – přece jen odpověď na tyto otázky alespoň v jednom úseku ulehčil.

¹⁾ Téměř úplný její seznam sestavil J. Dřimal, Archiv města Brna, Průvodce po fondech a sbírkách, Praha 1956, str. 136, pozn. 158. Brněnskou právní knihu vydal E. F. Rössler, Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. u. XIV. Jahrhundert, Praha 1852.

²⁾ F. Cída, Povšechné právní dějiny československé, I, Brno 1947, str. 123–124.

³⁾ Nejlepší edice v CDB IV, č. 177. Ze starších edic má nadále význam text J. A. Tomaschka v knize Deutsches Recht in Oesterreich im dreizehnten Jahrhundert auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau, Wien 1859; Tomaschek totiž k jednotlivým článkům jihlavského privilegia soustředil velké množství srovnávacího materiálu z jiných městských práv. O vzniku jihlavského privilegia naposledy J. Šebánek, Ještě o jihlavské listině, Numismatický sborník, VII/1962, str. 125–142.

⁴⁾ Otiskl E. F. Rössler, Stadtrechte von Brünn, str. 356–367; o jihlavském původu většiny článků této sbírky psal Rössler v úvodu (str. CXVII) a J. A. Tomaschek, Deutsches Recht, str. 95 až 96, 103–105.

⁵⁾ J. A. Tomaschek, Der Oberhof Iglau in Mähren, Innsbruck 1868, str. 5–6.

Jestliže jsem nucen počítat s možností, že můj seznam nebude úplný, vyplývá to ze dvou příčin. Na jedné straně je u poměrně rozsáhlých právních pramenů sotva kdy možné tvrdit, že srovnání odhalilo všechny souvislosti. Na druhé straně naše speciální otázka má své zvláštní těžkosti. Musíme si uvědomovat, že v zásadě bylo od počátku jihlavské a brněnské městské právo podobné. Nalezne-li v některém článku JP a KPJ shodu, můžeme nakonec dojít k závěru, že podobně znělo i ustanovení brněnského privilegia z roku 1243 (dále BP),⁶⁾ které písař Jan musel ve své knize velmi často respektovat jako „jura originalia civitatis“. Mimo to nás mohou zajímat pouze ta místa, kde podoba není jen ve věcné stránce ustanovení (výše trestů, počet svědků apod.), nýbrž kde shledáme určité shody výrazové, tedy opakování těchže slov nebo frází. Prvky jihlavského práva v KPJ⁷⁾ totiž nemusejí pocházet přímo z JP, ale také z již zmíněného brněnského německého práva vzniklého po roce 1300 či z nějaké sbírky jihlavských právních naučení. Proto také v následujícím seznamu článků, v nichž se projevují shody mezi KPJ a JP, uvádím také shodné či obdobné články tohoto německého práva podle rozdělení Rösslerova. Jestliže je text KPJ bližší po věcné stránce BP 1300 než JP, upozorňuji na to hvězdičkou; jestliže jsou slovní ohlasy textu JP a v některém článku KPJ jen slabé, označuji tyto články křížkem.

KPJ	(kapitola)	JP	BP 1300
217	De emendis	16	—
*258	De emendis	11	84
260	De emendis	90, 91, 92a	—
†367	De homicidiis	68	37
*384	De incendio	49, 50	55, 59
*395	De invasione domus	67	39
488	De mulieribus	55	41
489	De mulieribus	57	42
490	De mulieribus	58	42
491	De mulieribus	59	44
492	De mulieribus	62	101
†545	De penis	51	65
548	De penis	41	69
605	De querimoniis	18	90
†725	De vulneribus	78	54

Nalezl jsem tedy přímé ohlasy JP v 15 člancích KPJ. Vzhledem ke skutečnosti, že KPJ má celkem 730 „rubrik“ (tohoto termínu užíval písař Jan), nezdá se nám podíl JP nijak veliký, zvláště když v šesti z těchto případů není ohlas příliš výrazný. Musíme si však uvědomit, že KPJ uvádí ve většině svého obsahu mnohem detailnější rozvedení všech stránek městského práva, než tomu mohlo být u JP. Poněkud jinak totiž vyhlíží situace, když se postavíme na opačné stanovisko: z 92 článků, které obsahuje exemplář A jihlavského privilegia, jich 17, tedy téměř pětina, našlo uplatnění v KPJ. Povšimneme si také okolnosti, že písař Jan se o JP opíral výhradně v záležitostech práva trestního; to naznačují již názvy kapitol, které jsem v seznamu uvedl. V žádném případě nelze označovat JP za nejdůležitější pramen

⁶⁾ CDB IV č. 17.

⁷⁾ Při číslování článků se u KPJ a BP 1300 přidržuji rozdělení Rösslerova, u JP rozdělení Šebánkova (CDB).

KPJ; je však nesporné, že byl jednou z předloh písaře Jana, které při výkladu o vzniku jeho díla nemůžeme opomenout.

Toto konstatování ovšem nevyplývá z dosavadního výkladu zcela jednoznačně. Seznam naznačuje, že jediným pramenem, kterým se dostávaly do KPJ prvky jihlavského práva, nemohlo být BP 1300; v KPJ jsme totiž našli články, které odpovídají určitým partiím JP, nejsou však v BP 1300 (KPJ čl. 217, 260). Nesehrály zde však nějakou úlohu (vedle jihlavských sentencí, s jejichž významem nás seznámil Tomaschek) ještě nějaké nám zcela neznámé prameny jihlavského práva, značně odchylné od obou exemplářů JP? Myslím, že takový předpoklad by byl zbytečný. Domnívám se, že písař Jan měl k dispozici nějaký opis JP, který zhruba odpovídal ve svém textu tomu, co známe z obou originálních textů JP. Ukazují to jednak některé velmi nápadné slovní shody mezi JP a KPJ, jednak pořadí některých článků v KPJ. Abych toto tvrzení dokázal, přejdeme k detailnějšímu rozboru té části KPJ, která byla na JP nejvíce závislá. Jde tu o kapitolu De mulieribus.

*

Článek 488 KPJ je zajímavý již tím, že v něm spojil písař Jan dva právní prameny: článek 23 tzv. privilegia minor z r. 1243 a článek 53 JP. Abychom zjistili, jakým způsobem to učinil a především proč tak učinil, položíme první polovinu čl. 488 vedle odpovídajících pasáží JP a BP:⁸⁾

V dalším textu tohoto článku se písař Jan přímo odvolává na „jura originalia“ (tedy na BP) a ukazuje užitečnost dvou ustanovení, která z BP přebírá (žena, která někoho obžaluje pro znásilnění, musí dokázat, že křičela; žena může podat obžalobu do 14 dnů). Následuje přímá citace závěru čl. II/23 BP a upozornění, že o znásilnění lehké ženy se píše na jiném místě. Je zřejmé, že písař Jan vycházel jak z jihlavského, tak z brněnského privilegia. Podstatná část je převzata z privilegia jihlavského. Přesto, že písař Jan ustanovení JP přestylizoval, můžeme s jistotou předpokládat, že Jan měl před sebou latinský text JP; slovní shody téměř vylučují možnost, že by Jan čerpal z BP 1300, v němž je jihlavský článek přeložen do němčiny. Skutečnost, že Jan pocítoval potřebu dovolávat se a částečně užít původního brněnského práva, ukazuje sílu právních tradic. Proč se však od něho v nejpodstatnějších bodech odchýlil? Odpověď je snadná: BP požadovalo, aby se obžalovaný obhájil zkouškou ohněm, což bylo ve 14. století již zcela zastaralé. Jihlavské privilegium bylo po této stránce mnohem pokročilejší. Obsahovalo požadavek důkazů o vině či nevině na základě určitého počtu svědků, vypočítávalo různé možnosti, za nichž k deliktu mohlo dojít. Pojetí jihlavského práva se v Brně prosadilo již někdy počátkem 14. století a bylo tak vžit, že písař Jan nemohl a nechtěl sáhnout k dalším pramenům, které měl k dispozici.

Zmínky si zaslouží i závěr brněnského článku 488. Proč připojil písař Jan poznámku o tom, že „de oppressione vero mulieris communis queratur superius titulo prescripto“? Takový odkaz je v KPJ dost neobvyklý. Není zde souvislost se skutečností, že v JP následuje za článkem o znásilnění počestných žen a pannen článek o znásilnění žen lehkých? Kladná odpověď nemůže být jednoznačná již proto, že

⁸⁾ Text KPJ přepisují podle originálu (MA Brno rkp. 2 fol. 83b), neboť Rösslerova edice není přesná. Srovnané texty jsou na str. 139.

Cives de Rausein de violenciis, que inferuntur virginibus, sunt taliter informati:

Quicumque de oppressione violenta convictus fuerit, decollabitur. Tali modo vinceretur:

Si virgo fuerit deflorarata aut mulier honesta violata, uno teste in campo, sive sit pastor sive alius, duobus vero in civitate egibit; per quos se probaverit, se exclamasse illo tempore, cum oppressa vel rapta erit, vel statim postea, suam querimoniam obtinebit.

Si vero virgo vel mulier honesta, non habens testes cum signis oppressionis et violencie sibi facte, sicut sanguinolenta et cum vestibus laniatis conquesta fuerit, incusatus cum duobus testibus ydoneis se expurgabit.

Si autem sine signis predictis eciam sine testibus conquesta fuerit, accusatus cum duobus digitis in cruce se expurgavit.

i v BP je stejné pořadí článků. Avšak srovnání následujícího textu KPJ s SP přece jen ukazuje, že písař Jan zpracoval články 488–492 podle JP. Do své právní knihy přejímal článek za článkem v tom pořadí, jak se vyskytují v JP; vynechal pouze čl. 60 a 61 JP, které se svým obsahem do kapitoly De mulieribus nehodily. Právě pořadí článků je dalším důkazem o tom, že Jan čerpal přímo z JP; v BP 1300 je článek, týkající se únosu dívky (v KPJ čl. 492) od ostatních článků nápadně oddělen (srv. seznam).

*

Je známo, že JP se dochovalo ve dvou exemplářích (označujeme je A a B); exemplář B je mladší, některé články jsou poněkud jinak stylizovány, několik

Districte volumus, ut, si quis virginem vel mulierem aliquam violenter oppreserit, decollabitur. Tali modo vinceretur:

Si virgo vel mulier conquesta fuerit se oppressam in campo, sufficit unus testes, sive sit pastor sive alter homo. In civitate vero duo sufficiunt.

Si autem virgo vel mulier laniata vestibus et sanguinolenta conquesta fuerit non habens testes aliquos, incusatus coram iudicio duobus testibus expurgabit.

Si autem non laniata vestibus nec sanguinolenta conquesta fuerit, incusatus se solus expurgavit.

článků je přidáno, některé naopak chybí. Který z obou textů měl k dispozici písař Jan? V čl. 488 KPJ, kterým jsme se zabývali, umožňují shody s čl. 53 JP poznat, že Jan vycházel z textu exempláře A; text exempláře B má na čtyřech místech znění poněkud odchylné.⁹⁾ K podobnému závěru dojdeme i při srovnávání některých jiných článků.¹⁰⁾ Uvedu k tomu ještě alespoň jeden příklad, totiž počátek čl. 492 KPJ s odpovídajícími partiemi obou exemplářů JP:

KPJ čl. 492	JP ex. B, čl. 62	JP ex. A, čl. 62
Item qui <i>alicui filiam suam eduxerit et cum ea captus fuerit, iudicio tali iudicabitur:</i>	Si quis alteri <i>filiam suam deduxerit et cum ipsa detentus fuerit, tali modo iudicetur:</i>	Si quis <i>alicui filiam suam deduxerit et cum ipsa detentus fuerit, tali modo iudicabitur:</i>

I v tomto případě se text JP ex. B na dvou místech poněkud odchyľuje od míst, která jsou jinak mezi KPJ a JP shodná. Máme tedy předpokládat, že písař Jan měl za předlohu ex. A? Existují některé skutečnosti, které této domněnce neodpovídají. Předlohou čl. 260 KPJ byly nejen čl. 90 a 91 JP, které nalezneme v obou exemplářích JP, ale také čl. 92a JP, který v exempláři A chybí. Navíc nalezneme v některých člancích KPJ místa, která jsou bližší exempláři B než A. Tak je tomu i v kapitole De mulieribus se závěrem článku 489 a s počátkem článku 490 KPJ. Jde nepochybně o rozdíly nepatrné (užívání slovesa convincere či vincere, zájmena quis či aliquis), avšak máme-li doložen případ, kdy Jan užil z exempláře B článku, který v exempláři A chybí, musíme na ně brát zřetel. Máme tedy věřit tomu, že písař Jan vypisoval střídavě text exempláře A i B? To není příliš pravděpodobné, zvláště tam, kde se písař Jan řídil pořadím článků v JP. Existuje jedna další možnost: písař Jan vycházel z nám neznámé redakce JP, která nějakým způsobem slučovala texty obou jeho exemplářů. Tomu by nasvědčovala i další skutečnost.

Zmínil jsem se již o tom (a vyplývá to také z mého seznamu), že některé články KPJ, v nichž se projevuje vliv jihlavského práva, obsahují ustanovení bližší BP 1300 než JP. Uvedu jeden příklad. Čl. 384 KPJ o trestech za zhárství a za zranění při požáru je závislý na čl. 49 a 50 JP; četné jsou i shody v užití určitých výrazů a frází. V ustanoveních o trestu za zranění při požáru je však článek Janův poněkud širší: rozeznává na rozdíl od JP, zda zraněný byl či nebyl nepřítelem provinilce. Další rozdíl nalezneme v počtu osob, jež žalobce potřebuje k usvědčení osoby, která někoho v době požáru poranila. Podle JP jsou nutní svědci tři, podle KPJ pouze dva. Německé BP 1300 (čl. 59) sice nerozlišuje, zda provinilý byl či nebyl nepřítelem zraněného (a v tomto bodu je bližší JP), v počtu svědků však souhlasí s KPJ. Čerpal tedy písař Jan z BP 1300? Tomu zase odporují jednak slovní shody mezi KPJ a JP, jednak pořadí článků (KPJ čl. 384 = JP čl. 49, 50 = BP 1300 čl. 55, 59). Podobná situace je i u článků 238 a 395 KPJ a jim odpovídajících článků JP a BP 1300 (viz seznam). Je tedy možné, že písař Jan přejímal většinu prvků jihlav-

⁹⁾ Postupujeme-li od počátku článku a věnujeme-li pozornost pouze místům, kde jsme našli shody mezi KPJ a JP, najdeme v ex. B JP tato odchylná místa: místo *decollabitur decolletur*, místo *in campo in campis*, místo *pastor sive alter pastor vel alter*, místo *virgo vel mulier mulier vel virgo*.

¹⁰⁾ V kapitole De mulieribus se to vedle čl. 488 KPJ – 53 JP a 492 KPJ – 62 JP týká ještě čl. 491 KPJ – 59 JP.

ského práva z nějaké její redakce, která spojovala text obou exemplářů JP a přispůsobila se v několika málo případech brněnským zvyklostem.

*

Jihlavské právo nebylo nejdůležitějším pramenem písaře Jana při sestavování jeho slavné sbírky. Vedle starého práva brněnského, práva římského a sentencí brněnských konšelů (pokud tyto sentence ovšem neobsahují jen ohlasy některých z jiných pramenů) tvoří však její neoddelitelnou součást. Jako prameny jihlavského práva sloužily písaři Janovi jednak nějaký opis jihlavského privilegia (který snad slučoval prvky obou exemplářů tohoto privilegia a obsahoval i některé změny, které se v Brně ujaly v otázkách trestů a soudního zřízení), jednak jihlavské sentence z 1. poloviny 14. století. Nejasná je otázka, zda písař Jan vycházel také z brněnského městského práva, které vzniklo někdy krátce po roce 1300 a obsahovalo německé překlady části jihlavských článků, a bude nutno přezkoumat Tomaschkovy údaje o vlivu jihlavských sentencí. Přímou z jihlavského privilegia převzal písař Jan 10–12 článků, u několika dalších článků mohl Jan vycházet buď z jihlavského privilegia nebo z jiného pramene obsahujícího jihlavské právo.

K NEJSTARŠÍM DĚJINÁM STARÉHO BRNA

Ze všech bývalých brněnských předměstí, které poutají zájem historika a jež mají současně bezprostřední vztah k vlastnímu městu, je vedle Měnína na prvním místě Staré Brno. Prohlížíme-li některé listiny z počátků našich měst, pozorujeme, že se tímto označením na staré a nové město rozlišovalo nové, často na kolonizačním základě vybudované město od staré slovanské osady, která někdy zůstala mimo hradby. Takovéto příklady možno uvést v Čechách např. u Kutné Hory (Antiqua Cuthna), u Kolína (Colonia Antiqua) a Chrudimi (Chrudim Antiqua), na Moravě u Jihlavy (Stará Jihlava), Litovle (Antiqua civitas), Telče (Stará Telč) a Moravské Třebové (oppidum Antiqua Tribovia)¹⁾ aj.; jindy opět se zachovaly názvy jen nových měst, přičemž nutno předpokládat existenci staré osady, která zůstala historickým pramenům utajena; dovídáme se o ní mnohdy náhodou teprve z archeologických nálezů. Tak tomu bylo např. u Plzně (Nova Pilzna), Nového Písku a Nového Velehradu (Uherské Hradiště).²⁾ Z příkladů, kdy známe oba názvy, možno uvést již výše uvedený Kolín,³⁾ Chrudim⁴⁾ nebo konečně i Brno (Antiqua Bruna, 1247 – Nova civitas Brunensis, 1357.⁵⁾

Obraťme nyní pozornost k Starému Brnu a k jeho počátečnímu osídlení v dobách prehistorických. Brněnská kotlina, která vznikla koncem třetihor, má neobyčejně výhodnou polohu: je otevřená směrem k jihu a spojená s ostatními jihomoravskými nížinami. Na okraji kotliny protékají dvě řeky, Svratka na západě a Svitava s pobočkou Ponávkou z levé strany na východě. Teplé a suché podnebí se sprašovitými terasami, které zde zanechalo třetihorní moře a nánosy řek, vytvořily zde vhodné prostředí, v němž se mohl usadit diluviální člověk. Stopy po tomto nejstarším

¹⁾ A. Zycha, Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden. Prag 1914, str. 51, 62, 65, 66; R. Híkl, Moravská Třebová. Náčrt jejích dějin. Mor. Třebová 1949, str. 14 ad.; F. Hoffmann, Listy a obrazy z minulosti Jihlavy. Havlíčkův Brod 1958, str. 11–15; V. Richter, Telč, Městská památková rezervace a státní zámek. Praha 1958, str. 6 ad.

²⁾ Zycha, tamže, str. 60, 65, 67.

³⁾ RBM II, str. 721, č. 1679: Antiqua Colonia, Nova Colonia.

⁴⁾ J. Čelakovský, Codex juris municipalis regni Bohemiae (CJMRB). II. Praha 1895, str. 83: Civitatem novam apud Chrudim Antiquam...

⁵⁾ CDB III, 2, str. 292, č. 197: molendinum in Antiqua Brunna – CDM IX, str. 55, č. 71: nostre Nove civitatis Brunensis...

diluviálním člověku zůstaly ponejvíce v sprašovitých hlínách cihlen v hrobech (Červený kopec, Žabovřesky, Francouzská třída – po těchto třech vynikajících nalezištích světového významu bývá zván tento cromagnonský člověk také člověkem brněnským). Daleko častější a lépe známá jsou tábořiště (paleolitické stanice) těchto diluviálních lovců (Červený kopec, Ústřední hřbitov, Vídeňská ulice aj.).⁶⁾ V dalším se omezuje jen na Staré Brno, nebo jeho nejbližší okolí.

Vlhké a chladné podnebí, projevující se vznikem hustých pralesů, zatlačilo ke konci starší doby paleolitické toto lidstvo do pobřežních a mořských krajín, patrně k jihu; zdá se, že během mezolitu zůstala brněnská kotlina neosídlená. Lovce a sběrače vystřídali někdy v 5.–3. tisíciletí první zemědělci z jihovýchodu z Podunají. Tento lid mladší doby kamenné se stal již uscdlým hospodářem; zabýval se pěstováním obilí a chovem dobytka; nejvýraznějším pozůstatkem po tomto nejstarším zemědělci zůstala keramika, zv. volutová, jak byla zjištěna v kulturních jamách v trati „Na nivkách“ a v ulici Bělidla; kultura volutové keramiky byla převrstvena novým lidem keramiky vypíchané, která sem přišla od severozápadu z Čech; náleziště jsou obdobná jako u keramiky volutové. Nové proudy přistěhovalců z jihovýchodu přinášejí s sebou také pestrost keramickou. Vyspělá a mnohotvárná kultura s pestře malovanou výzdobou (malovaná keramika) a pastevecká kultura s keramikou šňurovou, která dala vznik nejednotné kultuře jevišovické, je na Starém Brně méně zastoupena (Na Poříčí, kostrové hroby a pohřebiště). Naproti tomu velmi výrazně se projevila ke konci neolitu kultura lukostřelců s tzv. zvoncovými poháry nejen na Starém Brně (Červený kopec), ale i v nejbližším okolí (Želešice, Bosonohy, Komín; kultura zvoncových pohárů ohlašovala již novou epochu v dějinách pravěkého lidstva prvními artefakty z kovu (měděné dýky). Novou dělbou práce vznikají vedle zemědělců a chovatelů dobytka nová zaměstnání a řemesla, jako např. kovolitectví, která nahrazují starý zemědělský kamenný inventář měkkým kovem.⁷⁾

Kultura starší doby bronzové je zastoupena na Starém Brně tzv. unětickou kulturou, na Moravě též zvanou veterovským typem,⁸⁾ jednak s hroby v poloze skrčené s pazourkovitou industrií, jednak s pozůstatky současných osad; střední doba bronzová s tzv. hroby mohylovými, jakož i její předposlední fáze zv. kultura popelnicových polí zasahuje sice do brněnské kotliny, avšak nikoliv na areál Starého Brna.⁹⁾ Rovněž není pochybnosti, že i za keltské okupace byla celá brněnská kotlina pod nadvládou keltskou, jak patrně z nálezů ze všech okolních osad a předměstí brněnských (Bohunice, Chřlice, Troubsko, Ivanovice, Černovice, Heršpice, Pisárky a Jezuitská ulice v Brně).¹⁰⁾

⁶⁾ J. Skutil, Zpráva o nové paleolitické stanici v Brně objevené r. 1929. Brno 1930, str. 1–5; týž, Pravěká minulost brněnského výstaviště. Rovnost 79 z 17. 9. 1964, č. 223; K. Schirmeisen, Die Brünner Talbucht zur Vorzeit. Aus dem Jahrbuch der Landeshauptstadt Brünn. 1941, str. 25 až 38; V. Hrubý, Pravěk Brna. Brno od pravěku k dnešku I. Brno 1959, str. 7–12; srov. mapku osídlení brněnské oblasti od A. Klímy u C. Hálové-Jahodové, Brno. Stavební a umělecký vývoj města. Praha 1947, str. 17.

⁷⁾ Schirmeisen, Die Brünner Talbucht, str. 29 ad.; Hrubý, Pravěk Brna, str. 8 ad.

⁸⁾ K. Tihelka, Unětická kultura v bývalé zemi Moravskoslezské (disertace z r. 1939), str. 96.

⁹⁾ Srov. V. Podborský, K otázce kontinuity vývoje kultury lidu popelnicových polí na Moravě. Zvl. otisk z SPFFBU ř. arch. – klas. E 1, 1956, str. 20–41; J. Říhovský, Problém expanse lidu s lužickou kulturou do středního Podunají. Archeologické rozhledy roč. 10, 1952, str. 203–219.

¹⁰⁾ Schirmeisen, Die Brünner Talbucht, str. 35; Hrubý, Pravěk Brna, str. 11; Skutil, Pravěká minulost.

Na rozhraní našeho letopočtu pronikají sem za ustupujícími Kelty ze severu skupiny Germánů na svém pochodu na Řím; tyto na čas zadržuje podunajský limes Romanus. Na svém tažení na cestě podél řek brněnské kotliny zanechali pozůstatky v hrobech nebo sídlištích: tak v mužských hrobech zahnuté meče, kopí, štíty, nůžky, hřebeny aj., v ženských vřetena, spony, náramky aj.¹¹⁾

Nálezy mincí z 1.–4. stol. (Na Poříčí, Červený kopec, Cernovice) dosvědčují, že podél všech řek, které protékají kotlinou, vedly staré obchodní cesty, na něž navazoval také směr v době římské a ve středověku.¹²⁾

Tlak východních Slovanů uvedl v pohyb většinu germánských kmenů, z nichž některé (Herulové, Rugiové, Gotové, Alamani) procházejí také brněnskou kotlinou; dokládají to kostrové hroby s deformovanými lebkami (Dolní Heršpice, pohřeb bohatého zlatníka s dílenským vybavením z Kotlářské ulice).¹³⁾

Archeologické pozůstatky po Slovanech dosvědčují, že během 5.–11. století byla osídlena celá kotlina brněnská a tím také i areál Starého Brna a sousedních Pisárek s žárovými pohřby i kostrovými pohřebišti; nejznámější a nejpozoruhodnější jsou nálezy v Polní ulici, kde se vedle keramiky s typicky slovanskou ornamentikou našly ještě různé artefakty, jako železný nůž, různé proplétačky a přesleny a zvláště pak tzv. parohové hřeblo s rytinou propletačích se pásů, které je pokládáno za evropskou raritu a svou výzdobou ukazuje na souvislost s Vikingy; archeologové jsou na rozpacích, zda to byl nástroj ku zpracování lnu nebo výzdoba stěn. V každém případě to upomíná na obchodní styky severu s jihem. Nálezy z Polní ulice a z Pisárek ukazují, že oba břehy Svatky v jejím ohbí a ještě dále na jejím dalším toku byly záhy osídleny, určitě již v době velkomoravské.¹⁴⁾ Jaká úloha připadla tehdy tomuto důležitému odpočivnému místu na přechodu Svatky, nelze zatím určit, protože za středisko domnělého středomoravského kmene se pokládají Staré Zámky u Líšně; důležitou úlohu hralo také hradiště Rajhrad, kde podle listiny z r. 1048 (falsum 13. stol., avšak jeho pravost je doložena archeologickými dokumenty) založil kníže Břetislav klášter na pustém hradě a zřídil při něm trhovou osadu s mýtem na mostě; nebyl-li Rajhrad střediskem, tedy byl jistě důležitým politickým a obchodním místem (hradem) a Staré Zámky útočištěm hradištěm, jak na to upozorňuje N. S. Děržavin, že Slované měli jedno ústřední hradiště a ještě několik hradišť vedlejších.¹⁵⁾

¹¹⁾ Schirmeisen, uv. sp. str. 36 uvádí hojně nálezy z brněnské kotliny, žádné ze Starého Brna; stejně i Hrubý, uv. sp. str. 11 se zmiňuje o několika nálezech v okolí; poukazuje však na smíšený charakter této germánsko-římské kultury.

¹²⁾ J. Skutil, Římský nález v Brně? ČVSMO 38, 1927, str. 175–177; Schirmeisen, uv. sp., str. 36; Hrubý, uv. sp., str. 11; Skutil, Pravěká minulost.

¹³⁾ Schirmeisen, uv. sp., str. 37; Hrubý, uv. sp., str. 11.

¹⁴⁾ J. Skutil, Slovanský hřeblovitý nástroj z jeleního parohu z nálezů v Brně. Sborník velehradský IX. 1938, str. 36–38 s vyobr.; též, Ein slavischs Hirschhorngerät aus Mähren. Germania Jahrg. 22, 1938, str. 51–52 s vyobr.; též, Moravské prehistorické výkopy a nálezy. Časopis Zemského musea v Brně, roč. 30, 1946, část I, str. 54; V. Hrubý, Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě. PA 48, 1957, str. 122, 202 s vyobr.; též, Pravěk Brna, str. 12; též, Slovanské Brno I. Brno v minulosti a dnes III, 1961, str. 134–135.

¹⁵⁾ Srov. CDB I, str. 357, č. 381; tamže, str. 314, č. 379: in quodam castro deserto cui nomen Raygrad... et eam foro in proxima villa et thelonco ibidem de ponte constituto...; srov. J. Poulik, Staří Moravané budují svůj stát. Gottwaldov 1960, str. 127; N. S. Děržavin, Slavjane v dřevnosti. Moskva 1945, str. 112 ad.

Nehledě k časově problematické zprávě rajhradské listiny o brněnské provincii z r. 1048,¹⁶⁾ mohla by se nepřímo za první doklad o Starém Brně pokládat zpráva z Kosmovy kroniky k r. 1091 o obléhání brněnského hradu a o epizodě s tím spojené, kterou Kosmas přidal o usmíření Vratislava II. kněžnou Virpirk. Z vyprávění také nepřímo vyplynulo, že i brněnské podhradí slynulo bohatstvím, ovšem ne tak velkým, jako podhradí pražské a vyšehradské, kam Virpirk odkazovala Vratislava a jeho po obohacení toužící vojsko.¹⁷⁾

Ptáme-li se nyní, kde bylo středisko tohoto bohatého brněnského podhradí a jaký byl hospodářský charakter nebo stupeň této osady, jsme odkázáni hodně na pole dohadů; není pochybností, že nejstarší sídliště vznikalo na levém břehu Svatky za tzv. Dlouhým mostem, který přetínal Svatku uprostřed jejího druhého oblouku v místech nynější ulice Křížové a Václavské, kde byla také nejstarší církevní stavba, kaple sv. Prokopa. Toto místo bylo také jakýmsi odpočivným centrem při cestě jednak údolím Svatky k severu a na západ k Liskovci, jednak na areál pozdějšího města Brna a do údolí Ponávky a Svitavy. Výhodná poloha na obchodní cestě k jihu vytvořila zde záhy podmínky pro trhovou osadu s tržištěm.

Doložití tento pravděpodobný vývoj možno zase jen na základě nepřímých dokladů a také z doby poněkud pozdější, někdy z prvních tří desetiletí a z konce století třináctého. V konfirmační listině Přemysla Otakara I. pro zábrdovický klášter z r. 1210 (falsum 13. stol. před r. 1235) se uvádí, že Lev z Klobouk u Brna, zakladatel kláštera, mu daroval vedle majetku v Zábrdovicích také v brněnském „burgu“ kostel P. Marie s osadami Svinošicemi, Přibyslavicemi, Kohoutovicemi, Čenkovicemi a Borkovany; první dvě byly na Tišnovsku, jedna u Brna a poslední dvě v okolí Klobouk.¹⁸⁾ Kostel P. Marie byl různě lokalisován: jednak do prostoru bývalého kláštera herburského, jednak na brněnský hrad, až nakonec na Staré Brno. Při podrobnějším pohledu do historie Starého Brna budeme muset dát přece jen za pravdu V. Richtrovi, že kostel uvedený k r. 1210 „in burgo Brunensi“ nutno hledat na Starém Brně a že je možné jej doložit i z pramene. Ke konci 13. století kostel vystřídal asi dva majitele, klášter dolnokounický a zábrdovický, než se stal klášterním kostelem starobrněnského kláštera Králové.¹⁹⁾ Druhá zpráva týkající se starobrněnského burgu je obsažena v tzv. delimitační listině z r. 1293, kde se praví, že komise vyšla od brány, která směřovala na „burgus“, který se zove Staré Brno.²⁰⁾

To jsou tedy doklady, které by mohly svědčit pro to, že Staré Brno bylo něčím více než obyčejnou vsí; přitom však zaráží, že po celou dobu, kdy jsou první zprávy o Starém Brně nebo spíše o podhradí brněnském až do 15. století, nenajdeme žádných písemných dokladů o nějaké starobrněnské trhové osadě; zprávy mluví jen

¹⁶⁾ CDB I, str. 357, č. 381: in Brinnensi provintia decimacionem...

¹⁷⁾ B. Bretholz, Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, Berlin 1923, str. 151 (k r. 1091); K. Hrdina, Kosmova kronika česká, Praha 1950, str. 134.

¹⁸⁾ CDB II, str. 393, č. 364 (k r. 1210): Predium scilicet Zaberdowniz, in quo monasterium situm est, cum suis appendiciis; in burgo Brunensi ecclesia sancte Marie cum omnibus adiacenciis ad eam pertinentes, villa Swinositce, Pribeslawice, Kochutowiz, Scancowiz, Borkowan cum omnibus appendiciis...; tamže IV, str. 409, č. 320 (k r. 1293): Ingrediendibus civitatem per portam, que burgum respicit, qui Antiqua Brunna dicitur...; srov. Richter, Z počátků města Brna. ČMM 60, 1935, str. 294.

¹⁹⁾ CDM VI, č. 6, str. 5; srov. Richter, tamže, str. 297 ad.; G. Chaloupka, Z počátků města Brna, Brno v minulosti a dnes I, Brno 1959, str. 148.

²⁰⁾ Srov. pozn. 18.

jednou o pouhé osadě (villa) Brně; jinak jen o Starém Brně nebo o předhradí a podhradí starobrněnském. V listině z r. 1248, kterou papež Inocenc IV. potvrzuje práva a majetek kláštera herburského, při výčtu majetku se mluví také o mlýně, který drží v osadě (villa) zv. Brno.²¹⁾ Zpráva z r. 1297 týkající se kaple sv. Václava, jež by byla mohla odstranit všechny naše pochybnosti o povaze osady Starého Brna je Bočkovovo falsum a zůstalo někde nepovšimnuto.²²⁾ Teprve počátkem 14. století, kdy už se nad Starým Brnem zvedalo město Brno, je při Starém Brnu důrazněji připomínána jeho poloha „v podhradí nebo předhradí města Brna“. Tak je tomu například v donaci prokopské kaple r. 1323 na Starém Brně klášteru Králové²³⁾ nebo z téhož roku obvěnění královny Rejčky 10 000 pražských kop od krále Jana, kde se mluví výslovně „o místě zvaném Staré Brno“;²⁴⁾ o brněnském předhradí je zmínka v darovací listině Jana mladšího ze Švábenic.²⁵⁾ A tak nutno zůstat zatím u širokého pojmu podhradí, které mohlo i tak v sobě skrývat několik trhových osad. Rozhodně nelze zatím na základě těchto zpráv usuzovat na skutečnou normální trhovou osadu nebo městys, jak se domnívají někteří badatelé jako F. Šujan, C. Hálová-Jahodová nebo naposledy V. Richter.²⁶⁾ Tvrzení, že Staré Brno bylo již ve 14. století městysem a že bylo opevněno, se zakládá podle mého soudu na mylném výkladu několika listin a hlavně donační listiny desátku z několika obcí kláštera Králové. přičemž slova „in suburbio oppidi Brunensis“ jsou mylně vykládána na Staré Brno, místo na Brno-město, jak někdy královská města bylo označována zvláště v církevních listinách.²⁷⁾ Rovněž nikde jsem nenašel zmínky o opevnění Starého Brna; výraz „hospitali infra murum antique Brune“ v zaručovacím zápisu Beneše z Vartenberka v městské knize brněnské vznikl nesprávným přečtením zápisu a dal tak podnět ještě s předešlým výkladem o městyse brněnském k bohatým dohadům o městském charakteru Starého Brna.²⁸⁾ I podhradí bývala někdy opevněna, jak možno vidět na polských příkladech, avšak jen velmi jednoduše, nikdy v takovém rozsahu, jak jsme zvyklí vidět u středověkých měst. Že mohly být i některé ústavy nebo kláštery silněji opevněny, vidíme z listiny, ve které prodává zábrdovický klášter johanitům důchod ze zahrad „infra muros hospitalis s. Johannis in Antiqua Bruna“.²⁹⁾ To jsou zatím většinou doklady jen málo výmluvné, jež odkazují badatele na pole dohadů nebo komparace a analogií s příklady, které snad někde o určitém problému hodně napovídají, avšak nelze z nich vyvozovat konečné závěry.

Zmínil jsem se poněkud podrobněji o obecném charakteru osady Starého Brna. dále, jaký byl nebo jaký možno předpokládat jeho hospodářský charakter, který

²¹⁾ CDB IV, 1, str. 237, č. 141: in villa qui dicitur Brunna.

²²⁾ CDM V, str. 59, č. 59; srov. L. Hosák, Historický místopis země Moravskoslezské, Brno 1938, str. 205; B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn 1911, str. 215.

²³⁾ CDM VI, str. 184, č. 248: jus patronatis ecclesie sive capelle sancti Procopii in Antiqua Brunna... monasterio Aule sancte Marie in suburbio civitatis nostre Brunnae.

²⁴⁾ CDM VI, str. 185, č. 249: monasterium beatissime Virginis Marie situm ante civitatem nostram Brunensem, in loco, ubi dicitur Antiqua Brunna, quod Aula Sanctae Marie nuncupatur.

²⁵⁾ CDM VI, str. 240, č. 311: monasterio Sanctae Marie in preurbio Brunensi...

²⁶⁾ F. Šujan, Dějepis Brna, Brno 1928, str. 103; C. Hálová-Jahodová, Brno. Str. 68; V. Richter, Z počátků... str. 294.

²⁷⁾ CDM VI, str. 235, č. 304.

²⁸⁾ MAB, městská kniha, rkp. č. 40, fol. 58 (k r. 1379): hospitali infirmorum Antique Brunne; CDM XI, str. 155, č. 170 Infra murum Antique Brune; Hálová-Jahodová, Brno, str. 68.

²⁹⁾ CDM IV, str. 295, č. 225.

bude víceméně závislý na tom, co si můžeme pod pojmem podhradí představovat. Povšimněme si nyní situace, která se vyvinula dále od náměstí (tržiště) k severu na vidlici cest směrem na západ do údolí Svratky (směrem na Komín a Lískovec) k severu podél kláštera Králové (Úvoz) a směrem východním od Starobrněnské ulice ke Starobrněnské bráně, které se ve 14. století v její horní části začalo říkat Pekařská ulice.

Není pochyby, že k nejstarším stavbám na Starém Brně patřily původně *kaple sv. Prokopa a kostel Nanebevzetí P. Marie* v místech pozdějšího kláštera.³⁰⁾ Historie o zasvěcení prokopské kaple bude sahat snad hluboko do doby Vratislava II.; tento jí a také jejímu majiteli pravděpodobně zajistil přednostní postavení nikoliv ovšem v té formě, jak je známa z pozdější doby a jak se s ní setkáváme v městském právu brněnském³¹⁾ a privilegii krále Jana z r. 1327 pro klášter Králové.³²⁾ Berní a mincovní výsadě prokopské kaple věnoval pozornost J. Pošváb,³³⁾ který nastínil také její stručnou historii a poukázal na obdobné výsady v Čechách podle Kroftovy studie,³⁴⁾ bohužel moravský příklad, který uvádí Pošváb u Hradiště sv. Hypolita u Znojma, nelze použít, protože listina je označena jako pochybná.³⁵⁾ Všem těmto nejstarším starobrněnským stavbám církevním, prokopské kapli, kostelu sv. Václava a P. Marie bude třeba v budoucnu věnovat ještě hodně pozornosti, jednak jejich vzniku, jednak také jejich nevyjasněnému poměru k nově založenému klášteru Králové.

Staré Brno patřilo nejen k nejstarším předměstím města Brna, ale také k nejbohatším na církevní budovy a ústavy; snad k tomu přispěla výhodná poloha na obchodní cestě nebo také hygienické důvody, které umísťovaly všechny tyto ústavy za brány městské. Proti narožím dnešní ul. Pekařské a Křížové vzniká koncem 30. let 13. století (1238) *špitál sv. Duchy*, který zakládá brněnský měšťan Rudger se svou manželkou Hrdavou; špitál byl hojně obdarován brněnským kastelánem Přibyslavem z Křižanova, který mu daroval patronátní právo a desátky z kostela v Křižanově a polnosti v zaniklých Lučkách a v Radenicích na Tišnovsku a snad také desátky z Tulešic na Moravskokrumlovsku a ze Staroviček u Hustopeče. Avšak již r. 1243 byl špitál včleněn do řádu johanitského a Rudger, zakladatel špitálu, se stal jeho představeným.³⁶⁾ Na Starém Brně patřila johanitům svobodná krčma, která byla vyňata z práva úředníků zemských a měšťanů brněnských jako statky prokopské kaple;³⁷⁾ ještě r. 1284 koupili johanité poslední zbytky majetku

³⁰⁾ CDM V, str. 22, č. 20: Indulgentiae a pluribus episcopis concessae visitantibus ecclesiam beate Virginis Mariae in coelis assumptae in Antiqua Brunna... Srov. pozn. 19.

³¹⁾ CDB IV, 1, str. 84, č. 17: Inhibemus etiam, ne cetero sint thaberne extra civitatem ad miliare in bonis alicuius preter bona et possessiones notarii Brunensis, qui capellam sancti Procopii habuerit et monetam.

³²⁾ CDM VI, str. 263, č. 337; srov. K. Krofta, Začátky české berně. ČČH 36, 1930, str. 441 ad.

³³⁾ Kaple sv. Prokopa a její význam v 13. a 14. století. VVM 7, 1952, str. 17-21.

³⁴⁾ Začátky, str. 438.

³⁵⁾ CDB IV, 1, str. 417, č. 244; Pošváb, Kaple sv. Prokopa, str. 19; lze těžko nalézt příklad, aby notář kostela předsedal městskému soudu (civilnímu judicio), jak se uvádí v listině a jak také přijímá Pošváb.

³⁶⁾ CDB III, 2, str. 296, č. 221: ecclesiam in Crisanowe... de araturis in villa Tuleschiz decimos... villas Luszcz et Radimilicz... decimas ville Nastorowicze; srov. J. Vodička, Počátky špitálu sv. Duchy na Starém Brně (Období předjohanitské) 1238-1243. Sborník MM 78, 1959, str. 163.

³⁷⁾ CDB IV, 1, str. 363, č. 202: tabernam in Antiqua Brunna.

zábrdovického kláštera na Starém Brně, rentu 2 $\frac{1}{2}$ hřivny ze tří zahrad uvnitř špitálních hradeb.³⁸⁾

Nedaleko Starobrněnské brány na malém pahorku stál počátkem 60. let 13. století *kostel Všechny svatých*, založený patrně předky Rudolfa Posoldy, syna brněnského měšťana, který daroval patronátní právo kostela klášteru oslavanskému (1260).³⁹⁾ Roku 1278 rozhoduje olomoucký biskup Bruno spor mezi farárem od Všechny svatých a židem Nathanem; bylo rozhodnuto, aby majetek, zahrádky domky s lázní, byl ponechán kostelům a žid Nathan měl dostat 30 hřiven stříbra.⁴⁰⁾

Uprostřed mezi kostelem Všechny svatých a komendou johanitů založil r. 1312 král Jan na prosby své manželky Elišky *dominikánský klášter zv. Zabradou královskou (Ortus regis)*, pro který se později ujal název „U sv. Anny“.⁴¹⁾ Stavbu a vedení kláštera světil král Kateřině, vdově po Tasovi z Lomnice; oba příznivci klášter bohatě obdarovali. Král daroval sad a tvrz s dvorcem a zahradou, která se táhla až ke špitálu. Kateřina z Lomnice přidala ještě polovinu svých vesnic Sivic u Vyškova a Blažovic u Slavkova.⁴²⁾

Avšak všechny ostatní církevní ústavy na Starém Brně zastínil jak vznešenou přízní, tak i štědrým obdarováním a bohatstvím *cisterciácký klášter Králové (Aula Mariae)* založený r. 1323 z podnětu královny Elišky Rejčky a se svolením krále Jana ve výhodné centrální poloze stranou od rušné komunikace starobrněnské.⁴³⁾ Ke královským příznivcům kláštera patřil také vznešený feudál moravský, nejvyšší český maršálek a zemský hejtman Jindřich z Lipé, důvěrný přítel a společník královny, který svou přízní patří ke spolutvůrcům starobrněnského kláštera.⁴⁴⁾ Při založení kláštera se opět ozvalo jméno z nejstarší historie starobrněnské: farní kostel P. Marie, jeden z nejstarších kostelů starobrněnských, který se stal nyní kostelem klášterním;⁴⁵⁾ jeho úlohu přebíral kostel sv. Václava, který byl bohatě dotován desátky ze Starého Brna, polnostmi a rentou v Lískovci, Žabovřeskách a zaniklých Křídlovicích.⁴⁶⁾ Do pozadí ustupuje prokopská kaple (capella s. Procopii et Udalrici), zvláště když její patronátní právo a majetek byly darovány Elišce

³⁸⁾ CDM IV, str. 295, č. 225: censum de tribus hortis sitis infra muros hospitalis s. Johannis in Antiqua Brunna pro duabus marcis et dimidia argenti ponderis Brunnensis.

³⁹⁾ CDM V, str. 246, č. 31 (Supl.): jus patronatus ecclesie Omnium Sanctorum extra portam Brunnensem; srov. tamže, IV, str. 52, č. 26 (k r. 1269) potvrzení donace od biskupa Brunona; tamže, IV, str. 258, č. 193 (k r. 1281) potvrzení také od Dětricha, biskupa olomouckého.

⁴⁰⁾ CDM V, str. 263, č. 52 (Supl.); Šujan, Dějepis, str. 92.

⁴¹⁾ CDM VI, str. 42, č. 58: fundationem claustrum Sanctimonialium in loco qui ortus Regis dicitur ante Brunnam... dantes pomerium nostrum turrim cum tota curia et ortum, que usque ad hospitale omnia plenius se extendunt; srov. B. Bretholz, Geschichte, str. 149; Šujan, Dějepis, str. 137.

⁴²⁾ Tamže VI, str. 97, č. 127 (k r. 1318): in villis Sypcz et Blaswitz ante civitatem nostram Brunnensem sitis... ut medietatem ipsam villarum novo monasterio beate Anne de novo constructo...

⁴³⁾ CDM VI, str. 171, č. 229: Monasterium monialium quod Aula sancte Marie vocatur vulgariter in loco, ubi dicitur Antiqua Brunna... Srov. Kronika zbraslavská, vydal J. V. Novák, Praha 1905, str. 473 (k r. 1323): Okolo téže doby v den svatodušní, jenž připadl na 15. květen Alžběta řečená Králové Hradecká založila blízko Brna klášter jeptišek řádu cisterciáckého, jež nazvala Domem Mariánským; srov. Prameny dějin českých IV, Praha 1884, str. 265; Bretholz, Geschichte, str. 150, pozn. 1; Šujan, Dějepis, str. 139.

⁴⁴⁾ České dějiny II, 2, Praha 1939, str. 359.

⁴⁵⁾ Srov. pozn. 19, 30; Šujan, Dějepis, str. 139.

⁴⁶⁾ CDM VI, str. 54, č. 77.

Rejčce a později klášteru;⁴⁷⁾ s patronátním právem prokopské kaple získal klášter od krále Jana také starobylé zemské výsady berní a mincovní.⁴⁸⁾ V zakládací listině kláštera, o níž se stručně zmiňuje také kronika zbraslavská, se uvádějí jen čtyři osady: dvě trhové, Měnin a Hustopeče, a další dvě, Střívovice a Nostárovice, které byly koupeny od Viléma a Frice, bratří z Egerberka.⁴⁹⁾ Avšak během necelého desetiletí (1330) dovedla zakladatelka získat čtrnáct osad, jak je vidět z testamentu Elišky Rejčky z r. 1330;⁵⁰⁾ vedle příjmu z osad zde byly ještě bohaté důchody krále Jana Elišce Rejčce z urbury a mince v Kutné Hoře.⁵¹⁾ Klášter starobrněnský měl po vzoru zbraslavském býti mezi prvními kláštery jak je to také ve štědrých darovacích listinách královských uvedeno.⁵²⁾

Ještě nedlouho před svou smrtí († 15. 10. 1333) založila Eliška Rejčka u kláštera špitál pro osm kněží, jednoho diakona a osm nemocných, který také bohatě obdarovala pozemky v Řečkovicích, dvorcem měšťana brněnského Alrama, desátky z hor zv. Rybníky, z kaple na Špilberku a bohatými rentami od Jindřicha z Lipé, okolních farářů a jiných zbožných dárců.⁵³⁾

Kromě těchto místních ústavů byly zde ještě državy jiných ústavů brněnských, jako např. herburského kláštera někdy z poloviny 13. století, jemuž patřil mlýn na Starém Brně; klášter jej dostal od brněnského měšťana Oldřicha zv. Černého.⁵⁴⁾ Do poloviny 13. století se datuje také jinak blíže neurčený majetek kláštera velehradského na Starém Brně, který později smlouvou s měšťanem brněnským Mauritiem byl blíže objasněn: šlo o renty z vinic, z desátků, z polí, ze zahrad, z mlýnů; všechny tyto nemovitosti byly v rukou okolních držitelů, kteří z nich klášteru odváděli rentu asi v hodnotě 12 hr.⁵⁵⁾

*

Tak vypadal obraz Starého Brna do poloviny 14. století po stránce hospodářsko-topografické, avšak převážně s habitem církevním, protože žádné jiné předměstí nebylo tak přeplněno církevně humánními institucemi, jako bylo toto předměstí starobrněnské. Svůj článek o Starém Brně jsem zakončil se vztahem k městu Brnu, o němž je první zmínka jako o Novém městě teprve k roku 1357 (Nova civitas Brunensis). Nikdo nebude pochybovat o tom, že v této době bylo město Brno již

⁴⁷⁾ CDM VI, str. 140, č. 185; tamže VI, str. 159, č. 215; tamže VI, str. 160, č. 217; tamže VI, str. 184, č. 248: collationem sive jus patronatus ecclesie sive capelle Sancti Procopii in Antiqua Brunna monasterio Aule Sancte Marie in suburbio civitatis nostre Brunne...

⁴⁸⁾ CDM VI, str. 264, č. 337: stilum berne sive notariam supremam berne Brunnensis provincie dare et conferre debeant... conferre notariam zude Brunnensis, qui notarius tabulas terre habeat... officium examinacionis sive examinacionis in urborum et moneta...

⁴⁹⁾ CDM VI, str. 171, č. 229: villam foreensem in Meneys et villam foreensem in Hustopecz cum villis Stirzowicz et Nostarowicz; srov. pozn. 39.

⁵⁰⁾ CDM VI, str. 307, č. 400: Hustopeč, Starovice, Starovičky, Žarošice, Měnin, Lískovec, Vranovice, Velatice, Rudka, Dolní Dunajovice, Ořešín, Kladeruby, Hajany a Branišovice.

⁵¹⁾ CDM VI, str. 185, č. 249: decem milibus sexagenarum grossorum Pragensium in proventibus nostrarum urbore et monete in Chuthna; tamže VI, str. 189, č. 250: decem marcas gros. Prag. singulis septimanis per omnia tempora vite sue.

⁵²⁾ Tamže VI, str. 185, č. 249: et fatemur nostram esse primariam...

⁵³⁾ CDM VI, str. 347, č. 453: hospitale sub certo infirmorum in eo degencium numero... penes monasterium Aule Sancte Marie in suburbii oppidi Brunnensis...

⁵⁴⁾ CDB IV, 1, str. 195, č. 102: unum molendinum in Antiqua Brunna...

⁵⁵⁾ CDM VI, str. 173, č. 233.

dávno hotovým městem a že jeho konstituování na město bylo provedeno již více jak před sto lety: roku 1231 je zmínka o brněnských měšťanech a o sedm let později 1238 je slyšet o městě (civitas) a městském právu; roku 1247 se uvádí mlýn herburského kláštera, darovaný od měšťana Oldřicha Černého na Starém Brně (in Antiqua Bruna). Není také pochybností, že obě osady byly daleko staršího data, jak ukazují archeologické doklady a také listinné zprávy; označením Staré Brno se mělo nyní přesně odlišovat Nové město od staré, snad tržové osady na západ od města.

Pokusil jsem se o stručnou historii Starého Brna, jednoho z nejvýznamnějších předměstí Velkého Brna. Archeologický materiál ukázal, že areál Starého Brna byl osídlen již od doby diluviální s malým přerušením v mezolitu až do doby slovanské, z níž máme vzácné nálezy evropského významu; zdá se také, že mu v době velkomoravské připadl důležitý úkol v trojúhelníku Rajhrad–Staré Zámky–Staré Brno. Bohužel při usuzování na hospodářský stupeň této osady jsme odkázáni na dohady, na kolik si tróufáme vykládat záhadné označení burgus a široký pojem středověkého podhradí. Snad nebudou daleko pravdě ti, kteří tyto pojmy vykládají jako tržovou osadu. Z historie všech význačných starobrněnských institucí církevních a humánních jsem mohl podat jen začátky, protože každá z nich by zasloužila rozsáhlejší pojednání, než je můj nástin. Přesto jsem pokládal za nutné pokusit se o starší historii tak významného brněnského předměstí, protože je organickou součástí města Brna a nebyla mu dosud věnována náležitá pozornost.

Staré cesty, jejich směr a křižovatky jsou důležitým hospodářským ukazatelem, a protože křižovatky cest byly voleny na místech hospodářsky vhodných, vznikaly u nich osady a později byla u nich zakládána a budována i města. Tak je tomu i u *Brna* jako u jiných našich i zahraničních měst, ale sledování cest a jejich křižovatek je sice závažným, ale velmi obtížným historickým problémem. Zprávy nám dochované naznačují směr cest, ale obvykle neposkytují dostatečnou oporu pro přesné stanovení trasy, protože ve středověku u nás dlouho cesty nebyly stavěny (dlážděny, štětovány), až na zcela nepatrné výjimky u hradů a na některých úsecích v městech, takže známé některé cesty (viae) z doby římské jsou výjimkou. U nás tyto cesty se podobaly polním cestám, které si cestující a povozníci měnili podle toho, kudy byl výhodnější nebo přístupnější směr a kudy mohli snáze dosáhnout důležité body, osady, hrady atd.¹⁾ Nelze tedy jinak, než sledovat zprávy nejruznějšího druhu, historické, archeologické a na jejich podporu i jiné jako geologické a především hospodářské, a na jejich podkladě se pokusit o domněnky, které se budou stále zdokonalovat, jak bude o tomto tématu postupovat průzkum. A protože jde nám o cesty a jejich křižovatky v prostoru budoucího *vnitřního města* Brna, je předem nutno v nezbytné stručnosti si nastínit, které cesty k tomuto území mířily a do něho ústily.

Pro příští město Brno je třeba nejprve sledovat cestu velmi důležitou, životní tepnu moravskou, kterou se od jihu z Rakous vcházelo na Moravu, možná že záhy několika větvemi (Mikulovem nebo Břeclaví) až do okolí židlochovického. Od Židlochovic byla však přímá spojka k brněnskému prostoru znemožněna pro široké, byť asi mělké jezero, kterým protékaly hlavní toky od severu (Svratka a Svitava s přítoky), ale z něhož vyčnívaly četné ostrohy nebo ostrovy, které se zvětšovaly náplavami nebo uměle příchozími osadníky, kteří na mělčinách sváděli vodu do vyhloubených koryt a tak si vysoušeli půdu pro stavbu osad i pro její odbědání hos-

¹⁾ Stará literatura k této otázce je už překonána, např. Chr. d'Elvert, *Geschichte der Verkehrsanstalten in Mähren und Schlesien* (Brno, 1855). Ponechme stranou historické práce dotýkající se jenom Čech jako práce Roubíkovy. Také je příliš povšechné pojednání (anonymní?) „Od starobylých zemských stezek k novodobým vozovkám“ (Praha, Ministerstvo techniky 1948). — Neuvádím mínění jiných autorů, protože bych kritikou, hodnocením atd. odsunoval vlastní náměty teorií. Stejně tak jako já, též oni byli nuceni zůstat při pokusech o řešení.

podářskými plodinami. Příkladem jsou především velmi stará založení klášterů, které existovaly nepochybně již v 12. století, a to Luhu, nynějšího Komárova, který je předměstím brněnským, a Rajhradu. Břehy jezera, které leckde přecházelo v bahnitá blata, lze posud pozorovat jako pánev značných rozměrů, kterou nebylo možno přímou cestou překonat. Proto se jižní cesta u Židlochovic ohýbala na východ a sledovala říčku Cezavu. Její trasa byla nesporně starodávná a je bez pochyb úsudek K. Tihelky, když rozebíral výsledky archeologického výzkumu na Cezavách u Blučiny,²⁾ že „osada na Cezavách byla záměrně vybudována na prastaré dálkové cestě z Podunají. . . a podle říčky Cezavy k Vyškovské bráně na Hanou.“ Po úbočí výšiny zvané Výhon³⁾ stoupala cesta k Měninu, který býval ve 13. století zeměpanským městečkem se starším trhovým právem, protože r. 1248 povolil král biskupovi Brunovi přenést trh do Žatčan,⁴⁾ které jsou dalším bodem pro zjištění směru cesty. Tuto velkou okliku a odchýlení od brněnského prostoru můžeme si vysvětlit především tím, že větší zájem cestujících byl o směr k Vyškovské bráně a odtud dál na sever a severovýchod, než o osady v prostoru brněnském. A dále odchylka na východ byla dána nutností se vyhnout blatům, pro které se patrně přiléhavě hodilo označení „brno“, jak se o tom vyslovili jazykozpytci, především Alois Gregor a po něm František Trávníček.⁵⁾ Prehistorická naleziště jsou nespornými svědky osídlení, ale i v letech mohla být sídliště na ostrovech. Snad by podle vrstev usazování kalů, pokud nejsou stopy zahlazeny sesuvy půdy, stavbami a podobně, mohl geologický průzkum zjistit, kam až se brněnská blata rozprostírala. Existenci těchto blat dokázal botanický rozbor, který podnikl Vl. Nečesaný.⁶⁾ Botanický odborník dospěl k názoru, že „dubový lužní les byl charakteristickým krytem celého úvalu dolní Svatky“ a že můžeme předpokládat v okolí Cezavy pásmo lužních lesů s převahou dubu, dále pásmo svahových porostů a konečně dosud plně neprokázané pásmo typické lesostepi. Podle Nečesaného mikroklíma úvalu ovlivňoval silný výpar a vysoká hladina spodní vody, takže se představa rozsáhlých blat, kterým se jižní cesta vyhýbala, plně podporuje.

Od Měnina a Žatčan je jisté jen, že se cesta ubírala k Vyškovské bráně, nás však zajímá, jak od ní odbočovaly větve k brněnskému území. Pro tyto větve jsme beze zpráv. Snad aniž by ztrácely výšku, odbočovaly přes starou ves Tuřany⁷⁾ nebo přes Šlapanice, ale proti nynějšímu směru přímky olomoucké silnice oklikou přes Podolí (Kříčín) u Brna její větve sestupovaly k brněnskému území, které se na pokraji blat zdvihalo jako nějaký ostroh, ale stejně se musily vyhýbat četně rozvětveným ramenům řek Svatky, Svitavy i Ponávky. Protože se nepochybně tato ramena měnila při častých záplavách, měnily se i trasy vstupních cest, které se teprve těsně v místech pozdější Měninské brány spojovaly.

²⁾ „Cezavy u Blučiny“ (Brno 1957) 16. Mám však zato, že větve brněnskou kotlinou, kterou Tihelka uvádí, je mladší a vznikla až po vysušení blat nebo po poklesu vod.

³⁾ Výhon má vrchol 355 m nadm. v., tedy téměř o 170 m nad předpokládaným dnem blat, protože u Židlochovic je výška 182–185 m.

⁴⁾ Cf. Šebánek-Dušková, Cod. diplom. IV. (1962) 252–253 č. 152. O Měninu nemáme dosud zpracovanou podrobnější historii, ač by si toho zaslouhoval.

⁵⁾ Alois Gregor, K otázce původu jména Brno (Čas. Mat. Mor. 71. 1952) 154–164. – Fr. Trávníček, Brno (Sbor. „Rodné zemi“, Brno 1958) 302–307. U obou bibliografie.

⁶⁾ „Botanický rozbor věteřovsko-velatického hradiště na Cezavách u Blučiny“ (Čas. mor. mus., přír. 39. 1954) 89, 90.

⁷⁾ Připomínají se už r. 1208.

Spojení s jižní cestou bylo patrně pro budoucí Brno a osady, které předcházely vznik města, nejdůležitější. Vedle tohoto napojení na cestu mezinárodního významu však do území brněnského ústila též významná cesta ze západu. Její směr je dán budoucím městem Jihlavou, kde z Čech končila cesta (stezka) zvaná později „Haberská“.⁸⁾ Rozbor této cesty by si zaslouhoval, pokud jde o směr na Brno, zvláštní studie, zdá se však, že se valně neuchylovala od směru přes Velké Meziříčí a Velkou Bíteš, nás však zajímá její vyústění do brněnského okruhu. Stačí si naznačit, že západní cesta před příštím Brnem nebyla ovšem tak přímá jako dnes. Po zdolání kopcovitého terénu v okolí Ostrovačic sestoupila k brodu přes Svatku ke staré klášterní osadě, nynějšímu „Starému Brnu“, a odtud směrem nynějších ulic,⁹⁾ zejména Pekařské mimo několik starých osad, celkem však nevelkých, vystoupila do sedla dvou brněnských návrší, nižšího jihovýchodního asi záhy s hradem a kostelem, nynějšího Petrova a vyššího severozápadního (nynějšího brněnského Hradu či Špilberku), a v tomto sedle se jí otvíral vstup do brněnského prostoru.

Konečně třetí cesta se stále vzestupnou frekvencí byla severní. Protože ze severu je brněnské území značně nepřístupné pro četné vrchy a Moravský Kras, ptěží si kdy stanovíme přesnou její trasu a spíše budeme soudit na více jejích větví. Nejspíše někde u Svitávky v tzv. Boskovské brázdě odbočovala od staré stezky zemské, zvané obvykle „Trstenické“.¹⁰⁾ Její brněnská větev se prodírala kopcovitým terénem, nad příštím Brnem sestupovala starou klášterní osadou kartuziánskou, nynějším Královým Polem, nikoliv však tereziánsko-josefínskou přímkou, až k osadám na brněnském území, do něhož ústila v místech, kudy se chodilo do osady Němců u sv. Jakuba, v místech tzv. ulice Veselé, nyní zvané České.

Ostatní méně významné cesty (a stezky), když se blížily brněnskému území, se spojovaly s uvedenými hlavními cestami, a protože severní cesta poměrně dlouho nedosahovala důležitosti ostatních dvou cest, spojení cesty jižní na cestu západní bylo na místě příštího města hlavním problémem městské dopravy a hospodářství.

Jako u většiny měst, tak i u Brna je velmi nesnadné si narysovat obraz, jak bylo osídleno jeho území před vznikem města. Svahovitý ostroh, kterým byl tvořen severní břeh brněnských blat, do nichž spadal velkým obloukem na jih poměrně příkře,¹¹⁾ byl vhodný pro osídlení. Protékalo jím několik potoků, takže vody bylo dostatek, a bezprostřední blízkost blat byla také vítána novým osidlencům. Pramené zprávy jsou značně nepřesné pro stanovení lokalit a usuzovat z novodobého stavu, třebaš i z XVII. století, z obrazů atd. musíme velmi opatrně, protože se výstavbou města změnilo na mnoha místech jak terénní (výškové) rozdíly, tak i půdorysy dnešních bloků domů. Tolik je jisté, že před vznikem města osady v brněnském prostoru byly velmi malé, mezi nimi byly značné prostory nezastavěné, takže vzdálenosti mezi osadami na tehdejší dobu byly značné. Spojnice mezi

⁸⁾ Podle městečka Habry, původně Habr. Je pozoruhodné, jak se hospodářsko-historickým vývojem ztrácí význam podobná důležitá místa, když poklesne význam jejich cesty.

⁹⁾ Novodobá výstavba Starého Brna, nyní městské čtvrti, značně změnila staré křivolaké uličky a stará situace definitivně zmizela pro úpravu brněnských veletrhů.

¹⁰⁾ Řešení této stezky je proto obtížné, že se mnohokrát větvila. Pravděpodobně „Trstenickou“ byla jen některá její větev.

¹¹⁾ Výškový rozdíl je velmi různý. Nejmenší byl asi v místech nynější tř. 1. Máje, kde při jiné příležitosti byl odhadován min. 5 m. Terén byl využit při fortifikaci a po zbourání hradeb byl vícekrát upravován.

nimi byly cesty, a proto rozbor cest je tu na místě a je pomůckou pro řešení navzájem souvisejících problémů.

Obě ústí – aniž by tím bylo předbíháno dalším úvahám – jsou později vytýčena hlavními městskými branami, Měninskou a Brněnskou. Pro dnešní život není mezi nimi vzdušná vzdálenost velká,¹²⁾ ale ve středověkých poměrech a při jednoduché dopravní technice měla velkou závalu potud, že přímá spojnice příkře stoupá, jak bude později blíže vysvětleno. (Odkazují na oba diagramy.) Před vznikem města si ji nemůžeme zdůvodnit, protože na ní tehdy neleželo žádné osídlení, které by buď bylo doloženo historickými zprávami nebo aspoň bylo odůvodněno teoreticky. Proto je nutno hledat možnou cestu, která by vyhovovala tehdejší dopravní technice a která by zároveň procházela body, které by bylo možno určit jako osídlení nebo důležité budovy atp.

Obrátíme-li se nejprve k otázkám dopravně-technickým a tedy i současně hospodářským, víme, že všechny tyto problémy spadají do století dvanáctého a třináctého, kdy se doprava dala soumary nebo koleskami, kárami o dvou kolech, většinou taženými mezky a voly, ba i jen lidmi, protože kůň vzácně sloužil jako tažná síla.¹³⁾ Kůň byl užíván jako kůň jezdecký nebo bojový nebo jako tahoun výjimečně na krátké vzdálenosti. Nákladový vůz čtyřkolový byl řídkým zjevem a patrně šlo jen o malé vozíky (bez otočné přední osy) a vozu jak dvoukolového, a tím méně čtyřkolového nebylo užíváno k delší osobní dopravě, protože otřesy při jízdě byly nepříjemné a bylo je možno snést jen na krátké vzdálenosti a pak z nutnosti, když dopravovaná osoba nemohla jet na koni. Proto doprava nákladů, zvláště těžších, byla i u nás do 12. století nebo do počátku 13. století omezena jen na množství, které bylo možno naložit na soumara nebo na dvoukolovou káru.¹⁴⁾ Ale cesta pro ně nesměla být příliš příkrá, naopak musila pozvolna překonávat stoupání, stoupat pozvolna, aby bylo možno náklad dopravovat i do kopců a stejně tak nebyly náklady velké, protože při prudkém spádu musil spád udržet buď sám tahoun nebo jeho průvodce primitivními prostředky.

Na obdobně dopravní poměry lze soudit i u nás v Brně. Ať už před vznikem města nebo na jeho počátku, nemohla být cesta volena jinak, než s pozvolným stoupáním. Cesta oklikou s největší pravděpodobností vyhovovala i stykem s nejdůležitějšími místy v dosud nezastavěném brněnském prostoru. U vstupu jižní cesty na brněnský areál bylo patrně nezastavěné místo¹⁵⁾ a teprve opodál směrem k jižnímu okraji břehu brněnského ostrohu ležela pravděpodobně stará česká osada. Tuším, že ji plným právem můžeme nazvat „Českou vsí“, neboť toto označení se shoduje s latinským názvem pozdější městské ulice „Platea Bohemorum“ (nynějši

¹²⁾ Asi 600–700 m. Pro porovnání uveďme, že délka Václavského náměstí v Praze je málo přes 680 m. Avšak proti Brnu, kde je celkový rozdíl výšek asi 23 m, Václavské nám. téměř na tutéž délku stoupá jen o 16 m.

¹³⁾ Pro srovnání buďtež uvedeny tyto historické příklady: vůz Karla Velikého byl tažen voly (!) a pohřební vůz Alexandra Velikého na cestu z Bagdádu do Alexandrie dokonce 64 mezky. Postroj tažných zvířat se ve středověku nevyvíjel až asi do 10.–12. stol. a zůstávalo při někdejších jhu a náprsníku, které byly pevně spojeny s dvojitou ojí (s vidlicí). Ikonografie je dosti klamavá, protože leckdy přenáší novější způsoby do doby staré.

¹⁴⁾ Literaturu značně obsáhlou uvádějí většinou všechny větší encyklopedie (např. Enc. Britan. 4. 1947. 929, Enc. Italiana 9. 1931. 162, Brockhaus 12. 1957. 284, též Ott. Slov. Nauč. 27. 1908 1 ns.).

¹⁵⁾ Asi prostor nynějšího kláštera voršilek a kostela sv. Josefa.

Josefská ulice), a protože ležela na samotném břehu blat, je pravděpodobné, že to bylo ono původní „Brno“, a že jméno této malé vsi typu ulicovky¹⁶⁾ (tomu by nasvědčovalo snad i latinské označení „Platea“, což je však jméno obecné pro ulice) bylo vztaženo později na celé město Brno.¹⁷⁾ Snad později poněkud vzrostla ves stavbou dalších obydlí směrem k ústí cesty s náznakem jakési návsi v rozšířeném ohbí nepatrného rozměru,¹⁸⁾ ale nelze vyloučit, že i toto rozšíření je pozdější. Obloukovitě zahnutý tvar české ulicovky sledoval zákrut břehu blat a jen mírně opouštěl vrstevnici, takže stoupání bylo velmi povlnné.¹⁹⁾ Ulicovka je typ vhodný pro komunikaci a cesta jí vedla nejen pro styk s vesnicany, ale i proto, že jen pomalu stoupala, kdežto přímým směrem (nynějši Orlí ulicí) by byla šla asi ještě nezastavěným územím a hlavně by hned z počátku stoupala.

Velmi blízko této staré vsi patrně nedlouho před vznikem města nebo spolu se vznikajícím městem se usadili Židé. Židovská obydlí byl asi spíše jakýsi shluk staveb, které netvořily ulici a teprve na vzdálenějším konci od české vsi byla postavena židovská „škola“. Židé využívali blízkosti cesty vedoucí českou vsí, jak jí potřebovali pro své obchodní zájmy, přece však při známém středověkém odloučení křesťanů od židů zůstávala jejich osada stranou.²⁰⁾

Avšak od konce české vsi cesta začala prudce stoupat velkým obloukem do vrchu, kterému dominoval zeměpanský hrad s kostelem. V rozšířeném ohbí záhy se vznikajícím městem se vytvořil Uhelný trh (forum carbonum, nynější Kapucínské náměstí). Uhelný trh byl velmi užitečný svým zbožím pro mnoho městských řemesel, takže ztěžilo si lze představit město bez tohoto trhu, jako naopak tento trh vznikl až po založení města, protože vsi v brněnském území jako téměř všechny vesnice buď neměly vůbec řemeslníky nebo jen nepatrný počet, takže dostačilo, když uhlíř přímo od milíře zavezl do vsi na prodej dřevěné uhlí.²¹⁾

Je snadno představitelné, že cesta pokračující od české vsi vedla přes Uhelný trh, který horním zúženým hrdlem přecházel v široké prostranství. Velké prostranství polohou pod hradem jako správním střediskem Brněnska vybízelo k založení města, které se rozvíjelo pak kolem nového náměstí, Zelného trhu (nynějšiho Náměstí 25. února). V místě styku obou tržišť, Uhelného i Zelného (později zvaného též Horního) trhu se s budovaným městem soustřeďoval městský život, protože na novém náměstí našli prodejní místo trhovci různých povolání, od řezníků až po zelináře. Pravděpodobně v tomto rušném koutě se vznikem města, ale ještě směrem do Uhelného trhu byla umístěna i zeměpanská správa nově založeného a postupně budovaného města. Zeměpanským úředníkem i v Brně jako v jiných městech byl rychtář a jeho sídlem byla rychta. Její držitelé, obvykle dědiční a přímí vykona-

¹⁶⁾ Rozhodně vylučuji názor, že šlo o okrouhlicí nebo její zbytek. Bylo by to nepochopení tohoto vesnického typu, nemluvě o vzácnosti okrouhlic a sporném jejich slovanském způsobu.

¹⁷⁾ O tom můj čl. ve Sbor. „Rodné zemi“ (Brno 1958) 142–145.

¹⁸⁾ U ústí nynější ulice Novobranské.

¹⁹⁾ Že by osada v okolí Měninské brány nebo snad dokonce česká ves se nazývala „Měnín“, jak někteří autoři vyvozují z pozdějšího pojmenování čtvrti „Měninské“, považují za vyloučené. Brněnské čtvrti se nazývaly podle bran a nikoli opačně. Že by byly na Brněnsku dvě vsi téhož jména poměrně velmi vzácného, jak o něm blíže Profous, Místní jména v Čechách III. (1951) 50 sub verb. „Měnín“ (tamtéž literatura), není myslitelné. Takové opakování bývá u Lhot a Újezdů, ale nikoli u Měnína, který existoval již před r. 1240.

²⁰⁾ Cf. můj čl. „The Origin of Jewish Community of Brno“ (Festschrift Guido Kisch, Stuttgart 1955) 261–268.

²¹⁾ I v pozdním středověku býval na vsi jediný kovář.

vatelé moci zeměpána jako zakladatele města, byli ve vývoji měst k samosprávě nevitáni a nepřátelští vůči privilegovanému postavení měšťanů. Proto záhy vzniká boj o samosprávu, zápas mezi zeměpanským úředníkem a svobodnou městskou radou, takže se někdy označuje jako zápas mezi rychtou a radnicí jako sídlem městské rady.²²⁾ Po dobu, než skončil nerovný zápas, v němž rychtář stále více ustupoval do pozadí, aby nakonec se z něho stal pouhý výkonný orgán městské rady, byla vždy dvě správní střediska, zápolící o kompetenci. Radnice přes překážky, které jejím rozvoji stavěl v cestu zeměpán,²³⁾ nabývala krok za krokem vrch nad rychtářem. Rychtářův dům, byť byl sebe prostornější, se nehodil pro početnou městskou radu, ani pro jejího písaře, takže rada často musila hledat místo pro své schůzky jinde, pokud neměla vlastní radnici. V Brně zpráv o rychtě je velmi málo a ještě méně je těch, kterých bychom mohli použít v údobí vzniku a prvotního růstu města k bezpečnějšímu stanovení, kde byla brněnská rychta. O brněnské rychtě máme zprávy velmi pozdní, až ze 14. století, a tedy patrně už z doby, kdy doháněla moc zeměpanského rychtáře. Přes nedostatek zpráv můžeme použít neúplných a často nejasných zpráv aspoň k vyslovení domněnky o umístění rychty zejména tehdy, spojíme-li je s jinými úvahami. *Bedřich Mendl* ve své edici knih počtů města Brna²⁴⁾ k r. 1348 dvakrát uvádí zápisy směřující k rychtě. Prvý zápis zní: „Nicolaus spiegler (v rejstříku se překládá jako „speculator“²⁵⁾ in foro superiori (tedy na Zelném trhu) prope domum quondam iudicis.“ Pověšme si lokálního označení „prope domum“ a dále časového určení „quondam“, tedy vedle domu rychtářova, u domu rychtářova a dále kdysi rychtáře, což lze vykládat jediné, že výrobce zrcadel Mikuláš bydlil vedle domu kdysi rychtářova. Toto určení je opakováno ještě v losunkové knize k témuž roku, ale již ne tak jasně: „Item speculator lot. dedit 1/2 fert. Item in domo iudicis Thamarissa habet villam“ atd., což jediné potvrzuje domněnku, že dům byl kdysi skutečnou rychtou, nikoli však už v roce 1348. Ani to však pro bezpečnější domněnku nestačí, a musíme sbírat další zprávy. Rychta v Brně jako v jiných městech našich byla dědičná,²⁶⁾ takže přecházela na potomky rychtářovy.²⁷⁾ Tak asi jediné můžeme vysvětlit, že r. 1383 městská rada brněnská koupila od Anežky, vdovy po Delikovi (v zápise se nazývá německy „Delikin“) dům s hospodou,²⁸⁾ v níž potom čepovala drahá vína, jak jí toto právo udělil markrabě Jošt r. 1393.²⁹⁾ Víme, že z rodiny Deliků, Telliků a tak podobně

²²⁾ Zápas byl především veden o výtěžky finanční. Tam, kde není výslovná zpráva, že městská rada koupila rychtu a do ní přenesla sídlo městské rady, rychta zanikla. Pro pražské poměry nejlépe informuje V. Vojtišek, *O vývoji samosprávy pražských měst* (Praha 1927).

²³⁾ Pro srovnání uvedme si, že Václav II. nevyhověl pražské obci, aby si zařídila radní dům a teprve Jan Lucemburský r. 1338 Starému městu to povolil (V. Vojtišek, *Staroměstská radnice* (Praha 1923) 29).

²⁴⁾ (Brno 1935) předml. 64, edice 83.

²⁵⁾ „Speculator“ je tu v jiném významu, než v klasické latině (slidič, vyzvědač), zde vzhledem k německému „Spiegler“ znamená výrobce (kovových) zrcadel (speculum“).

²⁶⁾ Srov. Šujan, *Dějepis Brna* (Brno 1928) 134, Bretholz, *Geschichte der Stadt Brünn* (Brno 1911 I. 69).

²⁷⁾ Tuším, že Bretholz I. c. 129 správně vyvodil, že městská rada brněnská nejspíše r. 1372 koupila rychtářství od markraběte Jošta. Lze tedy usuzovat, že i pro markraběte bylo výhodnější získat peněžitou sumu, než si podržet zeměpanského rychtáře, jehož funkce se již přezila. Od r. 1376 městská rada držela rychtu natrvalo.

²⁸⁾ CDM. XI. 288–289 č. 237.

²⁹⁾ CDM. XII. 111–112 č. 130, Šujan I. c. 182.

jmenovaných v zápisech byl jakýsi Walter, r. 1366 vystupující jako přísežný a zároveň zastávající povinnosti rychtáře („iuratus et tunc vices iudicis sustinens“).³⁰⁾ Anežka svrchu zmíněná buď vdova po něm nebo po některém potomku z této rodiny prodala obci dům s hospodou, která byla výsadní hospodou rychtářskou. Hospoda, která někdy je označována jako „taverna“, byla u rohu domu tehdejšího Uhelného trhu.³¹⁾

Další směr cesty je poměrně snadno vysvětlitelný, byť určit jej pevnou čarou není možné, protože se cesta měnila. Směřovala k ústí západní cesty, které bylo později uzavřeno Brněnskou branou. Mezi horním koncem a vrcholem Uhelného trhu a pravděpodobně někdejší rychty se cesta ubírala podél podhradí brněnského hradu. Toto podhradí až k nynější Starobrněnské ulici je dosvědčeno archeologickými nálezy,³²⁾ při čemž oprávněně musíme usuzovat, že zdejší terén někdejšího sídliště asi v 10.–11. století byl hlouběji než dnes. Ale stará cesta měla asi značné nerovnosti, takže místy vedla níže, jako např. na Zelném trhu někdy v 11. až 12. století až o 150 cm,³³⁾ a stoupání ke konci bylo kdysi příkřejší, než je dnes. Nynější terén je výsledek novější výstavby města, která ulice vyrovnávala v rovnoměrné stoupání. To vše se shoduje s představou, že již před vznikem města pod hradem s kostelem bylo podhradí s obydlími hradských služebníků a řemeslníků pro běžné potřeby hradu až po živly asociální, které se usazovaly v blízkosti hradu. Jak se domy (obydlí) různě seskupovaly v menší či větší bloky, byla cesta překládána a její směr se měnil podle potřeby tak, aby její přístup k vyústění a k pozdější bráně byl co nejvhodnější.³⁴⁾

Jestliže jsme sledovali body, jimiž s největší pravděpodobností stará cesta procházela, nesmíme opomenout důležitou složku, kterou je terén, kterým byla vedena. Bylo již naznačeno v některých případech, že původní cesta byla založena níže, že se její povrch vlnil, ale jak a pokud se tento terén měnil, zůstane ve srovnání s nynějším stavem vždy sporné. Naneštěstí na staré cestě nemáme zachovány stavby před vznikem města nebo aspoň z období, kdy se město prvotně vyvíjelo. Oba kostely a kláštery totiž na ní nyní položené jsou pro naši otázku zcela nerozhodující, protože kostel sv. Josefa, původně františkánek, pak voršilek, i kostel kapucínský byly stavěny až v XVII. století. Kostel sv. Josefa³⁵⁾ je položen v úrovni nynější ulice, kapucínský kostel s terasou na Uhelném, nynějším Kapucínském náměstí využil svahu, takže je jeho postavení nerozhodné pro starou výši cesty. Ačkoliv tedy jistě se neshodují nynější výšky s původními, musíme s ustavičným pamatováním na korektury jich použít. Nedaleko Měnské brány a tedy u ústí jižní cesty je nadm. výška 210,6 m (srov. diagram). Odsud asi v délce 170 m cesta pozvolna stoupala až na 216,6 v nynější Orlí ulici. Vzestup byl eventuálně pomalejší, protože prostory v těchto místech nebyly zastavěny a tak cesta asi nesledovala ostrý záhyb z nynější Orlí do býv. České, nynější Josefské ulice a tedy do staré vsi. Potom se

³⁰⁾ Bretholz I. c. 129.

³¹⁾ Tento dům splynul při novostavbě s palácem nyní označovaného jako „Reduta“ (nyní scéna Státního divadla). Cf. H. Flodrová-Kam. Fuchs-Stan. Sommer, *Rekonstrukce budovy Reduty v Brně* (Zprávy památkové péče 19. 1959) 38 ns.

³²⁾ O tom blíže Vil. Hrubý, *Staroslovanské Brno* (Sbor. „Brno v minulosti a dnes“ 3. 1961) 137 pod č. 24.

³³⁾ Tamtéž Hrubý I. c. 138 č. 27.

³⁴⁾ V místech nynějšího Šilingrova náměstí.

³⁵⁾ Obvykle podlahy kostelů poměrně bezpečně určují výšku terénu v době jejich stavby.

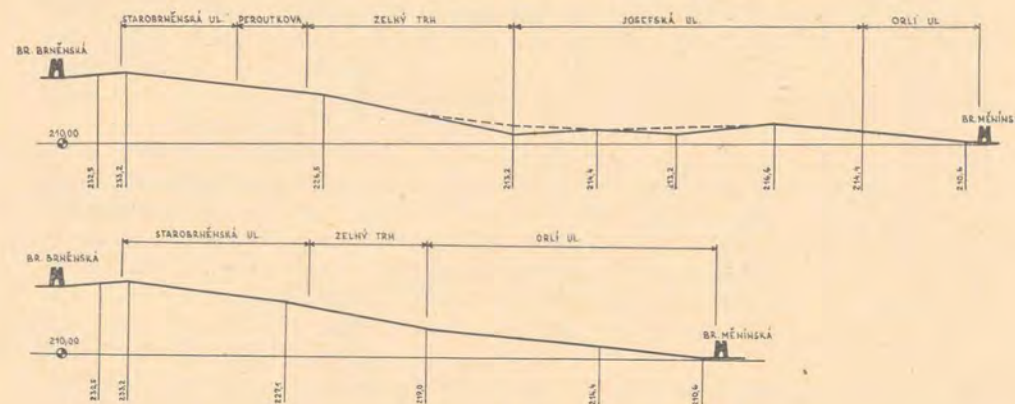
dlouho, asi po 275 metrů, s některými výkyvy (± 1 m) udržovala téměř ve stejné výši a zcela neznatelně stoupala. Od počátku Kapucínského náměstí (býv. Uhlého trhu) nastalo prudké stoupání, které s mírným zvlněním v místech zákrutu do Zelného trhu trochu polevilo. Pak znovu stouplo až do konce cesty, takže asi ze 219 m až na 233 m, rozložených na poměrně značnou délku 300 m, překonalo celkový rozdíl výšek. Teprve těsně před koncem, tam kde stávala později Brněnská brána, vrchol cesty přecházel v plošinu, a nejprve pozvolna, pak prudce, tedy už mimo samo příští město cesta ostře spadala kolem několika starých osad až ke klášterní osadě (starobrněnské) a odtud mířila k brodu nebo k potomnímu mostu. Když uvážíme výškový rozdíl, dlouhou oklikou se nezbytně stoupání rozložilo a tím soumarům, mezkům i lidem umožnilo snáze je zvládnout, než kdyby vystupovali přímo do vrchu. Úzké uličky nebo ostré zatáčky dvoukolovým karám, stejně jako soumarům nesoucím na hřbetech břemena nečinily nijak obtíží, protože tato vozidla byla v zákrutech velmi pohyblivá. Předpokládalo to však, aby vozidla i nosiči břemen nebyli příliš zatíženi a aby náklad zboží byl rozložen do více vozidel a na více soumarů, a stejně tak při klesání spíše sjížděla vozidla a sestupovali soumaři a nosiči z mírnějšího spádu staré cesty, než kdyby byl spád prudký. Ovšem dlouhá cesta vyžadovala více času, ale protože ve středověku čas nebyl příliš oceňován, nepadala délka trati v úvahu.

Se vznikem města se záhy vytváří severní fronta Zelného trhu (nynějšího Náměstí 25. února) nebo, jak se častěji označuje po vybudování města tato velká prostora, Horního trhu (Forum superius). Vůči novému městu – o starých osídleních Němců svatojakubském a Románů svatomikulášském, tehdy příliš vzdálených centru nového města, nemluvě – stará česká ves pozbývá významu, přesto se její jméno udrželo v latinském pojmenování ulice (Platea Bohemorum). Její půdorys vstřebalo město do svého půdorysu a odtud si vysvětlujeme jako v mnoha jiných případech ve středověkých městech nepravidelnosti proti způsobu výstavby městské, do níž se vnáší vesnické prvky typické pro venkovská osídlení. Bylo dobře řečeno,³⁶⁾ že prvá polovina 13. století vnesla do starých osídlení českých vesnic a zakládaných klášterních osad náhlou změnu. „Přišel k nám cizí člověk, povoláný králem, aby po západním vzoru zorganizoval obchod a průmysl (dodejme: v prvotní formě). Život se odloučil od půdy a do homogenní plochy románské krajiny se vryla ostrá kresba komunikační dálkové sítě, otvírající naše země zahraničnímu obchodu... a v neposlední řadě také městskému organizmu.“ I když výklad architekta-historika umění je nutno přijímat opatrně a zejména jej nezevšeobecňovat, přece staví se na správné stanovisko, že zakládání měst bylo cizí dosavadnímu hospodářství tím spíš, že nová města byla osazována cizími příchozími, kteří tehdy ještě nesplynuli s ostatním lidem, třebaš původní české obyvatelstvo zůstalo v osadách, které byly pojaty do městského okruhu. V Brně pravidelnost čtyřúhelního náměstí, pozdějšího Zelného trhu, který patrně byl kdysi ještě rovnoměrnější, než je nyní, nebo aspoň byl tak – smíme-li použít toho výrazu pro starou dobu – projektován, zcela odpovídá pravidelným čtyřúhelníkovým centrům budovaných měst v zahraničí i u nás, jako je hlavní náměstí v Olomouci, Staroměstské náměstí v Praze atd., nemluvě vůbec o půdorysech těch měst, kde středověký architekt nebyl vázán na zachování starých osad před vznikem města a mohl proto na volné, nezastavěné ploše uskutečnit pravidelnost i v okolních ulicích, zvláště měl-li k dispozici dostatečně rovný

³⁶⁾ Václav Mencl, Výtvarný vývoj českých měst (Zprávy památkové péče 8, 1918, 26).

terén, jako je tomu např. v Čechách u Vysokého Mýta a na Moravě u Uničova.³⁷⁾

Ale v Brně využití spádu působí jedinečným dojmem, protože jako dominanta vystupuje starý hrad s kostelem, se stavbami tehdy ještě nevysokými, zvláště s „biskupským dvorem“. Vybudování městského středu znamenalo přesun života mimo dosavadní osady ležící pod hradem, a proto také tepna, po níž se měl ubírat městský životní proud a tím i obchod, už neměla zájem, aby procházela starou a patrně úzkou ulicovkou české někdejší vsi. Pokud jde o židovskou osadu, platilo pravidlo, že se „skrze Židy“ pravidelně nechodilo, ale až už náhodou nebo úmyslně i po založení města³⁸⁾ židovská osada zůstala napojena na novou tepnu městskou,

PROFILY HLAVNÍCH CEST BRNEM

1. Stará cesta předpokládanou českou vsí (na nynější Josefské ulici)
2. Nová cesta po vzniku města

ale druhým směrem, protože židovská obydlí spolu se židovskou „školou“ se kupila v jediné řadě a netvořila ani ulici. Se vznikem města a s jeho založením a s postupným budováním nastala nutnost přeložit hlavní brněnskou městskou tepnu novým směrem, sice kratším, ale mnohem prudčeji stoupajícím.

Dosavadní body, jimiž probíhala stará trasa, ztratily v nové městské jednotce důležitost. Pro ni rozhodoval obchodní zájem, který nebyl provozován v malé české vsi, a proto zájem, aby jí nová tepna procházela, pominul. Spojnice mezi oběma ústími cest, od východu jižní cesty Měninou branou a od západu cesty jihlavské branou Brněnskou byla volena téměř přímkou o celkové délce asi 600 m, tedy proti délce staré cesty asi o 250 m kratší.³⁹⁾ Stoupání začínalo na nové cestě už od Měniné brány asi z nadm. v. 210,6 m až na Zelný trh s několikerým zvlněním proti nynějšímu stavu (srov. diagram, kde jsou ovšem zaznamenány výšky nynější). Pak její stoupání bylo sice méně příkré, ale přesto ještě musila překonat výškový rozdíl asi 6 m v délce kolem 220 m, aby pak už jako dřívější cesta přešla do opačného

³⁷⁾ K literatuře srov. můj čl. „Městský půdorys“ (Vědecká ročenka práv. fakulty Mas. univ. v Brně 10, 1931), kde je uvedena zvl. cizí literatura, a pro Moravu nejnověji Lad. Hosák, Poznámky půdorysu středov. morav. města (Acta Univ. Palackianae Olom., Hist. 4, 1963) 163.

³⁸⁾ Srov. můj citov. čl. v Festschrift G. Kisch.

³⁹⁾ Srov. poznámku 12.

spádu, zprvu mírnějšího a pak prudkého až k říčnímu brodu nebo později k mostu přes Svatku.

Oprávněně je možno namítnout, proč nová cesta, kratší se stálým stoupáním mohla být uskutečněna až nyní po vzniku města a proč se tak nestalo už při vytvoření staré cesty. Bez úvahy, jak se v době vzniku našich měst měnily hospodářské podmínky, by odůvodnění nebylo možné. Ale vznik našich měst spadá do doby, kdy se změnila od základu doprava nákladů. Dokonce do století desátého nebo jedenáctého pravděpodobně lze datovat – právem tak můžeme to nazvat – vynález koňského postroje pro vozy k dopravě nákladů.⁴⁰⁾ Někdejší způsob dopravy koleskami, kárami nebo soumary ustoupil zásadně k modernějšímu způsobu. Kůň byl chován k tahu a byl zapřahán do postroje na nynější způsob. Těžci a silní koně mohli utáhnout mnohem víc, než mezek zapřažené do poměrně malé dvoukolové káry. Tento obrat vedl i k zavedení čtyřkolových nákladních vozů, které byly mnohem objemnější a odvezly najednou více zboží, než dřívější vozy dvoukolové. Ke koňským spřežením bylo možno, bylo-li toho třeba, připravit další spřežení, takže i strmější stoupání byla snáze zvládnuta. K novému způsobu dopravy, tehdy jistě převratnému, který k nám došel z cizích zemí později asi ve dvanáctém nebo třináctém století, vedla nutnost rozšířeného obchodu a zvláště obchodu mezinárodního, kdy se rychle šířila směna zboží mezi zeměmi, a tedy obdobná hospodářská nutnost, která vedla k zakládání měst jako obchodních center, byť to nebyl jediný důvod vzniku měst. Převrat v dopravě v Brně po založení města způsobil, že bylo možno přeložit městskou hlavní tepnu na trasu novou, prudčeji stoupající, ale šetřící čas, protože byla kratší. Její trasa tedy vedla asi nynější Orlí ulicí (pokud se měnilo původní zastavení), stále stoupala na Zelný trh podél severní strany a nakonec vyústila Brněnskou branou. Ulice Starobrněnská a Peroutkova před Brněnskou branou se teprve tvořily, jak tamní bloky domů byly stavěny, leda že v ulici Peroutkové máme zachován původní směr staré cesty. Dá se předpokládat, že nová cesta také byla širší, než cesta stará, takže těžší vozidla se na ní mohla vzájemně vyhábat, ale její šířku, stejně jako její trasu nemůžeme přesně určovat podle nynějšího stavu, protože město bylo právě v těchto místech, kudy nová cesta vedla, značně přestavováno a při hlubokých základech nových domů a při stavbě různých vedení pod moderními ulicemi starší stopy až na nepatrné zbytky byly zničeny. Je nutno tedy zůstat při kombinovaných domněnkách, mezi nimiž nebudíž ani nevzpomenuto známého sporu z r. 1293 o hranici mezi farnostmi petrkou a jakubskou, která by podle některých historiků byla totožná s novou cestou.⁴¹⁾ Ale hranice farností nemohla ovlivnit novou cestu, jako naopak novou cestou nebyla stanovena hranice farností, dáme-li za pravdu jednomu mínění v této sporné otázce.

Důležitější je však si povšimnout, že nová cesta – je-li domněnka o poloze rychty správná – opomenula rychtářskou hospodu. Není snad toto opomenutí i známkou poklesu významu rychtáře a jeho rychty? A naopak nová cesta byla rozhodně bližší

⁴⁰⁾ Literaturu v. ve všech encyklopediích, ale speciálně Ch. Singer-E. J. Holmayrd- A. R. Hall-Trevor I. Williams, A History of Technology II. (Oxford Univ. Press, N. York-London 1956) 552-553. Z encyklopedií nejobsažnější Enc. Italiana 10 (1931-9) 162. Poučné je srovnání s našimi venkovskými poměry: Fr. Graus, Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I. (1953) 102 ns.

⁴¹⁾ O tom B. Bretholz, Der Brünner Ritt v. 26. Juni 1293 (Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. Mähr. u. Schles. 36. 1928) 143 ns. a tamtéž i náčrtek plánu. Proti tomu J. Tenora, Jízda komisařů atd. 26. června 1293 (Hlidka 45. 1928) 400 ns. K tomu též Šebánek, Čas. pro děj. venkova 15. (1928) 53 a Čas. Mat. Mor. 52. (1928) 433.

radnici jako sídlu městské rady. Je ovšem nezodpověditelnou otázkou, zda přiblížení cesty k radnici, jejíž poloha je nepochybná, bylo úmyslné, protože při vedení cest vždy spíše rozhodoval moment hospodářský a brněnská radnice nestála na tržišti, ale v poboční ulici, což je také jeden z městských typů.⁴²⁾

A konečně je tu velmi nesnadno řešitelný problém, kde se nová a po případě už i stará cesta napojovala na cesty přicházející od osad Němců u kostela sv. Jakuba⁴³⁾ a Románů s kostelem sv. Mikuláše, a tím i na cestu severní, o které bylo řečeno, že byla původně druhořadá a jen větví spojující cestu z Moravy do Čech. Město Brno, jako žádné město, nevzniklo v jeden ráz. Jeho městský okruh byl asi záhy určen po vydání základních privilegií a do tohoto okruhu byly pojaty staré osady, jejichž známky se podnes projevují nepravidelností v městském půdorysu. Domy a jejich bloky se v Brně stavěly podle potřeby nových přistěhovalců, kteří se soustředili kolem nového tržiště nebo tihli do blízkosti cest. Ale zastavováním dosud prázdných ploch⁴⁴⁾ bylo nutno měnit i směr ostatních cest, které se nyní měnily v ulice, a které odbočovaly od hlavní tepny. Není vyloučeno, že se i v dnešním půdorysu ještě místy zachovaly některé staré směry původních cest, a proto i spojení městské tepny s osadami jakubskou a mikulášskou bylo by možno s určitou dávkou opatrnosti odhadovat podle nynějších ulic. Od Měniné brány by touto odbočkou byla stará ulice Kobližná (nyní Gagarinova, platea pastillarum) a jí podobnou funkci od Brněnské brány by zastávala ulice mimo dominikánský klášter přes Rybný trh (nyn. nám. Družby národů). Teprve zastavováním prázdných ploch se utvářely a nikoli vždy ve shodě s hospodářskými zájmy další spojky. Ale to je historie již dalšího růstu města.

Nové město Brno si vyžadovalo dalších úprav cest, které k němu vedly. Protože růstem a budováním předměstských osad jejich osadníci na jihu vysušovali dosavadní blata, bylo možné také se souhlasem krále napřímit a současně i zkrátit cestu od Židlochovic podél Heršpic k mostu u osady starobrněnské s velikým novým klášterem, takže se cesty jižní se západní před Brnem setkaly a společně potom vcházely do Brna branou Brněnskou. Tím jistě silně stoupala její frekvence a její význam, a proto stará spojka přes Měninu a Žatčany⁴⁵⁾ spolu s větvemi odbočujícími k Brnu upadly. Význam jihlavské cesty stoupal také proto, že se po ní dopravoval kámen pro stavbu města, a protože hned za řekou bylo možno získat u této cesty dostatek materiálu na cihly, stala se vhodnou silnicí pro dopravu stavebního materiálu. A podobně můžeme soudit, že vzrostla důležitost severní cesty, po níž z lesů bylo možno poměrně zblízka vozit dřevo na hrázděné stavby, které ve středověkém městě převládaly a nepochybně i v Brně, protože se nám objevují i v mnoha mladších pohledech do starého Brna. Ale ani cesta Měninou branou nebyla ochuzena. Naopak po odpadnutí cesty s obtížným stoupáním po výšině k Měninu provoz od cesty jihlavské (západní) i jižní procházel nyní městem a Měninou branou a stal se jediným a tím důležitějším směrem na severozápad, k druhému významnému městu

⁴²⁾ Také staroměstská radnice v Praze není přímo na Staroměstském náměstí.

⁴³⁾ Ze tu nešlo o „leti, liti, lati, lazi“ atd., je jisté, protože „leti“ patří do germánského praveku, jak je možno se poučit v každé učebnici německé právní historie, takže tato Bretholzovská „germánská“ teorie jistě pro Brno neobstojí.

⁴⁴⁾ Ze zpráv víme, že ještě později byly zastavovány volné plochy, jako zahrady atp., např. při stavbě kláštera voršilek a kostela sv. Josefa v 17. století.

⁴⁵⁾ Mýto bylo přeneseno do Rousínova, protože už r. 1321 byl Rousínov prodán ke Špilberku i s mýtem.

Moravy jako sídla církevní vrchnosti, k Olomouci, a odtud přes Slezsko, patrně mimo Hradec u Opavy, do Polska. Jako cesta jižní z Rakous, tak i tato cesta olomoucká, která ovšem daleko ještě měla do napřímení tereziánského, byly cesty mezi-národního významu a město Brno se stalo nejen jejich průchozím místem, ale důležitou křižovatkou pro obchod. Úloha Brna jako městské křižovatky důležitých cest byla dovršena.

Protože o cestách Brnem v době před vznikem města a po jeho vzniku máme velmi málo zpráv, musíme se spokojit jen s domněnkami, které nutně musí být podpořeny výsledky výzkumů z jiných vědních oborů, jako je především archeologie, ale i geologie a vůbec všechny obory, které pomohou hodnotit městský půdorys v jeho vývoji, ale i terén zvolený pro nové město. Jak budou získávány nové poznatky z těchto věd, bude nutno i dosavadní domněnky opravovat a doplňovat. Nej-důležitější oporou jsou samozřejmě úvahy hospodářské, odpovídající stavu hospo-dářství tehdejší doby. Vše, co bylo řečeno o cestách Brnem, budiž považováno proto za podklad k dalším úvahám, pro něž by bylo vhodné stále sbírat materiál, jej do-kumentačně podchycovat a soustřeďovat na jednom místě, jímž by byl městský archiv. Nelze očekávat pevnější výsledky v krátké době, ale budou-li se zejména podobné problémy hospodářských dějin města Brna stále sledovat, dospějeme po-stupně od domněnek k pevným historickým výsledkům.

Josef Skutil

NOVÁ PALEOLITICKÁ STANICE A NEOLITICKÉ SÍDLIŠTĚ V JIRÁSKOVĚ ČTVRTI V BRNĚ

Brněnská historie má také obsáhlou a v mnoha ohledech důležitou a významnou prehistorii. Rekonstruovaný obraz prehistorie a zejména protohistorie dnešního areálu Velkého Brna má však stejně jako prehistorie jiných velkoměstských objektů mnohé trhlíny, protože zde padlo jistě mnoho materiálu – a to mnohdy snad i velmi důležitého – za obět stavebnímu růstu, bohužel i když často teprve v poslední době. Proto každý, byť i sebemenší archeologický nález z podobných velkoměstských terénů zasluhuje záchrany a stopování a tím jsou pro líčení prehistorie města vždy vítanější uzavřené nálezy či možnosti výzkumů větších objektů, ať sídlištních či pohřebištních, které poskytují možnosti širšího přehledu. Prehistorie takových lokalit se pak objevuje nejčastěji při středověkém archeologickém výzkumu.

Takovým nevelikým objektem, který přispěl taktéž platně k poznání prehistorickeho vývoje území našeho města, je nová paleolitická stanice a neolitické sídliště v Jiráskově čtvrti v Brně. Oba nové nálezy jsou pro prehistotopografii Brna důležité a proto zasluhují aspoň krátkého zveřejnění.

Paleolitická stanice i neolitické sídliště v dnešní Jiráskově čtvrti byly zjištěny postupně a nezávisle v letech 1955–1961. Byly v kotlinovité poloze (nadm. v. 290 m), ležící východně dnešního kostela sv. Augustina mezi dvěma diabasovými ostrovy brněnské vyvěřeliny, a to východního vrchu 305 m s aplitickými ostrůvky (dnešní stanoviště hvězdárny) a západní Kraví horou (325 m, byla teprve v šedesátých letech – do té doby holé skalisko – zalesněna) v poloze nad rozlehlými prostorami svratecké žabovřesko-komínské kotliny (214 m) zaplavovaných půd údolí řek; byly v závětrné poloze jistě vhodné pro osídlení, v kotlince, kde byla ještě v minulém století obdělávána pole s několika izolovanými dislokovanými domky starých pra-cháren.

V červnu 1955 byla zde zjištěna – jak zakreslila dr. Zora Trnáčková z Archeologického ústavu ČSAV, Brno – při kladení plynovodního potrubí v profilu příkopu

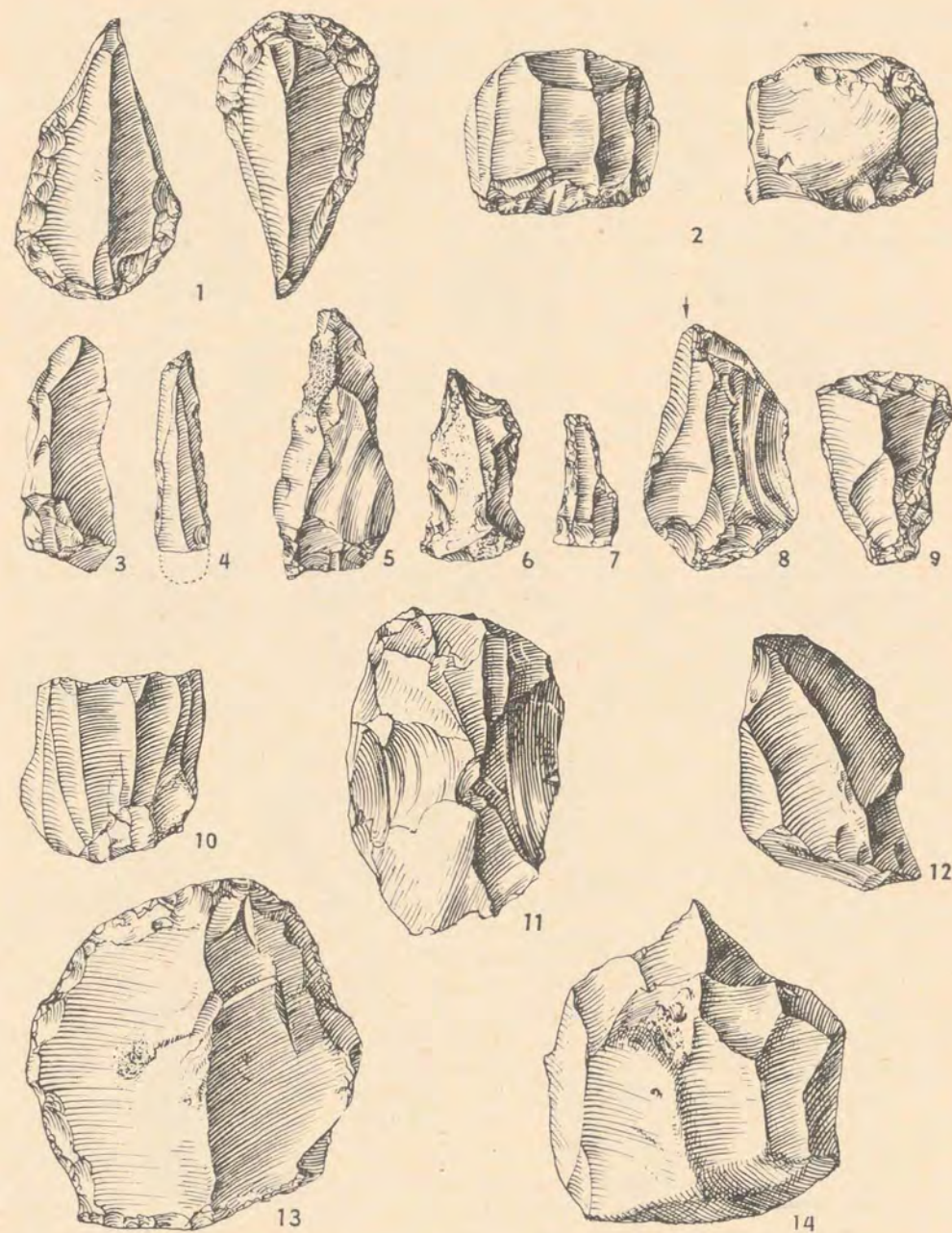
A	0,22 m	ornice	} plynulý přechod
B	0,18 m	světlejší hlína neporušená orbou	
C	0,44 m	jemnozrnná hnědočerná hlína	
D		spraš	

kulturní vrstva a jáma (3,5 m šir., 0,90 m hlub.) s uhlíky, a vedle mazanice s hrubšími ale i jemnými střípky z plaveného žlutého nebo šedého materiálu se stopami žlutého a červeného malování a zbytky rytého dekoru (celkem 18 kusů). Nato zde byl nalezen r. 1960 neolitický nukleus (Přehled výzkumů 1960, 47), který jsem pokládal ještě za ojedinělý. Avšak teprve při parkové úpravě zdejšího terénu r. 1962, díky upozornění dr. St. Zháněla, ředitele J. M. Blížence, ale zejména díky sběrům J. Hetnera, tehdejšího žáka sedmé třídy desítiletky na Lerchově ulici z náměstí Míru č. 7, byl zde získán na staveništi (vedoucí stavby inž. Svozil a stavitel Zatočil) ve scrapovaném materiálu ornice relativně hojný materiál kamenné industrie (Přehled výzkumů 1961, 30), který byl ještě dodatečně rozhojněn novými nálezy. Je jistě škoda, že jde vesměs o materiál zachráněný při příležitosti povrchových prací a že popsaný terén nemohl být podroben patřičnému výzkumu. V podstatě jde o tyto nálezy (tab. I–II).

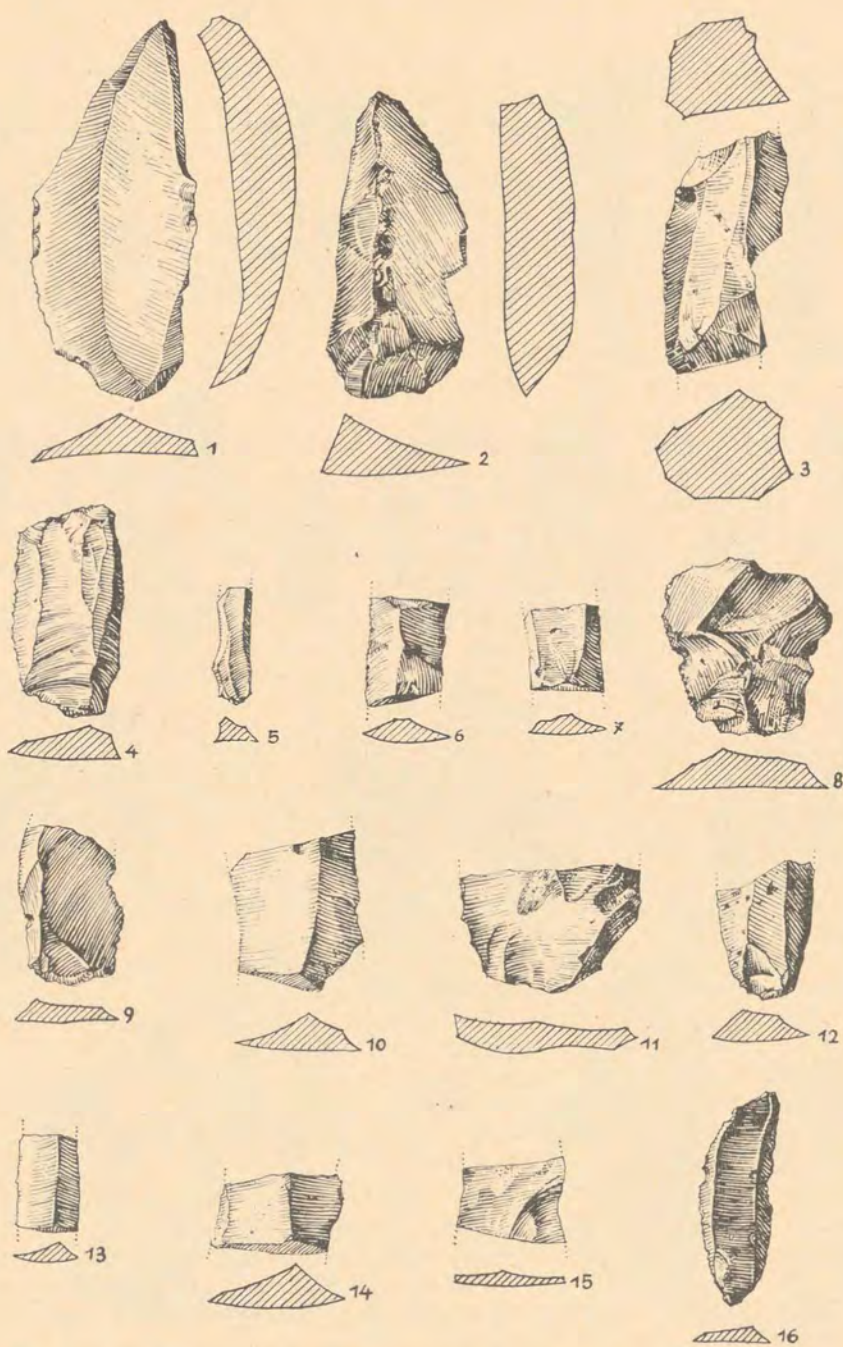
Paleolitického původu je pazourkové charakteristicky bíle patinované typické čepelovité škrabadlo (tab. I. 1) s vějířovitým silně obitým čelem a opositním středovým jednoduchým rydlem (4,6 cm dl., 2,7 cm šir., 0,9 cm sil., rozměry takto dále) a pazourkový bíle patinovaný nukleus (I. 2) s rovnou základnou (2,6, 3,2, 2,1). Stopy paleolitického osídlení se neomezovaly snad na tento jediný artefakt a nukleus. Dodatečně vedle tohoto prvního materiálu zde bylo získáno několik dalších bíle patinovaných kusů, a to vedle vertikálního ústěpu nukleu (tab. II. 3; 3,8, 1,7, 1,7) a horizontálního ústěpu nukleového okraje základny (II. 2; 4,9, 2,1, 1,2) několik čepelovitých fragmentů stejně basálních bulbovitých partií (II. 11, 12) jako středových výseků (II. 6; 7, 10, 13–15) a fragmentů čepelí bez hrotových partií (II. 8, 9). Z vlastní industrie bylo získáno jen typické jazýčkové středové rydlo na prohnuté čepeli (II. 1; 6, 2,7, 1), pokus o boční rydlo (II. 4; 3,4, 1,7, 0,6) a drobný odštěpek od rydlové výroby (II. 5; 1,9, 0,6, 0,4). Jde vesměs, jak jsem se již zmínil, o charakteristicky bíle patinovaný materiál (i I. 1) s výjimkou kusů II. 2, 8, 9, 15, které jsou zřejmě radiolaritového povlárského původu, stejně jako např. materiál tvaroženské stanice. Čepelovitý charakter nálezů ukazuje, že jde o svrchně paleolitické nálezy – stratigrafické okolnosti pro bližší klasifikaci chybí – a to aurignacienského stáří, současného jiným brněnským paleolitickým nálezům (např. Kamenná ulice, přehledně K. Valoch v Přírodě 1950). I tyto nehojné paleolitické nálezy ukazují, že pravěký lovec, sídlící a lovící na rozsáhlém území, zejména na četných příhodných, většinou bařinatých lokalitách, navštívil i tuto dominující a výhodně orientující lokalitu. Není vyloučeno, že tento paleolitický nálezný může dokonce souviset a být v určitém vztahu s asi 1 km (výškový rozdíl 80 m) vzdáleným známým brněnským paleolitickým pohřbem Brno II. – Žabovřesky 1926 (viz K. Absolon a J. Matiegka, Anthropologie 7, 1929, 83–107) a proto je tento nálezný z Jiráskovy čtvrti tím důležitější.

Daleko hojnější jsou zdejší nálezy neolitické, lišící se nepatinováním i typologicky od vzpomenutého paleolitika. Oboje industrie vyskytovala se smíšeně a bylo jí možno jediné takto dodatečně diferencovat. Jsou to tyto nálezy: 4 valouny hrubého rohovcového materiálu (1,4 kg, 0,75, 0,50, 0,40), všechny asi teprve nověji rozbité, a jejich kusy (2 polovice valounu, 4 zbytky asi jen novějšího původu, 5 povrchových odštěpů valounových, hranolovitý boční zahrocený výsek, výštip valounový), dále nukleusy a nukleovitá industrie (4 pyramidovitě táhlé nukleohoblíkovité hrubě obité kusy typu I. 12, 4 hranolovitě nukleovitě nízké hrubě obité kusy, 3 vertikální stě-

Tab. I. Výběr paleolitické (č. 1–2) a neolitické kamenné industrie ze stanice v Jiráskově čtvrti v Brně (o něco zmenšeno)

Tab. II. Výběr paleolitické kamenné industrie ze stanice v Jiráskově čtvrti v Brně (o něco zmenšeno); č. 16 neolitický obsidián

nové úštěpy typu I. 10, pravidelně hranolovitý masivní kus vzhledu bočního nukleovitého úseku, 2 zbytky nukleovitých kusů – značně omluté – typu I. 14, 2 vrchlíkovité úštěpy, nukleovité hoblíkovitý exemplář) a 3 otloukače. Z výroby pocházejí úštěpy s většími či menšími stopami opracování (celkem 67 kusů), dále čepele (I. 3–5) a jejich v šest skupin tříděné fragmenty (19 kusů). Z vlastní industrie jsou zachovány hroty (4 čepelovité, 2 listovité typu I. 13), škrabadla (7 čepelovitých, 1 kýlovité a masivní exemplář nedokonale zpracovaný – reprodukováný I. 9), rydla (typu busqué I. 8, 2 nevýrazná), 3 vrtáky (např. I. 6–7), a 7 zbytků omlutých artefaktů. Kus I. 6, má železité oděrky. Je kupodivu, že s tímto materiálem nebyla získána naprosto žádná keramika, jak se jí podařilo získati dr. Trnáčkové r. 1955. Nejdůležitější ze všech těchto kamenných nálezů je však čepelovitý obsidiánový hrot, tab. II. 16 (3.5, 1.2, 0.3), se stopami boční retuše. Importovaný obsidián východoslovenského původu potvrzuje, že neolitické osídlení období kultury s malovanou keramikou na Brněnsku bylo v obchodních stycích s východem, jak také ukázaly doklady z velkého neolitického sídliště v Maloměřicích na Holém kopci (250 m). Je jisté, že toto rozsáhlé sídliště nad Svitavou z období kultury s malovanou keramikou (asi stupně I. 1, nebo I. 2, klasifikace Vildomcovy) bylo ve spojení se sídlištěm nad Svratkou. Obě protilehlé lokality byly od sebe vzdáleny přes Černá pole (250 m) jen něco přes 5 km. Z kulminačního bodu nad lokalitou (stanoviště dnešní hvězdárny) bylo dobře viditelné i současné obránské sídliště Na soběšských (325 m), vzdálené necelých 7 km, takže všechny tři dosud známé zmíněné neolitické, pravděpodobně zcela současné, lokality (Soběšské a Holý kopec jsou vzdáleny 3,5 km) byly při signalizačním vyvinutém systému navzájem dobře a lehce kontrolovatelné. I v tomto ohledu spočívá význam nové brněnské neolitické lokality, jejíž poznání se musilo omezit také jen na povrchové sběry a nemohlo být podrobno výzkumu. Je toho litovat tím více, protože zdejší neolitické sídliště bylo pravděpodobně původně velice rozsáhlé, jak svědčí nález pravděpodobně současného pazourkového nukleusu (3.4, 3.4, 3), který získal dr. St. Zháňel jihozápadně sídliště až v zahradě domu č. 74 v Havlíčkově ulici. Je velice pravděpodobné, že rozsáhlé neolitické, výhodně volené sídliště v původní zdejší prostora dnešního náměstí Míru a ulice Lerchovy a Havlíčkovy (event. i přilehlých), bylo zničeno při stavbě této čtvrti po první světové válce. Popsané neolitické nálezy kamenné industrie podstatně rozmnožují přehled o osídlení brněnského staršího neolitu, z kteréhožto období jsou dosavadní městské nálezy neobyčejně chudé (jih.-vých. kóty 334 pazourkový artefakt z období páskované keramiky v Národním muzeu v Praze, inv. č. 70.116, v ulici Na nivkách, 1936, střepy s vypíchaným ornamentem).

Obě náhodně zjištěné brněnské lokality jsou – jak bylo vidět – z hlediska předhistorické topografie brněnské velice důležité. Oba nálezy pak také ukazují, jak je nutno všechny přesuny půdy v našem městě stopovat, protože každý sebemenší nález a stopa o pobytu prehistorického člověka jsou při dnešní zastavěnosti městského areálu pramenně důležité.

Jen po detailním zinventování a náležitě klasifikaci všeho archeologického materiálu z celého velkoměstského areálu bude možno spolehlivě vylíčit prehistorický a časněhistorický pravděpodobně intenzivní a rušný vývoj starého kulturního správového geograficky velmi příhodného území nad nedalekým soutokem obou řek (jejich jména jsou cizího původu) pod posledními výběžky a svahy jak západní Českomoravské, tak východní Drahanské vysočiny – z obou tyto řek terasovitou stav-

bou přicházejí – pod nimiž a na nichž se v podstatě vlny jihomoravských postupujících osídlení až na sporadické pronikání pravidelně zastavovaly. Není vyloučeno, že z tohoto souvislého obrazu prastarého osidlovacího kulturně i etnicky komplikovaného procesu vyniknou zřetelněji ony úchytné osidlovací body celého území a zejména jejich funkce, na jejichž tradice navazovala nejstarší brněnská v mnoha ohledech dosud nejasná historie.

Marie Novotná

VZPOMÍNKY NA POČÁTKY SOCIALISTICKÉHO VÝROBNÍHO DRUŽSTEVNICTVÍ NA BRNĚNSKU

Dne 26. dubna 1945 bylo osvobozeno Brno. Příliš stručné slovo k obsahu, který v sobě skrývá. Naše republika byla bez německých okupantů, koncentračních táborů, střílení v Kounicových kolejích, hnědých a černých uniforem SA a SS, vršeti- vých bubnů hitlerjugend – byla zde zase melodická česká řeč a český smích.

S Rudou armádou k nám opět přišel život se svou velikostí i malicherností, ale především to bylo něco silného, co nutilo každého z nás, aby ze sebe vydal všechno, co mohl. Na ulicích stály sovětské tanky, vybombardované domy žalovaly na ty, kteří z nich udělali trosky. I tramvaje skončily svou šestiroční smutnou pouť a čekaly na své Židenice místo Schimitz.

Nebylo chleba, mléka, vody, nebylo to však nic proti tomu, když jsme se dne 29. dubna 1945 vydali pěšky do práce. Šli jsme s radostí, která v té době vyzářovala z každého člověka, že jsme se dočkali, že žijeme. První cestu do práce kalila jen myšlenka, zda naše „fabrička“ stojí. Tento pocit sílil tím více, jak se přibližoval cíl naší cesty. Konečně jsme dospěli a napětí pominulo, naše „fabrička“ stála. Rozhlédli jsme se novými očima, očima svobodných lidí a hospodářů, kterými jsme se chtěli stát. Každý z té malé skupinky chtěl co nejdříve říci těm druhým, co zažil, jaké nejtěžší chvíle přežil. No a potom jsme se začali starat o to, co budeme dělat dál.

Naše pletárna na Bratislavské ulici č. 31 patřila za první republiky židovskému majiteli Oskaru Seidlerovi. Za okupace byla arizována na firmu Clemm & Crämmer a my jsme utíkali na Zemský národní výbor a požádali o vystavení dekretu o národní správě.¹⁾

Jak to říci, aby člověk vystihnul alespoň trochu dobu, kterou jednotlivé firemní štíty představovaly. Firemní štít Oskar Seidler – údobí tak zv. první svobodné republiky, kdy té svobody bylo tolik, že z ní mnoho lidí „svobodně“ umíralo. Svobodně se do lidí střílelo, svobodně velkoburžoasie a kapitalisté okrádali pracujícího člověka. V té době se formovala i jiná síla, která bušila na vrata továren se stoující důrazností. A přece ve své velikosti nestačila zabránit výměně firemního štítu

¹⁾ Národní správa – dekret presidenta republiky ze dne 19. května 1945, č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů.

Oskar Seidler za firemní štít Clemm & Grämmer, byla v té době bezmocná zradou.

A po osvobození dekret o Národní správě! Sluneční dny, kvetoucí jabloně, nebe bez mráčků a již nikdy „Achtung, Achtung, feindliche Flugzeuge sind über Kärnten – Steiermark!“ Byla to především naše „fabrička“, která potřebovala své lidi, aby ji probudili k životu. „Naše“ byla dvakrát v plném významu toho slova. Patřila svobodné republice a naším rozhodnutím všem zaměstnancům. Znárodnění nepodléhala a jako zaměstnanci jsme se usnesli továrnu žijící vdově po původním majiteli Oskaru Seidlerovi navrátit a utvořit z ní družstvo.

Jak jsme se dověděli, že na Solniční ulici v Brně existuje organizace pro zakládání družstev, to dnes již nevím. Byl to „Svaz spotřebních družstev“, kde jsme se dověděli od soudruha Aloise Březiny a soudružky Štěpánky Hatláňkové, že ve Františkánské ulici jsou kanceláře „Všeobecného družstevního svazu“ a tam nám poradí soudruh Alois Fiala, co máme dělat. A tak jsme šli moudřejší o nějakou tu ulici dál, ale blíž ke svému cíli.

Když jsme soudruhu Fialovi vysvětlili, kde a jak chceme založit družstvo, bylo chvíli ticho. Zkoumavě se na nás díval a zřejmě nevěděl, co honem říci. Víím, byli jsme mladí a mládí vyvolává stejně silně důvěru i nedůvěru, ale kdo tehdy nebyl mlád, vždyť jsme se v tom roce 1945 znovu všichni narodili za stejných podmínek a mládí mohlo a může opravdu mnoho.

Byli jsme poučení o tom, co je nutno dělat. Prostudovat stanovy a podmínky, za kterých lze utvořit družstvo a stát se jeho členem, to nebylo tak zlé, horší bylo, když nám soudruh Fiala sdělil, že všichni dohromady, vzhledem k velikosti podniku, musíme složit nejméně 400 000 Kčs v podílech. Nezbylo nic jiného, než peníze vypůjčit a vytvořit z podílů provozní kapitál družstva, jak se tehdy tomu říkalo.

Se souhlasem Národní správy firmy Clemm & Crämmer se tedy utvořilo výrobní řemeslnické družstvo s firemním názvem „První ženské pletářské družstvo“, zapsané společenstvo s ručením omezeným se sídlem v Brně, Bratislavská ul. č. 31.

A opět změna firemního štítu, který představuje dobu velikých společenských zápasů a formování se dělnické třídy k poslednímu útoku do boje za moc dělnické třídy ve státě.

Výchozí stanovisko k družstvům všeobecně bylo dáno Košickým vládním programem, vyhlášeným 5. dubna 1945. Ve všech existujících družstvech byla v roce 1945 ustavena Národní správa, aby byla zajištěna jejich očista. Teprve potom byly svolávány valné hromady a prováděna volba družstevních orgánů. Nová družstva byla zakládána ještě podle zákona z doby Rakousko-Uherska²⁾ a teprve Únorové vítězství v roce 1948 vytvořilo všechny předpoklady pro rozvoj socialistického družstevního hnutí u nás.

Na těchto skutečnostech bylo založeno i naše družstvo na první valné hromadě, konané 24. září 1945. Progresivnost celého nevelkého kolektivu pracujících, kteří byli členy družstva, spočívala v tom, že při zakládání družstva měli na mysli širší společenský zájem – nevrátit podnik zpět do soukromých rukou, ať jde o kohokoliv, protože každý z těchto lidí měl své zkušenosti se soukromými majiteli podniků

²⁾ Zákon o zřizování družstev ze dne 9. dubna 1875, číslo 70 ř. z., o výdělkových a hospodářských společenstvech. Družstva zřízená podle zákona č. XXXVII/1875 o obchodním nebo podle zákona č. XXIII/1898 o hospodářských a živnostenských úvěrních družstvech.

z dřívější doby. I název družstva zněl krajně nezvykle, protože ze 43 zakládajících členů družstva byli pouze 3 muži – mistr, střihač a topič.

Poměr v počtu mužů a žen se projevil i v orgánech družstva zvolených na valné hromadě. V pětičlenném představenstvu byly samé ženy, v šestičlenné dozorčí radě byl jeden muž a ředitelkou družstva byla zvolena rovněž žena. Malý kolektiv v plně šíři využíval všech možností, které v této mladé, bohaté a silné době přineslo našemu lidu vítězství Sovětského svazu nad fašistickým Německem a vítězství naší komunistické strany, které se tak výrazně projevilo Košickým vládním programem. Zaměstnanci našeho podniku rozvíjeli všechnu možnou a dostupnou činnost, počínaje zvolením závodní rady, vstupováním zaměstnanců do komunistické strany Československa, ustavením Národní správy nad německým konfiskátem, zapojováním žen do hospodářského života.

Můžeme s klidným svědomím říci, že naše družstvo v roce 1945 bylo založeno na demokratických zásadách, protože každý družstevník měl jen jeden hlas bez ohledu na počet složených podílů, což byla nesporně „bílá vrána“ mezi družstvy, která v té době existovala. Tato demokratizace byla v tehdejší době uplatňována prostřednictvím komunistů proti dosud platnému zákonu o družstvech na podkladě usnesení Národohospodářské komise (NHK) a Družstevní komise při ÚV KSČ. Nebylo to lehké, protože se nebylo o co opřít, ale vůle chtít budovat republiku pro sebe naše síly znásobovala.

Do stanov našeho družstva bylo zahrnuto vše pokrokové, co bylo možno z družstevní činnosti z doby první republiky přijmout, jako na příklad „Péče o družstevní a kulturní povznesení svých členů podle vládního nařízení z 18. května 1933“, způsob výrobní činnosti družstva, na které se směli podílet jen členové družstva, způsob nabytí členství apod. Stejně tak byl vymezen rozsah působnosti orgánů, představenstva, dozorčí rady a valné hromady družstva.

Nyní šlo o to, aby družstvo mohlo opravdu vyvíjet svou činnost, což bylo umožněno tím, že dosavadní národní správce pronajal ustavenému družstvu od 1. ledna 1946 konfiskát firmy Clemm & Crämmer.

Zdálo by se, že život družstva mohl jít již lehce. Byly složeny podíly, i když vypůjčené, družstvo mělo kde provozovat svou činnost a získat živnostenské oprávnění, to přece nemohlo být tak těžké, obzvláště kdy se živnostníkům a obchodníkům vydávaly živnostenské listy běžně. Mnozí národní správci si počínali jako vyměnění domácí páni. Domnívali se, že dřívějšího domácího pána jsme vyměnili jen proto, abychom ho nahradili jiným. Těm jsme dávali živnostenské listy a to vše bylo také v pořádku. Ale dát družstvu živnostenský list, do toho se věru panu Janu Podsedníkovi nechtělo, a to bylo zlé, protože v té době zastával za stranu národních socialistů funkci předsedy Městského národního výboru v Brně. A jemu podobní hájili obdobné stanovisko v Praze na hospodářské skupině a ministerstvu průmyslu, které rozhodlo s konečnou platností o vydání živnostenského listu našemu družstvu až za dva roky.

Tenkrát se nám zdálo naše vítězství veliké a snad i na tehdejší poměry bylo. Soudržnost a pomoc jednotlivých soudruhů byla v té době, kdy šlo o veliký společenský a třídní zápas, kdy sebemenší úspěch představoval zase krok kupředu, opravdu veliká. Byli to soudruzi Jaroslav Ondroušek, nejdříve družstevní tajemník na KV KSČ v Brně a později místopředseda Zemského národního výboru za Komunistickou stranu Československa, soudruh Josef Tesař na hospodářské sku-

pině, soudruh Ladislav Smrčka na Všeobecném družstevním svazu v Praze, soudruh Josef Frank na ÚV KSČ v Praze a jiní, na jejichž jména si již nevzpomínám.

Domnívali jsme se, že konečně nastala doba, kdy budeme moci v klidu pracovat. Z dvouletého plánu obnovy vyplynuly pro naše družstvo značné výrobní úkoly, které jsme chtěli čestně splnit. Boj o existenci našeho družstva nebyl v té době ničím jiným než plněním požadavků Prvního všeodborového sjezdu ve vztahu ke konfiskátům, aby se tyto nedostaly zpět do rukou soukromníků.

Tehdejší ministerstvo spravedlnosti, řízené národně socialistickým ministrem Prokopem Drtinou, zneužívalo restitučního zákona a snažilo se vracet zejména velké konfiskáty do rukou bývalých majitelů nebo jejich příbuzných žijících v cizině. Za tehdejší situace to znamenalo rozšiřování ekonomické základny kapitalismu a tím i rozšiřování sféry vlivu. I na naše družstvo přišla pohroma v podobě restitučního zákona, neboť vdova po původním majiteli Helena Seidlerová uplatňovala své nároky. Začalo dlouhé jednání a pro nás nový zápas o družstvo. I ke stávce jsme byli odhodláni, nepůjde-li to jinak. Teprve 15. ledna 1949 byl u okresního civilního soudu v Brně uzavřen smír a pozůstalost po Oskaru Seidlerovi byla prodána družstvu.

Únorové události v roce 1948 byly velikým vítězstvím všech pracujících. Kolektiv pracovníků družstva rovněž věděl, že se za svou činnost do roku 1948 nemusí stydět. Dvouletý plán byl splněn na 105 0/0 a za tyto výsledky se nám dostalo ocenění Ústřední rady družstev, což pro nás znamenalo velkou morální podporu v naší činnosti. Vážili jsme si tohoto ocenění, neboť jsme věděli, že tam, kde převládal soukromý sektor, dvouletý plán splněn nebyl. Výrazně se to projevilo ve stavebnictví a na úseku distribuce, zejména textilií, což se již ukazovalo v průběhu plnění dvouletého plánu hospodářské obnovy.

Bylo proto nutné vytvořit předpoklady pro další znárodnění. Komunisté vytýčili požadavek, aby byly znárodněny všechny průmyslové podniky mající více než 50 zaměstnanců, který podporovalo Revoluční odborové hnutí a svolalo na 22. února 1948 do Prahy sjezd závodních rad.

I předsedkyně Závodní rady našeho družstva se tohoto sjezdu zúčastnila. Byli jsme velmi pyšní na to, že se i takto podílíme na všem tom závrtném, co tehdejší usnesení tohoto sjezdu pro vývoj událostí u nás znamenalo. Dodnes si nejsem jista, zda jsme všem soudruhům a soudružkám, kteří svým postojem nesmírně přispěli v konečném boji o moc ve prospěch dělnické třídy, uměli v budoucnu říci prostě „děkuji“. Spíš však všichni dávno upadli v zapomenutí – vždyť ono to všechno nic nebylo, nebo alespoň ne tak mnoho, díváme-li se na události té doby očima mnohých našich soudruhů.

Jaké bylo naše překvapení a zároveň i bezradnost nad tím, když rozhodnutím Zemského národního výboru v Brně ze dne 9. března 1948 byla podle dekretu presidenta republiky ze dne 19. května 1945 zavedena do družstva národní správa a národním správcem ustanoven národní podnik Bruna v Brně, tehdy Cejl, nyní Gottwaldova třída č. 72. Neuměli jsme si to vysvětlit, ani pochopit, protože náš podnik byl družstvem, nebyl konfiskátem a soukromým podnikem už vůbec ne. Tuto záležitost uvedl na pravou míru soudruh Josef Frank, družstevní tajemník na ÚV KSČ a člen družstevní komise při ÚV KSČ, jejímž členem jsem byla i já.

Únor postavil před naši stranu a nás všechny nové úkoly. Druhá znárodnovací etapa neřešila zbývající soukromý sektor, který zahrnoval vesnické boháče, zbylé

továrníky, větší živnostníky, dále pak drobné výrobce a řemeslníky, kteří námezdních sil používali málo nebo vůbec ne.

Významným politickým činem strany právě pro řešení těchto problémů bylo schválení zákona o Ústřední radě družstev 21. července 1948. Tak se konečně družstevnímu hnutí dostalo zákonného podkladu pro rozvíjení své činnosti. Bylo to důležité proto, že bylo nutno vymezit oblast družstevního podnikání a obsah jeho činnosti, což nebylo do této doby jasné. Málokdo chápal, že organizační forma družstevního podnikání, ať již na úseku zemědělském nebo v ostatních výrobních oblastech, sehraje velmi důležitou roli v boji o vybudování socialismu.

Opravdu historickým dokumentem je schválení úkolů pětiletého plánu československého družstevnictví a jeho poměr k zákonu o prvním pětiletém plánu rozvoje Československé republiky na zasedání představenstva Ústřední rady družstev, konané dne 20. listopadu 1948 v Bratislavě. Tento pětiletý plán československého družstevnictví byl ve smyslu zákona o Ústřední radě družstev z července roku 1948 závazný pro všechna členská družstva. Hlavní úkol a cíl prvního pětiletého plánu československého družstevnictví byl v plném souladu s obsahem a cílem zákona o prvním pětiletém plánu rozvoje Československé republiky, to jest se zvýšením životní úrovně lidí na základě růstu produktivity práce.

Především však vymezoval postavení a místo družstevní činnosti v ekonomice našeho hospodářství nejen pro oblast zemědělskou (strojní družstva, zemědělská výrobní družstva, lesní a pastvinářská družstva, jednotná vesnická družstva, skladištní, mlékařská a družstva lihovarnická), dále pak družstva spotřební, ústavy lidového peněžnictví, bytová družstva a v neposlední řadě výrobní a pracovní řemeslnická družstva všeobecně, což ve skutečnosti představovalo družstva osvobozené domácnosti, družstva lidové a umělecké výroby, kulturního podnikání a družstva osob se sníženou pracovní schopností. Dále byly pětiletým plánem rozvoje československého družstevnictví dány základy k vybudování družstevních orgánů na území celé naší republiky ve formě krajských a okresních družstevních rad.

Tak byly vytvořeny zákonné i organizační předpoklady pro to, aby mohly být řešeny zbytky kapitalistického a soukromého sektoru do družstev a tak postupně budována jednotná socialistická ekonomika. Na této činnosti, jejíž základ byl vytvořen Únorovým vítězstvím, se naše družstvo podílelo významným způsobem.

Koncem října 1948 jsem byla zavolána na ÚV KSČ k soudruhu Josefu Frankovi, kde mi bylo uloženo provádět affilaci, tj. sdružování textilních podniků provozovaných po živnostensku, jež měly méně než 50 zaměstnanců, a to v celém Brněnském kraji. Jednalo se asi o 186 firem, zabývajících se textilní výrobou v oboru pletařském, tkalcovském a přádelnickém.

Soudruh Frank mi vysvětlil hlavní zásady postupu a jednání se živnostníky z hlediska majetkového, provozního i zaměstnaneckého a sice v tomto smyslu. Družstvo odkoupí od živnostníků pouze suroviny, pomocné látky, nutné k provozu podniku, hotové a nehotové výrobky. Budovy, inventář a strojní zařízení zůstanou majetkem živnostníků. Majitelé se stanou zaměstnanci družstva s platovým zařazením dle stávajících platových vyhlášek. Affilace bude prováděna postupně.

Takový byl obsah zprávy, kterou jsem podávala na schůzi představenstva družstva, konané dne 8. listopadu 1948. Zároveň jsem upozornila představenstvo a prakticky tlumočila slova soudruha Josefa Franka, který mi připomínal, že je to úkol politický a velmi důležitý a podle toho, „jak to dopadne u nás“, že se bude

obdobným způsobem postupovat i na ostatních úsecích soukromého sektoru. Uložil mi, abych nejpozději do 3 měsíců podala na ÚV KSČ písemnou zprávu o tom, jak celý proces probíhá. Zdůrazňoval pečlivě podání zprávy, poněvadž tato měla být projednávána předsednictvem ÚV KSČ.

Úkol uložený soudruhem Frankem jsem projednala na Krajském výboru strany v Brně se soudruhy Jaroslavem Kvízem a Ottou Šlingem. V podstatě se jednalo z hlediska politického o likvidaci posledního zbytku soukromokapitalistického sektoru v textilním odvětví výroby cestou dobrovolného přičlenění živnostenského podniku k hospodářské výrobní jednotce, která měla vyšší celospolečenskou důležitost podnikání. Družstevnictví se stalo organizační formou, která mohla tento úkol splnit.

V době mezi 8. listopadem a 13. prosincem 1948 jsme prostřednictvím Obchodní a živnostenské komory v Brně za účasti zástupců Zemského národního výboru, zástupce Společenstva pletářů, stávkářů a tkalců v Brně, zástupců Odborů a Svazu průmyslu svolali schůzi všech živnostníků z oboru pletářského, stávkářského, prádelnického a tkalcovského, kde jsem jim vysvětlila smysl a účel našeho jednání. V diskusi někteří z přítomných živnostníků vystoupili proti začlenění svých podniků do našeho družstva s odůvodněním, že členy družstva již jsou, což bylo v podstatě pravda, ale jednalo se o živnostenské družstvo „Spoj“, které jsme v průběhu celého procesu k našemu družstvu připojili.

Dne 13. prosince 1948 jsem opět v tomto smyslu podávala zprávu o výsledku jednání v Obchodní a živnostenské komoře ve schůzi představenstva družstva. Jednání se živnostníky nepřineslo pozitivní výsledky do té míry, že by se již někteří z přítomných přihlásili za člena družstva. Jeho význam spočíval v tom, že všichni živnostníci byli informováni, za jakých podmínek se budou i oni podílet na budování nové společnosti, že jim byla vyznačena cesta, prostřednictvím které budou i oni plnit své celospolečenské poslání, pracovat v republice a pro republiku jako statisíce ostatních pracujících.

Dne 21. února 1949 jsem informovala schůzi představenstva o prvních deseti zapojených živnostnících, s nimiž byly již uzavřeny nájemní smlouvy, služební smlouvy, nebo se kterými jsme byli v jednání. V zápisu představenstva z 21. února 1949 je zajímavý poznatek, charakterizující poměry do února a částečně i po únoru 1948. Naše družstvo mělo vždy velké potíže s přidělem materiálu z hospodářské skupiny, jejíž sídlo bylo na ministerstvu lehkého průmyslu. Soukromé podniky, které jsme přebírali, měly zásoby materiálu i na celý rok. Byla to v převážné většině vlna a družstvu byla z 80 % přidělována buničina a z 20 % bavlna.

Postupné začleňování živnostníků do družstva nám působilo radost, ale i starost, zejména po stránce finanční. Byly to obavy, aby družstvo v této situaci obstálo, protože celá organizační činnost družstva z hlediska získávání živnostníků byla i družstvem financována bez jakéhokoliv příspěví ze státních prostředků. Proto jsme se rozhodli, že půl roku povedeme účetnický tyto naše nové závody zvlášť, abychom získali aspoň minimální přehled o jejich výnosnosti, než je sloučíme s hospodařením družstva.

Hned z počátku při přebírání závodů jednotlivých živnostníků vznikaly závažné potíže. Mnohé firmy, jako Polcarova pletárna na Cejlu, nynější Gottwaldově třídě, Minařík a jiní, neměli vlastní provozovny a majitelé těchto budov najednou začali

velmi naléhat na vystěhování těchto nových družstevních závodů. I úřad pro ochranu práce byl najednou velmi agilní a horlivý ve vykonávání svých povinností a upozorňoval nás na nutnost vybudování nejnútnejších sociálních zařízení, jako tomu bylo např. u bývalé firmy Svoboda v Brně-Králově Poli. Dříve tyto nedostatky nevadily. A tak jsme měli plné ruce práce a starostí nad hlavu.

Byla to doba, kterou lze těžko hodnotit, aby člověk správně vystihl její vůni. Byla bohatá událostmi, plná nadšení, které se neohlíželo na pracovní dobu a na peníze. Byli jsme hrdí na to, že jsme součástí dělnické třídy, byli jsme silní jeho silou. Na ÚV KSČ jsme mohli podat uspokojivou zprávu o průběhu zapojování živnostníků do družstva.

Na schůzi představenstva 22. dubna 1949 jsem podávala zprávu v tom smyslu, že se všemi někdejšími majiteli byla uzavřena pachtovní smlouva o pronájmu strojů a inventáře, která nepřesahovala částku 5000 Kčs ročně. Vlastníci těchto podniků se stali zaměstnanci družstva s řádnými služebními smlouvami a členy družstva. Podařilo se nám dodržet zásady určené ÚV KSČ, zajistit bývalým živnostníkům jejich existenci, využít jejich odborných znalostí, vyřešit vztah družstva k jejich závodům z hlediska finančního i právního a poměr bývalých živnostníků nejen k družstvu, ale k celé naší společnosti. Strana pomohla najít těmto lidem jejich místo. Celý tento politický a organizační postup byl zároveň taktikou a konkrétní cestou, jak bylo možno dokončovat budování socialismu ve zbývajících oblastech soukromého podnikání.

Správnost této linie potvrdil IX. sjezd Komunistické strany Československa, konaný ve dnech 25.–29. května 1949, který orientoval činnost strany na budování socialistických výrobních vztahů. Tento úkol se nevztahoval jen na budování socialistické vesnice, ale na všechny soukromé obchodníky, živnostníky a podnikatele, jejichž závody nebyly zahrnuty do druhé znárodnovací etapy.

Do IX. sjezdu strany mělo družstvo uzavřeno smlouvy asi s dvaceti živnostníky, kteří byli členy družstva. Nastala další práce, přesvědčovat naše nové zaměstnance z řad dělnictva, aby se stali rovněž členy družstva, aby byly dodrženy stanovy.

Dne 30. srpna 1949 bylo na schůzi představenstva usneseno změnit název družstva, a to proto, že neodpovídal dané skutečnosti. Družstvo se nezabývalo jen výrobou pleteného zboží, ale výrobou látek vlněných, bavlněných a prádelnictvím. Způsob výroby dal i podnět k názvu „Družena“, Družstevní pletárny a tkalcovny v Brně, zapsané společenstvo s ručením omezeným. A tak nový název podniku jen stručně charakterizoval změnu v životě podniku a zdaleka nevyjadřoval vše, čím jsme tehdy žili, neříkal nic o tom, že jsme vstoupili do útoku proti poslední baště kapitalismu, malovýrobě.

Družstvo plnilo v té době i jiné poslání, neméně důležité z hlediska politicko-hospodářského a sice vytvářením pracovních příležitostí pro ženy tam, kde jich nebylo. V této souvislosti nás požádal bývalý předseda ONV v Mikulově, soudruh Václav Vomáčka, zda by bylo možné vybudovat v Mikulově pletárnu asi pro 150 žen. Svou žádost zdůvodňoval právě tím, že v Mikulově nejsou pro ženy kromě zemědělství jiné pracovní příležitosti. Jako základ nového podniku nabízel konfiskát firmy Zippfel v Perné u Mikulova a přidělení objektů v Mikulově, kde by se mohl závod vytvořit. Jaké bylo moje překvapení, když jsem v doprovodu soudruha Vomáčky zjistila, že se jedná o několik málo starých pletářských strojů a asi 12 zaměstnanců tohoto konfiskátu včetně národního správce a jeho ženy.

Co nám mohlo zabránit, abychom i za těchto okolností pletárnu v Mikulově nevybudovali, ženám zajistili možnost výdělků a přispěli alespoň trošičku ke změně ve složení obyvatelstva. Stroje jsme částečně opatřili z konfiskátů, které nebyly v pohraničí v provozu a ze strojů družstva, které se postupně dávalo cestou výrobní reorganizace a strojové specializace jednotlivých závodů. Nezapomněli jsme ani na to, že ženy, které budou v tomto závodě pracovat, nikdy se s tímto druhem výroby nesetkaly, a proto jsme z hlediska výrobního vybavili závod stroji na pletení hrubších úpletů,³⁾ aby zapracování žen bylo lehčí a stroje byly méně citlivé. Velkou zásluhu při výuce žen měl tehdy soudruh Ladislav Baroš, který byl vedoucím závodu a často i mistrem v jedné osobě, a soudruh Vladimír Křenek.

Obdobný účel byl sledován při převzetí prakticky prázdných a nedodělaných provozních místností patřících Vladislavu Roupovi v Horním Štěpánově u Boskovic. V podstatě nejde o velikou vzdálenost mezi Mikulovem a Horním Štěpánovem, ale životní atmosféra v Mikulově a Horním Štěpánově byla velmi rozdílná.

Mikulov, poslední výspa před hraniční čarou, s neuzavřeným věncem Palavských kopců, tehdy s polorozbořeným hradem Dittrichštejnů, s úzkými křivolakými uličkami rozpálenými sluncem, se starobylým židovským hřbitovem, kde počet kamének poskládaných před náhrobky dokumentoval návštěvu a vzpomínku pozůstalých, slunce a nazlátlý i rudý nápoj z hroznů, na který je Mikulov tak bohatý, volal zdejší občany do prudkého varu života.

A Horní Štěpánov? Kdo by si na první pohled nezamiloval tu cestu vinoucí se zšeřelým lesem, kde slunce nikdy neprosvitne celou prudkostí své záře? Tvoří touto svou zadumanou krásou kulisu Hornímu Štěpánovu, který nás tehdy uvítal skoro jako nepřítele. Byla to obec velmi religiózní, což do určité míry vysvětluje celou situaci. A vzpomínka na tehdejší dobu vyvolává představu hostince v Horním Štěpánově, kde v pravém rohu stál bílý stůl, pokrytý ještě bělejší ubrusem, ale kam jsme si nesměli sednout, protože byl pro pana faráře. Úsečné odpovědi obsluhujících nám dávaly naprostou jistotu o tom, jak málo jsme vítanými hosty.

Napoprvé nás to překvapilo, ale brzy jsme byli doma. Provozní objekt jsme dostavěli, dovezli stroje a s naší pomocí byl zde poprvé organizován průvod na 1. máje. Sice nám někdo podřezal do rána májku, která ověncena čněla vysoko nad střechy Horního Štěpánova, ale průvod byl. Abychom pomohli zdejšímu životu „trochu na nohy“, zorganizovali jsme při jiné příležitosti závodní veselici v bývalé Orlovně, pozvali celou obec, přivezli autobusem „černoorskou muziku“ a před zahájením zábavy jsme nezapomněli na to hlavní, o co nám šlo, vysvětlit zdejším občanům, co jim přináší dělnická třída a jak jim pomůže naše družstvo.

Pro takovou obec bylo vytvoření závodu skutečně politickou posilou, protože pomalu ale neodbytně se museli zaměstnanci zabývat problémy, které řešila odborová organizace, kterou se nám i zde podařilo ustavit. Tento závod plnil ještě jiný úkol. Zpracovával doslova 1 kg, 5 kg i větší zbytky vlněných přízí z národních podniků, které by jinak mohly být upotřebeny jen v trhárnách.⁴⁾ Z počátku byla politická situace mezi zaměstnanci taková, že i v provozovně pletárny si zavěšovali kříž.

A tak pomalu rostl nebo se přetvářel závod za závodem, každý měl své zvláštnosti a představoval část družstva jako nedílného organického celku. Na našich zá-

³⁾ Úplet – odborný výraz pro část pleteného výrobku.

⁴⁾ Trhárný – regenerace starých pletenin, tkanin a přízí.

vodech bylo nejlépe vidět, jak se život doslova od základu měnil. Každý z nás by si myslel, že jsme měli plno starostí, a skutečně tomu tak bylo, ale těžko věřit postoji, které zaujaly Československé textilní závody k začleňování živnostníků do družstva a zamotaly nám dočasně hlavou, ale opravdu jen dočasně. Člověk se musí zase najít, aby si uvědomil, co má dělat dál.

V červnu roku 1949 jsme Československým textilním závodům oznámili počet začleňovaných závodů a zároveň jejich likvidaci jako soukromého živnostenského podniku. Na základě této nové skutečnosti jsme žádali větší přiděl materiálu pro výrobu. V podstatě jsme nechtěli nic mimořádného, poněvadž s přidělem materiálu pro jednotlivé živnostenské podniky bylo počítáno. Československé textilní závody nám stručně obratem pošty sdělily: „Váš přípis ze dne 2. června 1949 jsme obdrželi a oznamujeme Vám, že Vaše sdělení nemůžeme vzít na vědomí, neboť nemůžeme vůbec zaujmouti kladné stanovisko k začleňování textilních firem do Vašeho družstva.“⁵⁾ Tato okolnost je o to zajímavější, že Československé textilní závody zaujaly toto stanovisko po IX. sjezdu KSČ.

V družstvu bylo z této zprávy zděšení i rozhořčení. Zdálo se nám to jako výsměch. Politická linie IX. sjezdu Komunistické strany Československa byla zřejmě vedením Československých textilních závodů špatně pochopena. Představa o tom, že bychom neměli dát lidem práci, byla tíživá, ještě horší bylo pomýšlení na politické fiasko celé přesvědčovací akce o vstupu živnostníků do družstva a neplnění úkolu daného ÚV KSČ.

Po projednání celé situace ve schůzi představenstva jsem se rozejela do Prahy a vyžádala si pohovor u soudruha Ivana Holého, ministra lehkého průmyslu. Naše společné jednání nemělo kladný výsledek. Snažila jsem se soudruhu Holému vysvětlit, že jde o akci, kterou bych si jako jednotlivec nemohla vymyslet, že jde o likvidaci soukromého sektoru, ale nic platné, nedomluvili jsme se. Soudruh Holý trval na stanovisku, že pro začleňené soukromé firmy přiděl materiálu pro další výrobní činnost družstvo nedostane. Důsledky jednání u soudruha Holého družstvo pocítilo vysláním tříčlenné revize ministerstva lehkého průmyslu do našeho družstva, ačkoliv soudruh Holý k tomu neměl jiné právo, než právo silnějšího. Byli jsme družstvo, které podléhalo po stránce revizní svému nadřízenému orgánu, Krajské radě družstev a Ústřední radě družstev.

O postoji soudruha Holého jsem informovala soudruha Franka na ÚV KSČ a požádala o radu i pomoc. Kdo znal soudruha Josefa Franka, ví, že měl klidný a vyrovnaný způsob jednání, taktičtí přístup k lidem a skutečně společensky nepředstírané pochopení pro jejich obtíže. Uměl si čas pro tyto soudruhy najít a také jim poradit a pomoci. Řekl mi, abych klidně jela domů, že celý náš problém bude vyřešen.

Krátce nato mne volal soudruh Jaroslav Kvíz z KV KSČ a sdělil mi, že ve čtvrtek dne 16. června 1949 se bude konat v této záležitosti porada u soudruha Franka, které se zúčastní on, Šling a já. Ve stanovený den a hodinu se porada konala za předsednictví soudruha Valoucha, zástupce soudruha Franka. Kromě předsedajícího a zástupců Brněnského kraje a družstva se této porady zúčastnili zástupci ministerstva lehkého průmyslu soudruzi Ivan Holý, František Jindrák, Josef Houska, Zdeněk Kučera, Daniel a soudružka Chlebounová. Závěr porady podle zápisu zněl:

⁵⁾ Archiv družstva „Družena“ Brno.

„Soudružka Formanová se po schůzi sejde se soudruhy Jindrákem a Houskou a domluví se na způsobu spolupráce družstva se znárodněným sektorem v otázkách:

- a) spolupráce se znárodněným sektorem,
- b) plánu,
- c) společné mzdové politiky,
- d) zapojování soukromých podnikatelů do družstva,
- e) domácí výroby družstva.

Ministerstvo lehkého průmyslu odpovídá za to, že družstvo bude v budoucnu zásobeno potřebným materiálem.⁶⁾

Nechtěla bych, aby v této poslední fázi boje družstva někdo viděl jen zajištění určitých historických faktů. Zde šlo především o využití všech možností, aby mohla být splněna linie strany. Toto jednání bylo také poslední, kde se jednalo o existenci družstva.

Postupně byly zapojeny do družstva celkem 32 živnostenské textilní firmy z původního počtu 186, které v Brněnském kraji existovaly. Zbytek firem byl částečně zrušen nebo připojen k národním podnikům, jiné byly začleněny do družstva „Vkus“, i když to neodpovídalo jejich charakteru výroby. To snad nebylo v té době tolik podstatné, protože hlavní úkol byla socializace živností.

Velmi dlouho odolávalo socializaci živnostenské družstvo „Spoj“, s původním sídlem v Brně, Mostecká č. 19, jehož výroba byla přestěhována do Břeclavě. Socializace tohoto družstva byla provedena náhradním orgánem, který byl do družstva „Spoj“ ustaven výměrem Ústřední rady družstev ze dne 27. ledna 1950, Sloučení s „Druženou“ bylo provedeno dne 29. ledna 1951. Členskou základnu tohoto družstva tvořilo asi 200 živnostníků a obchodníků a založeno bylo roku 1938. Vedení tohoto družstva bylo politicky vychytralé a přízrůbivé. Po Únoru 1948 bylo toto družstvo přeměněno firemně na živnostensko-dělnické (když se asi 20 zaměstnanců stalo členy družstva a dostalo se jim třetinového zastoupení v orgánech). Politická spekulativnost byla zřejmá, protože tento počet dělníků v orgánech nemohl ovlivnit usnesení jimi přijatá, nejméně již na valné hromadě, která byla nejvyšším orgánem družstva.

A tak mělo družstvo „Družená“ své závody rozsety v Brně, Mikulově, Břeclavi, Lysicích, Černé Hoře, Hostěrádkách, Lovčicích, Borači, Horním Štěpánově, Příbyslavi u Havlíčkova Brodu a jinde.

V souvislosti se socializací závodu v Příbyslavi u Havlíčkova Brodu se mi vybavuje událost, která mnou velmi otřásla. Začlenění tohoto závodu bylo provedeno k 1. červenci 1949. Z počátku jsme se domnívali, že tuto výrobu zrušíme vzhledem k vzdálenosti závodu, ale chudoba tohoto kraje a málo pracovních příležitostí pro tamní obyvatele nás donutila zaujmout stanovisko opačné. Suroviny jsme zajišťovali pro dvousměnný provoz, aby obživu v závodě získalo více lidí. Dařilo se nám to a spokojenost byla oboustranná.

Jednoho dne zvonil telefon. Je to kouzelný přístroj. Umožňuje nám rychlé vyřizování problémů, přináší dobré i nepříjemné zprávy. A tehdy hlas účetní z příbyslavského závodu oznamoval, že byl zatčen vedoucí závodu a předseda Závodní rady. Proč, to nevěděla. Rozjeli jsme se do Příbyslavi, vedoucí tkalcoven, vedoucí

⁶⁾ Výpis z „usnesení“ z porady o „Prvním ženském pletářském družstvu“ dne 16. června 1949 v Praze na ÚV KSC – archiv družstva „Družený“ Brno.

revizního oddělení družstva a já. Byla to cesta velmi nepříjemná a ani Žižkův dub, na který jsme se vždy dívali s úctou a rozechvěním, nás neodpoutal od té tíhy, kterou jsme v sobě měli.

V Příbyslavi soudruzi začli provádět inventuru a já jsem se vydala na místní stanicí Veřejné bezpečnosti. Uvítal mne mladý, asi 28letý příslušník sboru Veřejné bezpečnosti, velitel stanice, který mi sdělil příčinu zatčení vedoucího závodu a předsedy Závodní rady. S nesmírnou důležitostí mi ukazoval v místnosti za kanceláří úlovek namátkové domovní prohlídky u občanů v Příbyslavi. Byly to doslova metrové kousky látek, sýpkoviny, hrubé, doma pletené ponožky, zbytky přízí, prostě drobnosti, které lze najít v každé domácnosti. Čpěly plesnivinou jako čin sám. Největším vítězstvím bylo 20 kg zbytků vlněných přízí, které se při domovní prohlídce našly u vedoucího závodu.

Snažila jsem se vysvětlit, že tento závod vlnu nezpracovává, pouze bavlnu. I v opačném případě by se nejednalo o tak velký trestný čin, aby vedoucí závodu musel být zatčen a v poutech v otevřeném džipu vezen do Chotěboře, okresního města se sídlem prokurátora i věznice, kde nedobrovolně trávili svůj přesčas předseda Závodní rady a vedoucí závodu. Po vysvětlení celé situace soudruhu prokurátorovi jsme se spolu vydali do věznice. Na žádost prokurátora byl vedoucí závodu předveden. Podat mu ruku a nabídnout mu cigaretu, to odporovalo vězeňskému řádu, i když se jednalo o člověka, který nebyl odsouzen a nebyl vlastně ani v zajišťovací vazbě. Po dvouhodinové debatě ve věznici a po telefonickém zjištění v Příbyslavi, že prováděná revize je skončena a že nechybí žádný materiál, byli vedoucí závodu a předseda Závodní rady propuštěni a oba dva soudruhy jsme odváželi domů.

Předseda Závodní rady se opřel o zeď věznice a otřásal se vzlyky člověka, kterému bylo lidmi nemírně ublíženo. Nechtěl jít domů, protože se bál, že mu nikdo, ani jeho žena neuvěří, že nic neudělal. Těžko vylíčit zoufalství člověka, který neměl v životě nic jiného než dřinu s trpkou příchutí bídy. Nakonec jsme ho domů dovezli a snažili se jeho ženě vysvětlit, že se ničím neprovinil. Přivezli jsme domů i druhého soudruha a sami se rozjeli do Brna, sice unaveni, ale s očima schopnými opět vnímat ještě před chvílí poplivanou krásu světa.

Když se pere špinavé prádlo, nelze vyprat jen půl ručníku. A tak se mi jevil celý ten případ. Před duševním zrakem mi moje vlastní filmová kamera ukazovala obrazy, které mi nedaly spát. Vytlučené zuby předsedy Závodní rady, roztřesené vyprávění vedoucího závodu o tom, že stál čtyři hodiny se zdviženýma rukama před obrazem Klementa Gottwalda, místnost za kanceláří velitele Veřejné bezpečnosti v Příbyslavi vyplněná plesnivinou, která zakrývala slzy, strach, lítost a trpkost postižených. Nechtělo se mi věřit, že toto je politika, kterou by strana chtěla dělat. A zase to nešťastné svědomí. Všechny tyto události jsem napsala ministru vnitra soudruhu Kopřivovi. Několik týdnů nebylo nic, až konečně se ukázal výsledek. Velitel Veřejné bezpečnosti v Příbyslavi byl odvolán.

Každý člověk má dobrý pocit ze zdařeného díla, zejména je-li zesíleno vědomím, že se obdobný případ nebude již opakovat. Snít o nové budoucnosti může jen ten, kdo má dost síly pro ni pracovat i bojovat. Pracovat pro něco znamená i bojovat za něco. Je-li jedna nebo druhá strana v pasivitě, je to málo a nestačí to ke splnění snů. A když jsme v roce 1951 otevírali rekreační středisko „Družený“ v Lysicích, byla naše radost opravdu veliká. Vždyť z počátku jsme neměli opravdu nic víc než

sen o tom, že z podniku, který změnil firemní štít za tragických událostí, vybudujeme družstvo.

Do února 1948 byl vztah našich činitelů k družstevnímu hnutí z obecného hlediska značně nevyjasněný. Bylo to z různých důvodů. Větší nebo menší znalost podstaty družstevního hnutí na jedné straně a opačně záměrný boj proti němu jako pokrokovější formě společenského podnikání, takže družstevní hnutí se doslova rodilo velmi těžce. Zásadní existence, postavení a charakter našeho družstevnictví byl zakotven v Ústavě 9. května v roce 1948.

Byl to skutečný základní kámen, na němž vyrostla nová organizační struktura československého družstevnictví v podobě zákona o Ústřední radě družstev ze dne 21. července 1948 č. 187/1948 Sb.

Politický a organizační význam zákona o Ústřední radě družstev byl jedinečný. Sloučit všechny stávající družstevní svazy v ucelenou družstevní organizaci s jednotným politickým i organizačním vedením, což při dosavadní roztržité organizaci družstevního hnutí nebylo možné. Tímto zákonem byly zároveň zrušeny zákony z doby Rakousko-Uherska a okupace ve vztahu k družstevnímu hnutí, podle kterých byla družstva zakládána a řízena.

V krátké době nastal doslova nový život pro družstevní hnutí, které přestalo být popelkou, jehož život byl určován podle větší nebo menší míry pochopení významu této činnosti. Stalo se rovnocenným partnerem vedle národního podnikání s ústavami a zákonnými právy odpovídajícími jeho činnosti, které byly konkretizovány v pětiletém plánu československého družstevnictví, jenž byl závazný pro všechna družstva.

Důležitost tohoto dokumentu spočívala v tom, že vymezil cíl a úkoly družstevnictví a jeho poměr k zákonu o pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky. Nejdůležitější úkol vyplývající z pětiletého plánu družstevnictví bylo postupné omezování a vytlačování zbývajících kapitalistických prvků ze všech oborů národního hospodářství.

V podstatě šlo o převedení malovýroby na vyšší stupeň hospodářského a tím i společenského podnikání, čímž se postupně ukončoval proces budování socialistické ekonomiky v oblasti živností, řemesel a živnostenských závodů do padesáti zaměstnanců. Ve své konečné podobě měla socialistická ekonomika představovat dva druhy hospodářského podnikání, a sice státní a družstevní.

Pětiletý plán československého družstevnictví přinášel nový obsah družstevní činnosti po stránce politické, ideologické, sociální, výrobní i organizační. Neméně důležité bylo provedení skutečné demokratizace družstevnictví, o kterou se strana před únorem pokoušela dílčími opatřeními, a sice uplatňováním a prosazováním názorů „každý družstevník jeden hlas bez ohledu na počet složených podílů“, což ovšem nepředstavovalo celou demokratizaci družstevního hnutí. Ústřední rada družstev vypracovala nové stanovy, které svým obsahem odpovídaly socialistickému pojetí a stupni vývoje družstevního hnutí tak, jak to ukládal pětiletý plán československého družstevnictví.

Stručně řečeno, první pětiletý plán československého družstevnictví ukládal nejdůležitější politicko-hospodářský úkol omezovat a zatlačovat kapitalistické prvky ze všech oborů národního hospodářství, určoval rozsah této působnosti a zajišťoval vytvoření vhodných organizačních podmínek pro tuto činnost.

Družstvo „Družena“ přijalo nové stanovy lidového družstva dne 25. února 1951

na V. valné hromadě. Tato valná hromada se konala alespoň pro některé z nás za zvláštního osobního napětí. V duchu jsem viděla I. valnou hromadu družstva konanou dne 24. září 1945 v závodě na Bratislavské ulici č. 31. Tehdy nám stačila naše konfekční provozovna, kde se stříhalo, šilo a žehlilo vyrobené plетенé zboží. Za 6 roků se náš kolektiv o tolik zvětšil, že jsme museli valnou hromadu konat v Dělnickém domě na Marxově ulici v Brně. Již sama tato okolnost byla vzrušující a když jsem podávala zprávu o činnosti představenstva a pro názornost jsem uvedla několik čísel o bouřlivém růstu družstva, měla jsem víc než dobrý pocit ze společné dobře vykonané práce. Nemohu si to odpustit ani nyní.

V roce 1948 činil docílený obrát družstva 7 700 000 Kčs, o rok později 31 700 000 Kčs, roku 1950 pak 75 500 000 Kčs a předpokládaný obrát na rok 1951 byl již 100 000 000 Kčs.

Také početní stav členů a zaměstnanců se změnil obdobným způsobem. Z původních 43 členů a zaměstnanců na I. valné hromadě 24. září 1945 mělo družstvo v roce 1951 na V. valné hromadě 681 zaměstnanců, z nich 60,36 % bylo členů družstva.

Valnou hromadu jsme jako obvykle ukončovali „Písni práce“. Nesčíslněkrát jsem ji slyšela a sama při různých příležitostech zpívala, vždycky však ve mně vyvolává stejnou odezvu – radost, hrdost, ale také zodpovědnost již také za to, že tu píseň můžeme svobodně zpívat, která stručně vyjadřuje hluboký smysl a význam existence i činnosti člověka.

A život šel dál. Na základě potvrzení vydaného Ústřední radou družstev ze dne 14. června 1951 se stalo družstvo „Družena“ lidovým družstvem ve smyslu § 157 Ústavy 9. května 1948, což znamenalo, že splnilo podmínky zákona z 13. července 1950 a mohlo být zapsáno do podnikového rejstříku. Tento zákon rušil poslední právní předpisy z doby Rakouska-Uherska ve vztahu k družstvům.

V květnu roku 1952 přistoupila Ústřední rada družstev k první reorganizaci mezi jednotlivými kraji a družstvy. Tato akce byla nutná proto, že v důsledku socializace některá družstva jako např. družstvo „Drutex“ se sídlem v Praze nebo „Družena“ se sídlem v Brně měla své pobočné závody mimo svůj správní a politický kraj. U družstva „Druženy“ šlo především o jeden závod v kraji Jihlavském a jeden v kraji Gottwaldovském, které byly delimitovány družstvům podobného druhu utvořených v těchto krajích. Opačně družstvo „Družena“ od družstva „Drutexu“ přešlo dva závody, z nichž jeden měl sídlo ve Vyškově a druhý ve Slavkově.

Ke změnám docházelo v družstvech i z hlediska administrativně právního. Původní pachtovní smlouvy, uzavírané v počátcích socializace s jednotlivými živnostníky, byly zaměněny za „smlouvy o přínosu“, které lépe vystihovaly danou skutečnost a zároveň ukazovaly perspektivu řešení převzatého základního fondu od jednotlivých živnostníků. Podstata této smlouvy spočívala v tom, že zajišťovala přednostní právo odkupu strojů a inventáře, které byly předmětem této smlouvy pro družstvo. Pamětní protokoly tuto otázku neřešily.

Tak koncem roku 1952 ukončilo družstvo „Družena“ všechny podstatné úkoly spojené se socializací v oblasti, která mu byla Ústředním výborem Komunistické strany Československa vymezena. Ve sledu vyličených událostí jsem tuto dobu v dílčím výseku chtěla přiblížit těm, kteří ji neznají.

Pro generaci, která tehdy rostla, je to již část historie. Pro nás, kteří jsme touto dobou žili, jsou tyto časově vzdálené vzpomínky velmi blízké a živé. Ostrost těchto

vzpomínek je spojena se skutečností, které budou v životě strany znít tragicky a jsou spojeny s hlubokým smutkem nad bezúčelně zmařenými životy soudruhů. Od roku 1945 do roku 1950 bylo jméno Josefa Franka jako stranického činitele nerozlučně spjato s vývojem družstevního hnutí, pokud to mohu já ze svých zkušeností posuzovat. V těchto letech nebylo času na papírování a živé slovo nebo čtvrt-hodinový rozhovor ukázal daleko konkrétněji cestu, kterou bylo nutno jít dál.

Jinou situaci ve vývoji československého družstevnictví vidíme po únoru 1948. Strana všem svým představám o vývoji československého družstevnictví dává základ v Ústavě 9. května a prostřednictvím jednotlivých zákonných opatření sjednocuje roztráštěné družstevní hnutí v jednu velkou družstevní rodinu, která je řízena marxistickou ideologií, sloužící dělnické třídě.

Ukládá družstevnímu hnutí v pětiletém plánu československého družstevnictví jeden z nejvýznamnějších politických úkolů, převést zbývající malovýrobu ve všech oblastech národního hospodářství na vyšší stupeň společenského podnikání cestou dobrovolnosti a přesvědčováním, což bylo nejtěžší.

„První ženské pletářské družstvo“, později „Družena“, ukázalo svým počátečním vývojem, jak řešit otázku malých a středních konfiskátů, které nepodléhaly znárodnění. I ostatní svou tvůrčí činností ukazovalo možné perspektivy vývoje výrobního řemeslnického družstevnictví: vytvářet závody o vhodné optimální velikosti tam, kde nebylo dostatek pracovních příležitostí nebo byly jednostranné, nebo zpracovávat různé materiálové zbytky, které byly v národních podnicích neupotřebitelné.

Naše družstvo začalo podle směrnic soudruha Josefa Franka, družstevního tajemníka ÚV KSČ, provádět afiliaci a později socializaci živnostenských podniků v době, kdy nebyl ještě všeobecně znám obsah pětiletého plánu československého družstevnictví a několik měsíců před IX. sjezdem Komunistické strany Československa z května 1949, který orientoval činnost strany na socializaci ve všech oblastech národního hospodářství.

Byla to doba, jak ji vidím ve svých vzpomínkách já, která se nebála práce, rozhodování a odpovědnosti. Je mi velmi smutno, objeví-li se někdy názory a není to tak zřídka, že vše, co v té době bylo vykonáno, nebylo dobré. Byla to revoluční doba svým myšlením i činy, doba lidí s horoucím srdcem pro věc dělnické třídy, mobilizující všechny síly ke splnění úkolů.

Jiří Radimský

Z PRVNÍHO ROKU OKUPACE

(Nové archivní materiály)

I když jsme dnes vcelku dobře seznámeni z četných již vydaných studií o nacistické okupaci našich zemí a dobře víme, co to byl německý fašismus a co to je dnes jeho následovník – západoněmecký revanšismus,¹⁾ je třeba stále znovu upozorňovat na archivní prameny, které dokumentárně zachycují události té doby. Okupanti se sice snažili před svým úprkem všechny je kompromitující dokumenty zničit, avšak nezbyl jim na to – díky rychlému postupu sovětské armády – často čas. A navíc, dochovalo se mnoho zajímavých a průkazných archiválií i ve fondech tzv. protektorátní autonomní správy, jež zvláště v prvních letech okupace si přece jen uchovala jistou pravomoc v četných otázkách správních a bezpečnostních.²⁾

Ve spisech Zemského úřadu v Brně se mimo jiné zachovaly opisy záznamů o telefonických hovorech presidiálních referentů tohoto úřadu s ministerstvem vnitra v Praze z let 1939 až 1941.³⁾ Víme dobře, jak se časem měnil a mění význam určitých písemností a jak se vytvářejí z potřeby úřadu stále nové jejich typy. K těmto novým pramenům patří i tyto záznamy, pořízené pro soukromou potřebu a paměť a pro informaci rozhodujících špiček zemského úřadu. Nebylo totiž často možné zaslat určité pokyny a zprávy z Prahy do Brna písemně, nebyl zkrátka na to v této době rychlého politického vývoje čas, a tak jsou dnes tyto záznamy jediným naším pramenem, z něhož se dovídáme o řadě skutečností, které byly jinak utajovány a o nichž se nesmělo mluvit v rozhlase a psát v novinách. Jsou pramenem spolehlivým proto, že tu nebyl zájem nikoho, jak telefonujících ministerských úředníků, tak i presidialistů věci zkreslovat, záznamy upravovat apod. Naopak, ukazuje se ve srovnání s některými dodatečně zaslánými a dodnes zachovanými úředními písemnostmi o stejných záležitostech, že v telefonních hovorech se vyjadřovali příslušní

¹⁾ Soupis nejdůležitější literatury je v Přehledu československých dějin, 3. svazek 1918–1945, Praha 1960, a u Václava Krále, Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích, Praha 1957–1959; o moravské literatuře informuje bibliografie V. Peší, rozmnožená Historickým ústavem ČSAV, pob. Brno, v r. 1963.

²⁾ Srovn. St. Šisler, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy, čl. ve: Sborník archivních prací, Praha 1963.

³⁾ ST. A. Brno, Zemský úřad, presidium, telefonáty.

činitelé mnohem volněji a otevřeněji, než když měli stejný pokyn písemně formulovat. Telefonáty nebyly také protokolovány a překládány německým úředníkům; i tím je ověřena jejich značná použitelnost a užitečnost pro historikovu práci.⁴⁾

V tomto drobném článku otiskují ve výběru záznamy z roku 1939, z prvního roku tzv. protektorátu, kdy si nacisté teprve začali budovat své pevné pozice v úředním aparátě.⁵⁾ Většina záznamů se týká opatření proti chystaným nebo již uskutečněným akcím našeho lidu proti německým okupantům. Jsou důkazem toho, jak hluboce falešné jsou názory západoněmeckých revanšistů a žel i některých zahraničních historiků, jako by prý se byl český národ smířil s okupací a pasivně čekal na další vývoj událostí.⁶⁾ Mnoho záznamů je věnováno i zahraničnímu vývoji a jeho ohlasu u nás, zvláště počátku druhé světové války. Rychle, telefonicky bylo někdy rozhodováno i v řadě hospodářských opatření, například při zajišťování židovského majetku či při zavádění potravinových lístků. Z vnitřního vývoje v tzv. protektorátě zachycují záznamy především postup autonomní správy proti českým fašistům a několik akcí Národního souručenství. Konečně najdeme tu i doklady o tzv. kulturní politice té doby, která se dostávala postupně zcela na ideologickou linii okupantů.

Je zajímavé, že hned druhý den po okupaci, 16. března 1939, dostavil se k zemskému prezidentovi v Brně SS-Standartenführer dr. Stahlecker a dal se informovat o státně-policejní agendě zemského úřadu, o dislokaci policejních orgánů apod. Pověřil také Hauptsturmführera Jakubczika konkrétními úkoly v oddělení I/1 – státní bezpečnost na tomto úřadě. Tu vládl chaos a strach, zvětšený ještě tím, že ministerstvo vnitra v Praze neodpovídalo v první dny po vpádu nacistů na dotazy, potřebné k udržení normální činnosti úřadu, nemělo pevnou linii ke Gajdovu hnutí – dlouho se například jednalo o publikování jeho provolání k českému národu v zemích koruny české – zpozdílo se značně při vydání zákazu o směně majetku židů, ač výnos z 9. března 1939 o této věci pochopitelně vývojem značně zastaral atd. Stejný zmatek panoval i na zemském četnickém velitelství v Brně; byl ukončen podřízením četnictva a policie 27. března 1939 německým policejním velitelům.

Po čase se ovšem situace na ministerstvech poněkud vyjasnila – vždyť takřka všichni zaměstnanci zůstali na svých místech a vše se vrátilo do vyježděných byrokratických kolejí, jako by se snad ani nic vážného nestalo. Dne 24. března je vydán příkaz, aby nebyly trpěny noviny s bílými místy, která vzniknou v důsledku zásahu cenzurních orgánů okupantů, dne 31. března se omezuje vydávání cestovních pasů, zakazuje se psát o sebevraždách emigrantů, zjišťuje se počet židovských utečenců ve sběrných táborech na Moravě atd.⁷⁾ Je samozřejmé, že ministerstvo vnitra pokračovalo i po 15. březnu ve svých akcích proti rozpuštěné komunistické straně: již 19. dubna je publikována výzva k zatčení prof. Zdeňka Nejedlého, bylo nařízeno pátrání po 116 komunistech, kteří uprchli z emigrantského tábora ve Svěpravcích u Prahy apod. Mimo jiné šlo také o to, aby byly co nejdříve jmenovány správní komise do bývalých pokrokových spolků a družstev, do Potravního spolku

⁴⁾ Srovn. J. Radimský, K otázce hodnocení úředních dokumentů, čl. ve: Sborník Matice moravské, Brno 1961.

⁵⁾ St. A. Brno, Šéf civilní správy, kart. 1.

⁶⁾ Srovn. Kolektiv, Náčrt dějin československého odboje 1938–1945, maketa, Praha 1964.

⁷⁾ St. A. Brno, Státní zastupitelství Brno 1898–1949, pokyny tisku.

v Brně-Obrancech, do dělnických domů v Malenovicích u Zlína, v Brně-Husovicích a Jedovnicích, do zlínské Svěpomoci a jinam. Přitom měl být jmenován komisařem okresní hejtman, předsedou „nějaký šikovný člověk, zběhlý v hospodaření“ a členem „nějaký český socialista“.

Byrokraté se snažili jak mohli, aby se novým pánům zavděčili. Nedařilo se jim to však, neboť nemohli zabránit spravedlivému rozhořčení našeho lidu, které se projevovalo v četných demonstracích, protiněmeckých výstupech a dokonce i ve střelbě na německé vojáky. Tak například došlo k přestřelkám s německými vojiny 27. března 1939 v Olomouci, 12. dubna v Kelči u Hranic, 24. dubna v Místku, 30. dubna v Brně, 13. května v Napajedlích (tu byl zastřelen český dělník Miroslav Horáček z Tečovic), 18. srpna v Holešově, 24. srpna v Moravském Písku apod.⁸⁾ Nikdo také nemohl zabránit vyvěšení rudých vlajek v Paměticích u Boskovic, urážlivým protihitlerovským nápisům v Samotíškách u Olomouce a v Brně, komunistickým hvězdám ve Strání u Uherského Brodu, demonstracím v kinech ve Velkých Opatovicích a Zlíně apod.

Výzvy k odporu se objevovaly v četných letáčích, tehdy rozšiřovaných a nadepsaných „Jdeme do sebe“, „Všem dobrým Čechoslovákům“, „Všem věrným Čechům“, „Český lide, povstaň“ a mnoha jiných. Některé z nich pocházejí z řad českých vlastenců, jimž ještě nebylo známo pravé pozadí celého fašistického spiknutí. Například v „Tisícileté modlitbě“, zadržené četnictvem několikrát i v Brně, se píše:

*Svatý Václave, rozpomeň se na své plémě,
nedej zahynouti nám ni budoucím!
Desatero příkázání Čechů:*

1. *Věř v dějinnou spravedlnost, která nestrpí dlohodobého utlačování!*
2. *Věř v dobré právo osmimilionového a tisíciletého národa českého na samostatný státní život a věř, že největšími jeho nepřáteli jsou zrádci z jeho vlastní krve!*
3. *Nevěř tomu, že jsme žili tisíc let v Německé říši, přesvědč se v dějinách, že je to lež!*
4. *Nevěř tomu, co piší české noviny a hlavně co bláší rozblas, neboť v redakcích a rozblase poroučí Němci!*
5. *Nevěř, že jsme na světě opuštěni!*
6. *Nevěř tomu, že čeští předáci soublasí s připojením k Německu, musí mluvit opatrně, jinak bychom jich neměli!*
7. *Česky nejen mluv, ale i smýšlej!*
8. *Nechoď na německé slavnosti, filmy atd., ani na přebličky jako divák!*
9. *K Němcům se chovej tak, aby cítili, že jsou tu cizinci a že jsou ve službách nespravedlnosti a násilí!*
10. *Nikdy nezapomeň, že 40 miliardové hodnoty, pořízené z potu českého lidu, vydrancovalo německé vojsko!
Buď silný a tvrdý – povzbuzuj slabé! Vytroje! Zvítězíme!⁹⁾*

Jiné letáky vznikly mezi komunisty. Jsou mnohem otevřenější a zdůrazňují souvislost našeho osudu s osudem celé Evropy. Cituji aspoň z jednoho letáku, vyda-

⁸⁾ St. A. Brno, Zemské četnické velitelství Brno 1927–1945, důvěrné, situační zprávy z r. 1939.

⁹⁾ Tamže.

ného k 1. máji 1939: „*Nebojíme se žádných brozeb útočníka a jsme připraveni odpovědět mnohonásobným útokem na útoky válečných palčů, kteří by se pokusili porušit nedotknutelnost sovětských hranic!*“

Nelze se pak divit, že na příkaz okupantů byly činěny velké bezpečnostní přípravy už při oslavách narozenin Adolfa Hitlera 19. dubna v Brně – tehdy došlo k potýčkám mezi českým a německým obyvatelstvem na dnešní Gorkého ulici při vyměňování poškozené protektorátní vlajky a k ostentativnímu čepobití 5000 brněnských nacistů – a zvláště před 1. májem 1939. Zemský úřad v Brně obdržel 29. dubna z Prahy tento telefonický pokyn: „*Pan říšský protektor pro Čechy a Moravu poukázal přípisem ze dne 26. dubna 1939 na zákaz veřejného shromáždění a průvodů podle nařízení vrchního vojenského velitele ze dne 15. března 1939, a požádal o opatření, aby tohoto zákazu bylo dbáno ohledně zamýšlených projevů v den 1. května 1939. Proto nechť příslušné úřady upozorní tam, kde je snad zamýšleno uspořádati k 1. květnu 1939 veřejné shromáždění a průvody, pořadatele na zmíněný zákaz veřejných shromáždění. Pokud se pořadatelé sami dobrovolně zmíněnému nařízení nepodrobí, nechť se úřad omezí pokud jde o německé obyvatelstvo na to, že upozorní na věc příslušného vrchního zemského radu.*“

Přesto však došlo 1. máje v Brně – a na jiných místech Moravy – k demonstracím, které vyvrcholily okolo 10. hodiny dopolední před Besedním domem. V telefonátu se praví: „*V 10.25 hod. přišlo k Besednímu domu v Brně několik dívek v národních krojích a položilo kytici k pamětní desce Pavlíkové. Přitom se shromáždilo u Besedního domu asi 400 osob, které se po chvíli nato klidně zeseďaly. O 10.45 hod. byla českým obecním předsedou položena kytice k desce presidenta Masaryka na Německém gymnasiu u Besedního domu v Brně. Při té příležitosti shromáždilo se 1000 až 1500 osob české národnosti, které zapěly píseň „Hej Slované“ a „Kde domov můj“. Nato se zástup hnul směrem do České ulice, kde se zastavil a opět zpíval „Kde domov můj“. Po dozpívání písně zakročila německá policie (Schupo) a vytlačila obecenstvo z České ulice do ulic pobočných. Mezi českým obyvatelstvem je nálada vzrušená. Když se u Německého gymnasia shromáždil opět zástup asi 450 osob, přijel na místo autokarem dr. Schwabe s německými četníky, vyskočil z auta a prohlásil, že za 3 minuty musí všechno zmizet. Nato dal četnictvu rozkaz k nabití zbraní. Lidé však neuhýbali a volali, že když se mohou u Německého domu shromažďovat Němci, mohou se oni shromažďovat také. Nato Schupo zakročilo a shromáždění rozehnalo. Přitom byly zadrženy 3 osoby, a to Vojtěch Mikula, krejčovský pomocník, 40letý ze Židenic, Zdeněk Urban, posluchač medicíny z Brna a Ondřej Ditrich, 19letý student textilní školy z Brna, protože když nějaký muž v civilu (jednalo prý se o neuniformovaného příslušníka Gestapa) vytáhl proti zástupu revolver, řekl, že je to gangsterství.*“

Tolik výtah ze zprávy o událostech 1. máje 1939 v Brně. Nacisté se mstili za tyto a jiné akce odporu a už 10. května bylo zatčeno například na policejním ředitelství v Brně 20 úředníků, došlo k velkému zatýkání lidí v Daskabátu u Hranic, k persekuci bývalých komunistů atd. Fašisté chtěli také vnést rozpor do jednoty českého lidu,¹⁰⁾ a proto podporovali činnost fašistických gard, jejichž sjezd se uskutečnil 21. května v Brně, rozšiřování letáků proti Národnímu souručenství,¹¹⁾ proti-

¹⁰⁾ St. A. Brno, Zemský úřad 1918–1943, presidium, sign. I/1 z r. 1939.

¹¹⁾ St. A. Brno, Krajský soud Uherské Hradiště, trestní spisy z r. 1939.

židovské výtržnosti v kavárně Louvre a Esplanade v Brně v červnu a srpnu 1939, sjezd fašistů v Prostějově aj.¹²⁾ Postupovali nyní již zcela otevřeně brutálně proti všemu českému, jak o tom svědčí informační telefonický záznam o situaci na Jihlavsku z 6. dubna:

„*Panu ministerskému předsedovi byla dána stížnost na poměry v okrese jihlavském, ve které se uvádí: 1. Nezákonnými činiteli byly zabráněny některé obce, například Jiblava, Hosov, Henčov. 2. V Jihlavě je 60% Čechů a ti dnes nemají zastoupení v německé samosprávě. (Dosud bylo na radnici 26 Čechů a 16 Němců.) Kdo jmenoval dr. Brunnera starostou? 3. V Jihlavě dochází neustále k porušování jazykového zákona. Na radnici a v komisích se úřaduje pouze německy. Všechny české ulice byly přejmenovány a označeny jen německými tabulkami. 4. I v ryze českých obcích v okrese bylo nařízeno umístiti jenom německé orientační tabule a jenom německé úřadování v obcích. 5. V celém okrese jihlavském bylo odzbrojeno četnictvo, které službu nekoná, a proto je výkon bezpečnostní služby velmi neúplný. 6. V Jihlavě byla vypálena synagoga a židovské modlitebny a do obchodů, živností a i hospodářských podniků jsou dosazováni komisaři. 7. Školské věci: V Jihlavě je ve všech českých školách vojsko, a proto se od 15. března nevyučuje. V Měšině se na české škole nevyučuje a Němci zabránili českému vyučování násilím. V Otíně byla v české škole v noci ze 13. na 14. března 1939 vytlučena okna, nevyučuje se. Školní budova byla dne 24. března převzata drem Löslem z Jihlavy. V Salavici byla státní budova školní převzata dne 22. března. Ve Studénkách byla v noci ze 24. na 25. března vytlučena okna v bytě řidičova učitele. Rada českých lidí byla v noci ze 13. na 14. března 1939 do krvava zbita. Mnohým lidem byla vytlučena okna a demolováno zařízení bytů nebo domků. Ještě dnes se vyskytují případy dalšího vytloukání oken. Čeští lidé se bojí o svůj život a netroufají si ani u úřadů stěžovat. Důsledek: čeští lidé jsou přestraseni. Utíkají ze svých domů a stěhují se pryč.“ Podobné násilnosti byly ovšem páčány i na jiných místech, v Hlubočanech, v Modřicích u Brna, v Čechyni, v Litovli atd. V Brně jich bylo dokonce tolik, že si velitel policejní stráže Jan Mahovský musel založit z popudu dr. Schwabeho, komisařského vedoucího policejního ředitelství, zvláštní fascikl na hlášení „*o těžkostech českých policistů ve službě*“, v němž shromáždil jen za rok 1939 na sto relací o přehmatech německého civilního i ozbrojeného obyvatelstva v našem městě.¹³⁾*

Není proto divu, že se časem stále více prohluboval odpor českého lidu proti okupantům a docházelo k dalším demonstracím. O jedné z nich se píše v telefonním záznamu: „*V neděli dne 28. května 1939 o 20. hod. sešlo se u kostela v Litovli, kdež je postavena lípa Svobody, asi 300 lidí promenujících kolem kostela. Mezi účastníky bylo rozdáno několik exemplářů strojem psaného letáku, v němž se obyvatelstvo vybízí, aby bojkotovalo Němce, a konečně byl v letáku nějaký posměšek na továrníka Mekisku, místního zástupce Němců. Promenáda byla vyvolána patrně šeptanou propagandou. Zhotovitel a rozšiřovatel letáčku zjištěn nebyl.*“ Podobnou tichou demonstrací bylo i položení věnce z rostlých květů se stuhami v národních barvách a s nápisem „*2. červenec 1917*“ – tj. bitva u Zborova – k pomníku padlých v Brně-Židenicích, které mělo za následek zatčení několika pravděpodobně zcela na akci nezúčastněných občanů.

¹²⁾ St. A. Brno, Policejní ředitelství, stráž, normálie sign. 11/3–5.

¹³⁾ Tamže.

Jinou, účinnější formou odporu byly stávky dělnictva. Bylo jich v r. 1939 celkem 8, např. ve Studeném u Dačic, ve Svitávce u Boskovic, ve Velkých Opatovicích, v Rosicích, dvakrát v Brně a jinde. Je to značný počet, uvážíme-li, jak bylo těžko je vůbec zahájit a udržet za nátlaku německých okupantů a ustrašených českých úředníků. Telefonické záznamy z nich uvádějí mimo jiné i stávku dělnictva na stavbě silnice ve valašskomeziříčském okrese v červenci 1939: „Na zdejší telefonický dotaz sděluje okresní hejtmán ve Valašském Meziříčí dne 4. července 1939 o 11. hod., že stávkující dělníci si věc včera rozmyslili a deputaci ke Gestapu ve Vsetíně a krajskému hejtmánovi v Kroměříži neposlali. Okresní hejtmán dostaviv se dnes ráno na stavbu silnice upozornil důrazně dělnictvo na nezákonnost stávkování a byl ujistěn, že dělnictvo již stávkovat nebude. Přitom bylo řečeno, že nebudou-li mzdové poměry v nejbližší době upraveny, vystoupí veškeré dělnictvo z práce.“

Stávkové akce byly v polovině roku 1939 vystřídaný velkými akcemi letákovými, takže jen zemský úřad v Brně jich zachytil přes 30 kusů. Ani tu nepomohlo, že nacisté usilovně pátrali po jejich původcích a že se jim podařilo najít některé ilegální tiskárny, např. 15. října v Rosicích apod. Ba dokonce došlo i k tomu, že protektorátní cenzurní úřady propustily v červenci z tiskárny Vlad. Pavlackého ve Veselí nad Moravou leták s básní „Novému národu“, který obsahoval řadu protiněmeckých invektiv. Tu i jinde se ukázalo, že přece jen někteří z českých zaměstnanců nesklonili služebně své šíje před okupanty. Nelze se pak divit, že nacisté se již na české úřady častěji nespolehali a že si sami organizovali své další represivní akce. Dokladem toho je například i telefonát ministerstva vnitra, vzniklý na přímý příkaz říšského protektora, z 7. září 1939 o urychleném odstranění „závadných obrazů“ ze škol: „V mnoha veřejných školách Protektorátu byly vyvěšeny až do nedávna, resp. jsou ještě vyvěšeny nástěnné obrazy, oslavující účast státních příslušníků tehdejší československé republiky ve francouzských, ruských a italských legiích a vyzývající ke vstupu do nich. Na některých z těchto obrazů jsou znázorněny také výjevy boje proti německé armádě a vytištěny drastické nápisy. Podobné obrazy jest považovati za nynějších státových poměrů za zcela nepřipustné, ježto jsou neslučitelné s převzetím ochrany nad Protektorátem Německou říší. Proto musejí být nejpozději během dne 10. září 1939 podobné obrazy ze všech škol odstraněny. Nestane-li se tak, bude příslušný správce školy vzat k odpovědnosti.“

Při všech těchto zásazích, které měly vést k „převýchově českého národa v duchu velkoněmecké myšlenky“, pomáhali nacistům nečetní zrádci a kolaboranti z řad českých fašistů. Zvláště agilní byli pak tito „udatní bojovníci“, jak se sami titulovali ve svých plátcích, v Brně, kde se podíleli – spolu s SA – na rozbíjení židovských nápisů, na pobití nearijců v Lužánkách a na plovárnách, na přepadení synagogy na Křenové ul. atd.¹⁴⁾ Nacisté se sice od nich oficiálně distancovali, ba dokonce souhlasili naoko i s jejich rozpustěním, avšak skutečnost byla jiná, jak ukazuje telefonát z Ostravy z 9. září 1939: „V obvodě zdejšího policejního ředitelství likvidovala Národní obec fašistická a Národní fašistický tábor svou činnost ihned po vstupu těchto složek do Národního souručenství. Radikální elementy těchto složek, vedené velkoobchodníkem jižním ovocem Jakubem Němčíkem, nesouhlasily však s tímto vstupem a utvořily tzv. fašistické gardy, které později pře-

¹⁴⁾ Viz pozn. 8.

jmenovaly na říšské velitelství fašistických gard. Členové těchto gard užívají nedovolené zvláštního stejnokroje. Proto, jakož i pro ilegální ráz celého sdružení bodlal zdejší úřad proti nim zakročit již dříve. Jelikož však fašistické gardy pracovaly v různých věcech společně s místním Gestapem, bylo na zákrok pana vrchního zemského rady od likvidace těchto složek prozatím upuštěno. V důsledku toho stávají tyto složky dále, jsouc trpěny místními německými úřady.“ Dobré ovšem bylo, že jak v Ostravě, tak i v Brně existovalo několik skupin českých fašistů, kteří se navzájem nenáviděli, napadali se a udávali u nacistů. Těm hráli do rukou i separatisté z moravského Slovácka, kteří chtěli odtrhnout tento kraj od Moravy a přičlenit jej k fašistickému Slovenskému státu. I proti nim však nebylo možné, jak dokazují soudobé prameny, zakročit, neboť byli podporováni německými i slovenskými orgány.¹⁵⁾

Vypukla válka a nálada mas se stávala pozvolna čím dál tím radikálnější. Na mnoha místech došlo – jako odraz nově vydaných jazykových předpisů – k bojkotu německých obchodníků a dopravních podniků, docházelo k nepokojům při výdeji nově zavedených potravinových lístků (Ostrava, Brno), na mnoha místech byli Němci insultováni (Brno, Vsetín, Holešov), byly strženy hankrajclerské vlajky v Liptále, v Břestu, v Doloplazích, ve Valašském Meziříčí a ve Vsetíně, byly poškozovány orientační německo-české tabule asi v 80 obcích na Moravě (zvláště na Hrotovicku), vybuchly rozbušky pod lokomotivou u Starého Města na Hradištsku, u Střelic, u Brna, Chrlic, Maloměřic a Bohunic, na mostě u Mařatic se objevil nápis „At žije CSR a SSSR“, na brněnských ulicích se provokativně zpívala píseň „U našich kasáren“ s novým textem, v Uherském Hradišti byl zachycen leták končící výzvou „At žije spravedlivá národní nezníčitelná republika československá“ apod. Někdy nechyběl v takových projevech odporu a nenávisti ani vtíp. Například 18. srpna 1939 byl na Lesnické ul. vylepen formulář domovského listu, takto vyplněný: „Země: idiotů. Politický okres: Blázňov. Domovská obec: Bláziňec. Potvrzuje se, že Adolf Hitler povolání: Tapezier-Führer, stáří: volské, stav: vymiškováný má v této obci domovské právo. Vlastnoruční podpis: Adolf Hitler-Prase“.

Zvláště mnoho akcí bylo připravováno na den 28. října, přes to, že byla všude publikována výstraha policejního ředitelství, podle níž si měl každý občan uvědomit, že „zvláště v nynější válečné době je v nejvyšším zájmu všech příslušníků národa, aby i nadále byl zachován bezpodmínečně klid, kázeň a pořádek“ a byl varován „co nejdůtklivěji před jakýmkoliv počínáním demonstrativního rázu, jako neplněním pracovní povinnosti, sblukováním na veřejných místech nebo účasti na témže aneb na jiných demonstrativních akcích.“ Dobře víme, že tato a podobné výzvy neměly účinek, neboť byly paralyzovány množstvím letáků. V jednom z nich, zadrženém i v Brně, se píše:

„At žije bojovný 28. říjen 1939 spadá do velmi pobuřené doby. Český národ více jak rok úpi v nesvobodě pod utlačovatelem. Více než půldruha měsíce trvá imperialistická válka, vedená jak Německem, tak Anglií a Francií za jejich imperialistické zájmy, za světovládu. Český národ stojí proti oběma skupinám, neboť nemůže očekávati svobodu od mnicbovských zrádců Chamberleina a Daladiera. Svoboda českého národa může vzejíti jen z neúprosného boje proti německému fašismu, který povede celý národ, aniž by vázal svůj osud na západní velmoci. Boj

¹⁵⁾ St. A. Brno, Vrchní zemský rada Zlín, sign. Pol. 440 a 598.

českého národa musí být veden po boku pokrokových svobodmilovných národů jak německého, rakouského a slovenského, tak i francouzského a anglického, po boku mocného státu dělníků a rolníků SSSR. Bude to boj za novou svobodnou Evropu, ve které i český národ bude svoboden. V těchto vážných chvílích si uvědomujeme, že 28. říjen je dnem, s nímž jsou spjaty všechny naše touhy po svobodě, po lepším a šťastnějším životě.

Ale letošní 28. říjen nám nebude jen dnem upomínek, nýbrž dnem odbodlání vybojovat nový 28. říjen. Proto oslavíme letošní 28. říjen jako den boje. Ať 28. října nepracují továrny a dílny. Ať jsou všechny obchody zavřeny. Ať jsou všechny domy vyzdobeny prapory. Ať je každý svátečně oblečen a označen národními barvami. Ať všichni občané vyjdou do ulic na tiché demonstrace bez projeví, nenechavše se vyprovokovat k nepředloženým činům. Ať v tento den jsme jednotni.

Ať žije bojovný 28. říjen. Ať žije svobodná Evropa. Ať žije boj národů proti utlačovatelům. Ať žije SSSR. Ať žije Komunistická strana Československa. Ať žije svobodné Československo.¹⁶⁾

Proto došlo v den národního svátku 28. října 1939 i na Moravě na mnoha místech k různým protiněmeckým projevům. Z telefonátů vypisují aspoň zprávy o některých událostech: „Okresní hejtman ve Valašském Meziříčí bláší: Dne 28. října 1939 vyvěsil neznámý pachatel u kaple v Krásné na smrku čs. vlajku s nápisem Ať žije svobodná československá republika! Policejní ředitelství v Brně oznamuje: V noci na dnešek byly na některých místech mimo vnitřní město rozbozeny komunistické letáky, nadepsané Manifestujte 28. října. V Jundrově roznuly vdovy po padlých na upomínku padlých svičky. Na budově konzervatoře v Orli ul. byl vyvěšen černý prapor. Správce vládního policejního úřadu v Mor. Nové Vsi bláší: V Lanžhotě v ranních hodinách na zdech a zidkách bylo v 16 případech namalováno šablonou komunistická hvězda a pod ní nápis: Ať žije ČSR. V Kosticích na plotěch v 10 případech byly různé nápisy: Ať žije komunismus, ať žije Stalin. Okresní úřad ve Zlíně informuje: Dne 27. října večer byly na kopcích kolem Zlína zapáleny branice. Ve Vizovicích byl na náměstí vyvěšen komunistický prapor. Policejní ředitelství Mor. Ostrava telefonuje: V Přívoze na jámě Odra uspořádali horníci o 14. hodinách při změně v cejchovně malou manifestaci, při níž zazpívali státní hymnu. Pomník padlých v Husově parku byl ozdoben květinami. Sbluk lidí vznikl o 20. hodině na Denisově náměstí. Oddíl SA zakročil proti němu obušky. Celkový počet demonstrantů lze odhadnout asi na 5000 osob. Okresní úřad v Třebíči oznamuje: V 18. hod. sbluklo se u pomníku Svobody asi 1000 osob a zazpívali národní hymnu. Byla nařízena uzavírací hodina na 20. hodin. Četnická stanice v Chrlicích oznámila: Při průjezdu rychlovlaku č. 83 explodovala pod strojem nějaká třaskavina a následoval plamen. Bylo zjištěno, že neznámý pachatel položil na koleje 2 rozbušky, které explodovaly. Podobné rozbušky byly položeny na železniční koleje v Maloměřicích a u strážního domku v Bobunicích. Okresní hejtman v Uh. Hradišti telefonuje: O 16. hodině při klekání se promenující zastavili (asi 700 lidí), smekli klobouky, zachovali 2 minuty ticha a pak se rozešli.“

O zajímavém případě, kterým byly německé orgány zesměšněny, hlásil okresní hejtman z Prostějova: „Dne 28. října 1939 o 14. hodině obdržel starosta v obci Myslejovicích, okres Prostějov, Eduard Nezval dopis, podaný poštovní dopravě

¹⁶⁾ Ústav dějin KSČ, Praha, sign. 107/1939.

v Prostějově, ve kterém se sděluje, že Vůdce a kancléř v dohodě s vládou Protektorátu vzhledem k lojálnímu postavení českého národa nařizuje s okamžitou platností odvolání všech zákazů oslav 28. října a nařizuje vyvěšení protektorátních praporů. O tom se starosta uvědomuje s tím, aby tento rozkaz Vůdce okamžitě vybubnoval a ihned nařizeno vyvěšení vlajek s podotknutím, že neuposlechnutí bude stíháno jako sabotáž. Přípis, který měl ráz přípisu úředního, byl opatřen černým kulatým razítkem s nerozeznatelným nápisem a říšskoněmeckou orlicí. U razítka byl nečitelný podpis. Starosta Nezval skutečně se podle přípisu zachoval a vyvěsil na obecním úřadě protektorátní vlajku.“

Podobných akcí, byť vcelku nevelkého významu (např. vyvěšení čsl. vlajek v Myslibořicích a Hrotovicích, rudých vlajek ve Staré Bělé a Přerově), avšak přece jen příznačných pro náladu našeho lidu, bylo provedeno na Moravě 28. října 1939 více. Nacisté na ně reagovali známými opatřeními, zákazem shromažďování, tvrdými zásahy proti chystaným oslavám Velké říjnové socialistické revoluce a nakonec – po událostech v Praze – uzavřením vysokých škol. Na zemském úřadě se o něm dověděli už večer 17. listopadu z tohoto ministerského telefonátu: „V Praze v tiskárně Der neue Tag se tiskne v 65 000 exemplářích vybláška říšského protektora mající vztah k posledním událostem v Praze a k uzavření českých vysokých škol. Tato vybláška má být do zítřka, tj. do soboty dne 18. listopadu dopoledne plakátována na celém území Protektorátu. Rozdělení vyblášek na jednotlivé úřady se proto musí státi velmi rychle.“ To bylo vše, co považovali za nutné sdělit z Prahy do Brna o pražském krveprolití.¹⁷⁾

Odpovědí na tento brutální akt a na popravu několika českých vysokoškoláků měla být všeobecná stávka dělnictva, na niž upozorňoval tento další telefonát z Prahy: „Bylo zjištěno, že určité kruby snaží se přiměti dělnictvo, aby dne 18. listopadu 1939 zahájilo stávku. Tato stávka by musela být považována za sabotáž a měla by za následek nejostřejší opatření. Proto necht přednostové úřadů okamžitě upozornit funkcionáře závodních výborů a dělnických organizací na nesmírné následky pokusů o stávku. Tyto by měly mít v zájmu zastřešení členů závodních výborů. Necht je závaží k tomu, aby za žádných okolností nedošlo k zastavení práce a k projevům demonstračního rázu. U všech závodů, nádraží a všech shromaždišť dělnictva buďte učiněna ihned náležitá bezpečnostní opatření, aby nemohlo za žádnou cenu dojiti ke sblukování a nějakým demonstračním projevům.“ Stávka se neuskutečnila, avšak i nadále měli nacisté strach z jejího vyvolání – např. v Brně byla nařízena pohotovost 140 gážístů a byly rozeslány hlídky na všechny strany – a proto ještě několikrát na sklonku roku 1939 bombardovalo ministerstvo vnitra zemský úřad telefonickými pokyny tohoto typu: „Podejte ihned zprávu, jaká je situace v továrnách a jiných podnicích a zda nejsou pozorovány pro sobotu dne 9. prosince 1939 známky nějakých akcí mezi dělnictvem, jako stávek, přerušování práce, demonstrací aj.“

Tyto obavy jistě souvisely s novým oživením letákových akcí a s výzvami ilegální Komunistické strany na zintenzívnění práce v odborech a mezi dělnictvem. Někdy se do těchto odbojových akcí zapojily i ostatní vrstvy obyvatelstva, jako např. v Litovli, kde dokonce byla už 18. prosince 1939 zastavena veškerá činnost Národního souručenství a jeho funkcionáři pozatýkáni. V Brně v té době projevila

¹⁷⁾ Srovn. J. Radimský, K 17. listopadu 1939, čl. ve: Vlastivědný věstník moravský, Brno 1959.

značnou agilnost např. i důstojnická organizace Obrana národa. Tak se postupně vytvářela akční jednota lidu, který počítal s tím, že – jak to stojí v zadrženém letáku nadepsaném *Ani Hácha, ani Beneš, ale komunisté – „imperialisté sice válku začali, ale končit ji budou sbratřené evropské národy, které, nemá-li zajít evropská kultura a civilizace, musí být jediným vítězem v této válce.“*¹⁸⁾

¹⁸⁾ Srovn. též Zd. Štěpánek, *Boje pracujícího lidu proti okupantům v r. 1939*, čl. ve: *Brno v minulosti a dnes*, Brno 1960.

Jaroslav Vodička

PŘEHLED VÝVOJE FARNÍCH A MATRIČNÍCH OBVODŮ V BRNĚ

Jako ve všech velkoměstech, tak i v Brně se setkává historik při genealogických rešerších i matriční pracovník při vyřizování žádostí o matriční doklady s potížemi, vyplývajícími z dřívější roztržitěné matriční evidence a z mnoha reorganizací farních a matričních obvodů v průběhu posledních čtyř staletí, neboť na území dnešního okresu Brno-město zasahovala do konce r. 1949 působnost více než 50 matričních orgánů.

V tomto příspěvku, který je míněn především jako praktická pomůcka pro orientaci při rešerších v matrikách, pokusím se vylíčit přehledně dosavadní vývoj podle jednotlivých církví a institucí, pověřených vedením matriční agendy. Pro úplnost uvádím i nástin vývoje farností v době předbělohorské, účel práce však nedovoluje řešit sporné otázky stáří jednotlivých kostelů nebo výskytu nekatolíků v tomto období. K ostatním problémům, které přímo nesouvisí se změnami farních obvodů, přihlížím jen příležitostně v míře nezbytně nutné pro pochopení historických souvislostí.¹⁾

¹⁾ Dnešní okres Brno-město vznikl z původního královského města Brna uvnitř hradeb připojením předměstských obcí r. 1850 (Spilberk, Svábka, Augustiniánské území, Malá Nová ul., Velká Nová ul., Červená ul., Hráze, Příkop, Josefov, Dolní Cejl, Horní Cejl, Radlas, Zábrdovice, Kožená ul., Náhon, Křenová, Olomoucká ul., Dornych, Trnitá ul. Petráská ul., Novosady, Silniční ul., Jircháře, Pekařská ul., Území sv. Anny, Křížová ul. s Úvozem, Staré Brno s Hlinkami, Polní ul. a Vídeňská ul.), r. 1919 (Bohunice, Brněnské Ivanovice, Černovice, Dolní a Horní Heršpice, Husovice, Juliánov, Jundrov, Kamenný Mlýn, Komárov s Malou Mariacelou a Petrohradskou ul., Komín, Kohoutovice, Královo Pole s Ugartovem, Lískovec, Maloměřice, Medlánky, Obřany, Přizřenice, Řečkovice, Slatina, Tuřany, Žabovřesky s Vinohrádky, Židenice), r. 1944 (Lišeň), r. 1957 (t. zv. rekreační území Kníničské přehrady, tj. části kat. území Bystrce, Kníniček, Rozdrojovic, Moravských Knínic, Chudčic a Veverské Bitýšky s hradem Veveří) a r. 1960 (Bystrc, Kníničky, Mokrá Hora, Holásky a část Moravan, t. zv. Nové Moravany).

Předmětem této práce je celé území dnešního okresu Brno-město s výjimkou částí kat. úz. Moravské Knínice a Chudčice, protože obě tyto části nebyly v době připojení k Brnu osídleny a nemají tudíž pro sledovaný účel význam.

Pokud bylo nutno použít názvů brněnských ulic pro vymezení obvodů, jsou uváděny názvy platné v době, kdy nastala změna hranic, aby byla umožněna kontrola v soudobých pomůckách. Užití dnešních názvů by bylo anachronismem a převádění nedovoluje omezený rozsah. Podobně pojmy soudní nebo politický okres nutno chápat vždy v rozsahu k danému datu.

1. Církev římskokatolická

a) Doba předbělohorská:

Nejstarším farním kostelem pro sídliště na území pozdějšího města Brna byl pravděpodobně kostel *sv. Michala*, který je pokládán za nejstarší kostel brněnského hradu a za kostel velkofarní, zmíněný již v listině olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka z r. 1131. Po založení kostela *sv. Petra* uvnitř hradu v 2. pol. 12. stol. byla ke sv. Petru přenesena farní práva od kostela sv. Michala, který se stal kostelem filiálním a byl darován v letech 1228–1239 markrabím Přemyslem dominikánskému klášteru.²⁾

Dalším farním kostelem na území pozdějšího města je kostel *sv. Jakuba*, který obdržel farní práva od olomouckého biskupa Roberta r. 1231. Farní pravomoc obou far nebyla vymezena územně, nýbrž personálně: Češi patřili ke sv. Petru, Němci a Románi k sv. Jakubu.³⁾

S počátku bylo personální dělítko současně dělítkem teritoriálním, avšak s rozvojem města po r. 1243 přibývalo v městě obyvatel, původní samostatné osady začaly stavebně splývat a národnosti se začaly územně prolínat, což vedlo ke sporům farářů u Jakuba a na Petrově, které vyvrcholily v letech 1292–93. Rozhodčí komise v čele s velehradským opatem Konrádem stanovila pak 26. června 1293 nové hranice obou far ve městě: od Brněnské brány Dolní ulicí k Starému trhu a odtud přímo k Měnínské bráně. Na předměstích měl zůstat dosavadní stav, který se blíže nepopisuje, jen se výslovně stanoví, že k sv. Petru budou přifařeni všichni poplatníci sv. Petra a kaple malomocných, která je na pozemku sv. Petra. Prakticky lze toto vymezení redukovat na předměstí Cejl, patřící statku sv. Petra.⁴⁾

Toto rozdělení městského areálu mezi obě fary potrvávalo až do konce 16. století, kdy v souvislosti s celkovým úpadkem kapituly fara na Petrově snad dočasně zcela zanikla, neboť poslední zpráva o farářích u sv. Petra je z r. 1595.⁵⁾ Jakubská fara se takto dostala k výkonu farní pravomoci nad celým městem a většinou předměstí. Její matriky – nejstarší v Brně – začínají již r. 1587.

Mimo hradby zůstal v tržové osadě na Starém Brně farní kostel *P. Marie*, jehož vznik lze klásti již do 1. třetiny 13. století.⁶⁾ Kromě toho byla na Starém Brně ještě kaple *sv. Prokopa*, doložená již r. 1243,⁷⁾ jejíž původní poměr ke kostelu P. Marie není zcela jasný. Počátkem 14. stol. však měla kaple sv. Prokopa farní pravomoc pro obyvatele Starého Brna, Křídlovic a snad i Lískovce, a to až do r. 1314, kdy byl prohlášen za farní kostel *sv. Václava* za řekou.⁸⁾ Naproti tomu

²⁾ V. Richter, Z počátků města Brna, ČMM LX, str. 285–286.

³⁾ CDB III, č. 14.

⁴⁾ CDM IV, č. 320. Podrobně o celém sporu B. Bretholz, Die Pfarrkirche zu St. Jakob in Brünn (Brno 1901), str. 7–11.

Richter o. c., str. 303–309 přesvědčivě ukazuje, že Dolní ul. = Dominikánská a Starý trh = nám. Svobody. Odchylně G. Chaloupka, K počátkům města Brna, Brno v minulosti a dnes I (1959), str. 147–148.

⁵⁾ srov. Bretholz, Die Pfarrkirche, str. 109 podle Wolného, Kirchliche Topographie von Mähren (dále KTM) II/1 str. 28.

⁶⁾ srov. V. Richter, o. c. str. 294–298; odchylně Chaloupka, o. c. str. 148.

⁷⁾ CDB IV č. 17/II.

⁸⁾ CDM VI č. 77.

ke kostelu P. Marie byly přifařeny Bohunice a snad i Komín, Jundrov, Žabovřesky a zaniklé Manice.⁹⁾ R. 1323 byl proměněn kostel P. Marie v klášterní kostel pro starobrněnské cisterciáčky a farní práva přenesena jednak na kostel sv. Václava na Starém Brně, k němuž byly nadále přifařeny Staré Brno, Křídlovice, Bohunice a Lískovec, jednak pro nový kostel v Komíně, který obdržel ostatní vesnice.¹⁰⁾

Před brněnskými hradbami byl dále ještě kostel *Všech svatých*, poprvé doložený k r. 1269,¹¹⁾ který stával na tzv. Provaznickém kopečku u Pekařské ul., jež patřila pod jeho farní pravomoc spolu s územím sv. Anny, Křížovou ul. a snad i Novosady.¹²⁾

Právní postavení kostelíka *sv. Martina*, který stával snad již od konce 12. století v místech dnešního nádraží, dále kostelíku *sv. Jana Křtitele* při špitálu johanitů na Křížové ul. a kaple *sv. Štěpána* u špitálu na Křenové není pro nedostatek údajů natolik jasně, aby bylo možno připustit u nich farní pravomoc aspoň dočasně v jejich počátcích.

Z tehdejších mimobrněnských far byla nejstarší nepochybně fara u kostela *sv. Jilji v Komárově* při benediktinském klášteře na Luze, založeném před r. 1195, kde duchovní správu vykonávali až do zániku kláštera v r. 1527 řeholníci a později některý z vikářů od sv. Petra v Brně, příp. příslušníci jezuitského řádu. Kromě Komárova byly sem přifařeny ještě Černovice, Horní a Dolní Heršpice.¹³⁾

Velmi starou farou je i fara u kostela *sv. Kunbuty v Zábrdovicích*, jehož vznik můžeme klást již do počátku 13. století, ještě před založením tamního premonstrátského kláštera.¹⁴⁾ K této faře příslušely kromě Zábrdovic ještě Radlas, Zidenice a větší část Husovic a její matriky začínají již r. 1607.¹⁵⁾

Kostel *P. Marie v Tuřanech*, podle pověsti založený již v 11. stol., je doložen poprvé teprve r. 1275.¹⁶⁾ Byly k němu přifařeny Tuřany, Brněnské Ivanovice, Holásky a Chrlice.¹⁷⁾

V *Králově Poli* se dovídáme teprve r. 1279 o vysvěcení jakési oratoře, podřízené starobrněnským johanitům.¹⁸⁾ Jde pravděpodobně o kostel *sv. Víta*, kde duchovní správu obstarávali nikoliv místní kartuziáni, nýbrž duchovní dosazovaní johanity.¹⁹⁾

V *Komíně*, jak již bylo zmíněno, vznikla fara při novém kostele *sv. Vavřince* v r. 1323 a současně sem byly přifařeny od kostela P. Marie na Starém Brně vesnice Komín, Jundrov, Žabovřesky a zaniklá Manice.²⁰⁾

⁹⁾ Wolný, KTM II/1 str. 147.

¹⁰⁾ CDM VI č. 222; Wolný, KTM II/1 str. 176–177.

¹¹⁾ CDM IV č. 26.

¹²⁾ srov. Státní archiv Brno (dále jen SAB), Konsistoř, krab. 790 – Translokationsakten.

¹³⁾ Wolný, KTM II/1 str. 215–217.

¹⁴⁾ srov. V. Richter, o. c. str. 296.

¹⁵⁾ Wolný, KTM II/1 str. 184.

¹⁶⁾ CDM IV č. 151.

¹⁷⁾ Wolný, KTM II/1 str. 445 nn. Přesné původní zasvěcení není známo; svátek Navštívení P. Marie, kterému byl kostel později zasvěcen, pronikal k nám až koncem 14. stol. působením Jana z Jenštejna (podle sdělení Fr. Pokorného).

¹⁸⁾ CDM IV č. 162.

¹⁹⁾ srov. Wolný, KTM II/1 str. 205.

²⁰⁾ CDM VI č. 222. Wolný KTM II/1 str. 176, 240.

²¹⁾ CDM VII č. 190.

O faře u kostela *sv. Vavřince v Řečkovících* je první zmínka z r. 1338.²¹⁾ Farnost tvořily Řečkovice, Medlánský, Ivanovice u Brna, Jehnice a Ořešín.²²⁾

O kostele *sv. Jiljí v Líšni* je nejstarší zpráva z r. 1306, kdy byl filiálním kostelem fary ve Šlapanicích,²³⁾ avšak již r. 1374 se mluví v Líšni o faře, jejíž obvod zabíral tehdy pouze Líšeň.²⁴⁾

Fara u *sv. Václava v Obranech* se připomíná poprvé až r. 1395,²⁵⁾ avšak lze předpokládat její mnohem větší stáří. Přifařeny sem byly Obrany, Maloměřice, Cakovice, Soběšice, Bílovice nad Svitavou, část Husovic a od blíže nezjištěné doby dva domy v Řícmanicích.²⁶⁾

I když první doklad o faře u kostela *sv. Jana Křtitele v Bystrci* je až z r. 1531, přesto je možno právem předpokládat značné stáří této fary, o níž jsou vůbec zprávy jen velmi sporé. Farnost tvořily Bystrc, Kníničky a Rozdrojovice.²⁷⁾

Z mimobrněnských far nás zajímají ty, k nimž byly nebo jsou přifařeny obce nebo jejich části, připojené k Brnu. Nejstarší z nich je asi fara u kostela *sv. Gotbarda v Modřicích*, která se připomíná již r. 1222.²⁸⁾ Z brněnských předměstí sem jsou odedávna přifařeny Přízřenice.

K faře u kostela *Nanebevzetí P. Marie ve Šlapanicích*, doložené poprvé roku 1335,²⁹⁾ byla přifařena na poč. 14. stol. Líšeň a po velmi dlouhou dobu též Slatina.³⁰⁾

O faře u kostela *sv. Václava v Moravanech* je první zmínka z r. 1289.³¹⁾

Fara u kostela *sv. Bartoloměje v Žebětíně*, kam jsou přifařeny Kohoutovice, je zmíněna poprvé r. 1437.³²⁾

Konečně z r. 1481 je první zpráva, kterou by bylo možno vztáhnout buď na faru u kostela *sv. Jakuba ve Veverské Bítýšce* nebo spíše u kostelíka *Matky Boží na bradě Veveří*, který je nepochybně značně starší a u něhož je doložen již r. 1240 plebán Jakub.³³⁾ Z dochovaných sporých zmínek o faře není dostatečně jasno, na který z těchto dvou kostelů se vztahují, avšak prastarý hřbitov u kostela *Matky Boží* při hradě *Veveří* by dosvědčoval původní samostatnost tohoto benefícia před jeho podřízením kostelu ve *Veverské Bítýšce*.³⁴⁾

b) Od Bílé hory do josefinských reforem:

Při nástupu protireformace ovládala celé území města Brna uvnitř hradeb i většinu předměstí fara u *sv. Jakuba*, již postupně připadly r. 1624 kostelík *sv. Jana*

²²⁾ Wolný, KTM str. 229–230.

²³⁾ CDM V č. 190.

²⁴⁾ Wolný, KTM II/1 str. 403.

²⁵⁾ CDM XII č. 277.

²⁶⁾ Wolný, KTM II/1 str. 229–230.

²⁷⁾ Wolný, KTM II/1 str. 201.

²⁸⁾ CDB II č. 236.

²⁹⁾ CDB III č. 127.

³⁰⁾ Wolný, KTM II/1 str. 403, 434.

³¹⁾ Wolný, KTM II/1 str. 219.

³²⁾ Wolný, KTM II/1 str. 243.

³³⁾ CDB III č. 260.

³⁴⁾ Wolný, KTM II/1 str. 293–296. Tento hřbitov byl původní a jediný pro *Veverskou Bítýšku* až do r. 1832.

Křtitele u johannitského špitálu na Křížové ul.,³⁵⁾ r. 1638 kostel *sv. Víta* v Králově Poli, k jehož obsluze byl určen 3. kaplan od *sv. Jakuba* se sídlem před hradbami,³⁶⁾ a nejspozději r. 1645 obvod v tom roce zbořeného kostela *Všech svatých* na *Pekařské ulici*,³⁷⁾ kde obstarával duchovní správu 2. kaplan od *sv. Jakuba* se sídlem na *Pekařské ul.*³⁸⁾

Je možné, že fara u *sv. Petra* při úpadku kapituly poč. 17. stol. a ve zmatických třicetileté války dočasně nepůsobila, není však pravda, že zcela zanikla, jak tvrdí *Wolný*³⁹⁾ a podle něho i *Bretholz*.⁴⁰⁾ R. 1629 vznikl totiž mezi kapitulou a farou u *sv. Jakuba* spor, v němž kapitula požadovala m. j. část území fary *sv. Jakuba* a kostely *Všech svatých* a *sv. Martina*. Tento spor, způsobený nepochopením starých topografických údajů v listině z 26. června 1293,⁴¹⁾ zejména pak pojmu „burgus“, sice dočasně utichl, ale opět vzplanul v letech 1652–1654, avšak zásahem císaře *Ferdinanda III.* nedošlo k žádnému rozhodnutí a všechny další pokusy kapituly byly bezvýsledné.⁴²⁾

Podrobnosti o průběhu sporu po r. 1654 zůstávají nejasné v důsledku žalostného stavu kapitulní registratury ze 17. a 18. stol., avšak pravděpodobně r. 1661 chtěla kapitula vystoupit s dalšími argumenty vůči faře u *sv. Jakuba*. Pořádila totiž jednak seznam nápisů na náhrobcích brněnských měšťanů z petrovského hřbitova z let 1310(!)–1623, jednak výpis z nyní nedochovaných matrik narozených a oddaných fary u *sv. Petra* z let 1632–1660, týkající se osob z města Brna, ze Starého Brna, z Křížové ul., ze Špilberka, ze Švábky, z Nové ul., z Křenové ul., z Cejlu a z Petrova.⁴³⁾ Pro výkon farní pravomoci Petrova v městě Brně a v předměstích jsou to důkazy velmi chabé, protože případů je vzácně málo, dokazují však, že fara u *sv. Petra* nezanikla na delší dobu, nýbrž že působila prokazatelně v letech 1605, 1606, 1616, 1623, 1624 a po celé období 1632–1660, i když její pravomoc byla zřejmě omezena jen na osoby mající těsnou souvislost s kapitulou a dále na kapitule poddané předměstí *Cejl*,⁴⁴⁾ jakož i na farní obvod komendovaného kostela *sv. Jiljí* v *Komárově*.⁴⁵⁾ Konečně od r. 1708 jsou dochovány i matriky fary u *sv. Petra*, v nichž se až do 31. srpna 1784 vyskytují pouze zápisy případů z *Cejlu* a ojedinele z *Petrova*,⁴⁶⁾ resp. z některých kapitulních vsí v obvodu *komárovské fary*.⁴⁷⁾

Fara u *sv. Václava na Starém Brně*, nazývaná někdy též farou u *sv. Václava* a *sv. Prokopa*, neboť obřady se konaly podle zájmu farníků v obou kostelích a u obou se též pochovávalo, trvala beze změn až do r. 1783 a její farní obvod tvořily městys *Staré Brno*, *Křídlovická ul.*, *Polní ul.*, *Lískovec*, *Bohunice*, *Kamenný*

³⁵⁾ Wolný, KTM II/1 str. 82–83, 178.

³⁶⁾ Wolný, KTM II/1 str. 82, 205; od r. 1754 byla vedena dokonce samostatná matrika zemřelých pro kostel *sv. Víta* v Králově Poli (do konce dubna 1784).

³⁷⁾ Wolný, KTM II/1 str. 175.

³⁸⁾ SAB, Konsistoř, krab. 790 – Translokationsakten.

³⁹⁾ Wolný, KTM II/1 str. 28.

⁴⁰⁾ Bretholz, Die Pfarrkirche, str. 109.

⁴¹⁾ CDM IV č. 320.

⁴²⁾ Spor ličí podrobně Bretholz, o. c. str. 112–113, 122–127.

⁴³⁾ SAB, Kapitula Brno, krab. 149.

⁴⁴⁾ Hartlůvka, zbořená r. 1741, která byla rozdělena mezi kapitolu a klášter na *Starém Brně*, podléhala faře u *sv. Jakuba*.

⁴⁵⁾ srov. E. Weinbrenner, *Morava a biskupství brněnské*, str. 37–38.

⁴⁶⁾ ex monte S. Petri, ex domo episcopali apod.

⁴⁷⁾ Černovice, Horní Heršpice, *Petrská ul.*, *Petrohradská ul.*, *Malá Mariacela*.

mlýn a mlýn Královka na rameni Svitavy mezi Komárovem a Brněnským Ivancemi, počítaný politicky ke Starému Brnu.⁴⁸⁾ Její matriky začínají r. 1650.

Rovněž fara u *sv. Kumbuty v Zábrdovicích* trvala v nezměněném rozsahu (tj. Zábrdovice, Radlas, Židenice a většina Husovic) až do konce srpna 1784.

Kostel *sv. Jiljí v Komárově* byl sice komendován k faře na Petrově, ale pro jeho farní obvod byly vedeny na Petrově samostatné matriky, dochované od r. 1730. Původní farnost, pozůstávající z Komárova, Černovic, Horních a Dolních Heršpic, se průběhem 18. století zvětšila o nově vzniklé vsi Petruskou ulici, Petrohradskou ulici a Malou Mariacelu.

Fary u *sv. Vavřince v Komíně*, u *sv. Jana Křtitele v Bystrci* a u *sv. Bartoloměje v Žebětíně* byly r. 1633 spojeny pod společnou duchovní správou se sídlem v Komíně a od r. 1710 v Bystrci.⁴⁹⁾ Toto spojení trvalo až do r. 1786/7, matriky však byly vedeny samostatně pro původní komínskou farnost (Komín, Jundrov a Žabovřesky – od r. 1646), pro původní bystrckou farnost (Bystrc, Kníničky a Rozdrojovice – od r. 1646) a pro původní žebětínskou farnost (Žebětín a Kohoutovice – od r. 1662; teprve dodatečně svázány společně s bystrckými).⁵⁰⁾

Farář u *sv. Jiljí v Líšni* obstarával asi od 40. let 17. stol. do r. 1695 také duchovní správu opuštěné fary u kostela *sv. Jana v Telnici*,⁵¹⁾ což se projevuje do r. 1668 částými zápisy případů z Telnice a Sokolnic v líšeňských matrikách, které začínají r. 1647.⁵²⁾ R. 1715 byl obvod líšeňské fary zvětšen o Slatinu, přifařenou dotud ke kostelu Nanebevzetí P. Marie ve Šlapanicích.⁵³⁾

K faře u *sv. Vavřince v Řečkovících* (Řečkovice, Medlánský, Ivanovice u Brna, Jehnice a Ořešín – matriky od r. 1682) byl od 11. 9. 1679 připojen též farní obvod kostela *sv. Barbory na Vranově* (Vranov, Útěchov, Šebrov a Kateřina).⁵⁴⁾

Obvody far u *sv. Václava v Obřanech* (Obřany, Maloměřice s Cacovicemi, Soběšice, Bílovice nad Svitavou, část Husovic a dva domy v Řícmanicích – matriky od r. 1651)⁵⁵⁾ a u *Navštívení P. Marie v Tuřanech* (Tuřany, Brněnské Ivanovice, Holásky, Chrlice – matriky od r. 1657)⁵⁶⁾ zůstaly v tomto období beze změny. U tuřanské fary je nutno poznamenat, že přechodně k ní byl komendován farní obvod kostela v Újezdě u Brna v letech 1652–1659.⁵⁷⁾ Kromě toho se v tuřanských matrikách vyskytuje spousta zápisů, zejména křtů a sňatků osob z širokého okolí včetně města Brna, neboť v 17. a 18. stol. proslulost tamního poutního chrámu vyvolala doslova módu křtů, sňatků a dokonce i pohřbů cizích farníků v Tuřanech.

Nezměněna zůstala farnost kostela *sv. Gottharda v Modřicích*, kam byly přifařeny Přízřenice (matriky od r. 1647),⁵⁸⁾ zato k faře u kostela *sv. Václava v Moravanech*

⁴⁸⁾ Wolný, KTM II/1 str. 144, 212.

⁴⁹⁾ Wolný, KTM II/1 str. 201, 241, 243.

⁵⁰⁾ Rozdělení nebylo dodržováno zcela důsledně – v žebětínské matrice narozených a bystrcké matrice oddaných nebylo zapisováno vůbec v letech 1664–1688, v bystrcké matrice zemřelých nebylo zapisováno v letech 1710–1734; zápisy do r. 1734 je vůbec nutno hledat ve všech třech matrikách bez ohledu na farní příslušnost.

⁵¹⁾ Wolný, KTM II/1 str. 404, 439.

⁵²⁾ Samostatné matriky pro telnický farní obvod začínají až 1684.

⁵³⁾ Wolný, KTM II/1 str. 400; na str. 404 a 433 udává chybně rok přefaření 1695.

⁵⁴⁾ Wolný, KTM II/1 str. 230 a str. 322.

⁵⁵⁾ Wolný, KTM II/1 str. 226–227.

⁵⁶⁾ Wolný, KTM II/1 str. 445 nn.

⁵⁷⁾ Wolný, KTM II/1 str. 449, II/2 str. 214.

⁵⁸⁾ Wolný, KTM II/1 str. 394.

(matriky od r. 1643) byl během protireformace komendován farní obvod kostela Nalezení sv. Kříže v Nebovidech.⁵⁹⁾

U kostela *Matky Boží při bradě Veveří* na počátku protireformace již nepochybně fara nebyla, nýbrž sídlila již ve *Veverské Bítýšce* u kostela *sv. Jakuba* (matriky od r. 1674).⁶⁰⁾

Kromě farních obvodů vymezených teritoriálně byla v Brně duchovní správa vojenské posádky, která snad ve svých počátcích souvisela s kaplí sv. Trojice na Špilberku. Od r. 1764 začínají vlastní matriky této vojenské duchovní správy a kromě toho od r. 1774 byly vedeny ještě další samostatné matriky pro býv. rakouský pěší pluk č. 8.⁶¹⁾

c) Od josefinských reforem do I. světové války:

Až do konce tereziánské doby bylo zřizování far výlučně vnitřní záležitostí církevních úřadů a patronů. Teprve za Josefa II. zasáhl i v tomto oboru do církevních poměrů stát. Zřizování nových farností je v přímé souvislosti s rušením klášterů, při němž se najednou uvolnilo větší množství řádového kněžstva, které bylo nutno aspoň zčásti produktivně umístit. Stát zasáhl také do vedení matrik, které soudním řádem z 1. května 1781 prohlásil za veřejné knihy a od r. 1784 několikrát různými nařízeními upřesňoval formu jejich vedení a obsah zápisů.⁶²⁾

V Brně přinesl zásadní změnu v rozsahu farností dekret moravskoslezského gubernia z 9. srpna 1784,⁶³⁾ který stanovil v Brně s platností od 1. září 1784 tři městské fary pro město uvnitř hradeb a tři fary předměstské.⁶⁴⁾ (Viz mapová příl. č. 1.)

Do té doby obrovská farnost u kostela *sv. Jakuba* byla omezena na území ohraničené jednak hradbami, resp. kolištěm, jednak ve městě hranicí, která procházela od zadní části dikasteriálního domu uličkou u hradeb od konce Jesuitské ke Kobližné, dále Kobližnou, přes Velké náměstí, Zámečnickou a severně od náměstí Dominikánského. Přitom domky v tzv. Zwingeru Měnišské brány až k dikasteriálnímu domu (tj. v mezihradbí mezi starou a novou městskou zdí a domky nalepené na hradbách) byly vně sv. jakubské farnosti, budovy na Velkém nám. kolem kostela sv. Mikuláše zůstaly přifařeny k sv. Jakubu a všechny budovy na Dominikánském nám. byly opět mimo farnost. Mimo vnitřní město zůstal přifařen k sv. Jakubu pouze Špilberk.

Působnost fary u *sv. Petra* byla vymezena jednak hradbami, jednak ve městě hranicí, která probíhala severně od Dominikánského nám. na Velké náměstí a odtud na jih ulicemi Sedlářskou a Židovskou až k Židovské bráně a odtud obloukem

⁵⁹⁾ Wolný, KTM II/1 str. 223.

⁶⁰⁾ Wolný, KTM II/1 str. 297.

⁶¹⁾ Blaschka, Die Personenstandsregister im Protektorat Böhmen und Mähren, str. 146 č. 300, str. 137 č. 43.

⁶²⁾ srov. podrobněji Blaschka, o. c. str. XXVIII nn., též Průvodce po Státním archivu v Brně, str. 370 nn.

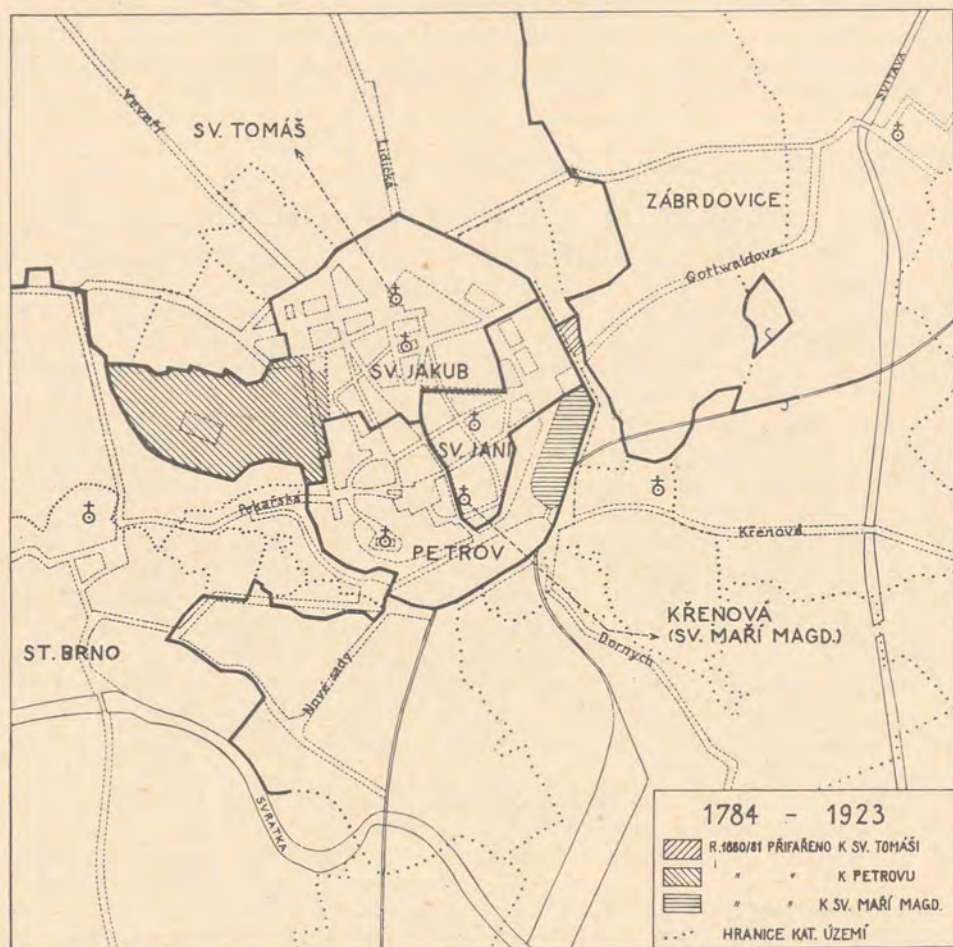
⁶³⁾ Bretholz, Pfarrkirche str. 171. SAB, Konsistoř, krab. 790 – Translokationsakten. Příslušná signatura P 22/7a ve spisech církevního odd. moravskoslezského gubernia je tak dalece defektní, že znění zmíněného dekretu není dochováno.

⁶⁴⁾ Přesný rozsah tehdejšího územního vymezení farní pravomocí jednotlivých kostelů nelze ze spisů zjistit, ale je možno rozsah farních obvodů rekonstruovat pomocí tištěných seznamů domů a adresářů.

na severovýchod tak, že k sv. Petru patřily domky v celém Zwingeru Židovské brány až k bráně Měnské.⁶⁵⁾ Zato pozbyla petrovská fara Cejl.

Nově zřízená fara u kostela *sv. Jana Evangelisty a sv. Jana Křtitele* (krátce u sv. Janů) při klášteře minoritů zabírala zbytek vnitřního města, při čemž jí patřily též domky ve Zwingeru Měnské brány až k dikasteriálnímu domu.

Mapa č. 1

⁶⁵⁾ V petrovských matrikách jsou o této reorganizaci dva soudobé záznamy: v matrice narozených sv. II fol. 210 „In der von Ihro Kays. Mayestät Joseph dem II. bestimmten Pfarrei auf dem Dom bei dortiger Domkirche deren heiligen Aposteln Petrus und Paulus hat sich die Auswendung deren heiligen Sacramenten und aller pfarrlichen Verrichtungen den 1. September anno 1784 angefangen in der k. k. Hauptstadt Brünn“ a v matrice oddaných sv. II fol. 79 k r. 1784 „mit 1. September hat die pfarrliche Jurisdiction auf dem Petersberg den Anfang genommen“.

Uvedené hranice byly průběhem času podrobovány drobnějším korekturám. Tak došlo k přesunu několika domů na severní straně Zámečnické ul. od sv. Petra ke sv. Jakubu a příslušnost některých domů na východní straně Sedlářské ul. a na západní straně Židovské ul. jakož i u Židovské brány se přesouvala mezi farami u sv. Petra a u sv. Janů. S šířením zástavby do fortifikačních prostorů byly rozšiřovány i obvody zmíněných tří farností na přilehlé bloky novostaveb.⁶⁶⁾ Kromě toho r. 1881 došlo k přefaření celého kat. území Špilberku od sv. Jakuba ke sv. Petru s výjimkou Besedního domu.

Na Starém Brně v souvislosti s přestěhováním augustiniánů od sv. Tomáše do býv. kláštera cisterciáků byla již r. 1783 přenesena fara od kostela sv. Václava ke klášternímu kostelu *Nanebevzetí P. Marie* a od 1. září 1784 byl její farní obvod (Staré Brno s Křídlovickou ul., Vídeňskou ul., Polní ul. a Hlinkami, Lískovec, Bohunice, Kamenný mlýn a mlýn Královka) rozšířen o většinu obvodu 2. kaplana od sv. Jakuba se sídlem na Pekařské ul., totiž o Velkou a Malou Pekařskou, Území sv. Anny, Křížovou ul. s Úvozem a v r. 1782 nově vzniklá předměstí Jircháře a Silniční ul.⁶⁷⁾ Mlýn Královka na náhonu Svitavy mezi Brněnskými Ivanovicemi a Komárovem byl však r. 1827 přefařen do Komárova.⁶⁸⁾

Druhá předměstská fara byla zřízena 1. září 1784 pro Velkou a Malou Křenovou, Náhon, Koženou ul., Trnitou, Dorných, Novosady a Petruskou ul., k nimž přibylo s rozvojem výstavby r. 1825 nově konstituované předměstí Olomoucká ul.⁶⁹⁾ Nová fara byla sice zřejmě původně míněna u kostelíka při špitálu sv. Štěpána na Křenové,⁷⁰⁾ kde bylo také fundováno místo kaplana, byla však provizorně umístěna uvnitř města u kostela *sv. Magdaleny* při klášteře františkánů na území fary u sv. Janů, kde pak po zrušení kláštera r. 1786 zůstala už na trvalo. Mezi faráři u sv. Magdaleny a na Starém Brně byl veden v r. 1785 u konsistoře spor o domy v části Křídlovické ul., která pokračuje z katastru starobrněnského na katastr Novosadů a na niž celou si činila nárok fara na Starém Brně.⁷¹⁾ Jak je patrné z údajů v tištěných seznamech domů z r. 1785 a později, byl spor rozřešen tak, že část Křídlovické ul. na katastru starobrněnském byla přifařena na Staré Brno, kdežto část na katastru Novosadů připadla faře u sv. Magdaleny. Na Křenovou se tato fara přestěhovala až po 130 letech – 18. ledna 1914, kdy byl otevřen nový kostel *Neposkvrněného Početí P. Marie*, vystavěný v místech kostelíka sv. Štěpána, zbořeného r. 1904.⁷²⁾

Třetí předměstská fara od 1. září 1784 byla zřízena u kostela *sv. Tomáše*, ležícího na území sv. jakubské fary při býv. augustiniánském klášteře, proměněném r. 1783 v dikasteriální dům. Její farní obvod tvořila předměstí Švábka, Malá Nová ul., Velká Nová ul., Červená ul., Příkop, k nimž přibyly s rozvojem výstavby ještě Augustiniánské území a r. 1788 nově vzniklá předměstí Josefův a Hráze (rozšířené později o překatastrovaný výběžek Horního Cejlu a r. 1854

⁶⁶⁾ SAB, Konsistoř, sign. B 645, karton 1006.

⁶⁷⁾ SAB, Konsistoř, krab. 790 – Translokationsakten.

⁶⁸⁾ Wolný, KTM II/1 str. 144, 212.

⁶⁹⁾ Wolný, KTM II/1 str. 136.

⁷⁰⁾ srov. J. P. Lemmer, Verzeichnis der sowohl in der kön. Hauptstadt Brünn ... befindlichen Gassen, numerirten Häuser ... str. 54 (z r. 1785): Krönagassenpfarre St. Stephan.

⁷¹⁾ SAB, Konsistoř, krab. 790 – Translokationsakten.

⁷²⁾ Šujan, Dějepis Brna, II. vyd., str. 471–472. Srov. Catalogus cleri 1915, str. 39.

přejmenované na třídu Františka Josefa).⁷³⁾ Asi r. 1881 byl také k faře u sv. Tomáše převeden od sv. Magdaleny výběžek katastrálního území Kožená ul. na sever od Cejlu. S rozšiřováním zastavěné plochy během 2. pol. 19. stol. rozšiřovala se působnost fary u sv. Tomáše též na přilehlou část kat. území Křížová ul., až se setkala se zájmovou sférou fary na Starém Brně. Vzájemné hranice byly zde stanoveny v souvislosti s výstavbou nové Úřednické čtvrti r. 1910 takto: Údolní ul. zůstává celá až k ústí Úvozu v obvodu fary u sv. Tomáše, kdežto z její prodloužené části patří nadále ke sv. Tomáši jen pravá strana, levá pak jakož i celý Úvoz patří pod faru starobrněnskou.⁷⁴⁾

Poslední zbývající předměstí – Cejl (později Velký neboli Dolní Cejl a Horní Cejl), až dotud přiřazený vždy na Petrov – byl převeden od 1. září 1784 k faře v *Zábrdovicích*, přenesené krátce předtím po zrušení premonstrátského kláštera od kostela sv. Kunhuty k býv. klášternímu kostelu *Nanebevzetí P. Marie*.⁷⁵⁾ Ještě předtím v letech 1783/4 byla provedena menší úprava hranic s farou v *Obřanech*, která převzala od Zábrdovic tzv. měděný hamr na náhonu Svitavy pod Cacovicemi a naopak zábrdovická fara převzala od obřanské několik domů v Husovicích.⁷⁶⁾ Zabíral tedy farní obvod kostela *Nanebevzetí P. Marie* v *Zábrdovicích* od 1. září 1784 Zábrdovice, Radlas, Cejl, Husovice (bez Cacovic) a Židenice a od r. 1785 ještě nově založenou ves Juliánov.

R. 1784 byla také osamostatněna fara v *Komárově*, do té doby komendovaná na Petrov.⁷⁷⁾ Její farní obvod se od 1. září 1784 zmenšil o Petruskou ul. ve prospěch fary u sv. Magdaleny, avšak r. 1827 byl do Komárova přefařen od Starého Brna mlýn Královka.⁷⁸⁾

V důsledku úprav farních obvodů v městě Brně a v předměstích byl také osamostatněn farní obvod kostela v *Králově Poli*, jemuž podléhala též v r. 1783 nově založená ves Ugartov a který spravoval dotud 3. kaplan od sv. Jakuba v Brně. Po zrušení kláštera kartusiánů (18. ledna 1782) byl v *Králově Poli* uzavřen starý kostel sv. Víta a veřejnosti předán býv. klášterní kostel *sv. Trojice*, při němž byla od 16. ledna 1785 zřízena lokální kuracie, povýšená pak 15. dubna 1853 na faru.⁷⁹⁾

Od fary u kostela *sv. Jana Křtitele v Bystrci* byly osamostatněny jako lokální kuracie nejprve r. 1786 farní obvod kostela *sv. Vavřince v Komíně* (přiřazený Komín, Jundrov, Žabovřesky a od r. 1784 nově založená ves Vinohrádky),⁸⁰⁾ potom r. 1787 farní obvod kostela *sv. Bartoloměje v Žebětíně* (přiřazený Žebětín a Kohoutovice).⁸¹⁾ U fary bystrcké zůstaly nadále jen Bystrc, Kníničky a Rozdrojovice,⁸²⁾ bylo však stanoveno, že bystrcký farář má v případě povodně zastoupit

⁷³⁾ Wolný, KTM II/1 str. 114.

⁷⁴⁾ Výnos mor. místodržitelství č. 5727 z 16. 4. 1900. Archiv města Brna (dále AMB), Cirk. odd. MěstiNV, inv. č. 80. SAB, Konsistoř, sign. B 645, karton 1006.

⁷⁵⁾ Wolný, KTM II/1 str. 184–185.

⁷⁶⁾ SAB, Konsistoř, krab. 790 – Translokationsakten.

⁷⁷⁾ Tenora, Statek sv. Petra, II. díl, str. 247.

⁷⁸⁾ Wolný, KTM II/1 str. 144, 212.

⁷⁹⁾ Wolný, KTM II/1 str. 203–205.

⁸⁰⁾ Wolný, KTM II/1 str. 202, 239–241.

⁸¹⁾ Wolný, KTM II/1 str. 242–243.

⁸²⁾ Wolný, KTM str. 200.

komínského kuráta při výkonu duchovní správy v Jundrově.⁸³⁾ Komínská kuracie byla povýšena na faru r. 1857, žebětínská r. 1869.

Obvod *tuřanské* fary u kostela *P. Marie* se zvětšil r. 1787 o nově založené vsi Dvorska a Růžový a r. 1824 byla sem přefařena ještě osada Slatinka, patřící dotud k faře v *Lišni*; do Lišně byly od bližší neznámé doby přiřazené též myslivna na Hádech a hospoda Velká Klajdovka, obě ležící na katastru obce Kanic.⁸⁴⁾

Farnost *řečkovická* se zvětšila r. 1784 o nově založenou ves Mokrou Horu, zato však byly od ní poč. r. 1785 vyfařeny obce Vranov, Útěchov, Šebrov a Kateřina v důsledku opětného osamostatnění fary na *Vranově*.⁸⁵⁾

Obvody mimobrněnských far v *Modřicích*, v *Moravanech* a ve *Veverské Bítýšce* nebyly josefinskými reformami dotčeny.

Vojenská duchovní správa brněnské posádky dostala r. 1786 vlastní kostel *Nanebevzetí P. Marie* po zrušení jezuitského řádu a její matriční agenda se postupně diferencovala do několika řad matrik podle jednotlivých útvarů.⁸⁶⁾

V souvislosti s josefinskými reformami byla 30. října 1785 zřízena při faře na Starém Brně další duchovní správa s personálně vymezenou působností pro *všeobecnou nemocnici a zaopatřovací ústav u sv. Anny* na Pekařské ul., která vedla samostatnou řadu matrik narozených a zemřelých. Od 1. července 1856 se od nemocnice na Pekařské oddělily *porodnice* s nalezincem a byly přemístěny i s duchovní správou a matrikou narozených na Olomouckou ul. do obvodu fary u sv. Magdaleny, načež se porodnice přestěhovala i se svou matrikou r. 1888 na Obilní trh do obvodu fary u sv. Tomáše. Matrika zemřelých pro nemocnici na Pekařské byla nadále vedena v samostatné řadě na starobrněnské faře. Dále pak byla zřízena při nově otevřeném *ústavu pro choromyslné v Černovicích* v obvodu fary komárovské duchovní správa se samostatnými matrikami zemřelých od 12. listopadu 1863.

Ke konci tohoto období vznikly dva nové farní obvody: 1. ledna 1911 byla zřízena fara u nového kostela *Nejsv. Srdce Ježíšova v Husovicích*, které se takto osamostatnily od fary zábrdovické (matriky začínají již dnem vysvěcení kostela 5. 6. 1910), a 1. září 1923 expositura obřanské fary při novém kostele *sv. Cyrila a Metoděje v Bílovicích nad Svitavou* se samostatnými matrikami pro Bílovice.⁸⁷⁾

d) Od I. světové války do současnosti:

Josefinská úprava farních obvodů v městě Brně vydržela nehledě na drobné korektury bezmála 140 let. Za tu dobu v důsledku značného rozšíření zastavěné plochy zejména koncem 19. a poč. 20. stol. došlo k neúměrnému rozvoji před-

⁸³⁾ SAB, Konsistoř, krab. 790 – Translokationsakten.

⁸⁴⁾ Wolný, KTM II/1 str. 400, 445. Zsvěcení kostela v Tuřanech v souvislosti s přestavbou v l. 1804–1806 změněno na Zvěstování P. Marie, fara však běžně používá lidového označení „u P. Marie v trní“.

⁸⁵⁾ Wolný, KTM II/1 str. 322.

⁸⁶⁾ Wolný, KTM II/1 str. 85.

R. 1806 začínají samostatné matriky dragounského pluku č. 6, r. 1807 matriky posádkové nemocnice v Zábrdovicích, r. 1898 matriky pěchotní kadetní školy v *Králově Poli* atd. – viz Blaschka, o. c. str. 135–153.

⁸⁷⁾ Domy čp. 1 a 2 v Říčanovicích zůstaly však i nadále podřízeny faře v Obřanech.

městských farností ve srovnání se stagnujícími městskými farnostmi.⁸⁸⁾ S iniciativou na přiměřené přizpůsobení obvodů tehdejších sedmi brněnských far novému stavu po přemístění fary od sv. Magdaleny ke kostelu P. Marie na Křenové přišla biskupská konsistoř v Brně, která podala svůj návrh v červnu 1918 městské radě.⁸⁹⁾ V důsledku velkých změn a naléhavějších úkolů po 28. říjnu 1918 přestaly se městské úřady návrhem zabývat a odložily jej ad acta, avšak konsistoř dále prosazovala jeho realizaci u nadřízených úřadů a uveřejnila návrh nového rozdělení již v katalogu cleri 1919. Asi ve stejné době s konsistoří vystoupil německý národohospodářský spolek v Černovicích s návrhem na přefaření Nových Černovic od Komárova k faře na Křenové.⁹⁰⁾

Výsledkem jednání církevních úřadů se zemskou správou politickou byla změna farních obvodů v Brně od 1. ledna 1924.⁹¹⁾ (Viz mapová příl. č. 2.)

Fara u sv. *Jakuba* rozšířila svůj obvod na úkor fary u sv. Tomáše jednak o domy na Bratislavské ul. od začátku až po Starou ul. a na Kolišti mezi Bratislavskou a Francouzskou, dále pak o trojúhelník mezi Veverčí ul., prodlouženým Úvozem a severním svahem Špilberka, při čemž domy na Veverčí a na Úvoze zůstaly vně farnosti.

Fara u sv. *Petra* získala od fary na Starém Brně území ohraničené východní stranou ul. Školní a Hybešovou ul. a od fary na Křenové území ohraničené východní stranou ul. Bezručovy a Náplavky (s výj. severní strany Křídlovické až po roh Novosadů), dále tokem Svratky a severní dráhou. Naproti tomu předala cíp na severovýchod od Masarykovy ul. a část nádraží proti Grandhotelu faře u sv. Janů a hlavní nádraží faře na Křenové.

Fara u sv. *Janů* získala kromě výše uvedeného pruhu od fary petrovské ještě domy mezi Bratislavskou a Cejlem na Kolišti a na Ponávce, patřící dotud faře u sv. Tomáše.

Fara na *Starém Brně* postoupila sice část svého obvodu faře na Petrově (viz výše), avšak převzala od fary na Křenové území až po západní stranu ul. Bezručovy a Náplavky a severní stranu Křídlovické až k rohu Novosadů, od fary u sv. Tomáše pak prodloužený Úvoz s územím na západ od něho, jakož i jihozápadní stranu ulice Za úvozem.

Fara u sv. *Tomáše* získala pouze 5 domů na ul. Sadové od fary v Zábřdovicích, jinak se její obvod zmenšil ve prospěch far u sv. Jakuba, u sv. Janů a na Starém Brně, jak uvedeno výše.

Fara na *Křenové* předala část svého území farám na Starém Brně a na Petrově (viz výše), od fary petrovské získala hlavní nádraží a od fary zábřdovické část ul. Na Ponávce na jih od Cejlu výměnou za enklávu Na špitálce na sever od ply-

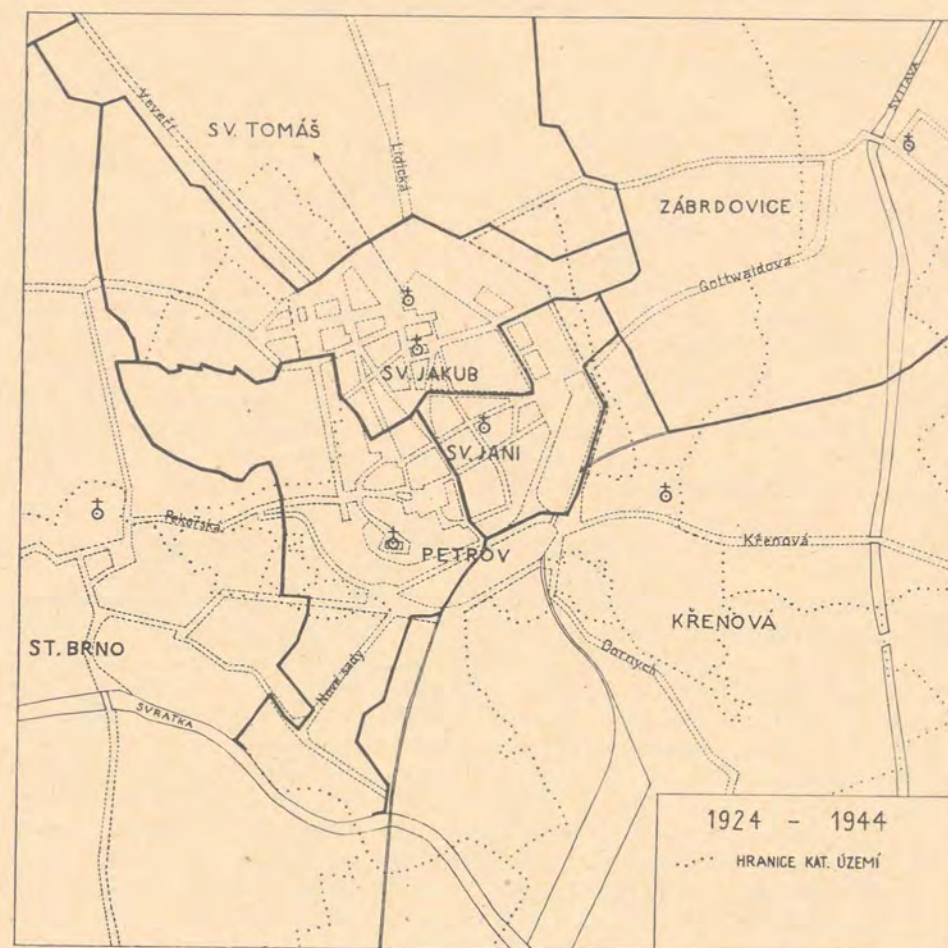
⁸⁸⁾ Mímobrněnské fary v té době na území města Brna nezasáhly, jelikož připojení okrajových částí katastrů venkovských obcí k brněnským kat. územím mělo za následek i začlenění těchto ploch do obvodů brněnských farností – např. překatastrovaním části Žabovřesk na konci Veverčí a u Laudonovy ul. do kat. úz. Křížová dostaly se tyto končiny pod faru u sv. Tomáše, překatastrovaní části Černovic u jatek a u I. Brněnské začlenilo příslušné plochy do farního obvodu sv. Magdaleny a od Heršpic ke Starému Brnu překatastrovaná plocha Ústředního hřbitova s okolím se dostala pod faru na Starém Brně.

⁸⁹⁾ Přípis konsistoře č. 2393 z 22. 6. 1918 – AMB, Círk. odd., inv. č. 80.

⁹⁰⁾ AMB, Círk. odd., inv. č. 80.

⁹¹⁾ Zem. správa polit. na Moravě č. 96015/I z 30. 8. 1923 – SAB, Konsistoř sign. B 645 karton 1006, Zem. úřad krab. 2829 sign. 8/5.

nárny, zato však rozšířila svou pravomoc na celé Nové Černovice včetně ústavu choromyslných, které dotud patily faře v *Komárově*, jež převzala od fary na Křenové ul. Komárovskou, Hoppeho a Komárovské nábřeží v kat. úz. Trnitá.

Mapa č. 2

Nejméně se dotkla tato reorganizace fary *zábřdovické*, která provedla pouze zmíněné drobné korektury hranic s farami u sv. Tomáše a na Křenové.

Po r. 1924 vznikly v Brně tři nové fary: 1. ledna 1930 byla zřízena fara u nového kostela sv. *Jana Nepomuckého v Lískovci*, jejíž farní obvod vznikl oddělením od farnosti starobrněnské a tvořily jej Bohunice a Starý Lískovec; hranici s far-

ností starobrněnskou tvořila jihlavská státní silnice, takže Nový Lískovec a později nový chorobinec města Brna zůstaly ve farnosti starobrněnské.⁹²⁾

Rovněž oddělením od starobrněnské farnosti vznikla 1. srpna 1938 fara při novém kostele sv. Augustina na Babákově nám., jejíž hranice probíhaly ul. Preslovou a částí Lipové až po ul. Universitní, dále západně od ul. Universitní, Schillerovy a Liliové až po ústí ul. Sirotky do Údolní a odtud přes Kraví horu mezi ulicemi Za úvozem a Matzenauerovou, dále pak po hranici kat. úz. Křížová a Žabovřesky až k ulici Preslově.⁹³⁾

Nejmladší fara je u kostela sv. Cyrila a Metoděje v Židenicích, který byl do-
stavěn v r. 1935 jako filiální kostel fary zábrdovické. Právní postavení tohoto kostela bylo dlouhou dobu nejasné. Přestože vedl již od r. 1936 vlastní matriky pro Židenice a Juliánov, neměl dlouho vytyčeny hranice matričního obvodu a zůstal kostelem filiálním až do poč. r. 1953, kdy byl jeho obvod osamostatněn jako farní.⁹⁴⁾ Proto je i po r. 1936 značné množství případů ze Židenic a Juliánova zapsáno v matrikách farního kostela v Zábrdovicích.

Ještě v době I. republiky byly provedeny drobné korektury hranic farností v souvislosti s překatastrováním některých okrajových parcel. Tak r. 1928 byly překatastrovány části ul. Březinovy, Karla Wawry, Lužické, Mrštíkovy, Miloše Wurma, Tůmovy a Zábranského z kat. úz. Žabovřesk do kat. úz. Křížová. V souvislosti s tím provedla konsistoř r. 1932 i úpravu hranic farností starobrněnské a komínské tak, že hranice farností byly v těch místech stotožněny s hranicemi katastrů.⁹⁵⁾ Podobně hranice husovické farnosti byly upraveny od 1. ledna 1938 tak, aby byly v souladu s hranicemi husovického katastru. Tím byla současně přefaraena i část Cacovic na pravém břehu svitavského náhonu z Obřan do Husovic.⁹⁶⁾

I po všech zmíněných úpravách zůstala až do konce okupace nevyřešena farní příslušnost Kamenného Mlýna, býv. samostatné obce, připojené r. 1919 k Brnu, která byla již v době předjosefinské přifařena na Staré Brno. R. 1927 bylo kat. úz. Kamenný Mlýn zrušeno a připojeno ke kat. úz. Žabovřesky.⁹⁷⁾ V důsledku toho začaly pokládat městské úřady Kamenný Mlýn za součást farnosti komínské. Nadto bylo území Kamenného Mlýna při číslování domů začleněno do stávající ul. Kamenomlýnské (v kat. úz. Křížová) jakožto její pokračování, což vedlo ke zmatení pojmů a od r. 1934 se začala celá Kamenomlýnská ul. bez ohledu na katastrální příslušnost pokládat za přifařenou do Komína.⁹⁸⁾ Obyvatelé Kamenného Mlýna od r. 1932 protestovali peticemi u městské rady i u konsistoře a na sporný problém se narazilo také při výtyčování hranic nové farnosti u sv. Augustina. V r. 1934 vyvstali další zájemci o přefařeni z Komína na Staré Brno, a to

⁹²⁾ Výnosy konsistoře č. 8443 z 12. 12. 1929 a zem. úřadu č. 57018/III-4/1929 z 28. 12. 1929 – AMB, Círk. odd. inv. č. 80.

⁹³⁾ Výnosy konsistoře č. 9802 z 20. 10. 1938 a zem. úřadu č. 43221/III/5 z 1. 9. 1938 – AMB, Círk. odd., inv. č. 80.

⁹⁴⁾ Podle ústní informace.

⁹⁵⁾ Konsistoř č. j. 3941 z 10. 5. 1932 – AMB, Círk. odd., inv. č. 80, SAB, Konsistoř, sign. B 102, krab 950.

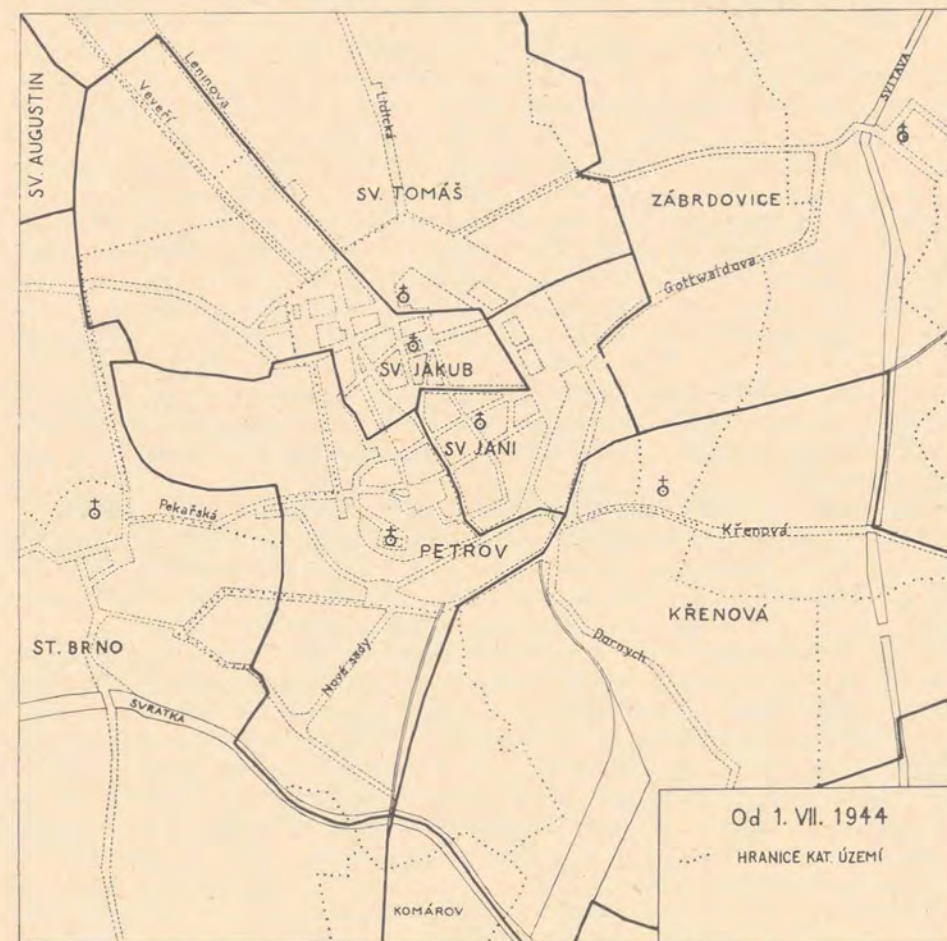
⁹⁶⁾ Výnosy bisk. ordinariátu č. 10042 ze 16. 12. 1937 a zem. úřadu č. 22.889/III/5 z 21. 10. 1937 – AMB, Círk. odd., inv. č. 80.

⁹⁷⁾ Výnos min. financí z 26. 1. 1927 č. 5765/27-III.6b – AMB, fara Komín, inv. č. 106.

⁹⁸⁾ Srov. Catalogus cleri 1934, str. 52.

obyvatelé vilové čtvrti Jundrova na ul. Masarykově (pozd. Jundrovská), Vrchlického (pozd. Kohoutovická), na Žižkově vrchu (Juranka) a v Libušině údolí.⁹⁹⁾

Bylo popsáno mnoho papíru, ale teprve po dvanáctiletých tahanicích mezi všemi zúčastněnými úřady, ve kterých se za okupace exponovala dokonce NSDAP, vystupující jako ochránkyně německých farníků, trpících újmou v české komínské farnosti,¹⁰⁰⁾ došlo k novému rozhranění všech farností na území Brna a jeho

Mapa č. 3

⁹⁹⁾ SAB, Konsistoř, sign. K 53 krab. 1639 a sign. B 102 krab. 950.

¹⁰⁰⁾ Přípis vedoucího místní skupiny NSDAP Brno-Pisárky vlád. komisaři O. Judexovi z 31. 3. 1941 – AMB, Círk. odd., inv. č. 80.

předměstí od 1. července 1944.¹⁰¹⁾ Nová úprava neučinila sice žádné převratné změny v rozsahu brněnských farností, jejím kladem však je, že poprvé vůbec vytyčila hranice far nejen v zastavěných částech města, nýbrž i na plochách nezastavěných, přihlížejíc přitom k možnostem zástavby v budoucnu. Kromě toho nové hranice probíhaly většinou středem ulic, toků nebo komunikací. (Viz mapová příl. č. 3.)

Fara u sv. *Jakuba* zvětšila svůj rozsah o sudá čísla horního Úvozu a bloky domů mezi Veverčí a Giskrovou až po Reicheltovu ul., zato však pozbyla území na východ od Švédské ul.

Fara u sv. *Petra* zůstala téměř beze změny, získala pouze několik domů na severní straně Křídlovické ul. mezi Groligovou a Novosady.

Fara u sv. *Janů* získala bloky domů mezi Bratislavskou a Cejlem až po Schöllerovu a mezi Cejlem a železniční tratí až po Offermannovu.

Fara u sv. *Tomáše* ztratila lichá čísla Giskrovy ul. a bloky na západ od ní až po Reicheltovu, jakož i bloky na severozápad od nové katastrální hranice Žabovřesk v ul. Laudonově, získala však blok od ul. Beischlägerovy na jih, lichá čísla Bratislavské až po Köffillerovu, bloky na Kolišti severně od Jesuitské jakož i budovu býv. místodržitelství s vlastním kostelem.

Fara na *Křenové* ztratila výběžek na sever od železniční dráhy na Prahu a část lichých čísel Olomoucké, získala však kolonie u Kostivárny a pod Stránskou skálou.

Fara na *Starém Brně* ztratila pouze několik domů na severní straně Křídlovické mezi Groligovou a Novosady, získala však nazpět Kamenný mlýn a kromě toho dostala ještě vilovou část Jundrovské ul., Kohoutovickou ul., Juranku a Jánské (Libušino) údolí.

Fara u sv. *Augustina* získala část Žabovřesk kolem Kounicových kolejí.

Fara v *Zábrdovicích* ztratila blok domů pod dětskou nemocnicí mezi ul. Beischlägerovou a Hutterovou a několik domů na Cejlu mezi Ponávkou a Schöllerovou; současně byly vytyčeny hranice, dělící její obvod od budoucího samostatného farního obvodu kostela v *Zidenicích* (podél železniční trati).

Z předměstských far došlo k největší změně obvodu u fary v *Komině*, která pozbyla část svého obvodu ve prospěch far na Starém Brně a u sv. Augustina, získala však lichá čísla Laudonovy ul. a bloky na západ od ní.

Jen nepatrně byly pozměněny obvody far v *Králově Poli*, *Rečkovcích*, *Obřanech*, *Husovicích*, *Lískovci*, *Komárově* a *Tuřanech* a zcela nedotčeny zůstaly obvody fary v *Lišni* a do Brna zasahujících far v *Modřicích* a v *Žebětíně*. Úprava se také netýkala částí brněnských farností, zasahujících mimo tehdejší hranice Brna (tj. fary v *Obřanech* – dva domy v *Řicmanicích* a fary v *Lišni* – Velká Klajdovka a myslivna na Hádech).

Duchovní správy se samostatnými matrikami narozených při *porodnici* a zemřelých při *ústavu choromyslných* se při úpravách brněnských farních obvodů již v r. 1924 dostaly z obvodů far u sv. Tomáše a v Komárově do obvodů far u sv. Jakuba a na Křenové, aniž to ovlivnilo jejich matriční agendu.

¹⁰¹⁾ Výnosy zem. úřadu z 9. 12. 1943 č. 86145/I/3b a bisk. ordinariátu z 11. 12. 1943 č. 11902, rozhodnutí vrchního starosty zem. hl. města Brna č. 06./98.289/43 z 29. 6. 1944 – AMB, Cirk. odd., inv. č. 80. Podrobný popis průběhu hranic farností je obsažen v příloze k citovanému spisu, u něhož jsou též připojeny mapky všech farností v měřítku 1 : 2880.

Od r. 1934 přibyla další samostatná matrika zemřelých pro nový *chorobinec* města Brna v Bohunicích. Navázalo se zde na starší tradici duchovní správy kdysi při špitální kapli sv. Štěpána na Křenové a po r. 1896 na domácí kapli sv. Valentina v nových budovách na Giskrově ul. č. 59. Do r. 1921 nevedla však tato duchovní správa žádné matriky a zemřelí chovanci byli zapisováni podle umístění chorobince nejprve do farních matrik u sv. Magdaleny a od r. 1893 u sv. Tomáše. Během r. 1921 byl však chorobinec z Giskrovy ul. přestěhován i s domácí kaplí sv. Valentina do barákového tábora ve Svatobořicích u Kyjova, kde duchovní správu obstarával vždy některý kněz z řad chovanců. Pravděpodobně proto, že umístění chorobince ve Svatobořicích bylo pokládáno za krátkodobé provisorium, nebyli zemřelí zapisováni do matrik fary v Mistříně, kam byly Svatobořice přiřazeny, nýbrž duchovní správa chorobince založila samostatné matriky zemřelých (I. sv., končící poč. r. 1929, je neznámá) a pokračovala v nich i po opětovném návratu chorobince do Brna poč. r. 1935, kdy se dostal v nové budově v Bohunicích na Jihlavské ul. č. 100 do obvodu fary na Starém Brně. V prosinci 1941 uvolnil chorobinec budovy v Bohunicích ve prospěch vojenského lazaretu; chovanci byli umístěni zčásti v Kuřimi, zčásti ve školách na Giskrově č. 70 a na Reicheltově č. 4 v obvodu fary u sv. Tomáše a od srpna 1943 byli němečtí chovanci oddělení a umístěni v býv. klášteře na Jundrovské č. 230 v obvodu fary v Komině. Duchovní správa chorobince pokračovala až do konce září 1943 ve vedení matrik jak pro Čechy, tak pro Němce, pokud byli dislokováni v Brně, ale od října 1943 se omezila jen na německé chovance na Jundrovské č. 230. Teprve koncem srpna 1945 se navrátila duchovní správa i s chovanci opět do Bohunic; stalo se tak již v rámci farností starobrněnské, kam přešel od 1. 7. 1944 starobinec ještě na Jundrovské ul.

Vojenská duchovní správa v Brně obnovila po okupačním přerušení svou činnost opět v květnu 1945 a vedla matriky až do konce r. 1949.¹⁰²⁾

2. Církev řeckokatolická

Řeckokatolíci neměli v českých zemích žádnou církevní organizaci až do r. 1934, kdy byla zřízena první řeckokatolická fara v Praze pro celý obvod země České a Moravskoslezské.¹⁰³⁾ V Brně vznikla fara až v lednu 1946, byla umístěna u kostela sv. Josefa a její farní obvod tvořila celá země Moravskoslezská.¹⁰⁴⁾ Podle usnesení Velkého soboru v Prešově ze dne 28. 4. 1950 došlo k sloučení církve řeckokatolické v ČSR s církví pravoslavnou a v důsledku toho byla brněnská řeckokatolická fara zrušena a předána 28. 6. 1950 církvi pravoslavné.¹⁰⁵⁾

3. Církev starokatolická

Vznikla odštěpením od církve římskokatolické po vatikánském koncilu r. 1870 a v Rakousku byla uznána r. 1877.¹⁰⁶⁾ Brněnští starokatolíci patřili nejprve pod

¹⁰²⁾ Podrobný výčet všech jejích matrik uvádí Blaschka, o. c. str. 135–147.

¹⁰³⁾ Výnos MŠANO č. 146.375/VI/1 z 16. 12. 1933 – AMB, Cirk. odd., inv. č. 72 + 87.

¹⁰⁴⁾ Podle údajů na předsádce matrik.

¹⁰⁵⁾ AMB, Cirk. odd., inv. č. 77.

¹⁰⁶⁾ Nařízení č. 99/1877 ř. z.

faru ve Vidni; později byla v Brně zřízena její filiální náboženská obec, vedoucí od r. 1907 samostatné matriky. Roku 1921 se dosavadní filiálka osamostatnila a jejím farním obvodem stanoveno město Brno a politický okres Brno-venkov. Církev se skládala převážně z Němců, jediné v pražské náboženské obci převládali Češi, kteří přišli r. 1936 s návrhem, aby její farní obvod byl rozšířen na všechny české členy církve v českých zemích, avšak do konce I. republiky nedošlo k realizaci tohoto návrhu. Po osvobození a počestění církve byl farní obvod brněnské náboženské obce rozšířen r. 1947 na celou zemi Moravskoslezskou v důsledku zrušení farních obcí v Šumperku a ve Frýdlantě nad Moravicí (nynější Břidličná) a filiálních obcí v Červené Vodě a v Rapotíně.¹⁰⁷⁾

4. Německá evangelická církev

Po vydání tolerančního patentu z 13. října 1781 se utvořila v Brně již v r. 1782 náboženská obec evangelické církve augsburského vyznání, která otevřela svou první modlitebnu v červnu 1783¹⁰⁸⁾ a od října 1783 začala vést též matriky. Náboženskou obec tvořili převážně Němci. Po vzniku ČSR spojili se němečtí evangelici augsburského vyznání s nečetnými příslušníky helvetského vyznání na církevním sněmu v Trnovanech r. 1919 pod novým názvem německé evangelické církve.¹⁰⁹⁾

Farní obvod brněnského německého sboru snad ve svých počátcích ani nebyl přesně stanoven a zahrnoval asi celou západní a jižní Moravu. Teprve se vznikem dalších náboženských obcí, zejména koncem 19. stol.,¹¹⁰⁾ se obvod brněnského sboru postupně omezoval, takže r. 1928 zabíral Brno-město a soudní okresy Brno-venkov, Boskovice, Břeclav, Hodonín, Hustopeče u Brna, Ivančice, Mikulov, Moravský Krumlov (s výj. Hostěradic, Jiřic, Miroslavě a Višňového), Pohorelice a Strážnice.

V letech 1939–1945 působil v Brně kromě civilní náboženské obce ještě evangelický farář při německém vojenském velitelství v Brně pro německou evangelickou vojenskou obec, zahrnující posádky v Brně, Oslavanech, Vyškově, Hodoníně, Uherském Hradišti a Uherském Brodě.¹¹¹⁾

Celá německá evangelická církev v ČSR zanikla osvobozením v květnu 1945 a následujícím odsunem Němců.¹¹²⁾

5. Českobratrská církev evangelická

Toleranční patent povolil náboženskou svobodu evangelíkům pouze ve formě vyznání augsburského nebo helvetského, nikoli však vyznání českobratrského. Proto se čeští evangelici organizovali ve sborech převážně vyznání helvetského neboli reformovaného. Nečetní čeští evangelici v Brně byli původně podřízeni brněnskému

¹⁰⁷⁾ AMB, Círk. odd., inv. č. 74 + 81.

¹⁰⁸⁾ Wolný, KTM II/1 str. 63.

¹⁰⁹⁾ Slovník vč. práva čs. I str. 545, II str. 700.

¹¹⁰⁾ Znojmo (28. 12. 1877), Moravská Chrástová (1891), Jihlava (1897), Moravská Třebová (1901).

¹¹¹⁾ Podle údajů na předsádce matrik. Další vojenské evangelické duchovní správy byly při posádkách v Olomouci, Jihlavě, Frýdku a Mor. Ostravě.

¹¹²⁾ Zákon č. 131/1948 Sb.

sboru evangelické církve augsburského vyznání, kde převládali Němci, kteří se bránili jak přijetí českého duchovního, tak i činnosti cizích českých kazatelů v Brně. Proto usilovali čeští evangelici v Brně od r. 1875 o připojení k reformovanému (helvetskému) sboru v Nosislavi (zal. 1782), což se jim podařilo až koncem r. 1881¹¹³⁾ a od r. 1882 byla v Brně zřízena filiálka sboru nosislavského, která vedla od r. 1883 i samostatné matriky. K úplnému osamostatnění brněnského reformovaného sboru došlo až v r. 1906.¹¹⁴⁾ Po vzniku ČSR došlo na sněmu českých evangeliků ve dnech 17. a 18. prosince 1918 k sloučení helvetských a augsburských sborů v jednotnou evangelickou církev českobratrskou.¹¹⁵⁾

Až do r. 1906 nelze u brněnského sboru mluvit o farním obvodě, nýbrž jen o okruhu působnosti cestujícího kazatele se sídlem v Brně, který spravoval kromě Brna ještě kazatelské stanice ve Svěbohově, Přerově, Prostějově, Olomouci, Rychmanově, Náměšti a Třebíči. Do r. 1906 se postupně osamostatnily kazatelské stanice v Olomouci (1898 pro celou severní Moravu) a v Třebíči (včetně Náměště), takže při osamostatnění zbylo brněnskému sboru r. 1906 Brno s okolím,¹¹⁶⁾ podle Administrativního lexikonu obcí z r. 1928 tvořily farní obvod soudní okresy Brno-město, Brno-venkov, Blansko, Ivančice, část s. o. Tišnov a ze s. o. Židlochovice obce Nesvačinka, Rychmanov, Třebomyslice, Újezd u Brna a Žatčany.

Dne 24. 3. 1929 se ustavily kazatelské stanice Židenice, Husovice a Blansko v samostatný sbor se sídlem v Židenicích a s vlastními matrikami;¹¹⁷⁾ farní obvod tvořily Husovice, Židenice, východní část s. o. Brno-venkov a s. o. Blansko. 1. září 1942 byl převeden filiální sbor v Husovicích od sboru židenického k brněnskému, současně byl zřízen filiální sbor v Silůvkách a od 1. 12. 1942 též v Rychmanově, načež 1. 1. 1943 začaly všechny tyto tři filiální sbory vést samostatné matriky.¹¹⁸⁾ Filiální sbor v Husovicích byl osamostatněn r. 1946, přičemž byl vymezen jeho farní obvod: Husovice, Maloměřice, Obřany, z Juliánova Juliánovské nábřeží, z Brna-města část Černých polí přilehlá k Husovicím a ohraničená ul. Lesnickou, Bednářskou a Auerswaldovou.¹¹⁹⁾

Konečně r. 1951 byl brněnský sbor rozdělen na dva sbory: sbor I (Betlémský) s chrámy na Pellicově č. 6 a na nám. Komenského (farní obvod: obv. rada I, část II vlevo od Veverčí ul., IV, V, VI a XI, tj. z předměstí Kohoutovice, Lískovec, Bohunice, Žabovřesky, Komín, Jundrov, Komárov, Horní a Dolní Heršpice, Přízřenice) a sbor II (Jana Blahoslava) s chrámem na Lidické ul. 79 (farní obvod: obv. rada II vpravo od Veverčí ul., III a VII, tj. z předměstí Královo Pole, Řečkovice, Medlánky).¹²⁰⁾

Kromě civilních sborů fungovala v Brně při zemském vojenském velitelství a III. armádním sboru evangelická duchovní správa se samostatnými matrikami od r. 1915 do r. 1949 s okupačním přerušením v letech 1939–45.¹²¹⁾

¹¹³⁾ Výnos evang. vrchní církevní rady ve Vidni č. 1483 z 1. 10. 1881.

¹¹⁴⁾ Výnos evang. vrchní církevní rady ve Vidni č. 1072 z 26. 1. 1906.

¹¹⁵⁾ Slovník vč. práva čs. I str. 541, II str. 700.

¹¹⁶⁾ Stručná historie Českobratrského evang. sboru v Brně, 1924, str. 3–10. Jubilejní zpráva Českobratrského evang. sboru v Brně 1883–1933, str. 3–12.

¹¹⁷⁾ Jubilejní zpráva Čsbr. ev. sboru v Brně 1883–1933, str. 18.

¹¹⁸⁾ Výr. zpráva Českobratrského evang. sboru v Brně za r. 1942, str. 2.

¹¹⁹⁾ Výnos ZNV č. 3018-IV/14-46 z 21. 2. 1946 – AMB, Círk. odd., inv. č. 88.

¹²⁰⁾ Výnos KNV Brno zn. I/4-291.3-15/10-1951 ze 17. 10. 1951 – AMB, Círk. odd., inv. č. 92.

¹²¹⁾ Blaschka, o. c. str. 148 č. 355.

6. Jednota bratrská

Tato církev navázala přímo na předbělohorskou Jednotu a vytvořili ji potomci českých exulantů, ustavivše se jako samostatná náboženská obec 13. srpna 1727 v Ochranově (Herrnhut) v Horní Lužici. Odtud se rozšířila pod různými názvy v evangelických zemích Evropy i v Americe.¹²²⁾ Tolerančním patentem z 13. 10. 1781 nebyla v Rakousku povolena a její první sbor v českých zemích vznikl teprve r. 1870 v Potštýně nad Orlicí, avšak státního souhlasu dosáhla až r. 1880 pod názvem evangelická bratrská církev nebo ochranovská bratrská církev¹²³⁾ a r. 1921 jí bylo přiznáno používání dalšího názvu Jednota bratrská, s dosavadními rovnocenného, kterého nyní tato církev výhradně užívá.¹²⁴⁾ Z dostupných pramenů nelze zjistit, zdali byly obvody jednotlivých sborů přesně vymezeny. Brněnští příslušníci Jednoty bratrské podléhali původně sboru v Ústí nad Orlicí jako nejbližšímu (matriky od r. 1884) až do r. 1937, kdy se osamostatnil farní sbor v Holesově.

7. Církev československá

Byla uznána státem r. 1920.¹²⁵⁾ Náboženská obec v Brně se ustavila r. 1921¹²⁶⁾ a její obvod byl r. 1922 schválen v tomto rozsahu: soudní okresy Brno-město, Brno-venkov, Blansko, Boskovice, Hustopeče u Brna, Ivančice, Jaroslavice, Klobouky u Brna, Mikulov, Pohofelice, Slavkov, Svitavy, Tišnov, Vyškov a Židlochovice,¹²⁷⁾ ve skutečnosti však vykonávala brněnská náboženská obec farní pravomoc kromě toho ještě v soudních okresích Bystřice nad Pernštejnem, Kunštát, Moravský Krumlov, Nové Město na Moravě, Vranov nad Dyjí, Znojmo a Žďár.¹²⁸⁾

Tento velký obvod se postupně zmenšoval vznikem nových náboženských obcí (uvádějí se roky matričního osamostatnění): poč. r. 1923 Kuřim (celý s. o. Tišnov a ze s. o. Blansko obce Šebrov a Kateřina),¹²⁹⁾ poč. r. 1926 Královo Pole (původně jen pro Královo Pole, Medlánky, Řečkovice a Soběšice, r. 1927 přifařeny Jehnice, Mokrý Hora a Ořešín a r. 1930 přifařeny ještě Česká, Lelekovice a Vranov),¹³⁰⁾ v srpnu 1926 Vyškov (celý s. o. Vyškov a část s. o. Slavkov),¹³¹⁾ v srpnu 1927 Židénice s přifařeným Juliánovem a Černovicemi,¹³²⁾ r. 1928 Husovice (přifařeny Maloměřice, Obrány, Adamov, Babice, Bílovice, Březina, Bukovina, Bukovinka, Habrůvka, Kanice, Křtiny, Líšeň, Obce, Ochoz, Podolí, Proseč, Řícmanice, Velatice),¹³³⁾ téhož roku Žabovřesky s přifařeným Jundrovem, Komínem, Bystrcem a

¹²²⁾ Slovník věř. práva čs. I str. 556–557.

¹²³⁾ Vyhláška c. k. ministerstva kultu a vyučování č. 40 ř. z.

¹²⁴⁾ Vyhláška MŠANO č. 319/1921 Sb.

¹²⁵⁾ Vyhláška MŠANO č. 542/1920 Sb.

¹²⁶⁾ Deset let náboženské obce církve československé v Brně 1921–1931, str. 19.

¹²⁷⁾ Výnos MŠANO z 8. 5. 1922 č. 18281 – AMB, cír. odd., inv. č. 82.

¹²⁸⁾ Srov. Deset let náb. obce ČČS, str. 14, 27–29; též Administrativní lexikon obcí na Moravě 1928.

¹²⁹⁾ Deset let náb. obce ČČS str. 14, 23. Schematismus čs. církve 1933, str. 351. Blaschka, o. c. str. 107.

¹³⁰⁾ Pamětní kniha náb. obce ČČS v Král. Polí, str. 7, 13, 19. Schematismus čs. církve 1933, str. 366–367. Blaschka, o. c. str. 108.

¹³¹⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 380. Blaschka, o. c. str. 113.

¹³²⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 389. Blaschka, o. c. str. 112.

¹³³⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 340. Blaschka, o. c. str. 108.

Kníničkami,¹³⁴⁾ v červenci 1928 Tuřany (přifařeny Brněnské Ivanovice, Přízřenice, Bedřichovice, Dvorska, Holásky, Horákov, Chrlice, Jiříkovice, Kobylnice, Modřice, Ponětovice, Růžový, Sokolnice, Šlapanice, Telnice, Tvarožná a celé s. o. Hustopeče u Brna, Klobouky u Brna a Židlochovice)¹³⁵⁾ a současně Slavkov (převzal od Brna zbývající obce s. o. Slavkov),¹³⁶⁾ v témže roce se osamostatnily Střelice (západní polovina s. o. Brno-venkov a celý s. o. Ivančice),¹³⁷⁾ dále Znojmo (převzalo od Brna s. o. Jaroslavice, Mikulov, Pohořelice, Vranov nad Dyjí a Znojmo)¹³⁸⁾ a koncem roku 1928 Žďár nad Sázavou (s. o. Bystřice nad Pernštejnem, Nové Město na Moravě a Žďár),¹³⁹⁾ r. 1929 Blansko (od Brna převzalo s. o. Blansko, Boskovice, Kunštát a Svitavy),¹⁴⁰⁾ konečně počátkem r. 1929 byly též přefařeny z Brna do Kuřimě obce Ivanovice u Brna, Jinačovice, Rozdrojovice a Útěchov, takže náboženské obci v Brně zbyly pak jen vnitřní Brno, Bohunice, Lískovec, Dolní a Horní Heršpice, Kohoutovice, Komárov, Slatina, ze s. o. Brno-venkov obec Mokrý a celý s. o. Moravský Krumlov.¹⁴¹⁾

V r. 1934 vznikla nová náboženská obec v Hrušovanech u Brna,¹⁴²⁾ která převzala od náb. obce v Tuřanech Přízřenice, Modřice a celé s. o. Hustopeče u Brna a Židlochovice.

Za okupace byl název církve změněn na církev českomoravská.¹⁴³⁾ Počátkem r. 1940 se oddělila od náb. obce v Králově Polí náb. obec v Řečkovících, která převzala od Králova Pole Řečkovice, Medlánky, Českou, Jehnice, Lelekovice, Mokrý Horu, Ořešín a Vranov a od Kuřimě Ivanovice u Brna a Útěchov, takže ke Králově Polí zůstaly přifařeny jen Soběšice.¹⁴⁴⁾

V listopadu 1948 byl soudní okres Moravský Krumlov přefařen z Brna k náboženské obci v Dolních Kounicích (zal. r. 1934).¹⁴⁵⁾

Po osvobození vznikly nové náboženské obce: v r. 1951 v Maloměřicích oddělením částí obvodu (Maloměřice, Obrány, Babice, Bílovice, Kanice, Obce, Ochoz, Řícmanice) od náb. obce v Husovicích,¹⁴⁶⁾ z jejichž obvodu převzala náb. obec v Blansku obce Adamov, Březina, Bukovina, Bukovinka, Habrůvka, Křtiny a Proseč;¹⁴⁷⁾ dále pak v r. 1952 v Černovicích pro obvodní radu X a XII (oddělením Černovic a Líšně od náb. obce v Židénicích a Slatiny od náb. obce v Brně)¹⁴⁸⁾ a na Starém Brně (oddělením Starého Brna, Bohunic, Lískovce, Kohoutovic, Hor-

¹³⁴⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 386. Blaschka, o. c. str. 112.

¹³⁵⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 377. Blaschka, o. c. str. 113.

¹³⁶⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 370. Blaschka, o. c. str. 106.

¹³⁷⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 371–372. Blaschka o. c. neuvádí!

¹³⁸⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 383–384.

¹³⁹⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 387–388. Blaschka o. c., str. 112 (matriky údajně již od r. 1921!).

¹⁴⁰⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 319. Blaschka, o. c. str. 106.

¹⁴¹⁾ Schematismus čs. církve 1933, str. 322–323. Během tisku jsem byl upozorněn farářem K. Pudíchem, že Ivanovice, Jinačovice, Rozdrojovice a Útěchov byly přefařeny z Brna do Kuřimě již v r. 1924 a že proto jest pokládati údaj o jejich farní příslušnosti v Administrativním lexikonu obcí na Moravě z r. 1928 za chybný.

¹⁴²⁾ Blaschka, o. c. 112.

¹⁴³⁾ Věstník MŠANO, roč. XXII (1940), str. 139.

¹⁴⁴⁾ Pamětní kniha náb. obce ČČS v Král. Polí, str. 71.

¹⁴⁵⁾ Pamětní kniha náb. obce ČČS v Brně, str. 276.

¹⁴⁶⁾ Výnos KNV Brno zn. I/4-291.3-27/8-1951 z 30. 8. 1951 – AMB, cír. odd., inv. č. 92.

¹⁴⁷⁾ Výnos KNV Brno zn. I/3-291.3-12/3-1951 z 30. 8. 1951 – AMB, cír. odd., inv. č. 93.

¹⁴⁸⁾ Výnos KNV Brno zn. I/3-291.3-31/3-1952 z 31. 3. 1952 – AMB, cír. odd., inv. č. 93.

ních a Dolních Heršpic od náb. obce v Brně a Přízřenic a Modřic od náb. obce v Hrušovanech u Brna).¹⁴⁹⁾

Kromě civilních náb. obcí fungovala v Brně při zemském vojenském velitelství a III. armádním sboru duchovní správa církve československé se samostatnými matrikami z let 1932–1949 s okupačním přerušением v letech 1939–45.¹⁵⁰⁾

8. Církev pravoslavná

Pravoslaví bylo povoleno sice již tolerančním patentem r. 1781, avšak v českých zemích nemělo dlouho svoji církevní organizaci. Duchovní správu v Praze a v západočeských lázních obstarávala většinou pro cizince vídeňská pravoslavná fara u sv. Sávy asi od r. 1874¹⁵¹⁾ a teprve r. 1896 byla v Praze zřízena přímo expositura této fary. Roku 1919 se ustavila v Praze samostatná česká pravoslavná náboženská obec, navázavši na dosavadní exposituru, a dosáhla státního schválení r. 1922.¹⁵²⁾

Brněnská expositura pražské náb. obce byla založena r. 1924¹⁵³⁾ a r. 1926 byl stanoven její obvod: soudní okresy Brno-město, Brno-venkov (bez Prštic, Radostic a Ořechova), Blansko, Boskovice, Hustopeče u Brna, Pohořelice, Slavkov, Tišnov a Židlochovice.¹⁵⁴⁾ Při osamostatnění brněnské fary r. 1928/9 došlo k rozšíření farnosti o s. o. Bučovice, Klobouky u Brna, Kunštát, Kyjov, Vyškov a Ždánice.¹⁵⁵⁾

Ruští pravoslavní emigranti v ČSR neuznali příslušnost české náboženské obce pravoslavné v Praze a zřídili si vlastní duchovní správu, která byla státem sice trpěna, ale neměla právo vést veřejné matriky.¹⁵⁶⁾

Za okupace byla česká pravoslavná církev pro účast na odboji proti Heydrichovi dnem 27. září 1942 suspedována¹⁵⁷⁾ a její duchovní většinou uvězněni. Náboženské úkony sice občas suplovali duchovní ruské pravoslavné církve, již se suspense netýkala (pro Brno duchovní Vaněk z Bílovic nad Svitavou), neměli však právo vést veřejné matriky a příslušníci pravoslavné církve museli být zapisováni do civilních matrik u politických úřadů.

Po osvobození v květnu 1945 svou činnost pravoslavná náb. obec v Brně opět obnovila a 28. 6. 1950 převzala i farniky zrušené fary řeckokatolické v důsledku sloučení obou církví (viz výše). Koncem r. 1950 byla k obvodu brněnské náb. obce přefařena ještě obec Vojkovic, patřící předtím k farnímu úřadu v Dolních Kounicích.¹⁵⁸⁾

9. Náboženská společnost československých unitářů

Její začátky v českých zemích spadají do doby po I. světové válce, kdy zahájila svou činnost pod názvem Společnost svobodného bratrství. Jako náboženská spo-

¹⁴⁹⁾ Výnos KNV Brno zn. I/3-291.3-26/3-1952 z 29. 3. 1952 – AMB, cirk. odd., inv. č. 93.

¹⁵⁰⁾ Blaschka, o. c. str. 148 č. 364.

¹⁵¹⁾ začátek pražských pravoslavných matrik, srov. Blaschka, o. c. str. 113–114.

¹⁵²⁾ Slovník veř. práva čs. III str. 536.

¹⁵³⁾ Brno, Národohosp. propagace, ř. A sv. XXVII str. 177; Blaschka o. c. str. 113.

¹⁵⁴⁾ Výnos zem. správy polit. na Moravě č. 53677/I z 9. 6. 1926 – AMB, cirk. odd., inv. č. 84.

¹⁵⁵⁾ Výnosy MŠANO č. 145.985/26-VI ze 17. 12. 1928 a zem. úřadu č. 48203/III-4 ze 7. 11.

1929, doplněné výnosy MŠANO č. 155.714/29-VI z 9. 4. 1930 a zem. úřadu č. 17344-4/30 z 10. 10. 1930 – AMB, cirk. odd., inv. č. 84.

¹⁵⁶⁾ Oběžník ministerstva vnitra č. 51656/1924-8 z 22. 1. 1924-AMB, cirk. odd., inv. č. 83.

¹⁵⁷⁾ Vyhláška min. školství č. 5/1943 Sb.

¹⁵⁸⁾ AMB, cirk. odd., inv. č. 91.

lečnost byli čs. unitáři uznáni státem r. 1930.¹⁵⁹⁾ Náboženská obec v Praze měla působnost pro celou zemi Českou a Moravskoslezskou a od r. 1931 vedla též matriky. V Brně se ustavil místní sbor v r. 1939¹⁶⁰⁾ a místní náb. obec pro území města Brna byla zřízena až v r. 1950.¹⁶¹⁾

10. Židovská náboženská obec

Z Brna byli Židé vypuzeni r. 1454.¹⁶²⁾ Teprve od poslední čtvrtiny 18. stol. byl jim povolen pobyt nejprve na Křenové ul., později též na Starém Brně, na Nové ul. a v Zábrdovicích. Přes veškerá uvolnění, která přinesly patenty Josefa II. v letech 1781–1782, nebylo dovoleno Židům usadit se v městě uvnitř hradeb. Teprve revoluční rok 1848 jim přinesl rovnoprávnost. Začátky brněnské židovské náboženské obce jsou nejasné. Sice již koncem 18. a poč. 19. stol. jsou zmínky o brněnských rabínech,¹⁶³⁾ kromě toho brněnské židovské matriky, vedené původně rabíny, začínají již r. 1813,¹⁶⁴⁾ avšak teprve r. 1852 se ustavil v Brně židovský náboženský spolek, schválený r. 1856,¹⁶⁵⁾ který byl později (kolem r. 1860) povýšen na náboženskou obec, při čemž židovské matriky byly vedeny od blíže nezjištěné doby (asi od r. 1846)¹⁶⁶⁾ až do 27. února 1869 na policejním ředitelství v Brně a teprve toho dne byly předány matrikáři židovské náboženské obce.

Obvod působnosti židovské náboženské obce v Brně v 19. stol. lze dnes pro nedostatek pramenů těžko zjistit, je však dán přibližně dislokací sousedních náboženských obcí ve Slavkově, Rousínově, Vyškově, Boskovicích, Lomnici, Velkém Meziříčí, Ivančicích a Dolních Kounicích,¹⁶⁷⁾ což by asi odpovídalo i rozsahu za I. republiky: soudní okresy Brno-město a Brno-venkov (s výjimkou Hajan, Modřic, Ořechova, Ořechoviček, Prštic, Střelic, Tikovic a Želešic).¹⁶⁸⁾

Od 1. 3. 1929 byla brněnská náboženská obec pověřena též vedením matrik pro obvod zrušené náboženské obce v Lomnici, tj. pro s. o. Tišnov a Bystřice nad Pernštejnem a obec Jimramov ze s. o. Nové Město na Moravě.¹⁶⁹⁾

Nacistická okupace způsobila zánik většiny židovských náboženských obcí na Moravě, a proto po osvobození byl od 20. září 1946 rozšířen obvod působnosti brněnské náboženské obce na s. o. Brno-město, Brno-venkov, Bystřice nad Pernštejnem, Hrotovice, Hustopeče, Ivančice, Klobouky u Brna, Moravský Krumlov, Slavkov a Tišnov¹⁷⁰⁾ a po r. 1949 na celý býv. Brněnský a Jihlavský kraj.¹⁷¹⁾ Od července 1960 působí brněnská náb. obec na celém území Jihomoravského kraje.

¹⁵⁹⁾ Vyhláška MŠANO č. 110/1930 Sb.

¹⁶⁰⁾ AMB, cirk. odd., inv. č. 75.

¹⁶¹⁾ Výnos Stát. úřadu pro věci církevní ze 14. 8. 1950 č. 2891/50-I/2-23 – AMB, cirk. odd., inv. č. 91.

¹⁶²⁾ AMB, listina Ladislava Pohrobka 1454 července 27 Praha.

¹⁶³⁾ Srov. Brunner, Geschichte der Juden in Brünn ve sborníku Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart, str. 154.

¹⁶⁴⁾ Blaschka, o. c. str. 120.

¹⁶⁵⁾ Výnos mor. místodržitelství č. 1179 z 13. 2. 1856 (podle Brunnera, o. c. str. 156).

¹⁶⁶⁾ srov. o vedení židovských matrik Blaschka, o. c., str. XLIV–XLVI.

¹⁶⁷⁾ srov. Haas, Die Juden in Mähren, mapová příloha (z r. 1908).

¹⁶⁸⁾ Administrativní lexikon obcí na Moravě 1928.

¹⁶⁹⁾ Výnos zem. úřadu z 12. 3. 1929 č. 12.154/III-4 – AMB, cirk. odd., inv. č. 85.

¹⁷⁰⁾ AMB, cirk. odd., inv. č. 85.

¹⁷¹⁾ Die aussäen unter Tränen, mit Jubel werden sie ernten, str. 51.

Kromě civilní náboženské obce byla v Brně za I. světové války zřízena dočasná židovská duchovní správa vojenská, která vedla samostatné matriky v letech 1917 až 1918.¹⁷²⁾

11. Ostatní církve a náboženské společnosti

Jednota českobratrská, bratrská jednota baptistů (Chelčického), adventisté sedmého dne a sbor věřících v Krista (dříve též sbor bezkonfesijních křesťanů) dosáhly státního uznání teprve v letech 1949–50 a neměly právo vésti veřejné matriky. Proto vývoj jejich církevní organizace nemá pro sledovaný účel význam.

Islam hanefitského ritu byl sice v Rakousku uznán r. 1912,¹⁷³⁾ ale v českých zemích neměl církevní organizaci. Teprve r. 1934 byla založena v Praze moslemínská nábož. obec pro ČSR, která dosáhla i prozatímního uznání pro celou ČSR r. 1935 a v únoru 1935 se ustavila její odbočka i v Brně, avšak tato náboženská obec se skládala převážně z cizinců, nedospěla k vedení veřejných matrik a zanikla okupací.¹⁷⁴⁾

13. Civilní matriky

Pro občany, kteří nenáleželi k žádné státem uznané církvi, byly od r. 1870 vedeny matriky u politických úřadů, kde také byly zapisovány civilní sňatky.¹⁷⁵⁾ V Brně byly tyto matriky vedeny od r. 1870 u městské rady pro město Brno včetně předměstí připojených v r. 1850 a jejich působnost se rozšířila na další předměstí v r. 1919 a 1944. Obyvatelé těchto nových předměstí podléhali před připojením k Brnu civilním matrikám vedeným od r. 1902 u okresního úřadu Brno-venkov, kde je třeba do r. 1949 hledati též případy z obcí, připojených k Brnu v r. 1957 a 1960 s výjimkou hradu Veveří s okolím, který jako součást obce Veverské Bítýšky podléhal v letech 1896–1948 okresnímu úřadu v Tišnově, jehož civilní matriky začínají r. 1910, a teprve v r. 1949 se dostal pod ONV Brno-venkov.

Nařízením okupačních úřadů bylo s účinností od 1. srpna 1939 pro Němce na území Protektorátu uplatněno německé právo i na úseku matričním a zřízeny zvláštní stavovské úřady pro německé státní příslušníky.¹⁷⁶⁾ Zápisy Němců v církevních matrikách po tomto datu neměly platnost veřejnou, nýbrž jen pro církevní účely. V Brně byl zřízen německý stavovský úřad pro území oberlandratu v Brně¹⁷⁷⁾ (tj. město Brno a politické okresy Brno-venkov, Hodonín, Kyjov a Tišnov; od 1. 7. 1940 město Brno a politické okresy Brno-venkov, Boskovice, Tišnov a Vyškov), který vedl nejprve dvě řady matrik: jednu pro město Brno, druhou pro území oberlandratu Brno mimo město Brno. Druhá řada byla poč. r. 1941 uzavřena a v první řadě byly nadále kromě města Brna evidovány i případy z politic-

¹⁷²⁾ Blaschka, o. c. str. 147 č. 339.

¹⁷³⁾ Zákon ze dne 15. 7. 1912 č. 159 ř. z.

¹⁷⁴⁾ Výnos MŠANO č. 53-24/35-VI/2; zpráva polic. ředitelství v Brně č. 10.095/pres.2/36 z 18. 1. 1937 – AMB, církv. odd., inv. č. 166.

¹⁷⁵⁾ Zákon č. 51/1870 ř. z. a nařízení č. 128/1870 ř. z.; o civilních sňatcích zákon č. 47/1870 ř. z.

¹⁷⁶⁾ Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1939 č. 43 str. 378 nn.

¹⁷⁷⁾ O vývoji organizace oberlandratů na Moravě viz A. Ševčík, Příspěvek k dějinám okupační správy v Brně v letech 1939–45, Brno v minulosti a dnes VI str. 131–136. Úplný přehled správně-politického členění celého Protektorátu podle stavu před 1. 7. 1940 i po tomto datu v. Blaschka, o. c. str. 125–131.

kého okresu Brno-venkov. Matriční agenda pro mimobrněnské okresy asi byla decentralisována na příslušné okresy. Německé stavovské úřady skončily svou činnost osvobozením ČSR.

Od 1. ledna 1950 byla matriční agenda celostátně sjednocena u národních výborů v sídlech matričních obvodů.¹⁷⁸⁾ Církevní matriky byly 31. prosince 1949 uzavřeny a předány matrikářům národních výborů k vyhotovení výpisů. Církve vedou od 1. ledna 1950 pouze matriky pro svou soukromou evidenci.

V Brně byla matriční agenda vedena nejprve centrálně pro celé území ÚNV, resp. MěstNV, od 1. ledna 1958 byla však decentralisována na obvodní národní výbory I–VI, které vedou matriky i za přilehlé MNV, a na MNV Líšeň. Připojením dalších obcí od 1. 7. 1960 přibyl matriční obvod MNV Bystrc, který vedl do té doby též matriky pro Rozdrojovice (předány MNV Kuřim). Matriky do 30. 6. 1960 pro Holásky jsou u MNV Chrlice, pro Nové Moravany u MNV Modřice a pro Mokrou Horu u MNV Jehnice. Matriky pro hrad Veveří s okolím jsou do 31. 12. 1956 u MNV ve Veverské Bítýšce, od 1. 1. 1958 do 30. 6. 1960 u ONV Brno II, od 1. 7. 1960 u MNV Bystrc.

Od 1. ledna 1950 byla také stanovena matriční registrace narození, sňatků a úmrtí československých občanů v cizině ve zvláštní matrice, jejímž vedením byl pověřen pro celé území republiky ÚNV, nyní MěstNV v Brně.

Mapové přílohy kreslil inž. Oldřich Vičar.

¹⁷⁸⁾ Zákon č. 268/1949 Sb. (o zvláštních matrikách viz § 21).

ARCHIVNÍ MATERIÁL KE STUDIU BRNĚNSKÉHO
TEXTILNÍHO PRŮMYSLU DO ZNÁRODNĚNÍ

Nejstarším brněnským průmyslovým odvětvím byl průmysl textilní. Navázal na starou cechovní výrobu a od poloviny 18. století se začal značně rozrůstat. Řemeslná textilní výroba – soukenictví – měla v Brně staré tradice. V 18. století se vedle ní postavila výroba manufakturní. Řada známých textilních manufaktur vznikla v Brně v druhé polovině 18. století. V dalším století byly postupně mechanizovány a dostávaly ráz továren. Již v této době se mezi nimi objevují některé firmy, které trvaly až do znárodnění v letech 1945–1948. Přes pozdější vznik řady dalších průmyslových odvětví udržel si brněnský textilní průmysl významné místo až do dnešních dob. V letech 1945–1946 bylo v Brně přes čtyřicet významnějších podniků, zabývajících se výrobou vlněného zboží. Vedle nich byly ještě podniky bavlnářské, stávkářské a pletářské.

Převážná většina brněnských vlnářských podniků byla po znárodnění začleněna do v roce 1946 utvořeného národního podniku Moravskoslezské vlnářské závody Brno. Archivní materiál těchto podniků je dnes soustředěn ve Sdruženém podnikovém archivu (SPA) při Výzkumném ústavu vlnářském v Brně. U většiny archivních fondů se však – podobně jako v jiných podnikových archívech – zachovaly do dnešní doby pouze účetní písemnosti z posledních let provozu a doklady majetkoprávní. Přesto se objeví i dokumenty, objasňující situaci dělnictva, zprávy o jeho akcích atd. V SPA vlnářských podniků jsou uloženy tyto archivní fondy brněnských firem:

L. Auspitze vnukové, továrna na jemná sukna Brno: 62 kn, 41 kr, 46 poř, 23 bal, 1920–1949, inventář k části. Firma byla údajně založena již v roce 1837. Sídlo měla na Václavské ul. 6. Po dobu okupace byla pod komisařskou správou a v letech 1945–1947 pod národní správou.

Bři Burešové, mechanická tkalcovna Svojanov s filiálkou Brno: 24 kn, 5 kr, 46 poř, 3 bal, 1941–1949. Firma byla založena v roce 1919, v Brně měla filiálku na Kapucínském náměstí 2–4.

Eduard Arnošt Essler, přádelna, Brno-Obřany: 23 bal, 1911–1949. Firma byla založena v roce 1895, znárodněna v roce 1946.

Fritsch a spol., a. s., tkalcovny vlny, Brno: 45 bal, 1942–1949. Firma byla založena v roce 1874. Sídlem byla Brandlova (Valchařská) 36.

D. Hecht, továrna na vlněné zboží, Brno: 31 kn, 51 poř, 10 bal, 1938–1948. Firma byla založena v roce 1876. Sídlo měla Na špitálce 10.

Jan Hošek, továrna vlněných látek, Brno: 13 kr, 1920–1949, soupis na okrajově děrovaných štítcích. Firma vznikla v roce 1920. Původní sídlo měla na Sadové 46, pak na Příční 15.

Jelínek a Seidl, továrna vlněných látek, Brno: 10 kr, 1911–1949, soupis. Firma byla založena v roce 1867. Sídlo měla na Čechyňské 8. V letech 1939–1945 ji spravoval komisařský správce, 1946–1948 národní správa.

Bři Kleinové, továrna na sukna, Brno: 33 kn, 3 bal, 1933–1948. Firma byla založena v roce 1923 na Cejlu (Gottwaldova) 62. Znárodněna byla v roce 1946.

H. a J. Kunert, továrna na vlněné zboží, Brno: 48 bal, 1939–1946. Jedna z nejznámějších brněnských textílek Bři Stiassni byla založena v roce 1887. Sídlo měla na Nadační (Přízové) 3. V roce 1939 byl do podniku dosazen komisařský správce a pak došlo k „arizaci“.

J. W. Ludwig, výroba šňůr, Brno: 2 kr, 1946–1948, soupis. Závod založil v roce 1840 Hugo Wengraf. Sídlo bylo na Cejlu (Gottwaldové) 18. V roce 1948 převzaly správu Československé textilní závody, n. p., Praha, které podnik likvidovaly.

Mooses Löw Beer, továrna na sukna, Brno: 5 kr, 1938–1946, soupis. Hlavní závod byl založen v roce 1841 ve Svitávce. Pobočné závody byly ve Vídni a v Brně, Čechyňská 16. V roce 1892 byl vybudován závod v Trhonicích, 1897 zrušen závod ve Vídni. Později bylo přeneseno sídlo do Brna. Za okupace spravoval závod komisařský správce, v letech 1945–1946 národní správa.

Arona a Jakuba Löw Beera synové, továrna na sukna, Brněnec s filiálkou Brno: 18 kr, 1872–1946, soupis. Firma byla založena v roce 1862, sídlo brněnské pobočky bylo na Václavské 2. V době okupace vlastnili brněnský filiální závod Bři Hoffmannové.

Pavel Neumark, továrna na vlněné zboží, Brno: 5 kn, 34 kr, 1881–1949, soupis. Firma vznikla v roce 1881 na Dornychu 27.

Ivan Pánek, továrna vlněných látek, Brno: 18 kr, 1935–1950, soupis. Firma byla založena v roce 1932 v Králově Poli, Bartošova 55, později přestěhována do Židenic, Karlova 43 a v roce 1948 do Kamenomlýnské 74.

Plyš a krymr, společnost s r. o., Brno: 13 kr, 1930–1947, soupis. Obchodní společnost, zřízená firmami Mořic Fuhrmann a Sdružené továrny vlněného zboží v roce 1930 se sídlem na Cejlu (Gottwaldova) 72. V době okupace dosazeno německé vedení, 1945 národní správa, 1950 byla firma likvidována.

Bedřich Rédlich, továrna na látky z česané příze, Brno: 39 kr, 1850–1946, soupis. Firma vznikla v roce 1850. Sídlem byla Hybešova 10. V době okupace byl majitelem Gerhard Lazari.

Reimann a syn, továrna na sukna, Brno: 42 kr, 1882–1946, soupis. Firma byla založena v roce 1882 na Tkalcovské 1–3. Původní název byl Kuhn a Weiss, od r. 1892 Weiss a Hanak. 1941 ji koupil „arizátor“ Max Reimann, 1945 dosazena národní správa.

Sdružené továrny vlněného zboží a. s., Brno: 12 kn, 14 kr, 5 fasc, 29 plánů, 2 tisky, 1850–1946, inventář. Firma vznikla ve Vídni v roce 1916. Patřila k ní také továrna na sukna (dříve František Hoffmann) v Krnově. V roce 1918 se sloučila s firmou Hlawatsch a Isbary, která byla založena ve Vídni již v roce

1829. Tato firma koupila v roce 1890 tkalcovnu Leopolda Thomase v Kraslicích. V Brně měla původně sklad u firmy Perschak a Neumeister, která s ní později splynula, v roce 1902 začala výrobu v objektech textilní továrny, býjí Strakoschových na Křenové 19. V roce 1921 bylo přeneseno sídlo do Brna a zapsán český název firmy. Po okupaci pohraničí byly odloučeny závody Krnov a Kraslice, v Brně byl naopak přikoupen závod Brück a Engelsmann. 1940–1945 byla firma pod vnučenou správou, 1945 dosazena národní správa.

Gustav Schicketanz, továrna na výrobu jemných látek, Brno: 35 kr, 1892 až 1948, soupis. Závod s názvem Bauer a Wiedmann byl založen na Cejlu 16, roku 1911 byl přestěhován na Cejl 68. Nový název firmy byl Bauer a Ornstein, v roce 1941 po „arizaci“ koupil závod G. Schicketanz.

Moritz Fr. Schiller, výroba vlněného zboží, Brno: 11 kr, 1911–1948, soupis. Továrna byla založena na Cejlu 79 v roce 1881, 1945 byla dosazena národní správa.

Adolf Schmal, továrna na vlněné zboží, Brno: 31 kr, 1911–1948, soupis. Firma byla založena na Cejlu 64 v roce 1881, původní její název byl Adolf Schmal a Richter, v letech 1945–1947 byla pod národní správou.

Skene a spol., z. s. s r. o., Brno: 25 kn, 20 kr, 1758–1948, soupis. Firmu založil v roce 1841 Wilhelm Skene, který koupil papírnu v Alexovicích. V Brně zřídila firma sklad na Divadelní 6, v roce 1933 jej přestěhovala na Cejl 5, kam přesídlilo i ředitelství.

Karel Steindler, továrna na sukna, Brno: 6 kn, 25 kr, 1934–1950, soupis. Firma vznikla v roce 1926 s názvem Eduard H. Müller na Cejlu 38, v roce 1935 se stal novým majitelem K. Steindler. V roce 1942 byl podnik zastaven a od 1948 byl pod národní správou.

Adolf Weinberger, tkalcovna, Brno: 30 kr, 1870–1948, soupis. Původní název firmy, založené v roce 1869 na Cejlu 10, byl Strakosch a Weinberger. Za okupace spravoval firmu vnučený správce, od 1945 národní správa.

Dr. Otto Weiss, brněnská továrna na jemná sukna, Brno: 13 kr, 1923–1948, soupis. Firma s původním názvem Max Kohn byla založena ve Vídni již v roce 1829, v Brně Na Ponávce (Vlšká) 21 byla zřízena pobočka v roce 1857. V době první světové války byla firma změněna na akciovou společnost, v roce 1921 bylo ústředí přeneseno do Brna. 1941 ji „arizoval“ Dr. Otto Weiss společně s firmou S. Feldhändler, továrna na mykané zboží Nová (Lidická) 29.

Vedle těchto převážně výrobních podniků je v SPA vlnářských podniků uložen fond *Československá vlnářská konvence, místní skupina Brno: 4 kn, 15 kr, 1927 až 1950, soupis. Do roku 1939 se organizace nazývala Spolek vlnářských průmyslníků, sídlo měla na Jesuitské 6.*

Konečně je v archivu část fondu *Bři Schoellerové (30 kr, 1849–1947, soupis), jehož podstatná část je ve Státním archivu v Brně.*

Několik archivních fondů textilních podniků do znárodnění je uloženo v podnikovém archivu Moravanu, n. p., Brno. Z brněnských to jsou:

Klazar, kobercové látky, a. s., Praha s filiálkami Brno a Náměšť nad Osl.: 2 kn, 6 kr, 46 vzorkovnic, 1927–1946, inventář. Základem firmy v Brně byla továrna Fleischner a Schwab na Cejlu 36, kterou v roce 1897 koupil Antonín Klazar. Počátkem 20. století byl zřízen závod v Náměšti, později v Hlinsku a v Budišově ve Slezsku. Brněnský hlavní závod byl vybudován na Klazarově 30. 1946

byl závod začleněn do národního podniku TOKO, továrny na koberce, Vratislavice nad Nisou.

Textilní závody, továrny na hedvábné a vlněné zboží, a. s., Brno: 15 kn, 3 fasc, 1919–1935. V Brně měla firma pouze ředitelství na Dvorecké 5. Továrna v Lomnici navázala na staré místní tradice a vystřídala několik majitelů. Byli to Em. Hecht a Otto Kuhn, A. a J. Fischer, Arnošt Körner, A. R. Kohn, až roku 1919 byla utvořena akciová společnost s posledním názvem. Po znárodnění byl závod začleněn do Mony, n. p., Ústí nad Orlicí.

Dále je v PA Moravanu archivní fond firmy *Ráček, spojené průmyslové, obchodní a montážní závody, a. s., Brno, závod Rozhrání (9 kr, 1938–1948, inventář), jehož další část – závod Veverská Bítýška – je v PA Rico, n. p., Veverská Bítýška: 12 fasc, 1938–1948, inventář. Firma byla založena v roce 1923 v Brně se sídlem na Francouzské 9, v roce 1933 koupila přádelnu v Rozhrání od rodiny Pirschelovy (původně Pirschl a Dittrich) a v roce 1939 závod ve Veverské Bítýšce (původně Montážní závody). V roce 1948 byla začleněna do Rica, n. p., Praha.*

Z podniků bavlnářských, které byly v Brně zastoupeny jen několika drobnějšími firmami, je zachován archivní fond *Heřman Schlamm, továrna na krajky, Brno, v PA národního podniku Tylex Letovice. Jedná se o 5 kn, 15 poř, 3 fasc z let 1945–1949. Firma byla založena v roce 1929, sídlo měla na Pražské (Dimitrovova) 51.*

Další archivní fondy textilních podniků z období do znárodnění se dostaly do podnikových archivů mimo Jihomoravský kraj. Jsou to především fondy stávkářských a pletářských podniků, začleněných do Bruny, n. p., Brno, která po reorganizaci počátkem padesátých let vplynula do Moravskoslezských pletáren, n. p., Rožnov pod Radh. Z brněnských jsou to fondy:

APA, Antonín Pavlů, továrna stávkového zboží, Brno: 4 poř, 1937–1948. Drobná firma, která měla sídlo na Lidické 12.

Herbert Ender, továrna na pletené zboží, Brno: 3 kn, 31 poř, 1919–1948. Původními majiteli firmy byli Feldmann a Pschikal, v roce 1940 nesla firma název Sport-Strickerei Wispo, o rok později ji koupil H. Ender. Sídlo bylo na Mostecké 26–28.

Ing. Erich Hasl, speciální výroba pleteného zboží, Brno: 2 kn, 3 poř, 1941 až 1948. Firma vznikla v roce 1928 na Švancarové 8. Do roku 1941 byl majitelem Jakub Hasl.

J. Kopp, brněnská speciální pletárna, Brno: 1 kn, 6 poř, 1938–1948. Firma vznikla v roce 1923 v Komárově, Petrohradská 2. Do roku 1940 byl majitelem Franz Singer.

Viktor Weitbofer, továrna na pletené a stávkové zboží, Brno: 12 poř, 1939 až 1947. Firma měla sídlo až do roku 1942 ve Vídni, pak v Brně na Cejlu 72.

Do podnikového archivu Moravskoslezských pletáren, n. p., Rožnov, se po likvidaci Bruny dostal i archivní fond vlnářské firmy *Mořic Fuhrmann, textilní závody, Brno: 4 kn, 17 poř, 1893–1948. Firma vznikla v druhé polovině 19. stol. ve Vídni jako Moritz Fuhrmann a Pollak. V roce 1910 bylo přeneseno sídlo do Brna na Cejl 72.*

Dalším podnikem, v jehož archivu je materiál jednoho z brněnských textilních závodů, je Mitop, n. p., Mímoň. Do tohoto podniku byla v roce 1948 začleněna

majetková podstata firmy *Spojené továrny na plst, a. s., Brno-Zábrdovice*. Závod byl založen jako pobočka firmy z Giengen v roce 1904. V roce 1926 se stalo Brno hlavním závodem. Archivní materiál je z let 1904–1947.

Ve Státním archivu v Brně je uložen archivní fond jedné z nejvýznamnějších brněnských vlnářských firem *Bři Schoellerové, továrna na vlněné zboží a přádelna, Brno* (H 15). Obsah fondu je popsán v Průvodci I, str. 458. Z ostatních fondů, zmíněných v Průvodci na str. 457 zůstává ve StA G 201 – *Svaz moravských vlnářských průmyslníků, Brno*, zatímco zlomky fondů firem Auspitze vnukové, Bři Kleinové, A. Weinberger a Dr. Otto Weiss byly sceleny s částmi, uloženými v SPA vlnářských podniků.

Ke studiu vývoje brněnských textilních podniků a organizací textilního dělnictva i průmyslníků poslouží též další fondy Státního archivu, Archivu města Brna a v omezené míře i Okresního archivu pro okres Brno-venkov v Rajhradě. Jsou to především fondy politické správy I. a II. instance.

Ve fondu B 13 – *Moravské místodržitelství – presidium* ve Státním archivu v Brně nalezneme zprávy o stávkových a mzdových bojích dělnictva jednotlivých továren, zprávy o schůzích a ostatní doklady o činnosti dělnických organizací a spolků, jako byly například *Tkalcovské a soukenické bratrstvo, Textilarbeiterverein, Jednota dělnic vlnářského odboru* aj. Jsou zde zachyceny bouře textiláků v roce 1866, stávka za desetihodinovou pracovní dobu v textilních podnicích v roce 1899 a další akce. Podobné údaje z období po roce 1918 jsou ve fondu B 40 – *Zemský úřad – presidium*. Zprávy jsou zde ještě podrobnější. Jsou uváděny i některé údaje o volbách do závodních rad jednotlivých závodů, zprávy o propouštění dělníků a omezování výroby, o kolektivních smlouvách atd. Nalezneme zde dosti zpráv o akcích brněnských odboček *Svazu textilního dělnictva a Průmyslového svazu textilního dělnictva*. Všeobecné údaje o zřizování a rušení podniků, o akciových společnostech a společnostech s r. o. i o některých otázkách zaměstnaneckých (pojištění) jsou v příslušných signaturách fondů B 14 – *Moravské místodržitelství – všeobecné oddělení* (sign. 39, 176, 177) a B 45 – *Zemský úřad – všeobecné oddělení*. Údaje o akcích dělnictva a jejich organizacích nalezneme též ve fondu B 26 – *Policejní ředitelství Brno*, a to jednak v presidiální spisovně, jednak ve spisech spolkových. V Archivu města Brna nalezneme podobné údaje v městské registratuře, především v presidiu. Z předměstských obcí, připojených k Brnu až v roce 1919, pak v presidiálních spisech a sign. G *Okresního úřadu Brno* v okresním archivu v Rajhradě. Doklady o znárodnění jednotlivých firem jsou ve fondu B 280 – *Zemský národní výbor Brno* ve StA.

Další informace o textilních podnicích mohou podat archivní fondy úřadů finanční správy. Ve StA ve fondu D 14 – *Zemské finanční ředitelství* jsou revizní a odvolací spisy daňové z doby okupace a přihlášky majetkových dávek z roku 1946 z některých podniků. Další revizní spisy daňové ze stejného období jsou ve fondech *Berní správa Brno-město I* a *Berní správa Brno-město II* v Archivu města Brna. Bilance a jiné doklady o některých židovských firmách, „arizovaných“ počátkem okupace, uchovává fond D 25 – *Celní pátrací služebna – pobočka Brno* ve StA.

Velmi cenným fondem pro dějiny průmyslu vůbec je G 115 – *Obchodní a živnostenská komora Brno* ve StA. Nalezneme zde základní doklady o všech průmyslových podnicích a živnostech, úplněji však od roku 1918. Jsou zde doklady

o zřizování a protokolování firem, o jejich zániku a výmazu, stanovy, bilance a protokoly z valných hromad akciových společností a společností s r. o., doklady o kartelech a monopolech, o ochranných známkách podniků a nekalé soutěži, o daních a clech, dovozu a vývozu, o pracovních a živnostenských soudech, o vnučených správách za okupace, o pojištění dělnictva. Jsou zde i tovární pracovní řady a kolektivní smlouvy. Z let 1925–1939 jsou pod sign. VIII 7a ukládány samostatně doklady o vlnářském průmyslu a pod sign. VIII 7b o průmyslu hedvábnickém, z let 1938–1948 pod sign. VI 1d doklady o průmyslu textilním všeobecně, pod sign. IX 7 *Podpůrný fond pro bývalé zřizence brněnských vlnářských podniků* 1879–1937, X 8 textilní školy 1917–1936, II 6c stipendia vlnářů 1938–1942, VI 2b Mezinárodní vlnářská federace 1937–1939 a Mezinárodní vlnářská konference 1938–1948.

Z dokladů o textilním školství nutno upozornit alespoň na fond *Vyšší průmyslová škola textilní v Brně* (162 kn, 4 fasc, 1919–1953) v Archivu města Brna.

Ojedinelé doklady ke studiu dějin brněnského textilu je možno nalézt i v archívech jiných podniků. Celkem malý význam mají písemnosti, vzešlé ze vzájemných obchodních styků mezi firmami. Za upozornění však stojí *Sbírka pojistných odhadů* podniků v PA Státní pojišťovny, krajské správy 6 v Brně, v níž jsou oceňovací operáty budov, strojů i zařízení řady textilních továren.

Landfrídy neboli pokojná zřízení upoutávají i neodoborníky svým zevnějším vzhledem, který odpovídá plně jejich významu. Jsou to dočasné smlouvy, v nichž se stavové mezi sebou a po případě též s panovníkem zavazují zachovávat zemský řád a pokoj. Bylo to zařízení zvláště typické pro moravský stavovský stát, neboť nikde nenabýly landfrídy toho významu a pravidelnosti jako na Moravě. Na rozdíl od poměrů jinde zahrnovaly celou zemi a tvořily tak jednotící pouto markrabství. Jsou jedním z nejdůležitějších dokumentů k dějinám Moravy.

Dalo by se proto očekávat, že všechny landfrídy jsou známy. Avšak ještě dnes nejsou některé zveřejněny, a to z r. 1477, 1478 a 1505. Pro jejich význam nebude jisté, jak se domnívám, edice nových landfrídů bez užítku.

Dosavadní nepočetná literatura o landfrídech¹⁾ se zmiňovala o dvou těchto listinách, aniž by je zpracovala. Přispělo k tomu, že jeden landfríd (z r. 1505) byl považován za ztracený, druhý (z r. 1478), u něhož chyběl údaj roku, nemohl být přesně datován. Tak Chytil zařadil jej do r. 1484, přeložil při tom špatně do latiny české datum,²⁾ a tím vnesl další zmatek. Bretholz opravil Chytilovo datování na r. 1477,³⁾ neznal však, ač byl archivářem města Brna, svatojakubský landfríd z 25. července 1477, který znehodnocuje jeho důvod pro vročení do r. 1477, neboť obě přihlášky z téhož roku⁴⁾ náležejí spíše svatojakubskému landfrídu.

Dva z publikovaných landfrídů jsou spjaty s archivem města Brna. První, z r. 1477, v něm zůstal, druhý, z r. 1505, byl odevzdán za okupace do fondu stavovských listin Státního archívu v Brně. Uložení landfrídu v městském archívu

¹⁾ Rudolf RAUSCHER: *Zemské míry na Moravě*. = In: *Práce ze semináře českého práva na Karlově universitě v Praze*. Č. 1. Praha 1919. Tam další údaje o literatuře. Autor jako mladý student práv nemohl pochopitelně konat archivních studií.

²⁾ Josef CHYTIL: *Die Landesordnungen des Markgrafthumes Mähren von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1849*. = In: *Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. mähr. schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*. Hft. 4. Brünn 1852. s. 176. „Dominica in albis“, tedy první neděle po velikonocích, ač tu jde o první neděli postní („v neděli provodní“).

³⁾ Berthold BRETHOLZ: *Moravský zemský archiv. Jeho dějiny a jeho sbírky*. Brno 1908. s. 128, regist. č. 47 ze 13. dubna 1477.

⁴⁾ Mojmir ŠVÁBENSKÝ: *Stavovské listiny*. Katalog. Brno 1965. sign. 390 (10. srpna), 391 (29. září).

je překvapující jen na první pohled. Kolem poloviny 15. stol. bylo Brno, jak dokazují adresy na písemnostech pro stavy, členem užší zemské vlády a z toho důvodu přechovávalo stavovské písemnosti. Samy landfrídy od r. 1440 až do r. 1478 určují, že nově přistouplý landfrídník má svou přihlášku položit na brněnské radnici. To nás upozorňuje na bohatství listin stavovské proveniencí v městském archívu. Čerpal z něho chvatně a nedbale již Augustin Neumann,⁵⁾ z jeho díla je třeba zaznamenat přistoupení Jiřího z Kunštátu a z Poděbrad k landfrídu 17. prosince 1436⁶⁾ jako snad první dochovaný zápis jednotlivce k landfrídu a doplnit je upozorněním na přihlášku Racka z Vyškova ze 27. června 1442.

Landfrídy byly dosud podrobeny především právněhistorickému zkoumání. Jejich komplexní historické zhodnocení nebylo provedeno. Není to ani úkolem této publikace. Budoucí badatel neměl by však kromě jiného zapomenout na využití pečeti ke kritice landfrídu jako dobového pramene. Podle mého mínění umožňují pečete poznat stranické rozvrstvení moravské šlechty. V listinách bývají jména landfrídníků, kteří nakonec své pečete k landfrídu nepřivěsili. Příliš veliký počet takových osob (r. 1440 ze 126 míst pro pečete bylo nakonec 81 neobsazeno, r. 1478 ze 133 pečitelů chybí 57) nedovoluje jiný závěr, než že u většiny z nich šlo o negativní poměr k landfrídu a k zemské vládě.

Landfrídy z r. 1477 a r. 1478 jsou dokumentem snah moravských stavů, a zvláště zemského hejtmána Ctibora Tovačovského z Cimburka, prosadit v neklidné době válek mezi králi Matyášem a Vladislavem mír v zemi. Nepodařilo-li se to zcela u prvního landfrídu, který zůstal omezen na vedoucí skupinu stavů, lepší výsledky zaznamenáváme u druhého. Neobyčejně velký počet osob zapsaných v landfrídu byl jistě následek dojmu, který vyvolalo mírové ujednání uzavřené zmocněnci obou svářících se králů den před landfrídem.⁷⁾ Zmíněný landfríd je zajímavý též tím, že stav vladycký je v něm rozepsán geograficky, což je u landfrídu výjimka. Po zvlášť zámožných příslušnících zemanského stavu a skupině vladyk českého původu objevují se v něm zemané z Uherskobrodská, Hané, Hranicka, Znojemska a Moravskokrumlovska. Vyplývá z toho, že sněm r. 1478 nebyl obeslán z krajů přílehlých k Čechám.

Pokojné zřízení z r. 1505 má z publikovaných nejmenší význam, neboť se liší od formuláře z r. 1484 jen některými jazykovými odchylkami. Má historickou cenu výčtem landfrídníků.

V následujících přílohách číslice v závorkách znamenají řádku v originálech. Doplnky k textu jsou také v závorkách.

PŘÍLOHA 1

1477 červenec 25. Brno.

(1) Ve jméno svatě a nerozdielně Trojice amen. Poněvadž z božskej milosti a z zvláštní lásky králuov a pánuov této země obyvatelóm milost a pokoj dopuštěn jest, aby po tiechto nepokojných časích, ruoznici a nelásce mezi lidmi jednota a svornost v této zemi (2) (mezi ⁸⁾ obyvateli vznik-

⁵⁾ Augustin NEUMANN: *Nové prameny k dějinám husitství na Moravě*. Olomouc 1930.

⁶⁾ Chybné Neumannovo datum opravil dr. J. Dřímál.

⁷⁾ AČ IV. Praha 1846, s. 481–487, č. 21.

⁸⁾ Poškozené místo.

núti mohla, a majíce znamenité listem povolenie od najjasnějšího kniežete a pána, pana Mathiáše, uherského, dalmackého etc., krále, pána našeho, abyhom pokoj v zemi této zavítati a zavázati mezi sebou mohli podle nás všech potřeby, (3) (jakž by ⁸⁾) se nám najužitečnejší a najlépe zdálo, též i s zeměmi okolními, českú, polskú a rakúskú a se pány jich, majíce v témž listu plnú vuoli a svobodu pokoj sobě způsobiti do tej nesnadky a pře, kteráž mezi již nahořepsaným králem a jeho milosti odporými (4) – – – ⁸⁾ českú celého místa a konce nebude, i zdu božičho, dosáhše od již psaných zemí pánuov rakúskej a českéj, totiž najjasnějšího kniežete a pána, pana Fridricha, římského císaře etc., jeho milosti a pana Vladislava, českého krále etc., jeho milosti, příměří ⁹⁾ a (5) pokoje od tohoto svatého Jakuba do plného roku a v tom času odpověď od jich milosti k dalšímu času pokoje čekající a majíce od již psaného pana Vladislava, jeho milosti, všech poddaných ku pokoji puštění a s námi spojenie, i chtěje, aby pokoj všem i každému (6) zvláště trvalý a pevný mezi námi mohl nepohnutí v celost státi a trvati, my Prothasius, z božie milosti biskup olomúcký, Ctibor z Cimburka a z Tovačova, hauptman margrabství moravského a kancléř království českého, Pertuolth z Lipého, nejvyšší maršálek (7) království českého, Procek z Kunštátu, Markvarth z Lompnice, Herrich z Lichtmburka a z Bietova, Volfgang z Krajku, Hynek z Valdštajna a z Židlochovic, Albrecht z Boskovic, na Letovicích, Albrecht starší z Sternberka, na Holešově, Karel mladší z Vlašimě (8) a na Úsově, Jan z Sovince, Mikuláš z Ojnic, Jan, opat z Lúky, Hynek, probošt kúnický, Hynek ze Zvole a na Kolštajně, Václav z Bášče a z Všechovic, Jiřík Kužel z Žeravic a z Kvasic, Jakub Šarovec z Šarova, Bohuslav, Mikeš a Zdeněk, (9) strýci z Kokor, Mikuláš z Hustopeč, Hynek a Prokop, bratři z Prusinovic, Roprecht z Vrchlabi, (1 a 1/2 řádku vynecháno, zřejmě pro další jména) (11) purgmistři a rady měst Olomúce, Brna, Znojma a Jihlavy, i jiní všickni páni, preláti, rytierstvo a města margrabství tohoto moravského na sněmu brněnském, kterýž na den svatého Jakuba zde držán jest, hledíce podle starodávných obyčejův a navyklostí (12) lantfríd obecný učinili jsme, činíme a tvrdíme, pevníme a nikterak nepohnutý býti kládeme a k němu se všickni každý z nás zavazujem pod pokutami dolepanými. Item najprve artikule tyto zavazujem se a slibujem držeti a kto by se kolí proti těm artikulům a tohoto (13) lantfrídu obecného upokojení vytrhl a držeti nechtěl a v tom seznán byl a usvědčen, ten aby v pokutu v lantfrídu uloženou upadl a za zločinci jmien byl a ke všem věcem slušným nehodný byl a k takovému, aby bylo pomstieno k hrdlu i k statku jako k tomu, kterémuž (14) dobré obecné milo není. Item najprve nížádný z nás jeden na druhého nemá moci sahati než přede panem hajtmanem a pány řádem země a spravdivostí sebe hleděti a přede panem hajtmanem a pány spravdivé každý od sebe každému učiniti. Item nížádný z nás (15) do země, s kterýmiž příměří učiněno jest, sám svévolně sahati nemá, než stalo-li se co, neb ještě by se stalo, má to na pana hajtmana a pány vzněsti a my všickni podle listuov příměrných pánuov těch zespolka o takového státi a oň se přičiniti, aby jemu (16) se dosti spravdivého stalo, máme a takového opúščeti nemáme, ale jemu radní a pomocní býti máme. Item silnice všecky, aby svobodny byly a starodávnými silnicemi, aby jezdili a nových nedělali a nezamýšleli. Mýta starodávná, aby brána byla, a nová nebo po- (17) výšená mýta před panem hajtmanem a pány na prvním sjezdu panském každý svú spravdivost aby ukázal a bral-li by kto mimo to, k takovému mluveno buď jako k lúpežníku a podle zdání pana hajtmana a pánuv od něho opraveno buď. Item výbojníci, (18) lúpežníci a všeliaci (!) zhůbce, aby ode všech honěni byli a od žádného nebyli přechovávaní. Pakli by ktokoli je přechovával a fedroval a v tom nalezen a postižen byl, takovému k hrdlu i k statku hledino buď jako k rušiteli pokoje. A ktož by nehonil ku potřebě a obžalován (19) byl a dosti tomu neučinil, pan hajtman vedle viny poprav k takovému jako k rušiteli lantfrídu a jestliže by pan hajtman sám osobně nebo služebníci jeho kteří které lidi takové honili, zjímali, neb kterakoli porazili na škodě zemskej neb kterého z obyvatelův a páně (20) hajtmanovi služebníci, aneb kteříž by podle jeho lidí a s nimi byli, nemohli odpovědných listuov těm škuodčím poslati, nemá to k škodě páně hajtmanově ani jeho služebníkuov cti úrazu býti, ani jich kto moci viniti bude, neb to se cti učiniti mohou podle (21) starodávného obyčaje a práva i tohoto našeho svolení, ani povinni jsú takovým lidem odpovídati. A jestliže by kteří z pánuov, rytierstva nebo měst takové lidi na škodě zemskej bez odpovědi porazili a zjímali, to nížádnému, ani jeho služebníkům cti nemá škoditi, (22) než takové zločince mají panu hajtmanovi v moc dáti a vydati, však také popravy starodávné v svých svobodách zuostati jmají a na těch popravován býti nad takými lidmi má a zdvihání býti mají. Také kde by ktokoli optal co svého kraděného, nebo nalezl, aby jemu (23) darmo vráceno bylo a od koho by to jměl, aby jmenoval a pověděl. Item jestliže by kteří lidé položili se na kom z nás a škodu chtěli činiti, jako se prve

⁹⁾ ŠVÁBENSKÝ: o. c. sign. 387 (z 16. června 1477 s králem Vladislavem), 388 (z 18. června 1477 s císařem Fridrichem).

dálo, již jmajíce povolení krále, jeho milosti, a takových škod že máme zbaveni býti, všickni máme sobě (24) pomoci a komu by se škoda dala, jeho neopúščeti, než táhli-li by kteří lidé králóm, jich milostem, ku potřebě, ti bez škody naši táhněte, jakož zápisové králův, jich milosti, ukazují. Item, jestliže by se pak přihodila na nás kterého kterákoli obtížnost od kohokoli, aneb které (25) sázení buďto na poddané krále uherského, jeho milosti, aneb na poddané krále českého, jeho milosti, toho nížádného opustiti nemáme, ale k spravdivému jeho podati a spravdivé od něho učiniti straně, která by jej z čeho viniti chtěla, máme, pakli by to nemohlo přijato (26) býti a vždy se jemu mimo to obtížnost dála, máme radní jemu a pomocní býti, jeho neopúščejíc tak, aby v pokoji zachován býti mohl podle tohoto našeho zapsání. Item, jakož položeno jest od pana hajtmana a pánuv, kteříž k tomu vydání jsú pro potřebu, až by která (27) přišla na zemi, neb byla na pány preláty, pány zemany i města, každého zvláště, jizdných počet, kterýž každý jmiti má pohotově a s tím k obesláni pana hajtmana má býti hotov a jemu je ku potřebě hued poslati na místo, kamž by rozkázal, ničímž nevy- (28) mlňuje. Pakli by kto obmeškal, moc jmiti bude pan hajtman ten počet naň přijíti a těch peněz na něm dobytí právem neb jiným slušným obyčejem v zemi běžným s panskú radú. Item, poněvadž k jednomu hajtmanovi od obů králů, jich milosti, svoleno jest, řád (29) starodávný aby zachován byl a jeho pana hajtmana aby poslušno bylo ode všech podle řádu a obyčaje starodávného země této a v zemských věcech ode všech aby opuštěn nebyl i v svých potřebách i (v) zemských. Item páni zemští z zeman i z měst mají vy- (30) brání býti a panu hajtmanovi přidání k radě, až by pilná zemská potřeba přišla, aby pan hajtman s jich radú činiti mohl, a ne pro každú věc valného sjezdu klásti. Než položen-li by byl sjezd valný pro potřebu zemskej, jeden nebo více jich, k tomu každý (31) z nás bez odtahuov jmáme jezdit, ničímž se nevymlůvajíce, bezelstně. A tento náš lantfríd a jednota má trvati od dáni listu tohoto do plného roku. Pakli by dosaženo bylo dalšího pokoje ode pánuv zemí okolních, jakož se nahoře píše, totiž od císaře, krále českého a (32) polského, jich milosti, že by nám též přiti toho ráčili pokoje do té pře mezi jich milostmi skonání, jako král uherský, jeho milost, ráčil nám toho přiti ¹⁰⁾, tehdy tento lantfríd náš před se stuoj do té pře skonání. Pakli by kterýkoli z nás svévolně nechtěl v tomto (33) lantfríde s nými býti a búrky v této zemi činiti, proti takovému máme sobě radní a pomocní býti společně, aby pro jednoho nebo víc obec vším zlým toho neužila. A máme k tomuto lantfrídu všickni pečeti své přivěsiti konečně ve dvě neděli, kteréhož by (34) zde nebylo. Pakli by který z nás toho neučinil aneb přestúpil, což se v tomto listě píše a zavazuje, čehož bože nedaj, tehdy ten každý nemá jmiti žádného práva ani žádné svobody a slibujem sobě pomoci na takového hrdly i statky zespolka, ničímž se ne- (35) vymlůvajíce, jako na zapomanutého a nedrželivého tohoto našeho zápisu a jednoty. Také ktož by chtěl v tuto jednotu a ustanovení k nám přistúpiti, ješto by jeho jméno v tomto listu vepsáno nebylo, ten svůj otevřený list pod svú vlastní pečeti na rathúzi v (36) v Brně v moc purgmistra a rady položiti jmají tím obyčejem, jako přips od nás vydaný ukazuje, přiznávající se k této jednotě a ustanovení lantfrídu podle nás, a to má tak mocno býti, jako by jméno jeho bylo v tomto listu vepsáno a pečeti př- (37) věšena. A ktož by pečeti nepřivěsil, neb přiznávajícího listu nepoložil, ten ode všech má kázán býti a ode všech sobě naň má pomoženo býti jako na rušitele jednoty. A jestliže by která pečeti k tomuto listu přivěšena nebyla a nedošla pro smrt nebo kterakoli (38) jinak, ješto jméno jeho v tomto listu vepsáno jest, to tomuto listu a této jednotě a zjednání nemá k škodě býti, než proto tento list má v své plné moci a mocnosti zuostati, jakoby všecky pečeti při něm přivěšeny byly. Též jestliže by čího jména v tomto listu (39) napsáno nebylo a on svú pečeti k tomuto listu přivěsil a přidával a na intersticií ¹¹⁾ své jméno znamenal a napsal, v tom ve všem s námi a my s ním povinni budem se zachovati a státi, slibující to všecko, což se v tomto listu píše, svú dobrou čistou křesťanskú (40) vierú ctně, věrně a právě sobě zdržeti a zachovati nepohnutě a v celosti. Pakli by který toho nezdržal, toho uznáváme propadeného toho slibu býti. Tomu všemu na svědomí a pevnost zdržení pečeti naše vlastní dobrovolně k tomuto listu jsme přivěsiti kázali, jenž jest psán v Brně v pátek den svatého Jakuba, velikého apoštola božičho, léta božičho tisícího čtyřístého sedmdesátého sedmého počítajíce.

Archiv města Brna, sbírka listin, mandátů a listů č. 643.

Originál pergamenový, pečeti: 1) pan biskup, 2) pan bajtman, 3) pan maršálek, 4) pan Procek, 5) pan Markvarth, 6) pan Henrich z Bietova, 7) pan Volfgang z Krajku, 9) pan Albrecht z Boskovic, 10) pan Albrecht z Sternberka, 11) pan Jan Pňovský, 13) pan Mikuláš z Ojnic, 16) opat velebradský, 17) opat lúcký, 18) pan Hynek Kolštajnský, 27) (Roprecht z Vrchlabi – jméno určeno podle pečeti, jejíž znak popisuje Pilnáček, Staromoravské rody: 275), 29) Bobustav z Kokor, 33)

¹⁰⁾ ŠVÁBENSKÝ: o. c. sign. 386 (z 9. března 1477).

¹¹⁾ Tj. pečeti prouček.

Křištofor z Pěncína, 34) Zbyněk z Vrabovic, 35) Jakub Šarovec, 36) Ludvík Tavíkovský, 37) Jiřík z Miroslavě, 38) Jan Duoň z Zakovic. Pečetě č. 1, 2, 3, 6, 7, 13, 17 jsou zbarveny červeně, č. 16 zeleně, ostatní kromě nebarvených č. 4, 37 černě. Dále jsou přivěšeny po straně pečeti měst (od sbora): 43) Jiblava, 44) Znojmo, 45) Brno, 46) Olomouc.

Pro ostatní pečeti, kteří však své pečeti k listině nepřivěsili, bylo ponecháno na listině místo prozrazující se zářezem, z něhož u č. 8, 12, 14, 15, 22-26, 28, 30, 32, 39, 41, 42 ještě visí volné pečetní proužky, avšak bez jména.

PŘÍLOHA 2

(1478 březen 29.) Brno.

(1) Ve jménu svatě a nerozdielné Trojice amen. Aby pokoj margrabství moravského zachován býti mohl a tyto válečné škodlivé a od pána Boha dopuštěné nesnadky a ruoznice mezi obyvateli a markrabství téhož (2) staveny a přetrženy býti mohly vedle přiměřitě uloženého králů, jich milosti, od tohoto příštího dne Ducha svatého za dvě léta pořad zběhlé i ten den celý do západu slunečného tak, jakož jich milosti královské listové a pečeti ukazují, ne- (3) pohnuté a v celosti jistotně trvati a státi mohly, my Prothasius, boží milostí biskup olomúcký, a my Ctibor z Cimburka a na Tovačově, hajtman margrabství moravského etc., Pertolt z Lipého, nejvyšší maršálek království českého, Henrich (4) z Lichtenštajna, Beneš z Bozkovic, Jan z Pernštajna, Procek z Kunstátu, Markvart z Lomnice, Herrich z Bictova, Hynek z Bictova, Jan Kuna z Kunstátu, Jindřich z Bozkovic, Jan z Sternberka, Wolfgang z Krajku, Václav z Bozkovic, Boček z (5) Kunstátu, Heralt z Kunstátu, Vilém z Pernštajna, Hynek z Valdštajna, Oldřich z Boskovic, Albrecht z Boskovic, Jan z Kunstátu, Albrecht starší z Šternberka(!), na Holešově, Jan z Lichtenburka, Albrecht mladší z Šternberka, na Lukově, Karel z Vlašimě, (6) Jan z Brnička, Jiřík z Brnička, Mikuláš z Ojnic, Jan z Ludanic, Hynek z Ludanic, Zbyněk z Moravan, Jan z Žirotína, Jan Šiška z Kúnic, Čeněk z Karišova, Ladclav z Podmanína, Jan z Mysločovic, Jan a Aleš, bratří z Ojnic, Václav z Bástě, Hynek (7) ze Zvole, Jan ze Zvole, Hynce z Kukvic, Protivec z Zástřízl, Bernhart z Žerotína, Hynek a Prokop, bratří z Prusinovic, Vít z Kralic, Václav z Bařic, Václav z Studnic, Augustin z Špraneka, Jindřich, Bohuslav, Mikeš, Zdeněk, bratří z Kokor, (8) Jan Kropáč z Nevědomie, Jan Všekec z Rysmberka, Jiřík Kužel z Žeravic, Matěj Děvečka z Násedlnice, Mikuláš a Jan z Dúpova, Zich z Bitova, Franc z Hluku, Mikuláš z Vojslavic, Jan z Polomě, Jan z Vlachovic, Jan Duoň z Žakovic, Martin z Popovakře, Vítek (9) z Biskupic, Petrovský a Jan Súlovský, Petr z Dřínového, Protivec a Jan z Zástřízl, Jan Smetana z Osvětima, Jan z Múchnic, Jakub z Šarova, Jan z Certory, Zdeněk z Švábenic, Zbyněk z Vrahovic, Jiřík z Ořečového, Václav z Doloplaz, (10) Arkleb a Filip, bratří z Vickova, Roprecht z Vrhlabic, Jan z Krumpsína a ze Stpiček, Jan a Jindřich, bratří z Ochab, Václav z Choryně, Jan z Svrčova, Bušek z Šumic, Milota a Václav Korynci z . . (!), Jindřich, Hynek a Milota z Choltic, Protivec (11) z Leštné, Jan z Petrsvaldu, Beneš z Křtomile, Jan z Vitbachu, Vítek z Dobručic, Jan z Kostelce, Vaněk z Lojova, Milota a Jan z Morkovic, Oneš, Ctibor a Jan z Zástřízl, Čeněk z Žeravic, Jan Studénka z Slatiny, Čeněk z Nákla, Majnuš a Václav, (12) bratří z Melic, Jan Janovský z Strabenic, Václav z Švábenic, Křištofor z Pěncína, Čeněk z Pulic, Jan Pacák z Pačlavic, Jindřich z Buchlovic, Mikuláš z Ořečového, Beneš Pražma z Biolkova, Ješek z Veselice, Prokop z (13) Dřínového, Jan Bořita z Bystřice, Štěpán z Popelova, Jan Buzek z Křidlovic, Václav Rechemberk z Želetic, Václav z Řimovic, Briklí z Tvořehráze, Jiří Florštet z Plavče, Jan z Višnového, Jeroným Čach z Slanavy, Ludvík (14) z Stavíkovic, Jiřík Šváb z Skalice, Jiřík z Miroslavě, Franěk z . . (!), Jindřich a Jan, bratří z Miroslavě, Jiřík a Jan z Mukaděl, Vacek z Tupanova, Zich z Dobelic, Mikuláš z Tulešic, Dobeš z Biskupic, Alexí (15) na Budkovicích, . . z Hrubčic, Jan z Radkova, Stibor z Lipoltovic, Stibor Pěncínský, Vilém z Pozořic, Hynek z Pačova, Vaněk z Pánova, Vaněk Pivo z Bařic, Stibor z Janovic, Stibor z Ho- (16) stáková, Jan Něpr z . . (!) a my purgmistr a rada i všecka obec města Olomúce a my purgmistr, rada i obec města Brna a my purgmistr, rada i všecka obec města Znojma a my purgmistr, rada i (17) všecka obec města Jihlavy a my purgmistr, rada i všecka obec města Hradiště a my purgmistr, rada i všecka obec měst Uničova.

(18) Artikule na sněmu brněnském, kterýž v neděli provodní v Brně městě nyní držán jest. Hlediee podle starodávných obyčejův margrabství tohoto a navyklostí lantfríd obecný učinili jsme a činíme, tvrdíme a pevníme a nikterakž nepohnutý (19) býti klademe a k němu se zavazujeme pod pokutami dolepanými, ale však na ty artikule i k těm, které na ceduli na pergameně pod pečeti nás Prothasia, biskupa, Ctibora z Cimburka, hauptmana, Pertolta z Lipého, Beneše z Bozkovic, Jana z (20) Perštajna(!), Procka z Kunstátu, Jana z Šternberka při tomto lantfrídu na tomto sjezdu

ustanovené, ohlášené, vyjevené a ukázané všem jsú, ¹²⁾ tento náš lantfríd zpuosobujem, ustanovujem a k těm artikulóm ukazujem, jako by slovo od slova v tomto listu vepsány (21) byly, zdržeti a zachovávat. A ktožby se pak kolivěk proti těm artikulóm a z lantfrídu tohoto obecného upokojenie (vytrhl) a v tom seznán a usvědčen byl, ten aby v pokutu v lantfrídu uloženú upadl a za zločinci jmien byl a ke všem slušným věcem nehodný (22) byl a k takovému, aby bylo pomštno k hrdlu i k statku jako k tomu, kterémuž dobré obecné milo nenie, a také znájjice záhuby a škody, kteréz jsú se dály v této zemi i také do jiných zemí z této země, chtiee rádi, aby ty záhuby nynějšie i budúcie, (23) ač by které vznikly, ukroceny a konečně staveny byly, učinili jsme slib a svolenie všichni společně a vstúpili jsme v jednotu a jednostajně smluvili sme se za jeden člověk a slibili jsme sobě tu jednotu držeti a zachovati ctně, věrně a křesťan- (24) sky tak, abychem hrdly i statky svými jednali a pomáhali pokojiti zemi tuto tak, aby každý v svém panství pokojně přebýval, až do plných dvou let od dne svatého Ducha nahofěpsaných a jsúce v této jednotě, slibujeme v té jednotě státi (25) a skutečně sobě pomáhati, každý z nás podle svého přemoženie tuto zemi a margrabství toto pokojiti, aby každý v svých právicích a svobodách zuostal a nižádný z nás jeden na druhého mocí nesehal, než před hejtmanem a pány řádem (26) země a spravedlivosti sebe hleděl. A tyto všecky věci v tomto listu a lantfrídu svrchu i dolepané i v ceduli kněze biskupovú, páne hejtmanovú a pánuov pečeti zapečetěné slibujem každý z nás společně i osobně zdržeti ctně (27) a křesťansky svú dobrou čistú křesťanskú vierú jako dobří lidé, Pakli by který z nás tohc neučinil aneb přestúpil, což se v tomto listu a v ceduli zavazuje, čehož pane Bože nedaj, tehda ten každý nemá mieti žádného práva a žádné svobody v této zemi. A slibujem sobě pomoci všichni na takové hrdly i statky zespolka, ničimž se nevymlúvajice. A tato naše jednotu a lantfríd, ustanovenie i zjednanie, jakož se svrchupíše i v ceduli zavazuje, má trvati až do dne svatého (29) Ducha i ten den celý do západu slunce, jakož listové přiměrní králuov, jich milosti, ukazují. A konečně ve čtyřech nedělech po datum listu tohoto pořad zběhlých má svú pečeť vlastní k lantfrídu bez porušenie přivěsiti. Také ktož by (30) chtěl v této zemi v tuto jednotu a ustanovenie k nám vstúpiti, ješto by jeho jméno v tomto listu vepsáno nebylo, ten svoú otevřený list pod svú vlastní pečeti na rathúze v Brně v moc purgmistra a rady položití má tiem obyčejem, (31) jakož přiepís od nás vydaný přiznávajíc se k této jednotě a ustanovení lantfrídu podle nás, a to má tak mocno býti jakoby jeho jméno v tomto listu bylo vepsáno a pečeť byla přivěšena. A ktož by pečeti nepřivěsil neb přiznáva- (32) jícieho při listu lantfrídném nepoložil, ten ode všech má kázán býti a ode všech sobě naú pomoženo býti (má). A jestliže by která pečeť k tomuto listu přivěšena nebyla a nedostala, ješto jméno jeho v tomto listu vepsáno jest, to tomuto listu (33) a této jednotě a zjednaní nemá škodno býti, než proto tento list má v své plné moci a mocnosti zuostati, jakoby všecky pečeti při něm byly. Též jestliže by čieho jména v tomto listu vepsáno nebylo a on svú pečeť k tomuto listu přivěsil (34) a přidával a na interstici své jméno znamenal a napsal, v tomto ve všem s námi a my s ním povinen bude zachovati se a státi. Toho všeho, což v tomto listu psáno jest na jistotu a pevnost i zdrženie své vlastnie pečeti s svým (35) jistým vědomím dobrovolně k tomuto listu přivěsili jsme. Dán v Brně.

Státní archiv Brno, A 1 Stavovské listiny, sign. 394.

Originál pergamenový, místo pro 133 pečeti, z nich 57 nebylo přivěšeno.

PŘÍLOHA 3

1505 září 16. Brno. ¹³⁾

(1) Ve jméno svatě a nerozdielné Trojice amen. My Vladislav, z božie milosti uherský, český, dalmacký, charvatský etc. král, markrabie moravský a lužický, lucemburský a slezský vejvoda etc., a my Stanislav, z též milosti biskup olomúcký, (2) Vilém z Pernštajna a na Helfštejně, nejvyššie hofmistr království českého, Jan z Lomnice a na Mezeříčie, hajtman markrabství moravského, Jindřich z Lipého, nejvyššie maršálek království českého, Ladslav z Bozkovic a na Třebové, nejvyššie (3) šši komorník mark. mor., Křištofor z Lichtštajna a na Nikolšpurku, Beneš z Bozkovic a na Černej Hoře, Jan Pňovský z Sovince, nejvyššie sudí mark. mor., Albrecht z Šternberka a z Lukova, Zig-

¹²⁾ Zmíněná listina se nedochovala.

¹³⁾ Pro textové srovnání tohoto lantfrídu s formulářem z r. 1484 a dalšími odvozenými lantfrídy je nejvhodnější edice Čádova. (František ČÁDA: Zemské moravské zřízení z roku 1535. = In: Historický archiv č. 50. Praha 1937, s. 146-159.

mund z Důbravice a na Hruto- (4) vicích, Znatha z Lomnice, Jiřík z Vlašimě a na Úsově, Prokop Zajmač(!) z Kunštátu a na Jevišovicích, Hynek z Ludanic a na Rokytnici, Václav z Ludanic a na Jemnici, podkomorje mark. mor., Jindřich Tunkl z Brnička a na (5) Záběhu, Petr z Žerotína a na Šumburce, Hanuš Hůgvic z Biskupic a na Bouzové, Jan, opat velehradský, Jan, opat hradištský, Pavel, opat lúcký, Wolfgang, probošt kúnický, Jakub z Šarova a na Krumsině, nejvyšší (6) hofrychtčr mark. mor., Hron Blud z Kralic, Václav z Vidbachu a z Pavlovic, Bohuše ze Zvole a purgmistr, rady i obce měst Olomúce, Znojma, Jihlavy, Hradiště a Uničova oznamujeme tímto listem všem (7) vuobec, že hledice napřed chvály pána Boha všemohúcieho a potom dobrých, starých obyčejův předkuov našich zachovati, jimiž mrakrabství moravské z dávné chvíle spravováno bývalo, neřady stavovány a pýcha zlých lidí skrocena bývala, (8) kteříežto vždycky jako litá zvěť řáduov spravedlnosti, upokojení a jednotě se protivie, nechtíce jináč, než aby pokoj, řád a jednota, kteráž jest mezi námi všemi mark. mor. obyvateli pánu Bohu ke cti a nám všem duchovním i světským (9) k prospěchu za dluhé časy trvala, jeden zápis obecný a upokojení zemské podle artikuluov starodávných a to-muto markrabství potřebných udělali jsme a zřídili, děláme a mocně zřizujeme tímto listem tak, abychom my a všic- (10) kni obyvatelé téhož markrabství toho všeho, což se v tomto listu píše, povinni byli zachovávat a držeti v celosti bez přerušení pod svými dobrými křesťanskými vírami ctně a řádně, jako na věrné a ctné sluši. Nejprve spravedlnost chudému i (11) bohatému aby se dala a sněmovné vždycky dvakrát v rotce podle řádu, najméně ty dva sněmy o svatým Janě a o hodu Svíčkách aby držána byla pro spravedlnost každého. Pakli i sjezdové, kteří z potřeb pilných více než jednu (12) neb dvakrát položit by se potřebovaly, k těm sjezduom máme jezdit a žádnými strannými výmluvami se nezaneprazdňujeme. Na těch sjezdech každý z nás má spravedlnosti od sebe udělovati buďto v sídu, nebo v kterých žalobách na se pöhonnými(!) (13) nebo sitc i obžalovaným právem, jakož s starodávna řád téhož mark. jest, od sebe učiniti podle nálezuov panských a práva. A nemáme žádný jeden na druhého moci na se sahati, než pokojnú spravedlnosti sebe hleděti a všecky nálezý (14) panský zachovávat a jim dosti činiti podle rozeznání pře a výrokuov. Item žádný z země ven nemá o svú nižádnú při moci na súseda do jiné země sahati bez povolení krále, jeho milosti, i nás pánuov a všech obyvateluov země. Než (15) dala-li by se komu jaká křivda od kterého-koli súseda z jiné země, ten má na krále, jeho milost, najprv a na hajtmána, pány a všecky oby-vatele vzněsti a svú spravedlnost oznámit a pokudž k jeho spravedlnosti slušná cesta a podstata od krále, (16) jeho milosti, hajtmána a pánuov jemu dána bude a ukázána, na tom má přestati. Pakli by králova milost, hajtman i páni nemohli slušnými prostředky a pokojnými jemu k jeho spravedl-nosti dopomoci, jeho královská milost i my všickni (17) nemáme jeho opustiti, máme a povinni budem jemu k jeho spravedlnosti dopomoci, a což by ten s krále, jeho milosti, dopuštěním a hejtmanovu i panskú vuoli z země válečného počal, nemá jemu hájeno býti do slušného dovedení jeho spravedl-nosti, (18) a když by jej spravedlnost potkala, má jí(!) přijíti a již se u pokoji zachovati jako i prve. Item jestliže by kto v zemi se svévolně protiviti chtěl a poslušenství králi, jeho milosti, hajtmanu a pánuom nechtěl zachovati a spravedlnosti zemské nechtěl k sobě (19) přijímati i od sebe činiti, protiv takovému králova milost, hajtman i my všickni máme povstati a jej k tomu pripraviti jakýmž-koli během, aby v jednotě, v poslušenství a v řádu stál a k tomu připraven byl. Item žádný z nás s vědomím svým (20) ani kdo obyvateľ(!) zemský nemá na svých zámčiech a zbožích přechovávat lidi, ješto by ven z země škodu činili, anebo kteříež by v zemi svévolně škoditi chtěli anebo lúpežem tajným se obchodili. Pakli by kto takový lidi u sebe přechovával (21) vědomě a v tom nalezen byl, takový každý má od nás ode všech držán býti jako zlý člověk, lúpežník a nad svú cti zapomenulý, a k tomu máme všickni proti němu povstati a jej kázati k hrdlu i k statku jeho, jako na zlého a (22) zapomenulého na cti člověka sluši a zloděje. Item mince spravedlivá krále, jeho milosti, a kóruny český má mince stříbrná, dobrá na zlatě a groše široké jiti podle starého obyčeje tak, aby chudý i bohatý minci řádnú (23) svých duochoduov požívati mohl podle starodávného obyčeje. Pakli by mince falešná kde se zjevila, ta kažena a pálena buď a trhové se jí nedějte. Ktož by s ni po-paden byl, buď jako falešník kázán. Pakli by který pán z rytířstva (24) nebo z měst, duchovní nebo světský, na svých zámčiech nebo zbožích falešnú minci jakúzkoli dopustil dělati aneb alchymí fa-lešné, buď k němu hleděno též jako falešník u hrdlu i statku. Item nižádný nemá dopuštěti (25) lidem služebným v městech nebo v městčkách, na hradiích neb tvrzích ležení bez vědomí a ohlášení hajtmána, kterýž vždycky v zemi jest, aby země skrze to k škodě nepřicházela, leč by byli lidé krále, jeho milosti, kteréž by (26) k své potřebě tu položit ráčil. Item nižádný z obyvateluov mark. mor. nemá nových zámkuov osazovati bez vuole krále, jeho milosti, hajtmána a pánuov. Item jestliže by kto bezelstně své zboží prodati mosil nebo zastaviti pro potřebu svú, svého (27) lepšího v tom užítku hledaje, aneb pro dlhu, ten má a povinen bude to na smlouvách a prodaji opatřiti, aby ten, ktož to od něho kupuje, prve než jemu to stúpeno bude, u hajtmána list přiznávací k to-muto lanfrídu položil podle při- (28) pisuov jiných listuov přiznávacích, že s tím zbožím ve všech

artikulích lanfrídu tohoto protiv králi, jeho milosti, hajtmanu, pánuom a zemi zachovati se má a slubuje, jakožto i prodaje zboží toho před ním povinen byl. Pakli by toho (29) učiniti nechtěl kupitel ten nebo zástavník, nemá jemu to zboží stúpeno býti, ani k trhu připuštěno. Pakli by který pán nebo zeman z duchovních nebo světských, maje nyní zboží zástavná, svá zboží vyplatil a listu nyní nepo- (30) ložil pro tu příčinu, že těch zboží nedrží, kdybykoli k výplatě přišel, má ihned list přiznávací k tomuto lanfrídu položiti. Pakli by toho neučinil, to zboží proti králové milosti jakožto markrabí a pánu země má propadeno býti a (31) králova milost i všickni máme proti takovému povstati jakožto protiv rušiteli pokoje a tohoto lanfrídu. Item jestli kto svévolně pro svú vuoli zámek, tvrz neboli městčko by stratil a v tom je králova milost komužkoli spravedlivě (32) dal, tehdy ten každý, komuž by to dáno bylo, má také list přiznávací k tomuto lanfrídu u hajtmána zem-ského položiti. Také kdož by koli po otci, bratru, příteli anebo kterýmkoli obyčejem v jaký statek všel, ten každý také (33) list přiznávací k tomuto lanfrídu udělati a položiti má u hajtmána pod propadením toho zboží. Item nižádný(m) zháfuom, násilníkuom, falešníkóm, morděfuom, poklada-čiom a zlodějóm nemá žádných fedrunkuov ani stavuov(!) (34) ani glejtuov bez vuole krále, jeho milosti, a hajtmána dopuštěni dávat. Pakli by kto jináč proměnil, k tomu má hleděno býti jako k pomocníku zlých lidí a jakoby on to sám osobně učinil. Zvláště jestli by kterékoli takového (35) tu zastali a on od něho práva učiniti dopustiti nechtěl, protiv tomu králova milost i my všickni máme se zachovati a jej kázati tak, jakož starodávný obyčej jest. Item silnice všecky aby svobodně byly chudému i bohatému, (36) domácímu i hosti. A mýta spravedlivá aby brána byla, a nespravedlivých mýt aby žádný nezamýšlel, ani jich bral. Item všickni obyvatelé země moravské mají se spravovati listy starodávného obyčeje: buďto na správu (37) nebo zástavu anebo komorní platy aneb úroky a (jestliže by kdo) lichvy zamýšleti chtěl mimo deset zlatých ze sta zlatých, neb zamýšlel, k takovému netoliko k tej sumě samé listu toho a peněz, ale i ke všemu statku jinému, kterýž měl, má (38) hle-děno býti jako k tomu, ješto protiv řádu neřád zamýšlí a nové věci v zemi uvoditi by chtěl. Item jestliže by z dopuštění božieho králova milost, kněz biskup, hajtman, z pánuov neb z rytířstva aneb z měst, z (39) duchovních neb světských hrad, město nebo tvrz který stratil buď zlezením nebo stečením aneb kterýmkoli jiným úkladem beze lsti, králova milost i my všeci máme ihned svú všeckú péči přiči-niti, aby (40) ten zámek obehnan byl a když by hajtman sám osobně k dobývání toho zámku na pole vytáhl, všickni páni i rytířstvo svými hrdly ihned po jeho prvním obeslání k němu bez meškání táhnúti mají. Pakli (41) (by) tak znamenitá potřeba nebyla a hajtman doma zuostana svého náměstka poslal, k tomu aby páni své dobré lidi jízdné i pěší poslali a odtud aby neodtrhávali, lečby z boží pomoci toho zámku, města neb tvrze do- (42) byli, a to puškami, prachy i jinými náklady vedle řá-duov starodávných obyčejův, a když by z daru božieho dobytý byl, tomu či jest byl, má vrácen býti, leč by ten pro který neřád zemský a zlú příčinu to stratil. To při vuoli krále, jeho milosti, (43) hajt-mána a pánuov býti má, co s tím budú chtiti učiniti. Item na tomto jsme se také všeci z jedno-stajné vuole ustanovili, jestliže by nás kto, nyní nebo po smrti krále, pána našeho, mimo spra-vedlivě řád, obyčej a svobody naše (44) k čemu nutiti a tisknutí a k svéj vuoli pripravovati chtěl, v tom abychom vedle sebe stáli a sebe neopuštěli a jeden mimo druhého se nevytrhali, než z jedno-stajné vuole to jednali, co by poctivého a dobrého tohoto markrabství bylo podle svobod (45) našich, a to pod pokutami v lanfrídu položenými. Item k tomuto listu všeci obyvatelé země buďto du-chovní nebo světsí, jichžto jména v tomto listu napsána jsú, pečeti své přidáviti mají a povinni jsme a (46) ti, jichž jména tuto napsána nejsou, buď to z pánuov, z duchovních, z rytířstva nebo z měst, povinni jsú a budú, každý zvláště za se, ktož co v zemi má, listy své přiznávací na parga-měch s visutými pečeti (47) v jednom měsíci, anebo ve čtyřech nedělech pořád zběhlých od datum listu tohoto u hajtmána podle připsu vydaného k tomuto lanfrídu položiti, a to všickni oblíbíti, slíbíti, zdržeti a zachovati, což v tomto lanfrídu pro (48) řád a spravedlnost vysloveno a zapsáno jest. Pakli by který svévolně protiv vuoli krále, jeho milosti, hajtmána a pánuov i našem(!) tomuto zřízení zasadiť se chtěl a přiznávacího listu nedati, ten napřed řádu svého, v kterýmž jest, má zbaven (49) býti a statek jeho v ruce krále, jeho milosti, a zemi má propadený býti, a všeckni máme sobě naň pomoci. Jakž by o něm se králova milost, biskup, hajtman a páni se ustanovili a v zemské neb hajt-manné registra vepsali, tak se ode všech nás (50) obyvateluov i našich potomkuov k němu držáno a zachováno býti má až do třetího jeho pokolení. A tento lanfríd slíbili jsme a slubujeme slovy na-hořepsanými ctně, věrně a křesťansky zdržeti a zachovati beze všeho přerušení, a to (51) od datum listu tohoto až do patnácti let pořád zběhlých beze všeho glozování a z něho vytrhování buďto pro smrt kterého z nás anebo všech, buďto pro kterou výtržku, ač by se který zapomena nad svú povinností s toho lanfrídu (52) se vytrhnúti chtěl nebo vytrhl, buďto že by z které země sused okol-ních na nás sem do země kdo sáhl, a že by markrabství toto súzeno bylo kterým nepokojem, pro žádnú příčinu nemá rušen býti, než v svéj moci a pevnosti má (53) zuostati do času nahořepsaného. Protož tej věci vši k pevnosti, my, Vladislav, král napřed psaný, naši pečeti královská kázali jsme

přivěsiti k tomuto listu a my Stanislav, biskup, Vilém, hofmistr, Jan, hajt- (54) tman a jiní všickní páni, preláti, rytčířstvo a města svrchupsaní na jistotu a zdržení a zachování všech věcí nahořepsaných své jsme vlastní pečeti k tomuto listu přivěsili, jenž jest psán a dán v (55) Brně v úterý den svatý Ludmily, léta od narození syna božieho tisícého pětistého pátého, království našich(!) uherského patnáctého a českého čtvrtého a třicátého léta počítajíce.

*Státní archiv Brno, A 1 Stavovské listiny, sign. 605.
Originál pergamenový, přivěšeny 33 pečeti.*

Prokop Zaoral

URBÁŘ HERBURSKÉHO KLÁŠTERA Z ROKU 1438

Dosavadní literatura zná z urbářů herburského kláštera a jeho následovníků – brněnských jezuitů – pouze urbář z r. 1525.¹⁾ Když se ale probíráme písemnostmi archivu brněnských jezuitů,²⁾ nalezneme listinu biskupa Stanislava Pavlovského ze 7. prosince 1586, v níž se transumují některé výňatky ze starodávných register.³⁾ Hned první zápis, který se odvolává na latinská registra z r. 1438, svou stylizací i věcnými údaji ukazuje, že jde o výtah ze starého urbáře. V témže archivu jsou dále dva papírové sešitky, v nichž jsou také výtahy ze starých register kláštera P. Marie.⁴⁾ Tyto se odvolávají na staré signatury a dokonce uvádějí odkazy na starou foliaci, takže pravděpodobnost výskytu starých urbářů je určitější. Konečně ve Sběrce rukopisů Státního archivu v Brně pod č. 306 je zařazen rukopis,⁵⁾ nesoucí název *Historiae huius domus epilogus*,⁶⁾ v němž jsou zaznamenána registra statků a platů z let 1240–1581. Termín *registrum* je v tomto případě víceznačný. Znamená jednak seznam statků vybraný z listin, dále urbář a konečně účty.⁷⁾ Rukopis byl

¹⁾ Jiří Jirásek, Urbáře jako pramen pro poznání předbělohorské vesnice, SMM LXXIX, 1960, str. 122.

²⁾ Fond E 25 v StA Brno.

³⁾ Sign. M 2; pergamenový kodex o 4 listech, nepečetěný. Biskup nevyhověl přání jezuitů a listinu nepotvrdil, poněvadž chybí ohlášená pečeť a podpis.

⁴⁾ Sign. 38 Z. Jsou psány stejnou rukou. První je skoro doslovný opis transumovaného textu shora jmenované listiny, druhý přináší více údajů.

⁵⁾ Papírový rkp. v pergamenové vazbě, která byla vzata z liturgického kodexu, 145 ff. Je psán touž rukou jako sešitky 38 Z, která se vyskytuje v jezuitských písemnostech častěji. Je to osobitá ruka píšící elegantní humanistickou kursivou z poč. 17. stol. Papír je výrobkem augustiniánské papírny na Dornychu a filigrány odpovídají době kolem roku 1600. Za určení filigránů a další cenné rady k edici děkuji Jindřichu Šilhanovi, znalci dějin moravských papíren.

⁶⁾ Tento název způsobil, že doposud rkp. č. 306 ušel pozornosti badatelů. Pokud jsem mohl zjistit, užil ho J. Šebánek, jak je zřejmo z jeho článku: Listina města Brna z r. 1252 pro klášter herburský a její pravost. Příloha k 38. roč. ČPSC. Pro vymezené téma však nebylo důvodu se podrobněji rukopisem zabývat.

⁷⁾ V rkp. je celkem zaznamenáno 13 register a jsou to: rejstříky statků z listin 1240, 1252 (jesuitské falsum – viz shora cit. článek J. Šebánka), 1271, 1572 a 1578; urbáře 1438, 1497 (i účty), 1526 (i účty), 1581 (i účty); účty 1530 a 1578–1582; mnohde jsou zachyceny pamětní záznamy a různé opisy listin.

napsán začátkem 17. století⁸⁾ a kromě opisů jsou připojovány poznámky z pera Ondřeje Zeltintera, prokurátora koleje v letech 1590–1605.⁹⁾ Na str. 4–25 je urbář z roku 1438, který byl, jak se praví, opsán ze starého pergamenového kodexu, sestaveného dominikánem, tehdejším zpovědníkem herburského kláštera.¹⁰⁾

Urbář z patnáctého století je na Moravě málo častý pramen.¹¹⁾ Tato okolnost však nebyla jediným motivem k vydání; hlavním důvodem bylo to, že herburský urbář z r. 1438 přináší řadu cenných údajů nejen k hospodářským a sociálním dějinám, ale i k brněnské topografii.¹²⁾

ANNO 1438

NOTA ISTE EST CENSUS MONASTERII CELLAE SANCTAE MARIAE, VIDELICET ANNUARUM PECUNIARUM, OBVENTIONUM AC PROVENTUUM UNIVERSORUM IN UNIVERSIS BONIS AD DICTUM MONASTERIUM SPECTANTIBUS

ET PRIMO IN VILLA DIVAX¹³⁾

Item in dicta villa sunt 22 lanci censuales, et quilibet debet censuare in festo sancti Michaelis¹⁴⁾ 21 mensuram tritici et 21 mensuram avenae, et hoc indilate.

Summa totius 15 modii tritici et totidem avenae.

Item quilibet laneus ibidem in festo s. M. debet censuare 6 gr., minus 1 num.

Summa totius 2 mar. et 10 gr.(!)

Item quilibet laneus ibidem in festo sancti Jacobi debet censuare 1 $\frac{1}{2}$ gr. pro messe.

Summa $\frac{1}{2}$ mar. (!)

Item quilibet laneus ibidem in festo Paschae censuare debet 1 gr. et 20 ova: et in festo Pentecostes pro caseis quilibet laneus 1 gr.

Summa 44 gr., 7 sex. et 20 ova.

Item quilibet laneus in Carnisprivio debet censuare 1 pullum et 1 iudiciale, qui vulgo pantaytung nuncupatur etc., et 1 pullum, quando tamen mandatur.

Summa pullorum 44.

Item in praefata villa sunt 28 curticulturae minores, quarum quaelibet in festo s. M. censuare debet $\frac{1}{2}$ gr.

⁸⁾ V úvodu se mluví o Zeltingrově prokurátorství v minulém čase, takže datum a quo se dá stanovit k roku 1605.

⁹⁾ StA Brno, G 12 – II 203, fol. 140.

¹⁰⁾ Str. 4: *Registrum colligitur ex libro valde antiquo in pergameno nigro et forma sublonga, qui dicitur conscriptus a patre quondam ordinis sancti Dominici, anno 1438, tunc temporis monialium huius monasterii confessorio, quod de verbo ad verbum sic habet. Ut patet ex ipso originali nostri archivii sub littera M n. 1, quod olim citabatur sub littera A. Z toho vyplývá, že původní rkp. urbáře byl ještě v 17. stol. v jezuitském archivu, avšak v Millerově inventáři téhož archivu z let 1715–18 již zachycen není.*

¹¹⁾ Podle citované práce Jiráskovy se zachovalo pouze 7 urbářů z 15. stol.

¹²⁾ Základem vydání je rkp. 306. Varianty z listiny Pavlovského označují její sign. M 2, z druhého výtahu 38 Z. Číselné hodnoty, které v rkp. jsou někde rozepsány slovy, sjednocuji na číslice a běžné jednotky zkracují: *sexagena* – sex., *marca* – mar., *grossus* – gr. a *nummus* – num.

¹³⁾ Diváky, o. Břeclav.

¹⁴⁾ V dalším textu tento termín zkracují s. M.

Summa totius 14 gr.

Item in festo Paschae quaelibet curtricula dare debet 1 num., quorum 8 valent 1 gr.: et in festo Pentecostes etiam 1 num.

Summa totius 7 gr.

Item 8 curticulturae minores in Carnisprivio tenentur censuare per 1 pullum.

Item in festo Paschatis omnes curticulturae censuare tenentur duae simul 5 ova.

Summa ovorum 70.

Item quaelibet curtricula unum pullum iudiciale. Item de horto olerum 2 pulli.

Summa 33 $\frac{1}{2}$ pulli.

Item iudex ibidem habet 1 laneum liberum. Item steuram regalem dare debent omnes ad plenum, prout dominus marchio recipit in suo marchionatu.

Nota, in villa praedicta tota communitas de sylva, quae dicitur Puchlayten, in festo s. M. censuare debet $\frac{1}{2}$ mar.: et haec sylva debet esse communitatis ad pascua et caeteras utilitates.

Item in monte Antiquo de una vinea in festo s. M. censuare debet 7 gr.

Item de quibusdam agris, qui Uberacker dicitur, ubi sunt 44 iugera, de quolibet iugere in festo s. M. censuare debent $\frac{1}{2}$ gr.; et quando agri sunt seminati, tunc tenentur dare plenam decimam.

Summa de sylva, vinea et agris 1 mar. minus 3 gr.

WASAN¹⁵⁾

Nota, in villa Wasan sunt 17 lanci, quorum quilibet in festo sancti Georgii¹⁶⁾ censuare debet $\frac{1}{2}$ mar.; et totidem in festo s. M.

Item in festo Nativitatis Christi quilibet laneus debet censuare 1 pullum, et in Carnisprivio etiam unum.

Item in festo Paschae quilibet laneus pro honore dare debet 12 ova.

Summa pecuniarum 17 mar.

Summa pullorum 34.

Summa ovorum 3 sex. et 24.

Nota, ibidem sunt 8 curticulturae magnae, quarum quaelibet in festo s. G. censuare debet 4 $\frac{1}{2}$ gr. totidem in festo s. M.

Item ibidem de quodam agro in festo s. M. censuare debent 2 gr.

Item de quadam curtricula parva in eodem festo 1 gr.

Item de quodam horto in eodem festo 3 gr.

Item iudex ibidem habet 1 liberum laneum.

Item steuram regalem dare debent, prout princeps recipit.

Summa pecuniarum de praefatis curticultis in duobus terminis 1 mar. et 14 gr.

PIRPAWM¹⁷⁾

Nota, in villa Pirpawm sunt 5 $\frac{1}{2}$ lanci, quorum quilibet de iure censuare debet in festo s. G. 3 fert. et totidem in festo s. M., sed facta est eis gratia in $\frac{1}{2}$ fert.; ita tamen ut quilibet laneus in quolibet festo praedicto censuare debeat 40 gr.

¹⁵⁾ Vážany nad Litavou, o. Vyškov.

¹⁶⁾ V dalším textu zkracují tento termín s. G.

¹⁷⁾ Hrušky, o. Vyškov.

Item in festo Nativitatis Christi de quolibet laneo 2 pulli.

Item de quolibet laneo 30 ova.

Nota, ibidem est una curtricula magna, quae censuare debet in festo s. G. 9 gr. et totidem in festo s. M., sed gratia est ei facta in quolibet festo praetacto in 1 gr.

Nota, ibidem iudex habet laneum liberum.

Nota, ibidem steura regalis dare debet, prout princeps recipit.

Summa pecuniarum antiquarum 9 mar. et 1 gr. (!) Summa nova 6 mar., 3 fert. et 8 gr.¹⁸⁾ Summa pullorum 11 pulli. Summa ovorum 3 sex. et 15 ova.

HOTERGASSEN¹⁹⁾

Nota, in platea Hotergassen de omnibus curtculis tenentur censuare in festo s. G. 2 sex. et 5 gr. Et in festo s. M. 2 sex. et 4 gr. et 2 num.

Summa totius 4 sex., 9 gr. et 2 num.

PANAUGASSEN²⁰⁾

Nota, platea Panaugassen de omnibus curtculis ad monasterium spectantibus, et etiam de hortis, censuare debent in festo s. G. $1\frac{1}{2}$ mar. et $6\frac{1}{2}$ gr.²¹⁾ et in festo s. M. 3 fert. et $5\frac{1}{2}$ gr.²¹⁾

Summa totius 5 fert. et 12 gr.

ANTIQUA BRUNA²²⁾

Nota, extra civitatem in Antiqua Bruna ex altera parte pontis in platea, in domo divitis Petri, debent censuare in festo s. M. 2 gr. Et supra ipsam aedem, in alia quadam domo debent censuare $1\frac{1}{2}$ gr. in festo s. M.

Nota, in platea Grilbitz²³⁾ de 4 gazis et hortis debent censuare 5 fert. et 2 gr. in festo s. Martini.

Summa 5 fert. et 2 gr.

Nota, de piscina sive obstaculo in ponte, qui vulgariter dicitur Auf der Schucze,²⁴⁾ de 2 gazis et hortis ad easdem spectantibus tenentur censuare in festo s. M. 3 fert.

Summa 3 fert.

Nota, foris civitatem Nicolaus sutor in platea Artificum²⁵⁾ ante portam dictam Menerthor,²⁶⁾ in festo s. M. tenentur censuare 10 gr.

Nota, ibidem in platea Arcta, quae Engesgessel²⁷⁾ dicitur de domo Philippi Kesskos habet censuare in festo s. G. 8 gr. et totidem in festo s. M. aut insimulate.

¹⁸⁾ Není započtena *curticula magna*.

¹⁹⁾ M 2: Huttergassen; 38 Z: Hottergassen; Huterova ulice, na jih od dnešní tř. Říjnové revoluce.

²⁰⁾ M 2: Bonnengassen; 38 Z: Ponengassen; Ponávka, ulice blízko stejnojmenné říčky.

²¹⁾ Tak 38 Z; v našem rkp. omylem 7 a 6 gr.

²²⁾ Staré Brno.

²³⁾ Křídlovická ulice.

²⁴⁾ M 2: Schitte; 38 Z: Schütte; někde na počátku dnešní Křenové.

²⁵⁾ 38 Z: Currificum (Kolářská); Řemeslnická ulice někde před Měnínskou branou.

²⁶⁾ Měnínská brána.

²⁷⁾ Úzká ulička před Měnínskou branou.

Nota penes balneum ante portam, quae Frölichthor²⁸⁾ vocatur, 2 gazae censuare; una 9 gr. et alia 10.

SOBIESICZ²⁹⁾

Nota, in villa Sobiesicz sunt 12 curtculae magnae, et quaelibet tenetur censuare 9 gr. in festo s. G.: et totidem in festo s. M.

Item in vindemio una karucca lignorum cum equis propriis. Item secare ligna semel in anno pro honore omnes.

Item ibidem sunt 2 curtculae parvae, quarum una tenetur in festo s. G. censuare 4 gr. et totidem in festo s. M., alia vero tenetur in festo s. M. 1 gr.

Item iudex ibidem habet 1 curtculam liberam, de qua tenetur servire monasterio. Item magnae curtculae tenentur dare steuram regalem per 9 gr., prout censum dant in uno termino, sed parvae curtculae non dant.

Summa pecuniarum $3\frac{1}{2}$ mar. et 1 gr.

STRUCZ³⁰⁾

Nota, in villa Strucz sunt 7 lanei et quilibet censuare debet $1\frac{1}{2}$ mar. minus 3 gr. in festo s. M.; excepto uno laneo, qui plenaire censuare debet per $1\frac{1}{2}$ mar.

Item de 6 laneis in Nativitate Christi 12 pullos, sed unus non dat.

Item de 5 laneis in Carnisprivio 5 pullos.

Item de 6 laneis praedictis cum iudice in festo Paschae pro honore dare tenentur 1 bonum vitulum.

Item steuram regalem dare tenentur, prout princeps recipit.

Item iudex habet praeter 1 laneum, de quo tenetur monasterio deservire.

Summa pecuniarum 10 mar. et 14 gr.

Summa pullorum 17.

SELOUICZ³¹⁾

Nota, in villa Selouicz sunt 3 lanei et quilibet tenetur censuare in festo s. M. 21 mensuram tritici et totidem avenae.

Item quilibet laneus censuare debet 8 gr.

Sed notandum, quod 2 lanei in dicta villa censuant domicellae Katherinae Pernhartin et unus conventui prout supra.

Summa tritici 63 mensuare³²⁾ et totidem avenae. et tertia pars conventui.

²⁸⁾ Veselá brána.

²⁹⁾ Soběšice, o. Brno-venkov.

³⁰⁾ Troubsko, o. Brno-venkov.

³¹⁾ Židlochovice, o. Brno-venkov.

³²⁾ V rkp. omylem *quadraginta tres*.

PLATEA SUEVORUM³³⁾

Nota, de platea Suevorum de area versus castrum censuare debent in festo s. Martini 4 sex., de quibus pecuniis iudex, qui fuerit in dicta platea, tenetur porrigere³⁴⁾ Crucigeris in hospitali in Antiqua Bruna in praefato festo.

Item ibidem dare tenentur 73 pullos.

Summa 4 sex., sed media non transit conventui ad utilitatem. Summa pullo- rum 73.

Nota, de quadam vinea in eadem platea Dominica Invocavit censuare debent 24 gr. et est unica prima in acie; sed talis census potest redimi 2 mar., ergo non debet poni hereditarie.

Summa 24 gr., sed non hereditarie.

Nota, censum de civitate in Ampla platea,³⁵⁾ de domo Walcheri Spitenladen cen- suare debent in festo s. M. 1 fert.

Item ibidem de domo Frenolini³⁶⁾ lanificis in dicto festo 1 fert.

Summa $\frac{1}{2}$ mar.

Nota, in platea Laeta, in der Frolichgassen,³⁷⁾ domus Unconis quondam marsalci in Carnisprivio censuare debet $\frac{1}{2}$ fert.; et in festo s. M. totidem.³⁸⁾

Summa 1 fert.

Nota, ante Lactam portam,³⁹⁾ ubi transitur in Eychorns,⁴⁰⁾ Merclinus Hunerek, qui ferinas vendit, de domo sua in festo s. M. censuare debet 1 fert.

Item ibidem domus Friczonis vectoris in praefato festo debet censuare 12 gr.

Item ibidem domus Nicolai Mauter censuare debet in festo praedicto 9 gr.

Summa totius $\frac{1}{2}$ mar. et 5 gr.

Item ante portam in der Yigergassen,⁴¹⁾ Witko tenetur censuare de braxatorio suo 12 gr. in festo s. M.

CHROTENGASSEN⁴²⁾

In platea, quae Chrotengassen dicitur, domus, in qua habitat Simon sartor, censuare debet in festo s. G. $\frac{1}{2}$ fert., et in festo s. M. $\frac{1}{2}$ fert.

Item una domus penes eandem censuat 12 gr., quam Walczengrit pro persona sua comparavit, quo mortuo, domus ad monasterium revertetur.

Item secunda domus de acie, in qua habitat doleator Dinreffleisch,⁴³⁾ circa festum s. M. censuare debet 22 gr.

Item in eadem linea Stephanus currifex dare tenetur 4 gr. de uno horto, quos iam quinto retinuit et retinet ad huc eundem censum.

³³⁾ Svábka, část dnešní tř. Obránců míru.

³⁴⁾ Vyneháno asi *mediam partem*.

³⁵⁾ Široká ulice, pozdější Jesuitská, nyníější Chorázova.

³⁶⁾ 38 Z: Frenclini.

³⁷⁾ Veselá ulice.

³⁸⁾ V rkp. přidáno omylem *aut simul in festo s. M.*

³⁹⁾ Veselá brána.

⁴⁰⁾ Veveří; v rkp. omylem Sychorns.

⁴¹⁾ 38 Z: Yigergassen; nepodařilo se mi zjistit tuto ulici, snad je jméno zkomolené.

⁴²⁾ Zábí ulice, dnešní Středova.

⁴³⁾ 38 Z: Dürreffleisch.

Item in eadem platea antiqua funifex in festo s. M. censuare tenetur 1 fert.: et secundus funifex 9 gr.

PLATEA MONEALIUM⁴⁴⁾

In platea Moncalium sartor de una domo censuare tenetur 8 gr. Item retro clau- strum una gaza censuat 1 gr.

Nota, Precassel de macello suo censuat $1\frac{1}{2}$ lapidem saevi et 9 talenta, qui in tribus annis non censuavit plus. Item Hensel Dunnesribel censuat de domo sua 1 fert.

DECIMAE IN PAUMGARTEN⁴⁵⁾

Nota de monte dicto Wildpaumgarten omnes vineae Vindemiarum tempore dare debent decimum decimi, prout quilibet vindemiavit in vinea sua.

Item in secundo monte dicto Fuchsleiten et in Novo monte retro villam omnes vi- neae dare debent decimum decimi.

Item omnes vineae in Antiquo monte dare debent plenam decimam.

Item steuram regalem dare debent, prout princeps recipit.

MENEIS⁴⁶⁾

Nota, in Meneis 2 lanei censuare debent de iure, quilibet in festo s. M. 21 mensu- ram tritici et totidem avenae.

Item quilibet laneus in dicto festo 3 caseos vel 1 gr.

Item in eodem festo quilibet dare debet 3 pullos, vel 1 gr.

Item steuram regalem quilibet laneus dare debet $\frac{1}{2}$ mar.

Summa annuarum 42 mensurae tritici et totidem avenae.

Summa pro caseis et pullis 4 gr.

TYESSAW⁴⁷⁾

Nota, in villa Tyessaw sunt 8 lanei, minus uno quartali et quilibet de iure censuare debet in festo s. G. 16 gr. et in festo s. M. 20. Sed gratia est eis facta, ita ut qui- libet laneus censuat 12 gr. in festo s. G. et totidem in festo s. M.

Item quilibet laneus in dicto festo censuare debet 21 mensuram tritici et totidem avenae.

Item sunt ibidem $37\frac{1}{2}$ lanei, de quibus monasterium recipit duas partes decimae; et plebanus de Mutnicz⁴⁸⁾ tertiam partem, et hoc de quadruplici frumento, scilicet tritici, siliginis, hordei et avenae.

⁴⁴⁾ Panenská ulice v okolí dnešní tř. Řijnové revoluce.

⁴⁵⁾ Název vinic v Divákách.

⁴⁶⁾ Měnin, o. Brno-venkov.

⁴⁷⁾ Těšany, o. Brno-venkov.

⁴⁸⁾ Moutnice, o. Brno-venkov.

Item iudex habet ibidem 1 quartalem liberum.

Item steura regalis plene dare tenetur, prout princeps recipit.

Summa tritici 5 modii et 13 mensurae. Summa pecuniae nova 3 mar. minus 1 fert. (!). Summa vero antiqua 4 mar. et 2 gr. (!).

HOSTRADICZ⁴⁹⁾

Nota, in villa Hostradicz sunt 13 lanei, quorum quilibet censuare debet in festo s. G. 20 gr. et in festo s. M. totidem.

Item 10 curtulae parvae, quarum quaelibet in festo s. G. censuat 2 $\frac{1}{2}$ gr. et totidem in festo s. M.

Nota, ibidem sunt quidam agri, qui aliquando fuerunt vineae, quorum maior in festo s. M. censuare debet 3 gr., secundus 1 gr. et 2 num., tertius 5 num.

Item ibi sunt 7 vineae et media, quarum quaelibet in Vindemio censuare debet 1 urnam pro pergrecht.

Item dare debent plenam decimam.

Item ibidem iudex habet duos laneos liberos.

Item steuram regalem dare debent, prout princeps recipit.

Summa pecuniarum 9 mar. et 15 gr.

JUNDORFF⁵⁰⁾

Nota, in villa Jundorff sunt 4 $\frac{1}{2}$ laneus, quorum quilibet in festo s. M. censuat $\frac{1}{2}$ mar. et 4 gr. Item quilibet laneus pro messoribus 7 gr.

Item praefati lanei tenentur inducere omnes annonas de campo hyemali pro curia ibidem.

Item totum foenum inducere debent pro curia ibidem.

Summa pecuniae 2 $\frac{1}{2}$ mar. et 2 gr.

Summa pro messoribus $\frac{1}{2}$ mar.

Nota, in praefata villa sunt 15 curtulae parvae, quarum quaelibet in festo s. M. censuare debet 5 gr., de quibus tamen deperit 1 gr.

Item quaelibet curtula in festo s. Margarethae pro messoribus dare debet 2 gr. minus 3 halleris.

Item omnes curtulae tenentur comportare et cumulare foenum ad curiam ibidem spectans.

Item tenentur laborare in horreo quando annonae ducuntur.

Nota, ibidem sunt quinque agri Vberacker dicti, quorum unus censuat 4 gr. et tres alii 2 gr., hoc in festo s. M., sed quintus iacet incultus.

Item ibi est unus parvus ager, qui in dicto festo censuat 1 $\frac{1}{2}$ gr.

Item ibi sunt salices, quae Weiden vocantur, cum agro, de quibus censuare debent 24 gr.

⁴⁹⁾ Hostěrádky, o. Brno-venkov. S uvedením této vsi v urbáři nesouhlasí údaj listiny z 29. srpna 1432, v níž je uvedeno, že herburský klášter prodal pustou ves Hostěrádky za 17 hř. Klášteru se dostala zpět až 1502.

⁵⁰⁾ Jundrov.

Item ibi sunt plures horti olerum, de quibus omnibus in festo s. M. censuare debent 1 mar. et 2 gr.

Nota, ibidem molendinum in dicto festo censuare debet $\frac{1}{2}$ mar.

Item una quaeque vinea ibidem in dicto festo vel in Vindemio dare debet 2 $\frac{1}{2}$ gr. et 1 urnam vini a vinea non recedendo, sed etiam dolium expediendo.

Item in monte dicto Hinterperk circa obstaculum in dicto festo dare debent 2 mar., et monasterium debet de his custodi solvere 4 gr., sed venditae sunt.

Item de monte Anteriore circa obstaculum de quaelibet vinea integra censuare debent 2 $\frac{1}{2}$ gr.: de media vinea 10 num. et de quartali 5 num., prout quilibet tenetur, quae praecipue se extendunt ad 3 fert.

Summa de omnibus praenotatis videlicet circa messem, agros, hortos, vineas et molendinum 6 mar., 1 fert., 13 gr. et 5 num. (!).⁵¹⁾

⁵¹⁾ V rkp. následují znovu platy z Ponávky (Panaugessel); uvádí se 18 domů, z kterých se platí 2 sex. a 7 gr. Tento přípisek svou skladbou ukazuje, že byl do původního originálu připsán později.

MÍSTOPIS BRNA V POLOVICI 14. STOLETÍ

(Prostor uvnitř městských hradeb)

PRAMENY

Středověký místopis pražský byl zpracován V. V. Tomkem již před více než devadesáti lety, ale o starý místopis brněnský nebylo dlouho z mnoha příčin opravdového zájmu. Je to zřetelné již ze srovnání pečlivé několikarocní práce Tomkovy („Základy starého místopisu Pražského – Praha 1865–1872“) s několika málo stránkami osmé kapitoly knihy B. Bretholze „Geschichte der Stadt Brünn (Brno 1911)“, obsahující ne vždy příliš spolehlivý nástin topografie Brna 14. věku.

Teprve Bedřich Mendl r. 1935 položil v Úvodu ke „Knihám počtů města Brna“ první skutečné základy pro historický místopis města Brna. Tomek zpracoval své „Základy starého místopisu Pražského“ hlavně na podkladě zápisů v knihách trhových, Mendl naznačil pozměněnou cestu pro pořízení starého brněnského místopisu. Připomněl totiž velkou pramennou hodnotu berních rejstříků a berních knih brněnských.

Na rozdíl od Starého města Pražského, které má zachovanu knihu berní městských s neúplnými rejstříky až z doby husitské (1427, 1429, 1433 a 1434), má Brno zachovány nejstarší rejstříky již z r. 1348 (AMB rkp 16) a 1365 (tento spojený s knihou berní z téhož roku – AMB rkp 17), pak z r. 1367 (AMB rkp 18). Tyto rejstříky jsou doplněny knihou berní s opisy či výtahy dalších rejstříků z let 1343 až 1361 (AMB rkp 14).¹⁾ Rejstříky obsahují soupis poplatníků a jejich platů v městě a v městských předměstích, rejstřík a berní kniha z r. 1365 nadto ještě uvádí soupis a ocenění jejich majetku včetně městišť.

V nejstarší dochované brněnské knize pamětní (AMB rkp 39), která je pro získání místopisných informací nutným doprovodem rejstříků, začínají zápisy r. 1343, ale končí již r. 1379. Nejsou v ní však zapsána všechna jednání o nemovitostech

¹⁾ Popisy těchto rukopisů podal B. Mendl, *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935 (dále jen KP), str. 9n a J. Dřimal, *Archiv města Brna* (Praha 1956), str. 138–9. Viz též R. Nový, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526* (Praha 1963), str. 40–42 a 146 a J. Dřimal, *Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509*, Brno v minulosti a dnes 6 (1964), str. 185–188.

z té doby a počet zápisů od r. 1355 v knize prudce klesá, takže v posledních letech jsou zápisy jen zcela osamocené.²⁾

V další zachované městské knize (AMB rkp 48) začínají velmi neúplné zápisy teprve rokem 1391, tedy po velké časové mezeře neklidné vlády Joštovy, ve které docházelo v domovním vlastnictví jistě k častým změnám, porušujícím vazbu mezi dobou před touto časovou mezerou a dobou po této mezeře následující.³⁾ Proto není možné přidržet se při zpracování starého místopisu Brna v polovici 14. století Tomkova postupu a nezbylo než se pokusit o jeho sestavení na podkladě dochovaných berních rejstříků a knih.⁴⁾

Rejstříky a knihy berní nemohly být ovšem samy pro takovou práci dostačujícím podkladem, třebaže tvořily základ celé rekonstrukce. K určení polohy domů jednotlivých poplatníků bylo nejen nutné vyhledat potřebné topografické údaje v zápisech pamětní knihy, ale i situovat je v plánu města. Proto kromě rozboru rejstříků muselo být ještě předem přezkoušeno i množství a časové rozmístění topografických údajů v pamětní knize a musela být dle starých plánů rekonstruována taková situace zastavení z doby co nejstarší, o níž by se dalo předpokládat, že se příliš neliší od situace z polovice 14. století a že může být tedy podkladem pro sledování údajů rejstříků.⁵⁾

Rejstříky. Mendl ve své práci o brněnských knihách počtů věnoval velkou péči i genezi rejstříků. Usuzoval, že nejdříve byl pořízen soupis poplatníků, kteří v něm byli řazeni podle domů, domy podle čtvrtí; „item“ uvádí další dům, „ibidem“ obyvatelé domu. Měl za to, že rejstřík jednoho roku byl předlohou také pro rejstřík roku druhého, takže seznam poplatníků se pořizoval podle seznamu poplatníků berně předcházející.⁶⁾

Podle Mendla měli bychom poznávat z rejstříků, jak domy vedle sebe stály. Tvrdil, že zápisy v pamětní knize to potvrzují, z domů určených lze prý snadno tak soudit na neurčené. Sám určil přibližnou polohu velkého počtu domů uvnitř hradeb.⁷⁾

²⁾ Zápisy pamětní knihy až po písmeno S byly zpracovány z kartáčového otisku k vydání přepraveného B. Bretholzem z let 1902–5, který zapůjčil J. Dřimal. Zbytek zápisů, pokud v nich byly nalezeny topografické údaje, byly vzaty z rukopisu. Za mnohé rady a opatření materiálu jsem zavázán při tom díky C. Hálové, za přehlédnutí a doplnění rukopisu J. Dřimalovi.

³⁾ Dřimal, *Archiv města Brna*, str. 151–2.

⁴⁾ Mendl se domníval (KP, Úvod, str. 116), že dodatečné přípisky asi z počátku let osmdesátých v rejstříku r. 1365 tvoří dostatečný most, který umožní spojit všechna topografická data rejstříku r. 1365 a pramenů starších s prameny pozdějšími, poněvadž tyto přípisky dovolovaly identifikovat vlastnictví více než 40 domů. Vycházel však z předpokladu, že v rejstřících jsou domy řazeny jak vedle sebe stály. Konstrukce rejstříků v Brně, jak vyplývá z dalšího textu, byla však velmi často složitější.

⁵⁾ P. Lavedan, *Histoire de l'urbanisme*, Paříž 1926, str. 398, uvádí dvě podobné rekonstrukce tohoto druhu, provedené na podkladě středověkých rejstříků a starých plánů; Turnerovu méně zdařilou rekonstrukci půdorysu města Winchelsea a Devalsovu rekonstrukci Montaubanu. Podobně pracoval i G. Des Marez při vykreslení plánu Gentu čtrnáctého věku (viz *Des Marez*, *Étude sur la propriété foncière dans les villes du Moyen-Age*, Gent-Paříž 1898). Dalším příkladem je rekonstrukce půdorysu V. Novgorodu ke konci 16. století, provedená Tverským (L. M. Tverskoj, *Russkoe gradostroitelstvo do konca XVII. věku*, 1953, str. 159).

⁶⁾ Mendl, KP, Úvod, str. 55–6, 97 a 162.

⁷⁾ *Týž.* l. c. str. 60 a 97. Krátký Mendlův popis situace Brna v polovici 14. století je vcelku velmi spolehlivý. Mendl nemohl však přikročit sám k popisu podrobné situace, neboť neměl možnost sledovat postup rejstříků a zápisů pamětní knihy na vhodném plánu, ani přihlížet k údajům ocenění a vycházel pouze z části topografických údajů.

Přestože odhad Mendlův platí pro velkou část rejstříků, ukázalo se, že v mnohých případech není takové shody mezi postupem rejstříků a údaji pamětní knihy, jak to předpokládal.

O technice sestavování rejstříků v Brně před 600 lety a o spolehlivosti rejstříků můžeme se na štěstí poučit na několika různých úsecích, hlavně na příkladu horní části ulice Měnské, kde poloha domů v úseku mezi ulicí Českou (dnešní Josefskou) a Sedlářskou (počátek tř. Vítězství po Orlí) je zápis v knize pamětní určena celkem bezpečně, takže lze zde provést bezpečně i vyšetření rejstříků. Podle sestavení obou rejstříků z let 1348 a 1365 i opisů ztracených rejstříků z let 1343 až 1361, zapsaných v nejstarší berní knize, zjišťujeme:

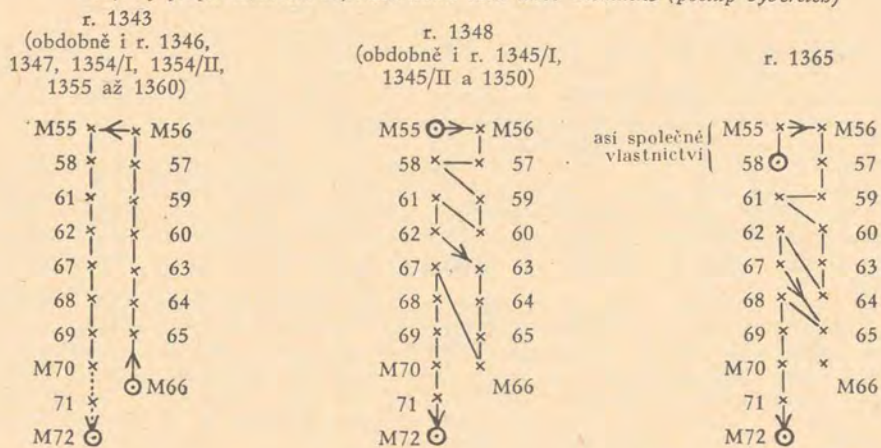
a) Pořadí poplatníků v rejstřících některých roků se od sebe podstatně liší. Jejich jména nebyla vždy v rejstříku zapsána v tom pořadí, jak domy vedle sebe stály; b) i při velké odlišnosti zápisů je v pořadí poplatníků zachováno určité pravidlo.

Ad a) Seznam poplatníků r. 1343 začíná kovářem Fridlinem (M 66, viz rekonstruovanou situaci brněnských městišť na připojeném plánu a seznam majitelů městišť k r. 1348), postupuje dům od domu podél jižní fronty uliční, u České ulice přechází na severní stranu uliční a končí Fojtlinem (M 70) před celníkem Konrádem, který byl již na ulici Sedlářské (M 72).

Obdobně, byť ne v takové úplnosti, jsou sestaveny i opisy rejstříků r. 1346, 1347, 1354/I, 1354/II, 1355 až 1360, jež však většinou dosahují i nároží Konrádova. V r. 1345/I, 1345/II, 1348, 1350, 1351, 1352, 1353 a 1365 seznamy začínají však na východním konci ulice (M 55), různým způsobem pak přecházejí z jedné strany uliční na druhou a končí celníkem Konrádem. Zhruba postup rejstříku r. 1348 je zachován i v obou seznamech r. 1345 a 1350. Postup výběrčích r. 1365, třebaže se blížil postupu r. 1348, byl však již značně jiný (tab. 1).

TABULKA 1

Grafický přepis sestavení rejstříků horní části ulice Měnské (postup výběrčích)

Je zřejmé, že rejstříky nebyly tedy popisovány z roku na rok, nýbrž že byly sice pořizovány z různých berních knih a rejstříků, ale sestavovány až při pochůzce, kdy se rozhodovalo z pohnutek nám již neznámých o postupu soupisu a někdy o různém

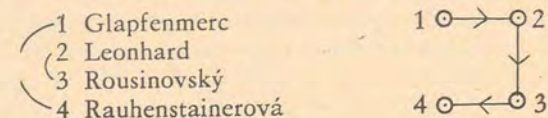
křížování ulice. Značná změna byla provedena r. 1365, kdy byla založena nová kniha berní, spojená s berním rejstříkem. Tak vznikla v souhrnu všech rejstříků sice větší rozmanitost, ale i celá řada na sobě nezávislých zjištění, jež nám umožňují rozbor a kontrolu zapsaných dat a odhalují i další vztahy. Například v některých úsecích rejstříků (či jejich opisů) najdeme několikačlenné soubory poplatníků jako invariantní celky, střídavě v opačném směru postupu zapsané, ale s týmiž jmény na začátku a na konci souboru. Prokazují, že jde o určitý charakteristický úsek uliční fronty.

Jiný cenný rozbor nám umožňuje shrnutí poplatníků ve skupiny, s údajem o její poloze, např. „residentes in platea Funificum“, nebo „Agnes monialis et alii residentes in platea Monialium“ apod.

Ad b) Rozbor rejstříků r. 1345 a 1348 i ostatních této skupiny nás přivádí k odvození jednoduchého pravidla, jež dovolí poměrně značně spolehlivě rozřadit domy u oboustranného zastavění uličního podle uličních stran, pokud zápis knihy pamětní podává zprávu o nějakém sousedství.

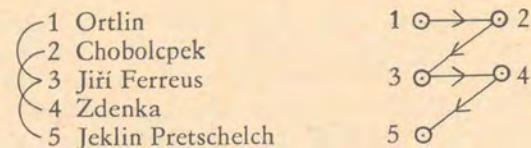
Tak v rejstříku r. 1348 je uveden mezi domem Glapfenmerce (M 60) a Rauhenstainerové (M 63) dům Leonhardův (M 61) a Konráda Rousinovského (Raussingera – M 62). Poněvadž podle zápisu v pamětní knize oba první domy spolu sousedily, nutně musel být pak dům Leonhardův a Rousinovského, mezi ně vsunutý, na jiné straně uliční, než dům Glapfenmerce a Rauhenstainerové, nebyl-li postup výběrčích zcela nahodilý, což nelze předpokládat.

Vycházíme-li z daných údajů, můžeme sestavit přehled postupu výběrčích:

(Oblouček zde značí sousedství dle zápisů pamětní knihy.)

Jiný příklad zachycuje rejstřík r. 1348 v ulici Koblížné v okolí Zdenky, kde je doloženo troje sousedství:

Tímto poměrně jednoduchým způsobem dosáhneme tedy vzájemného rozřídění domů podle uličních stran. Potřebujeme však při tom obvykle ještě přesné topografické určení aspoň jednoho domu vyšetřované řady dle zápisu pamětní knihy, abychom poznali, na kterou uliční stranu patří jedna skupina z rozříděných domů a na kterou druhá, k první skupině protilehlá. Platnost tohoto pravidla byla potvrzena u všech rejstříků a jejich opisů, nejen v ulici Měnské, ale na všech místech kontrolovatelných zápisů knihy pamětní. I když to není bezpečným důkazem, že odvozené pravidlo platí v každém případě, přece jen tím bylo prokázáno, že postup sestavení rejstříků se nedál nahodile. Mohlo být tedy popsáno způsobu rozřídění oprávně-

něně použito, aspoň s velkou mírou pravděpodobnosti, i v místech, kde nemohl být kontrolován zápisy pamětní knihy.

Vyšetření rejstříků podle zápisů pamětní knihy v ulicích, kde domy stály pouze po jedné straně, a ve frontách náměstí, skoro vesměs dalo za pravdu Mendlovi; tam skutečně domy byly zapsány, jak vedle sebe stály. Bylo tam lze, celkem bez obav, soudit jednoduše podle domů určených na neurčené.

Pamětní kniha. Bylo již uvedeno, že asi 2400 zápisů v nejstarší zachované knize pamětní je v časovém sledu jednotlivých roků nestejně rozděleno. Největší počet je jich seskupen od r. 1343 do r. 1355, nejmenší v letech sedmdesátých. Stejně je tomu tak s topografickými údaji. Nejvíce takových údajů – asi 57 % – bylo nalezeno v zápisech prvních 13 let, tedy přibližně seskupených kolem roku sestavení prvního dochovaného rejstříku z r. 1348. V období dalších 15 let, kolem doby sestavení druhého rejstříku spojeného s berní knihou r. 1365, bylo nalezeno již jen 38 % topografických údajů, a v sedmdesátých letech je jich jenom 5 %.

Topografických údajů pamětní knihy z jiných roků než těch, ve kterých se dochovaly rejstříky, bylo lze použít pouze tam, kde nedošlo ke změně v domovním vlastnictví, nebo tam, kde sice k takové změně došlo, ale bylo lze najít sled vlastníkům. Sestavení rejstříků a jejich výtahů ukázalo, že změny ve vlastnictví do r. 1350 nebyly tak časté jako v období po tomto roce a že výtahy, zvláště po roce 1353, nebyly již tak podrobně opisovány a vykazují velké mezery.

Z obojího zjištění vyplynulo, že musel tedy být vzat za hlavní podklad místopisné rekonstrukce rejstřík r. 1348, k němuž se v pamětní knize najde největší počet topografických údajů. Zvláště cenného materiálu berní knihy a rejstříku r. 1365 bylo lze použít jen potud, pokud zachované prameny při sledování vlastníků domů dovolily vyhledat vzájemný vztah mezi zápisy obou rejstříků a knihy.

Plánový podklad. Tomek při sestavování starého pražského místopisu navazoval na tehdejší stav pražské zástavby a pro grafické vyjádření výsledku své práce vzal za podklad Jüttnerovu mapu Prahy z let 1811–1815.⁸⁾ Vycházel tedy z půdorysu namnoze ještě středověkého.

Dnešní půdorys zastavení v Brně je však již příliš vzdálen středověké zástavby. Jsme tedy odkázáni velkou měrou na staré plány, pokud ovšem byly sestrojeny na podkladě skutečného zaměření.

Brno má řadu starých plánů. Jejich spolehlivost byla již před časem vyšetřována.⁹⁾ Tehdy byla srovnávána poloha bodů jednotlivých starých snímků s identickými body nového, či aspoň spolehlivějšího měření. U identických bodů byly srovnávány jejich polární souřadnice o společném pólu v trigonometru staré radniční věže a byly sledovány soubory zjištěného úhlového a délkového zkreslení. Aby bylo poznáno, do jaké míry soubory posunů skutečně sledují normální zákon četnosti a zda se v nich neuplatňují systematické chyby, byly tyto soubory vyšetřovány statisticky.

Tento způsob vyšetření byl sice vhodný pro převážnou většinu plánů, podával

⁸⁾ Jüttnerovu mapu si dal Tomek vykreslit v dvojnásobném měřítku tužkou, sám pak inkoustem očerňoval podle zápisů v knihách trhových čáry dělicí či slučující městiště. Poněvadž Jüttnerův plán je v měřítku 1 palec = 60 sáhům (1 : 4320), měl být tak hlavní Tomkův plán k r. 1419 v měř. 1 : 2160. Zvětšení provedli Tomkovi však velmi nedokonale, proto jeho geometrický podklad byl zatížen značnými chybami a skutečné měřítko jeho práce je ve střední hodnotě asi 1 : 2250.

⁹⁾ O. Vičar, Kartometrické vyšetření starých plánů Brna, Zeměměřičství 1952, str. 98–107.

však na první pohled zkreslenou a neúplnou informaci o nejdůležitějších z nich, o velkém plánu Beyer-Zeiserově z r. 1645–1650, který je bohatý na půdorysné údaje a nadto je pozoruhodný jednak značnou shodou s mapou stabilního katastru v podrobnostech některých uličních bloků, jednak však současně i velkými rozdíly v zákresech jiných bloků.¹⁰⁾

Poněvadž plán Beyer-Zeiserův obsahuje údaje i o oblastech, kde stará středověká zástavba byla již v prvních letech po třicetileté válce odstraněna, bylo třeba podrobit jej pro náš účel novému podrobnému průzkumu. Tento průzkum byl proveden uvnitř městských hradeb znovu srovnáním se situací stabilního katastru, zachycenou na síť bodů nového měření, dokončeného r. 1939, a měření polohového plánu (1896–1900).

Takto zpřesněná mapa stabilního katastru byla rozdělena na čtyřúhelníky osnovou rovnoběžek se spojnicí trigonometru věže staré radnice a sv. Jakuba, vedených ve vzdálenosti 50 m, a přímkou k této spojnici kolmých, vedených ve vzdálenosti 40 m. Z průsečíků této sítě s čarami situace plánu bylo lze identifikovat v plánu Beyerově a Zeiserově 265 bodů; jejich spojnice ve směru obou os reprodukovaly i tam zvolenou síť (obr. č. 2).

Ukázalo se, že v této transformaci se osnovy přímků sítě pozměnily vlivem chyb starého plánu na osnovy křivek s menší či větší křivostí a že ani obě osy soustavy (lépe obě jejich tečny v počátku) nebyly navzájem přesně kolmé. Toto zakřivení a změny hustoty sítě (a tedy i měřítko) nám lokalizují vliv těchto chyb.

Jsou to v detailu situace předně chyby systematické, jež deformovaly síť. V některých oblastech je zřetelné zhuštění sítě ve směru osy *x*, někde ve směru osy *y*, v oblasti bývalé židovské čtvrtě a jezuitského kláštera je síť smrštěna ve směru obou os. Na velké ploše plánu, tj. asi na polovici počtu všech čtyřúhelníků (obr. č. 2 – oblast *a*) nedošlo však k větší systematické deformaci. Zkreslení bylo tam lze tedy považovat jen za produkt nahodilých chyb. Prokázalo to vyšetření změn rozměrů 96 čtyřúhelníků této oblasti ve směru obou os. Oba příslušné grafy četnosti odsunutých hodnot ve směru osy *x* a *y* jsou ve shodě s Gaussovou křivkou. Ze souboru těchto délek vypočtené aritmetické průměry obou rozměrů čtyřúhelníků lze považovat tedy za hodnoty nejpravděpodobnější. Nejistotu jejich určení udávají střední chyby. Z vypočtených hodnot rozměrů čtyřúhelníků

$$X = 18,4 \text{ mm} \pm 0,3 \text{ mm}$$

$$Y = 23,2 \text{ mm} \pm 0,3 \text{ mm}$$

vyplyvá, že zobrazení oblasti *a* bylo vykresleno v měřítku 1 : 2164, tedy jen málo se lišícím od správného poměru: 1 palec = 30 sáhům, tj. 1 : 2160. Výsledek tak potvrzuje, že podkladem podrobného zobrazení města uvnitř hradeb na obraze Beyer-Zeiserově muselo být skutečné zaměření tehdejšího stavu zastavení.¹¹⁾

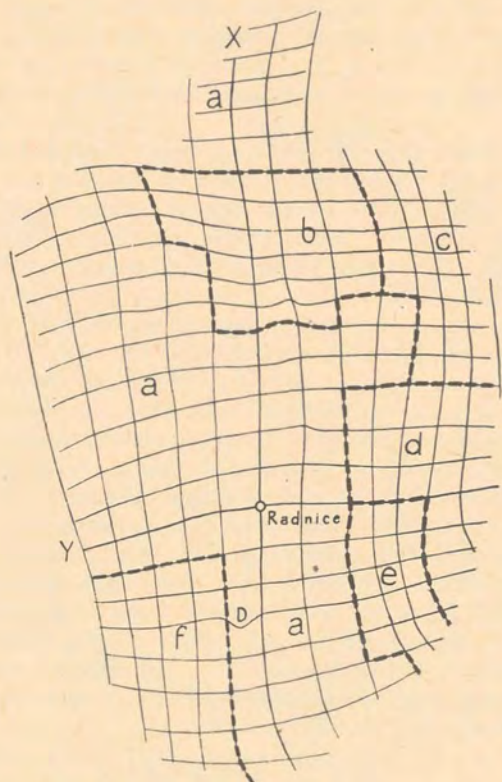
Je nutno ještě věnovat pozornost deformovaným oblastem. Buď v nich došlo k tak velkým deformacím pro chyby v měření, nebo deformace vznikly chybným

¹⁰⁾ Obraz-plán Brna a okolí z r. 1645–50 (244 cm × 157 cm) je v měst. muzeu. Malovali jej Jeroným Benno Beyer a Jan Jiří Zeiser. Popis plánu podal B. Breitbolz, Brünns Stadtbilder (Brno 1898), str. 8–13 a posledně plán reprodukoval F. Kalivoda, Brno, vůně jednoho města (Brno 1959), str. 32 a n.

¹¹⁾ Nelze předpokládat, že by malíři sami provedli toto zaměření. Bylo by pak nepochopitelné, že by současně zakreslili okolí města s hrubými, až stametrovými chybami.

okreslením části plánu, podle kterého malíři situaci v obraze vyznačili, či kombinací obou těchto druhů chyb. V tomto ohledu je poučné srovnání plánu Beyer-Zeiserova s oběma jinými, skoro současnými plány, s plánem Merianovým z r. 1650 a s plánem Relatione z r. 1672.¹²⁾ Jsou zde totiž mnohé shody: u všech tří plánů je se stejnou chybou zakreslen Dittrichsteinský palác na Horním rynku (nám. 25. února), ně-

Beyer-Zeiser

Obr. č. 2

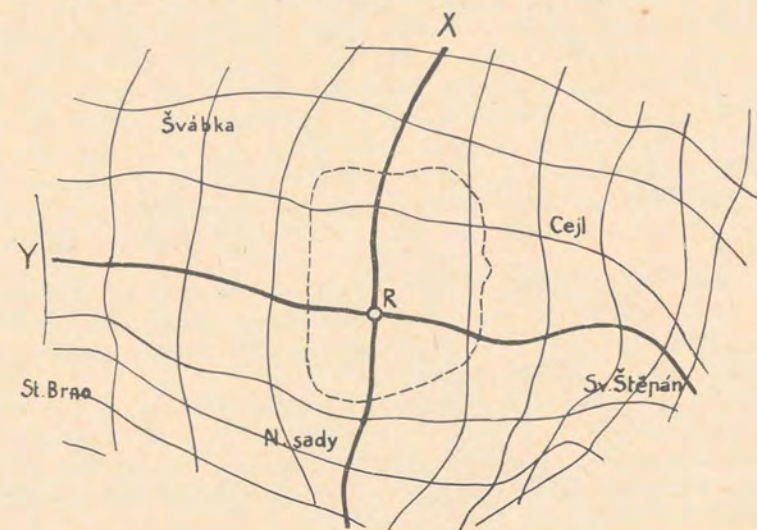
Porušená síť rovnoběžek u Beyer-Zeiserova

c je oblast jezuitského kláštera, *e* je oblast kolem Židovské ulice, *D* je porucha u Dittrichsteinského paláce

které drobné poruchy Beyer-Zeiserova plánu jsou v Relatione i u Meriana přehnaný apod. Na plánu Merianově i Relatione je však průběh ulice Koží a dnešní Minořské i Josefské, třebaže porušen, bez velkých deformací plánu Beyer-Zeiserova.

¹²⁾ Plán Brna z knihy „Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae“ od M. Meriana je v měř. 1 : 8640. Druhý plán je z knihy „Relatione del' assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg“; je téhož měřítka.

Víme, že oba drobné plány byly odvozeny od jednoho vzoru.¹³⁾ Proto nelze připustit, přes uvedené odchylky, že by podkladem Beyer-Zeiserova obrazu byl ještě jiný vzor, tj., že by Brno mělo v té době více zaměřených plánů. Jestliže tedy plány Relatione a Meriana, patrně při společném původu s plánem Beyer-Zeiserova, mají ve východní polovině ohrazeného města vyznačenu správněji polohu uliční sítě než

Merian

Obr. č. 3

Porušená síť rovnoběžek u Meriana

Beyer a Zeiser, nezbyvá než přisvědčit, že aspoň velká část deformace této oblasti u Beyer-Zeiserova byla zaviněna malíři při okreslení dnes ztraceného původního měřeného plánu. Tomu nasvědčuje ostatně i vyšetření situace před hradbami na uvedených třech plánech. Osnovy rovnoběžek vedených k zvoleným osám na situaci odvozené z měření stabilního katastru ve vzdálenosti 300 m, jsou zcela deformovány hlavně u Beyer-Zeiserova, kdežto u Meriana jsou na velké ploše pásu kolem hradeb zhruba bez podstatných změn (obr. č. 3).

Tak bylo prokázáno, že plán Beyer-Zeiserův, který je přes uvedené nedostatky nejdokonalejší dochovanou památkou městských měření z počátku 17. století u nás,¹⁴⁾ je vhodným a poměrně značně spolehlivým podkladem pro rekonstrukci středověké situace tam, kde mladší plány již starou situaci nemají.

¹³⁾ Vičar, l. c. str. 105.

¹⁴⁾ Šimon Podolský z Podolí zaměřil sice z rozkazu císaře Rudolfa Staré a Nové město pražské v letech 1604 a 1611–14 a Plzeň r. 1608. Plány se však nedochovaly. Odvozeniny pražského plánu Šimonova, pocházející z druhé polovice 17. a z počátku 18. století, byly kresličy již velmi znehodnoceny. Podle vyznačených staveb bylo brněnské zaměření provedeno asi ve druhém desetiletí 17. století.

Proto byla pro sledování rejstříků a údajů pamětní knihy rekonstruována situace Brna z polovice 17. století (obr. č. 4). Bylo postupováno od mapy nového měření. Tato byla doplňována postupně měřickým materiálem starším, menší přesností, a to především z polohového plánu, pak z mapy stabilního katastru z r. 1825, objekty starého městského opevnění z plánu Hoffmannova z r. 1786 atd., až po nejstarší údaje z plánu Beyer-Zeiserova.¹⁵⁾ Přestože tyto posléze uvedené údaje byly uvnitř hradeb zakresleny v rekonstruované situaci na podkladě zpětné transformace rovnoběžníkové sítě, u Beyer-Zeiserova, Meriana a Relatione deformované, budou pro zjištění míry nejistoty, se kterou doplňované údaje z obrazu Beyer-Zeiserova byly přeneseny, směrodatné i střední chyby naměřených rozměrů čtyřúhelníkové sítě tohoto obrazu. Jen velmi hrubým srovnáním těchto hodnot s průměrnou chybou brněnské mapy stabilního katastru, dospíváme k přibližnému odhadu, že u rekonstruované situace k r. 1645 musíme počítat při použití údajů obrazu Beyer-Zeiserova v situaci uvnitř hradeb i s výskytem chyb třikrát větších než u mapy stabilního katastru.

Půdorys Brna z prvních desetiletí 17. století se místy lišil od půdorysu Brna gotického. Zvláště v renezanci došlo k častému boření starých domů gotických a k slučování městišť pro nové stavby, aniž by však byly měněny sousední hranice, v jejichž mezích byly nové stavby budovány.

Přechod od rekonstruované situace r. 1645 k situaci uvnitř hradeb r. 1348 nám umožňují topografické údaje pamětní knihy a rejstříků, a také staré ocenění městišť. Způsob rekonstrukce situace uvnitř hradeb je popsán v následující kapitole. Sestrojení situace městských předměstí byla pro odlišný charakter podkladů věnována samostatná práce.

REKONSTRUKCE MÍSTOPISU BRNA UVNITŘ MĚSTSKÝCH HRADEB.

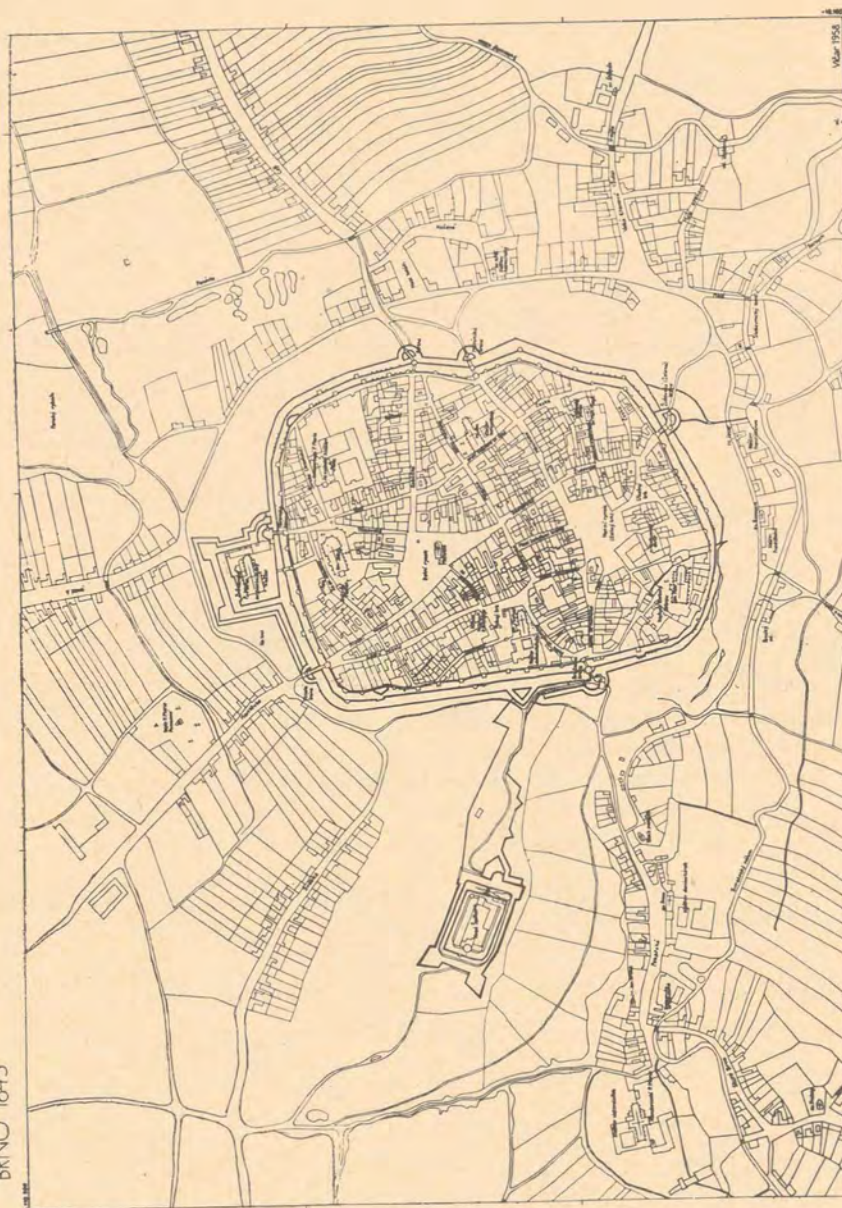
Metodický postup

Rekonstrukce místopisu uvnitř hradeb navazuje na základní místopisný přehled Mendlův, uvedený v jeho Úvodu ke Knihám počtů (str. 61–97). Jejím hlavním podkladem byl rejstřík z r. 1348, jehož postup byl sledován krok za krokem na situaci r. 1645.

1. V každé ulici byla napřed na situaci vyhledána základní pevná místa podle topografických údajů, obsažených v zápisech pamětní knihy a ojedinele i rejstříku. Takovými místy byly obvykle nárožní domy.
2. Pak byly sestaveny ostatní topografické údaje pamětní knihy, určující nejčastěji sousedství a protilehlost domů.¹⁶⁾ Pravidlo, odvozené v 1. kapitole, mnohdy

¹⁵⁾ Takto zkonstruovaná situace liší se poněkud od situace, kterou jsem obdobně sestavil před časem pro účely městského muzea a reprodukoval v *Zeměměřičství* 1952. Později byl plán mnou sestavený reprodukován v *Časopisu nár. muzea* (123/1954), ke str. 35. Nová situace se opírá ve východních předměstích o nové podrobné vyšetření nejstarších plánů.

¹⁶⁾ V zápisech brněnské pamětní knihy byla poloha domů nejčastěji určována sousedstvím, a to výrazy: domus vicina, domus adiacente, contigua domui, secunda ad acie, inter domum a podobně, nejobvykleji však výrazem prope nebo penes. Nesčetné záměny všech těchto výrazů (zvláště obou posledních) u téhož domu prokazují, že byly použity ve smyslu přímého sousedství. Lze se o tom

Obr. č. 4

- umožnilo již na podkladě údajů o sousedství (při současném přihlížení k sledu v rejstříku zapsaných poplatníků) rozřadit domy oboustranně zastavěné ulice podle uličních stran. U ulice jen po jedné straně zastavěné bylo se lze při jisté opatrnosti spolehnout na postup rejstříku, který v takovém případě udával, jak domy vedle sebe stály. Že jde o jednostranně zastavěnou ulici, dosvědčil někdy ještě i plán r. 1645, někdy zápis pamětní knihy, často pro to svědčilo srovnání rejstříků a jejich opisů, poněvadž jen u takových ulic zůstávalo pořadí poplatníků v jednotlivých rocích bez změny.
3. Současně bylo přihlédnuto k ocenění městišť, zapsanému v berní knize s rejstříkem z r. 1365 (výjimečně i v rejstříku r. 1348), neboť poměr cen jednotlivých městišť, zapsaných v knize na podkladě tehdejšího měření, udával v uličních úsecích i vzájemný poměr jejich plošných výměr.
  4. Bylo přihlédnuto k výsledkům průzkumu starých staveb.¹⁷⁾
  5. V některých řídkých případech nebylo lze uznat poplatníka označeného v rejstříku s „item“ jako vlastníka domu. Stalo se to tam, kde takové označení bylo nepravděpodobné, když poplatník byl zapsán bez platu nebo jen s nepatrným platem a kde odporovaly údaje o vlastnictví domu jiné zápisy a takto označený poplatník neměl v ostatních seznamech ani předchůdce, ani následovníka.
  6. V místech, kde situace 14. století byla zcela odlišná od situace r. 1645, byl jsem odkázán pouze na řídké topografické údaje pamětní knihy, kombinace skupin poplatníků v rejstřících, někdy i na zprávy pozdějších městských knih.

Tímto způsobem probírám v dalších výkladech čtvrt Brněnskou, Veselou, Běhounskou a Měnskou, na které se Brno ve 14. století dělilo. V každé čtvrti jsou vyčíslovány její ulice, uváděné latinsky v nadpisech vtištěných kursivou a česky ve výkladu v textu. V závorkách jsou připojeny dnešní názvy ulic.

Písmena B, L, C a M, kterými označuji v textu jednotlivé domy, značí quartale Brunnense, Letorum, Cursorum a Menesense, tedy latinské pojmenování jednotlivých čtvrtí. Číslice připojené za písmenem udávají pořadí domů (městišť) ve čtvrti a jsou shodné s číslicemi v příloze „Seznam majitelů brněnských městišť uvnitř hradeb r. 1348“ a v připojeném plánu městišť. Ve zmíněné příloze se též najde v záhlaví u každé ulice latinské pojmenování, jeho český překlad a dnešní název ulice.

Současně s touto studií byl zpracován i místopis Brna před městskými hradbami. Bude mu věnována samostatná práce, k níž bude připojen též seznam majitelů 309 městišť r. 1365 s jejich oceněním a s popisem polohy.

Průzkum provedla r. 1956 skupina Dobroslava Líbala (M. Beisetzarová, J. Líbalová a H. Flodrová) Stát. ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů. Za cenné připomínky vděčím C. Hálové.

I. QUARTALE BRUNNENSE

*Platea Brunnensis, platea Antique Brunne;
Parva platea; Retro consistorium*

Základem pro určení polohy domů v ulici Brněnské (dnešní Starobrněnské) jsou tři topograficky známá místa, daná zápisy pamětní knihy, a to: dům pekaře Unhocha (B2 – který stál naproti bráně), pak dům Dreimeilův (B26 – na rohu ulice Brněnské a nynější Mečové) a konečně nároží ulice Brněnské (v tomto úseku zvané též Malé, tj. dnešní Peroutkové) a Horního trhu, kde stál ještě v ulici Brněnské dům kostkáře Henzlina (B18), vedle něho však, již na Horním trhu, dům zrcadelníka Mikuláše (B38).¹⁸⁾

Ulice byla r. 1348 již oboustranně zastavěna. Dosvědčuje to zápis o protilehlosti domu Albiové a Henzlinové¹⁹⁾ i různé pořadí v soupisu poplatníků v jednotlivých rocích. Poplatníci až po kováře Merklina nebyli zapsáni tak, jak jejich domy vedle sebe stály; od Merklina (B21) po Dreimeila jsou jedenáct roků zapisování v neměnném pořadí. Od Merklina tedy jde o úsek jedné uliční fronty a určení domu Dreimeilova dosvědčuje, že to bylo na severní straně.

S vysoce oceněným a tedy velkým městištěm Dreimeilovým sousedil r. 1348 dům nožiče Mikuláše v ulici Za radnicí, dnešní Mečové, již v sousedství velkého městiště markraběte, jak vyplývá z pozdějšího zápisu.²⁰⁾

Řada zápisů o sousedství domů²¹⁾ dovoluje pak podle odvozeného pravidla s přihlížením k situaci 17. století rozřadit i ostatní domy podle uličních stran.²²⁾ Docházíme tak k původně jednotnému rytmu v dělení městišť. Městiště vyznačené v situaci r. 1645 na nároží ulice Brněnské a cesty vystupující k Petrovu nebylo ještě v polovici 14. století vytvořeno. Cizost jeho tvaru vůči struktuře ostatních městišť při ulici Brněnské tomu ostatně nasvědčuje.

Forum superius (1. část)

Další domy, již na severní straně Horního trhu (nám. 25. února), jsou sledovány ve stejném postupu všech roků od nárožního domu vdovy Caldarovy (či Chesslinovy – B28) po platněře Petra na rohu Horního trhu a ulice Ostružnické (Radnic-

¹⁸⁾ AMB, rkp č. 39, pamětní kniha, dále PK, f. 379v: 1346 (též KP, str. 33), f. 65. 1343, f. 167v. 1367, f. 284v. 1348, f. 179. 1349. Rukopis podrobněji popsán autorovy rekonstrukce brněnského místopisu z polovice 14. století je uložen v měst. archivu.

¹⁹⁾ PK, f. 10v. 1348.

²⁰⁾ Podle polohy a zápisu PK, f. 277. 1373 patřil dům Mikulášův r. 1365 ševci Oldřichu Steyrovovi, pak ševci Martinovi, řečenému Ochenschuh, a stál vzadu, naproti radnici, vedle městiště markraběte. Polohy domů v Mečové až Radnické určoval též B. Samek, Brněnská radnice. Brno v minulosti a dnes 5 (1963), str. 168 a n.

²¹⁾ PK, f. 389v. 1365, f. 210. 1344, f. 214v. 1347, f. 328. 1356, f. 66. 1345, f. 186v. 1355, f. 294. 1353, f. 178. 1348, f. 322. 1351, f. 183. 1352, f. 24. 1357, f. 384v. 1352, f. 329. 1357 (KP, str. 193, 200, 209), f. 17. 1352, f. 115. 1361, f. 250v. 1353, f. 225v. 1354, f. 344. 1362.

²²⁾ Podle situace můžeme usuzovat, že skupina domů kolem staré Albiové (B13) byla na jižní straně uliční a že skupina kolem Henzlinové (B14 – na jejím městišti stojí dosud zbytky gotického domu s portálem) s domem Smila z Letovic (B5), označeným znakem kapituly, byla na straně severní.

ké).²³⁾ Podle poměru čísel ocenění ustupovala již tehdy stavební čára posledních tří domů při nároží domu Petrova. Na ustoupené ploše byl Kurný trh.²⁴⁾ Na cestě od domu Petrova k domu zrcadelníkovu (B38) jsou uvedena dvě jména majitelů domů, kramáře Křišťana a M. Engelharda (B36 a B37).²⁵⁾ Mezi domem zrcadelníkovým a domem železnice (ferratrix) Petruše (B41 – stál na rohu uličky, kudy se vystupovalo na horu sv. Petra) byl dům olomouckého biskupa (B40).²⁶⁾ Naproti Petruši přes uličku měl dům rychtář Bartuš z Krnova. Jím začíná pětičlenný soubor poplatníků (v letech 1348 a 1350–1354/I, zapsaný však v opačném směru), jejichž domy je nutno podle zápisů pamětní knihy, pravidla a sledu rejstříků umístit na areálu Dittrichsteinského paláce (Moravské muzeum). Číslo ocenění jejich městiště nás přivádějí k tomu, že pravděpodobně při stavbě tohoto paláce na počátku 17. století byly zhruba dodrženy i staré stavební čáry ze 14. století.²⁷⁾ V místech pozdějšího Biskupského dvora (Moravské muzeum) byl ve 14. století dvorec probošta kostela svatopetrského (B47).²⁸⁾

Mons s. Petri; parva platea (vicus, viculus) sub scola; Sub Monte s. Petri; platea Bohemorum (1. část)

Údaje rejstříků se pak týkají hory sv. Petra – Petrova – a po záznamech tamějších, převážně kněžských poplatníků, sestupují mezi domky chudiny k někdejší, dnes zastavené části horní ulice České až k Uhelnému trhu (Kapucínské nám.). Úloha rekonstruovat starou situaci této oblasti je obtížná. Ze staré doby se zachovaly na Petrově okolo kostela jen zbytky románského kamenného zdiva pod bývalým biskupským palácem a kaplí, a v domě Petrov č. 2 a 6. Zbytky gotického zdiva jsou při bývalé hradební zdi v domě č. 4 a 6 a v zahradě fary. Rozměry a tvar půdorysu kostela byly ve 14. století odlišné od dnešního stavu. V situaci je jeho půdorys vyznačen na podkladě nálezů románského základového zdiva podle

²³⁾ PK, f. 282v. 1346, f. 285. 1348, f. 74. 1352, f. 79v. 1356, f. 80. 1357, f. 310v. 1357, f. 330. 1359, f. 264. 1350, f. 116. 1366, f. 236v. 1367, f. 292. 1352, f. 353. 1353, f. 327v. 1357, f. 124v. 1357, f. 40. 1346.

²⁴⁾ Dům Petruš je označen „in acie fori Pullorum“ (PK, f. 330. 1359) a „ubi pulli venduntur“ (PK, f. 264. 1350). *Bretbolz*, Geschichte, str. 206, umísťoval kurný trh mylně při ulici Petruské, podobně *Mendl* (KP, Úvod, 65). Místopisný přehled Samkův tohoto úseku se poněkud liší hlavně v důsledku toho, že Samek předpokládal dvojí zalomení nároží Horního trhu a ul. Ostružnické. Jak vyplývá z rozboru plánových podkladů je pro posouzení tvaru nároží zde však směrodatný plán Beyer-Zeiserův a nikoli drobné odvozeniny Meriana a Relatione. Svědčí pro to i čísla ocenění přilehlých městišť.

²⁵⁾ Zmínka o domě Křišťanově je v PK, f. 68. 1348 a f. 75v. 1353.

²⁶⁾ PK, f. 180v. 1350, f. 311. 1357, f. 226v. 1354, f. 284v. 1348, f. 144v. 1352. Svůj vyhořelý dům postoupil biskup Jan r. 1377 městu. Část tržiště u jeho domu byla tehdy nazývána již Hrnčířským trhem (CDM XI, č. 70, str. 70).

²⁷⁾ PK, f. 333v. 1364, f. 292v. 1352, f. 230. 1360, f. 275v. 1370, nepřímo i f. 230v. 1361.

²⁸⁾ Již listina Václava III. z r. 1306 zná „domus prepositure . . . sub ecclesia et arce . . .“ (CDM VI, č. 125, str. 373. Bezpečně to prokazují i zápisy z polovice 16. století v soudních knihách rychtářských, kde tento dvorec je někdy označován jako Biskupský, podruhé Proboštský (AMB rkp 1742, f. 25v. 1553, rkp 1751, f. 12v. 1562, rkp 1764, f. 31. 1575, rkp 1785, f. 22. 1596). Staré proboštsví totiž prodali probošt s kapitulou r. 1588 biskupovi Stanislavu Pavlovskému za 1100 zl. (J. Tenora, Statek sv. Petra v Brně I, Brno 1934, str. 23). Podobně možno se přesvědčit z rychtářských knih soudních o správnosti naší rekonstrukce v místech Dittrichsteinského paláce.

rekonstrukce Richtrovy, jako románské trojlodí se dvěma věžemi v západním průčelí, ale již s gotickým kněžištěm.²⁹⁾

Řídké zápisy pamětní knihy a rejstříků se zmiňují o poloze některých objektů ve vztahu k dvorci probošta kostela sv. Petra, ke škole a k zmizelým komunikacím. Dovídáme se tak, že za dvorcem proboštovým v ulici České bylo několik domů.³⁰⁾ Ulice Česká sahala tedy až za dvorec proboštův. Podobně stály domy i naproti dvorci proboštovu v uličce Pod horou sv. Petra (dnes uzavřená ulička nad Moravským muzeem), odděleny od dvorce touto uličkou.³¹⁾

Škola stála podle zápisů pod vrcholem hory, v sousedství domu kněze Alberta, ale nad domy stojícími v uličce zvané Parva platea – či vicus, viculus sub scola, měla sousedem dům kněze Petra a byla v blízkosti domu plebána Jana z Bobruvky a Sperrnpeutlové.³²⁾ Nepřímo pomáhá určit polohu školy sestavení rejstříků z r. 1348 a 1365; jedna skupina domů, škole blízkých (kolem kněze Alberta), je totiž zapsána na počátku výstupu na horu sv. Petra směrem od Petruše, druhá (d. Petrus) na konci pochůzky, při sestupu od kněžských domů k uličce Pod horou sv. Petra. Souhrnu těchto zpráv odpovídá nejspíše místo u schodů (B48), kde do nedávna stávala skupina tří domů. Správnost takové lokalizace potvrzuje zápis v knize testamentů z r. 1517, dle něhož Anna Rübenganslinová tehdy odkázala 6 zlatých na opravu schodů na Petrově mezi školou a domem světicího biskupa.³³⁾

Zprávy nám dovolují zhruba rekonstruovat průběh komunikací, vedoucích na horu sv. Petra. Z Horního trhu se tam vystupovalo od Petruše. Máme doloženo, že od Židovské brány, která stávala na konci třídy Vítězství, se vystupovalo na horu sv. Petra horním úsekem ulice České.³⁴⁾ Ulice Česká měla tedy pokračování směrem k hoře, na ni navazovala ulička Pod horou sv. Petra, dále ulička Pod školou (část dnešní Petruské a Biskupské), která se napojovala již na cestu (v poloze dnešní Biskupské), vedoucí od Brněnské brány (na konci Starobrněnské a Dominikánské) ke kostelu a hřbitovu svatopetrskému, podél koutu u městských hradeb a domu kněze Bose (B50) – obr. č. 5.³⁵⁾ Některé kněžské domy stály při hradbách.³⁶⁾ Při

²⁹⁾ V. Richter, Z počátků města Brna, ČMM 61 (1937), str. 282n.

³⁰⁾ Měl tam např. dům hrachovník Milota (PK, f. 270v. 1362) a kuchař markraběte Smolko (f. 359v. 1365) aj.

³¹⁾ Stál tam dům tišnovského probošta (PK, f. 349v. 1345, f. 260v. 1346), pak kramář Ondřeje (f. 23v. 1356 a f. 125. 1359). Ještě při ohledacím řízení 13. srpna 1659 komise městské rady se stavěla proti Dittrichsteinovu úmyslu uzavřít uličku mezi jeho palácem a konírnou s tím odůvodněním, že se tam jezdíválo od pradávna.

³²⁾ PK, f. 317. 1347, f. 239v. 1346, f. 7v. 1348, f. 107, 1352, f. 109v. 1354, f. 151v. 1367, f. 115v. 1362; KP, str. 289. 85.

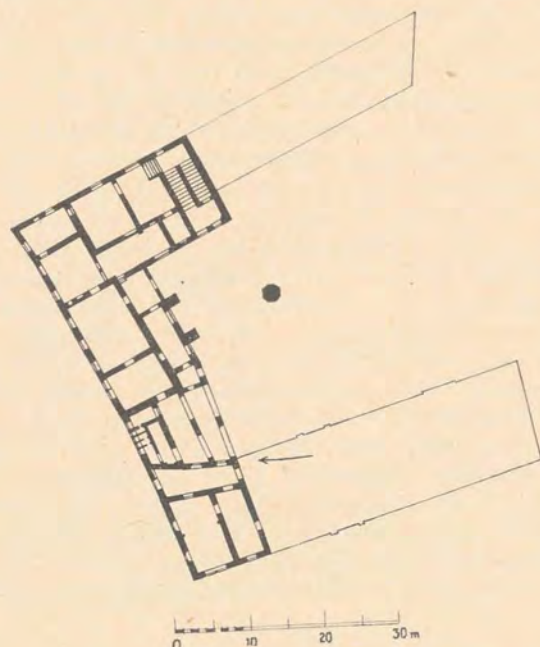
³³⁾ O. Stoklaska, Die Testamente der Brünnner Bürger, ZVGMS, 1902, str. 95n. *Medl* se domníval, v rozporu s uvedenými údaji, že školu nutno lokalizovat východně od Petrova (KP, Úvod, str. 65).

³⁴⁾ Dům pekaře Wilda (B64) je označen „in platea Bohemorum, ubi ascenditur ad Montem s. Petri“ (PK, f. 329v. 1357).

³⁵⁾ Polohu domu kněze Bose, později Ludka, plebána z Unkovic, udává zápis PK, f. 53v. 1356, f. 116v. 1368. Přímému navázání zmíněných ulic nasvědčují i rejstříky, a to jak v rozpisech jednotlivých poplatníků, sepsaných podle pochůzky výběrčích, tak v souhrnech: „pauperes sub scola et in platea Bohemorum“ (1347, KP, str. 65) a „pauperes sub scola usque ad Scolarissam“ (1348, KP, 85). Pozůstatkem této staré dispozice je asi i neobvyklé sešikmení v půdorysu renezanční přístavby Biskupského dvora, dané zřejmě hranicí tehdejšího městiště (obr. č. 5). Pokračování ulice České na Petrov muselo být přerušeno asi ve druhé polovině 16. století, kdy pod zdí Petrova došlo k terenním úpravám při dostavbě paláce a zřízení zahrady. Na plánu Beyer-Zeiserově končí Česká ulice již

ulice Pod školou za domy ulice Brněnské (na B13–16) byla i tenkrát asi nezastavěná plocha kapitulní.³⁷⁾ V blízkosti stál tam někde dům označený kapitulním znakem (KP, str. 227). U domu Schulerové (Scolarissa) končí domky chudých. Její dům (B60) byl domem krajovým, ukončujícím novou skupinu směrem na západ.³⁸⁾ Domky chudých, před Schulerovou zapsané, stály jednak za dvorcem proboštovým, jednak na straně opačné.

Obr. č. 5

Půdorys přízemí části Moravského muzea (v sešikmeni lze odhadovat starou hranici městiště bývalého Proboštského, pak Biskupského dvorce)

Forum Carbonum; Prope portam Judeorum (1. část)

Výchozími pevnými topografickými místy pro oblast Uhelného trhu (Kapucínské náměstí) jsou obě nároží Horního a Uhelného trhu, pak roh Uhelného trhu a ulice

slepě a je zachycena ohradní zídka, situovaná dle geometrického rozboru tohoto plánu, na hranici zahrady Moravského muzea a zahrady bývalého kapucínského kláštera.

³⁶⁾ Listina Václava III. z r. 1306: „domus ipsius ecclesie inter ipsam ecclesiam et murum civitatis ibidem site . . .“ (CDM VI, č. 125, str. 373).

³⁷⁾ V těchto místech prodala kapitula zahradu v 17. století hraběti Werdenbergovi (*Tenora*, I. c., str. 46).

³⁸⁾ Srovn. souhrn v rejstříku r. 1348 a sousedství písařky Hirschové ve sledu soupisu poplatníků (PK, f. 279. 1344.).

U Židovské brány (dolní konec třídy Vítězství). Podle postupu rejstříku stál na západním nároží dům Mikuláše Freye (B67), naproti němu, na části dnešní Reduty (B81), dům sladovníka Reinharda. Na východním konci Uhelného trhu (B72) byl dům pekaře Martina.³⁹⁾ Na tato tři pevná místa bylo možno zavěsit, podle situace r. 1645 a několika zápisů o sousedství, interpolaci ostatních domů v posloupnosti rejstříku. Vedle domu Freyova stál s frontou do Uhelného trhu na vysoce oceněném a tedy velkém městišti (B68) dům Ješka z Kravař. V zadní části tohoto městiště – zbytku původně asi větší plochy – stála s nějakou další stavbou věž ze starší doby.⁴⁰⁾

Od posledního domu západního průčelí přechází rejstřík na východ k domu pekaře Martina a sleduje velká městiště jižní fronty dům od domu směrem na západ. U domu Purchardova (B77) s nízkým oceněním a tedy s malou plošnou výměrou městiště, přechází rejstřík na severní stranu, aby postupně směrem severozápadním dosáhl městiště Reinhardova.⁴¹⁾ O domě pánů z Rosic, uváděném před domem Freyovým, musíme mít za to, že stál ještě na Horním trhu.

Forum Superius (2. část)

Další řada domů na Horním trhu je zachycena jednak na nárožní dům Reinhardův, jednak na dům Jana Eberhardova (B89) na nároží Horního trhu a ulice Židovské. Na ploše dnešní Reduty stály tehdy čtyři domy, vedle nich byl dvorec Bernarda Bartušova. Domy v jeho sousedství byly označovány „in angulo“. Všechny domy pak následují v pořadí rejstříku až po městiště Janovo, jež nebylo asi, vzhledem k velkým rozměrům, v celé své frontě zastavěno obytným domem.⁴²⁾ Zvláště důležité jsou zprávy pamětní knihy o dvou obytných domech, stojících mimo stavební čáru. Byly to asi zbytky zástavby starší než domy postavené ve stavební čáře.⁴³⁾

Pořadí domů na zbylém úseku severní fronty Horního trhu je určeno zápisy v knize pamětní a pořadím v rejstřících. Na nároží ulice Ostružnické (Radnické) stál dům cínaře Sidlina (B95),⁴⁴⁾ na něj navazovalo směrem k východu pět domů

³⁹⁾ PK, f. 281v. 1345, f. 84v. 1361, f. 303. 1363, f. 340. 1351, f. 85. 1361, f. 233. 1364, f. 115. 1361, f. 235. 1367, f. 48. 1353.

⁴⁰⁾ Sousedství Ješka s Freyem je doloženo zápisy PK, f. 84v. 1361 a f. 303. 1363. Věž s přílehlou stavbou byla nalezena pracovníky St. ústavu pro rekonstrukci pam. měst a objektů (ing. arch. K. Fuchs) r. 1958. Okolnost, že dům pánů z Kravař je uváděn na Uhelném trhu, třebaže jejich městiště dosahovalo Horního trhu, je svědectvím, že k zastavění Uhelného trhu domy stojícími v řadě vedle sebe došlo v této oblasti dříve než na Horním trhu. K staré věži byl, podle průzkumu, přistavěn nový měšťanský dům, situovaný již do stavební čáry Horního trhu, teprve asi ve druhé polovině 14. století. – Na západním průčelí byly domy vázány sousedstvím: PK, f. 256. 1372, f. 141. 1344, f. 147v. 1359, a f. 179. 1349.

⁴¹⁾ PK, f. 332. 1362 a f. 239. 1343.

⁴²⁾ PK, f. 274v. 1368, f. 85. 1361 a f. 145. 1353; KP, str. 186; PK, f. 290v. 1351, f. 41v. 1348, f. 298v. 1357, f. 290v. 1351, f. 238. 1371, f. 128. 1372 a f. 116. 1366. *Bretbolz*, *Geschichte*, str. 207, v této oblasti předpokládá většinou nezastavěná městiště a dvorce.

⁴³⁾ Jeden z nich, dům později Poberlinův, stál před nárožím Reinhardovým ve směru k masným krámům (PK, f. 85. 1361 a f. 332. 1362, druhý, krejčího Henzlina na B83, stál před domem Ellendovým, pak Niesselovým a patřil později krejčímu Pilúšovi (PK, f. 353v. 1355 a f. 299. 1357).

⁴⁴⁾ Poloha domu Sidlina je určována (PK, f. 221. 1350, f. 224. 1352 a f. 351. 1350) „in acie versus forum Superius“. Stál tedy na části nároží orientované k Hornímu trhu.

při obnoveném původním rytmu v dělení parcel. Nároží Horního trhu a ulice Sedlářské (třída Vítězství od nám. Svobody po Orli) bylo již ve čtvrti Měnské.⁴⁵⁾

Platea Calcariatorum, Sporergassen

Ulice Ostružnická (Radnická) byla oboustranně zastavěna. Vedle nároží platněře Petra (B35) měl dům Mikuláš Reczer, vedle cínaře Sidlina (později zvonáře Henzlina – B95) byl dům Olomuckého (Olomuczera). Dostatečný počet zápisů o sousedství dovoluje rozřadit ostatní domy pomocí pravidla na obě strany uliční.

Naproti radniční věži stál dům Mikuláše Swercera (dříve Smelclina – B105), u uličky kramářských kotců byl dům kožaře Mikuláše (B107).⁴⁶⁾ Situace těchto kotců, jak jsme k nim dospěli, sledující pořadí rejstříku, prokazuje, že ulička s kotci („inter institas“, zvaná v 16. století uličkou Kramářskou) byla v místech pozdější uličky Ševcovské, zbořené počátkem našeho století.⁴⁷⁾ Při východním vyústění uličky kotců, na nároží při ulici Sedlářské (B108), byl dům střelce Oldřicha (a malíře Oldřicha); stál naproti domu Perharda z Vyškova (M79), na druhém nároží tamtéž byl dům číšiře Goclina (B109).⁴⁸⁾

Zbytek plochy uličního bloku na jih od uličky kramářských kotců, ležící při ulici Sedlářské (B111), byl nezastavěný a patřil r. 1365 Konrádu Blanenskému (Plancerovi) a Konrádu Dobrovickému; ještě koncem 15. století byla tato plocha jen částečně zastavěna řemeslníckými dílnami (area Span). Na severním nároží uličky byl dům kramáře Hesla (B113), vedle něho dům Petra z Lanškrouna, na radniční straně stál dům synů Heringových vedle nároží Stainhuserova.⁴⁹⁾ Dům Heringových byl na počátku let šedesátých ve vlastnictví Franka z Poměnic (provisor curiae marchionis), který asi tenkrát získal snad od markraběte i velkou nezastavěnou plochu (L15^a) v sousedství, již ve čtvrti Veselé.⁵⁰⁾ Posledním domem Brněnské čtvrtě byl dům krejčího Oty (B117) v sousedství Petra z Lanškrouna.⁵¹⁾

II. QUARTALE LETORUM

Penes portam Brunnensem; platea Brunnensis, platea Antique Brunne

Ulice Brněnská u kláštera Kazatelů (Dominikánská) byla v pol. 14. století zastavěna měšťanskými domy jen po jižní straně; v rejstřících jsou tedy domy zapsány

⁴⁵⁾ PK, f. 177. 1346, f. 21. 1355, f. 71. 1350, f. 299. 1357, f. 300. 1358, f. 230^v. 1362, f. 319. 1348 a f. 320. 1349.

⁴⁶⁾ PK, f. 282^v. 1346, f. 232^v. 1364, f. 196^v. 1365, f. 302. 1362, f. 99. 1348, f. 26^v. 1360, f. 232^v. 1364, f. 75^v. 1353, f. 125^v. 1362, f. 271^v. 1364, f. 361. 1371, f. 217. 1349, f. 226^v. 1354, f. 175. 1344, f. 339^v. 1350, f. 342, 1355 a f. 59. 1374.

⁴⁷⁾ Bretholzovo umístění Kramářské „čtvrtě“ k ulici Sedlářské (Gesch., str. 203n) odmítl již Mendl (KP, Úvod, str. 69n) i Samek, l. c. str. 175.

⁴⁸⁾ PK, f. 323^v. 324. 1346, f. 159^v. 1348 a f. 161^v. 1352.

⁴⁹⁾ PK, f. 238. 1371, f. 98. 1345, f. 9^v. 1348, f. 311^v. 312. 1358 a f. 142^v. 1349.

⁵⁰⁾ PK, f. 125^v. 1363, při f. 83^v. 1360.

⁵¹⁾ V oblasti uličky Za radnicí a ulice Ostružnické nebyla tehdy asi hranice čtvrti ještě ustálena. Tak dům nožíře Mikuláše (B27) je v rejstříku r. 1348 uváděn ve čtvrti Brněnské, ale tentýž dům ve vlastnictví Steyrově byl r. 1365 ve čtvrti Veselé (KP, str. 303). Městiště Petra z Lanškrouna (B115) bylo uvedeno r. 1365 již ve čtvrti Veselé jako městiště sirotků Lanškrounských (KP, str. 303).

spolehlivě za sebou. Řada zápisů v knize pamětní váže tyto domy na situaci starého chrámu a klášterních objektů. Podle plánu Beyer-Zeiserova i podle zpráv o barokní novostavbě chrámu neliší se příliš poloha dnešního chrámu od polohy starého kostela, jen směr kněžiště byl obrácen a šířka a délka chrámu byla zčásti zvětšena. Púdorys starého chrámu byl v rekonstruované situaci vyznačen tedy podle plánu Beyer-Zeiserova s přihlédnutím na ostatní stará zobrazení jako jednodolní stavba s polygonálním závěrem na východě a šestibokou věží při severním průčelí chrámu.⁵²⁾

Rekonstrukce navazuje pak na starý kostel a na dům Heralta z Kunštátu, komorníka brněnské cudy (L8), jehož městiště v místě dnešního „Kunštátského domu“ bylo zvětšeno asi po velkém ohni (1356), ale jistě před r. 1365, o sousední městiště Turnknopfovo (KP, str. 302) do dnešní uliční šířky, neboť toho roku byly již obě nemovitosti ve vlastnictví syna Heralta, Viléma z Polehradic.⁵³⁾ K zvětšení došlo na východní straně původního městiště Kunštátských, neboť jeho sousedství při západní hranici se r. 1365 proti r. 1348 nezměnilo. Připojené městiště Turnknopfovo bylo tedy r. 1348 ještě městištěm Blanenské (Plancerové – L9). Popsané zvětšení je dosud zřetelné v lomu stavební čáry u bývalého průjezdu. Místo lomu odpovídá i poměru ocenění obou sloučených městišť.⁵⁴⁾

Pořadí a počet domů směrem k Brněnské bráně (na Šilingrově nám. při souběhu Starobrněnské a Dominikánské) odpovídá i dnešnímu stavu, jen v místě pozdějšího městského pivovaru stály ve 14. století dva měšťanské domy. Dnešní vstup do areálu bývalého kláštera dominikánského je situačně skoro totožný s tehdejší branou klášterního dvorce, poloha tehdejší kuchyně odpovídá skoro poloze dnešní přízemní uliční stavbě.⁵⁵⁾ Při Brněnské bráně stály proti sobě dům kováře Kolomana (při městské zdi – L3) a dům Steblerův, na místě dnes pobořené nárožní stavby (L1).⁵⁶⁾

Ve střední části bloku, mezi horní a dolní ulicí Brněnskou, jsou zřetelné průběžné hranice parcel. Podle svědectví rejstříků nebylo tam však městišť v jednom

⁵²⁾ J. Bureš, Středověké stavby brněnských dominikánů, CMM 1960, str. 108–117. Pokud jde však o věž, uvádím, že nejen u Beyera-Zeiserova, ale i na kresbě Hoefnaglově a Willenbergově je hřeben střechy kostela bez porušení, nejde tedy o sanktusník. I na plánech Meriana a Relatione je souhlasně zakreslena přistavěná věž.

⁵³⁾ L. Hosák, Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století, 1948, str. 51n.

⁵⁴⁾ Jak r. 1348, tak 1365 byla na západní straně sousedem Kunštátských Ringshutlová (KP, str. 93 a 302). Popsaná situace se shoduje i s polohou starého chrámu dle Beyer-Zeiserova plánu. Srov. PK, f. 71. 1350 a f. 341. 1354. – Na vývěsce v domě Kunštátském je zmínka o jiném zvětšení tohoto domu; je tam uvedeno, že r. 1358 Petr z Kunštátu zakoupil dům v ulici Starobrněnské za domem Kunštátským. K takovému zvětšení tehdy však tam nedošlo. V rejstřících těchto let nikde nenajdeme o tom svědectví; ani v ulici Starobrněnské, ani v dnešní Dominikánské nebyl Petr z Kunštátu vlastníkem nějakého domu. V berní knize r. 1356 a 1358 je uveden sice nějaký Petr z Kunštátu, který patří z domu kdysi pana z Letovic, ale jak Letovický, tak Petr byli kněží a jedná se tam o kněžský dům na Petrově (KP, str. 84, 234, 251), nikoli v ulici Starobrněnské, kde i roku 1365 zůstává Smil z Letovic vlastníkem domu.

⁵⁵⁾ PK, f. 35. 1367, f. 1. 1343, f. 335. 1368, f. 249^v. 1351, f. 142. 1348 a f. 41. 1347. Vyznačení púdorysu kláštera, s výjimkou křížové chodby a refektáře, je nejisté. Dvorní trakt domu Dominikánská ul. 2, při kostele, je sice do prvního patra gotický, jak ukázala řada vysokých gotických okenních otvorů, odkrytých po dobu opravy objektu za okupace, je však nejisté, zda tato stavba stála již v polovině 14. století.

⁵⁶⁾ PK, f. 232^v. 1364 a f. 3. 1344. Situaci v této ulici shodně popsal v hlavních rysech J. Dřímál, Zemský dům v Brně (Brno 1947), str. 12.

vlastnictví od horní Brněnské ulice po, dolní, jak se domníval Bretholz. Stejně nesprávná byla jeho domněnka, že ve 14. století v dnešní Dominikánské ulici nestály ještě samostatné domy.⁵⁷⁾

Forum Piscium (1. část) a Ex opposito capelle Regis

V dalším rejstříku r. 1348 uvádí již domy na Rybném trhu (nám. Družby národů): dům Miloty z Německé Hůzové a Marka Pohořelického (Poherlicerova) (L13, 14),⁵⁸⁾ Celá ostatní rekonstrukce situace je zde vázána na určení polohy domů na nároží ulice Zámečnické. Naproti této uličce stála až do r. 1908 Královská kaple (P. Marie a sv. Václava) v sousedství Markraběcího domu (v polovici 14. století již domu krášteřa Králové). Naproti Královské kapli stál na Rybném trhu, na rohu ulice Zámečnické, a to při vstupu do této ulice na pravé straně, dům platněře Filipa (L21). Rovněž naproti Královské kapli, ale na druhém, levém rohu ulice Zámečnické, stál kamenný dům zlatníka Fridlina (L26) a vedle tohoto dřevěný dům M. Viléma, medika a fyzika (L27), naproti chóru Královské kaple. Podle rejstříku byl za domem mistra Viléma ještě dům kazatele kláštera Králové, pak bečváře Fridlina (L29).⁵⁹⁾

⁵⁷⁾ Bretholz, Gesch., str. 190 a ZDVGMS 1928, str. 147.

⁵⁸⁾ PK, f. 22. 1355, f. 264v. 1350 a f. 79. 1355. Tvar „Rybný trh“ je uváděn ve starých českých zápisech, tak např.: AMB, rkp 1755, f. 38 z r. 1566 aj.

⁵⁹⁾ Situace je dána zápisy: PK, f. 148v. 1359, f. 311. 1357, f. 146. 1354, f. 141. 1345, f. 143 a 143v. 1350, f. 183. 1352, f. 380v. 1348, f. 384. 1351 a f. 42v. 1350 a sledem rejstříků, zvláště z r. 1343 a 1347, kde skupina na Rybném trhu s platněřem Filipem je oddělena od skupiny Fridlinovy, s domy naproti Královské kapli stojícími, skupinou majitelů domů v Zámečnické ulici. Zcela odlišně popsal staré zastavení při vstupu do ulice Zámečnické Bretholz, Gesch. str. 192–3, který situoval nesprávně oba domy, kamenný i dřevěný, na pravé, tj. jižní nároží, a při tom ztotožňoval dům platněře Filipa s domem Fridlinovým. Nesprávnost takového zápisu prokazuje tabulka posloupnosti vlastníků měštích při západním vyústění ulice Zámečnické, sestavená podle zápisů pamětní knihy a rejstříků:

<p>Dům při vstupu do ulice Zámečnické napravo stojící</p> <p>Philippus platner PK, f. 146. 1354 (1343–50)</p> <p>Petrus platner PK, f. 146. 1354, f. 311. 1357</p> <p>Philippus platner PK, f. 148v. 1359</p>	<p>domus lapidea</p> <p>Fridlinus aurifaber PK, f. 141. 1345 (1343–48)</p> <p>Mag. Wilhelmus PK, f. 42v. 1350</p> <p>Henslinus aurifaber</p>	<p>Naproti chóru kaple domus lignea</p> <p>Mag. Wilhelmus PK, f. 380v. 1348, f. 42v. 1350</p> <p>Ullinus gust. vini PK, f. 384. 1351</p>
---	--	--

(Podtržení značí doložené nároží, oblouček sousedství a svislice – doložené následnictví. V závorce jsou uvedeny roky rejstříků a jejich opisů, v nichž jmenovaný vlastník je uveden.)

Pro umístění domů na východním průčelí Rybného trhu, navazujících na dům platněře Filipa, je směrodatné pořadí rejstříku a tři zápisy pamětní knihy.⁶⁰⁾ Lokalizace poplatníků v hranicích plánu r. 1645 vedla (u L18 a 19) k obnově původně pravidelného rytmu dělení parcel. Jde zde o parcelaci plochy sahající od osídlení při ulici Zámečnické po starou majetkovou hranici u L16, na které se dělení zastavilo. Dále byla již podle své rozsáhlosti nepochybně ve 14. století ještě nezastavěná, nebo aspoň větším dílem nezastavěná plocha, uvedená v rejstříku r. 1365 jako vlastnictví markraběte (L15), a to spolu s protilehlou jinou velkou plochou markraběte (téhož označení) v sousedství Wollera, nástupce Milotova (KP, str. 303). O poloze této protilehlé plochy markraběte nás poučuje zápis z r. 1373, z něhož víme, že byla, spolu s městištěm nožíře Mikuláše (B27), později ševce Ochsen-schucha: „ex opposito consistorii retro“.⁶¹⁾ Tato plocha v majetku markraběte ve století čtrnáctém – vzhledem k své rozsáhlosti též jen málo zastavěná – je později uváděna jako „area monete“ či „domus monetae“ v rejstříku r. 1387 a v městské knize.⁶²⁾

Platea (vicus) Seratorum, platea Tornatorum

Zvláštní skupinu tvoří soubor devíti měštích drobných řemeslníků, převážně zámečnicků a soustružníků, v ulici Zámečnické.⁶³⁾ V opisech rejstříků r. 1346, 1347 a 1350 jsou vlastníci těchto měštích shrnuti pod názvem „pauperes in platea Seratorum (KP, str. 54, 66 a 174). Rejstříkem r. 1348 a 1365 jsou sledovány jejich domy postupně od platněře Filipa, napřed podél jižní, pak severní fronty ke kamennému domu.

*Platea posterior Letorum (1. část),
Forum Piscium (2. část); Platea Monialium*

Plocha dvorce Alramových (L30) je zbytek dříve většího pozemkového vlastnictví rodiny Alramovců, kterým ve 13. století patřila i sousední nemovitost v místech pozdějšího Markraběcího domu.⁶⁴⁾ Dvorec je vyznačen v rekonstruované situaci podle sledu rejstříku v sousedství Markraběcího domu za Aluší z Olbramovic, která měla dům v ulici Panenské za dvorcem Alramovým.⁶⁵⁾ Vysoké ocenění jejich měštích, ve srovnání s oceněním sousedních ploch, dosvědčuje, že dvorec měl velkou plošnou rozlohu. Západní jeho hranice nepochybně sahala tehdy až do polovice bloku, tak jak tomu bylo u sousedních pozemků ještě do nedávné doby.⁶⁶⁾

⁶⁰⁾ PK, f. 312v. 1358, f. 151. 1366 a f. 216. 1348.

⁶¹⁾ PK, f. 277, 1373.

⁶²⁾ AMB rkp 48, f. 541 a 546. Prokazují to i zápisy z polovice 16. stol. (AMB rkp 1741–74). V hlavních rysech je tato situace ve shodě s umístěním Pošvářovým. (J. Pošvář, Nástin dějin brněnské mincovny, Numismatický sborník 1958, str. 135n, 153n), který však nepřepokládal tak velkou rozlohu městiště markraběte, a proto se domníval, že tam byla dvě odlišná městiště v držení markraběte.

⁶³⁾ Již Mendl prokázal, proti opačnému mínění Bretholzovu, že jde o dvojí označení téže ulice (KP, Úvod, str. 73).

⁶⁴⁾ O domě Alramově, později domě Markraběcím, srovn. (J. Dřimal, Zemský dům, str. 14).

⁶⁵⁾ PK, f. 4. 1345.

⁶⁶⁾ K změně zde došlo až v polovici 17. století, kdy klášter vykupoval části přilehlých zahrad domů v ulici Veselé při dostavbě svého domu (Výpisky k brněnské topografii od A. Gödla v AMB).

V Panenské ulici bylo podle rejstříku r. 1348 26 domů. Jejich vlastníci byli v opisech rejstříků zřídka uváděni; r. 1346 a 1350 jsou shrnuti pod označením „pauperes de platea Monialium“ (KP, str. 54 a 174). Některá městiště bylo lze umístit v situaci r. 1645 na podkladě zápisů pamětní knihy a sledu rejstříků.⁶⁷⁾

*Platea Letorum, platea posterior Letorum,
Retroplatea Letorum, Retroletorum platea (2. část)*

Pro Zadní ulici Veselou (Veselou) je v knize pamětní pouze jediný záznam určující polohu domu, a to domu pícníka Mikuláše. Jeho dům stál na rohu před branou Veselou (stála u styčného bodu Veselé a České) a byl posledním v této ulici.⁶⁸⁾ Protože shrnutí poplatníků v ulici Panenské v rejstříku r. 1348 („Agnes monialis et alii residentes in platea Monialium“ – KP, str. 97), končící u řezníka Henzlina, nám udává současně i začátek soupisu poplatníků v ulici Zadní Veselé, známe tak aspoň sloupec vlastníků domů, které v této ulici stály. Díky tomu, že tam bylo ještě i r. 1645 zastavění pouze na západní straně uliční, a že řada vlastníků městišť se od r. 1348 do r. 1365 nezměnila, bylo lze městiště v situaci rozmístit podle sledu rejstříku, ocenění městišť (a tedy poměru jejich ploch) a několika zápisů o sousedství.⁶⁹⁾

Platea Letorum (1. část)

Východními místy rekonstrukce v oboustranně zastavěné Veselé ulici (České) je jednak skupina domů při bráně Veselé, jednak domy na křižovatce s ulicí Za kostelem sv. Jakuba (Jakubská). Vzájemná poloha domů první skupiny, počínající domem Žofie, s dvorcem pánů z Meziříčí, je dána zápisy pamětní knihy.⁷⁰⁾

Na nároží ulice Veselé, kde se sestupovalo ke kostelu sv. Jakuba, nalézáme podle zápisu pamětní knihy dům řezníka Mikuláše.⁷¹⁾ Protože za Mikulášem sleduje rejstřík již domy v ulici Za sv. Jakubem, stál dům Mikulášův podle sledu zápisů na severovýchodním nároží křižovatky (L74), kdežto první dům v rejstříku zapsaný v ulici Veselé, po provedené pochůzce Za sv. Jakubem, dům cihláře a zedníka Henzlina, stál na jihovýchodním nároží křižovatky (L81).⁷²⁾ Ostatní dva domy křižovatky a napojení na první skupinu dávají zápisy a roztřídění podle

⁶⁷⁾ Tak např. první dům sousedil se zahradou dominikánů (KP, str. 306), dům řezníka Dětlina a Petra (L37) stál v ulici Panenské za domem Markraběcím na rohu, kudy se po levé straně sestupovalo k hradbám (PK, f. 325. 1353), blízko naproti stál dům Aluše. Pak PK, f. 185. 1354 a f. 350v. 1348. – Opíraje se o zápis z r. 1366 (PK, f. 126v.) „penes domum capelle s. Nicolai“, domníval se *Bretbolz*, *Gesch.* str. 193, že v ulici Panenské byla ještě nějaká kaple sv. Mikuláše. Srovnáme-li tento zápis se zápisem rejstříku roku předcházejícího „area d. Petri capellani ecclesie s. Nicolai“ (KP, str. 307), je zřejmé, že šlo o majetek kostela či kaple na Dolním trhu a nikoli o kapli v Panenské ulici.

⁶⁸⁾ PK, f. 75. 1353. V rejstříku r. 1348 následuje za Mikulášem Žofie, o níž víme, že měla dům též při bráně Veselé (PK, f. 103 a f. 381. 1349), ale vázaný sousedstvím ve směru postupu rejstříku. Žofiin dům stál tedy již v ulici Veselé, dnešní České.

⁶⁹⁾ PK, f. 285. 1348, f. 329v. 1358, f. 328v. 1357, f. 337. 1345, f. 237. 1368, f. 253v. 1359, f. 253. 1358, f. 81v. 1359 a f. 82. 1359.

⁷⁰⁾ PK, f. 178v. 1349, f. 286v. 1349, f. 178v. 1348, f. 311. 1357, f. 41v. 1348 a f. 47. 1352.

⁷¹⁾ O nárožním domu Mikulášově, dříve domu koníčky Rudolfovy (později i dcerky Hiršové), srovn. PK, f. 286v. 1349 a f. 287. 1349.

⁷²⁾ PK, f. 176. 1344, f. 42v. 1349, f. 185. 1353. Roku 1365 náležel dům Henzlinův slanaři Mikulášovi Malému (f. 334. 1366). Zedník Henzlin byl asi stavitelem nových věží Židovské brány.

pravidla.⁷³⁾ Ze srovnání se situací r. 1645 vyplývá, že dům Žofie (L64) r. 1348 nedosahoval až k bráně a že nároží na styku ulice Zadní Veselé a Veselé (L68) nesahalo tehdy tak daleko na sever, jak bylo vyznačeno na situaci z polovice 17. století.

Retro ecclesiam s. Jacobi (1. část)

V ulici Za kostelem sv. Jakuba (Jakubské)⁷⁴⁾ známe pro nedostatek zápisů pamětní knihy a seznamů z rejstříků v letech 1348–65 pouze základní dispozice polohy domů. Na severní straně uliční, již ve čtvrti Běhounské, stála fara (C23), na ni navazoval dům opata žďárského (C22), situovaný naproti svatojakubskému hřbitovu.⁷⁵⁾ Byl oddělený od fary pouze jedním měšťanským domem. Poloha ostatních domů, včetně velkého dvorce Obránské (Obersezzinne) (L79), je dána zápisy.⁷⁶⁾

Platea Letorum (2. část)

Další domy ulice Veselé (České) se připojovaly na oba jižní domy zmíněné již křižovatky podle svědectví o sousedstvích. Tak nacházíme na západní straně ulice (L85) dům pana Hynka Krušiny z Lichtenburku, tehdy hofmistra markraběte.⁷⁷⁾ Vyřešení situace na konci ulice Veselé nám umožňuje spolehlivé určení domu Jindřicha (Haincmana) Tirmanova. Stál již na Dolním trhu (nám. Svobody) (L90), na rohu uličky, naproti domu Alba stuba i domu Stuba Regis a domu lázní;⁷⁸⁾ dům Alba stuba stál pak nepochybně v ulici Veselé, na nároží uličky na L89. Naproti němu, v ulici Veselé, byl „domus balnei“ (L92), kde však již r. 1344 lázně nebyly a dům patřil písaři Ondřejovi.⁷⁹⁾

Forum Inferius (1. část)

V pořadí rejstříku jsou za domem Ondřejovým nejdříve uvedeny domy, navzájem sousedící, na části severní fronty Dolního trhu (nám. Svobody), pokud patřily do čtvrti Veselé.⁸⁰⁾ Poslední dům v tomto úseku (Mikuláše Planka) nestál však již ve frontě Dolního trhu, ale v koutku uličky za domem Mocovým (C9), tedy u svatojakubského hřbitova (L96).⁸¹⁾ Jde tu asi zase o zbytek nějakého staršího zastavění, které lze jen velmi nejistě rekonstruovat.

⁷³⁾ PK, f. 329v. 1357, f. 166. 1359, f. 84v. 1361, f. 86v. 1363, f. 88v. 1364, f. 80. 1357, f. 312v. 1358 a f. 214v. 1347.

⁷⁴⁾ V okolí dnešní ulice Jakubské nebyly v polovici 14. století ještě ustáleny hranice čtvrti, jak vyplývá ze srovnání rejstříků a jejich opisů v účetní berní knize.

⁷⁵⁾ CDM XI. č. 328, str. 300, 1384: „in domo habitacionis nostri abbatis sita in Brunne ex opposito cimiterii s. Jacobi“.

⁷⁶⁾ PK, f. 7v. 1347, f. 15. 1350, f. 21. 1354, f. 264v. 1351, f. 330. 1359 a f. 330v. 1359.

⁷⁷⁾ PK, f. 104. 1350, f. 107v. 1353 a f. 220. 1350.

⁷⁸⁾ PK, f. 176v. 1345, f. 102. 1349, f. 105v. 1351, f. 191v. 1358, f. 194. 1360, f. 176. 1344 a f. 10v. 1348. V roce 1351 byl již dům „Alba stuba“ pustý (f. 160).

⁷⁹⁾ S domem „Stuba Regis“ byl podle cit. zápisu PK, f. 176v. 1345 totožný buď dům „Alba stuba“, což je pravděpodobné, nebo onen dům lázní. *Bretbolz*, *Gesch.*, str. 194 správně lokalizuje dům „Alba stuba“ a od něj odlišuje ale „Stuba Regis“. Mazur však v plánu v *Bretbolzových* „Geschichte“ zakreslil nesprávně „Stuba Regis“ při ulici Jakubské.

⁸⁰⁾ PK, f. 221v. 1351, f. 197v. 1368 a f. 33. 1363.

⁸¹⁾ PK, f. 190. 1357.

Pochůzka podpisáře a výběrčích se pak vrací na západní frontu Dolního trhu, do sousedství Jindřicha Tirmanova, k domu vdovy po Otovi z Kroměříže (L97). Odtud rejstřík postupuje na jihovýchod, dům od domu, navazuje na oba nároží domy uličky Zámečnické a končí až u nároží na hranici Brněnské čtvrtě. Skoro všechna sousedství této řady jsou doložena zápisy pamětní knihy. Tak bezpečně docházíme k zjištění, že vlastníkem domu stojícího na západním nároží vyústění ulice Zámečnické do Dolního trhu (L102) byl r. 1348 Jakub Alramův.⁸²⁾ Tento nárožní dům zakoupili r. 1355 pištcové markraběte, odtud jeho název „domus fistulatorum“.⁸³⁾

Na protějším, východním nároží ulice Zámečnické (L103), naproti kostelu sv. Mikuláše, stál další měšťanský dům, který patřil r. 1348 Tomáši Anshelmovu.⁸⁴⁾

⁸²⁾ PK, f. 105. 1350, f. 105v. 1351, f. 191v. 1358, f. 194. 1360, f. 194v. 1360, f. 339. 1349, f. 45v. 1351, f. 224v. 1353, f. 53v. 1356, f. 80v. 1357, f. 32. 1363, f. 181v. 281. 1345 a f. 308v. 1354.

⁸³⁾ PK, f. 354v. 1355, f. 194v. 1360 a f. 28. 1360. Roku 1365 patřil dům Jakubův již Bohušovi z Tišnova.

⁸⁴⁾ V době, kdy se naproti zakoupili pištcí, patřil dům Tomášův již Jiřímu z Německé Hůzové (PK, f. 354v. 1355), pak přešel do vlastnictví Goblinova, který jej, jako dům rohový, stojící „ex transverso“ domu Bohuše z Tišnova, prodal Janu Ortlinovi z Vyškova (PK, f. 167. 1365 a 303v. 1365). Tam Jana Ortlinova zastihl rejstřík r. 1365. Zápis z r. 1365 (f. 167) uvedl Mendl, KP, Úvod, str. 81, nedopatřením na východní straně Dolního trhu, kam nepatří. Tamnější dům, připsaný r. 1348 Goblinové, r. 1365 Goblinovcům již nepatřil. Pro snadnější orientaci o posloupnosti vlastníků městiště v tomto důležitém úseku je sestavena podle zápisů pamětní knihy a rejstříků následující tabulka:

Nároží ul. Zámečnické a Dolního trhu	
Západní nároží	Východní nároží
Hermannus Tuschkel PK, f. 308v. 1354 (1348)	Thomas Anshelmi PK, f. 363, 1345 (1343–50)
Jacobus Alrami PK, f. 308v. 1354 (1345–54)	plebanus de s. Nic. (1348)
Nicolaus pistor	Laurencius medicus PK, f. 250v. 1354
Henzlinus pistor	Georius de D. Theut. PK, f. 354v. 1355
Svachco et Nveska PK, f. 354v. 1355	Enderlinus pellifex PK, f. 78v. 1355
domus aciei Fistulatorum PK, f. 194v. 1360, f. 28. 1360	Goblinus PK, f. 167, 1365
Henslinus (Aynuold) pistor PK, f. 272v. 1366 (1365)	Oswaldus cirologus PK, f. 272v. 1366 (1365)
Bohuschius de Thusnawicz PK, f. 167. 1365, f. 272v. 1366, f. 58, 1369 (1365)	Joh. Ortlini PK, f. 58. 1369, f. 303v. 1365, f. 167. 1365 (1365)

(Podtržení značí doložené nároží, oblouček – sousedství, šipka – protilehlost, svislice – doložené následnictví. V závorce jsou uvedeny roky rejstříků a jejich opisů, v nichž jmenovaný vlastník je uveden).

Na něj navazoval dům plebána od sv. Mikuláše a řada měšťanských domů až k staré hraniční čáře vlastnické (u L109 – v podstatě zachované dodnes), odkud již začínal odlišný způsob zástavby s domky drobných řemeslníků, hlavně mečířů, (uváděných v zápisech s označením „in Lugek“).⁸⁵⁾ Zjišťujeme tak, že v polovici 14. věku byla tedy na Dolním trhu obě nároží vyústění ulice Zámečnické zastavěna jen domy měšťanskými, navzájem topograficky pevně svázanými, takže zde nelze ještě v této době hledat nějaký Královský dům.⁸⁶⁾

Z ocenění městiště (tj. z poměru jejich plošných výměr) a z postupu rejstříků vyplývalo, že na ploše pozdějšího domu pánů ze Žerotína stály v polovici 14. století dva domy a že naopak městiště nárožního domu Jakuba Alramova zaujímala později dvě městiště. V dalším průběhu bylo třeba na místě velkých renezančních domů obnovit původní rytmus menších front městiště, což vedlo ke shodě s dělením bloku při Rybném trhu (nám. Družby národů). Nebylo tam však tehdy průchodních domů ve stejném vlastnictví v obou frontách, jak se mylně domníval Bretholz.⁸⁷⁾ V připojeném plánu je kostel sv. Mikuláše zakreslen podle zachovaných stavebních plánů, ale bez barokní přístavby.

Lugek (1. část); prope Lugek

V roce 1348 byla ve čtvrti Veselé jen čtyři drobná městiště označena „in Lugek“ (při jižním konci nám. Svobody), v r. 1371 zahrnoval zde Lugek již sedm městišť. Jejich poloha je určena zápisy o sousedství a sledem rejstříků.⁸⁸⁾ Pořadí končí v dnešní ulici Panské dvěma velkými městišti patriciů s vysokým oceněním (L116 a 117).⁸⁹⁾ Polohu Lugeku zjistil Mendl (KP, str. 79, 89). Že nelze o tomto umístění pochybovat, dosvědčuje i několik zpráv soudní knihy rychtářské.⁹⁰⁾

III. QUARTALE CURSORUM

Lugek (2. část); Forum Inferius (2. část); parva platea (vicus) s. Jacobi

První dům v Běhounské čtvrti (C1 – dům vdovy po Jiřím ze Strachotína) je v zápisech označován zase „in Lugek“.⁹¹⁾ Klíčem pro určení polohy městiště na celé východní frontě Dolního trhu (nám. Svobody) jsou zápisy pamětní knihy, dle nichž dům Mikuláše Heringera stál na rohu Dolního trhu a ulice Kobližné (Gaga-

⁸⁵⁾ PK, f. 250v. 1354, f. 78v. 1355, f. 272v. 1366, f. 15. 1350, f. 21. 1355, f. 142v. 1349 a f. 286v. 1349.

⁸⁶⁾ Na roh Zámečnické ulice umístoval Královský dům již pro počátek druhé polovice 14. věku M. Trapp, Mitteilungen der k. k. Com. f. Kunst u. hist. Denkmale, 1879, str. 15.

⁸⁷⁾ Bretholz, Gesch., str. 197.

⁸⁸⁾ PK, f. 84v. 1361, f. 339v. 1351, f. 253. 1358 a f. 146 a 147. 1354.

⁸⁹⁾ PK, f. 19. 1353. Nikde v oblasti tohoto nároží není místa pro nějakou čtvrt pištců Bretholzem, Gesch., str. 197 sem umístovanou. „Vicus fistulatorum“ byl na jiném nároží (L102), jak jsme již viděli.

⁹⁰⁾ Zápisy AMB, rkp 1767, f. 41, 1579, rkp 1774, f. 49. 1585 a f. 57. 1586 střídavě uvádějí tentýž dům: „am Lob Eckh. – am Lobeckh“ a „am Eck am unteren Ring“.

⁹¹⁾ PK, f. 273v. a 335. 1367.

rinovy), vedle domu rychtářova.⁹²⁾ Řada údajů o sousedství potvrzuje, že rejstříky sledovaly zde domy, jak vedle sebe stály.⁹³⁾ Od Mikuláše Heringera rejstřík přechází na severní stranu trhu. Prvním tam byl kamenný dům Engelprechta Moce. Stál naproti masným krámům, na levém nároží uličky, kudy se chodilo k sv. Jakubu (C9). V blízkosti stál pranýř a naproti byla studně.⁹⁴⁾ Podle rejstříku byly ještě r. 1348 za domem Mocovým, v sousedství hřbitova, dva domky. Krajiní z nich patřil Heftlerové (C11) a byl vykoupen ještě téhož roku pro rozšíření hřbitova.⁹⁵⁾ Na druhém nároží uličky (C12) stál dům Peršly ze Strachotína, na rohu ulice Běhounské dům pekaře Konráda.⁹⁶⁾

Platea Cursorum, platea Rennensi (1. část)

Na pekaře Konráda je vázáno v ulici Běhounské několik sousedství a pořadí končí domem Křišťana Milchra (C19), který stál při rohu hřbitova.⁹⁷⁾ V polovici 14. století byla zastavěna pouze západní strana uliční. Prokazují to doložená sousedství, neměnné pořadí v rejstřících a jejich opisech, počet městišť a poměr ocenění.

Retro ecclesiam s. Jacobi (2. část)

K tomu, co bylo uvedeno o ulici Za kostelem sv. Jakuba (Jakubské), ve čtvrti Veselé, zbývá uvést, že velké městiště fary (C23) bylo zvětšeno ještě r. 1360 zakoupením domu pláteníka Lupolda (C24), v sousedství domu žďárského opata.⁹⁸⁾

⁹²⁾ PK, f. 287. 1349, f. 360v. 1367, f. 18v. 1353, f. 80v. 1357 a f. 361. 1369. Pro polohu domu Heringerova máme nejstarší svědectví ve staré listině z r. 1334, přepsané do pamětní knihy r. 1356 (f. 188). Tehdy Žofie, vdova po Konrádu Heringerovi, zatížila svůj dům platem jedné hřivny minoritům: Dům Heringerů podle této listiny stál „ex opposito contra ecclesiam s. Nicolai iuxta domum Jacobi monetherii sita“. Ze šlo stále o tentýž dům nárožní, dosvědčuje ještě zápis z r. 1353 (f. 145): „... fratres Minores habuerunt ab antiquo, sicut eciam litera eorum cantat, super domo Heringeri marcam census“. Udivuje proto, že *Bretbolz*, *Gesch.* str. 261 situuje dům Žofie: „es ist das bis zum Dominikanerplatz reichende zweite Haus am Grossen Platz von der Schlossergasse...“ Nesprávnost jeho tvrzení o rozsahu těchto městišť pro Rybný trh byla již prokázána v předchozím textu.

⁹³⁾ PK, f. 51. 1354. Tehdy patřil dům Heinclínův Bohušovi z Tišnova (než se Bohuš zakoupil na západní straně Dolního trhu). O dalších domech: PK, f. 322. 1352, f. 325v. 1354, f. 223v. 1352, f. 111v. 1356, f. 106v. 1352, f. 323v. 1352, f. 273v. 1367 a f. 335v. 1368. Je pozoruhodné, že ve dvorní prostoře městiště C5 stála – dle plánu Beyer-Zeisera – ještě v polovici 17. století věž, tehdy opatřená barokní helmicí. Taková stavba v uvedené poloze v 17. století zcela neobvyklá musela být pozůstatkem z dřívější doby, tím spíše, že i vlastník městiště C6 je v polovici 14. století označen přízviskem „in Turri“ (r. 1365 Michael de Gotha in Turri – PK, f. 278. 1375) a jeho předchůdce: Conradus in Turri, (*Bretbolz*, *Gesch.* str. 346). Podle sledu rejstříku a ocenění, v souhlasu s ohledáním gotických zbytků sklepů, bylo městiště C4 teprve později zastavěno dvěma domy a městiště C6 a C7 jedním domem.

⁹⁴⁾ PK, f. 244v. 1360, f. 27. 1360, f. 150. 1365, f. 262v. 1349, f. 83. 1360, a f. 300v. 1358. *Bretbolz*, *Gesch.* str. 196, se mylně domníval, že studně stála na místě pozdější kašny Merkurovy, tj. při severovýchodním cípu náměstí.

⁹⁵⁾ KP, str. 163. Podobně byl vykoupen ještě v r. 1350 nějaký další dům tamtéž k těmž účelům (KP, str. 183).

⁹⁶⁾ PK, f. 338 a 338v. 1346, f. 321v. 1350, f. 309v. 1355, f. 310. 1356, f. 313. 1360, f. 267v. 1358, f. 266v. 1354 a f. 148v. 1359.

⁹⁷⁾ PK, f. 79. 1355, f. 68v. 1348, f. 116. 1366, f. 231. 1362, f. 33v. 1364, f. 16. 1351, f. 293v. 1353 a f. 34. 1365.

⁹⁸⁾ Tak zvaná „*area consolidata*“ (PK, f. 313, 1360).

Nejisté je zde umístění ostatních domů. Na rohu uličky, naproti kostelu, byla v pozdější době (1471) škola. Pro polovici 14. věku nemáme o její situaci, ba ani o její existenci bezpečných zpráv. Roku 1365 je však spoluvlastníkem domu na C12 (tedy v blízkosti později uváděné školy) „magister scole“ Bartoloměj.⁹⁹⁾ V sousedství dvorce Obránské, na hřbitově, byla postavena brzo po polovici století kaple sv. Mořice.¹⁰⁰⁾

Starý kostel sv. Jakuba mohl být zakreslen pouze schematicky. Z okolnosti, že byl postaven v době, kdy kolem něho byla poměrně jen malá osada kolonistů, a že byl postupně již v druhé polovici 14. století doplňován kaplemi, lze soudit, že byl poměrně malého půdorysu.

Platea Cursorum, pl. Rennensi (2. část)

Zápisy umísťují dům sladovníka Elblina při ulici Za sv. Jakubem na roh ulice Běhounské, naproti hřbitovu, za dvorec faráře svatojakubského, tedy tam, kde se již sestupovalo od dvorce k Běhounské bráně (C28), která stála na konci Běhounské ulice. Poslední před branou na západní straně ulice byl podle rejstříků dům Peška z Tišnova (C30).¹⁰¹⁾ Po zápisu šesti poplatníků před branou vrací se rejstřík do města na východní stranu ulice. Tato je zachycena dvěma krajovými domy, a to u brány nárožním domem Matěje Chromého (C31) a na rohu ulice Široké (Chorázovy) domem pekaře Konráda Švába (C35), naproti studni stojícím.¹⁰²⁾ Za Konrádem následuje v rejstříku Jiljí, který měl dům, zvaný „domus Avium“, na rohu ulice Běhounské a Kozí, napravo, kudy se chodilo ke klášteru herburských panen (C37).¹⁰³⁾ Proti situaci r. 1645 byl průběh hranic městišť na východní straně ulice podle záznamů pamětní knihy a čísel ocenění asi jednodušší.

Platea Gaisgassen, Caprarum platea

Na dům Jiljího navazuje řada šesti domů doložených v ulici Kozí, avšak bez jiných topografických sdělení.¹⁰⁴⁾ Teprve o poloze následujícího domu Gerlacha ze Svitav (C44) máme zprávu, že stál na nároží před klášterem herburským.¹⁰⁵⁾ Podle počtu domů, podle poměru ocenění městišť a z nezměněného sledu poplatníků tohoto pevného úseku ve všech rejstřících a jejich opisech poznáváme, že ulice Kozí byla tehdy zastavěna pouze na jedné straně uliční, a to na straně západní.¹⁰⁶⁾

⁹⁹⁾ KP, str. 323; *B. Bretbolz*, die Pfarrkirche st. Jacob in Brünn (Brno 1901), str. 38.

¹⁰⁰⁾ V rejstříku r. 1365 je na Uhelném trhu zapsán již plat sv. Mořici. (KP, str. 293, pak CDM XI, č. 328, str. 300 z r. 1384, kde je uveden kaplan Boček od sv. Mořice.)

¹⁰¹⁾ PK, f. 12v. 1349, f. 283v. 1347, f. 79v. 1356, f. 79. 1355, f. 77v. 1355, f. 388v. 1363 a f. 4v. 1346.

¹⁰²⁾ PK, 263. 1349, f. 148. 1351, f. 16. 1351, f. 66v. 1345, f. 68v. 1348, f. 342v. 1358 a f. 343. 1358; pro ostatní domy: f. 286. 1349 (srovn. též pozn. b v KP, str. 110), pak f. 273, 1366 a f. 147. 1357.

¹⁰³⁾ PK, f. 333. 1364 a f. 277. 1373.

¹⁰⁴⁾ PK, f. 349. 1344, f. 73v. 1352, f. 57. 1363, f. 147. 1357, f. 316v. 1346, f. 69. 1348 a f. 74v. 1353.

¹⁰⁵⁾ KP, f. 159v. 1347.

¹⁰⁶⁾ Tato skupina poplatníků je v některých letech zapsána již od jihu k severu (r. 1343–45, 1358), v jiných v opačném směru.

Ampla platea

V Široké ulici (Chorázově) je měštanské zastavění jen na severní straně ulice, poněvadž v jižní frontě byl areál kláštera herburského. Tato okolnost dovolila přiřadit řadu domů této ulice k nároží u Konráda Švába na podkladě situace r. 1645 s přihlížením k poměru ocenění a k údajům o sousedství. Za domem Budíka z Tišnova (C49) – později Elendwagena – následují již dva drobné domky s městišti oceněnými r. 1365 jen polovicí hřivny.¹⁰⁷⁾

Forum Equorum; Prope murum

Čtvrť převážně německé chudiny ve východní části ulice Široké (Chorázově) a kolem Koňského trhu (na ploše Justičního paláce) byla zbourána již koncem 16. století při výstavbě jezuitského kláštera. Pro její vyznačení nemáme tedy žádného měřičského podkladu a zápisů v pamětní knize, vztahujících se na tuto oblast, je psáno. Přece však vzájemné srovnání rejstříků a jejich opisů s několika zápisy pamětní knihy i známý poměr ploch z ocenění rejstříku r. 1365 připouští rekonstrukci aspoň hlavních rysů situace jejího zastavění v polovici 14. století. V seznamech účetní berní knihy jsou totiž některé skupiny poplatníků rozepsané v obou rejstřících shrnovány do skupin označených základními údaji jejich polohy.

Tak skupina 14 domků počínající domkem Mikuláše Chlosterpeka – C53), již na Koňském trhu stojících, byla přistavěna k východní ohradě kláštera herburského, nepříliš asi vzdálené od kněžiště klášterního kostela.¹⁰⁸⁾ Asi ve středu této skupiny byl uliční kout (C54 – viz rejstřík r. 1348, KP, str. 112); jeho tvar lze odhadnout podle ocenění městišť. Skupina končila domkem Jehláře Dětline, na protějším nároží, již při městské zdi, dům jiné skupiny devíti domků, obrácených svým průčelím a domovním vchodem k městské zdi.¹⁰⁹⁾ Tato druhá skupina se blížila již u domu Cablerova (C63) Brance, která stávala na konci Koblížné.¹¹⁰⁾ Obě uvedené skupiny jsou v rejstřících od sebe odděleny třetí skupinou asi šesti domů (Gussregen až Bittlinus-Nunnler), stojících ještě při ulici Široké.¹¹¹⁾

Severní hranice areálu herburského kláštera se asi ztotožňovala se stavební čarou jezuitského kostela, neboť při jeho stavbě na konci 16. století nemáme zpráv o nějakém zabírání jiné uliční plochy než uličky tehdy zvané Růžové, vyúsťující do ulice Široké.¹¹²⁾ Klášterní brána stála naproti domu Romerovu, tj. v r. 1348 Mecerovu (C54), tedy ve stejné poloze, jako stála později i brána kláštera jezuitského.¹¹³⁾ Zákes půdorysu kostela a kláštera je velmi nejistý. Opírá se pouze

¹⁰⁷⁾ PK, f. 325v. 1354 a f. 126v. 1366.

¹⁰⁸⁾ Skupina je označena v účetní berní knize r. 1347: „retro chorum monialium“ (KP, str. 68, 112–113), dle PK, f. 77v. 1355, f. 325, 1353 a f. 360v. 1368: „in foro Equorum retro Herburgis“, „in vico retro clastrum Herburgis“ apod.

¹⁰⁹⁾ Srovn. PK, f. 35, 1366, f. 294, 1353 a f. 119, 1344.

¹¹⁰⁾ Podle zápisu PK, f. 284v. 1348 a zápisu rejstříku r. 1348: „Tzabler, pistur claudīt portulam“, KP, str. 114.

¹¹¹⁾ PK, f. 217v. 1349 a f. 281v. 1345.

¹¹²⁾ Městská rada odstoupila jezuitům uličku za klášterem pro jejich stavby r. 1599 (Sign. 33B ve St. archivu v Brně).

¹¹³⁾ KP, f. 342v. 1357. Rekonstruovaná situace této oblasti odpovídá zhruba i topografickým

o polohu fragmentů klášterní stavby, nalezených r. 1908 a tehdy situačně zaměřených (viz 3 křížky v plánu) a o nález souvislé staré dlažby před sakristií dnešního kostela a konečně o kresbu Willenbergovu a Hoefnaglovu, dle nichž starý kostel byla jednodílná stavba se sanktusníkem.¹¹⁴⁾

Platea Chrapfengassen, platea Pastillarum a Rambof

Pořadí rejstříku r. 1348 v Koblížné ulici (Gagarinově) začíná sladovníkem Konrádem Klingsorem, který měl dům na nároží ulice Koblížné před Brankou (C64); byl označován „cum stuba magna“.¹¹⁵⁾ Zvláště důležité je tam určení domů přilehlých ke křížovatce ulice Koblížné a Kozi kolem domu Zdenky. Byly skoro vesměs v zápisech navzájem topograficky vázané sousedstvím nebo protilehlostí.¹¹⁶⁾ Přihlédneme-li k známé poloze jednoho z nich (domu kláštera velehradského, později tišnovského – C98),¹¹⁷⁾ je jediným řešením, všem těmto údajům a číslům ocenění vyhovujícím, umístění domu Zdenčina na severovýchodní nároží křížovatky (C95), domu Pretschelchova na jihovýchodní (C96), domu Swercerova na severozápadní (C102) a domu Bartoloměje z Letovic (s jeho zvláštním tvarem městiště) do sousedství čtvrtého nároží křížovatky (C103).

Z uvedeného vyplývá, že dnešní ulice Poštovská neměla tehdy ještě svého jména a domy tam stojící patřily k ulici Koblížné. Pouze křížovatka sama byla označena „in pontulo“ dle můstku, který tam tehdy asi ještě stál.¹¹⁸⁾ Třetím pevným topografickým místem je nároží ulice Koblížné a Běhounské (C107), kde r. 1348 měl dům Fridlin z Křižanova.¹¹⁹⁾

údajům z druhé polovice 16. století, tedy před pobořením domků starého osídlení. Tenkrát stály ještě domky v uličce Pod zdi, název Koňský trh byl však již neznám. Jeho domky byly uváděny v ulici Růžové, jež tehdy sahala od ulice Koblížné až po Širokou (např. AMB rkp 1771, f. 40v z r. 1582). Počet 21 domků, jezuitů v této oblasti vykoupených (dle memoriálu měst. rady císaři z r. 1648) blíží se počtu domů zaznamenaných na této ploše rejstříky z polovice 14. století, i když snad v 16. století byla již stará gotická zástavba částečně doplněna či pozměněna zastavěním Koňského trhu. – Umístění Koňského trhu v rekonstruované situaci souhlasí tak více s domněnkou Bretbolzovou (Gesch. str. 189 a 199), který umísťoval trh na plochu justičního paláce, než s úvahou Mendlovou (KP, Úvod, str. 85), který redukoval jeho rozsah na severní část tohoto paláce.

¹¹⁴⁾ V. Richter (CMM, 1948, str. 404) pokládá fragmenty patek a pilířů nalezené r. 1908 za zbytky dvoulodní síně a kvadraturu situuje na jih od kostela. Dlažba ze šestibokých cihelných dlaždic v rozsahu několika čtverečných metrů byla odkryta při renovaci kostela r. 1946 (dle sdělení inž. arch. J. Matla) v hloubce 2 m pod terénem zahrádky u sakristie a znovu zaházena. Byla tedy nalezena v místě, které jezuitskými stavbami nebylo nikdy zastavěno. Snad jde o dlažbu starého kostela.

¹¹⁵⁾ PK, f. 70v. 1349, f. 73, 1352, f. 76, 1354 a f. 304v. 1372.

¹¹⁶⁾ Vzájemná jejich poloha je určena těmito zápisy: PK, f. 354, 1355, f. 161v. 1352, f. 178, 1348, f. 290v. 1351, f. 37v. 1371, f. 343, 1349, f. 10v. 1348, f. 228, 1357, f. 306, 1351 a f. 152v. 1370. V knize a rejstříku z r. 1365 je městiště kláštera velehradského odděleno od nárožního domu Pretschelchova pouze kožešníkem Sidlinem (KP, str. 340). Tamtéž je svědectví o zvláštním tvaru městiště Mikuláše Salcera, nástupce Bartoloměje z Letovic: „it. 2 areas retro adiacentes pro 6 mar“ (KP, str. 341).

¹¹⁷⁾ Roku 1470 prodal velehradský klášter tento svůj dům „vedle domu někdy pana Jiřika Strážnického (z Kravaň) a blízce kláštera sv. Jana“ klášteru tišnovskému (J. Šebánek, Archivy zrušených klášterů mor. a slez. [Brno 1932], str. 322). Dům kláštera tišnovského (na C98) se zachoval až do druhé polovice 19. století a byl zbořen, spolu s nárožním domem kdysi Jiřika Strážnického, teprve v sedmdesátých letech (srovn. též J. Lemmer, Verzeichniss der ... Gassen, Häuser ... 1785, str. 18).

¹¹⁸⁾ PK, f. 115v. 1362; ještě u Lemmera, l. c., str. 18: „Steinernes Brückel“.

¹¹⁹⁾ PK, f. 223v. 1352 a f. 127, 1368.

Zařazení ostatních domů ulice Kobližné umožňuje několik dalších údajů pamětní knihy a rozbor rejstříků. Od domu Klingsorova tyto sledují nejprve domy na severní straně uliční,¹²⁰⁾ pak začíná skupina devíti domů Ramhofu. Vlastníci těchto domů tvoří v rejstřících zřetelnou skupinu s malými platy, všichni platí oslavanskému klášteru a mají nízké ocenění městiště. Podle velikosti zjistíme, že se soupisem bylo započato na východní straně uličky, kterou výběrci obcházeli, aby se na západní straně vrátili ke Kobližné.¹²¹⁾ V rejstříku následuje pak již dům Anežky (C80) na protější straně ulice.¹²²⁾ Pro rekonstrukci zbývající skupiny je mezi zápisy nejdůležitější zápis o sousedství domu vlnáře Ortlina (C91 – blízko popsané křižovatky) s domem Stumfové. Situace r. 1645 byla tam doplněna několika drobnými úpravami na jižní straně uliční v místech bývalých okapových uliček (u C91 a C94).¹²³⁾

IV. QUARTALE MENESENSE

Lugek (3. část); Platea Civium

Rejstřík navazuje na první dům sousední čtvrtě Běhounské, a to domem mečíře Leupolda (M1), označeným zase „in Lugek“ (při jižním konci nám. Svobody). Druhý dům již sousedil s nárožním domem městského písaře Jana (M3).¹²⁴⁾ Domy obou stran ulice Měšťanské (Janské) jsou údaji pamětní knihy rozděleny na dvě skupiny, vázané sousedstvím. Jedna z nich, počínající domem Hanka Lojky z Olomouce, je napojena na nárožní dům Klainsheuptlové (M12), stojící naproti hřbitovu a kostelu minoritů, vedle domů bekyň. Pravidlo vylučuje pak druhou skupinu s domem Lucka z Osové Bítýšky (M8) na severní stranu uliční.¹²⁵⁾

Kostel minoritů byl již tehdy rozestavěn asi v dnešním půdorysném rozsahu (KP, str. 50, 167, 240). Hřbitov byl na místě dnešní Lorety.¹²⁶⁾

¹²⁰⁾ PK, f. 148. 1359, f. 73. 1352 a f. 298v. 1357.

¹²¹⁾ PK, f. 116v. 1366, f. 245, 1364; též zápisy soudních knih rychtářských (AMB rkp 1770. f. 9. 1581 a rkp 1766. f. 34). Tehdy i pro Ramhof bylo již většinou užíváno označení Růžová ulice.

¹²²⁾ Její městiště bylo vázáno sousedstvím s plochou lázni, ležících naproti zahradě minoritů (KP, str. 335 a PK, f. 313, 1364 a f. 250. 1353).

¹²³⁾ PK, f. 39v. 1345, f. 269v. 1360, f. 364. 1349, f. 97v. 1345, při f. 305. 1347, f. 81. 1358 a f. 310v. 1357.

¹²⁴⁾ PK, f. 3. 1345 a f. 11. 1349.

¹²⁵⁾ Sousedství v ulici Měšťanské udávají zápisy: PK, f. 340v. 1354, f. 163v. 1354, f. 250v. 1353, f. 115v. 1362, f. 220. 1350, f. 327. 1355, při f. 323v. 1353, f. 223. 1352, f. 225. 1351, f. 104. 1350, f. 168v. 1375, f. 328. 1356, f. 290v. 1357, f. 291v. 1350 a f. 168v. 1375. Poloha domků bekyň dána: f. 239v. 1348, f. 119. 1344, f. 211. 1345. Dle Beyer-Zeiserova plánu stála i ve dvorní prostře městiště kdysi Lojkově (M6) ještě v 17. století stará věž.

Ocenění městiště zde svědčí, že jejich hranice s připojenými plochami uvnitř bloku (viz u M6, M7, M12) nedoznaly během tří staletí skoro změn. Na severní straně ulice byly však jen s pravděpodobností obnoveny původní hranice městiště M4.

¹²⁶⁾ Poněvadž r. 1354 (f. 185v) byla pro kostel objednána malovaná okna, musel být aspoň presbytář již dostavěn. Topografická vazba na kostel v popisu polohy domů na protější straně ulice naznačuje, že ve stavbě muselo být již i trojlodí chrámu, nejen od ulice vzdálený presbytář. K severnímu průčelí chrámu byla vklíněna, dle starých pohledů, štíhlá věž, za to věž dosud stojící tehdy asi ještě nestála. Ohradní zeď hřbitova stála (podle klášterního kronikáře Christa) 3 stopy za dnešní stavební čarou Lorety.

Platea ubi est ortus fratrum Minorum; Apud portulam civitatis; Prope portam Menesensem; Platea Menesensis (1. část)

V dalším sledu budov jsou pevnými místy jen dům Klainsheuptlové a nárožní dům Heinlina Vyškovského (M41) v ulici Měnínské (dnešní Orlí), naproti klášteru stojící. Malý počet topografických údajů pamětní knihy zde částečně doplňuje různý směr pochůzek výběrcích, udávající tak jednotlivé uliční úseky. S malou výjimkou u stavení Drumlina (M19) a jeho sousedů, majících domy vedle zahrady Menších bratří a Smerberové (M38), v sousedství hospodářské části kláštera, bylo v těchto ulicích zastavění jen po jedné straně ulice.¹²⁷⁾

Vyznačení polohy a tvaru městišť mezi Brankou (na konci Kobližné) a Měnínskou branou je provedeno pouze schematicky. Zákres se opírá o pevnou východní hranici kláštera, danou dodnes starou opěrnou zdí. V zápisech o domcích bekyň a jejich souseda máme i nějaké informace o protějším areálu klášterním.¹²⁸⁾ Stavební čára technického muzea v ulici Měnínské byla podržena i pro polovici 14. století.¹²⁹⁾

Platea Bohemorum (2. část); prope portam Judeorum (2. část)

První čtyři domy staré České ulice (Josefské) byly na začátku, blízko ulice Měnínské (za Orlí ulicí). Pak v rejstříku je sledováno ještě 22 domků chudiny (KP, str. 58). Mezi nimi stály, ač v rejstříku r. 1348 neuvedeny, dva domy nevěstek, podle rejstříku r. 1365 již domy čtyři. Byly „retro Yudeos“, asi v jižní části této větve ulice České (dnešní Josefské), ještě před jejím ohybem na sever, poněvadž se k nim chodilo kolem domu podrychtářova (později Umblaufova – na M54) u Židovské brány, která stála na konci dnešní třídy Vítězství.¹³⁰⁾ U brány, při jihozápadní frontě uliční stál dům Filipa, zetě Heuglinova (M52). Vedle něho, na nároží po pravé straně, kudy se vycházelo branou Židovskou, byl dům Mikuláše z Ivanovic (M53).¹³¹⁾

¹²⁷⁾ PK, f. 3v. 1345, f. 355. 1356, f. 191. 1358, f. 235. 1367, f. 32v. 1363, f. 84v. 1361, f. 351v. 1352, f. 350. 1348, f. 282v. 1346, f. 80v. 1357, f. 72v. 1351, f. 268v. 1359, f. 175v. 1344, f. 356. 1357, f. 354. 1355, f. 231v. 1362, f. 349. 1344, f. 230. 1349, f. 226v. 1354, f. 72v. 1351, f. 227v. 1355, f. 104. 1350 a f. 343v. 1359.

¹²⁸⁾ Naproti domu bekyň Alhaidy (M45) byla klášterní brána (PK, f. 160v. 1350) a naproti domu Tuschkelovu studně (PK, f. 145. 1353).

¹²⁹⁾ Podle zápisu z 9. února 1669, popisujícího stavební čáru starých domů na staveništi kláštera františkánek (Výpisy Gödlovy o topografii města v AMB).

¹³⁰⁾ PK, f. 273. 1366. O dvou domech nevěstek v ulici České je zápis z r. 1348 (PK, f. 350) a z r. 1351 (f. 290), tedy ještě před vyhnáním nevěstek z podhradí pod Puhlíkem.

¹³¹⁾ PK, f. 324. 1353, f. 319. 1348, f. 340v. 1353, f. 330. 1358, f. 36. 1369, f. 289v. 1351, f. 187v. 1356, f. 189v. 1357, f. 144v. 1352, f. 52. 1355, f. 47. 1352, f. 53v. 1356 a f. 270v. 1362, *Bretbolz*, *Gesch.*, str. 202 nacházel v ulici České domy příslušníků všech stavů a tříd. Bydleli tam prý vznešené rodiny, jako ze Senstráže, Vyškovští, Heuglini, farář koryčanský a probošt od sv. Petra měl tam prý svůj dvorec. Ve skutečnosti však pouze skupina prvních čtyř domů patřila zámožnějším měšťanům, jinak tam bývali vesměs poplatníci s malými platy (*pauperes*). Vyškovští měli nemovitost v ulici Měnínské, Heuglini při Židovské braně, případně na Uhelném trhu. Dvůr probošta od sv. Petra nebyl, jak bylo výše uvedeno, v ulici České, nýbrž pouze za domy stojícími v ulici České, a to v úseku pod Petrovem.

Platea Menesensis (2. část)

Vzájemný vztah všech domů horní části ulice Měnincké (Orlí) je určen zápisy pamětní knihy. Pořadí budov v rejstříku r. 1348 začíná domem Oldřicha z Vyškova (M55). Jeho nárožní dům stál naproti klášteru minoritů („ex opposito palacii fratrum Minorum“), vedle domu šenkýře Frenclina. Naproti němu, na nároží ulice Měnincké a České (Josefské), byl dům kováře Penolda (M56), vedle jehož domu měl dům syn Křtinské.¹³²⁾

Na západě je pořadí zachyceno na nárožní dům ulice Měnincké a Sedlářské (třída Vítězství), který patřil celníku Konrádovi (M72). Na tento navazovala řada sedmi domů, stojících na severní straně uliční, dosahující až na dům Frenclina.¹³³⁾ Z počtu domů této řady a z ocenění vyplývá, že velké městiště s vysunutým nárožím, vykreslené v situaci r. 1645, bylo v polovině 14. věku zastavěno dvěma domy. Na jižní straně ulice se váže na dům syna Křtinské skupina šesti domů.¹³⁴⁾

Vztah domů obou uličních stran je dán ještě třemi údaji o vzájemné protilehlosti.¹³⁵⁾ Prameny tak svědčí, že v období let 1348 až 1645 se situace v horním úseku ulice Měnincké příliš nezměnila. Podle ocenění změnila se pouze hloubka městišť M61–M62 a M56–M59; před 17. stoletím došlo i k částečnému porušení původní parcelace zastavěním částí okapové uličky sousedem na M63 a M64.¹³⁶⁾

Platea Sellatorum

Základními topografickými místy Sedlářské ulice (třída Vítězství od nám. Svobody po Orlí) jsou obě jižní nároží ulice Sedlářské, tj. dům celníka Konráda (M72) a jeho protějšek, dům Elblína Drumela (M75). Dalším určujícím údajem je zápis o protilehlosti domu Perharda z Vyškova (M79) a obou nároží při uličce kramářských kotců (viz ulici Ostružnickou),¹³⁷⁾ pak záznam o sousedství s plochou se stájemi uvnitř bloku za domem Rutenstokovým (nástupce Wernharda z Vyškova) a za domem vdovy Fojtlinové (na městišti dříve Wolflinové, M69).¹³⁸⁾ Zápisy pak udávají ještě patero sousedství.¹³⁹⁾

¹³²⁾ PK, f. 322v. 1352, f. 111v. 1355, f. 85v. 1362, f. 141v. 1345, f. 315. 1344, f. 144. 1351, f. 308v. 1354, f. 235v. 1367, f. 235. 1367, f. 273v. 1367, f. 274, 1367 a f. 248. 1349.

¹³³⁾ PK, f. 175v. 1344, f. 180v. 1350, f. 307v. 1353, f. 82. 1359, f. 320. 1349, f. 306. 1350, f. 30v. 1361, f. 272v. 1366, f. 303. 1363, f. 125v. 1362, f. 125v. 1362, f. 106. 1351, f. 309v. 1356, f. 124v. 1356, f. 70. 1349, f. 72. 1351, f. 191v. 1358 a f. 10v. 1348. Dnešní dům Orlí 3 (na M70 a M71) má zachované gotické sklepy; z nich je zřejmé, že vznikl spojením dvou gotických domů.

¹³⁴⁾ PK, f. 160. 1348, f. 324v. 1353, f. 319v. 1349, f. 330v. 1359, f. 142. 1348, f. 255v. 1368, f. 294v. 1354, při f. 271v. 1363.

¹³⁵⁾ PK, f. 141. 1343, f. 325v. 1354 a f. 148v. 1359. U formulace posléze uvedeného zápisu o protilehlosti Loukovické (Lukwicerové – M67) a kováře Míkuláše (M65) se Mendl pozastavil a citací „ex opposito versus forum superiorem“ doprovodil vykřičníkem (KP, Úvod, str. 95). Pohled na situaci však dosvědčuje správnost znění zápisu.

¹³⁶⁾ Bylo to zjištěno r. 1957 při odkrytí gotických sklepů domů č. 8–12 ulice Orlí. Rostlá půda, sahající až do úrovně uliční, dosvědčila u dvou domů okapové uličky 2 m a 2,45 m široké. Část další uličky byla však zastavěna sousedním domem Orlí 14. Jeho štitová zeď se lomí ve vzdálenosti 14,8 m od stavební čáry pod pravým úhlem a pokračuje původním směrem teprve v ústupu 2 m. Obdobné anomálie půdorysu i na jiných místech v městě, namnoze zřetelné v mapě stabilního katastru nás částečně poučují o poloze a dimenzích těchto uliček.

¹³⁷⁾ PK, f. 307. 1352, při f. 105v. 1351, f. 120v. 1348, f. 310. 1356, f. 326. 1354, f. 323v. 324. 1346, f. 161v. 1352 a f. 159v. 1348.

¹³⁸⁾ PK, f. 36v. 1370.

Platea Judeorum

O domech v „ulici“ Židovské rejstříky nepodávají žádných zpráv. Z ojedinělých záznamů pamětní knihy se dovídáme pouze o poloze tří židovských městišť: židovka Lankušová měla městiště na severním okraji Židovské ulice, jež sousedilo uvnitř bloku s městištěm kováře Fridlina (M66). Žid Šeftlin se synem Manušem měli dům při ulici Židovské po pravé straně, kde se sestupovalo k bráně Židovské (stála na konci třídy Vítězství). Koníř Konrád měl dům někde v ulici České (Josefské) za dvorcem žida Sydlina, což udává polohu tohoto židovského dvorce aspoň potud, že byl nepochybně v místech dnešní Františkánské ulice.¹⁴⁰⁾

Zprávy tedy nasvědčují, že obě zmíněné ulice židovské čtvrtě, zvané „platea Judeorum“, existovaly již v polovině 14. století. V městských knihách 16. století je uváděna kromě ulice Židovské i ulička sv. Maří Magdaleny, je tam zmínka o jejím koutu a o Židovském náměstí. Starý kostel sv. Maří Magdaleny (dříve židovská modlitebna) byl situován při tomto náměstíčku.¹⁴¹⁾ Na velikost židovské čtvrtě lze usuzovat nejen z většího počtu tamějších řemeslníků, ale i z počtu 50 jmen židů, kteří v letech 1344–1370 půjčovali v Brně peníze, nebo kupovali nemovitosti. Zdá se, že počet domů v obou ulicích židovské čtvrtě nebyl ve 14. století příliš vzdálený počtu asi 30 domů, jež lze tam zjistit o sto let později po vyhnání židů a osazení domů židovských brněnskými měšťany.¹⁴²⁾

Městské bradby

Poloha městských zdí a bran se v polovině 14. století celkem již shodovala s polohou vyznačenou v plánu Beyer-Zeisera. Lze tak soudit z listin a několika zápisů pamětní knihy.¹⁴³⁾ Nebyly ovšem provedeny ještě barbakánové úpravy městských bran. I když obvodová zeď západního křídla křížové chodby dominikánského kláš-

¹³⁹⁾ PK, f. 195v. 1361, f. 185. 1355, f. 104. 1350, f. 271. 1363 a f. 327v. 1355.

¹⁴⁰⁾ PK, f. 43. 1350, f. 353. 1354, f. 68v. 1348 a f. 70. 1349.

¹⁴¹⁾ Srovn. AMB, rkp 1749, f. 13v. 1560, rkp 1764, f. 53v. 1575, rkp 1769, f. 60. 1580, rkp 1783, f. 19v. 1594 aj. Roku 1387 se připomíná učitel židovské školy Veybuzz (CDM XI, č. 447, str. 393).

¹⁴²⁾ O počtu řemeslníků viz B. Bretholz, Geschichte der Juden in Mähren in Mittelalter I (Praha–Brno–Lipsko 1934). – Na počátku druhé polovice 14. století vykoupili židé všechny měšťanské domy sousedící se židovskou čtvrtí od Horního trhu po střed horní části ulice Měnincké (od B86 po M65: PK, f. 116. 1366, f. 335v. 1368, f. 128. 1372, f. 274v. 1368, f. 275. 1366 a f. 198v. 1371). Nelze proto ani vyloučit možnost, že již před r. 1344 bylo i nároží Měnincké ulice a Židovské zastavěno domy v majetku židovském, a proto nepojatými do berních rejstříků.

¹⁴³⁾ Město bylo opevněno zdí a příkopem již r. 1243 (CDB IV, str. 79, č. 17). Hradby měly 5 bran a Branku, z nich brána Brněnská, Židovská a Měnincká byly o 2 věžích. Brána Brněnská se připomíná r. 1269 (CDM IV, 26, 32) a r. 1293 (CDM IV, 302, 405), brána Měnincká téhož roku. O bráně Veselé máme zprávu z r. 1340 (CDM VII, 296, 214). Ve falzu ze 16. století, datovaném rokem 1252 (asi nikoli bez starého podkladu), je uváděna brána Rýnská (Běhounská) a Branka (CDM III, 186, 160), obě pak znovu r. 1336 (CDM VII, 108, 81). Všechny brány jsou uvedeny v pamětní knize. Tak např. víme ze zápisu PK, f. 181. 1350, že obě věže brány Židovské, jak je známe ze starých plánů (třetí věž – Pilgramova – byla pozdější), byly postaveny v polovině 14. století (1350–53) nově na místě starých věží. Zastřešení staré vnější věže této brány bylo však ještě předtím opraveno r. 1348 (KP, str. 161). I stará brána Běhounská již v polovině 14. století nevyhovovala a byla nahrazena r. 1354 až 1356 novostavbou (KP, str. 209, 231, 233, 240). O hradební věži při ul. Panenské je zmínka v zápisu PK (f. 350v, 1348).

tera byla původně součástí městského opevnění,¹⁴⁴) v polovici 14. století byla již jistě vybudována hradební zeď v poloze Beyer-Zeiserova plánu, jak ji známe ještě dnes za Husovou ulicí, a to s ohledem na polohu městiště L3 a známou polohu klášterní brány ve 14. století.

Jiné je to s počtem hradebních věží. Podle starých plánů byla vnitřní zeď hradební zesílena 43 věžemi, a to 23 půlválcovými, 2 válcovými a 18 hranolovými. Byly od sebe vzdáleny v mezích 20 až 70 m (s nejčastější frekvencí vzdáleností kolem 40 m). Lze se domnívat, že ve 14. století byl počet věží snad větší, další věže byly asi i na Petrově a podle rytmu byly pravděpodobně tři neobvykle velké vzdálenosti rozděleny dalšími věžemi, takže při vnitřní zdi stálo tehdy asi 50 věží, vzdálených od sebe kolem 40 m. I parkánová zeď byla jistě již tehdy doplněna věžemi; dle starých plánů měla 11 věží, 6 půlválcových, 1 válcovou a 4 hranolové (viz připojený plán, na němž však je vyznačena pouze vnitřní hradební zeď¹⁴⁵).

Zhodnocení provedené rekonstrukce

V předchozích výkladech bylo upozorněno na řadu nejistot při zpracování místopisu Brna v polovici 14. století. Poměrně dobrou kontrolu spolehlivosti rekonstruované situace uvnitř hradeb umožňuje však ocenění městišť, zapsané v berní knize r. 1365. Již Mendl odhadoval, že toto ocenění je závislé na plošné výměře městiště, na jeho poloze a na době, kdy městiště bylo vytvořeno.¹⁴⁶)

Vyšetření vztahu mezi plošnou výměrou městiště a jeho oceněním bylo provedeno u 309 případů z celkového počtu 508 městišť, tedy všude tam, kde bylo lze zjistit totožnost městiště v rejstříku r. 1348 a v berní knize r. 1365. Ocenění těchto městišť, přepočtené po předchozím zplanimetrování jednotlivých ploch rekonstruované situace na m² je udáno v groších. V jednotlivých uličních úsecích jsou zřetelné celky o stejné hodnotě ocenění za m² nebo o hodnotě jen málo se lišící od aritmetického průměru vypočtených hodnot (obr. č. 6).

Právě z těchto malých diferencí ve vypočtené jednotkové ceně, jež byly zřejmě způsobeny nepřesným určením plošné výměry městiště, lze dospět k odhadu přesnosti rekonstruovaného plánu. Závislost mezi cenou městiště N a jeho plochou P udává výraz

$$N = P \cdot n,$$

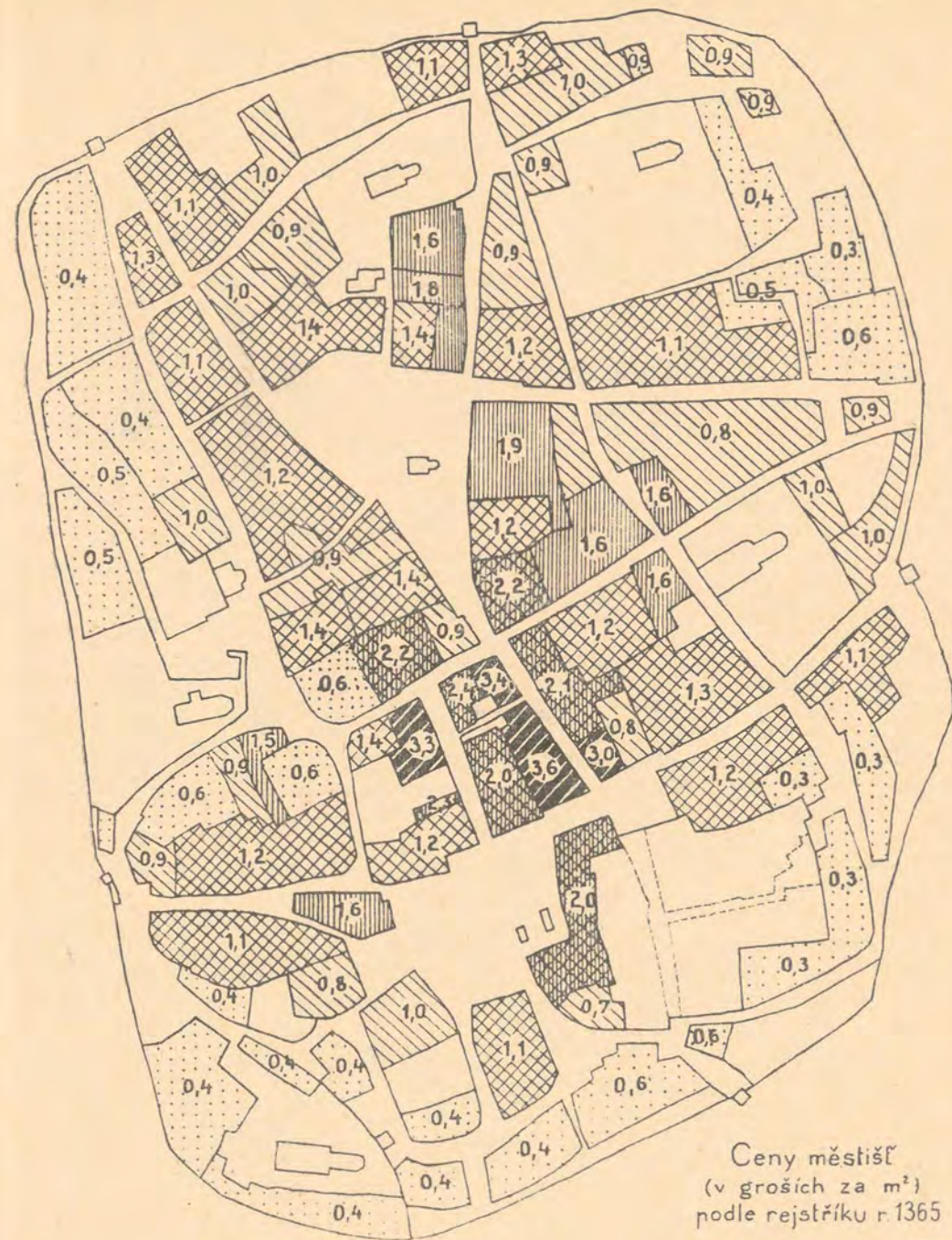
kde n značí jednotkovou cenu za m². U ocenění městišť, do jednotlivých skupin cenových již roztríděných, můžeme předpokládat, že podstatně nebylo jiné závislosti než na plošné výměře. Ze závislosti velmi malých odchylek jednotkových cen na chybách v údajích plochy

$$\left| \frac{dn}{n} \right| = \left| \frac{N}{P^2} dP \right| = \left| \frac{n}{P} dP \right|$$

¹⁴⁴) Srovn. *Dřmal*, *Zemský dům v Brně*, str. 13.

¹⁴⁵) Také vzdálenosti věží svědčí, ve srovnání s hradbami jiných měst, na původ brněnských hradeb z 13. století. Již podle Vitruvia se vzdálenost hradebních věží vyměřovala totiž podle dostřelu šípu. Vzdálenosti se tak zvětšovaly během doby, jak se zvětšoval dostřel zdokonalováním zbrojářské techniky.

¹⁴⁶) Mendl, KP, *Úvod*, str. 127-8. Oceňovací elaborát, zapsaný v rejstříku berní knihy r. 1365 je však starší, což potvrzuje 17 totožných ocenění, zapsaných u těchto městišť jak v rejstříku r. 1348, tak 1365.

Ceny městišť
(v groších za m²)
podle rejstříku r. 1365

0,3-0,6		1,5-1,9	
0,7-1,0		2,0-2,5	
1,1-1,4		2,6-3,6	

Obr. č. 6

dospějeme k rozboru přesnosti provedené rekonstrukce městského půdorysu u všech 309 městíšť známého ocenění.

Skutečné hodnoty n neznáme, můžeme však podle charakteru seskupení vypočtených hodnot jednotkových cen považovat za hodnoty pravděpodobnější jim odpovídající aritmetické průměry, odvozené z příslušných souborů čísel jednotlivých uličních úseků. Pak předmětem zkoumání budou rozdíly vypočtených jednotkových cen každého vyšetřovaného městíště od aritmetických průměrů příslušných úseků cenových.

Poněvadž již u situace rekonstruované k r. 1645 musíme počítat pro oblast města uvnitř hradeb s výskytem asi třikrát většího zkruslení než u záznamu mapy stabilního katastru, musíme předpokládat i u vypočtených jednotkových cen městíšť r. 1348 diference o přibližné hodnotě, odpovídající trojnásobné velikosti diferencí plošných údajů, dle výrazu platného pro dovolené odchylky při výpočtu ploch v měřítku 1 : 2880 katastrální instrukce, kde

$$\Delta P = 0,001 P + 0,5 \sqrt{P}^{147)}$$

Pokud chyby plošných údajů rekonstruované situace jsou skutečně jen v mezích předpokládaného trojnásobku, pak nemožou odchylky od aritmetických průměrů jednotkových cen uličních úseků ani ve svém maximu překročit hodnotu

$$\Delta n = \pm \frac{3 n (0,001 P + 0,5 \sqrt{P})}{P}$$

U všech případů, kde bylo lze tyto diference jednotkových cen od aritmetických průměrů stanovit, byly srovnány s hodnotami uvedeného výrazu. Ze 309 případů, takto přešetřených, je 262, tj. 85%, v mezích výrazem stanovených. Odchylky se seskupují pak podle Gaussovy křivky. Výsledek dosvědčuje, že u všech vyšetřovaných případů jsou plošné údaje městíšť v rekonstruované situaci udány v mezích přesnosti jen málo převyšující trojnásobek mezi, určených pro dvojí výpočet ploch v katastrálních mapách měřítka 1 : 2880.¹⁴⁸⁾

Pravděpodobně lze totéž předpokládat i u většiny ostatních nekontrolovatelných městíšť. Při vzájemné vázanosti plochy městíšť a jejich tvaru (tím i tvaru přilehlých uličních ploch) je tento výsledek vyšetření tedy do velké míry směřodátný i pro posouzení celé rekonstruované situace, ovšem s výjimkou oblastí, kde situace byla konstruována bez jakéhokoliv měřického podkladu, a s výjimkou některých veřejných budov (sv. Jakub, klášter herbuský).¹⁴⁹⁾ Velkou pravděpodobnost rekonstruo-

¹⁴⁷⁾ Návod B, jak vykonávat katastrální měřické práce pro vedení pozemkového katastru. Tab. XV, 1933.

¹⁴⁸⁾ To vede i k hrubému odhadu aspoň horní meze přesnosti starého měření z polovice 14. století, poněvadž přesnost tohoto měření zřejmě nebyla menší než přesnost naší rekonstrukce. Pravděpodobně byla značně vyšší. Ze způsobu zaokrouhlení cen městíšť (na 1 hřívnu) lze soudit, že plošné výměry městíšť, tvořící podklad ocenění, byly asi zaměřeny s takovou přesností, která připouštěla ještě diferenciální cenovou na jednu hřívnu i u nejdražších městíšť (tj. při zaokrouhlení ceny na 1 hřívnu: $\Delta P = \pm 8,9 \text{ m}^2$).

¹⁴⁹⁾ Přesvědčivost výše uvedeného výsledku je sice částečně oslabena ještě tím, že v několika ojedinělých případech bylo použito čísel ocenění přímo ke konstrukci situace a tedy nebyla tam již tato čísla nezávislou kontrolou správnosti; těchto případů nebylo však tolik, aby ohrozily průkaznost našeho celkového vyšetření.

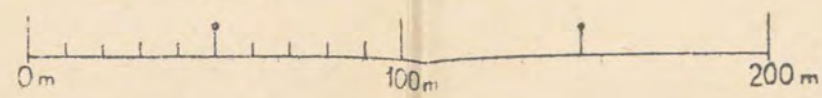
BRNĚNSKÁ MĚSTIŠTĚ

uvnitř hradeb

roku
1348

Vičar 1958

Obr. č. 5

- Znaky
vztahů dle údajů knihy pamětní:
- ~ sousedství
  - protilehlost
  - 75 nároží
  - hranice čtvrtí

vané situace prokazuje konečně nejen rozbor čísel získaných z ocenění městišť, ale i skutečnost, že velká většina cenových úseků se od sebe navzájem nápadně liší i strukturou dělení městišť, tj. tvarem, velikostí, sestavením městišť i druhem osídlení.¹⁵⁰⁾

---

¹⁵⁰⁾ To je ve shodě s tím, že jednotkové ceny městišť byly skutečně stanovovány v jednotlivých lokátorských akcích.

PŘÍLOHA

SEZNAM MAJITELŮ BRNĚNSKÝCH MĚSTIŠŤ
UVNITŘ HRADEB ROKU 1348

Číslo městiště jsou podle čtvrtí shodně označena na rekonstruované situaci v připojeném plánu. Jména jsou zapsána tak, jak jsou zapsána v rejstříku. Pokud byla doplněna z jiných současných pramenů (nejčastěji ze zápisů pamětní knihy), jsou doplňující údaje v závorkách. Petitem polotučně jsou tištěna jména čtyř městských čtvrtí. Kursivou jsou vysázena jména ulic a náměstí. Nejprve je vždy uvedeno latinské pojmenování, za ním následuje český překlad a v závorce je pak uveden dnešní název. Tam, kde staré pojmenování ulice se udrželo až do dnešní doby, není udáváno již žádné české jméno ulice nebo náměstí v závorkách.

QUARTALE BRUNNENSE—BRNĚNSKÁ ČTVRTĚ

<i>Platea Brunnensis, Parva platea, Retro consistorium Ulice Brněnská, Malá, Za radnici (Starobrněnská, Peroutková, Mečová)</i>	<i>Forum Superius Horní trb (nám. 25. února)</i>
B 1 Conradus serator	28 relicta Caldaris sacerdos filius suus
2 Vnhoch pistor	29 Heinricus Schreier
3 (in gradu)	30 Nicolaus Probstel
Martinus pistor	31 Vczo
4 Philippus de Strazzaw	32 Clainsmel
5 domus	33 Bruno pabulator
Tznilonis de Letabicz gladium et clavem	34 Meinlinus medicus Henslinus mango
6 Otto Schawr	35 Petrus sarwrch
7 Frenzlinus	36 Christianus institor
8 Mercklinus pistor	37 magister Engelhardus
9 fumulus iudicis Johannes	38 (Nicolaus) speculator
10 Paulus caupo	39 domus iudicis Thamarissa
11 Conradus leczelter	40 domus episcopi Baltherus mensator
12 (Persla)	41 (Petruša) ferratrix
Albissa pistris	42 (Bartussus) advocatus de Jegerdorf
13 Jeclinus sartor	43 Bartholomeus cauppo
14 Henslinna pistris	44 (Nicolaus) magister camere (episcopalis)
15 Heinricus sartor	45 Heimlo pellifex
16 Prabantinus	46 domus Wokonis de Hostenstein
17 Georius gener Albisse	47 (curia prepositi sub Monte s. Petri)
18 Henslinus tesserator	<i>Mons s. Petri, vicus sub scole.</i>
19 (Margareta) filia Albisse	<i>Sub Monte s. Petri, Platea Bohemorum</i>
20 Albertus de Erbipoli	<i>Hora sv. Petra, Ulička pod školou, Pod borou sv. Petra, ulice Česká</i>
21 Merhlinus faber	<i>(Petrov, Biskupská, Petřská, zahrada Moravskébo muzea)</i>
22 Nicolaus Sibotonis pueri Conczmanni	48 (scola)
23 Vlricus sartor	49 dominus Albertus Agnes Sperrenbutlinna
24 Michel sartor	
25 Martinus slosser	
26 (Conradus) Dreimeil	
27 Nicolaus cutellator	

B 50 dominus Boss	81 Reinhardus brasiator
51 d. Petrus prope scolam	82 Heinricus Vbel vleschacker
52 ostatní domy (21) na hoře sv. Petra	83 Henslinus sartor
53 prepositus in Tuschnabicz	84 Nicolaus Ellendi
54 (in acie) Anna penestica	85 Heinczlinus sutor
55 Aluscha	86 Pernhardus Bartussi
56 Nicolaus cheser	87 Nicolaus faber
57 Welko prepositus	88 Goczlinna pabulatrix
58 Mercklinus textor	89 Johannes Eberhardi
59 alii (4) pauperes sub scola usque ad Scolarissam	90 Otto de Mödricz
60 Scolarissa	91 Petrus Dobrowiceri
61 Hirsinna scriptrix	92 Sweblinna pabulatrix
62 Marsico praxator	93 Chonradus Eckler
63 Nicolaus propinans	94 Heinricus ferrator
64 (Albertus) Wildo pistor	95 Sidlinus tzingisser
65 Bitlinus propinans	<i>Platea Calcariatorum</i>
<i>Forum Superius, Forum Carbonum, Prope portam Judeorum</i>	<i>Ulice Ostružnická</i>
<i>Horní trb, Ubelný trb, U Židovské brány</i>	<i>(Radnická)</i>
<i>(nám. 25. února, Kapucinské nám.)</i>	96 Nicolaus Recczer
66 domus domini de Rossicz	97 Sidlinus cutellator
67 Nicolaus Vrey	98 Nicolaus Meissner calcariator
68 domus d. Jeschkonis der Grabarn	99 Fridlinus Olomuczer domus antiqui Olomuczeri
69 Fridlinus de Wischaw (dictus Waulschink)	100 Arnoldus peutler
70 Vlricus mauter	101 Bartholomeus cutellator
71 Heinricissa aqueductrix	102 Chunetlinus platner
72 Martinus pistor	103 Vollandus institor
73 Heuglinus	104 (consistorium)
74 Henslinus Dornacher	105 Nicolaus Swerczer
75 Henslinus sartor	106 Nicolaus riemer Romer institor
76 Haiden pistor	107 Nicolaus heuter
77 Purchardus faber	108 Vlricus pogner Vlricus maler
78 Nicolaus gener Elblini faber	109 Goczlinus pechrer
79 Petrus faber	110 6 městišť v uličce kramářských kotců
80 Heinczlinus pabulator	111 zbytek bloku ještě nezastavěný
<i>Forum Superius</i>	112 Bertoldus institor
<i>Horní trb</i>	113 Heslo institor
<i>(nám. 25. února)</i>	114 pueri Heringonis
	115 Petrus de Lanczkron
	116 Stainhuserus
	117 domus Ottonis sartoris

QUARTALE LETORUM—VESELÁ ČTVRTĚ

I. <i>Penes portam Brunnensem</i>	5 sartor
<i>U Brněnské brány</i>	Nikolaus (Czugesliffen)
<i>(Dominikánská)</i>	6 Vlricus (Prewer) sarwrch
1 Johannes Stebler	7 Ringshutlinna
2 Vlricus propinans	8 domus d. Gerhardi de Chunstat
3 Cholomannus faber	9 Planczerinna
<i>Platea Brunnensis</i>	10 Ditlinus Gogretel
<i>Ulice Brněnská</i>	11 area domine Persle (Albisse)
<i>(Dominikánská)</i>	12 (Predicatores)
4 Heinlinus metsider	<i>Forum Piscium</i>

- L** *Rybný trh*
(*nám. Družby národů*)
13 Milota de Domo Teutonica
Petrus frater eius
14 Marcus Pöherliczeri
15 (Area domini marchionis)
15a (Area domini marchionis)
16 antiquus Smalcz
17 Nicolaus aurifaber
18 Micscho (de Mesericz),
gener Marci Pöherliczeri
19 Albertus Cum ruffis finibus
it. pueri Swerczeri
20 (Mariuscha) Enderlinna aurifabra
21 Philippus platner
Platea Seratorum
Ulice Zámečnická
22 Chunradus Tzinheckel
23 Leo Sutor
24 Hermannus sutor
25 seratores et alii (6) residentes
in platea Seratorum
Ex opposito capelle Regis
Naproti Královské kapli
(*Veselá*)
26 (domus lapidea)
Fridlinus aurifaber
27 (domus lignea)
magister Wilhelmus
28 Domus predicatoris de claustro Regine
29 Fridlinus pinter
Platea posterior Letorum
Ulice Zadní Veselá
(*Veselá*)
30 (Curia et)
domus Alrami
Forum Piscium
Rybný trh
(*nám. Družby národů*)
31 (Claustrum Regine - domus Marchionis)
Platea Monialium
Ulice Panenská
32 Agnes monialis
33 Nicolaus Wainer
34 Heinricus scriptor
35 Chunradus Wainer
36 Elsa messrerinna
37 carnifices
Ditlinus et Petrus
38 Aluscha de Wolframiz
39 Jeclinus Ainweich
40 Judenburgerinna
41 Stromairinna
42 Henslinus carnifex
43 alii (15) residentes in platea Monialium
Platea posterior Letorum
Ulice Zadní Veselá
(*Veselá*)
44 Suser carnifex

- L** 45 Fridlinus Ruffus
46 Mutniczerinna
Georius filius eius
47 Jeclinus carnifex
48 Nicolaus carnifex
49 Wernlinus institor
50 Johannes
filius Ludwici
51 Rapota carnifex
52 Hermannus de Woicabicz
53 Nicolaus Esgern
54 Nicolaus Gosteller
55 domus Bohuschi de Stericz
56 Nicolaus Vluschi
57 Lukas de Lapanicz
58 Vllinus Sine honore
59 Egidius filius Mutniczerinne
60 Martinus tziechner
61 Reinherinna scriptrix
62 curia prepositi de Chunicz
63 Nicolaus pabulator
Platea Letorum
Ulice Veselá
(*Ceská*)
64 Sophia
65 Henricus Posleder
66 Prigida lateratrix
67 domus domini de Mesersiecz
68 Harmanissa carnificissa
69 Wernuschus carnifex
70 Truckengutinna
71 Nicolaus pistor
72 domus Petri lateratoris
Henslinus
73 (Johanissa) Hirsinna
(carnificissa)
74 (carnifex)
Nicolaus (Leonis) de Rescawicz
habet domum (Rudlinne) manganisse
Retro ecclesiam s. Jacobi
Za kostelem sv. Jakuba
(*Jakubská*)
75 Philippus fossor habet domum Hofmanni
76 Stephanus Puntschuch
77 Fridlinus Reinisch
domus Reinisch, Vllinus pellifex
78 Gaisslinna (carnificissa)
79 curia Obersezzinne
80 Jesco campanator
Platea Letorum
Ulice Veselá
(*Ceská*)
81 Henslinus (Wernhardi) tziegler
82 domus Vlrici Wiffonis
83 Jenö de Sebrawicz
84 Hermannus de Cremsir
85 (domus d. Hincö
Chrusine de Lichtenburch)
86 Johannes de Ronberch

- L** 87 Heinricus Praczawer
88 Elblinus sutor
89 (Alba stuba)
90 Heinczmannus (Tirmanni)
91 Heinricus de Tznoima
92 Andreas scriptor de Neunburga
(domus balnei)
Forum Inferius
Dolní trh
(*nám. Svobody*)
93 Hertlinus Woller
94 (Aiglini)
Nicolaus Obulus
95 Chunetlinus sartor
96 Nicolaus Plenckel
97 Ottinna de Chremsir
98 Nicolaus de Pöherlicz
99 Thomas de Bisencz
100 Henslinus faber
101 Hermannus Tuschkel
102 Jacobus Alrami

- L** 103 Thomas Anshelmi
104 Leublinus bursator in domo plebani
de s. Nicolao
105 Nicolaus Taelmeister
106 Wenceslaus propinans
107 Heinricus Vuchs (pellifex)
108 Anshelmus
it. Pertlinus frater suus
109 domus Eklini
Nicolaus Wischauer
Lugek
(*nám. Svobody a Panská*)
110 Ortlinus gladiator
111 Nicolaus pechrer
112 Vlricus gladiator
113 Ottlinna schererin et
Henzlinus maritus eius rasor
114 Liebhardus rasor
115 Gundel chramer
116 Elblinus Ferreus
117 Ditlinus Mauricii

QUARTALE CURSORUM — BĚHOUNSKÁ ČTVRTĚ

- C** *Lugek*
(*nám. Svobody*)
1 Georissa de Traht
Forum Inferius
Dolní trh
(*nám. Svobody*)
2 Henslinus Dobrowiczet
3 Johannes Pauli
4 Petrus Ferreus
5 Goblinissa
6 Heinczlinus pabulator
7 (domus iudicis)
Alexandrißa et filius suus
8 Nicolaus heringer
9 (domus lapidea)
Engelprecht Motscho
10 Nicolaus Glaub calcariator
11 Heftlerinna
12 (Persla) Antiqua de Traht
13 Michael de Iglauia
14 Chonradus pistor
Platea Cursorum
Ulice Běhounská
15 Conradus Woller
16 Nieslinus
17 Theodricus Glesein
18 Henslinus gener Gleseri
19 Christianus Milcher
Retro ecclesiam s. Jacobi
Za kostelem sv. Jakuba
(*Jakubská*)
20 Leutoldus soleator
21 Jeclinus Niger

- C** 22 domus abbatis de Saher
23 Plebanus s. Jacobi
24 Maurlinus pellifex
25 Wanko Boemus
26 Chunczlinus salczkouffel
Platea Cursorum
Ulice Běhounská
27 Nicolaus Elblini
28 Elblinus braxator
29 Chindleidgebinna
30 Pesco de Tuschnabicz
31 Mathias claudus sartor
Nicolaus sartor
32 (dictus de Gurein)
33 Johannes iuvenis Stubner
34 Paltramus viteator
35 Chunradus Sweeus pistor
36 Chunzlinus Chunter
37 Egidius habet domum Avium
Caprarum platea
Ulice Kozi
38 Chunzlinus de Ausck
39 Chunetlinus carnifex
40 Schiemer carpentarius
41 Petrus lebetarius
42 Chunczlinus mentler
43 Ditlinus salczet
44 Gerlacus de Tzwitauia
Ampla platea
Ulice Siroká
(*Chorázova*)
45 Rudel Meczner
46 Heinricus de Erdfordia

- C 47 Martinus de Heinrichs habet domus Hulwadonis
48 Ebruschus mauter
49 Budick de Tuschnabicz vector
50 (Clastrum Herburgis)
51 Schoner vector
52 Ditmarus pilleator
Forum Equorum
Košský trh
(oblast Justičnibo paláce)
53 Nicolaus Closterpeck
54 Nicolaus filius Sweui, in angulo
55 Ditlinus nadler
56 (omnes alii retro chorum monialium - 12)
Ampla platea
Ulice Široká
(Chorázova)
57 Conradus Gusregen
58 Heinlinus Rotmund
59 Bittlinus scharherr
60 (omnes alii in Ampla platea - 2)
Forum Equorum Košský trh
oblast Justičnibo paláce
61 Jeclinus scharherr
62 Omnes alii pauperes residentes in foro Equorum versus murum civitatis retro Herburgis (9)
63 Tzabler pistor
Platea Pastillarum
Ulice Kobližná
(Gagarinova)
64 Chunetlinus Clingsor braxator
65 Chunetlinus Clingsor braxator
66 Henslinus Punschuch
67 Jeclinus pistor
68 Seidlinus Christel
69 Fritscho sartor
70 Wenceslaus propinans
Rambof
(Vachova)

QUARTALE MENESENSE — MĚNÍNSKÁ ČTVRTĚ

- M *Lugek*
(nám. Svobody)
1 Leupoldus gladiator
2 Heinlinus Sibenchinder
3 (Johannes notarius civitatis)
4 Elblinus filius Hartmanisse
Platea Civium
Městanská ulice
(Janská)
5 (Gertruda relicta) Raidonissa
6 Hanko Loyca de Olomucz
7 Georius de Domo Theutunica
8 Luczo (de Vitis)
9 pueri Thamari

- C 71 Heinricus institor, relicta
72 Paulus chauffel
73 Herlinus pullator
74 in Ramhof Conradinna
75 Heinczlinus, laborator
76 Vlricus sutor
77 Vlricus Brunner
78 Rotlinus vector
79 Henslinus Redischer
Platea Pastillarum
ulice Kobližná
(Gagarinova a Poštovská)
80 Agnes cerdonissa
81 (Bernhartinna) Stumphinna
82 Leublinus Pretschelch
83 Johannes Rorbeck
84 Chunetlinus mercator
85 Tirmannus carnifex
86 Michel mentler
87 Leopoldus cerdo
88 Hirso mentler
89 Michel lineator, relicta
90 Simon mentler
91 Ortlinus slaher
92 Radostinger pinter
93 Chobolczbeck
94 Georius Ferreus
95 Stenika
96 Jecklinus Pretschelch
97 Vlricus pistor
98 (abbas de Welhegrad)
99 Peuser pistor habet domum Schremmisse
100 Chunradus Suecus pistor
101 Frenclinus Dibaxer
102 Jacobus Swerczer
103 Bartolomeus de Letabicz
104 Leo faber
105 Rudlinus vasczieher
106 Albertus de Heinrichs
107 Fridlinus de Chrisans

- M 21 Vinco mentler
22 Egerinna
23 Stephanus Paumann
24 balneum
25 Dreilinch
Nicolaus lanifex
Apud portalem civitatis
Před Brankou
(Janská, Gagarinova)
26 Chunradus de Tschaslauia
27 Margareta Petrinna
28 (Alhaidis dicta) Hopherinna
Prope portam Menesensem
U Měninšké brány
(Měninšká)
29 Hermannus rotsmit
30 Weiglinus de Vrhaw
31 Leopoldus leinwater
32 Hermannus Schramm
33 Ditlinus Nenebiczer
Platea Menesensis
ul. Měninšká
(Orlí a Minoritská)
34 Cunczlinus pistor
35 Heinlinus aqueductor
36 Leo aqueductor
37 Liebhartinna
38 Smerberinna
39 Sydlinus de Lapanicz
40 Pesoldus pistor
41 Heinlinus Wischower
42 Margaretha
43 Katherina
44 Irmia monialis
45 area Alhaidis monialis
46 Heinricus Tuschkel
Platea Bobemorum, Prope portam Judeorum
Ulice Česká, U Židovské brány
Josefská, tř. Vítězství
47 Albertus gener Tschirtschonis
48 Baltherus de Schonstrazz
Bertoldus de Schutuuaricz

- M 49 Chunczlinus mango
50 (2 domus meretricum)
51 omnes alii (18) de pl. Bohemorum
52 Philippus gener Hugleini
53 Nicolaus de Nenewic
54 (domus subiudicis)
Platea Menesensis
Ulice Měninšká
(Orlí)
55 Vlricus de Wischaw
56 Penoldus faber
57 Frenzel filius Kirntinerinne
58 Frenclinus caupo
59 Leutlinna
60 (Petrus dictus) Glapphenmercz
61 Leonhardus sartor
62 Conradus Raussinger
filius Raussingeri
63 (Katherina) Rauhenstainerinna
64 Fridlinus pabulator in celario
65 Elblinus faber
66 Fridlinus faber
67 Lukwiczerinna
68 Jacobus de Meneis
69 Wolflinus soleator, relicta
70 Voitlinus
71 domus Heinlini vasczieher
Platea Sellatorum
Ulice Sedlářská
(tř. Vítězství)
72 Chunradus mauter
73 Heslinna Naglinna
74 Pesoldus pogner
75 Elblinus Drumel
76 Redischer
77 Herentlinus
78 Wernhardus de Wischaw
79 Perhardus de Wischaw
80 Michel de Nickolspurga et Pesco de Vistricz
81 Vreithofer
82 iudex de Eibantschicz

BRNĚNSKÁ STAROČESKÁ LEGENDA O SV. ALŽBĚTĚ

Staročeská legenda o sv. Alžbětě, která se zachovala v rukopise augustiniánského kláštera u sv. Tomáše na Starém Brně, je po nejedné stránce velmi zajímavá. Rukopis byl původně majetkem velehradského kláštera, jak o tom svědčí přeškrtnutý přípisek na fol. 1a: Ex Bibliotheca F. F. B. M. V. in Wellehrad Ord. Cisterciensis (tj. po česku Z knihovny bratří blahoslavené Marie Panny řádu cisterciáckého), psaný inkoustem a rukou 16. stol. Pergamenový rukopis, který je nyní majetkem Universitní knihovny v Brně (sign. A 53), má lepenkovou vazbu a na hřbetě štítek s nápisem Sermones de Sanctis. Obsahuje úhrnem 174 listů foliového formátu (20×17,5 cm) ve dvou sloupcích po 36 řádcích. Větší iniciálky jsou barvy červené a modré s ornamentální perokresbou, kdežto ostatní iniciálky a rubriky jsou červené nebo modré. Rubrikace a nadpisy jsou červené. Na horním okraji jsou uvedena červeně čísla jednotlivých kapitol podle očíslování v rejstříku.

Na fol. 1a–171a jsou obsaženy latinské legendy z Legendy aurey od Jakoba de Voragine. Na fol. 1a–2a je rejstřík (registrum). Incipit: De aduentu domini, explicit: De sancto Wenzeslao. Podrobným ohledáním možno zjistit, že rejstřík zaznamenává více latinských textů, nežli je jich v rukopise skutečně. Z toho vyplývá, že písař měl v rukou daleko obsáhlejší originál, který chtěl původně zachytit celý. Proč se tak nestalo, proč chybí ještě asi polovina Voraginovy Legendy aurey, nelze ovšem dnes bezpečně povědět.

Na fol. 2a–2b: Incipit: Universum tempus presentis vite in quatuor distinguimus, explicit: ... usque ad aduentum domini. Na fol. 2b–171a: Incipit: De adventu domini. Adventus domini per IIII. or septimanas agitur, explicit: (De sancta Felicitate) ... et octavo in corpore proprio.

Na fol. 171a–173b následuje legenda De sancto Procopio. Incipit: De sancto Procopio legenda et vita ipsius. Tempore Henrici, imperatoris Romanorum, ducis Bohemie Wratislay, christiani et venerabilis Seweri, Episcopi Pragensis VI., fuit quidam Procopius, explicit: ... et se per ignem. Amen. Pochází z jiné předlohy nežli legendy předchozí a je psána jinou rukou, ale z téže doby.

Legendu objevil a poprvé vydal Julius Fejfalik. Učinil tak r. 1859 ve Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur I. Sanct Prokops Leben. Sitzungsberichte der phil. hist. Classe d. Wiener Akademie, sv. 30. Otiskl ji později jednak F. M.

Bartoš (ČČM 103/1929, 45–51), jednak Václav Chalupecký (s použitím lepšího rukopisu) ve spise Středověké legendy prokopské (Praha 1953, 112–126). Kritický doslov k V. Chaloupeckému napsal Boh. Ryba (275–283).

Na fol. 173b–174b je obsažena legenda o sv. Alžbětě, v celém rukopise jediná česká. Incipit: (S)wata Elzbyeta byla dczy krále vherskeho a ynhed od swe mladosty ..., explicit: ... mrtwe krziesil, nemocne vzdrawowal. Amen. Na prvním řádku fol. 173b je konec prokopské legendy, druhý řádek je prázdný, takže je tu popsáných řádků jenom 35. Písmeno S na začátku textu v slově Swata chybí; pravděpodobně měla zde být iniciálka, ale ta již provedena není.

Na konci rukopisu – na fol. 174b – je Sermo de nativitate Christi (nadpis je pozdější, ale ze 14. stol.; je psán jinou, tedy již třetí rukou). Incipit: (N?)otum fecit dominus salutare suum. Inter ea, que deus novit, Quedam sunt, que deus vult nos latere ...; explicit: ad regraciandum deo de benefi. – Tu text nečekaně končí a další část chybí.

Celý rukopis A 53 podrobně popsal Vladislav Dokoupil v knize Soupis rukopisů knihovny augustiniánů na Starém Brně (Praha 1957, 59–60).

Naši legendu objevil Julius Fejfalik a uveřejnil ve Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, sv. XII (Brno 1859, s. 57–59). Na str. 57 podal krátký popis rukopisu. Jeho stať vyšla též jako separát spolu s jinými čtyřmi Fejfalikovými studiemi: Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Literat-gesellschaften in Mähren (autor je tu psán snad tiskovou chybou Fajfalik); Reimchronik des Iglauer Bürgers aus dem siebzehnten Jahrhundert (1607–1617); Das Brünner lateinisch-deutsch-böhmische Wörterbuch; Auslegung der zehen Gebote von Johannes von Iglau. Fejfalik naši legendu vysoce hodnotí pro její stáří a výborný jazyk. O její předloze se nezmiňuje. Otiskl ji diplomaticky, toliko předložky a spojky psal odděleně od následujících slov, a přidal interpunkci. Lze po právu říci, že je to transliterace kromě jediného slova (*bobabojný* m. rukopisného *bobobojný*) přesná.

Mé vydání je transkribované. Při prepisu zachovávám obecně uznávaná a v Památkách staré literatury české užívaná pravidla. K textu jsem připojil stručné údaje o životě sv. Alžběty, stručný výklad o jazyce a pravopisu naší legendy, potřebné poznámky k textu, nejnutnější vysvětlivky věcné a jazykové a na závěr zhodnocení legendy.

Život sv. Alžběty Durynské. Alžběta Durynská, dcera uherského krále Ondřeje II. (1205–1235) a jeho manželky Gertrudy, sestry sv. Hedviky, narodila se r. 1207 na zámku blíže Blatného Potoka v nynějším Maďarsku. Po tehdejšímu zvyku byla již jako jednorozční dítě zasnoubena z politických důvodů s Ludvíkem, o něco málo starším synem durynského lantkraběte Hermannu I. Čtyři léta později (1211) našla Alžběta svůj nový domov v Německu. Na durynském dvoře, který byl tehdy obecně znám jako oblíbené sídlo básníků a pěvců, např. básníka Waltera von der Vogelweide, dostalo se jí pečlivého vychování. Brzy se oddala náboženskému hloubání se sklonem k mystice a žila nejraději stranou rušného života dvorského. Zavraždění její matky v Uhrách a smrt tchána, který zemřel v církevní klatbě, zesílily ještě víc její mysticismus a samotářství. Ve čtrnácti letech (1221) se provdala. Ráda dlívala na hradě Kreuzburgu a na známém Wartburgu. Měla tři děti, jednoho chlapce a dvě dcery. Její manželství bylo šťastné, ale mladá, vážná paní nemilovala nádhru a vyhýbala se pokud možno hlučným slavnostem, které pořádal její manžel. Její tchyně

Žofie a švagrová Anežka těžce snášely její skromnost a dávaly jí najevo svou nespokojenost. Silný vliv měli na ni její zpovědníci, Rüdiger a po něm Konrád z Marburgu, z nichž první, františkán, s úspěchem ji získával pro hlavní ideje svého řádu, pro lásku k lidem chudobným, nemocným a trpícím. Drsný asketa Konrád šel dokonce tak daleko, že jí zakázal skoro jíst. Ona pak sama odmítala pokrmy, jež byly opatřeny z daní, vydřených z potu poddaného lidu, jak říkávala. Svoji bezměrnou obětavost projevila Alžběta zejména v hospici pod Wartburgem, když vypukl v Durynsku z neúrody hladomor.

Po smrti svého manžela, který zahynul morem na křížové výpravě, byla šlechtou zbavena svého majetku a žila ve velké bídě v Eisenachu. Její trudné postavení se zlepšilo, když se jí ujala dobromyslná teta Hedvika a svěřila ji pod ochranu Alžbětina strýce, bamberského biskupa Eckberta. Ten jí chtěl znovu provdat, ale ona odmítla. S durynskými křižáky se vrátila z dočasného vyhnanství do vlasti a na zakročení papeže Řehoře IX. dostala náhradou za odcizené vdovské statky pět set hřiven stříbra a důchody města Marburgu: Tam vystavěla hospic a v duchu sv. Františka z Assisi nadmíru obětavě a s krajním vypětím všech svých sil a na újmu svého zdraví sloužila všem potřebným, i malomocným. Její práce byla tak vyčerpávající, že zemřela předčasně r. 1231 v 24 letech. Hned po své smrti byla uctívána jako svatá v bližším i vzdálenějším okolí a brzy bylo o ní zavedeno kanonizační řízení. Papež Řehoř IX. prohlásil ji r. 1235 za svatou a stanovil její svátek na 19. listopad. Její ostatky byly uloženy v marburském dómě, ale nyní jsou z větší části uchovány v klášteře alžbětinek ve Vídni.

K uctění její památky vzniklo několik řádů, z nichž nejznámější je řád alžbětinek, sdružující katolické ženy, které opatrují nemocné v domácnostech nebo i ve zvláštních útulcích, ošetřují přestárlé lidi, o něž se příbuzní nemohou starat, vychovávají osiřelé děti apod. Řád alžbětinek se rozšířil hojně nejen v Evropě, ale i v Americe a po jeho vzoru byly zakládány i jiné dobročinné spolky s podobným zaměřením. Také v Brně se zabývají alžbětinky od poloviny 18. stol. charitativní činností.

O životě sv. Alžběty v Durynsku a o jejím kultu existuje četná literatura, převážně německá. Stručný její životopis lze nalézt ve známém Lexikon für Theologie und Kirche (2., opr. vydání 1931, II. svazek, 632–633). Po česku psal o sv. Alžbětě Isidor Vondruška ve spise Životopisy svatých v pořadí dějin církevních (3. část, Praha 1931, 103–110). V některých věcech se rozchází s německými prameny. Tak píše např., že se Alžběta narodila na bratislavském hradě, že měla čtyři děti, jednoho hochu a tři děvčata apod. Srov. lat. legendu o sv. Alžbětě (Legenda aurea, 163. kap., 752–771, 2. vyd. od Th. Graesseho, Lipsko 1850).

Text legendy (transkribovaný)

5 Fol. 173b: Svatá Alžběta byla dcí krále uherského a inhed od své mladosti, kdež mohla, od tohoto světa se vzdalovala: A když k svým letům přišla, za turinského lankrabí dána. V němžto stavě bydléce, oba se v Buozě milujíc, k božiej službě pomuziesta. Zatiem když jsta spolu dietky jměla, zamyslil jejie hospodář lankrabě za moře k božiemu hrobu jíti. Proněžto ostaviv svú hospodyní svatú Elžbětu s dietkami na tom hradě jejie věna, ješto slove Markburk, za moře šel a na tej púti skončal. To lankrabini lénici uslyševše, svatú Elžbětu s toho jejie hradu sehnali a všeho sbožie ji zbavichu. Tehda ona

10 jakžto sirá vdova pokorně s hradu sšedši, když jie v místě nikte nesměl hospody dáti, sšedši do jednoho sprostného domku, ješto svině stáváchu, s svými pannami přes noc ležala. Nazajtřie když sobě jiné hospody hledala a nikdež nepřijata, dietky jejie s hradu k niej snesli, a nevěduce se u velikú zimu s nimi kam dieti, do jednoho kostela vešla, a tu s dětmi zimy namřevši, musila se 174a // opět do své hubené hospody vrátiti, a tu jsúc, kamž mohla, své dietky, 15 nemajíc jich čím krmiti, od sebe rozeslala. Otdaud ji vzal, slitovav se nad ní ujéc jejie, biskup Bamberský, a jie na jednom hradě čstně choval, chtě ji za někoho dobrého vdáti. Zatiem když tak bydléše, přiběhl posel, noviny jejie pověděl, ež jejie choti z dalekých zemí na pochovávanie domov nesú. Proněžto vstavši proti nim jěla a tu lénici, již kosti nesiechu, jejie slíbili jejie věno vrátiti a na vdoviem stolci posaditi. A když ty kosti byly pochovány, to, což 20 jejie byli lejníci slíbili, nenaplnili. Proněžto musila u velikej chudobě bydléc velikú strast trpěti, ale to za vláščie utěšenie jmějješ, ež jejie otec svatý Řehoř papež své utěšené listy posielaje, jie u pokoře posilováše. A kak jest svatý život vedla, o tom se mnoho píše, ež jest svuoj život rozličným utrpením mučila, postieci se, v noci nespíec, Buohu se snažně modléc, a často v noci vstanúc, kázáše se tajně metlami svým pannám bítí. A za svého manželstvie podle 25 svého stavu svrchu drahá rúcha nosieci, žíni na svém životě neb hrubé ostrosti sukni nosieše. A potom z svého věna jeden špital učinila a tu nemocným, strastným, chudým i malomocným, kakžkolivěk nečistým hlavu myla, rúcho 30 prala a před nimi klekajíc pokrm jim přidávala. Rúcho jejie v tom vdovství bylo velmi sprostné a chudě zplácené, a to jejie velmi milé bylo s chudými ženkami na kázani seděti. Jměla jest také mistra Konrata, člověka bohobojného, jemužto jakožto v duchovném zákoně potvrzena na všem jeho poslušna bieše. Pakli ji kdy co zamútilo, toho nikda k srdci nepřipustila, ale veždy ze všeho 35 Buohu děkovala. To jest jměla také svatá Elžběta v uobyčeji, ež velmi ráda o chudobě mluvieše, a často ješče za mužem jsúc, před svými pannami sprostný plášč na hlavu vzdějíc riekáše: Takto já, dá-li Buoh, budu žebríc choditi a pro mého Jezukrista mnoho strastí trpěti. A když svá léta, nábožně Buohu slúžiec, čstně vzvedla, k smrti se přiblíživši, k jednej svej panně tajně rěkla: 40 Již se ten čas blíží, v němžto Ho // spodin svých přátel k sobě pozove. A potom jedné noci již nemožna ležiec těm, ješto okolo nie sediechu, vecě: Co 174b bychom my učinily, by se nám tuto ďábel ukázal? A to rěkši poče velikým hlasem volati a rěkúc: Utec, utec! A potom po malej hodině vecě: Nuž, juž mluvmé o milém dítěti Ježíšovi, neb se juž pól noci blíží, v nížto hodinu se ráčil naroditi a v jeslech položen. A to tak jasne mluvila, jakžto by nic nemocna nebyla. A v tu hodinu, uznamenavši, ež jejie skončenie blíží, svého 45 zpovědníka z predikatorového zákona k sobě pozvavši, jemu tajně pověděla a rěkúc: Otčíku, měj se hotov, aby nade mnú svatý próvod odpěl, nebt mi se jest v tuto hodinu Jezukristus zjevil a takto ke mně rěka: Poď, má zvolená, poď ke mně do věčného přiebytku! A potom málo pomeškavši od těch, ješto 50 při niej biechu, odpuščenie vzevši duši pustila. A ihned nebeská vóně vešken duom naplnila, z něhožto jsú všickni Hospodina pochválili. A potom mnoho divuov svatých skrzě svatú Alžbětu Buoh učinil, mrtvé křiesil a nemocné uzdravoval. Amen.

Poznámky k textu

Ř. 1: *Svatá*; doplněno chybějící *S*. – 2: Za slovem *světu* vynecháno nadbytečné *sie*. – 7: *Pomužiesta*; u slovesa moci bývá někdy změna *o* – *u*. – 9: *sšedši* – v rkp. *gssedssy*. – 10: *s svými* – v rkp. *gswymy*. – 20: na *vdoviem stolci* – v rkp. *stolyczy*. – 24: *mnoho* – v rkp. *mnocho*. – 37: *plášč* – v rkp. *plasscz*, zajímavá kontaminace staršího tvaru *plášč* a novějšího *plášť*; ponechána souhlásková skupina *šč*, která je jinak v rkp. důsledně. – 38: *Jezukrista* – v rkp. *Gezucrista*. – 50: *Priebytka* – v rkp. *prziebtka* (vynecháno *y*).

Věcné a jazykové vysvětlivky

Ř. 1: *Dci krále uberskébo* = Ondřeje II. – 3: *Za turinského lankrabí* = za durynského lankraběte; *lankrabí* z něm. Landgraf = ve středověké německé říši hrabě s pravomocí nad větším územím. – 3/4: *Sě pomužiesta* = se pobízeli. – 5: *Hospodář*, tu = manžel. – 5: *Zamyslil* = pojal záměr. 5/6: *Svú hospodyní* = ženu. – 6/7: *Markburg* = Marburg. 7: *Skončal* = na křížácké výpravě do Sváté země zemřel na cestě morem. – *Lankrabini leníci* = leníci durynského lankraběte; *lankrabini* je přivlastňovací adj. tvořené příp. *-in*. – 8: *Sbožie* = majetku. – 10: *Sšedši* = sešedši, sestoupivši. – 9: *Nikte* = nikdo. – *Hospody dáti* = poskytnout úturek. – 10: *Ješto* = kde. – 16: *Ujěc* = strýc z matčiny strany. – *Biskup bamburgský* = biskup Ekbert v bavorském Bambergu. – 17: *Dobrébo* = urozeného. – 18/19: *Proněžto* = proto (sr. ř. 27). – *Proti* = naproti. – 19: V stč. památkách vedle *lénik*, *lénnik* je dosvědčen též tvar *lejník*. – 22: *Za vláščie utěšenie* = za zvláštní potěšení. – 22/23: *Řehoř papež*, tj. Řehoř IX. (1227–1241). – 24: *Život* = tu tělo (sr. ř. 34). – 27: *Žiní* = žíněné roucho. – 31: *Zplácené* = zaplátované. – 32: *Konrata*; Konrád z Marburgu, druhý Alžbětín zpovědník, pro svoji výbojnost pokládán za dominikána. – 33: *V duchovném zákoně* = v duchovním řádu. – 36: *Za mužem jsúc* = s mužem jsouc. – 36: *Sprotný* = prostý. – 37: *Na hlavu vzdějic* = na hlavu davši. – 37: *Žebřic* = žebrajíc. – 40: *Pozove* = pozve. – 41: *Nemožna ležiec*, smysl: nemohla se pohnouti. – 44: *V nižto bodinu* = v kteroužto. – 47: *Z predikatorového zákona* = z dominikánského řádu. – 44: *Aby* = abys. – 48: *Próvod odpěl* – zazpíval píseň při pohřbu. – 51: *Odpuščenie vzevši* = rozloučivši se. – 52: *Z něbožto* = začez.

Jazyk legendy

A. Hláskosloví

- Přehláska *a* – *ě* je provedena skoro veskrze (2. sg. *krále*, part. *uslyševše*...). Nepřehlasována zůstala participia: *skončal*, *ležala*.
- Také přehláska *n* – *í*, *ú* – *í* je provedena všude, kde byly pro ni podmínky (ak. f. *ji duši*, part. *nemajíc*...). Někde zůstávají přehlasované a nepřehlasované tvary vedle sebe (*již* // *juž*).
- V celé legendě zůstává nediftongisované *ú* (*svatú* Elžbětu, part. *jsúc*, 3. pl. *nesú*...).
- Původní *ó* je doloženo toliko ve čtyřech případech (domów, pól, próvod, vóně).

Většinou nastává diftongisace (*divuov*, předložkový pád v *uobyčejí*...). Ojedinele je tu dosvědčena podoba *letúm* v dat. pl. (psáno *letum*).

e) Udržely se převážně tvary nezúžené (*bydlěše*, *modlěc*, *jejie* hospodář, *sbožie*...).

f) Jotace dílem zanikla (aor. *poče*), dílem je zachována (zvr. zájmeno *sě*, předl. *skrzě*, aor. *vecě*...).

g) Obecně se vyskytá souhlásková skupina *šč* (*ješče*, *odpuščenie*...).

B. Tvarosloví

a) Deklinace je celkem pravidelná jako v stč. památkách 14. stol. Jsou tu však některé tvary, které přece zasluhují povšimnutí. Cizí slovo *lankrabě* má jednak tuto podobu, jednak podobu *lankrabí*. – K nominativům *hospodyní* a *hospodyně*, vyskytujícím se v některých stč. textech, je v naší legendě doložen ak. na *-i* (ostavivši svú *hospodyní*). – Subst. *chot*, *choť*, které je v stč. dílem maskulinum, dílem femininum, má v naší legendě ak. mask. na *-i*: Ež *jejie choti* (= jejího chotě) na pochovávanie nesú. – Ve skloňování slova *Bób* se vyskytují v nepřímých pádech dlouhé tvary (3. sg. *Buobu*, 6. sg. v *Buozě*...). – Přivlastňovací zájmeno *jejie* zůstává neskloněno (s toho *jejie* hradu...).

b) Konjugace v naší legendě se v podstatě shoduje s časováním staročeským v 14. stol. Zachoval se sice duál, aoristy a imperfekta, ale vedle nich se vyskytují již tvary množné (ve funkci duálu) a slovesné tvary složené. Např.: Když *jestu* spolu (Elžběta a turinský lankrabě) dietky *jměla*. – Léníci již kosti *nesiecbu*. – A potom (Elžběta) *vecě* atd.

c) Kvantita není v rkp. označována skoro vůbec. Toliko sporadicky se označují dlouhé samohlásky zdvojením písmen (*swaa* = svá, *leeníci* = léníci). Zajímavé je psaní 3. sg. slovesa *blížiti*: jednak *blyzij*, jednak *blyzzy*.

d) Skladba svědčí o autorově zálibě v genitivu. Např.: Jie *nikte* nesměl *hospody dáti* (záporový gen. po kladném slovese). – Nemajíc *jich* (dítěk) čím krmiti (záporový gen.) – *Jie* v pokořě posilovásě (= ji posiloval). – *Hrubé ostrosti* sukni nosieše (gen. vlastnosti). – *Svých přátel pozove* (= pozve své přátele).

Pravopis legendy

a) Pravopis v naší legendě není důsledný, písař si vede dosti libovolně. Přidrží se pravopisu dílem jednoduchého, dílem spřežkového.

b) Pestré je zejména psaní sykavek. Hlásk *c* se píše zpravidla spřežkou *cz* (*dczy*, *otecz*...). Táž spřežka znamená však také *č* (*człowieka*...). Litera *z* označuje dílem *z* (*nazajtrzie*...), dílem *ż* (*zywot*, *kdez*...). Souhláska *s* se píše vždy jako *ś* (*śwatu*, *śukni*...), *š* pak jako zdvojené *śś* (*bydleśśe*, *gmieśśe*...). Hlásk *ř* je pravidelně označována spřežkou *rz* (*za morze*, *hospodarz*...).

c) Litera *g* označuje *j* (*mylugicz*, *glucz*, *gejt*...).

d) Litera *y* znamená nejen *y*, ale také *i* (*zamyslil*, *pannamy*, *kosty*, *s cbudymy zenkamy*...).

e) Pro hlásku *j* volí písař zpravidla písmeno *g* (*gegie*, *gmiela*...).

f) Litera *w* označuje veskrze *v*, litera *v* pak *u* (*wdaty*, *wyeno*, *swati*..., *vberskebo*, *vגיעz*...).

g) Velká písmena se v rukopise vyskytují pořídku. Vedle jména *Elzbyeta* je to vlastně jen adj.: *Bambersky, Rzeborz, Conrata, Geziłowy*. Slovo *Bub* se píše veskrze s malým písmenem (*buobu, buob . . .*).

Závěrečné bodnocení legendy

S určitostí nelze povědět, v které legendě možno hledat její předlohu. Podrobné srovnání s Voraginovou Legendou zlatou (viz její druhé kritické vydání od Th. Graeseho, Lipsko 1850, kap. 13, s. 752–771) ukazuje, že legenda o sv. Alžbětě tu obsažená pravděpodobně její přímou předlohou není. Nelze sice vyloučit, že český autor latinskou Legendu aureu velmi značně zkrátil, jak tomu bývá v stč. Pasionále častokrát, zejména že vypustil z ní mnoho zázraků a hojně jiných podrobností, ale já bych se spíše klonil k mínění, že český vzdělavatel měl v rukou jinou, kratší skladbu legendárního zabarvení, která se v jádru opírala o historickou skutečnost 13. stol. a v níž jsou zázraky a rozmanité detaily omezeny opravdu na nejmenší míru, jak to plně odpovídalo střízlivé povaze českého vzdělavatele. Nepochybně má pravdu Jan Jakubec, tvrdí-li (Dějiny literatury české, 2. vyd., I, 168), že spisovatel staročeského Pasionálu neměl Legendu aureu jako jediný vzor, nýbrž že ji doplňoval podle jiných pramenů. Českého spisovatele vábil více klidný epický tón vypravování o zbožné panovnici nežli obšírné abstraktní úvahy o její svatosti. V mém mínění mě utvrzuje také ta skutečnost, že v latinské Legendě zlaté jsou některé historické údaje, které by myslím sváděly českého skladatele k tomu, aby se o nich zmínil (sr. např. připomínku o tom, že durynský lantkrabě, manžel svatě Alžběty, odešel ke dvoru římského císaře Fridricha II., který dlel právě v Itálii, pravděpodobně v Cremoně; Graese, 757).

Zevrubným srovnáním pokusil jsem se také zjistit, v jakém vztahu je Brněnská staročeská legenda o svatě Kateřině k legendě o téže svatě v stč. Pasionále, chovaném v pražském Národním museu (rkp. III D 44, ff 192b–194a). Děkuji i tu srdečně p. dr. J. Tichému v pražském Národním museu, že mi umožnil pořídit si snímek tohoto rukopisu.

Při srovnání uvádím brněnskou legendu (B) vlevo, Pasionál musejní z r. 1379 (P) vpravo. Doklady jsou transkribovány toliko tam, kde je toho z nějaké příčiny třeba, jsou transliterovány: B, 1: Alžběta – P: Eližběta. B, 2: od – P: ot. – B, 2: letum – P: letóm. – B, 5: k božiemu – P: k buožiemu. – B, 6: Alžbětu – P: Elžbětu. – B, 7: lankrabini lénici – P: lankrabie lejnici. – B, 7: uslyševše – P: uslyševše. – B, 9: když jie v místě nikte nesměl hospody dáti – P: chybí. – B, 12/13: s nimi kam – P: kam s nimi. – B, 15: od – P: ot. – B, 15: ji vzal – P: vzal ji. – B, 16: ujec – P: ujec. – B, 16: čstně – P: ctně. – B, 18: pochovávanie – P: pochovánie. – B, 18: domóv – P: domuov. – B, 19: lénici – P: lejnici. – B, 20: stolicí (omylem) – P: stolci. – B, 22: jie j – P: jí. – B, 23: posielaje – P: posielajě. – B, 23: kak – P: kaký. – B, 29: kakžkolivěk – P: kakkolvěk. – B, 30: pokrm – P: pokorně (omyl). B, 31: milé – P: milo. – B, 37: říekáše – P: říkáše. – B, 41: nemožna – P: nemocna. – B, 42: my – P: by (omylem). – B, 44: juž – P: již. – B, 44: Ježíšovi – P: Ježíšovi. – B, 44: pól – P: puol. B, 46/47: svěho zpovědníka z predikutového zákona – P: (jen) zpovědníka. B, 49: Jezukristus – P: Jezus Kristus. – B, 51: vóně – P: vuoně. – B, 53: Alžbětu – P: Elžbětu.

Výsledek tohoto srovnání ukazuje, že oba texty jsou obsahem i textem v podstatě

stejně. Liší se od sebe nejčastěji jen v hláskách a ve tvarech. Jednou jde o hlásky a tvary vývojově starší, jindy zase mladší. Lexikálně jsou pozoruhodné tyto rozdíly: choti – hospodáře, pomuziesta – ponúciesta, nemožna – nemocna. Lze to vysvětlit tím, že slova uvedená na prvním místě byla autorovi Pasionálu musejního již zastaralá, a že je proto nahradil výrazy srozumitelnějšími. Povšimnutí zasluhuje dvojice: lankrabini lénici (adj. přivlastňovací) – lankrabie lejnici (gen. přivlastňovací). Nabízí se otázka, který text je původnější, zda text v B nebo v P. Hláskosloví a tvarosloví nedávají na to spolehlivou odpověď, protože se starší i mladší tvary vyskytují v obou textech promiskue. Ani lexikálně není možno zcela bezpečně soudit o jejich vzájemném poměru, pokud se týká stáří a původnosti. Přesto však lze mít podle mého soudu přece jen za pravděpodobnější, abychom v legendě B viděli text původnější. Svědčily by o tom např. nezúžené tvary jie j a říekáše (leg. P: jí, říkáše), dále výrazy pomuziesta, choti, nemožna (leg. P: ponuciesta, hospodáře, nemocna) a konečně to, že v leg. P je proti leg. B leccos vypuštěno.

Tolik je však jisté, že oba texty pocházejí z druhé poloviny 14. stol. a že stylisticky jsou na slušné úrovni. Kdo vzdělával legendu o svatě Alžbětě, aspoň prozatím známo není.

BIBLIOGRAFIE PRACÍ DOC. DR. JAROSLAVA DŘÍMALA

V seznamu prací jsou uvedeny knihy, články, referáty, recenze a redigované publikace z let 1928 až 1965. Referáty a recenze jsou označeny „Ref.“, redigované publikace „Red.“. Z článků uveřejněných v novinách jsou však zaznamenány jenom ty, které mají více než sto řádků a přinášejí nové poznatky získané při vědecké práci. Velmi mnoho kratších novinářských statí a zpráv určených pro informaci čtenářů, pro propagaci dějin města Brna, pro popularizaci brněnských kulturních památek a pro připomenutí historických událostí není do seznamu pojata.

1928

1. Ref.: E. Wever, Das Stadtbild von Stuttgart. Ein siedlungsgeographischer Versuch. Stuttgarter geographische Studien. Veröffentlichungen des geographischen Seminars der Technischen Hochschule Stuttgart. Heft 1. Her. u. red. von Prof. Dr. E. Wunderlich. – Sborník čl. společnosti zeměpisné XXXIV. (1928), str. 286–287.

1929

2. Ref.: J. Tenora, Arcijáhenství znojmské od r. 1600. Hlídky 46 (1929). – ČMM 53 (1929), str. 553–555.

1930

3. Archiv zemského hlavního města Brna. Od Horácka k Podyjí VIII (1930–1931), str. 1–23. Vyšlo též samostatně v Brně 1930, nákl. rady zemského hlavního města Brna.
4. O „Arcijáhenství znojmské od r. 1600“. Odpověď J. Tenorovi na poznámky k referátu o jeho článku v Hlídky 1929. – ČMM 54 (1930), str. 292.
5. Ref.: J. Tenora, Hartlůvka. Hlídky 46 (1929). – ČMM 54 (1930), str. 289.
6. Ref.: V. Helfert - K. Vetterl - J. Ušák, Katalog výstavky hudebního archivu zemského musea v Brně. Brno 1930. – ČMM 54 (1930), str. 454.
7. Ref.: V. Klecanda, Přijímání do stavu rytířského v zemích českých a rakouských na počátku novověku. ČAS VI (1928). – ČMM 54 (1930), str. 461–464.
8. Ref.: J. Máša, Osm let na hranici českomoravské. I. V Telči. Brno 1930. – ČMM 54 (1930), str. 481–482.
9. Ref.: F. Jeřábek, Dějiny chrámu sv. Michala archanděla v Brně. Brno 1928; K. Žák, Dějiny kartuziánského kláštera v Králově Poli u Brna. Žďár 1929; F. Šujan, Jak bylo kolem Brna po Švédech r. 1645. Hlídky 1930. – ČMM 54 (1930), str. 490–492.

1931

10. Biskup Vilém z Kolína. ČMM 55 (1931), str. 1–42.
11. Ref.: V. Černý, Několik panských archivů na Horácku a v Podyjí. Od Horácka k Podyjí VII (1929–1930). – ČMM 55 (1931), str. 85–86.

12. Ref.: V. Černý, Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století. Praha 1930. – ČMM 55 (1931), str. 258–262.
13. Ref.: J. Dobiáš, Německé osídlení ostrůvku jihlavského. ČAS VIII (1930). – ČMM 55 (1931), str. 287–292.
14. Ref.: J. Šebánek, Listina města Brna z r. 1252 pro klášter herburský v Brně a její pravost. Příloha Čas. Spolku přátel starožitností čl. v Praze 38 (1930). – ČMM 55 (1931), str. 292 až 293.
15. Ref.: V. Nešpor - A. B. Taussig, Olomouc. Berlín–Basilej–Praha 1930–1931. – ČMM 55 (1931), str. 307–308.

1932

16. Ref.: Sborník prací věnovaných prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám. Připravil Václav Vojtíšek. Praha 1931. – ČMM 56 (1932), str. 450–453.

1933

17. První průmyslová výstava v Brně. Lidové noviny 41 (1933), č. 498 ze 4. 10. 1933.
18. Ref.: F. Bastian, Oberdeutsche Kaufleute in den älteren Tiroler Raitbücher 1288–1370. München 1931. – ČMM 57 (1933), str. 373–374.
19. Ref.: K. Polesný, Znojmo v r. 1442. Statistická studie. Zvl. otisk z výroční zprávy čes. gymnasia ve Znojmě, Znojmo 1932. – ČMM 57 (1933), str. 382–383.
20. Ref.: R. Rýšavý, Die erste Hussitenmission des heiligen Johannes von Capestrano in Mähren. Franziskanische Studien 19 (1932). – ČMM 57 (1933), str. 384–385.
21. Ref.: Z. Tobolka, Psalterium secundum ritum ac consuetudinem chori ecclesiae Olomucensis. Monumenta Bohemiae typographica XI (1932). – ČMM 57 (1933), str. 385–386.
22. Ref.: J. V. Šimák, Series episcoporum Olomucensium. ČCH 37 (1931). – ČMM 57 (1933), str. 386–387.
23. Ref.: J. Furch, Brněnský drak. Praha 1931; J. Furch, Zlatá Praha (Praha 1933). – ČMM 57 (1933), str. 411.
24. Ref.: J. Šebánek, Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. I. Inventář pergamenů z let 1078–1471. Brno 1932. – Naše věda XIV (1933), str. 197–203.
25. Odpověď J. Šebánkovi na jeho výhrady ke kritice „Archivů zrušených klášterů moravských a slezských“. Naše věda XIV (1933), str. 233–234.
26. Ref.: V. Vojtíšek, O státním archivním inspektorátu pro Čechy a jeho činnosti; O. Bauer, Jihoslovenská archivní úmluva s republikou rakouskou; E. Janoušek, Osudy patrimoniálních archivů; B. Mendl, O založení a podstatě university Karlovy; O. Odložilík, Berlínský rukopis kroniky Pulhavovy; J. Matoušek, Cancellaria Arnesti a dvě sbírky formulářové století 15; Z. Kristen, O otázce register a registrování listů poselců v české kanceláři dvorské na počátku 17. století. ČAS IX – X (1933). – Naše věda XIV (1933), str. 203.
27. Ref.: L. Hosák, Dějiny Boskovska. I. Do válek husitských. Boskovice 1931. II. Od počátku hnutí husitského do bitvy na Bílé hoře. Boskovice 1933. – Naše věda XIV (1933), str. 209 až 210.

1934

28. Notář Jan Thabrarr. ČMM 58 (1934), str. 1–144.
29. Výstava národního obrození v Brně. Obecní věstník zemského hlavního města Brna XIV (1934), str. 1–2.
30. Nový znak města Brna. Obecní věstník zemského hlavního města Brna XIV (1934), str. 113 až 115.
31. K padesátiletému úmrtí Valentina Falkensteinera. Lidové noviny 42 (1934), č. 227 z 26. 5. 1934.
32. Ref.: B. Kubíčková - Čádová - F. Čáda, Moravské sbírky formulářové; J. Šebánek, Žarošická legenda (Tři listinná falsa kláštera Králové na Starém Brně). K dějinám československým v období humanismu. Sborník prací věnovaných Janu Bedřichovi Novákovi k šedesátým narozeninám. (Praha 1932). – ČMM 58 (1934), str. 458–469 a 476–477.

1935

33. Z historie Stavovského domu v Brně. V publikaci Nová brněnská radnice (Brno 1935), str. 7 až 18 a příl. 1–38. Red. Jaroslav Dřimal.
34. Red.: Nová brněnská radnice. Úprava sněmovny moravských stavů. Brno 1935, str. 38 a příl. 38.
35. Brno. History Culture, Industry, London 1935. Obrazová příloha deníku The Times.
36. Nová brněnská radnice. Měsíc, ilustrovaná společenská revue IV (1935), č. 9–10, str. 5–12.
37. Nová brněnská radnice. Lidové noviny 43 (1935), č. 485 z 27. 9. 1935.
38. Dr. František Brdlík osmdesátníkem. Lidové noviny 43 (1935), č. 487 z 28. 9. 1935.
39. K dějinám Stavovského domu v Brně. Moravská orlice 73 (1935), č. 227 z 28. 9. 1935.
40. Ref.: A. Neumann, Ke kritice minoritských listin 13. století. Hlídka 52 (1935). – CMM 59 (1935), str. 402–404.

1936

41. Jak stavové moravští přijali Ferdinanda I. v dubnu 1527. Lidové noviny 44 (1936), č. 175 z 5. 4. 1936.
42. Ref.: B. Mendl, Knihy počtů města Brna z let 1343–1365. Brno 1935. – CMM 60 (1936), str. 165–171.
43. Ref.: B. Bretholz, Geschichte der Juden in Mähren im Mittelalter. I. Teil bis zum Jahre 1350. Brünn 1934; B. Bretholz, Quellen zur Geschichte der Juden im Mähren vom XI. bis zum XV. Jahrhundert (1067–1411). I. Bd. Schriften der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik (Prag 1935). – CMM 60 (1936), str. 210–213.
44. Ref.: M. Steif, Weg und Hinweis zur Identifizierung des Meisters von Raigern. Die internationale Kunstwelt 3 (1936). – Naše věda XVII (1936), str. 89–92, 226–228.
45. Ref.: G. Friedrich, Rukověť křesťanské chronologie. Praha 1934. – Naše věda XVII (1936), str. 149–153.
46. Ref.: Památník Josefa Emlera. Red. Václav Vojtišek. Praha 1936. – Naše věda XVII (1936), str. 258–260.

1937

47. Otevření městského lapidaria. Obecní věstník zemského hlavního města Brna XVII (1937), str. 69–70.
48. Tvář Brna. Lidové noviny 45 (1937), č. 158 z 27. 3. 1937.
49. Z dějin brněnského průmyslu. Moravské noviny 58 (1937), č. 248 z 27. 10. 1937.
50. Ref.: A. Neumann, Die Chroniken der mährischen Minoriten. Olmütz 1936. – CMM 61 (1937), str. 273–277.

1938

51. Dům pánů z Lipé a sochař Jiří Gialdi. Ve sborníku Družstevní dům v Brně. (Brno 1938), str. 11–30.
52. Za Bohumilem Navrátillem. ČAS XII–XIV (1938), str. 1–10.
53. Restaurace domu pánů z Lipé v Brně. Lidové noviny 46 (1938), č. 214 a 216 z 28. a 29. 4. 1938.
54. Jiří z Poděbrad a Brno roku 1458. Lidové noviny 46 (1938), č. 351 z 15. 7. 1938.
55. Ref.: J. Kudela, Státní převrat v Brně. Naše revoluce XIII (1937); J. Kudela, Brno v boji za svobodu. Brno 1937. – CMM 62 (1938), str. 149–150.
56. Ref.: H. Sturm, Der Plan eines Sudetendeutschen Städtebuches. ZFSG I (1937); J. Dobiáš, Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. II, 1. Pelhřimov 1936; J. Kux, Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918. Reichenberg und Olmütz 1937; B. Bretholz, Brünn. Geschichte und Kultur. Brünn 1938. – CMM 62 (1938), str. 386–401.

1939

57. Umělecké památky Brna. Cestovní zpravodaj ČMD 1939, č. 7–8, str. 31–39.
58. Křížová chodba dominikánů v Brně. Moravská Národní politika. Příloha k rannímu vydání Národní politiky 57 (1939), č. 191 z 11. 7. 1939.

59. Z minulosti dějepisné literatury na Moravě. Moravská Národní politika. Příloha k rannímu vydání Národní politiky 57 (1939), č. 193 z 13. 7. 1939.
60. K výročí založení zemských desk moravských. Moravská Národní politika. Příloha k rannímu vydání Národní politiky 57 (1939), č. 213 z 2. 8. 1939.
61. Brněnská misie Jana Kapistrána roku 1451. Moravská Národní politika. Příloha k rannímu vydání Národní politiky 57 (1939), č. 270 z 28. 9. 1939.

1940

62. K brněnskému pobytu a k filiačním listům Jana Kapistrána. ČMM 63–64 (1939–1940), str. 374–391.
63. Česká kniha na moravských sněmech a soudech zemských. Věda a život VII (1940), str. 153 až 159.
64. Nejkrásnější brněnská renesanční památka (Dům pánů z Lipé). Cestovní zpravodaj ČMD r. 1940, č. 6–7, str. 13–18.
65. Ref: Archiv koruny české. I. Dějiny archivu. Napsal dr. R. Koss. Z pozůstalosti k tisku upraven dr. O. Bauer. Praha 1939. – ČCH 46 (1940), str. 292–300.
66. Ref.: V. Janoušek, Dějiny Prostějova. Prostějovský okres. Vlastivěda moravská II. Místopis Moravy. Brno 1938. – CMM 63–64 (1939–1940), str. 226–227.
67. Ref.: Gesamtinventar des Wiener Haus – Hof – und Staatsarchives II – V. Wien 1937 – 1940. – CMM 63–64 (1939–1940), str. 399–406.
68. Ref.: B. Matouš, Archivy a fotografie. Zprávy Českého zemského archivu 8 (1938). – CMM 63–64 (1939–1940), str. 445–446.
69. Ref.: J. Röder, Das Mährisch-Neustädter Stadtarchiv. ZVGMS 40 (1938); F. Ziegler, Vom Neu-Titscheiner Stadtarchiv. Neu-Titschein 1938; M. Opočenská-Jeršová, Inventár archívu Slovenského národného musea v Turčianskom sv. Martine. Archivne depot. Praha 1938; J. Prochno, Die Prager Archive und ihre Bedeutung für die Geschichte der Oberlausitz. Forschungen zur Geschichte Sachsens u. Böhmens, Dresden. 1937; J. Prokeš, Archiv ministerstva vnitra v letech 1935–1937. Sborník archivu min. vnitra XI (1938); J. Prokeš, Jan Hulakovský. Sborník archivu min. vnitra XI (1938); V. Líva, Regesta fondu militare archivu ministerstva vnitra z let 1570–1617. Praha 1938. – CMM 63–64 (1939–1940), str. 446–450.
70. Ref.: M. Volf, Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a instrukcí hospodářských. Zprávy Českého zemského archivu VIII (1939). – CMM 63–64 (1939–1940), str. 458–460.
71. Ref.: B. Burian, Konický okres. Brno 1939; A. Turek, Fulnecko. Brno 1940. – CMM 63–64 (1939–1940), str. 488–490.
72. Ref.: K. Kühn, Ansichten mährisch-böhmischer Städte und der Nachbarländer aus der Zeit der schlesischen Kriege 1742–1745; L. Künzl, Das Mönitzer Tor. ZVGMS 42 (1940). – CMM 63–64 (1939–1940), str. 492–493.
73. Ref.: E. Dostál, Křenovice u Kojetína. Grunty, domky a jejich držitelé. Křenovice 1940. – CMM 63–64 (1939–1940), str. 496–497.

1943

74. Ref.: J. Nožička, Další zprávy o prohlídkách patrimoniálních archivů na Moravě. ČAS 15–16 (1940); J. Nožička, Několik námětů k dobudování organizace hospodářského archivnictví u nás. Věstník České akademie zemědělské 18 (1942), č. 1–2; J. Klepl, Péče o soukromé prameny moderních hospodářských dějin. ČAS 15–16 (1940); J. Klepl, Hospodářské archivy v cizině a u nás. Brázda 1940, č. 46–47; A. Haas - M. Vystyd, Parisova sbírka. Listiny a listy z let 1372 až 1794. Praha 1939. – CMM 65 (1943), str. 209–213.
75. Ref.: V. Fialová, Kronika holešovská 1615–1645. Holešov 1940. – CMM 65 (1943), str. 214.
76. Ref.: A. Turek, Jan Ámos Komenský ve Fulneku. Olomouc 1939; A. Turek, Švédská posádka na Fulneku a Záhoří. Záhorská kronika 22 (1939). – CMM 65 (1943), str. 231.
77. Ref.: J. Opletal, Z minulosti Pivína. Kroměříž 1940; J. Skutil - F. Štambacher, Dějiny městečka Velkých Pavlovic. Velké Pavlovice – Brno 1941. – CMM 65 (1943), str. 248.

1945

78. Nouvel Hôtel de ville de Brno. Programme de l'accueil au Nouvel Hôtel de ville 26. XI. 1945. Brno 1945, str. 8–10. Vyšlo též anglicky a rusky.
79. Vzpomínáme dra Vladimíra Groha. Svobodné noviny 1 (1945), č. 109 z 30. 9. 1945.

1946

80. Seznam ulic zemského hlavního města Brna. Brno 1946, str. 128 + plán Brna, nákl. Národního výboru zemského hlavního města Brna.
81. [Německá historická literatura o moravských městech za nacistické okupace], ČMM 66 (1946), str. 239–253.
82. Československé dějiny do r. 1740. Přednášky na filosofické fakultě brněnské university ve školním roce 1945/46. Brno 1946, nákl. Spolku posluchačů historie, hektograf.
83. Ref.: J. Šebánek, Strážci moravského znaku. Erbovní knížka na r. 1941. – ČMM 66 (1946), str. 191–192.
84. Ref.: J. Klepl, Péče o soukromé prameny moderních hospodářských dějin. ČAS XV–XVI (1937–1938). – ČCH 47 (1946), str. 259–263.

1947

85. Zemský dům v Brně. Brno 1947, str. 192 a příl. 21. Vyšlo nákl. ÚNV zemského hlavního města Brna v Publikacích Archivu města Brna, řada I. Sborník příspěvků k dějinám zemského hlavního města Brna 1 (1947).
86. Česká historická literatura o českých městech od r. 1936 do r. 1945. Naše věda 25 (1947), str. 113–128, 158–181, 233–244, 283–301.
87. Národnostní výboj Brna. Slavnostní list k 25. jubilejnímu sjezdu EŠC v Brně. Praha 1947, str. 3–4.
88. K památkové péči v Brně. Věstník ÚNV zemského hlavního města Brna I (1947), str. 49 až 50 a 61–62.
89. Přijetí Karla IV. za moravského markraběte. Svobodné noviny 3 (55), (1947), č. 204 z 2. 9. 1947.
90. Profesoru Urbánkovi k sedmdesátinám. Svobodné noviny 3 (55), (1947), č. 209 ze 7. 9. 1947.
91. Ref.: F. Hrubý, Severní Morava v dějinách (Brno 1947). – Svobodné noviny 3 (55), (1947), č. 276 z 27. 11. 1947.

1948

92. Připojení Moravy k českému státu za knížete Oldřicha. ČMM 68 (1948), str. 22–49.
93. Desky brněnského soukenického cechu z roku 1435. Brno 1948, str. 14 a 8 příloh, nákl. Obchodní a živnostenské komory v Brně. Vyšlo česky, anglicky, francouzsky, polsky a rusky.
94. Morava ve vnitřní politice českého státu. Morava v českém státě (Brno 1948), str. 41–57.
95. Brno jindy a nyní. Adresář zemského hlavního města Brna (Brno 1948), str. XXIII–XXXII.
96. Brno a české požadavky roku 1848. Věstník ÚNV zemského hlavního města Brna II (1948), str. 81–82 a 90–91. Otištěno znova v knize Brno, Národohospodářská propagace Československa (Brno 1948–1949), str. 102–105.
97. Z minulosti Starého Brna. Rovnost č. 150 z 27. června 1948.
98. Z minulosti Cejlu. Rovnost č. 255 z 31. 10. 1948.
99. Augustin Kratochvíl, Vojtěch Procházka. (Dva nekrology.) ČMM 68 (1948), str. 151–152.
100. Red.: Publikace Archivu města Brna, řada I. Sborník příspěvků k dějinám zemského hlavního města Brna 2 (1948), str. 110, nákl. zemského hlavního města Brna.
101. Ref.: F. Müller, Krásensko (Brno 1947); R. Híkl, Počátky města Skalice. Historica slovaca III–IV (1945/46). – ČMM 58 (1948), str. 189.

1949

102. Archiv města Brna. Věstník brněnského kraje 1 (1949), str. 136.
103. Umělecké památky Brna. Brno, Národohospodářská propagace Československa (Brno 1948 až 1949), str. 28–37.
104. Nová brněnská radnice. Brno, Národohospodářská propagace Československa (Brno 1948 až 1949), str. 38–40.

1951

105. Poslední přírůstky Archivu města Brna. Lidová radnice 2 (1951), str. 83–85.
106. Prof. Josef Macůrek padesátiníkem. ČMM 70 (1951), str. 220–223.

1952

107. Hrad Veveří u Brna. Brno 1952, nákl. CIS, str. 5.
108. 75 let prof. Rud. Urbánka. ČMM 71 (1952), str. 168–170.

1954

109. Průvodce po výstavě moravské knižní malby XI. až XVI. století. Společně s A. Friedlem a V. Burianem. Brno 1954, str. 24, Krajské nakladatelství v Brně.
110. Československé dějiny do r. 1780. Přednášky na filosofické fakultě brněnské university v l. 1952–1954. Brno 1954, nákl. posluchačů historie, hektograf.
111. Ref.: J. Šebánek - S. Dušková, Kritický komentář k moravskému diplomatovi. Zpracování látky z III. svazku Bočkova moravského kodexu. Praha 1952. – Folia diplomatica 1953–1954, str. 149–174.

1955

112. Moravská knižní malba XI. až XVI. století. Výstava pořádaná v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Brně. Prosinec 1954–únor 1955. Společně s A. Friedlem a V. Burianem. Brno 1955, str. 62 a příl. 16, Krajské nakladatelství v Brně.
113. Česká a moravská knižní malba. Průvodce výstavou, kterou pořádá v sálech Strahovské knihovny Památník národního písemnictví. Listopad 1955–leden 1956. Společně s A. Friedlem, V. Burianem, B. Novákem, J. Tichým a E. Urbánkovou. Praha 1955, str. 41 a příl. 16.

1956

114. Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách. Praha 1956, str. 268 a 12 obr. příloh, nákl. Archivní správy ministerstva vnitra.
115. Poznámky k archivní dokumentaci. Archivní časopis 6 (1956), str. 150–156.
116. Odpověď V. Nešporovi na kritiku knihy Archiv města Brna (Praha 1956). Archivní časopis 7 (1957), str. 230–231.
117. Ref.: Archiv hlavního města Prahy. Průvodce po fondech a sbírkách. Zpracoval archivní kolektiv za vedení Václava Hlavsy. Praha 1955. Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy (Přehled). Sestavil Dr. Jiří Čarek za spolupráce kolektivu pracovníků Archivu hlavního města Prahy. Praha 1956. – ČMM 75 (1956), str. 417–418.

1957

118. Samospráva na Moravě a ve Slezsku. Druhá lekce pro školení archivářů národních výborů. Brno 1957, str. 75, nákl. archivního oddělení krajské správy ministerstva vnitra v Brně.
119. Osmdesáté narozeniny prof. dr. R. Urbánka. Svobodné slovo 13 (1957), čís. 215 ze 7. 9. 1957.

1958

120. Brněnské městské knihy, právo a listiny za pisáře Jana z Gelnhausen, Sborník archivních prací 8 (1958), str. 109–129.
121. Podmínky pro uchování archivního materiálu. Osmá lekce pro školení archivářů národních výborů. Brno 1958, str. 26, nákl. archivního oddělení krajské správy ministerstva vnitra v Brně.
122. Školství, školské úřady a jejich fondy. Brněnský archivní věstník 1958, čís. 4, str. 30–44.

1959

123. Sociální boje v Brně v 20. letech 16. století. Brno v minulosti a dnes 1 (1959), str. 219–286.
124. Zpráva o činnosti Archivu města Brna v r. 1959. Brněnský archivní věstník 1960, čís. 1, str. 14–17.
125. [Při výstavě Brno od pravěku k dnešku – vyličení dějin Brna]. II. Údobí raného a vrcholného

feudalismu. III. Husitské revoluční hnutí. IV. Od husitství k Bílé hoře. Brno od pravěku k dnešku I (Brno 1959), str. 13–28.

[Při výstavě Brno od pravěku k dnešku – seznam exponátů výstavy.] II. Údobí raného a vrcholného feudalismu. III. Husitské revoluční hnutí. IV. Od husitství k Bílé hoře. VIII. Období kapitalismu (1849–1914). XIII. Výstavba města v budování socialismu (1948–1959). Brno od pravěku k dnešku II (Brno 1959), str. 17–37, 52–61, 76–103.

126. Red.: Brno od pravěku k dnešku. I. Historický výklad ke katalogu výstavy pořádané v Domě pánů z Poděbrad v září až říjnu 1959. Brno 1959, str. 136 a příl. 10. II. Seznam exponátů výstavy pořádané v Domě pánů z Poděbrad v září až říjnu 1959. Brno 1959, str. 104, Krajské nakladatelství v Brně.
127. Red.: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna 1 (1959), str. 288 a obrazových příloh 24.

1960

128. Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské. Brno v minulosti a dnes 2 (1960), str. 82–124 a 3 (1961), str. 93–108.
129. Stav a úkoly bádání o dějinách Brna. Brno v minulosti a dnes 2 (1960), str. 252–259.
130. Red.: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna 2 (1960), str. 275 a obrazových příloh 16.

1961

131. Účast moravské zemské hotovosti v boji proti Turkům při obraně Bělehradu r. 1521. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 10 (1961), řada C (historická), čís. 8, str. 149–160.
132. Red.: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna 3 (1961), str. 344 a obrazových příloh 27.

1962

133. Městská berně královských měst moravských od polovice 15. století do r. 1526. Brno v minulosti a dnes 4 (1962), str. 85–124.
134. Akademik Rudolf Urbánek. Sborník Matice moravské 81 (1962), str. 242–248.
135. Archiv města Brna. Kam v Brně za kulturou 16.–21. března 1962, str. 2–5.
136. Red.: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna 4 (1962), str. 352 a obrazových příloh 23.

1963

137. Sociální boje v moravských královských městech ve 20. letech 16. století. Brno v minulosti a dnes 5 (1963), str. 114–167.
138. Ocenění vinic na území Brna v brněnských hlavních knihách berních v l. 1365–1509. Ceny, mzdy a měna 1963, čís. 4, str. 1–7.
139. Red.: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna 5 (1963), str. 392, obrazových příloh 8 a plány 2.

1964

140. Sociální rozvrstvení a majetek obyvatel Brna v l. 1365 až 1509. Brno v minulosti a dnes 6 (1964), str. 181–289 a tabulka.
141. Ocenění vinic na jižní Moravě v brněnských knihách berních v l. 1365 až 1509. Ceny, mzdy a měna 1964, čís. 7, str. 1–30.
142. Nové dějiny města Brna. Archivní časopis 14 (1964), str. 236–239.
143. Práce na nových dějinách Brna. Kam v Brně za kulturou 1.–15. června 1964, str. 4–6.
144. Red.: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna 6 (1964), str. 290, obrazové přílohy 7 a tabulka 1.

1965

145. Husitství na Moravě. Informátor. Zpravodajský seriál o aktuálních otázkách čsl. historiografie zaměřený pro informační potřeby učitelů, roč. II (1965), čís. 1, str. 7–25.
146. Politika moravských královských měst za feudálních rozbrojů ve čtyřicátých letech 15. století. Sborník Matice moravské LXXXIV (1965).
147. Vinice brněnských měšťanů v Brně a na jižní Moravě do r. 1526. Ročenka Okresního archivu v Mikulově 1965.
- V rukopise jsou kromě řady studií připraveny k tisku knihy: Katalog sbírky listin, mandátů a listů Archivu města Brna z let 1208 až 1526; Husitství na Moravě.

Metoděj Zemek – Jan Skutil

[1]

ROZPRAVA
sborníku
BRNO V MINULOSTI A DNES

Č. 7

*Z těch armád, které tábly po kraji jen na
jednu se bude vzpomínat . . .*

(Josef Kainar: „Po válce“)

OSVOBOZENÍ BRNA RUDOUB ARMÁDOU

Václav Peša

OBSAH

Úvod	[5]
Co předcházelo zahájení brněnské útočné operace	[7]
Boje o přechod řeky Moravy a o vytvoření předmostí na jejím západním břehu	[15]
První bezprostřední útok na Brno	[27]
Závěrečný obchvatný manévr a osvobození města Brna	[43]
Boje od osvobození Brna do skončení války	[60]
Závěr	[66]
Soupis pramenů a literatury	[67]
Obrazová příloha	[69]

ÚVOD

Letos vzpomíná celá naše socialistická vlast již po dvacáté na osvobození Rudou armádou, kdy jsme na jaře roku 1945 po vyhnání fašistických okupantů a po jejich porážce začali v naší republice budovat opravdu nový svobodný život. Obyvatelé našeho města prožívali slavný den osvobození hlavně 26. dubna, kdy si poprvé podali a stiskli ruce s hrdinnými rudoarmejci, kdy se s nimi poprvé objali a kdy jim poprvé pohlédli do očí. Žádný z Brňanů, který byl za těchto historických chvil ve svém městě, jistě nikdy do nejdělnější smrti na tento den nezapomene.

Příchodu Rudé armády do Brna předcházely několikátýdenní těžké a krvavé boje proti hitlerovským vojskům, která se houževnatě až fanaticky bránila hlavně na moravsko-slovenské hranici podél řeky Moravy a pak zejména v prostoru asi 10 až 20 kilometrů jižně od města u Ořechova, Holasic a Šitbořic. Brněnská útočná operace patří proto spolu s dukelskou a moravskoostravskou operací k nejvýznamnějším bojovým akcím sovětských ozbrojených sil na území naší republiky. Měly všechny společně to, že Rudá armáda musela vynaložit mnoho úsilí a poměrně dlouhou dobu na zlomení odporu nepřítele a že si vyžádaly také značný počet obětí a ztrát, jak na životech, tak i na bojové technice.

Vlastní průběh brněnské útočné operace lze rozdělit na tři časové úseky. První trval od 5. do 14. dubna. Byl charakteristický bojem rudoarmejců o přechod řeky Moravy a o vytvoření předmostí na jejím západním břehu. Druhý úsek ohraničovaly dny 15. a 22. dubna a probíhal ve znamení úderu Rudé armády přímo na Brno, kdy její vojska pronikla až do šestikilometrové vzdálenosti západně od města, ale jejich rychlý postup byl zadržěn na obranných postaveních nacistické armády na jih od Brna. Poslední úsek vymezovaly dny 23. až 26. dubna, kdy sovětská pěchota prolomila linii nepřátelské obrany a kdy do průlomů vyrazily tankové, mechanizované a jezdecké brigády a divize, aby provedly obchvat Brna z východu i ze západu a aby spolu s čelným útokem střeleckých divízi dovršily v odpoledních hodinách 26. dubna operaci osvobozením Brna. Je samozřejmé, že tyto fáze brněnské útočné operace měly také svůj počátek, svou předehru a rovněž i své doznívání.

I z tohoto kusého přehledu je jistě zřejmé, že obyvatelé Brna i celé jižní Moravy, kudy procházela fronta, prožívali před dvaceti lety velmi dramatické události, je-

jichž průběh chce alespoň poněkud přiblížit, osvětlit a zhodnotit tato rozprava. K rekonstrukci postupu vojsk Rudé armády za brněnské operace bylo použito hlavně sovětských materiálů a pramenů. Mnoho zajímavých faktů o průběhu bojů a o životě českých lidí v té době bylo již otištěno na stránkách brněnského denního tisku, velmi cenné informace a postřehy obsahují také naše brněnské kroniky a ovšem bylo čerpáno i z různých dokumentárních publikací a též z historické literatury.¹⁾

Jednotlivé fáze průběhu brněnské operace jsou znázorněny na připojených mapkách a součástí rozpravy je i obrazová příloha, která obsahuje z velké části reprodukce dokumentárních fotografií, jež byly pořízeny z filmových záběrů sovětských válečných kameramanů, jak je natočili u nás v Brně a na Moravě právě před dvaceti lety.

¹⁾ Odkazy na jednotlivé materiály a prameny jsou uváděny v poznámkách pod čarou a na konci rozpravy je připojen jejich soupis.

Kapitola I.

CO PŘEDCHÁZELO ZAHÁJENÍ BRNĚNSKÉ ÚTOČNÉ OPERACE

*Ač dávno tak,
tak dávno už je tomu,
vidím ho stále jemnou mlhou let.
Vzpěněným tankům čisti cestu bromu
a píše rumělkou na stěnu mého domu
„Provereno – min nět!“²⁾*

V operačních plánech Rudé armády se začalo objevovat jméno Brna již na počátku roku 1945, kdy nastávalo závěrečné období druhé světové války. Na sovětsko-německé frontě vyhnala Rudá armáda v průběhu roku 1944 fašistická vojska z území Sovětského svazu a začala postupně osvobozovat i ostatní země a národy Evropy. Jednotlivé fronty se podle směrnic Hlavního velitelství připravovaly na bojovou činnost, jejímž výsledkem měla být definitivní porážka hitlerovské armády a likvidace nacistického režimu.

Vojskům 2. ukrajinského frontu pod velením maršála Sovětského svazu Rodiona Jakovleviče Malinovského, která na jaře 1945 přinesla svobodu také celé jižní a střední Moravě, tyto směrnice ukládaly rovněž řadu úkolů. Na levém jižním křídle frontu měla vojska ve spolupráci se sousedním 3. ukrajinským frontem zničit velké fašistické uskupení, jež bylo obklíčeno v Budapešti, a dále na středním úseku a na pravém křídle frontu na slovenském území měla postupovat k řece Hronu. Tím měly být vytvořeny podmínky pro zahájení nových útočných operací směrem na Bratislavu, Vídeň a Brno.

Linie 2. ukrajinského frontu vedla tehdy územím Slovenska od Košic zhruba podél jižních hranic až po Štúrovo, kde přecházela na území Maďarska od Ostřihomu po Gánt (asi 60 kilometrů západně od Budapešti). Vojska frontu čítala v té době 522.500 lidí a měla k dispozici 360 tanků a samohybných děl, 640 letadel a 6700 děl a minometů. Bylo to celkem 47 divizí a kromě toho v sestavě frontu bojovalo ještě 13 rumunských divizí, jež měly asi 100.000 mužů a přes 1500 děl a minometů.³⁾ Nepřítel pak měl v tomto úseku 32 divizí o celkovém počtu asi 520.000 vojáků. Z toho bylo 9 divizí a řada dalších útvarů, jež měly dohromady

²⁾ Z básně Pavla Kohouta „Ač dávno tak, tak dávno už je tomu...“, otištěné v Rovnosti 9. května 1961.

³⁾ Podle materiálů Archivu Ministerstva Oborony (AMO) SSSR, které byly připraveny pro potřebu Vojenského historického ústavu (VHÚ) v Praze, měly rumunské divize 110 500 mužů a 1683 děl a minometů. Istorija Velikoj Otečestvennoj Vojny Sovětskogo Sojuza 1941–1945. Moskva 1963, svazek 5., str. 229 uvádí 81 500 mužů a 1518 děl a minometů.

na 180.000 mužů, obklíčeno v Budapešti. Z bojové techniky měla fašistická vojska 330 tanků a samohybných děl, 480 letadel a 4600 děl a minometů.⁴⁾

Uvedená čísla ukazují, že na straně sovětských vojsk byla převaha jak v živé síle, tak i v počtu děl a minometů, ovšem pro nepřítele znamenal velkou výhodu hornatý a lesnatý terén, jímž procházela frontová linie slovenským územím a jenž byl mnohem příznivější pro obranu než pro útok. Kromě toho zasazovali fašisté zejména proti jižnímu křídlu 2. ukrajinského frontu další síly a chtěli za každou cenu prolomit obklíčovací okruh kolem budapeštského kotle.

Již počátkem ledna 1945 byl zahájen jeden z těchto německých protiúderů podél jižního břehu Dunaje od Komárna na východ. Nápor hitlerovců byl veden silným tankovým uskupením, ale po několika dnech ztroskotal na pevné obraně sovětských vojsk. K zastavení tohoto protiúderu nacistů přispěla podstatnou měrou vojska frontu, která vyrazila 6. ledna od Stúrova na západ podél severního břehu Dunaje a dostávala se tak německým tankům do týlu. Úder byl neočekávaný a během několika dnů byla německá obrana prolomena na úseku širokém 30 kilometrů a do hloubky několika desítek kilometrů. Nacisté byli nuceni upustit od zesilování dalšího tlaku na Budapešť a soustředit síly na severním břehu Dunaje. V polovině ledna se jim podařilo frontu stabilizovat a o měsíc později vyrazili se 400 tanky a za úporných bojů se jim podařilo zatlačit sovětská vojska zpět až za řeku Hron.

V té době byla již 13. února likvidována německá posádka obklíčena v Budapešti a za několik dní potom, 17. února, vydalo Hlavní velitelství Rudé armády další pokyny k přípravě nové útočné operace na jižním úseku sovětsko-německé fronty. Měla být zahájena v polovině března 1945 a jejím výsledkem mělo být rozdrčení fašistických vojsk v celém tomto prostoru, nástup do oblastí jižního Německa a konečné osvobození Československé republiky. Přitom 2. ukrajinský front měl vést hlavní úder ve směru Nové Zámky–Malacky–Znojmo, v jehož průběhu měla být osvobozena Bratislava, Brno, a spolu s 3. ukrajinským frontem obsazena Vídeň. Potom měl útok pokračovat směrem na Plzeň.

Přípravy k zahájení operace bylo však nutno dočasně přerušit, protože bylo zjištěno soustředování německého vojska k protiútokům, jímž chtěli fašisté dobýt zpět ztracené území. Šlo jim především o udržení maďarských naftových oblastí i o silný válečný průmysl v Rakousku, což mělo prvořadý význam pro další vedení války. Proto stáhli do Maďarska z Arden v jižní Belgii celou 6. tankovou armádu SS a počátkem března 1945 zaútočily esesácké tanky na úseku fronty východně od Blatenského jezera. Přes počáteční úspěchy byl tlak hitlerovců brzy zastaven a 16. března přešla Rudá armáda na rozhraní 2. a 3. ukrajinského frontu západně od Budapešti do velkého protiútoků ve směru na Vídeň. V souvislosti s těmito boji byla z 2. do 3. ukrajinského frontu předána celá 27. vševojsková armáda a později i 6. gardová tanková armáda.

Mezitím pravé křídlu 2. ukrajinského frontu neustále postupovalo hornatým terénem Slovenského Rudohoří a dosáhlo všeobecně řeky Hronu, která v druhé polovině března tvořila na Slovensku frontovou linii. Na jejím horním toku od Brezna po Sv. Kríž byl úsek 40. armády s velitelem generálporučíkem F. F. Žmačenkem, jemuž byla podřízena také 4. rumunská armáda. Od Sv. Kríže po Kozmá-

⁴⁾ Číselné údaje o síle sovětských i německých vojsk jsou podle materiálů AMO SSSR připravených pro VHÚ Praha.

lovce bylo pásmo 53. armády pod velením generálporučíka I. M. Managarova, v jejíž sestavě bojovala i 1. rumunská armáda. A konečně od Kozmalovců až po ústí Hronu do Dunaje byla 7. gardová armáda, jíž velel generálplukovník M. S. Šumilov. Na maďarském území jižně od Dunaje byla ještě 46. armáda v čele s velitelem generálporučíkem A. V. Petruševským. Kromě toho měl 2. ukrajinský front 5. leteckou armádu pod velením generálplukovníka letectva S. K. Gorjunova a od 20. února byla veliteli frontu maršálu R. J. Malinovskému podřízena také Dunajská říční válečná flotila, jíž velel kontreadmirál G. N. Cholostakov. Posléze v záloze frontu byla od konce ledna 1945 1. gardová jezdecko-mechanizovaná skupina s velitelem generálporučíkem I. A. Plijevem.

Vojska frontu měla v této době celkem 46 divizí, z toho 36 střeleckých, 6 jezdeckých a 4 dělostřelecké. Všechny dohromady měly 359 000 lidí a z bojové techniky 365 tanků a samohybných děl, 637 letadel a 7860 děl a minometů.⁵⁾ Nadto pak zde byly ještě rumunské divize. Před zahájením operace měla například jezdecko-mechanizovaná skupina kromě šesti jezdeckých divizí ještě pět tankových pluků s 85 tanky, dva pluky s 63 samohybnými děly, horskou ženijní brigádu i další útvary a na podporu její činnosti byly z 5. letecké armády vyčleněny jedna bitevní a jedna stíhací divize.⁶⁾ Nebo 53. armáda měla koncem března 1945, kdy již byla útočná operace několik dní v proudu, 41 tanků, 577 děl, 1052 kulometů a 30 370 lidí.⁷⁾

Nepřítel měl na západním břehu Hronu proti vojskům 2. ukrajinského frontu 13 divizí, z nichž bylo 9 pěších, 2 tankové a 2 tvořily zálohu. Vedle toho bylo na maďarské půdě proti 46. armádě dalších 5 divizí. Dohromady to bylo 250 000 lidí, 120 tanků a samohybných děl, 150 letadel a 2150 děl a minometů.⁸⁾

Převaha byla před zahájením a na počátku operace opět na straně Rudé armády, ale krajina v prostoru zamýšleného průlomu a útoku byla velmi členitá s množstvím výšin a kopců často pokrytých lesy. Dále pak byl hlavní směr útoku několi-krát napříč prořezán řekami (Hron, Nitra, Váh, Morava) a horským masívem Malých Karpat. Zde všude nepřítel již předem vybudoval celý systém obranných zařízení od zákopů a pevnůstek po protitankové barikády a příkopy.

Rozkaz k zahájení útočné operace vydal maršál Malinovský 20. března a pohotovost k útoku v něm stanovil na půlnoc z 24. na 25. března.⁹⁾ Vojska 7. gardové armády měla postupovat ve směru Komjatice–Šála–Senec a 53. armádě byla určena linie útoku místy Vrable–Nitra–Hlohovec. Hlavní úder, jímž měla být prolomena taktická zóna nepřátelské obrany, měly vést sousední svazky obou armád z prostoru Kozmalovce. Do průlomu pak měla být zasazena 1. gardová jezdecko-mechanizovaná skupina, jejímž úkolem bylo probít se rychlým a energickým postupem hlu-

⁵⁾ Podle materiálů AMO SSSR pro VHÚ Praha.

⁶⁾ Vospominanija generallejténanta I. A. Plijeva (velitele 1. gardové jezdecko-mechanizované skupiny) část 1-ja.

⁷⁾ AMO SSSR, Žurnál bojevych dějstvij vojsk 53-ej armiji (53A).

⁸⁾ Podle materiálů AMO SSSR pro VHÚ Praha.

⁹⁾ V materiálech Rudé armády se užíval moskevský čas, který byl proti našemu času o dvě hodiny napřed. To znamená, že půlnoc podle moskevského času bylo našich 22 hodin. Toto však platilo v roce 1945 jen do počátku dubna, kdy po zavedení tzv. letního času v noci z 1. na 2. dubna byl rozdíl pouze jednu hodinu. Pokud jsou v dalším textu uváděny časové údaje, jsou převáděny na čas, který platil u nás.

boko do týlu nepřátelské obrany. Tím měla fašistickému vedení zabránit včas zorganizovat odpor v obranných postaveních na předem připravených čarách podél západních břehů řek Nitry, Váhu a Moravy i na východních svazích Malých Karpat.

Přípravy k operaci se konaly ve vší tajnosti a naopak se předstíralo soustřeďování k útoku na jiném místě. Příslušníci ženijních a střeleckých útvarů prováděli rozsáhlé operační maskování, na pravém břehu Hronu severně od Štúrova postavili kromě jiného na sto atrap těžkých tanků, mnoho klamných dělostřeleckých pozorovatelů apod. Vojáci konali násilné průzkumné akce, aby skutečně vzbudili dojem, že je připravována velká ofenzíva.¹⁰⁾ A také opravdu byla, ovšem asi 25 kilometrů na sever odtud nedaleko Želiezovců, kam byly utajeně koncentrovány síly vojska, techniky i materiálu. Fašisté však stahovali svá vojska na úsek před Štúrovo.

V útvarcích, svazcích i armádách 2. ukrajinského frontu se zároveň vedla důkladná politická příprava. Na stranických aktivech, komsomolských schůzích i na shromážděních všeho mužstva byl objasňován veliký význam nadcházející operace pro definitivní porážku hitlerovského Německa i pro osvobození bratrského českého a slovenského lidu. Vojáci i důstojníci, komunisté i bezpartijní – všichni vyjadřovali své pevné rozhodnutí nepolevit v útoku, dokud nebudou nacistická vojska úplně rozdrčena a zničena.

A tak na Květnou neděli 25. března časně ráno už s prvním rozbráskem zahájila pěchota po krátké, ale mohutné dělostřelecké přípravě přechod řeky Hronu na západní břeh. Nenadálý útok překvapil nepřítele do té míry, že se marně snažil zadržet postup střeleckých útvarů 7. gardové a 53. armády protiztečemi za podpory tanků a samohybných děl. Již během noci postavili ženisté přes řeku šest pontonových mostů a kromě toho bylo vyhledáno několik vhodných míst, kde se bylo možno na druhou stranu přebrodit.

Druhý den odpoledne v 16 hodin po oznámení smluveného hesla „Moskva“ vyrazila do průlomu celá 1. gardová jezdecko mechanizovaná skupina, jejíž pluky a divize dovršily rozbití taktického pásma fašistické obrany a postupovaly rychle na západ daleko do týlu nepřátelských postavení. Již ve středu 28. března, tedy čtvrtý den operace, byla obranná linie hitlerovců rozvrácena v šířce 135 a do hloubky 40 kilometrů.

Tohoto dne již bojovaly útvary 4. gardového jezdeckého sboru pod velením generálmajora V. S. Golovského o Šurany na řece Nitře. Fašisté sice stačili vyhodit mosty, ale přesto několik kilometrů jižněji překonali řeku i kozáci 6. gardového jezdeckého sboru, jemuž velel generálporučík S. V. Sokolov, a začali bojovat za osvobození Nových Zámek. Velitel frontu vydal tehdy pokyn, aby se vojska jezdecko mechanizované skupiny nevázala boji s nepřítelem, který se držel ve městech, ale aby postupovala co nejdále do týlu jeho obrany. A tak 30. března neodolala útoku ani řeka Váh, široká v těch místech přes 200 metrů a hluboká až 4 metry. Odtud další postup 4. sboru směřoval na Trnavu a dál přes Malé Karpaty, kdežto 6. sbor měl útočit přes jižní výběžky Malých Karpat směrem na Malacky.

Zanedlouho po jezdecko mechanizované skupině překonala obě řeky i pěchota 7. gardové a 53. armády, jež postupovala za den až o 20 kilometrů. Koncem března byla vojska frontu již ve vzdálenosti 30 až 40 kilometrů od Bratislavy. Ofenzivní

¹⁰⁾ Srov. např. článek B. Klípy „Před 15 lety osvobodila Sovětská armáda Bratislavu“, Lidová demokracie z 3. dubna 1960.

nástup pozemních vojsk podporovalo velmi účinně letectvo a i loďstvo Dunajské flotily. Dne 28. března se například vylodila v týlu nepřítele u vesnice Moča 83. samostatná brigáda námořní pěchoty, která držela pevně pozici a bránila ústupu nepřítele až do příchodu střeleckých svazků 7. gardové armády. Nebo 30. března vepluly lodi flotily do přístavu v Komárně a uhájily přístav i okolí až do té doby, než přišla pěchota.¹¹⁾

V sobotu 31. března – sedmý den útočné operace byly osvobozeny Nitra a Galanta a na velikonoční neděli 1. dubna Trnava, Hlohovec, Senec a dalších 150 obcí na Slovensku. Na sklonku toho dne bojovali vojáci 25. střeleckého sboru pod velením generálporučíka G. B. Safiulina již o východní předměstí hlavního města Slovenska. Byl to sbor, který náležel do sestavy 7. gardové armády.

Dne 1. dubna zpřesnilo Hlavní velitelství Rudé armády úkoly vojskům 2. ukrajinského frontu. Bylo jim uloženo pokračovat v útoku podél severního břehu Dunaje tak, aby nejpozději 5. až 6. dubna byla osvobozena Bratislava a po splnění tohoto úkolu měla 7. gardová armáda postupovat dál západním směrem. Svazky 1. gardové jezdecko mechanizované skupiny měly být orientovány na osvobození Brna a potom na útok ve směru na Olomouc vstříc vojskům 4. ukrajinského frontu, který v té době rozvíjel moravskoostravskou útočnou operaci. A dále 46. armáda posílena dvěma tankovými sbory měla spolu s 3. ukrajinským frontem dál útočit na Vídeň.

Na základě těchto pokynů a dosavadního průběhu operace maršál Malinovský rozhodl, aby Bratislavu osvobodila 7. gardová armáda a aby jezdecko mechanizovaná skupina útočila neustále na severozápad, zmocnila se prostoru Jablonica–Malacky a postupovala potom směrem na Brno. Na brněnský směr byla zaměřena i vojska 53. armády, jež se měla probít na čáru Nové Mesto nad Váhom–Senica–Hohenau a odtud rozvíjet další postup na Brno.¹²⁾

Generálporučík I. A. Plijev jako velitel jezdecko mechanizované skupiny vydal pak příslušné rozkazy 3. dubna. Podle nich měl 4. gardový jezdecký sbor nejprve osvobodit Jablonici a potom útočit podél čáry Senica–Hodonín–Čejč a 6. gardový jezdecký sbor měl po osvobození Malacek postupovat na Velké Leváre–Lanžhot–Velké Pavlovce.¹³⁾ V rozkazech pro bezprostřední činnost svazků Rudé armády se už objevovala jména moravských měst a obcí a to bylo neklamným svědectvím, že se již blíží den osvobození z fašistického otroctví. Oběma sborům bylo uloženo, aby tempo útoku na Brno ještě více zrychlily.

Do pásma činnosti jezdecko mechanizované skupiny přišly brzy také útvary 53. armády, kterým předaly divize 4. sboru dne 4. dubna část úseku fronty, aby mohly s větší koncentrací sil dokončit přechod masívu Malých Karpat. Toho dne kozáci osvobodili již na jejich západních svazích Plavecký Sv. Mikuláš, asi 15 kilometrů na jihozápad od Jablonici. Rovněž 6. sbor jezdecko mechanizované skupiny měl v té době za sebou toto pohoří a večer zahájil boj o Malacky.

To znamenalo, že za jedenáct dní útočné operace, která bývá označována za operaci bratislavsko-brněnskou, pronikla vojska 1. gardové jezdecko mechanizované

¹¹⁾ Istorija Velikoj Otečestvennoj Vojny Sovětskogo Sojuza 1941–1945, Moskva 1963, svazek 5., str. 209.

¹²⁾ Podle materiálů AMO SSSR pro VHÚ Praha.

¹³⁾ Vospominanija generallejténanta I. A. Plijeva, část 1-ja.

skupiny a 53. armády do hloubky německé obrany na 130 kilometrů a do Brna jim zbývalo urazit vzdálenost asi 80 kilometrů. Přitom jezdecko mechanizovaná skupina útočila ve skutečnosti jen devět dní, neboť byla zasazena do průlomu téměř o celé dva dny později.

Ve středu 4. dubna vojáci 7. gardové armády za podpory letectva 5. letecké armády a námořníků Dunajské flotily osvobodili Bratislavu a pronikli dál na západ až k rakouským hranicím na soutoku řek Moravy a Dunaje. Obyvatelé města několik dní předtím debatovali vzrušeně o tom, že sovětské tanky byly již v Nových Zámcích a v Komárně a že se stále více blíží k Bratislavě. Město bylo prohlášeno za pevnost a mělo být hájeno. Byla tam soustředěna silná vojenská posádka, která se připravovala na boj i v případě obklíčení. Náměstí bylo upravováno na letiště a byla zesilována všechna obranná zařízení. Rudá armáda však rychlostí svého útoku zmařila všechny tyto plány a přípravy fašistického velení.

Velikonce 1. a 2. dubna prožívali obyvatelé Bratislavy v krytech a sklepích, poplachu a nálety neustávaly ve dne ani v noci, mezi nacisty vznikala panika a brali do zaječích. Ještě na poslední chvíli se snažili odvézt, co se dalo, v neděli také odpluly jejich válečné lodi na Dunaji směrem k Vidni a jinak začali vyházet do vzduchu muniční skladiště a další důležité objekty, zničili všechny mosty přes Dunaj atd. V pondělí přestala vysílat bratislavská rozhlasová stanice, obyvatelé města byli bez elektřiny a později i bez vody. Následujícího dne 3. dubna slyšeli po celý den velkou kanonádu, a to právě sovětská vojska prováděla obchvatný manévř kolem města.¹⁴⁾

Když se totiž velitel 7. gardové armády generálplukovník M. S. Šumilov na základě zpráv průzkumníků a informací slovenských partyzánů dověděl, že je v Bratislavě připraveno k obraně mnoho fašistických vojáků, rozhodl upustit od čelného útoku a vydal rozkazy k obklíčení města. Tak se stalo, že fašisté pod hrozbou úplného obchvatu byli nuceni město vyklidit a ustoupit bez nějakých větších pouličních bojů. A tak obyvatelé Bratislavy již 4. dubna vycházeli z úkrytů a nadšeně vítali své osvoboditele, hrdinné vojáky Rudé armády.

Večer toho dne naslouchali Moskvané dvaceti salvám z 224 děl, kterými sovětský lid oslavoval vítězství a další významný úspěch vojsk 2. ukrajinského frontu, jehož dosáhla osvobozením hlavního města Slovenska. A shodou okolností právě 4. dubna došlo na opačném konci Slovenska v Košicích k další velmi důležité události, když zde prezident dr. Edvard Beneš jmenoval první skutečně demokratickou československou vládu v čele s ministerským předsedou Zdeňkem Fierlingrem.

Všechny tyto události sledovali s velkou radostí i čeští obyvatelé Brna, kteří se o nich dovídali ze zpráv moskevského i londýnského rozhlasu a také z ilegálního tisku. Přestože nacističtí okupanti vyhrožovali a trestali poslušání cizích rozhlasových stanic nejpřísnějšími tresty, v mnoha českých rodinách se večer co večer ladily přijímače na Moskvu nebo na Londýn. Lidé dobře věděli, že s frontou to nebude žádná legrace, ale přesto si toužebně přáli, aby to už bylo a co nejdřív.

Brňané už měli i s válkou své zkušenosti, a to v první řadě s nálety angloamerických spojeneckých letadel. Již od letních měsíců roku 1944 se začala v nebezpečné blízkosti města nebo přímo nad ním objevovat „nepřátelská letadla“ a byly houkáním sirén vyhlášovány poplachu. V druhém pololetí toho roku oznamovaly sirény

¹⁴⁾ Svobodné noviny z 4. dubna 1946. Článek F. Bokese „Osvobození Bratislavy“.

letecký poplach průměrně každý třetí den.¹⁵⁾ Lidé si na houkání sirén zvykali a nevzrušovala je nijak zvlášť ani letadla. Tak když se v pátek 25. srpna před polednem ozval kvilivý zvuk sirén, mnozí nijak nepospíchali do krytů a snažili se sluchem i zrakem zjistit, odkud se budou letadla přibližovat. Brzy byl slyšet jejich dunivý hukot, ale najednou se začal ozývat ještě nějaký jiný pronikavý zvuk – a za několik vteřin se již otrásla zem a bylo slyšet detonace. Spadly první bomby na Brno a nejvíce byla tehdy postižena zbrojovka v Líšni, dále Židenice, prostor letiště ve Slatině a ve vnitřním městě Cejl (dnes Gottwaldova třída). Zasaženy byly tehdy citelně i objekty zbrojovky v Kuřimi. Náletu padla za oběť řada továrnic i obytných budov a zahynulo při něm rovněž několik desítek osob.

Potom byl delší dobu klid. Poplachu byly sice stále a lidé už byli opatrnější a zpravidla vyhledávali úkryt, hned jak se ozvala „kukačka“ z vídeňské rozhlasové stanice, tedy ještě dříve než zahoukaly sirény v Brně. Během září a října 1944 provedla spojenecká letadla v brněnském okolí několik takzvaných hloubkových náletů, které měly za cíl rozrušit nacistům železniční dopravu. Letadla útočila střemhlav na jedoucí nebo stojící vlakové soupravy a střelbou z těžkých kulometů se snažila zničit v první řadě lokomotivy. Začalo se jim proto říkat „kotláři“. Rozbili několik lokomotiv na tratích kolem Brna, zvláště ve středu 11. října, například v Horních Heršpicích, Modřicích, Rajhradě a ve Slatině.

Velmi těžký „kobercový“ nálet postihl Brno v pondělí 20. listopadu, kdy byl poplach vyhlášen krátce po 11. hodině dopoledne a trval celkem tři a půl hodiny. Letadla přeletěla nad městem ve čtyřech vlnách, z nichž první postihla Komárov a Horní Heršpice, druhá a třetí vnitřní město a poslední Židenice. Jednotlivé bomby padaly až do katastru Holásek a Růžového. Mnoho svržených bomb, jejichž celkový počet se odhadoval na 1600, bylo časovaných a vybuchovaly ještě několik dní po náletu. Vnitřní město i předměstí utrpěla obrovské škody, celé ulice byly pobořeny a stovky lidí přišlo o život.¹⁶⁾ V centru Brna bylo velmi postiženo náměstí Svobody, Hlavní nádraží, svahy Hradu a z ulic Veselá, Husova, Údolní, Veverí, Leninova, Koliště (dnes Sady osvobození), Bratislavská, Ponávka, Kozí, Kobližná (dnes Gagarinova), Křenová a jiné.

Naposled shodila angloamerická letadla bomby na Brno krátce před vánocemi 1944, v úterý 19. prosince, kdy jich před polednem spadlo několik na náměstí Svobody a kolem Petrova, ale nezpůsobily žádnou větší škodu. A pak už byl klid až do počátku dubna 1945, kdy se město dostávalo do bezprostřední blízkosti sovětsko-německé fronty. Poplachů samozřejmě neubývalo, od února 1945 již byly v průměru každý druhý den a od konce března denně a třeba i několikrát. Od 26. března zavedli okupanti hlášení akutního leteckého nebezpečí nebo jinak velkého poplachu. Bylo to přesně týž den, kdy kozáci jezdecko mechanizované skupiny vyrazili k útoku a rychle postupovali k hranicím Moravy a k jejímu hlavnímu městu Brnu.

¹⁵⁾ Zachovaly se záznamy o počtu poplachů J. Fukse, tehdy zaměstnance brněnské tiskárny Polygrafie, a F. Kratochvíla, tehdy správce školy v Holáskách, kteří shodně uvádějí, že v druhé polovině roku 1944 bylo hlášeno 65 leteckých poplachů. Viz Archiv města Brna (AMB), připojené obce XXXV, Řečkovice, akta fasc. 46 a Paměti obce Holásky, 1. díl.

¹⁶⁾ V tisku bylo oznámeno 295 obětí z českého a 82 z německého obyvatelstva města. Ve skutečnosti jich bylo ještě víc. Podle pozdějších zjištění zahynulo za náletů před frontou celkem 578 osob. Viz materiály AMB.

Nový rok 1945 vítali Brňané a všichni Moravané s velkými nadějemi a pevnou důvěrou v brzké osvobození a definitivní porážku hitlerovského fašismu. Pevně věřili v nezdočné síly Rudé armády, která v té době hnala fašistické uchvatitele stále rychlejším tempem. Mnozí z nich si na Nový rok přáli nejen hodně zdraví a štěstí, ale tiskli si s úsměvem ruce se slovy: „Stálý nový zdraví!“ A když se někdo podíval nechápavě, tu mu hned jeho přítel důvěrně vysvětloval: „No přece: Stalinovi zdraví!“¹⁷⁾

O tom, že se Morava již počátkem roku 1945 dostávala do operačního prostoru fronty, svědčila mimo jiné velká aktivita nacistů při organizování zákopnických prací. Nejprve se domnívali, že Rudá armáda bude postupovat ze severu Moravskou branou, a tak se budovaly zákopy a protitankové příkopy hlavně u Hranic a Lipníka nad Bečvou. Na tyto práce byla násilně komandována česká mládež; okupanti nařídili povinné odevzdání krumpáčů a lopat, dále i příkrývek, jichž měli rovněž velmi málo.

Brzy se začalo s opevňovacími pracemi i kolem Brna a dál směrem na jižní Moravu k Hodonínu. Město bylo ze všech stran dokola sevřeno čarami polních zákopů, na výpadech silnicích v Brně i v mnoha dalších moravských městech i vesnicích byly stavěny ze silných dřevěných klád protitankové překážky a bylo vykopáno několik protitankových příkopů. Břehy řek a potoků byly upraveny tak, aby byly nesjízdné pro tanky apod. Jeden takový protitankový příkop se táhl jihovýchodně od města z lesů od Podolíj přes Šlapanice a Telnici k řece Cézavě, jiný byl vykopán u Pohořelic, další u Hodonína i na jiných místech.

Nacisté chtěli hájit území Moravy za každou cenu a rozdělili je pod pravomoc velitelů dvou pevností: Brno a Olomouc, jež tvořily významnou součást německé polní obrany. Brněnská pevnost měla být hájena v první řadě již na vybudovaných obranných postaveních podél řeky Moravy od Hodonína k Břeclavi a podél jižních hranic od Břeclavě ke Znojmu s využitím někdejších československých pevností. Další velmi důkladné obranné pásmo si fašisté vybudovali jižně od Brna na čáře Ořechov–Holasice–Šitbořice, kde pak v dubnu probíhaly velmi úporné a krvavé boje.

Přes všechny přípravy a opatření nacistů bylo stále zřejmější, že už začínali mlít opravdu z posledního. „Blíží se dvanáctá“ – tímto titulem byl nadepsán koncem března 1945 jeden z článků ilegálního časopisu „Boj o zítřek“, který tehdy vycházel v Brně zásluhou skupiny partyzánského oddílu Prokop Holý,¹⁸⁾ a je třeba uznat, že už to byl titul velmi výstižný. *Rudá armáda ukončila vítězně bratislavskou útočnou operaci a blížila se k hranicím Moravy, jejíž obyvatelé se měli již velmi brzy stát očitými svědky frontových bojů.*

¹⁷⁾ Viz např. záznamy F. Hanzla pro Kroniku Tuřan, nebo článek J. Hudečka ze Svitav v Rovnosti z 3. května 1955.

¹⁸⁾ V březnu a dubnu 1945 vyšlo celkem sedm čísel tohoto časopisu. Jejich text spolu s úvodní studií otiskl autor této rozpravy ve sborníku „Brno v minulosti a dnes“, roč. 5/1963, str. 197–228.

Kapitola II.

BOJE O PŘECHOD ŘEKY MORAVY A O VYTVOŘENÍ PŘEDMOSTÍ
NA JEJÍM ZÁPADNÍM BŘEHU

(5. až 14. dubna 1945)

*Rozkvetla dnes bílé jablono
pod okénkem mým.
Větvíčko, co kveteš nejniž,
já tě ulomím.
Po Moravě, po Dunaji
v Černé moře pluj,
známé chlapce z ruské země
všechny pozdravuj.¹⁹⁾*

Osvobozením Bratislavy byl splněn jeden z důležitých dílčích úkolů útočné operace vojsk 2. ukrajinského frontu, a proto maršál R. J. Malinovský již 5. dubna 1945 znovu konkretizoval další úkoly jednotlivých armád i jezdecko mechanizované skupiny. Na východním křídle frontu podél čáry Martin–Nitrianské Pravno–Bánovce nad Bebravou byly svazky 40. armády spolu se 4. rumunskou armádou, které měly nejprve proniknout k řece Váhu a potom vést útok na levém boku ve směru Trenčín–Uherský Brod. Od Bánovců přes Piešťany k Sološnici držela linii fronty v té době 53. armáda spolu s 1. rumunskou armádou a měla postupovat rozhodným nápořem dál ve směru Senica–Hodonín–Brno. Nalevo od 53. armády pak byla 7. gardová armáda, jež se v těchto dnech již přiblížila k řece Moravě, a byla velitelem frontu orientována na hlavní úder ve směru Zistersdorf–Mikulov. Rozhraní mezi těmito armádami měla probíhat jednak městy Břeclav–Pohořelice a jednak městy Uherský Ostroh–Vyškov. V prostoru západně od ústí Moravy do Dunaje byla rozložena 46. armáda, již bylo uloženo přepravit se za pomoci Dunajské říční válečné flotily z jižního na severní břeh a pokračovat v útoku na Vídeň.

Hlavní váha v útočné operaci na brněnském směru spočívala nadále na 1. gardové jezdecko mechanizované skupině, jež tehdy bojovala na čáře Malacky–Biksard. Podle směrnice maršála Malinovského měla rozvíjet dále útok na Kobylí a Brno, a to tak, aby již 8. dubna dosáhla prostoru Židlochovice–Brno–Slavkov. Přitom tyl a zázemí měla skupině zabezpečovat 53. armáda, která se měla téhož dne probít na čáru Podivín–Mutěnice–Ratiškovice–Louka–Nová Lhota.

Počátkem dubna 1945 tvořily jezdecko mechanizovanou skupinu dva jezdecké sbory, jež měly kromě jiných útvarů celkem šest jezdeckých divízi. Na levém křídle byla 13. gardová divize, na ni navazovala 8. dálnovýchodní divize a ještě dále napravo byla 8. gardová divize. Tyto všechny divize patřily k 6. gardovému jezdeckému sboru, jemuž velel generálporučík S. V. Sokolov. V sestavě 4. gardového jezdeckého sboru pod velením generálmajora V. S. Golovského pak byly zleva doprava 10. gardová, 9. a 30. jezdecká divize.

¹⁹⁾ Z básně Josefa Sadílka „Kvetoucí jablono“. Otištěna ve Svobodném slově 6. května 1955.

Pokud šlo o pěchotu, měla 53. armáda tehdy dvanáct divízi, z nichž čtyři náležely k 49. střeleckému sboru, jehož velitelem byl generálmajor G. N. Těrentěv. Soused napravo, 57. střelecký sbor s velitelem generálporučíkem G. B. Safiulinem, měl dvě divize a ostatní náležely po třech 4. a 7. armádnímu sboru 1. rumunské armády, již velel sborový generál V. Atanascu. Na linii fronty byly tyto divize vedle sebe rozmístěny takto: sovětské – 243. střelecká, 228. střelecká, 110. gardová střelecká, 203. střelecká, 227. střelecká, 1. gardová letecká výsadková, rumunské – 2. horská střelecká, 10. pěší, 19. pěší, 3. horská střelecká, 2. pěší a 9. jezdecká.

Úkoly byly rozděleny a zpřesněny, ale nebylo je možno splnit, i když se již během 6. dubna dostaly jezdecké divize 6. sboru jezdecko-mechanizované skupiny v prostoru Kúty–Brodské k řece Moravě a zahájily boj o přepravu na druhý břeh. Podle rozhodnutí velitele skupiny generálporučíka I. A. Plijeva měly tyto divize útočit jako západní křídlo od Kút na Lanžhot–Velké Bilovice–Hustopeče a odtud po dvou pochodových osách jednak na Velké Němčice–Židlochovice–Modřice–Brno a jednak na Kurdějov–Nový dvůr–Měnín–Chrlice–Brno, přičemž hlavní síly měly být soustředěny na levé ose. Výsledkem útoku mělo být již 7. dubna osvobození Průšánek, Podivína, Čejkovic, Velkých Pavlovic a Kobylí a příštího dne mělo být dosaženo jižních a západních částí města.

Divize 4. jezdeckého sboru, jež tvořily pravé křídlo skupiny, měly stanoven směr útoku na Gbely–Mutěnice–Čejč–Krumvíř a dále po dvou liniích, jednak na Těšany–Telnici–Tuřany–Brno, jednak na Bošovice–Újezd u Brna–Slapanice–Brno, s koncentrací sil na pravé pochodové ose. Předpokládalo se, že již 7. dubna budou osvobozeny Dolní Bojanovice, Dubňany, Šardice a Čejč a že o den později vstoupí kozáci od východu a severu do Brna.²⁰⁾

Plán byl rozpracován velmi podrobně, ale jeho realizace narazila na dočasně nepřekonatelné překážky. Jednou z nich byla samotná řeka Morava, protože se v této době jarního tání sněhu rozlévala do veliké šířky a zaplavovala pobřežní louky a lesy. Stav vody byl nadto ještě uměle zvyšován nadměrným vypouštěním jezera Vranovské přehrady na Dyji. U Lanžhota, kam pronikli rudoarmejci nejdříve, byla řeka široká až půldruhého kilometru a z vody vyčníval jen železniční násep trati z Břeclavě do Brodské a zvýšená trasa státní silnice na úseku Lanžhot–Kúty. Kromě toho samozřejmě hitlerovci po svém ústupu ze Slovenska vyhodili do povětří v těchto místech všech osm mostů přes řeku.

Ještě důležitější však byla ta skutečnost, že se fašistickému velení podařilo koenečně zorganizovat obranu v připravených pozicích na západním břehu řeky. Již na velikonoční svátky počátkem dubna 1945 se objevila v Lanžhotě, Kosticích, Tvrdonicích i v dalších obcích podél Moravy přímo záplava německého vojska. Jen v samotném Lanžhotě a jeho nejbližším okolí bylo na 5000 nacistických vojáků, kteří měli 40 tanků a mnoho jiných těžkých zbraní. Nepřítel od tohoto prostoru přemístil z jiných úseků fronty dvě divize tankového sboru „Feldherrnhalle“, jezdeckou a motorizovanou divizi SS, dvě pěší divize a celou řadu jiných útvarů.

Již 6. dubna posílal K. H. Frank pilným radiogramem z Prahy naléhavou prosbu do německého Hlavního stanu, aby na území protektorátu Čechy a Morava bylo

²⁰⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 1-oj gvardějskoj Konnomechanizirovannoj grupy (1gKMG).

veliteli armádní skupiny „Střed“ polnímu maršálu Ferdinandu Schörnerovi podřízeno také veškeré vojsko armádní skupiny „Jih“. Jednotné velení na tomto úseku fronty mělo předejít ohrožení z boku, protože se objevily, jak uváděl Frank, „ruské tankové špice již u Hodonína“.²¹⁾ A následujícího dne 7. dubna v 8 hodin ráno vstoupil v platnost rozkaz zplnomocněnce říšské branné moci pro Čechy a Moravu generála Rudolfa Toussainta o přípravách a metodách boje proti vnějšímu i vnitřnímu nepříteli.

Pokud šlo o Brno a celý jihovýchodní prostor Moravy, byla značná moc i v rukou velitele brněnské pevnosti generála Poela. Měl dbát mimo jiné o to, aby se budovala obranná zařízení (obránná pásma, předmostí, opěrné body apod.), aby se ve spolupráci s velitelem říčních toků připravovaly destrukce mostů a dále aby se dělala taková opatření, jež by hájením vlastních opěrných bodů zastavila každý nepřátelský útok a za pomoci rychle povolovaných a nasazených sil z úseků neohrožovaných nepřítelem ho rozbila. Přitom posluchači vojenských škol mohli být použiti jen k odvrácení bezprostředního nebezpečí stejně jako příslušníci volkšturm, kteří mohli být zasazeni k obraně míst s hájenými protitankovými zátarasy jen na základě výzvy vedení nacistické strany v protektorátě. Pouze při nebezpečí z prodlení stačilo provolání krajského vedoucího nacistické strany.

Všichni velitelé byli podle tohoto rozkazu osobně zodpovědní za vyplnění všech pokynů a měli působit osobním příkladem k tomu, aby byl každý útok zvenčí zastaven do hloubky vybudovaným obranným systémem a stejně tak, aby byl potlačen v zárodku i každý pokus o povstání zevnitř. Zvláštní důležitost kladl generál Toussaint na hájení obranných postavení na řece Moravě a v této souvislosti psal v rozkaze doslova: „Každou pozici a každé obranné zařízení je nutno držet až do posledního muže“.²²⁾

O několik dní později 11. dubna vydal polní maršál Schörner pod názvem „Všem generálům!“ tajný rozkaz, ve kterém i on na základě své osobní návštěvy přední linie vydával směrnice, jakým způsobem organizovat a vést obranu.²³⁾ Měla se provádět taková opatření, aby vojska přečkala po stránce osobní i materiální nepřátelskou dělostřeleckou i leteckou přípravu a aby ještě potom zůstalo dost mužů i zbraní schopných se bránit. Rozkaz důrazně připomínal jako nezbytný požadavek udržení každé zbraně, což souviselo jasně s tím, že celá armádní skupina „Střed“ byla už v této době prakticky bez přísunu.

Text rozkazu nám dává nahlédnout i do tehdejšího psychologického stavu nacistických vojsk. Většina vojáků už měla dost válčení a maršál Schörner to nazýval unaveností, apatickým stavem a mentalitou, která vyžadovala neustálý dohled. Jedině mládež vychovaná v nacionálně socialistickém duchu byla ještě nadšena pro boj a velitelé se měli postarat, aby se nedostala pod vliv apatického mužstva, ale naopak aby bojového odhodlání mladých bylo využito k novému vzpružení lhostejných a unavených a k jejich zfanatizování.

Maršál ostře odsuzoval zbabělce z řad štábních důstojníků, kteří zatíženi psychó-

²¹⁾ Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, S-110-4/78, fol. 20.

²²⁾ „Jeder Standort und jede Verteidigungsanlage sind bis zum letzten Mann zu behalten!“ SÚA Praha, S-110-7/27, fol. 1–7.

²³⁾ Text rozkazu, který byl vydán tiskem ve formě letáku, je uložen např. v SÚA Praha, S-110-10/61, fol. 13.

zou neustálého ústupu opouštěli ve velkém počtu svá místa a snažili se za každou cenu dostat do zázemí. Ti všichni měli být bezohledně sesazováni, zbavováni hodností a posíláni na frontu do přední linie jako prostí vojáci. Nahradit je měli mladí důstojníci, kteří nebyli nakaženi liberalismem. Hlavní příčina porážek v poslední době spočívala podle maršála Schörnera právě ve velitelských kádrech, které byly nepružné, čekaly stále na nějaký „zázrak“ a ztratily prý rovněž důvěru v boha.

I když tato fakta jasně ukazují, že již začínal morální rozklad německé armády, přece jen měly ještě její nacistické špičky tolik vlivu a autority, že dokázaly soustředit na brněnském směru početné síly, které kladly zuřivý a fanatický odpor útočícím vojskům Rudé armády. Hitlerovci se snažili za každou cenu udržet obrannou linii již na řece Moravě a trvalo to téměř celý týden, než byl jejich odpor na tomto úseku zlomen a než vstoupili osvoboditelé do první moravské obce.

Jako první pronikli k řece ze slovenské strany nedaleko Lanžhota kozáci 6. gardového jezdeckého sboru. Obyvatelé obce byli již 5. dubna svědky dělostřeleckého souboje rudoarmejců s nacisty a v následujících dnech vzplanul veliký boj o přepravu přes řeku. V noci z 6. na 7. dubna se zmocnili vojáci 33. jezdeckého pluku pod velením majora D. F. Michajlova trosky vyhozeného železničního mostu, po deskách, které pohotově položili ženisté, přešli na druhý břeh a snažili se ovládnout předmostí. Během dne se za plukem přepravila celá 8. gardová jezdecká divize, již velel generálmajor D. N. Pavlov, a začala se zvolna prodírat bažinatým lesem východně od Lanžhota.

Cesta kupředu však byla možná jedině podél železniční trati, nebo podél silnice, které byly pod soustředěnou a křížovou palbou fašistů. Jeden z osvoboditelů, kteří tehdy jako první vstoupili na půdu Moravy, důstojník F. J. Vinokurov o těchto bojích napsal: „*Němci se podařilo obklíčit nás v bažinách. Jediným východiskem byla silnice na vysoké brázi, ale jít touto cestou nebylo možno. Němci, tím že nás obklíčili u lesa v bažinách a znemožnili nám postup k mostu, dostali se do stejné situace jako my, protože i my jsme jim uzavírali tutéž cestu.*“²⁴⁾

Situace na tomto úseku fronty byla tak složitá, že velitel 6. gardového jezdeckého sboru generálmajor I. F. Kuc²⁵⁾ považoval za nutné poslat zprávu hlavnímu veliteli jezdecktva Rudé armády maršálu S. M. Buďoněmu o tom, že se nevhodně využívá jezdeckých svazků a že samotná jízda bez pěchoty a dělostřelectva nemůže vyplnit stanovené úkoly.²⁶⁾ Velitel jezdecko mechanizované skupiny generálporučík I. A. Plijev se tím pochopitelně cítil dotčen a vytýkal veliteli 6. sboru, že jeho závěr o tom, že uložený úkol je nad síly sboru, byl učiněn na základě neprověřených a zveličených informací průzkumu o silách nepřítele a o jeho obranných zařízeních.²⁷⁾

Materiály, jež byly k dispozici, nedovolují podat nějaké zevrubnější hodnocení této záležitosti, ani z nich nelze zjistit, kdo měl tehdy pravdu. Zdá se, že část

²⁴⁾ Vzpomínka byla uveřejněna ve sborníku vzpomínek sovětských vojáků za osvobození ČSR „Vybojovali nám mír“, Praha 1961, str. 92–94. Sestavili a přeložili Zdeněk Konečný a František Mainuš.

²⁵⁾ Funkci velitele začal vykonávat od počátku dubna 1945, když dosavadní velitel generálporučík S. V. Sokolov byl nucen v důsledku zhoršení zdravotního stavu odejít do nemocnice, jako jeho zástupce a od 11. dubna pak byl jmenován přímo velitelem sboru.

²⁶⁾ AMO SSSR, Žurnál bojových dějství 1gKMG.

²⁷⁾ Tamtéž a rovněž ve Vospominanijach generallejténanta I. A. Plijeva, část 4-ja.

pravdy byla na obou stranách. Skutečnost byla totiž taková, že velitel jezdecko mechanizované skupiny nařídil 8. dubna velitelům 264. bitevní a 14. gardové stíhací letecké divizi, jež byly vyčleněny z 5. letecké armády k podpoře bojové činnosti skupiny, aby útoky ze vzduchu a bombardováním byla umlčena palebná ohniska nepřítele. Zároveň vydal rozkaz náčelníku ženijní služby, aby během noci na 9. dubna byl postaven most na silnici Lanžhot–Kúty a aby byly vybudovány přepravy i místo dalších zničených mostů.

Ženisté pracovali usilovně od setmění až do úsvitu bez ohledu na nepřátelskou dělostřeleckou a minometnou palbu a k ránu se již mohly na druhý břeh přepravit tanky i dělostřelectvo, aby posílily jezdecké pluky. Tak se dne 9. dubna rozhořel boj o Lanžhot s novou silou, ale nacisté se úporně bránili a odráželi všechny útoky. Rozhodnutí nepadlo ještě ani následujícího dne, kdy se k řece přiblížila i pěchota 53. armády, která pak převzala linii fronty hájenou 4. gardovým jezdecko mechanizovaným sborem. Jeho divize tak mohly být přemístěny na směr hlavního úderu – k Lanžhotu.

Také ve 4. sboru vyvstaly tehdy nemalé problémy, jež bylo třeba řešit. Od počátku dubna 1945 se divize sboru stále víc opožďovaly za vojsky 6. sboru, na čemž nebyl zcela bez viny ani jeho velitel generálmajor V. S. Golovský. Nespokojen s rozhodnutím velitele skupiny, který zrušil jeho rozkaz k osvobození Trnavy jako nesprávný, začal ve svém jednání projevovat prvky nedisciplinovanosti a tak byl dne 7. dubna rozhodnutím maršála Malinovského zbaven své velitelské funkce.²⁸⁾ Velení sboru převzal dočasně jeho zástupce a 11. dubna byl novým velitelem jmenován generálporučík F. V. Kamkov.

Od 10. dubna byla tedy celá jezdecko mechanizovaná skupina soustředěna k boji o Lanžhot, tj. celkem pět jezdeckých divizí, když poslední šestá byla umístěna jako záloha v Brodské. Kromě toho byla na tomto úseku i 243. střelecká divize, jež tvořila levé křídlo 49. sboru 53. armády. Ještě po celé dopoledne 11. dubna se fašisté s úspěchem bránili a zlom nastal až po poledni, kdy byla zasazena záloha, již tvořila 30. jezdecká divize s velitelem plukovníkem G. I. Pevem. Kozáci této divize se v 15 hodin probili energickým výpadem do vesnice a spolu s ostatními divizemi v bojích dům od domu ničili až do večera jednotlivá ohniska nepřátelského odporu.

Tak ve středu večer 11. dubna kolem 19. hodiny byla osvobozena první moravská obec a vojska okupantů byla zatlačena na sever k železniční stanici. Boj o Lanžhot trval celých pět dní. Byl veden s velikou úporností z obou stran a vyžádal si mnoho obětí na životech a samozřejmě v jeho průběhu vzalo za své i velké množství bojové techniky a válečného materiálu. Padlo zde na 2 až 3 tisíce sovětských vojáků a ztráty fašistů nebyly jistě o nic menší. Rudá armáda pozbyla v těchto bojích 15 tanků a na 2000 koní. V samotné obci během těchto několika dnů přišlo o život 82 místních obyvatel a veliké škody utrpěl Lanžhot i na budovách. Z celkového počtu 924 domů bylo téměř 250 zničeno do základů a na 500 jich bylo poškozeno velmi těžce.²⁹⁾

²⁸⁾ Vospominanija generallejténanta I. A. Plijeva, část 4-ja.

²⁹⁾ Viz články v Práci z 12. května 1953, Lidové demokracii ze 7. dubna 1955 a v Rovnosti z 13. dubna 1955.

Boje jezdecko mechanizované skupiny ve dnech 5. až 11. dubna o přechod řeky Moravy a o Lanžhot vázaly na sebe početné síly nepřítele a napomohly tak útvarům 53. armády v překonání řeky v prostoru Hodonína. Svým levým křídlem se armáda přiblížila k řece již 7. dubna, kdy byly její divize rozmístěny přibližně na čáře Brodské–Senica–Nové Mesto nad Váhom–Selec. Podle směrnic velitele 49. střeleckého sboru generálporučíka G. N. Těrentěva měla do večera 8. dubna dosáhnout 243. divize linie železniční stanice Břeclav–Hrušky, 228. divize Hrušky–Mikulčice, 110. gardová divize Mikulčice–Lužice a 203. divize Lužice–Hodonín. Divize tedy měly postoupit zhruba k železniční trati a silnici z Břeclavě do Hodonína. A velitel 57. střeleckého sboru generálporučík G. B. Safiulin uložil 227. divizi, aby se do té doby probíla až do prostoru Mutěnice–Ratiškovice, a 1. gardové letecké výsadkové divizi, aby zaujala linii od Ratiškovice ke Strážnici.³⁰⁾ Rozhraní mezi sbory probíhalo zprava podél silnice Senica–Holič–Hodonín. Dále na východ na pravém křídle armády bojovaly rumunské divize.

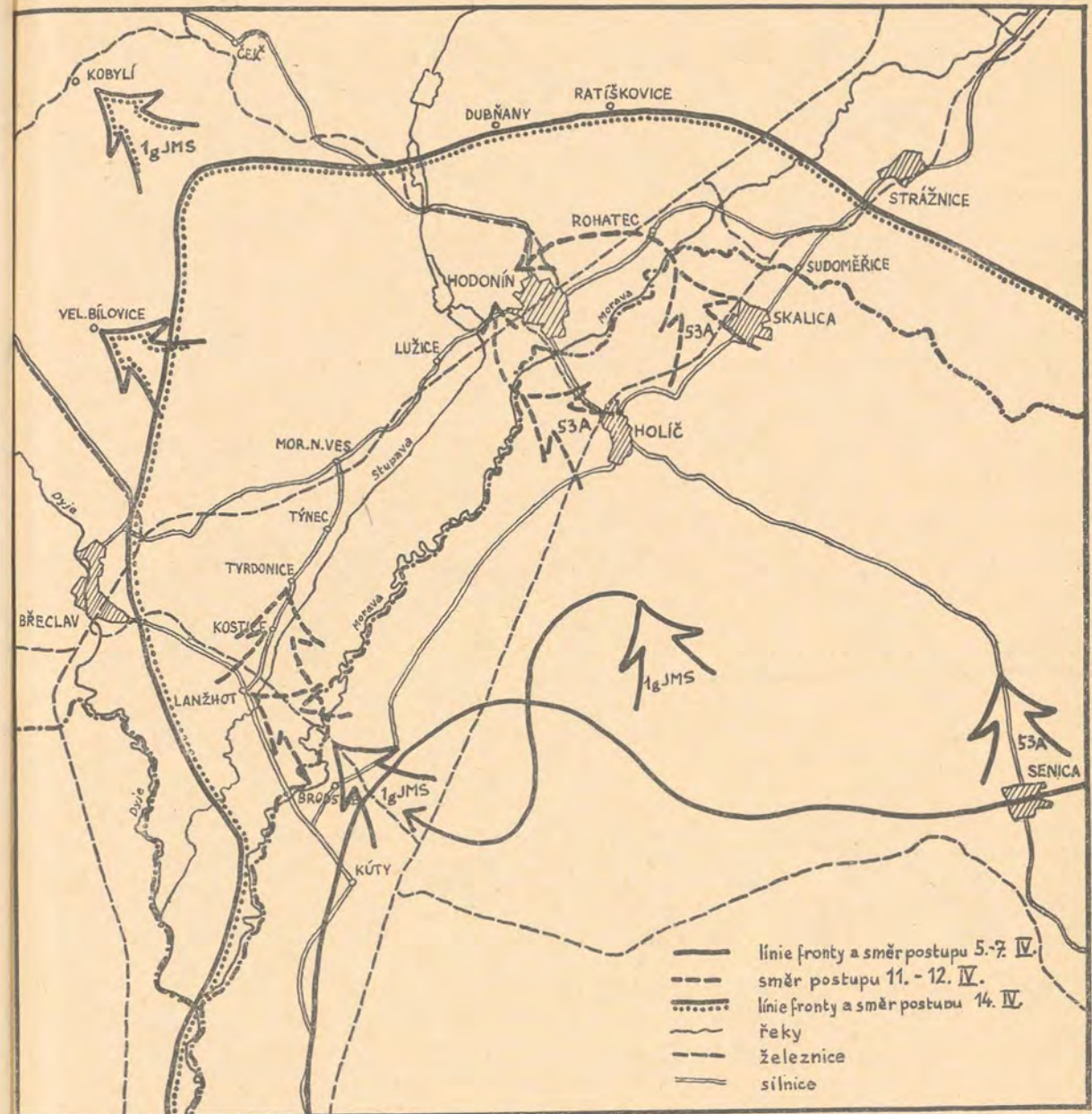
Také sovětská pěchota musela překonávat zuřivý odpor německých vojsk, která se již na slovenské půdě snažila zastavit její další postup a vrhala se znovu a znovu do protiztečí. Proto je rudoarmejci zatlačili na celém tomto úseku za řeku Moravu až 10. a 11. dubna. Následující den osvobodili dvě moravské obce Radějov a Sudoměřice na jejím východním břehu, silami 110. gardové, 203. a 227. střelecké divize přešli jižně i severně od Hodonína na druhý břeh, vklínili se na 2 až 4 kilometry do německé obrany, osvobodili Rohatec a zahájili boj o Hodonín.

Obyvatelé města byli svědky ústupu fašistů již od počátku dubna, kdy například evakovali vojenskou nemocnici a začali odvázet materiál ze skladů; ovšem v té době přicházely do Hodonína na druhé straně stále nové frontové útvary a zaujímaly obranná postavení. Na ulicích byly vybudované pevné barikády a kolem města byly vykopány zákopy i hluboké protitankové příkopy. Ústup německého vojska však neustal, městem projížděly a procházely dlouhé vojenské kolony vytrvale napadané ze vzduchu sovětským letectvem a později i dělostřelctvem. Od 8. dubna začali hitlerovci ničit to, co nestačili odvézt, zapálili tabákovou továrnu, koželužnu a když 11. dubna ustoupily jejich poslední útvary ze slovenské strany, vyhodili časně ráno 12. dubna všechny mosty přes řeku a její ramena. Po celý tento den probíhaly bojové akce v těsné blízkosti Hodonína a odpoledne kolem 16. hodiny již vstupovaly oddíly sovětské pěchoty do města a osvobozovaly jeho první ulice.³¹⁾

Celou noc vyháněli rudoarmejci německé okupanty z města a příští den ráno dovršili jeho osvobození. A tak v pátek 13. dubna 1945 oslavovala Moskva dvanácti salvami ze 124 děl další významný úspěch vojsk 2. ukrajinského frontu, kterého dosáhla osvobozením prvního českého města Hodonína. Na průběh těchto bojů ani po dlouhé době nezapomněl L. V. Kuzmin, který se jich zúčastnil jako voják 110. gardové střelecké divize: „Hodonín jsme dobyli brzy rána po nadálém útoku, takže jsme některé Němce vyháněli z postelí... Za Hodonínem narazila naše jednotka na silnou palbu německých tanků, nepřítel střílel takovou silou, že jsme nemohli pokračovat v postupu. Až druhý den ráno, když naše letadla

³⁰⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství vojsk 53A.

³¹⁾ Kronika města Hodonína. Výpis z kroniky o průběhu osvobození v roce 1945 je uložen v Archivu Ústavu dějin KSČ Praha, 1945/951.

Boje Rudé armády o předmostí na řece Moravě ve dnech 5.–14. dubna 1945.

bombardovala nepřátelské obranné pozice a naše dělostřelectvo je zasypalo granáty, rozvíjel se náš útok s novou silou.“³²⁾

Ve dnech 12. a 13. dubna vítali své osvoboditele obyvatelé celé řady vesnic na moravské straně moravsko-slovenského pomezí a tak od Lanžhota až k Rohatci bylo vytvořeno souvislé předmostí, jež bylo v dalších dnech rozšířeno a 15. dubna byl z něho zahájen nový velký nápor směrem k Brnu. Vojska 2. ukrajinského frontu dosáhla 13. dubna ještě i jiného velkého vítězství, když v součinnosti se svazky 3. ukrajinského frontu, jemuž velel maršál F. I. Tolbuchin, opanovala po prudkých pouličních bojích Vídeň. Tím byly vytvořeny další možnosti pro posílení brněnského směru, ovšem zároveň získávalo i fašistické velení neustálým zkracováním fronty možnosti větší koncentrace sil k obraně.

Všechny tyto události sledovali s velikým zájmem i obyvatelé Brna, kteří si již 6. dubna mezi sebou povídali, že Rudá armáda pronikla k Lanžhotu. Letecké popluchy byly na denním pořádku a jakmile se ozvalo kukání z vídeňského rozhlasu, nechávali všeho a spěchali do krytů. Většinou však se snažili utéci ven z vnitřního města do předměstí a dál do přilehlých lesů. Jaro totiž začalo v roce 1945 velmi brzy, bylo pěkné a teplé počasí, takže se ani nelze divit, že Brňané hledali ochranu raději ve volné přírodě.

Také neděle 8. dubna byla skutečně jarní a lidé využívali hezkého slunečního dne. Mnoho se jich procházelo ulicemi a v parcích, když tu krátce po 15. hodině odpolední se začal ozývat hluk leteckých motorů. Kukačka nekukala, sirény nehoukaly a na obloze se objevila skupina letadel, která se blížila od Pisárek k Starému Brnu a dál nad vnitřní město. A tu najednou začaly padat bomby, malé tříštivé, jež nepobořily žádné domy, ale zle poškodily jejich střechy, a protože nebyl vyhlášen poplach, bylo i několik desítek obětí na životech, zvláště v parku na Kolišti (dnes Sady osvobození). Za několik minut bylo po všem – a tu se teprve rozhoukaly sirény. V rozhlase se však právě v té chvíli ozvalo hlášení, které už znali všichni nazpaměť, totiž že nad celým říšským územím nejsou žádné „fajndlicheflukzjoje“. Mezi českými obyvateli Brna hned začal kolovat vtíp o tom, jak samotní nacisté poprvé po šesti letech podali veřejný důkaz, že „nepatříme do rajchu“.³³⁾

Útok sovětských letadel 8. dubna byl pádným projevem toho, že se Brno již stávalo součástí frontové oblasti a že polní letiště 5. letecké armády již muselo být hodně blízko. Po tomto nedělním náletu byla v tisku i rozhlase uveřejněna úřední zpráva, která to otevřeně přiznávala. Říkalo se v ní, že fronta není daleko a že za těch okolností i při největší pozornosti mohou přijít výstrahy o přiblížení se cizích letadel pozdě a že proto nelze vyloučit nenadálé útoky. Obyvatelé byli upozorněni, aby vyhledávali kryt, jakmile zaslechnou zvuk leteckých motorů anebo uvidí blížít se letadla.³⁴⁾ Bylo samozřejmé, že čeští dělníci a zaměstnanci brněnských továren a podniků těchto pokynů plně využívali.

Vázná situace v oblasti brněnské pevnosti přiměla K. H. Franka k osobní návštěvě tohoto prostoru. V Brně ho tehdy zastihla též zpráva, že v noci z 10. na 11. dubna byl vyhozen do vzduchu most u Helenína nedaleko Jihlavy právě pod

³²⁾ Sborník „Vybojovali nám mír“, Praha 1961, str. 84.

³³⁾ Práce z 20. dubna 1948.

³⁴⁾ Svobodné noviny ze 17. dubna 1946.

vojenským transportem a že jiná nálož trhavin explodovala pod jiným vlakem na mostě mezi stanicemi Rapotice a Kralice. Tím byla prakticky vyřazena z provozu celá trať Brno–Jihlava pro vojenské účely i pro nákladní dopravu. Destrukce byly počátkem dubna 1945 časté i na jiných tratích kolem Brna a partyzánské skupiny a oddily se snažily tímto způsobem přispívat k brzké porážce nenáviděných okupantů.

Život v Brně zvolna ustával. Ve středu 11. dubna zastavila činnost řada brněnských institucí, mezi nimi například pojišťovny a městské úřady. Zaměstnanci dostávali plat dopředu, loučili se pozdravem „Na shledanou po válce!“, a též v továrnách bylo den ze dne méně dělníků. Po dalším nehlášeném a nečekaném náletu 12. dubna ustala činnost úřadů i provoz v továrnách téměř úplně a tímto dnem odumřel také veřejný život ve městě.

Přitom tentokrát nemuselo dojít k momentu překvapení. Asi v 9 hodin dopoledne oznamoval telefonicky V. Janoušek, který konal toho dne pozorovatelskou službu na věži Petrova, brněnské výstražné centrále, že se od jihu blíží k městu letadla. Dostal odpověď, že již byli informováni, ale že sirény nebudou houkat, aby se zbytečně nerušila práce v továrnách.³⁵⁾ A tak bylo město a jeho obyvatelé opět znenadání zasypáni bombami. Na kukačku tehdy nebylo spolehnutí, protože Rudá armáda již bojovala v ulicích Vídně a její rozhlasová stanice zcela zmlkla. Mlčeli však i brněnští nacističní mocipáni, kteří mohli varovat obyvatelstvo před nebezpečím a zabránit tak mnoha zbytečným obětím na životech. Na Joštově třídě (dnes třídě Obránců míru) dostala právě před budovou zemského domu plný zásah jedoucí tramvaj s přívěsným vozem, jiná bomba padla do dílny továrny na čepice na Cejlu (dnes Gottwaldově třídě) mezi skupinu pracujících a nic netušících děvčat. Jen na těchto dvou místech zahynulo toho dne na 50 osob.

Letadla 12. dubna přiletěla nad Brno směrem od Tuřan a Komárova. Těžce bylo zasaženo například dolní, tj. Rosické, a i horní, tj. Hlavní nádraží, a celá oblast od Křenové až po Cejl, v níž byla několika plnými zásahy poškozena i městská plynárna a elektrárna. Nebyl dodáván elektrický proud, čímž byly vyřazeny z provozu všechny zbrojní i ostatní podniky ve městě. V centru Brna bylo postiženo náměstí Svobody, Želný trh (dnes náměstí 25. února) a z ulic nejvíce Veselá, Husova, Jánská a další. Z předměstí pak nejvíc toho dne utrpěl Komárov a Židenice.

Byly to tehdy těžké chvíle, pro mnohé brněnské rodiny smutné a tragické, ale tu všechnu bolest mnohonásobně vyvažovalo vědomí a pocity, že se rychle blíží vysvobození z nacistického otroctví. Mezi německým obyvatelstvem města naopak narůstalo zklamání a přestávalo věřit a doufat v úspěch již tolikrát slibované nové „zázračné zbraně“. Už opravdu jen ti nejzfanatizovanější Němci byli přesvědčeni, že tato zbraň spustí nejpozději 20. dubna, v den narození vůdce Adolfa Hitlera. Ostatní byli častými návštěvníky v barvínách, kam přinášeli hnědé košile a uniformy, aby si je nechali přebarvit. Bylo jim úplně jedno, na jaký to bude odstín, jen když to nebude hnědé.³⁶⁾

S přibližováním fronty byli stále nepokojnější, dožadovali se evakuace a vyhrožovali nacistickým úřadům, že když tam nebudou nic pro to dělat, pomohou si sami. V tomto smyslu si stěžoval například vrchní starosta Brna dr. O. Judex vo-

³⁵⁾ Rovnost z 11. dubna 1946, článek „Proč nehoukaly 12. dubna sirény?“

³⁶⁾ B. Golombek, Co nebude v dějepise, Brno 1946, str. 3.

jenským úřadům v Praze, jež 12. dubna informoval o tom, že „v důsledku neustálých rušivých náletů a vojenské situace na jihovýchodě poklesla mimořádně nálada obyvatelstva“. Dále uváděl, že na něho denně dotírají lidé, kdy už konečně budou odtransportovány německé rodiny. Podrážděnou náladu Němců charakterizoval přímo jako výhrůžnou a žádal, aby k účelu jejich evakuace z Brna byly ihned poskytnuty dvě vlakové soupravy.³⁷⁾

Dne 13. dubna skončilo vyučování na českých školách v Brně. Učitelé se rozloučili s dětmi a poslali je domů, aby znovu přišly až po válce. Večer pak mnozí obyvatelé poslouchali zprávy moskevského nebo londýnského rozhlasu a se vzrušením přijali sdělení, že vojska 2. ukrajinského frontu osvobodila významnou silniční křižovatku a silný bod německé obrany na západním břehu řeky Moravy – město Hodonín. Pro Brňany to znamenalo víc, než dobytí Vídne, které bylo oznámeno téhož dne. Mapy střední Evropy, na nichž lidé sledovali vítězný pochod Rudé armády na západ, byly odloženy a na jejich místo nastoupily mapy Moravy a o několik dní později už mapy brněnského okolí. Někteří z brněnských železničářů už také věděli, že se toho dne ozval naposledy telefonicky dopravní úřad z železniční stanice ve Veselí nad Moravou.

Čeští obyvatelé naplnění stále větším vnitřním vzrušením, očekávali příchod Rudé armády, kdežto Němcům klesala hlava mezi ramena a byli čím dál tím víc nervóznější a nepokojnější, vědomi si toho, že se rychle přibližuje den účtování a spravedlivé odplaty. „V Brně panuje obrovský neklid, poněvadž, jak je úředně zjištěno, jsou Rusové v Hodoníně. Je obava, že Brno bude obklíčeno.“ Těmito slovy začínal telefonát nejvyšších brněnských úředníků nacistické justice k jejich nadřízeným do Prahy. Oznamovali v něm, že pracovníci řady jiných úřadů byli již s rodinami evakuováni a žádali, aby se připravená opatření v tomto směru začala realizovat i pro zaměstnance justičních úřadů.³⁸⁾

Vedení nacistické strany pro Čechy a Moravu oznámilo podrobné směrnice pro osoby, které chtěly dobrovolně opustit Brno, až tajným radiogramem z 14. dubna. Za přijímací prostory pro ně byly určeny okresy České Budějovice, Tábor, Písek, Strakonice a Plzeň v jižních a západních Čechách. Evakuace se měla provádět jednak vlaky na tratích Brno–Česká Třebová–Praha, Brno–Nové Město na Moravě–Havlíčkův Brod a Brno–Jihlava (s přestupováním) a jednak městskými autobusy, jež měly obstarávat kyvadlovou dopravu Brno–Jihlava a zpět. Další cesta Němců z Brna měla vést do říšské župy Bayreuth, západně od Plzně, kam měli být vypravováni v pěších kolonách. Všechny tyto přípravy měly být uvedeny v život od pondělka 16. dubna, ale radiogram obsahoval i tuto pozoruhodnou větu: „Je nutno upozornit na to, že většina těch, kteří budou opouštět Brno, bude odkázána na pěší pochod.“³⁹⁾ A tak to také ve většině případů evakuace dopadlo.

Mezitím se sovětská vojska připravovala k novému útoku na brněnském směru. Podle rozkazu velitele fronty maršála Malinovského z 12. dubna měla 53. armáda na levém křídle využít sil 50. střeleckého sboru, zařazeného do sestavy armády ze

³⁷⁾ SÚA Praha, S-110-10/61, fol. 96. Již 8. dubna vyzval K. H. Frank německé muže a ženy, aby ti z nich, kteří byli bez pracovního poměru a kteří měli příbuzné mimo protektorátní hranice, evakovali. Všeobecnou evakuaci však teprve sliboval, že na ni včas upozorní. Tex vyhlášky viz v AMB.

³⁸⁾ Telefonát z 14. dubna 1945. SÚA Praha, S-110-10/61, fol. 82.

³⁹⁾ SÚA Praha, S-110-10/61, fol. 90.

zálohy frontu. Sboru velitel generálmajor S. P. Merkulov, tvořily ho 42. gardová a 6. orelská střelecká divize, které měly od rána 13. dubna útočit ve směru Lanžhot–Hrušky a spolu s ostatními střeleckými i jezdeckými divizemi rozšířit předmostí a zabezpečit zasazení sil 7. mechanizovaného sboru.

Tento sbor byl do 5. dubna 1945 v záloze Hlavního velitele Rudé armády a potom byl předán do stavu 2. ukrajinského frontu. Po 200kilometrovém přesunu z maďarského území byl sbor ráno 8. dubna soustředěn u Trnavy a podle směrnic maršála Malinovského měl v noci na 13. dubna zahájit další přesun do prostoru Kúty–Smolinské–Šaštín. Veliteli sboru, jímž byl generálmajor tankových vojsk F. G. Katkov, bylo uloženo, aby navázal spojení se štáby 53. armády a 1. gardové jezdecko mechanizované skupiny a aby ihned prováděl průzkum přepravy ve směru na Lanžhot.⁴⁰⁾

Mechanizovaný sbor čítal celkem 16.000 lidí a z bojové techniky měl 121 tanků (z toho 100 tanků T-34 a 21 T-IS-122), 42 samohybných děl (21 ráže 76 mm a 21 – 100 mm), 152 minometů (100 ráže 82 mm a 52 – 120 mm), 5 raketometů M-13, 95 kanonů (15 ráže 37 mm, 40 – 57 mm a 40–76 mm), 70 obrněných transportérů, 39 obrněných automobilů BA-64 a 208 motocyklů.⁴¹⁾ Měl čtyři brigády, a to: 41. gardovou tankovou se 78. gardovým plukem těžkých tanků, 16. mechanizovanou s 1289. plukem samohybných děl, 63. mechanizovanou s 614. minometným plukem a s 40. gardovým raketometným oddílem a posléze 64. mechanizovanou s 1440. plukem samohybných děl. Kromě toho byla v sestavě sboru ještě řada dalších útvarů, jako protitankové a protiletadlové pluky, motocyklový prapor aj.

V noci na 15. dubna se svazky a útvary 7. mechanizovaného sboru přepravily na druhý břeh řeky Moravy a ráno v 8 hodin byly jednotlivé brigády soustředěny: 41. gardová tanková v Hruškách, 16. mechanizovaná v Kosticích, 63. mechanizovaná v Týnci a 64. mechanizovaná v Moravské Nové Vsi.⁴²⁾ Hodinu poté pak vyrazily k útoku na Brno, jehož průběh bude vylíčen v následující kapitole.

Ještě předtím se pokusila o samostatný průlom na brněnském směru jezdecko-mechanizovaná skupina, a to na základě rozkazu, který vydal její velitel generálporučík I. A. Plijev v noci na 13. dubna. Kozáci 6. jezdeckého sboru měli útočit od 8. hodiny ráno ve směru Kostice–železniční stanice Hrušky–Velké Bílovice–Velké Pavlovice a dále k Brnu tak, aby už ve večerních hodinách toho dne obsadili jeho západní a severozápadní oblasti. A 4. sbor měl udeřit na Hrušky–Moravský Žižkov–Kobyly a dále na Brno a do večera se zmocnit severovýchodních a severních částí města.⁴³⁾ Pokus o tento útok však ztroskotal na houževnaté obraně nepřítelů a za celý den 13. dubna byli fašisté vytlačeni jen z prostoru železniční stanice a z vesnice Hrušky.

Úspěšnější byl následující den, kdy zvláště jezdecké divize 4. sboru pronikly téměř o 20 kilometrů a osvobodily několik dalších obcí. Večer byly již v Kobyly a bojovaly na linii podél řeky Trkmanky. Střelecké divize 53. armády provedly přeskupení, zvolna rozšiřovaly předmostí na západním břehu Moravy a dosáhly 14. dubna čáry Moravský Žižkov–Čejkovice–Mutěnice–Dubňany.⁴⁴⁾

⁴⁰⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij vojsk 53A.

⁴¹⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij 7-go mechanizirovannogo korpusa (7mk).

⁴²⁾ Tamtéž.

⁴³⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij 1gKMG.

⁴⁴⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij 53A a také 49-ogo strelkovogo korpusa (49sk).

V Brně v sobotu 14. dubna začali již někteří obyvatelé upravovat sklepy za dočasná místa stálého pobytu. Doprava téměř zcela ustala, vlaky jezdily již velmi málo a nepravidelně, v tiskárnách se tiskla poslední čísla novin, členové ilegální skupiny partyzánského oddílu Prokop Holý rozmnožovali časopis „Boj o zítřek“ a velitel brněnské pevnosti generál Poel se radil s policejním ředitelem dr. K. Schwabem o nejbližších osudech města. Jednali také o evakuaci Brna v případě, kdyby bylo vojensky hájeno, a stanovisko velitele pevnosti bylo podle dálnopisu zasláno do Prahy, následující: „Bude-li Brno bojištěm a Poel pánem nad životem a smrtí, postará se již o to, aby české obyvatelstvo město velmi rychle opustilo. Nechá ostřelovat Brno německým dělostřelectvem, pošle na české městské čtvrti přepadové oddíly, bude střílet na domy pancéřovými pěstmi, aby Čechy vybnal ze skrýší. Poel je pevně rozhodnut proměnit tento úmysl ve skutek.“⁴⁵⁾ Proti tomu Schwabe sice uznával nutnost bezohledného použití všech vojenských prostředků, ale obával se, že takový postup by mohl mít vážné politické důsledky, protože dělostřeleckou palbu bylo možno maskovat jako palbu Rudé armády, ale ne vyslání přepadových oddílů s pancéřovými pěstmi.

Mezi lidmi se šířily různé zvěsti o tom, že město jako pevnost bude velmi úporně hájeno, a tak i někteří čeští obyvatelé ho začali opouštět. Odcházel na venkov, kde chtěli snáze přečkat přechod frontových bojů. Stanovisko k tomu zaujal také ilegální „Boj o zítřek“, a to právě v čísle, jež vyšlo s datem 14. dubna 1945. V provolání „Občané Brna!“ vyzýval všechny, aby neopouštěli zmateně město a aby neuposlechli ani případné výzvy k evakuaci, protože přítomnost českého obyvatelstva v Brně by znamenala sama o sobě poloviční porážku nacistů. „Brňané! Neopustíme-li město, zůstane nám zachováno. Zůstaňte! Zůstaňte hlavně všichni Češi – bude vás tu potřeba!“ A nakonec časopis otiskoval text výzvy maršála Tolbuchina, ve které dával pokyny obyvatelům Vídně, když o ni Rudá armáda zahajovala boj.⁴⁶⁾

Sovětská vojska se blížila k Brnu a tu se stávalo velmi aktuálním umět se dohovoreti s osvoboditeli. Proto začal „Boj o zítřek“ uveřejňovat články pod názvem „Domluvíš se s rudoarmejcem?“⁴⁷⁾ ve kterých seznamoval české čtenáře s jednoduchými větami a s nejdůležitějšími vojenskými výrazy. Dělal to především z toho důvodu, aby Brňané mohli podávat postupující Rudé armádě informace o síle a rozmístění německé obrany v okolí a tím přispět k vlastnímu osvobození.

V noci ze soboty na neděli, tj. ze 14. na 15. dubna, objevily se nad Brnem poprvé světelné rakety v podobě koulí a „vánočních stromků“, které na padáčích zvolna klesaly k zemi a osvětlovaly ulice jako ve dne. Nahoře v temnotě bylo slyšet klapot letadla, byl to malý dvouplošník, kterého obyvatelé města nazývali tehdy mnoha jmény. Říkali mu Ivánek, Katuska, šicí strojek, singrovka, zetka, karolínka a i jinak. Od té doby se letadlo objevovalo skoro každou noc. Nejprve se rozzářily rakety a potom začaly padat malé zápalné a tříštivé bomby, které skoro vždycky našly svůj cíl. Bývalo slyšet zpravidla dvě detonace těsně po sobě. Když se stalo, že po něm fašisté začali střílet, motor Ivánka se najednou odmlčel a ozval se za chvíli na zcela jiném místě.

⁴⁵⁾ SÚA Praha, S-110-10/61, fol. 78.

⁴⁶⁾ Viz např. ve sborníku „Brno v minulosti a dnes“ roč. 5/1963, str. 219.

⁴⁷⁾ Boj o zítřek č. 4 ze 7. a č. 5 ze 14. dubna 1945.

Kapitola III.

PRVNÍ BEZPROSTŘEDNÍ ÚTOK NA BRNO

(15. až 22. dubna 1945)

*Už jsou zde! První Rusové!
Ač zdá se, že snad uklove
válečná zloba všechno živé,
ti dva zde stojí na ulici
poklidný úsměv v mladé lici,
a kanonáda – ničevá,
a kulky, miny – to vše rovnou,
a jakés blabé nevýslovno
zvedá se všude kolem nich.
Svoboda! První volný smích.⁴⁸⁾*

Poslední pokyny k novému útoku na brněnském směru vydal maršál Malinovský v sobotu 14. dubna večer. Útok měl započít v neděli v 9 hodin dopoledne z čáry Velké Bílovice–Poddvorov úderem svazků 7. mechanizovaného sboru, které se měly již v průběhu toho dne probít na linii Vranovice–Židlochovice–Těšany, pokračovat neustále v náporu a do večera 16. dubna osvobodit město Brno. Přitom druhý den měl hlavní úder směřovat podél západního břehu Svratky, tj. přímo na sever ve směru železnice i státní silnice.⁴⁹⁾

Vojska 1. gardové jezdecko-mechanizované skupiny měla postupovat hned za 7. mechanizovaným sborem a měla především za úkol zajišťovat jeho křídla s důrazem na levý bok. Předpokládalo se, že během 15. dubna proniknou do prostoru Branišovice–Příbice–Hustopeče, že vybudují obranu na směru Strachotín–Pohořelice a dál že pak budou postupovat až po čáru Ivančice–Maloměřice–Slavkov u Brna.⁵⁰⁾ Útok rychlých tankových, mechanizovaných a jezdeckých svazků měla zabezpečovat i pěchota 53. armády a samozřejmě měl být podporován i bombardovacími, bitevními a stíhacími divizemi 5. letecké armády.

Hlavní váha v tomto útoku spočívala tedy na 7. mechanizovaném sboru, kdežto jezdecko-mechanizovaná skupina v něm měla spíše pomocnou úlohu. Velitel sboru generálmajor F. G. Katkov se rozhodl vyřešit splnění uloženého úkolu koncentrovaným tankovým úderem „tankové pěsti“, která by rozvrátila nepřátelskou obranu. Její první sled měly tvořit tři brigády, a to zleva doprava: 16. mechanizovaná s uloženým směrem postupu na Velké Bílovice–Velké Pavlovice–Hustopeče, 41. gardová tanková, zasazená na směru Vrbice–Kobylí–Brumovice a 64. mechanizovaná, jež měla útočit na Josefov–Čejč–Terezín–Krumvíř. Za 41. brigádou v druhém sledu měly postupovat útvary 63. mechanizované brigády, připraveny k boji za rozvinutí úspěchu na nejslabším místě německé obrany. Během prvního dne útoku mělo být

⁴⁸⁾ Z „Týdenní uzávěrky“ Josefa Kainara. Rovnost 28. dubna 1946.

⁴⁹⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij 7mk.

⁵⁰⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij 1gKMG.

dosazeno řeky Svratky na úseku Vojkovic–Rajhradice, zabezpečena přeprava na druhý břeh a vyslán průzkumný oddíl na jihozápadní okraj Brna.⁵¹⁾

Pokud šlo o jezdecko-mechanizovanou skupinu, měly jezdecké divize 6. sboru působit na stejné čáře jako 16. mechanizovaná brigáda. Byla to 8. gardová a nalevo od ní 8. dálnovýchodní divize, kdežto 13. gardová divize měla postupovat za nimi a věnovat zvláštní pozornost zabezpečení celé operace proti nenadálému výpadu fašistů zleva. Na pravém křídle pak byly rozvinuty podél Trkmanky divize 4. sboru v jednom sledu v pořadí zleva 10. gardová, 9. a 30. jezdecká divize. Střelecké divize 53. armády v pásmu tohoto útočného klínu náležely jednak k 50. sboru (42. gardová, jež měla rovněž za úkol hájit levý bok, a vedle ní 6. orelská) a jednak k 49. sboru (zleva 243., 228., 110. gardová a 203. střelecká divize).

Všechny přípravy byly učiněny a tak v neděli 15. dubna v 9 hodin dopoledne přesně ve stanovenou dobu vyrazili tankisté i ostatní vojáci 7. mechanizovaného sboru do útoku. Právě v týž den začala rovněž poslední fáze moravskoostravské útočné operace, jejímž výsledkem mělo být osvobození celé této veliké průmyslové oblasti. A o den později byla zahájena berlínská strategická útočná operace Rudé armády, jedna z největších za celé období druhé světové války. Jejím cílem bylo dobytí Berlína a úplné rozdrčení fašistické branné moci. Operace se zúčastnila vojska tří frontů, a to 1. a 2. běloruského a 1. ukrajinského frontu, jež měla k dispozici obrovské množství živé síly i bojové techniky. Na počátku berlínské operace měly tyto tři fronty asi 2.500.000 vojáků, 6250 tanků a samohybných děl, 7500 bojových letadel a 41.600 děl a minometů.⁵²⁾

Je pravda, že s těmito čísly vypadají údaje, jež byly uvedeny v souvislosti s brněnskou operací, velmi malé, až nepatrné, ovšem boje i zde byly neméně úporné a velmi těžké. Již 15. dubna narazila vojska 7. mechanizovaného sboru v celém pásmu útoku na silnou nepřátelskou obranu pěchoty, jež byla podporována tanky a chráněna pohyblivými dělostřeleckými clonami. Nacistické velení sem soustředilo síly 8. a 13. tankové divize, 46. a 711. pěší divize, 8. lehké pěší divize, 107. ženijní brigády, 21. policejního pluku SS, 472. kulometného praporu, 10. školního tankového praporu SS i řady dalších útvarů a jednotek. Fašisté se vrhali do protiztečí, využívali svých obranných zařízení na zvládnutém a zalesněném terénu a snažili se za každou cenu zastavit pronikání Rudé armády k Brnu.

Proto postup Rudé armády neprobíhal tak rychle, jak se předpokládalo. Útvary 16. mechanizované brigády dosáhly prvního dne jen prostoru Velkých Pavlovic, kde je zastavila řeka Trkmanka, proměněná v protitankový příkop. Kromě toho musely odrazet velkou protizteč, kterou podnikli nacisté od Staroviček za podpory dělostřelecké a minometné palby od Zaječí. Podobně i 41. gardová tanková brigáda, jež za těžkých bojů prolomila německou obranu a osvobodila Brumovice, byla nucena zastavit další postup, když se severně od obce přiblížila k potoku, upravenému rovněž v protitankový příkop. O mnoho lépe se nevedlo ani 64. mechanizované brigádě, která sice pronikla do Čejče a Terezína, ale na dalším postupu se střetla se silnou palbou tanků i dělostřelectva a byla donucena k pozicičnímu boji. A 63. mechanizovaná brigáda se toho dne soustředila v Kobylí. Divize 6. gardového jezdeckého

⁵¹⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 7mk.

⁵²⁾ Istorija Velikoj Otečestvennoj Vojny Sovětskogo Sojuza 1941–1945, Moskva 1963, svazek 5., str. 259.

sboru bojovaly v té době ve Velkých Pavlovicích a v Bořeticích a divize 4. gardového sboru v Morkůvkách.⁵³⁾

V pondělí 16. dubna zahájily svazky 7. mechanizovaného sboru útok již v 5 hodin ráno. Ve Velkých Pavlovicích se 16. mechanizovaná brigáda za součinnosti s 6. orelskou střeleckou divizí přepravila přes řeku a vyrazila na město Hustopeče. Musela překonávat neustálý odpor nepřítele, v boji u Staroviček zničila mimo jiné šest fašistických tanků a už brzy odpoledne se zmocnila města. Potom pronikla u Velkých Němčic k řece Svratce a zahájila boj o přechod na druhý břeh. Menší úspěch měla 41. gardová tanková brigáda, která byla po celý den v ohni silné dělostřelecké nepřátelské palby. Odpoledne spolu s kozáky osvobodila Morkůvky, ale na další cestě narazila znovu na protitankový příkop. Útvary 64. mechanizované brigády musely odrazit několik protiztečí, které vedli hitlerovci od Krumvíře. Držely dosavadní linii a neustoupily. Ani 110. gardová a 203. střelecká divize, jež působily na pravém boku této brigády, toho dne nepostoupily vpřed.

Do boje byla zasazena i 63. mechanizovaná brigáda, jež měla za úkol útočit z Kobylí na Boleradice a dál k Brnu. Boleradice osvobodila již před polednem 16. dubna, do večera pak ještě Nikolčice a zahájila boj o Křepice. Kozáci 6. gardového sboru útočili souběžně s vojáků 16. mechanizované brigády na levém křídle, navečer toho dne se znenadání objevili až ve Starovicích a Uherčicích, kde přešli Svratku a začali bojovat o předmostí na jejím západním břehu. Levý bok hájily útvary 42. gardové střelecké divize, jež byly rozmístěny podél železniční trati od Podivína po Vranovice. Jezdecké divize 4. gardového sboru držely linii od Brumovic až po Nikolčice a stupňovaly tlak na nepřítele jednak směrem na Klobouky u Brna a jednak na Šitbořice.

Takový byl výsledek útočné operace na sklonku 16. dubna, kdy už podle původních předpokladů měla vojska proniknout až do Brna. Dosavadní průběh útoku, existence silné německé obrany, mnoha protitankových příkopů a komunikací mezi výšinami vystavených neustálé nepřátelské palbě, vedl generálmajora F. G. Katkova jako velitele 7. mechanizovaného sboru k tomuto rozhodnutí: ponechat v prostoru Klobouk u Brna pouze silnou clonu a všechny ostatní síly soustředit a zasadit na úsek největšího úspěchu, tj. za 16. mechanizovanou brigádou. Již v 19 hodin byla například 41. gardová tanková brigáda u Velkých Němčic připravena k útoku na tomto směru.

Dne 17. dubna se již od rána rozhořel boj o přechod Svratky poblíž Velkých Němčic. Útočily zde společně útvary 16. mechanizované a 41. tankové brigády, ale nacisté měli celý prostor předpokládaného přechodu pod neustálou palbou, vedenou od Nosislaví, a dařilo se jim po celé dopoledne znemožňovat přepravu. Proto ve 13 hodin předaly brigády tento úsek fronty pěchotě 6. orelské střelecké divize, stáhly se dozadu a za hodinu se již dostaly na druhý břeh v prostoru Uherčic. Potom rychle rozvíjely útok severozápadním směrem, pronikly z chodu do Přísnotic, Žabčic, Unkovic, Hrušovan u Brna a k večeru již bojovaly o Ledce a Vojkovic. Během noci byly osvobozeny také Židlochovice, ale další postup sovětských tanků a samohybných děl byl zastaven u Holasic.

Fašisté vybudovali z Holasic a Rajhradu jeden ze silných opěrných bodů svého

⁵³⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 7mk a 1gKMG. Z těchto materiálů byly čerpány údaje i o průběhu útoku na Brno v dalších dnech.

obraného valu jižně od Brna. Přijezd sovětských tanků očekávali skryti na půdách domků v Holasicích a když se 18. dubna zrána tanky objevily před obcí, začali po nich pálit z pancéřových pěstí, několik jich zničili a přinutili je k dočasnému ústupu. Boje o Holasice byly potom v následujících dnech vedeny s mimořádnou úporností a trvaly po celý týden.⁵⁴⁾

Také 63. mechanizovaná brigáda odevzdala svůj bojový úsek 243. střelecké divizi, přepravila se na západní břeh Svratky a byla soustředěna v Žabčicích a Unkovicích v pohotovosti vyrazit a dále rozvíjet úspěch, jehož toho dne dosáhla 16. mechanizovaná a 41. tanková brigáda. Dále na tomto směru působily divize 6. jezdeckého sboru, které osvobodily Vranovice a odtud přes Smolín a Medlov pronikly až do Němčiček. A konečně zde bojovala, jak už bylo zmíněno, 42. střelecká divize.

Jako zajišťovací clona u Klobouk zůstala 64. mechanizovaná brigáda, která již dopoledne 17. dubna kolem 10. hodiny osvobodila Krumvíř a potom vstoupila do boje o Klobouky spolu s 30. a 9. jezdeckou divizí 4. sboru. Od Nikolčic na severovýchod zaútočili kozáci 10. gardové jezdecké divize tohoto sboru, již brzy ráno 17. dubna přinesli svobodu obyvatelům Šitbořic a dopoledne postupovali dál na Těšany a Moutnice. Nacisté zorganizovali několik protiztečí a podařilo se jim zatlačit rudoarmejce zpět až zase k Nikolčicím. Podobně jako o Holasice i o Šitbořice se urputně bojovalo. Celkem třikrát změnila obec majitele, než byli 21. dubna němečtí okupanti vyhnáni s konečnou platností. Také Šitbořice tvořily důležitý opěrný bod v systému fašistické obrany a prostor kolem nich byl v jejich vojenských mapách vyznačen červeným kruhem s nápisem „Přírodní pevnost před Brnem! Boj až do posledního muže!“⁵⁵⁾

Velitel 2. ukrajinského frontu maršál R. J. Malinovský prováděl rovněž opatření, jež měla posílit útok na brněnském směru. Na základě jeho rozhodnutí byla do sestavy 53. armády od 17. dubna zařazena 52. samostatná stíhací protitanková brigáda pod velením podplukovníka F. A. Kalinina a 18. gardový střelecký sbor, jemuž velel hrdina Sovětského svazu generálmajor I. M. Afonin. Protitanková brigáda se toho dne soustřeďovala v Cejkovicích, kdežto střelecký sbor v obcích Nová Ves, Týnec, Hrušky, Josefov, Prušánky a Moravský Žižkov. Sbor se zúčastnil bojů o dobytí Vídně a měl tři střelecké divize, a to: 109. gardovou, 52. a 317., která hned po přesunu na Moravu byla dočasně podřízena veliteli 50. střeleckého sboru. Plnila obranné úkoly na levém boku, nejprve na úseku Břeclav–Ladná a později až k Podivínu a Ivaní. Zbývající divize 18. sboru byly zasazeny do bojů v první linii v noci z 20. na 21. dubna.⁵⁶⁾

Během 17. dubna zjistili sovětští průzkumníci soustřeďování německých tanků, samohybných děl a pěchoty u Šitbořic a Divák. Tato skutečnost byla potvrzena výpovědí zajatců i výsledkem jednoho zajatého důstojníka. Hitlerovská 62. pěší divize, jejíž velitelské stanoviště bylo v Rozaříně, dostala za úkol společně s 98. mechanizovaným plukem 8. tankové divize, který měl 35 tanků a samohybných děl, provést průlom sovětské fronty na Hustopeče a Popice, a tak odříznout ty sovětské

⁵⁴⁾ O průběhu těchto bojů srov. např. V. Žampach „Kronika vítězného jara 1945“, Rajhrad b. r., str. 17–18.

⁵⁵⁾ „Naturfestung vor Brünn! Kampf bis zum letzten Mann!“ Srov. např. Rovnost z 25. dubna 1946, nebo kniha R. Hrdličky „Rudá armáda osvobozuje Moravu“, Brno 1948, str. 88.

⁵⁶⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij 18-ogo gvardijskogo strelkovogo korpusa (18gsk) a dále Vospominanija generallejténanta I. M. Afonina (velitele 18. gardového střeleckého sboru).

útvary, které již přešly na západní břeh Svratky. Kromě toho měli fašisté dostat během noci z Brna další posily.⁵⁷⁾ Vzniklo tím vážné nebezpečí, ale rudoarmejci, i když museli vyklidit Těšany a Šitbořice, jak už o tom byla zmínka, přece jen zastavili již na čáře Boleradice–Nikolčice německý protiúder, který byl podporován i útočnými bombardéry a střemhlavými lety stíhaček.

Ve vzpomínkách generálporučíka I. A. Plijeva, velitele jezdecko-mechanizované skupiny, je z těchto bojů zaznamenána bojová příhoda, kdy se vyznamenal svobodník J. A. Polochov u protiletadlového kulometu. Spolu se svými soudruhy tehdy zajišťoval proti leteckým útokům baterii „katuš“ 11. gardového raketometného pluku, na které měli fašisté obzvláště spadáno. Německé stíhačky útočily střemhlav na palebné postavení kulometů. Nejvytrvalejší byl jeden messerschmidt, který několikrát nalétával na Polochova, ale v souboji nervů nevydržel, uhnul a vzlétl prudce nahoru. Útočil ale znovu a znovu. Při posledním střemhlavém letu se opět zkrížily palebné čáry kulometu letadla i kulometu Polochova, bojovalo se na život a na smrt. Tu se najednou stíhačka vzňala ve vzduchu, roztrhla, ale setrvačností se řítila přímo na protiletadlový kulomet, jehož palbou byla sestřelena. Svobodník zahynul hrdinskou smrtí pod troskami letadla.

Velitel německé armádní skupiny „Střed“ polní maršál Schörner, nazývaný pro své příkazy k co nejbrutálnějšímu postupu vůči českému obyvatelstvu „krvavým Ferdinandem“⁵⁸⁾ nařídil již 16. dubna, aby celá posádka brněnské pevnosti z Brna a nejbližšího okolí byla přesunuta do prostoru Židlochovic, kde měla s použitím připravených postavení zabránit dalšímu postupu Rudé armády z jihu. Ve městě měla být ponechána jen nepatrná posádka policejních oddílů a pak volkšturm jako ochrana proti možným nepokojům českého obyvatelstva.⁵⁹⁾

V nacistické armádě však vyvstávaly nemalé problémy, protože stále narůstal počet těch, kdo poznávali marnost dalšího odporu, a to jim samozřejmě nepřidávalo chuti k boji. Proto byli například na jedné z porad důstojníků brněnské pevnosti vyzváni všichni přítomní, aby zbavovali vojáky víry v nějaký záznak nebo v zázračnou zbraň a aby jim připomínali důležitost starých vojenských ctností: odvahy, odhodlání k boji a vytrvalosti. „Většina vojáků ztratila bojovou morálku a čeká na obrat bez vlastního přičinění. Poněvadž obrat nenastal, vznikla u vojáků nechuť k boji a roztrpčení.“⁶⁰⁾

Vítězný postup Rudé armády k Brnu působil však nejen na myšlení vojáků, ale i na civilní obyvatelstvo v samotném městě, a to jak na české, tak i německé. U jedněch vyvolával radostné vzrušení a netrpělivé očekávání, „kdy už to bude“ – druhí propadali strachu, panice a beznaději. Útok sovětských tanků, jízdy a pěchoty zahájený v neděli 15. dubna v 9 hodin dopoledne se v Brně projevil především zvýšenou leteckou činností. Jestliže den předtím v sobotu houkaly sirény na poplach

⁵⁷⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij 1gKMG a rovněž Vospominanija generallejténanta I. A. Plijeva, část 5-ja.

⁵⁸⁾ V jednom ze svých rozkazů, který byl vydán někdy těsně před osvobozením Brna, například nařizoval: „Při sebemenších známkách odporu jsou nevhodnější ta nejostřejší opatření. Z vesnic, které jsou v plamenech, již se stílet nebude.“ Viz obr. příl. v knize R. Hrdličky, Rudá armáda osvobozuje Moravu, Brno 1948.

⁵⁹⁾ SÚA Praha, S-110-10/60, fol. 75.

⁶⁰⁾ Těmito slovy byla zdůvodňována výzva generála Poela v dálnopise zaslaném z Brna do Prahy 14. dubna se stručnou informací o průběhu tohoto shromáždění. SÚA Praha, S-110-10/61, fol. 80.

jen dvakrát, pak v neděli to bylo již desetkrát, v pondělí čtrnáctkrát a v úterý 17. dubna dokonce jedenadvacetkrát.⁶¹⁾ Sovětská letadla prováděla průzkum a zároveň útočila na německé vojenské kolony, které neustále projížděly nebo procházely městem směrem k frontě.

Neděle probíhala v Brně ve znamení všeobecného stěhování českých obyvatel do sklepů. Někteří se také uchýlovali do bezpečných úkrytů, jakým byl například tunel u Obřan na tehdy budované havlíčkobrodské trati, nebo podzemní chodby v „písečniku“ u Židenic apod. Lidé odnášeli do sklepů své nejcennější věci, prováděli různé zabezpečovací práce v bytech, vysazovali okna a zatloukali je deskami, chystali si zásoby převařené pitné vody i nouzové osvětlení. Nadcházející události je srážely do houfu, navazovaly se známosti a přátelství i mezi těmi, kteří třeba léta chodili kolem sebe nevnímavě. Mezi Brňany vůbec vzrůstala srdečnost a ochota poradit i pomoci jeden druhému.

Někteří z českých obyvatel Brna začali město opouštět a odcházeli nebo odjížděli k příbuzným či známým na blízky i vzdálenější venkov, kde chtěli přežít frontové události ve větším bezpečí. Jejich proud směřoval hlavně na Řečkovice nebo Obřany a dál od města. Když se v neděli rozšířila zpráva, že toho dne z Brna odjedou poslední vlaky pro civilní obyvatelstvo, byl potom i na nádraží obrovský nával. Lidé zde prožívali těžké chvíle. Tak třeba vlak směrem na Okříšky měl být vypraven už v 18 hodin, ale ještě před půlnocí stál na nádraží. Jeho vagóny byly přeplněny k prasknutí a během čekání houkaly sirény třikrát letecký poplach, a to znamenalo třikrát běžet do krytů a potom se znovu hledět dostat nějak do vlaku.

Vůbec poslední „civilní“ vlaková souprava byla vypravena z brněnského nádraží v pondělí 16. dubna v 11 hod. dopol. na Přerov a potom už sloužila železniční doprava až do osvobození německé branné moci, pokud ovšem ještě byla schopna provozu. A tak opatření na evakuaci německého obyvatelstva, o nichž byla zmínka v předchozí kapitole, téměř zcela selhala. Kromě jediného zvláštního vlaku vypraveného 17. dubna z Králova Pole, byli brněnští Němci odkázáni jen na několik nákladních automobilů a hlavně na vlastní nohy. Celé průvody jich v těch dnech táhly s ranci, kufry a vozíky směrem k Tišnovu nebo k Velké Bíteši a dál na Jihlavu.

V neděli také vyšly naposled noviny, které se dostaly do rukou jen některých brněnských čtenářů. Byly sice ještě vytištěny Lidové noviny s úterním datem, ale to už nebyl vůbec nikdo, kdo by je rozesílal nebo prodával. Na poštách ještě v pondělí brali dopisy, ale už nevěděli, nebudou-li doručovány až po válce. Ustal zcela provoz i ve všech továrnách a ostatních podnicích. Některé obchody měly ještě otevřeno, ale nebylo co prodávat ani co kupovat. Lidé sháněli především potraviny, tvořily se fronty na chléb, který někde byl a jinde ne. V úterý se v obchodech objevilo naposled mléko.

Přestaly jezdit také brněnské tramvaje; do Králova Pole hned od nedělního večera, kdy se nad městem objevily opět osvětlovací rakety a „Iváněk“ zaútočil i na vojenský transport před Besedním domem na Palackého ulici. Jedna z bomb padla v těchto místech přímo na koleje pouliční dráhy. Naštěstí to bylo pár minut předtím, než skončil film v tamním biografu. To bylo také poslední filmové představení před osvobozením.

Do Brna začal doléhat hukot fronty a stále zřetelněji bylo slyšet dunění dělostře-

⁶¹⁾ Podle záznamů F. Kloupara v Pamětní knize obce Komína.

lecké palby. Sovětská letadla byla nad městem ve dne v noci a i když sirény houkaly velmi často akutní nebezpečí, bylo zpravidla napřed slyšet detonace a potom teprve kvilivý zvuk sirén. Počasí bylo i v těchto dnech velmi hezké, a tak ti, co už měli doma v bytech a sklepech hotovy všechny přípravy, volili přes den raději pobyt na čerstvém vzduchu ve volné přírodě. V židenických Akátkách, Borkách, v lesích na Hádech a i jinde v brněnském okolí bývalo lidí jako o výletě. Byla tam hlavně mládež, chlapci a mladí muži, kteří se tak hleděli vyhnout tomu, aby nebyli naverbováni vojáky na stavbu barikád, odstraňování trosk, kopání zákopů apod. Bylo třeba mít se na pozoru před každou německou uniformou.

V úterý 17. dubna ráno kolem 7. hodiny byli obyvatelé města, pokud snad ještě spali, probuzeni silnými detonacemi. Sovětské bombardéry provedly těžký nálet na letiště u Slatiny, které bylo velmi poškozeno a plně kráterů po výbuších bomb. Nacisté sháněli chlapce a muže od 15 do 50 let nejen po celém Brně a předměstích, ale i v Podolí, Bedřichovicích a dalších okolních obcích, a vodili je do Slatiny upravit letištní plochu. Mladí lidé se tomu hleděli vyhnout, utíkali do lesů až na Říčky a k Ochozi, kde jich pak byly plně jeskyně.

Během dopoledne toho dne bylo devět akutních poplachů, ale potom se sirény odmlčely a ani letadla na obloze nebylo vidět. Nastal podivný klid. Mnozí byli přesvědčeni, že nastal klid před skutečnou bouří, někteří „znalci“ prohlašovali, že zítra nebo nejpozději pozítří už tu Rusové budou. Začaly se však šířit různé zvěsti o tom, že Brno bude prohlášeno za otevřené město a že ho nacisté nebudou hájit. Neznělo to příliš věrohodně a čeští obyvatelé po zkušenostech, které měli s fašisty z let okupace, tomu většinou nedůvěřovali, ale zprávy se šířily dál. Tu někdo věděl, že němečtí důstojníci vyjednávali se zástupci Rudé armády o vydání Brna bez boje, tam zase jiný tvrdil, že již byla ve Šlapanicích o tom podepsána dohoda, a k tomu ještě ulicemi města projížděl rozhlasový vůz, který vyzýval všechno německé obyvatelstvo k okamžité evakuaci. Nebylo divu, že začaly proskakovat pověsti, že Němci předávají správu města Čechům a že ve středu ráno mají všichni nastoupit na svých místech k převzetí úřadů.

Již úterní večer však přinesl vystřízlivění. Brno opět tonulo v oslnivé záři raket a nad nimi vrčel motor „Ivánka“ nebo „Katušky“ a co chvíli bylo slyšet výbuchy, většinou vždycky dva těsně po sobě. Dnes je opravdu těžké zjišťovat, kdo dal podnět ke zprávám o otevřeném městě, jisté však je, že se o tom mluvilo i v německých vojenských kruzích, i když třeba ne v takovém smyslu, jak se to potom šířilo ústním podáním. Doklad o tom podává zpráva, poslaná 17. dubna z Brna do Prahy, jež se dochovala v materiálech někdejšího úřadu státního ministra. „V Brně již nepracuje žádný poštovní úřad, neboť personál zůstává doma. Železnice byly obsazeny brannou mocí, která nedovolí poštovní zásilky posílat drabou. Rovněž v oddělení dálkových spojů se objevila jen nepatrná část personálu. Dále dle zprávy branné moci poštovnímu radovi Hackenbergovi není prý Brno pevností a nebude tedy hájeno.“⁶²⁾

Po Brně však kolovaly i jiné zprávy, které si mohli obyvatelé ověřovat vlastními smysly, především sluchem, ale i zrakem. Byly to zprávy o postupu sovětských vojsk, mluvilo se v té souvislosti o Židlochovicích, Rajhradu a dokonce i o Bystrci. Nedočkavá fantazie viděla v některých případech osvoboditele dál, nebo lépe řečeno blíž, než ve skutečnosti byli, ale přesto již ve středu 18. dubna se znenadání objevily

⁶²⁾ SÚA Praha, S-110-10/61, fol. 77.

sovětské tanky přímo na brněnském území u Ústředního hřbitova – k velkému zdesnění hitlerovců a k velké radosti českých obyvatel města.

Byly to tanky průzkumného oddílu 41. gardové tankové brigády, jež toho dne ráno společně s 16. mechanizovanou brigádou po nočních bojích, kdy prolomila obranu fašistů, osvobodila Sobotovice. Obě brigády potom rychle postupovaly na Bratčice, Silůvky, Prštice a Radostice, o které bojovala mechanizovaná brigáda, kdežto tanková brigáda útočila dál na sever k Popůvkám. Probila se tehdy až do vzdálenosti šesti kilometrů západně od Brna. Odtud po státní silnici přes Bosonohy vyslala zmíněný průzkumný oddíl, který přijel až ke hřbitovu a zase se stáhl zpět.

Ráno 18. dubna zaútočila také 63. mechanizovaná brigáda a před polednem osvobodila Syrovice. Na dalším postupu k Brnu však narazila na silnou obranu nacistů na jejím opěrném bodu u Ořechova, o který se podobně jako o Šitbořice nebo Holasice velmi úporně bojovalo celou řadu dní. Německý odpor byl na tomto úseku zlomen až 24. dubna.

Spolu s tankisty se prodírali kupředu i kozáci 4. gardového jezdeckého sboru. U Ořechova to byla 8. gardová divize, směrem na Radostice a Popůvky postupovala 8. dálnovýchodní divize a poslední 13. gardová divize pod velením generálmajora G. A. Bělousova zajišťovala stále levý bok. Osvobodila Moravské Bránice, Ivančice a Neslovice a tak během tohoto dne posunula linii fronty na tomto směru téměř o 20 kilometrů. Byla pochválena za smělou činnost v rozkaze velitele jezdecko-mechanizované skupiny generálporučíka I. A. Plijeva a dána za příklad všem ostatním. Na úseku Holasice–Ořechov bojovala také pěchota, a to 6. orelská střelecká divize.

Západní obchvatné křídlo se tak 18. dubna přiblížilo na dostřel k Brnu. Byl to veliký úspěch v první řadě sovětských tankistů 7. mechanizovaného sboru, jimž se sice nepodařilo proniknout do města ve stanoveném termínu, ale kteří přesto zle zatápěli hitlerovcům a drtili jejich tak důkladně vybudovanou a velmi úporně hájenou obrannou linii. Na bojovou činnost v těchto dnech vzpomíná jeden z přímých účastníků, velitel průzkumné tankové roty 41. gardové tankové brigády A. I. Kozlov: *„Cestou jsme nepřetržitě přerušovali spoje, ničili německá obranná postavení, jednotky, prostě všechny překážky, které nám bránily v další cestě. Úkol zněl – probít se k Brnu, a kdybychom je nemohli obsadit, měli jsme alespoň zabezpečit přísun dalších sil. Po celou dobu našeho postupu fašisté nemohli poznat, kdo vlastně jsme a blavně – kolik nás je. Nevěděli, jsme-li nějaký průzkum nebo partyzánské oddíly.“*⁶³⁾

Východní obchvatné křídlo tvořila v první řadě 64. mechanizovaná brigáda 7. sboru a jezdecké divize 4. sboru, jež byly rozmístěny na čáře Křepice–Klobouky u Brna v pořadí 30., 10. gardová a 9. divize. Během 18. dubna muselo těžce bojovat za udržení svého postavení. Fašisté nastupovali od Šitbořic a Nového dvora do protiztečí, které byly vedeny útvary pěchoty, zesílenými desítkami tanků a samohybných děl i za použití mnoha obrněných transportérů.⁶⁴⁾ Znovu se pokoušeli o průlom na Hustopeče, byli však odraženi, a naopak sovětská vojska posunula frontu blíže k Brnu, když osvobodila Klobouky, Diváky a Křepice. Na tomto úseku útočili rovněž vojáci 243. a 228. střelecké divize 49. sboru.

⁶³⁾ Vzpomínka otiskovaná ve sborníku „Vybojovali nám mír“, Praha 1961, str. 137–140.

⁶⁴⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 1gKMG uvádí, že se protizteče zúčastnilo 30 až 35 tanků a samohybných děl a 30 obrněných transportérů.

Dnem 18. dubna podřídil velitel fronty maršál Malinovský celý 7. mechanizovaný sbor veliteli 1. gardové jezdecko-mechanizované skupiny a v této souvislosti požadoval, aby na úsvitu 19. dubna byla zahájena všemi silami zteč na Brno. Velitel skupiny, generálporučík I. A. Plijev, vydal příslušné pokyny, podle nichž měl 6. gardový jezdecký sbor útočit na město od jihozápadu přes Tikovice a Bosonohy, s výjimkou 13. gardové divize, jež měla až do příchodu hlavních sil hájit Ivančice a vést odtud průzkumnou činnost severozápadním i jihozápadním směrem.

Veliteli 7. mechanizovaného sboru bylo uloženo přejít do rozhodného útoku ve směru Stará pošta⁶⁵⁾–jižní okraj Brna, což se samozřejmě mohlo týkat jen 63. mechanizované brigády, protože 64. mechanizovaná brigáda byla u Klobouk a 16. mechanizovaná spolu s 41. gardovou tankovou brigádou zaujímaly v té době postavení u Střelic a Popůvek. A divize 4. gardového jezdeckého sboru měly útočit na Brno podél čáry Rozařín–Tuřany a po proniknutí k řece Svitavě se měla jedna divize obrátit na východ směrem k Vyškovu. Útok měl být zahájen již v noci na 19. dubna a ve směrnicích velitele skupiny se předpokládalo, že ještě během toho dne bude Brno osvobozeno.⁶⁶⁾

Německé velení činilo také různá opatření a posilovalo obranu před městem dalšími útvary a svazky. Kromě těch, o nichž již byla řeč, byla sem zasazena například 78. a 81. pěší divize, 16. tanková divize, 10. tanková divize SS „Frunsb-berg“, 500. trestní prapor, 899. prapor volkšturm a další. Odpor fašistických vojsk byl tak silný, že nebylo možno splnit pokyny vydané velitelem jezdecko-mechanizované skupiny. Naopak nacistům se právě 19. dubna podařilo na brněnském směru téměř stabilizovat frontu a vojska jezdecko-mechanizované skupiny i 53. armády musela neustále odrážet nepřátelské protizteče.

V prostoru Popůvek bojující 41. gardová tanková brigáda se snažila ovládnout celou obec, ale neměla úspěch pro silnou palbu nepřítele. Během dne odrazila několik protiztečí od Veselky a udržela bojovou linii. Jižně odtud osvobodila 16. mechanizovaná brigáda spolu s 8. dálnovýchodní jezdeckou divizí Radostice a Střelice a zmocnila se i tamní velké železniční stanice. Další postup zastavili fašisté palbou tanků a děl a odpoledne podnikli od Bosonoh dvě protizteče pěchoty na obrněných transportérech za podpory sedmi tanků, ale i zde udrželi rudoarmejci dobyté pozice.

Navečer 19. dubna provedla jedna rota 16. mechanizované brigády neočekávaný výpad od Střelic do týlu německé obrany u Ořechova, kde se od rána marně snažila probít kupředu 63. mechanizovaná brigáda spolu s 8. gardovou jezdeckou divizí. Útok do týlu donutil fašisty k ústupu a rudoarmejci tehdy osvobodili Tikovice. Avšak hned následujícího dne z nich byli silnou německou protiztečí opět vytlačeni.

Na opačném konci fronty hájila linii asi dva kilometry severozápadně od Klobouk 64. mechanizovaná brigáda a 9. jezdecká divize. Postavení bylo udrženo a dvě protizteče nacistů od Borkovan vyzněly naprázdno. Jezdecké divize nalevo odtud, a to 10. gardová a 30., odpověděly na protizteče silným úderem a zmocnily se Šitbořic a Nového dvora, kde obklíčily a zničily dvě roty nepřátelské pěchoty.

⁶⁵⁾ Jde o takzvané Čeladice, obec, jež byla po povodni 1830 přestěhována západně od Rajhradu a již v 19. století zanikla spojením s Rajhradem. Její jméno se však zachovalo v našich a pochopitelně i v sovětských vojenských mapách. Srov. V. Žampach, „Kronika vítězného jara 1945“, Rajhrad b. r. (1963), str. 35.

⁶⁶⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 1gKMG.

Další protiztečí fašistů však byly nuceny Nový dvůr vyklidit a i o Šitbořice se ještě bojovalo dva dny.

V pátek 20. dubna na východním křídle probíhaly těžké boje zejména o Borkovany, kam přijeli sovětští tankisté již časně ráno. Kolem 10. hodiny dopoledne museli čelit velkému tlaku německé pěchoty, podporované tanky, a boj o vesnici trval až do večera, kdy se podařilo zatlačit nepřítele směrem k Těšanům. Od Křepic a Nikolčic postupovali toho dne kozáci zvolna směrem na Moutnice.

Velmi vážná situace vznikla 20. dubna na západním křídle, kde se německému velení podařilo zorganizovat výpad od Rosic do týlu vojsk Rudé armády. Krátce před polednem zaútočila fašistická pěchota za podpory 15 tanků a 20 obrněných transportérů podél silnice údolím Bobravy na Radostice a dále na Prštice a Slůvky, až dosáhla spojení s útvary, které se bránily u Tikovic. Tím byly přerušeny přístupové cesty k 41. gardové tankové a 16. mechanizované brigádě i k 8. dálnovýchodní jezdecké divizi, které se tak dostaly do obklíčení v lesnatém prostoru mezi Střelicemi a Popůvkami.

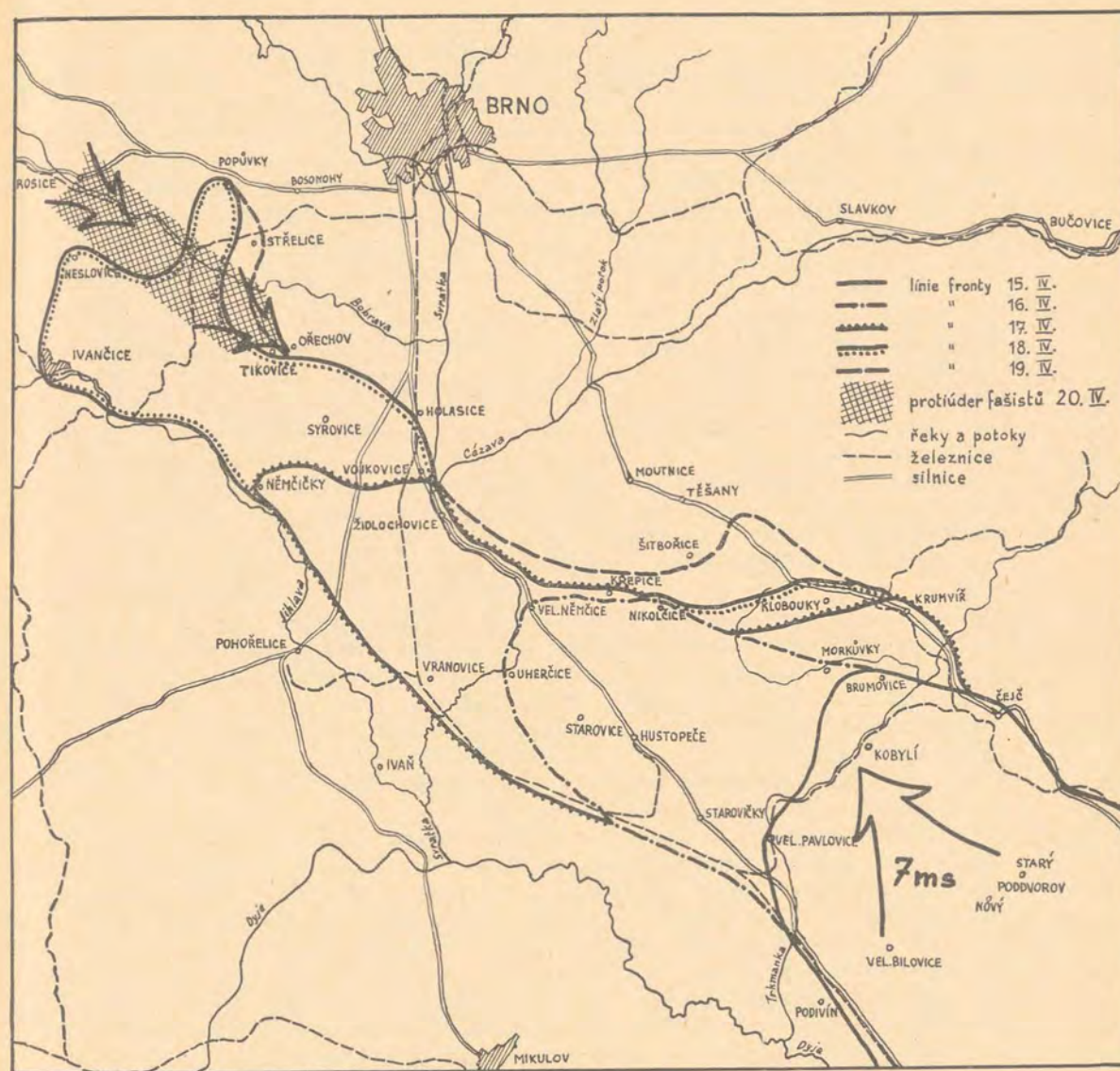
Útok na Brno, který se snažila tanková brigáda rozvíjet přes Veselku a Bosoňohy, musel být pro obchvat zastaven a hlavním úkolem obklíčených svazků bylo co nejdříve obnovit spojení s ostatními brigádami a divizemi jezdecko-mechanizované skupiny. Podobně i 63. mechanizovaná brigáda spolu s 8. gardovou jezdeckou divizí měly ještě ráno 20. dubna v rukou Tikovice a velkou část Ořechovic, ale po protizteči hitlerovců, zahájené již před 9. hodinou dopoledne, byly nuceny z obou těchto vesnic ustoupit. Dostaly také rozkaz, aby částí svých sil přispěly k prolovení obklíčovacího okruhu.⁶⁷⁾

Bylo pochopitelné, že fašistická vojska vynakládala všechny síly k tomu, aby obklíčené tankisty a kozáky úplně zlikvidovala. Skutečně se jim ještě podařilo navzájem je od sebe oddělit, ale na víc už jim sil nezbývalo. Během 23. dubna bylo znovu obnoveno spojení a obklíčení rozbito a od toho dne pokračoval se vši intenzitou útok na Brno. Obklíčení rudoarmějci prožívali několik těžkých dní, které jim nevyzimely z paměti. Fronta tehdy procházela přímo Popůvkami, jejichž občané se starali o raněné sovětské vojáky a snažili se obklíčeným útvarům i jinak všemožně pomáhat. Není proto divu, že účastníci těchto bojů na ně s vděčností vzpomínají.

„Místní obyvatelé, i když vydávali ve vážné nebezpečí své životy a museli se sami uskrovnovat, zásobovali nás tak, že jsme nepocítili nedostatek. V této situaci jsme si ověřili, že Češi jsou našimi skutečnými bratry. Mezi občany se nenašel jediný zrádce, který by řekl Němcům o našem těžkém postavení a vyradil, že jsme bez pohonných látek, že máme nedostatek střeliva a hlavně, že je nás málo. Češi, bratři Češi o nás věděli všechno, ale nikdy nic neprozradili.“ To jsou opět slova velitele průzkumné tankové roty A. I. Kozlova.⁶⁸⁾ On i jeho spolubojovníci z 41.

⁶⁷⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 7mk.

⁶⁸⁾ Sborník „Vybojovali nám mír“, Praha 1961, str. 139. V tomto sborníku je uveřejněna ještě jedna vzpomínka na boje v obklíčení, a to důstojníka 6. gardového jezdeckého sboru F. J. Vinokurova: „Dvě naše divize protřhly nepřátelskou frontu, dostaly se do západních částí města a pokusily se uzavřít všechny cesty. Ale Němci naše obklíčili, obnovili frontu a odřízli je od štábu. Bez ohledu na obtížnou situaci obsadily naše oddíly železnici a udržely ji ve svých rukou. Zásobování Němců bylo tím přerušeno, a proto čtvrtého dne upustili od obklíčování našich vojsk“. Tamtéž, str. 93. Tato vzpomínka obsahuje řadu nepřesností, které pochopitelně s delším časovým odstupem

Postup Rudé armády směrem k Brnu ve dnech 15.–20. dubna 1945.

v paměti mohou vznikat, a proto je nutno tento druh pramenů srovnávat a konfrontovat i s prameny a materiály jinými.

gardové tankové brigády se vyznamenali i v bojích při závěru brněnské operace, a proto právem dostala jejich brigáda pojmenování „brněnská“.

Situace vojsk na západním křídle vyžadovala rychlé řešení. Rozhodnutím maršála Malinovského byla na úseku východně od Svratky zesílena pěchota zasazením 52. a 109. střelecké divize 18. sboru, aby mohly být odtud staženy všechny jezdecké divize a mechanizovaná brigáda a přesunuty na západní stranu před německou obrannou linií Ořechov–Holasice. Divize střeleckého sboru se dostaly dvěma nočními pochody z prostoru soustředění východně od Břeclavě do Hustopečí a Horních Bojanovic a v průběhu další noci z 20. na 21. dubna vyšly do přední linie, kde zaujaly pásmo mezi 243. a 228. střeleckou divizí 49. sboru čelem na Moutnice a Těšany.

V souvislosti s tím byla 243. střelecká divize podřízena veliteli 18. sboru. A již 19. dubna byla provedena ještě jiná změna v sestavě sborů 53. armády, když 1. gardová letecká výsadková divize byla z 57. sboru převedena do 49. sboru a zde byla zasazena do přední linie na styku 110. gardové a 228. střelecké divize u Krumvíře. Zároveň byla pravokřídelní 203. střelecká divize předána naopak z 49. sboru do 57. sboru.

Těch přesunů a převodů bylo tedy dost a snad nebude na škodu uvést sled střeleckých divizí 53. armády na frontě před Brnem 21. dubna, protože až do osvobození města již zůstal až na jednu výjimku stejný. Na západním křídle a levém boku byly divize 50. střeleckého sboru, jemuž velel generálmajor S. P. Merkulov a od 22. dubna generálmajor N. T. Tavartkiladze. Z nich 257. a 42. gardová hájily levý bok útočného klínu od Břeclavi k Pohořelícím a dál podél řeky Jihlavy k Dolním Kounicím. Poslední 6. orelská střelecká divize byla na předním okraji fronty od Ořechova k Holasicím. Na východním úseku byly od řeky Svratky nejprve divize 18. gardového střeleckého sboru pod velením generálmajora I. M. Afonina, a to zleva 243., 52. a 109. gardová střelecká. Byly rozmístěny přibližně na čáře Židlochovice–Šitbořice. Rozhraní mezi těmito sbory tvořila Svratka až ke Kníničské přehradě a v sovětských materiálech je stanoveno místy: Židlochovice–Loučka–Dolní a Horní Heršpice–Komin–Rozdrojovice.

Dále napravo následovaly divize 49. střeleckého sboru, velitel generálporučík G. N. Těrentěv, a to na frontě od Těšan po Násedlovice v pořadí opět zleva 228. střelecká, 1. gardová letecká výsadková a 110. gardová střelecká. Rozhraní sboru nalevo probíhalo od Těšan po přímce Újezd u Brna–Šlapanice–Bilovice nad Svitavou. To znamenalo, že celé město Brno, s výjimkou jeho okrajových jihozápadních částí za řekou Svratkou a západních předměstí, patřilo do útočného pásma 18. gardového střeleckého sboru. Rozhraní 49. sboru napravo bylo určeno místy Dubňany–Šardice–Násedlovice–Hrušky–Ochoz u Brna. Úkolem jeho divizí bylo zajišťovat brněnskou operaci v závěrečné fázi proti případnému úderu nepřítele zprava. A protože souseď na této straně, 57. střelecký sbor pod velením generálporučíka G. B. Safiulina, nestačil udržet krok a opožďoval se, byla úloha 49. sboru tím významnější. Jeho divize pak v průběhu útoku rozšiřovaly útočné pásmo sboru směrem doprava.

Dvě divize 57. sboru, a to 203. a 227. střelecké, útočily tehdy zhruba na linii Násedlovice–Ratiškovice, a ještě dále vpravo od nich byly divize 1. rumunské armády, jíž velel generál Atanascu. Rozhraní mezi nimi mělo probíhat podél čáry Ratiškovice–Kyjov–Kloboučky–Komořany. Při dalším výkladu bude největší po-

zornost věnována pěchotě na hlavním směru, tj. 18. gardovému střeleckému sboru, a rovněž i sousedním sborům zleva i zprava.

V průběhu 21. dubna se 243. střelecká divize dostala těsně k Blučině a západně od obce přešla jedním praporem řeku Cézavu. Na západ od Moutnic byla 52. střelecká divize a od Moutnic po Těšany se táhla fronta 109. gardové střelecké divize, jež v tomto dni obě zmíněné vesnice osvobodila. Tehdy byli také s konečnou platností vyhnáni okupanti ze Šitbořic. Pokud šlo o divize 49. střeleckého sboru, osvobodily toho dne Bohumilice, Velké Hostěrádky a následujícího dne pak Dambořice. Divize 18. sboru kromě nepatrného postupu směrem ke Karlovu dvoru bojovaly 22. dubna na stejné linii a zaměřovaly se v první řadě na provádění průzkumu.⁶⁹⁾

A jak tomu bylo v těchto dnech západně od Svratky? Velitel jezdecko-mechanizované skupiny 20. dubna nařídil, aby se během noci po předání bojových úseků pěchotě soustředil 4. gardový jezdecký sbor v Syrovicích a 64. mechanizovaná brigáda jižně od Tikovic. Ráno v 8 hodin měli zahájit útok kozáci 4. sboru ve směru na Rajhrad–Modřice–Brno. O čtyřicet minut později měly vyrazit k Brnu brigády 7. mechanizovaného sboru, tj. 63. a 64. mechanizovaná, přes Tikovice a Ostopovice, dál pak všemi silami sboru přes Starý Lískovec. A 8. gardová jezdecká divize měla postupovat k městu přes Střelice, odtud společně s 8. dálnovýchodní jezdeckou divizí na Bosonohy a Kamenný mlýn. Poslední 13. gardová jezdecká divize měla stále držet kruhovou obranu u Ivančic až do příchodu pěchoty. Datum osvobození Brna státní generálporučík I. A. Plijev na 22. duben.⁷⁰⁾

Příkazy byly vydány a úkoly stanoveny, ale průběh bojů 21. a 22. dubna ukázal, že dosažení vytčených cílů bylo nad síly celé jezdecko-mechanizované skupiny. Boj pokračoval na dosavadních liniích, na všech úsecích fronty se nacisté vrhali do protiztečí, jejich obranu se nepodařilo nikde prolomit a neúspěšné byly i pokusy probít se k obklíčeným vojskům. Situace se dostávala do kritického stadia a bylo třeba provést další opatření, jež by způsobila rozhodující obrát a přivedla brněnskou operaci k úspěšnému dovršení a závěru.

Nejdůležitější z těchto opatření bylo rozhodnutí velitele 2. ukrajinského frontu maršála Malinovského o zasazení 6. gardové tankové armády, jíž velel generálplukovník A. G. Kravčenko, na brněnský směr. Armáda byla za obranných bojů v Maďarsku převedena do sestavy 3. ukrajinského frontu, měla velký podíl na zničení silného fašistického uskupení obklíčeného v Budapešti, získala velké zásluhy při odražení protiútoků německých vojsk u Blatenského jezera a potom i na rychlém vítězném ukončení vídeňské útočné operace. A již za tři dny po dobytí Vídně byla 16. dubna vrácena zpět do podřízenosti velitele 2. ukrajinského frontu.

Tanková armáda byla nejprve orientována na útok na sever od Vídně k rakousko-moravským hranicím a dál na Moravský Krumlov. Ve dnech 20. a 21. dubna se spolu s pěchotou probíjela zvolna za neustálých bojů k řece Dyji východně od Hrabčtic a připravovala se k přepravě na druhý břeh. Tehdy 21. dubna byl velitel armády oznámen ústní rozkaz maršála Malinovského, aby byly svazky armády vy-

⁶⁹⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 18gsk a 49-ogo strelkovogo korpusa (49sk).

⁷⁰⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 1gKMG. Je zajímavé, že tento deník se ani na jednom místě nezmiňuje o obklíčených svazcích u Střelice a Popůvek, kdežto týž materiál 7. mechanizovaného sboru zaznamenává tuto skutečnost až do podrobností.

vedeny z boje, jejich úseky předány pýchotě a aby se během noci soustředily v prostoru Břeclav-Valtice-Reinthal. Měly být ráno připraveny k přesunu přes Dyji v Břeclavi a na další bojovou činnost v severním směru.

Přeprava na druhý břeh řeky začala až po setmění 22. dubna a do rána byl soustředěn 9. gardový mechanizovaný sbor pod velením generálporučíka tankových vojsk M. V. Volkova v Šitbořicích a Nikolčicích, 2. gardový mechanizovaný sbor, jemuž velel hrdina Sovětského svazu generálporučík K. V. Sviridov, v prostoru Klobouky u Brna-Morkůvky, 5. gardový tankový sbor s velitelem generálmajorem tankových vojsk M. I. Saveljevem v Kurdějově a 4. motocyklový pluk v Horních Bojanovicích.⁷¹⁾ Během dne měla 6. gardová tanková armáda nastoupit do průlomu nepřátelské obrany východně od Svratky a rychle rozvinout obchvatný útok na Brno.

Tak byla připravována útočná akce, která skutečně rozhodla o rychlém závěru brněnské operace osvobozením města Brna. Dne 22. dubna došlo k určité změně i na západním úseku, když maršál Malinovský podřídil 6. orelskou střeleckou divizi přímo veliteli jezdecko-mechanizované skupiny, což pak umožnilo, že pýchota převzala linii fronty na západním břehu Svratky před Holasicemi, a jezdecké divize i mechanizované brigády mohly být všechny, kromě obklíčených u Střelice a Popůvek a u Ivančic, koncentrovány k silnému útoku na německé obranné postavení u Ořechova.

O tomto všem neměli obyvatelé Brna ani tušení. Byli tehdy plni obav a nedovedli si vysvětlit, co se to vlastně děje. Před několika dny doléhal k jejich sluchu ještě nejen hluk dělostřelby, ale bylo jasně slyšet i kulomety, někteří dokonce viděli sovětské tanky těsně před městem – a potom najednou klid a pověsti, že se Rudá armáda stáhla od Střelice zpět až k Pavlovským vrchům. Městem projížděl automobil a tlampači vyzýval, aby se v pondělí 23. dubna v úřadech a důležitých podnicích začalo znovu pracovat a aby byly zase otevřeny obchody. Ještě před několika dny, když někdo řekl, že do neděle to budem mít za sebou, byl ostatními považován za velkého pesimistu – a zatím neděle 22. dubna byla skutečně klidná, frontu přes den nebylo skoro vůbec slyšet a i ti brněnští fašisté, kteří ještě zůstali, začínali zase nějak podezřele zvedat nosy.

Ve středu 18. dubna ráno pobíhali celí poděšení, když jim zvláštní poslové doručovali evakuační listiny, aby se během šedesáti minut dostavili na shromaždiště k odjezdu z Brna. Slibované autobusy však nepřijížděly, jen nějaké to nákladní auto, a tak táhli většinou pěšky, obtěžkáni ranci a kufry pryč z města, směrem na Řečkovice a dál. Někteří z nich začali ztrácet hlavu a docházelo i k jejich sebevraždám. Po celý den se z Brna odváželo, co jen bylo možné, ostatní bylo zapalováno, rozbíjeno a ničeno. Němečtí vojáci sháněli civilní šaty, zahazovali munici, ale oddíly jiných táhly ulicemi ještě neustále k frontě. Sovětská letadla hřměla velmi často nad městem, sirény ještě houkaly, ale už nikdo nepočítal kolikrát – Brno prožívalo skutečnou frontu.

Druhý den ráno kolem 5. hodiny otřásla celým městem obrovská detonace, když fašisté vyhodili do povětří muniční skladiště, umístěné v někdejší koncentrační táboře Pod kaštany. K obloze šlehalo vysoko dlouhé jazyky plamenů a pak se začal

⁷¹⁾ AMO SSSR, Bojevyje doněsenija i operinformaciji štaba 6-oj gvardějskoj tankovoj armiji (6gTA).

zvedat oblak hustého dýmu. Byl to vůbec den ničení vojenských objektů, kasáren, letiště ve Slatině, skladiště apod. Na nádražích byly trhavinami rozbíjeny lokomotivy, vyhazovány výhybky, nacisté „zametali“ před svým definitivním odchodem. Nad Brnem zastiňovala obrovská mračna kouře i sluneční svit, bylo takové přítmi jako před velikou bouřkou nebo jako při zatmění slunce.

V ulicích se začali objevovat granátníci s pancéřovými pěstmi přes ramena a zaujímalí pozice v domech proti tankům. Tehdy se z Brna vytratil i gestapáci. Pozbyli zájmu o všechno a hleděli jen ještě toho co nejvíc pobrat ze zásob a cenných věcí a co nejrychleji zmizet. V Kounicových kolejích zůstala poslední stovka politických vězňů bez „ochránců“ a tak vězňové ve skupinkách i jednotlivě odcházel domů.

Po celý den doléhal k sluchu obyvatel města hluk fronty. Při poslouchání a pohledu ze Židenic se zdálo, jakoby se bojovalo hned za kopcem nad Pisárkami, kdežto Královopoláci byli zase přesvědčeni, že fronta bude už co nevidět v Jundrově. Nevěděli, že právě 19. dubna sváděla veliké boje 41. gardová tanková brigáda o Popůvky a že se snažila probít se dál na Troubsko k Brnu. Letadla útočila na ustupující kolony nacistického vozatajstva, které rychle ujížděly hlavně směrem na Řečkovice.

Na některých výhledových silnicích, jako na Olomoucké nebo na konci Žabovřesk ke Komínu, v Husovicích směrem ke Královu Poli i jinde, stály mohutné protitankové barikády, jinde začali fašisté narychlo stavbu barikád a překážek z převrácených tramvajových vozů, vyplněných dlažebními kostkami, apod. Dvě takové barikády byly například na Pražské (dnes Dimitrovově) ulici a další stála v Pisárkách. Koho chytili nacisté na ulici, ten byl donucen jít pomáhat. Byly také podmínovány všechny mosty a vojáci čekali na pokyn, aby je mohli vyhodit do vzduchu. Večer pobíhali vojáci od domu k domu a loupili jízdní kola, aby mohli co nejrychleji pryč od fronty.

Fašisté se připravovali na pouliční boje a na obranu brněnských předměstí i vnitřního města. Čekali nápor Rudé armády od západu. V Komíně se museli obyvatelé několikrát ulic vystěhovat z domů, protože se útok sovětských vojsk předpokládal nejprve od Jundrova. Letadla během dne velmi často útočila na německé útvar, které se soustřeďovaly k obraně v prostoru Komína a Žabovřesk. Tehdy byla zasažena i vodárna v Pisárkách a tak téměř celé Brno bylo bez pitné vody. Pokud si Brňané nezajistili včas její dostatečnou zásobu, stouplo znovu v ceně těch několik studní, které byly ještě v činnosti hlavně na předměstích.

Letecká činnost byla živá ještě i v pátek 20. dubna, ovšem dělostřelecká palba již nebyla tak intenzivní jako po oba předchozí dny. Zdálo se, jakoby se hřmot fronty nějak vzdaloval. Přesto se pokračovalo ve stavbě barikád a po vnitřním městě i předměstích jezdil rozhlasový vůz, který vytrvale upozorňoval, že poslední lhůta k evakuaci německého obyvatelstva končí v 18 hodin. Toho dne se také objevila v Brně nová německá zbraň „V-3“ (fau tři – v brněnském dialektu fó tři), shodou okolností právě na vůdcovy narozeniny. Čeští obyvatelé Brna tak říkali příslušníkům volkšturm, kteří nastupovali k obraně jednotlivých pozic v ulicích. Byli to skutečně už staří „fotři“, kteří tu zbyli, když všichni mužové byli už dávno povoláni na frontu.

Českému obyvatelstvu nebylo v následujících několika dnech příliš do vtipkování, i když je třeba přiznat, že Brňané neztráceli humor ani za nejtěžších situací.

V sobotu 21. dubna se začaly šířit pověsti, že „Rusové ustoupili“ a že na tom skutečně něco bylo, ukazovalo se i na fašistických vojácích, kteří už tak nepropadali zmatku a panice. A v neděli to bylo ještě horší, když se nacisté začali pokoušet alespoň výzvami o znovuoobnovení provozu v některých podnicích, obchodech a úřadech.

Jedině noci svědčily o tom, že fronta je ještě stále blízko, protože se pravidelně po setmění objevovaly „vánoční stromky“, které osvětlovaly Brno jako ve dne. Byla to hrůzokrásná podívaná, jak prohlašují shodně všichni očití svědkové a pamětníci. V noci z neděle na pondělí bylo nad městem obzvláště rušno. Tehdy byla zasažena též městská elektrárna a to znamenalo konec světla i spojení se světem pomocí rozhlasových přijímačů.

Málokdo tehdy ve městě spal, protože „v noci na pondělí se rozevřelo nad Brnem pravé peklo“, jak zaznamenal jeden z brněnských kronikářů.⁷²⁾ Té noci nespalo v nevelké vzdálenosti od Brna mnoho sovětských důstojníků a generálů v čele s velitelem 6. gardové tankové armády generálplukovníkem A. G. Kravčenkem, 53. armády generálporučíkem I. M. Managarovem a 1. gardové jezdecko-mechanizované skupiny generálporučíkem I. A. Plijevem. Ve štábech armád a skupiny i ve štábech jejich divizí a brigád se pilně pracovalo na posledních přípravách rozhodujícího úderu brněnské útočné operace.

⁷²⁾ F. Pařízek v rukopise určeném pro Kroniku Žabovřesk.

Kapitola IV.

ZÁVĚREČNÝ OBCHVATNÝ MANÉVR A OSVOBOZENÍ
MĚSTA BRNA

(23. až 26. dubna 1945)

*Nezapomenem na ten den,
kdy v Brně na Veveří
zaduněl první tank –
sovětský tank!
zpěv pro každého z nás,
pro nepřítel brany.
A kdyby nebyl kos tou vřavou vylekán,
i on by zpíval v keři
v takový jarní čas,
jenž všechny naše příští jara bránil.⁷³⁾*

Podle rozkazu velitele frontu maršála Malinovského měla být v pondělí 23. dubna prolomena německá obrana na obou křídlech a potom měl být rychlým úderem tankových, mechanizovaných a jezdeckých svazků uskutečněn obchvatný manévr kolem Brna z obou stran, od západu i od východu a za současného čelného útoku pěchoty mělo být město osvobozeno. Přední sledy obchvatných útočných proudů se měly setkat severně od Brna mezi Královým Polem a Soběšicemi. Maršál Malinovský požadoval, aby vojska útočného uskupení tvořená 1. gardovou jezdecko-mechanizovanou skupinou, 6. gardovou tankovou armádou a dvěma sbory 53. armády vstoupila za podpory 5. letecké armády nejpozději 25. dubna do města.

Pro úsek západně od Svratky rozhodl velitel jezdecko mechanizované skupiny generálporučík Plijev, aby 6. orelská střelecká divize převzala bojový úsek 4. gardového jezdeckého sboru u Holasíc a Rajhradu a aby 23. dubna zahájila zteč na sever v pásmu mezi Svratkou a obcemi Želešice–Moravany–Bohunice do jihozápadních částí Brna. Jezdecké divize 4. sboru se přemísťovaly nalevo od 63. a 64. mechanizované brigády 7. sboru a měly postupovat na Prštice–Radostice–Popůvky–Veselku–Kamenný mlýn na západní okraj města a potom na Žabovřesky a Komín. Brigády 7. sboru měly zlomit odpor fašistů u Ořechova a útočit na Střelice a odtud spolu s obklíčenými brigádami přes Bosonohy a Nový Lískovec proniknout do města od jihozápadu. A konečně 8. gardová jezdecká divize 6. sboru (8. dálno-východní jezdecká divize byla obklíčena u Střelíc a 13. gardová jezdecká divize vedla kruhovou obranu v prostoru Ivančice–Neslovice) měla bojovat rovněž u Ořechova a pak postupovat na Střelice a s divizí vyproštěnou z obklíčení dál ve směru Popůvky–Žebětín–Bystrc–Komín a vyslat průzkumný oddíl na Medlánky a Řečkovice. Začátek útoku byl všeobecně stanoven na pondělí 23. dubna v 7 hodin ráno.⁷⁴⁾

Na východním křídle byl rozkazem velitele 53. armády generálporučíka Managarova určen začátek útočné akce na 9 hodin 30 minut dopoledne, kdy měla být

⁷³⁾ Z básně Oldřicha Mikuláška „První tank“. Otištěna v Rovnosti 25. dubna 1953, nebo 26. dubna 1955.

⁷⁴⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 1gKMG.

zahájena dělostřelecká a letecká příprava před nástupem pěchoty. Pásmo hlavního úderu bylo stanoveno od Moutnic po Borkovany na rozmezí 18. gardového a 49. střeleckého sboru. Do tohoto úseku bylo během noci z neděle na pondělí provedeno další částečné přeskupení sil, byla zvýšena hustota pěchoty a střelecké divize byly posíleny útvary dělostřelectva, minometů a raketometů. Na každý kilometr fronty bylo koncentrováno průměrně na 150 hlavní. „Naše dělostřelectvo mělo k dispozici tolik hlavní, že při dělostřelecké přípravě, jež by trvala patnáct minut, měl být zasažen každý metr nepřátelské obrany aspoň třemi granáty.“⁷⁵⁾ Křídlo 18. sboru, jež tvořila 109. gardová a 52. střelecká divize, mělo udeřit ve směru Rozařín–Telnice–Dvorska–Brno a divize 49. sboru měly útočit podél čáry Nesvačilka–Újezd u Brna–Prace–Blažovice–Pozorice.

Štáb 6. gardové tankové armády obdržel rozkaz velitele fronty večer 22. dubna a podle něho měla být armáda zasazena do průlomu druhý den v 10 hodin dopoledne, jakmile by pěchota dosáhla čáry Měnín–Šaratice. Hlavní úder tanků a samohybných děl měl směřovat k Brnu přes Sokolnice a Líšeň a armáda měla celé město obkličít od východu k severu a osvobodit je 25. dubna ve vzájemné součinnosti s jezdecko-mechanizovanou skupinou.⁷⁶⁾

Rozkazem velitele armády generálplukovníka Kravčenko bylo nařízeno útočit ve dvou sledech, přičemž v prvním měly postupovat svazky 9. gardového a 2. gardového mechanizovaného sboru a v druhém 5. gardového tankového sboru. Směr útoku 9. sboru byl stanoven na Nikolčice–Šitbořice–Moutnice–Telnici–Tuřany a Juliánov, kudy měla vést úder nejprve 46. gardová tanková brigáda a za ní 30. gardová mechanizovaná brigáda. Svazky 2. sboru měly vyrazit na Borkovany–Těšany–Újezd u Brna–Šlapanice–Líšeň–Bílovice nad Svitavou. Až do Újezda měly postupovat společně a potom měla 6. gardová mechanizovaná brigáda udeřit na Sokolnice–Kobynice–Ponětovice–Slatinu–Líšeň–Obřany a Maloměřice a vyslat průzkumný oddíl na Soběšice, který by odřízl nepříteli ústupové cesty. Podél čáry Újezd–Prace–Jiříkovice–Bedřichovice–kolem Líšně na Bílovice měla útočit 4. gardová mechanizovaná brigáda. Za 2. sborem měl postupovat 5. sbor v druhém sledu, a to nejprve 22. gardová tanková brigáda s 6. motostřeleckou brigádou a za nimi 83. samostatná brigáda námořní pěchoty. Od Šlapanic měl tento sbor zaútočit na Podolí, držet pevně linii na východním boku a tím zabezpečovat armádu z této strany. Zároveň měl být v pohotovosti k okamžitému nástupu do prostoru Brna.⁷⁷⁾

Síly tankové armády byly velmi vyčerpány předchozími těžkými boji na území Maďarska i Rakouska a v době svého přesunu na Moravu před zasazením 23. dubna měla všehovšudy jen 113 tanků a samohybných děl, tedy ani ne tolik, kolik měl samotný 7. mechanizovaný sbor 15. dubna v době zahájení útoku z předmostí západně od Hodonína. Přitom 9. sbor jich měl 49, 2. sbor 40 a 5. sbor pouze 24.⁷⁸⁾

⁷⁵⁾ Ze vzpomínky ženisty D. Z. Jeremenka, přímého účastníka bojů na tomto úseku. Sborník „Vybojovali nám mír“, Praha 1961, str. 104.

⁷⁶⁾ Iz vospominanij generallejténanta A. I. Štromberga (náčelníka štábu 6. gardové tankové armády).

⁷⁷⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij 46-oj gvardějskoj tankovoj brigady (46gtb), 2-ogo gvardějskogo mechanizirovannogo korpusa (2gmk) i 5-ogo gvardějskogo tankovogo korpusa (5gtk).

⁷⁸⁾ Iz vospominanij generallejténanta A. I. Štromberga. Generálmajor I. M. Afonin uvádí proti tomu ve svých pamětech podstatně vyšší čísla, že totiž 6. gardová tanková armáda měla tehdy asi 200 tanků (jistě včetně samohybných děl – pozn. aut.) a že samotný 9. gardový mechanizovaný

Pokud šlo o jednotlivé brigády, měla například 22. tanková brigáda 17 tanků a samohybných děl, nebo 6. motostřelecká brigáda čítala celkem 556 osob a z těžších zbraní měla 3 minomety ráže 120 mm a 14 ráže 82 mm, 9 děl ráže 76 mm a 3 ráže 45 mm.⁷⁹⁾

V pondělí 23. dubna vzplanul boj nejdříve západně od Svratky. Během noci bylo provedeno předání a převzetí úseků podle rozkazu velitele jezdecko mechanizované skupiny a po dělostřelecké a letecké přípravě nastoupila vojska k útoku již v 7 hodin ráno. Fašisté se zuřivě bránili na celém úseku od Holasic až po Silůvky, vrhali se fanaticky do protiztečí, takže se přes veškeré bojové úsilí rudoarmejců nepodařilo jejich obranu prolomit. Německé velení tehdy do tohoto prostoru přesunulo od Ostravy 2. tankový pluk 16. tankové divize, který měl 60 tanků a samohybných děl a 30 obrněných transportérů a obranu zde dále posílilo osmnáct dělostřeleckých a deset minometných baterií.

Bojové operace sledoval a řídil generálporučík I. A. Plijev z velitelské pozorovatelny jezdecko mechanizované skupiny u Syrovic a mohl být toho dne spokojen pouze s dílčím úspěchem, kterého dosáhli tankisté spolu s kozáky po 16. hodině odpoledne prolomením obkličovacího okruhu kolem vojsk u Střelic a Popůvek. Okamžitě tam byl organizován průsuv štěpova a pohonných hmot a brigády 7. mechanizovaného sboru dostaly rozkaz seskupit své síly v mohutnou tankovou „pěst“, jež by úderem od Popůvek na Bosonohy a Nový Lískovec rozbila německou obranu a vstoupila do Brna.

Během 23. dubna došlo k tragické události v Rajhradě, kde patrně omylem přejelo osobní auto, ve kterém byl také hrdina Sovětského svazu generálmajor M. J. Kozyr, linii fronty a bylo z bezprostřední blízkosti napadeno palbou fašistů. Generálmajor Kozyr byl namísto mrtve a později ještě před skončením války byl slavnostně pohřben v Brně na prostranství před někdejší Německým domem na Lažanského náměstí (dnes náměstí Rudé armády).⁸⁰⁾

Na východním křídle bylo zahájení obchvatného úderu připravováno, jak už bylo zmíněno, na 9 hodin 30 minut dopoledne. Krátce předtím, asi kolem deváté, přijel na úsek předpokládaného hlavního úderu samotný velitel 2. ukrajinského frontu maršál Rodion Jakovlevič Malinovský, provázen velitelem dělostřelectva frontu generálplukovníkem N. S. Fominem, náčelníkem štábu 5. letecké armády generálporučíkem letectva N. G. Seleznevem a několika dalšími generály.⁸¹⁾ Z velitelské pozorovatelny 18. gardového střeleckého sboru na vyvýšenině, necelý kilometr od Křepic sledoval linii fronty, jež byla velmi blízko, a nechal se informovat o všech učiněných přípravách k průlomu. Z tohoto místa byl pěkný výhled do velké dálky směrem k Brnu a některé úseky bojiště byly odtud viditelné i na 5 až 10 kilometrů.

Osobní přítomnost velitele fronty jen ještě víc zdůrazňovala závažnost nacházející bojové akce. Zpráva o tom se rychle rozšířila až do nejpřednějších pozic a naplňovala rudoarmejce ještě větší odvahou a rozhodností pro blížící se boj.

sbor, který útočil v pásmu jeho 18. gardového střeleckého sboru, jich měl 70, ale i tato neodpovídala ani polovině plného stavu.

⁷⁹⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dějstvij 5gtk.

⁸⁰⁾ Podrobněji o této události psal např. V. Žampach v „Kronice vítězného jara 1945“, Rajhrad b. r., str. 20–22.

⁸¹⁾ Vospominanija generallejténanta I. M. Afonina.

Přesně o půl 10. hodině vzletly rakety a v tom okamžiku byla zahájena dělostřelecká příprava. Zanedala palba děl a minometů všech ráží, byly slyšet salvy raketometů i vidět ohnivé čáry, jež rakety za sebou zanechávaly. Do toho zaznívaly výbuchy bomb a hukot letadel, jak ve skupinách po 30 až 40 útočila na pozice nepřítele zároveň ze vzduchu. Země se chvěla od neustálých detonací a na bojišti se zvedal dým a prach. Za 25 minut, krátce před desátou, vyrazili vojáci střeleckých divízi 18. gardového a 49. sboru na zteč.

Fašisté byli na předním okraji své obranné linie smetení, ale hlouběji v jednotlivých skrytých opěrných bodech se stavěli na úporný odpor a vrhali do protiztečí nové a nové síly. Od Kyjova sem byly přesunuty útvary 46. a 182. polní divize, u Moutnic se bránil 1. polní pluk „Ludendorff“ a samozřejmě byly zde i ty útvary a svazky, vyjmenované již v předchozí kapitole. Na levém i pravém křídle pásma hlavního úderu nedosáhla sovětská pěchota většího úspěchu, ale uprostřed se přece jen zvolna probíjela kupředu. V poledne pronikla už asi o tři kilometry před Nesvačilku a Otnice a i když ještě nedosáhla předpokládané čáry Měnin–Šaratice, dal maršál Malinovský pokyn k zasazení svazků 6. gardové tankové armády.⁸²⁾

Na smluvené heslo „Hrom“ vyrazily tanky a samohybná děla do průlomu právě ve 12 hodin v poledne a do večera se probíjely až k řece Cézavě od Třebomyslic po Šaratice. Všechny mosty přes řeku fašisté po ústupu zničili a její břehy byly upraveny na protitankové stěny. Jedině most u Rychmanova již nestačili vyhodit do vzduchu a tak po něm mohly brigády 2. mechanizovaného sboru přijet večer do Újezda u Brna a postupovat dál směrem na Sokolnice, kde však narazily na silný palebný odpor nepřítele. Brigády 9. mechanizovaného sboru bojovaly již ve 13 hodin o Třebomyslice. Když zde narazily na silnou německou obranu, provedly obchvat z pravé strany a už během odpoledne byla spojená vesnice Žatčany–Třebomyslice osvobozena. Tankisté se dostali až k řece, přes kterou bylo třeba zajistit přepravu. Ženisté se pustili ihned do stavby náhradního mostu a průzkumníci se vypravili na druhý břeh.

Brzy přijela do Třebomyslic i 22. gardová tanková brigáda 5. sboru a 6. gardová motostřelecká brigáda, která přešla řeku a postupovala až na nádraží železniční stanice Sokolnice. Severovýchodně od Třebomyslic se přepravili přes řeku i námořníci dvou praporů 83. samostatné brigády námořní pěchoty a ve večerních hodinách očistili od hitlerovců Újezd, ale na dalším postupu k Sokolnicím byli podobně jako tankisté zastaveni nepřátelskou palbou.

Také pěchota 53. armády, kterou pohyblivá vojska tankové armády nechávala brzy za sebou, dorazila večer k Cézavě a během noci již začala přecházet na druhou stranu. Divize 18. gardového střeleckého sboru byla na čáře Jalovisko–Třebomyslice a divize 49. střeleckého sboru v prostoru Rychmanova a Újezda. Velmi účinně podporovali pěchotu dělostřelci a jednu zajímavou bojovou historku zaznamenal například S. L. Bejnarovič, velitel 460. dělostřeleckého pluku 52. protitankové brigády, právě 23. dubna, kdy se rudoarmějci probíjeli od Rozařína k Měninu.

„Při útoku na Brno v bojích o Nový dvůr, Moutnice a Rozařín se naše 6. bate-

⁸²⁾ Teprve potom opustil pozorovatelnu u Křepic a vrátil se do Modré na Slovensku, kde bylo v té době velitelské stanoviště 2. ukrajinského frontu a kde zůstalo až do konce války. Cesta maršála Malinovského 23. dubna do Křepic byla s největší pravděpodobností jeho prvním pobytem v roce 1945 na Moravě.

rie, jež byla v prvním sledu, při postupu pěchoty zdržela a octla se v druhém sledu. Nemohla tudíž podporovat přímou palbou útočící rojnice. Pěchota, která obsadila Nový dvůr a les na sever odtud, nemohla postupovat dále. Bránila jí v tom hustá kulometná palba z Karlova dvora. Kulometry byly dobře umístěny v kamenných budovách a pěchotě se je nepodařilo umlčet. Mezi našimi předními jednotkami a Novým dvorem bylo vidět opuštěné německé dělo a muniční vůz. Velitel 6. baterie kapitán Naženko zpozoroval, že u jednoho z našich děl chybí četař Bondarenko a mířič. Současně viděl, jak opuštěné německé dělo bylo dvěma sovětskými vojáky zaměřeno a zahájilo palbu na Karlův dvůr. Kulometry za několik minut zmlkly, když byly zneškodněny palbou z německého děla, z něhož střelili naši vojáci. Pěchota využila situace a obsadila Karlův dvůr a postupovala dále.⁸³⁾

V noci z 23. na 24. dubna byl velitel 18. sboru generálmajor I. M. Afonin volán telefonicky členem válečné rady 2. ukrajinského frontu generálporučíkem A. N. Těvčenkovem, který mu oznamoval velmi důležitou zprávu: Že právě mluvil s vrchním velitelem maršálem J. V. Stalinem, který mu uložil, aby vyřídil osobně Afoninovi, že osvobození Brna je v této době cennější, než bylo dobytí Budapešti a Vídně a že je to třeba učinit nejpozději během tří dnů. Politické oddělení sboru rozšířilo okamžitě do všech útvarů zprávu, že se o průběh bojů sboru zajímal osobně vrchní velitel, který upřesnil lhůtu k osvobození Brna.⁸⁴⁾

Po celé pondělí 23. dubna byla nad Brnem sovětská bombardovací, bitevní a stíhací letadla, která útočila hlavně na přesunující se německé vojsko. Toho dne bylo ještě vidět, jak některé útvary, zvláště volkšturmu a hitlerjugend, vyzbrojené pouze pancéřovými pěstmi odcházely směrem k frontě. Proti nim ustupovala spousta povozů i mnoho vojáků, kteří táhli městem v husích pochodech kolem zdí domů, aby se mohli skrýt před leteckými útoky. Přes nedělní výzvy o nastoupení do úřadů a podniků nikdo nikam nešel. Fašisté však ještě honili české lidi na kopání zákopů, například nad černovickými vinohrady, a i v Králově Poli se prováděly soupisy všech mužů do šedesáti let za účelem povolávání na práce.

Nacisté, pokud ještě neutekli, opouštěli město a jiní pokračovali v ničení různých objektů, jež zapalovali a vyhazovali do povětří. Výbuchy a požáry bylo toho dne slyšet a vidět například na Kraví hoře v kasárnách SS. Pokud zrovna nebyla nad Brnem letadla, doléhal k sluchu obyvatel města znovu velmi zřetelně a silně hluk fronty a naděje na brzký příchod osvoboditelů byly opět posíleny.

A skutečně 24. dubna již brzy ráno nastoupily do útoku střelecké a jezdecké divize, tankové i mechanizované brigády, dále motostřelecká brigáda, brigáda námořní pěchoty a řada dalších leteckých, dělostřeleckých, minometných i jiných svazků a útvarů. Během dne dosáhla pěchota východně od Svatky čáry Opatovice–Sokolnice–Kobylnice–Prace–Blažovice a před půlnocí byla na linii Rajhradice–Otmarov–Dvorska–Šlapanice–Bedřichovice.⁸⁵⁾

Svazky tankové armády se znovu dostaly před pěchotu. Brigády 2. mechanizovaného sboru zlomily odpor hitlerovců, který kladli ze Sokolnic, a potom z obranného

⁸³⁾ Sborník „Vybojovali nám mír“, Praha 1961, str. 122.

⁸⁴⁾ Podle Vospominanij generallejténanta I. M. Afonina. Není vyloučeno, že to s tou Budapeští a Vídní tak zcela nebylo, ovšem odpovídá patrně skutečnosti, že se o ukončení brněnské útočné operace, jež trvala poměrně dlouhou dobu, zajímali i na hlavním velitelství Rudé armády v Moskvě.

⁸⁵⁾ Vospominanija generallejténanta I. M. Afonina.

postavení na Prateckém kopci, na němž se zvedal do výšky historický památník „Mohyla míru“ na paměť bitvy u Slavkova v roce 1805. Mnozí z rudoarmejců zde jistě vzpomínali na své pradědy, kteří tu na svazích kopce a v okolí před 140 lety bojovali, prolévali krev a umírali v bitvě tří císařů. Brigády provedly obchvat nepřátelských postavení podél Zlatého potoka, očistily celé svahy kopce a navečer pronikla 6. mechanizovaná brigáda do Šlapanic a 4. mechanizovaná brigáda do Bedřichovic.

Brigádyl 5. sboru se daly rovněž údolím Zlatého potoka přes Sokolnice a Kobylnice do Ponětovic a připravovaly se k útoku na Podolí a Líšeň. V sokolnické Bažantnici narazila 83. brigáda námořní pěchoty na odpor fašistů, ale zahнала je na útek a postupovala za ostatními brigádami sboru.

Na směru Telnice–Tuřany útočila toho dne 46. tanková brigáda 9. sboru. Již ráno v 6 hodin osvobodila Telnici, ale v obci byl přes Zlatý potok vyhozený most. Tanky se přebrodivly, ale hlavně samohybných děl se zarývaly do protějšího břehu a tak samohodky musely být přepraveny pozpátku. Od Otmarova a Vladimírova podnikli fašisté jedním praporem pěchoty protizteč podporovanou deseti tanky, ale byli se ztrátami odražení. Při dalším postupu k Tuřanům se dostala brigáda u železničního přejezdu přes silnici do silné dělostřelecké palby. Proto provedla obchvat zprava a spojila se s 30. mechanizovanou brigádou, která postupovala přes Sokolnice na Dvorska a dál na Slatinu. Brigády obsadily společně obec Dvorska a potom se znovu rozdělily.

Večer kolem 20. hodiny byly již tanky 46. brigády v Tuřanech, prvním brněnském předměstí, jež bylo za necelé tři hodiny, tedy ještě před půlnocí očištěno od německého vojska. Brzy potom pronikli rudoarmejci do dalšího předměstí, do Brněnských Ivanovic, které byly také už kolem půlnoci zbaveny okupantů. Průzkumný sovětský tank se v noci na 25. dubna objevil až v Nových Černovicích.

Ráno i dopoledne 24. dubna sledovali ještě tuřanští obyvatelé, jak šli nacisté zvolna v zástupech kolem domů k frontě, ale kolem třetí odpoledne již byli svědky, jak klusali zpět, a po páté ustupovalo po hlavní ulici Tuřan již jádro fronty. Potom nastalo asi půlhodinové ticho typické pro „zemi nikoho“ – pak se najednou ozvala střelba z pušek a automatů a již bylo slyšet na ulicích hlasitý ruský hovor. Bylo tam hned velmi živo, všude plno vojáků, mladých veselých tankistů, po únavě u nich ani stopy. Byli vřele vítáni vším českým obyvatelstvem – vždyť mu přinesli vysvobození z více jak šestileté nacistické poroby.⁸⁶⁾

V pásmu jezdecko mechanizované skupiny se to v úterý 24. dubna již také po-
nhulo. Vojáci 6. orelské střelecké divize otráslí nacistickou obranou u Holasice, během dne se zmocnili Staré pošty a večer pak ukončili vítězně boj i o Holasice. U Ořechova bojovaly tři jezdecké divize 4. sboru, jež i zde dosáhly rozhodujícího zvratu, když zatlačily fašisty a osvobodily Tikovice a Ořechovičky. Dvě jezdecké divize 6. sboru (8. gardová a 8. dálnovýchodní) vyhnaly nepřítele z Popůvek a Omic a začaly pronikat dál na sever směrem k Žebětínu. Pokud šlo o brigády 7. mechanizovaného sboru, věnovaly se ještě dopoledne zabezpečení přísunu materiálu a odpoledne zahájily útok od Střelic na Troubsko a Ostopovice. Narážely všude na silnou německou obranu a časté protizteče a tak jediným výsledkem byl

⁸⁶⁾ Podle záznamů F. Hanzla pro Kroniku Tuřan.

postup 64. mechanizované a 41. gardové tankové brigády večer toho dne na západní okraje Troubska.

I v úterý útočila na Brno letadla ve dne i v noci. Pokud se obyvatelé odvažovali ze sklepů a krytů ven, měli možnost sledovat na obloze „kolotoče“, když skupina sovětských letadel nalétávala za sebou v kruhu tak, aby neustále jedno z nich mělo na mušce svých palubních zbraní cíl. Útočila nejvíc na komunikace, po kterých ustupovala nacistická armáda. Mezi vojáky se již projevovala dezorganizace a zmatek, ale přesto se fašisté ještě krutě mstili. Na půdě věznice na Cejlu oběsili těsně před osvobozením dva české vlastence, a to přednostu železniční stanice a dalšího občana z Morkovic na Kroměřížsku, kteří byli obviněni ze spoluúčasti na vypuštění benzínu z cisternového vlaku na tamním nádraží. Chovali se velmi statečně a poslední slova jednoho z nich, když hleděl tváří v tvář čtyřem gestapáckým katanům, zněla: „Uvidíte, co se s vámi stane, až přijde Stalin a Beneš!“⁸⁷⁾

Všude po městě řádily německé destrukční oddíly a zanechávaly po sobě trosky a spáleniště. Nad městem byly vidět četné kouřové sloupy, těžké mraky černého kouře se zvedaly z hořícího oleje a zahalovaly široké okolí do úplného přití. Počasí bylo přímo nádherné, teplo, bezvětří – a tak dým z požárů stoupal rovně nahoru do výšky větší než kilometr. Na město dopadaly neustále granáty, už nikdo nemohl rozeznat, kdo střílí, odkud a kam; ozývalo se neustále souvislé dunění. Lidé trávili celý den ve sklepech a krytech, když někdo občas vykoukl ven, tak se především zajímal o to, jestli jeho ulice a dům byly ještě v „rajchu“ anebo už v republice.

K večeru se už vraceli od fronty ti, kteří tam odcházeli ráno nebo den předtím – „fotí“, tj. volkšturm i se svými vnuky. Už se jim nijak nechtělo nastupovat do zákopů vybudovaných přímo na okraji města. V noci bylo nebe zase plné raket, avšak tentokrát je nepouštěl „Ivánek“, ale nějaký jeho silnější kamarád, jak to bylo poznat nejen podle zvuku motorů, ale i z počtu výbuchů dopadajících bomb.

Ve středu 25. dubna přinesli rudoarmejci svobodu obyvatelům velké většiny brněnských předměstí. Přes Rajhrad a Modřice přišla 6. orelská střelecká divize do Přízřenic, Dolních a Horních Heršpic, kde se střetla s nacisty zvláště v prostoru železniční stanice. Za dalšího postupu k městu vytlačila fašisty z bývalé Kohnovy cihelny a přiblížila se k řece Svratce. Ještě v průběhu toho dne její vojáci přešli na druhý břeh a zahájili pouliční boje v jihozápadní části vnitřního města. Jejich zásluhou byl zachráněn před zničením železobetonový most přes Svratku, který přišel velmi vhod už v noci pro přepravu jízdy, tanků i dělostřelectva.

Brigády 7. mechanizovaného sboru spolu s divizemi 4. jezdeckého sboru rozdrtily německou obranu u Ořechova a přes Nebovídy a Bosonohy pronikly k Svratce od Starého Brna až po Pisárky. Osvobodily Bohunice, Starý a Nový Lískovec a přiblížily se až ke Kohoutovicím. A divize 6. jezdeckého sboru, jež měly tvořit ostří levé čelisti obchvatných kleští, bojovaly po celý den na přístupech k Žebětínu. Odrážely nepřátelské protizteče tanků a samohybných děl a až večer kolem 21. hodiny zahajovaly pouliční boje o vesnici.

Levý bok chránila ve dnech závěrečného úderu na Brno jednak 42. gardová střelecká divize 50. sboru podél řeky Jihlavy od Dolních Kounic přes Medlov

⁸⁷⁾ Slovo národa z 26. května 1945.

a Pohořelice až k Ivaní, jednak 13. gardová jezdecká divize 6. sboru u Ivančic a Neslovic a konečně 2. motostřelecký prapor 16. mechanizované brigády 7. sboru na úseku Rosice. 317. střelecká divize, jež držela obranu podél Dyje od Břeclavě k Strachotínu, vrátila se dnem 24. dubna do sestavy 18. gardového střeleckého sboru. Soustředila se toho dne v Telnici a v Sokolnicích a od 25. dubna byla zasažena do přední linie na rozmezí 52. střelecké a 109. gardové střelecké divize. Její návrat byl možný z toho důvodu, že 23. dubna osvobodila vojska 7. gardové armády útokem od Břeclavě rozsáhlé území na pravém břehu Dyje – včetně Lednice a Mikulova až po čáru Dobré Pole–Dolní Dunajovice–Horní Věstonice–Pavlov a tím samozřejmě obrana na opačném břehu ztratila smysl.

Na pravém křídle postupovaly tanky a samohybná děla 6. gardové tankové armády po celou noc z 24. na 25. dubna. Z Tuřan vyrazili tankisté 46. tankové brigády po půlnoci do Slatiny, zatlačili německou obranu před obcí od křižovatky silnice a železniční trati, projeli vesnicí a ve 3 hodiny přede dnem byli již na státní silnici Brno–Olomouc, kde se znovu spojili s 30. mechanizovanou brigádou k společnému útoku na letiště a dál směrem na Brno. Průzkum vyslaný k městu byl napaden silnou dělostřeleckou palbou a musel se stáhnout zpět. Útok bylo možno znovu zahájit až v 11 hodin dopoledne po leteckém a dělostřeleckém zpracování palebných ohnisek nepřítele. Kolem 16. hodiny odpoledne narazily tanky na Olomoucké ulici na protitankovou překážku, pěchota prošla a ženisté za pomoci českého obyvatelstva překážku rozebrali. Byl vyslán průzkum k mostu přes Svitavu, který zůstal neporušen, a jiný průzkum směřoval přes Staré Černovice na most přes řeku mezi Brněnskými Ivanovicemi a Komárovem. V 21 hodin přešly tanky přes most na Křenovou ulici a postupovaly zvolna do středu města. Pouliční přestřelky trvaly celou noc.

Po průjezdu tanků Slatinou v noci na 25. dubna fašisté znovu vnikli do obce i s protitankovými děly a před polednem napadly 22. tankovou brigádu 5. sboru, která přijela od Šlapanic v koloně v domnění, že vesnice již byla osvobozena. Když se kolona tanků objevila na návsi, začala na ni znenadání pálit děla a ztratila dva tanky. Rozvinula se potom do útočného postavení, donutila spolu s 6. motostřeleckou brigádou nacisty k ústupu a pokračovala v pohybu na Juliánov a Židenice. Sem směřoval také útok 83. brigády námořní pěchoty, která přicházela od Líšně. V záloze velitele armády zůstal 4. motocyklový pluk soustředěný toho dne ve Šlapanicích.

Obyvatelé Židenic pozorovali již od časného rána, jak se od Slatiny blížili sovětské vojáky. Odpoledne byli v Růženině dvoře a v cihelnách na Křtinské ulici a k 17. hodině přicházeli přes Vinohrady do Hrozňatovy ulice. Jiný jejich proud postupoval ulicí Balbínovou, další od Líšně úžlabinou pod Hády a do Juliánova podél líšeňské dráhy na Křížkovské ulici (dnes Otakara Ševčíka). Brzy přijely tanky po Olomoucké, některé jely kolem židovského hřbitova a dál až do Zábřovic k mostu. Večer se v ulicích objevila i námořní pěchota. Rudoarmejci vyháněli fašisty za pouličních bojů, civilní občané pomáhali odstraňovat barikády a zahrnovat protitankové příkopy.⁸⁸⁾

V čele pravého obchvatného křídla postupovaly brigády 2. mechanizovaného sboru. Osvobodily v 10 hodin dopoledne 25. dubna Líšeň, když 6. brigáda úto-

⁸⁸⁾ Podle J. Ambrože v Kronice Brno VI (Židenice). Viz také Rovnost 28. dubna 1946.

čila od západu a 4. gardová brigáda od severovýchodu. Líšeňský kronikář zaznamenal příchod rudoarmejců těmito slovy: „Ve středu dne 25. dubna 1945 po desáté hodině dopolední vnikli do Líšně Rusové, kteří po překročení moravských hranic táhli k hlavnímu městu Brnu.“⁸⁹⁾

Vojáci 6. brigády potom pronikali dál na severovýchod na Hády a odpoledne sestupovali do Maloměřic, takže kolem 15. hodiny byli na jejich východním okraji. Do večera osvobodili celé toto předměstí a zabránili fašistům vyhodit podmínovaný most přes Svitavu. Velký podíl na záchraně mostu měl maloměřický občan L. Bušenhagen, který pozoroval tři příslušníky německého „sprengkommandu“ (destrukčního oddílu), jak se připravovali na zničení mostu. Upozornil na to rudoarmejce, přebrodil se s nimi přes řeku, zavedl je oklikou do týlu nacistů a tak tento most jejich zásluhou zůstal městu zachován.⁹⁰⁾

Ještě dále na sever útočila 4. brigáda, která však na svém postupu narazila v lese u Klajdovky na velmi úpornou německou obranu. Dostala se do palby protitankových děl a německých samopalníků, kteří byli ukryti na stromech. Pronikla přes Hády také do severovýchodních předměstí Brna, do Maloměřic a Obřan. Obřanští již dopoledne naslouchali střelbě kulometů, pušek a samopalů, jak se blížila Rudá armáda. Němci ustupovali směrem na Bílovice, Soběšice a Královo Pole. Poslední jejich skupinky opustily Obřany před 17. hodinou odpoledne a za malou chvíli se objevili první rudoarmejci. Most přes Svitavu byl těsně před jejich příchodem vyhozen do povětří. Bylo slyšet čtyři detonace, které otřásly okolními domy, sklo se sypalo z oken a tašky létaly se střeš jako papírky. Zásluhou železničáře Volejníčka však zůstal uchován most přes řeku na trati u prvního tunelu a po něm se rudoarmejci i s tanky dostali na druhou stranu. Do večera osvobodili Obřany a postupovali dál jednak směrem k Bílovicím a jednak na Maloměřice.⁹¹⁾

Prapor 83. brigády námořní pěchoty tehdy pronikl za podpory dělostřelectva po zalesněných stráních na severozápad až do prostoru bývalého vojenského cvičiště mezi Královým Polem a Soběšicemi. Velitel dělostřelecké baterie N. S. Savkin, jež také podporovala postup pěchoty, vzpomíná na tehdejší boje: „Pamatuji se, že jsem se v Brně usídlil na hřbitově a odtud vedl palbu baterie do prostoru Králova Pole, kam spěchali naši námořníci.“⁹²⁾ Východní čelist obchvatných kleští tak dosáhla vymezeného prostoru, kde se měla setkat se západním křídlem, které však bojovalo teprve o Žebětín.

Pěchota postupovala v závěsu za tanky a 25. dubna pronikla z chodu do jižních a jihovýchodních brněnských předměstí i přímo do vnitřního města. Jednotlivé střelecké divize 18. sboru se večer kolem 18. hodiny nacházely v těchto prostorech: severně od Horních Heršpic vnikala do oblasti Hlavního nádraží 243. divize, od Komárova po Dornychu a přilehlých ulicích postupovala k městu 52. divize, v Juliánově byla 317. divize a do Maloměřic i Obřan se od Líšně blížila 109. gardová divize. Neustávaly v útoku ani v noci. Tak například do jednotlivých domů na

⁸⁹⁾ E. Elpl, Pamětní kniha městečka Líšeň.

⁹⁰⁾ Práce 26. dubna 1949 – článek „Zachráněný most“.

⁹¹⁾ Podle záznamů J. Novotného v Pamětní knize města Brna, obvodní rady 8 (Husovic, Obřan a Maloměřic).

⁹²⁾ Sborník „Vybojovali nám mír“, Praha 1961, str. 95–96. Šlo patrně o hřbitov v Židenicích.

Křenové ulici přicházeli rudoarmejci již kolem 3. hodiny, pozdravovali se srdečně s českým obyvatelstvem a hned postupovali dál k vnitřnímu městu.⁹³⁾

Na východ od Brna dosáhly divize 49. sboru (228. střelecká, 1. gardová letecká výsadková a 110. gardová střelecká) linie Mokrá–Pozorice–Viničné Šumice–Královopolské Vážany. Jejich pravý soused, 57. střelecký sbor, však zůstal hodně pozadu, a tak pravokřídelní 110. divize dostala za úkol zabezpečovat brněnskou operaci proti případnému německému protiúderu od Vyškova.

O Brno bylo třeba tvrdě bojovat, jak například vzpomíná A. M. Kurov, plukovník v záloze a za bojů o město náčelník štábu 52. dělostřelecké protitankové brigády, jež podporovala útok střeleckých divizí 18. sboru. „Ráno k 10. hodině 25. dubna po osvobození Černovic (jde nepochybně o Staré Černovice – pozn. aut.) jsme se dostali k jihovýchodní části Brna, kde jsme narazili na silnou obranu nepřítele.“ Dále pak uvádí, jak ve sklepech a v přízemích jednotlivých domů byli ukryti fašisté, vyzbrojení pancéřovými pěstmi, jak poschodí některých budov byla obsazena samopalníky a jak na ulicích byly závaly a barikády. Místo vyhozeného mostu vybudovali ženísté postupně tři pontonové mosty, ale všechny byly rozbity nepřátelskou dělostřeleckou palbou, takže přeprava přes Svitavu byla možná až po setmění.⁹⁴⁾

Po celý den 25. dubna ustupovala ulicemi Brna fašistická vojska, povozy, automobily, tanky i pěchota – přes vnitřní město k výpadovým ulicím na Královo Pole a také na Žabovřesky. Ustupující kolony byly vytrvale napadány sovětskými letadly, která neustávala v útocích ani v noci. Pamětníci označují shodně tento den za „nejhroznější“, kdy bubnová palba byla tak silná, že už vůbec nebylo možno rozeznat výbuchy bomb od granátů. Ze sklepů a krytů se nemohlo vyjít ani na chvíli. Městem otrásaly detonace, jak fašisté vyhazovali mosty. Zničili jich na území Brna celkem jedenáct a jeden poškodili. Šlo o mosty v Přízřenicích, Dolních Heršpicích, na Starém Brně, Nových sadech, v Pisárkách, Jundrově, Brněnských Ivanovicích, u Královky, v Komárově, Husovicích a Obřanech, dále i lávky u Kamenného mlýna a na Radlase.⁹⁵⁾ Na Kraví hoře se baráky ztrácely v kouři a večer vzplanuly požáry v Černých polích, kde nacisté zapálily kasárny, hořela i různá skladiště a husté mraky dýmu a prachu nedokázalo ani za poledne prorazit slunce svými paprsky.

Němečtí vojáci ještě stále honili české muže na práci. Z Králova Pole jich muselo jít asi 60 do zábrdovické Zbrojovky, kde měli nakládat do vagonů důležitá zařízení a stroje. Za leteckých náletů se však svým strážcům rozutekli a vraceli se jednotlivě dobrodružnými cestami domů. Do večera byli okupanti vyhnáni již ze dvou třetin brněnských předměstí i ze značné části městského centra až po Hlavní nádraží. Na ostatním území Velkého Brna čekali čeští obyvatelé netrpělivě na příchod osvoboditelů. Palba pěchotních zbraní byla předzvěstí, že svoboda je velmi blízko. Průzkumníci Rudé armády pronikali hluboko za linii fronty a už 25. dubna se jich několik znenadání objevilo až na křižovatce Koliště (dnes Sady osvobození) a Nové (dnes Lidické) ulice.

Po neklidné noci, během níž bylo město opět ozařováno „vánočními stromky“, nadešel čtvrtek 26. dubna – den osvobození Brna. „Útvary armády v noci na 26.

⁹³⁾ Srov. R. Hrdlička, Rudá armáda osvobozuje Moravu, Brno 1948, str. 115.

⁹⁴⁾ Sborník „Vybojovali nám mír“, Praha 1961, str. 115–116.

⁹⁵⁾ Viz např. Rovnost 26. dubna 1946.

dubna přešly řeku Svitavu a s úsvitem zabýjily útok na Brno od severu, východu a jihu a k 19. hodině město úplně ovládly.“ Touto strohou větou byl zaznamenán průběh bojových akcí v den osvobození Brna v deníku 6. gardové tankové armády.⁹⁶⁾

Boj byl zahájen v 7 hodin ráno. Od jihovýchodu nastupoval 9. gardový mechanizovaný sbor ve složení 46. tanková a 30. mechanizovaná brigáda z Nových Černovic od ústavu choromyslných. Brigády dostaly za úkol obejít od jihu brněnský Hrad a dostat se na severozápadní okraj města. Odpoledne ve 14 hodin bojovaly na západním okraji Jiráskovy čtvrti a v 17 hodin se již přiblížily ke Svatce jižně od Kamenného mlýna.

Od západu na střed města směřoval útok 5. gardového tankového sboru ve složení 22. tanková a 6. motostřelecká brigáda a 83. samostatná brigáda námořní pěchoty. Brigády sboru osvobozovaly vlastní městské centrum od Hlavního nádraží až po Lužánky a večer dosáhly severozápadního okraje Brna a Žabovřesk.

Na severní část města útočil 2. gardový mechanizovaný sbor. Jeho 6. mechanizovaná brigáda byla ve 4 hodiny ráno na východním okraji Králova Pole. V poledních hodinách se zmocnila jeho části, přilehlé k severozápadnímu okraji Brna, a potom dostala za úkol postupovat na Žabovřesky. 4. mechanizovaná brigáda byla ráno v Maloměřicích a odtud začala pronikat do Husovic. Kolem desáté byli rudoarmejci u husovického hřbitova a potom směřoval jejich útok přes Černá pole k vnitřnímu městu a současně dál k jeho západnímu okraji.

Obyvatelé Husovic sledovali od rána, jak se ulicemi plížili jednotliví sovětsí vojáci. Fašisté měli v ulicích řadu opěrných bodů, bránili se a zvláště silný odpor kladli ve směru k Soběšicím a ke Královu Poli. Krátce před 11. hodinou dopoledne přicházely celé oddíly rudoarmejců a v poledne jich byly plné Husovice.⁹⁷⁾

Německé vojsko opouštělo město za pouličních bojů a ustupovalo na sever a severozápad. Podél hlavních silnic kladlo odpor palbou tanků a samohybných děl, na ulicích stály barikády, drátěné překážky a v některých domech byla palebná hnízda. Silnější ohniska odporu byla v někdejších Německém domě na Lažanského náměstí (dnes náměstí Rudé armády) a také na brněnském Hradě, Špilberku, kde se měla bránit posádka 500 esesáků, kteří se však po krátkém boji vzdali. Nejsilnější obrana byla od Hlavního nádraží k Novým sadům a dále od nádraží do středu města a podél ulic na Královo Pole a Žabovřesky. Odpor nepřítele byl zlomen poměrně velmi rychle, i když do pouličních bojů musely být zasazeny tanky a samohybná děla.

Při likvidaci jednotlivých ohnisek odporu bylo použito také lehkého dělostřelctva a minometů. Na své si samozřejmě přišli též příslušníci královny všech zbraní – pěchoty, kulometčíci a samopalníci. „Po zkušenostech z bojů v jiných městech rozkázal velitel brigády velitelům pluků, aby zorganizovali takzvané »ježky«. To znamenalo, že vojáci byli rozloženi na autech tak, aby mohli vést nepřetržitou palbu na všechny strany.“⁹⁸⁾

Střelecké divize 18. gardového sboru vyrazily rovněž v 7 hodin ráno do útoku

⁹⁶⁾ AMO SSSR, Bojevyje donesenija i operinformaciji štaba 6gTA.

⁹⁷⁾ J. Novotný, Pamětní kniha města Brna, obv. rady 8 (Husovice, Obřany a Maloměřice).

⁹⁸⁾ Ze vzpomínky A. M. Kurova, náčelníka štábu 52. protitankové brigády, jež bojovala spolu s pěchotou 18. gardového střeleckého sboru. Sborník „Vybojovali nám mír“, str. 116.

V jihozápadní části Brna bojovali rovněž vojáci 6. orelské střelecké divize, jež byla přímo podřízena veliteli jezdecko-mechanizované skupiny. Levý bok hájily na čáře Ivaň–Dolní Kounice–Ivančice–Rosice stále tytéž svazky a útvary, jak o nich již byla několikrát zmínka, tj. 42. gardová střelecká divize, 13. gardová jezdecká divize a 2. motostřelecký prapor 16. mechanizované brigády.

K ránu poslední noci před osvobozením byl v Brně poměrně klid, ale potom to zase začalo přímo vařit. Sovětští letci útočili po celý den na ustupující fašisty a na postavení jejich dělostřeleckých a minometných baterií, jež byly postupně stahovány na sever na další obrannou linii, probíhající v lesnatém a kopcovitém terénu na sever od města. Za ohlušující kanonády a palby lehkých pěchotních zbraní fronta procházela městem a blížilo se jeho konečné osvobození. Již kolem 10. hodiny dopoledne mohli uvítat sovětské vojáky obyvatelé v Černých polích, před polednem byly sovětské tanky na Starém Brně a zároveň z druhé strany u Lužánek, odkud směřovaly dál k Botanické ulici a k právnické fakultě, kde bylo za okupace sídlo brněnského gestapa, a k technice na Veveří ulici. A to znamenalo, že celé vnitřní město bylo zbaveno nenáviděných okupantů. Odpoledne postupovali rudoarmejci na Žabovřesky a Královo Pole.

Do večera 26. dubna bylo osvobozeno celé město i všechna předměstí s výjimkou části Králova Pole, Medlánek a Řečkovic. Brňané plni radosti vítali hrdinné rudoarmejce jako své rodné bratry a nejbližší přátele. Těm, kteří tyto chvíle prožili, zůstanou vzpomínky na okamžik, kdy poprvé spatřili sovětského vojáka, kdy se s ním pozdravili stiskem ruky a objetím, po celý život. Obyvatelé města nic nedbali na to, že se ještě střílelo, že se fašisté ještě drželi v severních předměstích – všichni chtěli osvoboditele pozdravit a pohostit je i z toho mála, co měli.

Ani sovětští vojáci nezapomněli, jak byli brněnskými občany přivítáni. „Když jsme osvobozovali Brno, bránili se Němci úporně zejména v Králově Poli. Naše pěchota se zastavila, musila čekat na podporu dělostřelectva. A již se dělostřelci objevili v ulicích města. Přijížděly kanóny velké ráže. Čeští lidé se neschovávali a přes prudkou palbu neodcházeli od našich vojáků. Každý nás chtěl pohostit.“ To jsou například slova dělostřelce N. V. Ušakova,¹⁰²⁾ a jinému z osvoboditelů, K. M. Ivanovovi, který bojoval v 6. orelské střelecké divizi, utkvělo v paměti z bojů o Brno toto: „Když jsme pak procházeli městem, obyvatelé nás upřímně vítali, ten s chlebem, ten se sklenicí piva, hudba hrála, děvčata nám házela květy, všichni se usmívali. Obyvatelé nás provázeli až k druhému okraji města. Dlouho jsme se totiž nezdrželi, bylo třeba neprodleně pronásledovat nepřítele.“¹⁰³⁾

Bylo by možno uvádět mnoho a mnoho dalších dokladů o veliké radosti, vděčnosti a lásce Brňanů, když se po šestiletém utrpení dočkali znovu svobody zásluhou vítězného dovršení brněnské operace Rudé armády. Za všechny nechť jsou zde uvedeny alespoň dva krátké úryvky z brněnských kronik. „Jásající občané Žabovřesk uvítali vřele osvoboditele, v mnohých očích se objevily i slzy radosti. Občané hostili rudoarmejce ze svých skrovných zásob poživatin a poskytovali jim přístřeší i odpočinek, pokud možno o odpočinku mluvit.“¹⁰⁴⁾ A jací byli obyvatelé Husovic, když

¹⁰²⁾ Jeho vzpomínka je otištěna ve sborníku „Vybojovali nám mír“, Praha 1961, str. 100–103.

¹⁰³⁾ Tamtéž, str. 61. Zde patrně směřuje dvě věci, jednak příchod rudoarmejců a jednak rozlučení s nimi, když Brno opouštěli.

¹⁰⁴⁾ F. Pařízek, materiál pro Kroniku Žabovřesk.

přišli sovětští vojáci: „Bývali by snesli chrabrým chlapcům vše, co měli, hlavně cigarety a salám, ale oni neměli mnoho času. Poseděli chvíli u domů, semtam slůvko vyměnili, potěšili, že bude brzo konec války, a hnuli se dále k soběšickému lesu za nepřítelem.“¹⁰⁵⁾

Čeští obyvatelé města se okamžitě zapojovali do práce a snažili se ze všech sil pomáhat Rudé armádě na jejím dalším postupu vpřed. A již přímo za bojů dokázali mnozí nasadit i vlastní život, jen aby usnadnili rudoarmejcům jejich boj s fašisty. Pomáhali aktivně osvobozovat své město, varovali sovětské vojáky před skrytými palebnými ohnisky hitlerovců, dělali rudoarmejcům průvodce do týlu německé obrany, ošetřovali a léčili raněné osvoboditele apod. U příležitosti 1. výročí osvobození Brna hovořil v českém vysílání moskevského rozhlasu generálporučík I. M. Afonin, který v závěrečné fázi brněnské operace velel 18. gardovému střeleckému sboru. Řekl tehdy doslova: „Vy, brněnští občané, kteří jste aktivní účastí v pouličních bojích pomohli jednotkám Rudé armády očistit město od fašistů, uspišili jste jeho osvobození a pomohli jste zachránit město před zkázou.“¹⁰⁶⁾

Za bojů ve městě dostalo několik sovětských vojáků-dělostřelců za úkol obsadit dům, který by byl vhodný pro pozorovatelnu. Cestou je zavolal nějaký český občan do průjezdu, varoval je a snažil se jim vysvětlit, že se v tom domě skrýla skupina fašistů. Šel s nimi, vedl je, aby se dostali do zmíněného domu nepozorovaně, a tak fašisté byli zničeni a rozkaz přesně splněn. „Onen neznámý soudruh z Brna riskoval svůj život, pomohl nám splnit náš bojový úkol a zachránil naše životy. Když jsme se ho ptali, kdo je a proč je ochoten obětovat svůj život, odpověděl, že žádný čestný Čech nemůže zůstat stranou, když ruští bratři prolévají krev za osvobození Československa. Kolikrát jsem si na tento vlastenecký čin vzpomněl.“¹⁰⁷⁾

Nebo P. N. Makarov měl jako velitel skupiny tanků 7. mechanizovaného sboru za úkol zmocnit se před Brnem mostu přes železniční trať. Když se k němu blížili, byli ostřelováni kulomety, jež byly umístěny na pravé straně v objektech průmyslového závodu. „Naši ženisté chtěli prozkoumat, zda most není podminován, avšak místní občané, kteří k nám přišli, nás ujistili, že není. Nikdy nezapomenu na jednoho staršího muže, který k nám přišel a dělal nám průvodce. Rychle jsme přepravili všechny tanky přes most, ale na druhé straně jsme se dostali do ohně pancéřových pěstí. Náš český průvodce nám prokázal neocenitelnou službu, když nám označil objížďku ulice, jež byla pod palbou. Na počátku teplé jarní noci jsme splnili uložený úkol jen díky jeho pomoci beze ztrát. Kdo byl onen člověk, to jsem se nikdy nedověděl. Nikdy však nezapomenu na jeho obětavost a statečnost, kterou prokázal v boji za osvobození svého města – Brna.“¹⁰⁸⁾

Zásluhou těchto neznámých pomocníků byl mnoha sovětským vojákům zachráněn život a byly uchovány i městu cenné hodnoty. Některé tyto aktivní účastníky bojů z řad brněnských občanů však známe i jmény a o jejich odvážných činech již byla několikrát zmínka. Patřil mezi ně také J. Zouhar, který velmi pomohl rudoarmejcům při zlomení odporu fašistů u první barikády na Pražské (dnes Dimitrovově) ulici.

¹⁰⁵⁾ J. Novotný, Pamětní kniha města Brna, obv. rady 8 (Husovice, Obřany a Maloměřice).

¹⁰⁶⁾ Rovnost 28. dubna 1946.

¹⁰⁷⁾ Citovaný úryvek je ze vzpomínky A. J. Istomina. Je otištěna ve sborníku „Vybojovali nám mír“, str. 112–113.

¹⁰⁸⁾ Tamtéž, str. 135.

Barikáda z převrácených tramvajových vozů stála před domem č. 41, tj. na úrovni Boční (dnes Ptašinského) ulice, a přístup k ní byl hustě zaminován. Z celé této ulice, jakož i z Pražské až po ulici Červenomlýnskou (dnes Reissigovu), se museli vystěhovat všichni obyvatelé. Němci se opevnili v obytných domech, v kasárnách i ve vojenském oděvním skladišti a byli rozhodnuti za každou cenu zde zastavit další pronikání Rudé armády ke Královu Poli.

Když 26. dubna právě v poledne přišli sovětsí vojáci směrem z ulice na Rybníčku, dostali se právě do kulometné palby. Na znamení J. Zouhara přeběhli na druhou stranu Pražské ulice, kam nacisté nemohli střilet, pustil je do domu a ukázal jim cestu přes dvory a zahrady do týlu německého kulometného hnízda. Potom je zavedl přes zahrady až do Boční ulice za barikádu. Když zde vystoupili z jednoho domu na ulici, fašisté je zahlédli a začali po nich střilet. „*Ruský kapitán mne strbl, poklepal na rameno a řekl: Ty charašó, to už je naša robota! A poslal mne zpátky.*“¹⁰⁹⁾

Jiné hnízdo odporu měli nacisté u železničního mostu přes Vranovskou ulici, odkud stříleli proti rudoarmejcům, kteří postupovali od Zbrojovky. Na kolejích měli také pojezdové dělo, jež neustále páliło na sovětské pozice. Oknem z domu v Loutnově (dnes Zubatého) ulici pozoroval boj A. Černý a když viděl přiblížit se sovětské vojáky, vyšel ven a nabídl se jejich důstojníkovi, že je převede nepozorovaně do týlu nepřátel. Přišli zrovna včas, dělo právě odjelo z mostu, kde stálo a několik německých vojáků připravovalo odpálení náloží. Sovětsí samopalníci však byli rychlejší a tak most byl zachráněn.¹¹⁰⁾

Podobně i železniční most přes Plotní ulici byl uchován zásluhou železničářů Benešovského, Lahody a Motla, kteří 25. dubna upozornili hlídku rudoarmejců na nevybuchlou nálož traskavin pod ním a vojáci ji zneškodnili.¹¹¹⁾

Hitlerovci také připravovali zničení celé Kníničské přehrady a už 14. dubna vydali vedoucímu přehrady F. Šikulovi příkaz, aby byly do přehradní zdi vylámaný otvory pro uložení výbušnin. Když však přijela za několik dní auta s traskavinami, nebylo je kam uložit. F. Šikula měl být namísto potrestán pro sabotáž a před jistou smrtí ho zachránila sovětská letadla, která zaútočila na německá auta. Ve zmatku se mu podařilo skrýt a po náletu viděl, že fašisté ve spěchu kladli miny na silnici vedoucí po přehradní zdi. Podařilo se mu předem informovat postupující rudoarmejce, kteří miny odstranili, a tak celá přehrada zůstala neporušena.¹¹²⁾

V pozdním odpolední a večer 26. dubna již bylo v brněnských ulicích slyšet harmoniky a naši osvoboditelé prožívali první chvílky oddechu po splnění důležitého bojového úkolu. Akordy sovětských písní se ozývaly i z reproduktorů rozhlasových vozů, kolem nichž se kupily hloučky Brňanů. Moskevský rozhlas upozorňoval, že v 19 hodin oznámí zvláštní zprávu a tehdy se po známé znělce ozval sebevědomý, hluboký hlas: „*Moskva gavarit, gavarit Moskva! Prikaz Glavnokomandujuščevu*“ – sděloval do celého světa, že – „*vojska 2. ukrajinského frontu, která pokračovala v útoku, zmocnila se dnes, 26. dubna 1945, důmyslným obchvatným manévrem a čelným útokem velkého průmyslového střediska Československé republiky města Brna, důležité dopravní křižovatky a silného opěrného bodu německé obrany.*“

¹⁰⁹⁾ Článek J. Zouhara „Barikáda na Pražské“ v Rovnosti 26. dubna 1946.

¹¹⁰⁾ R. Hrdlička, Rudá armáda osvobozuje Moravu, Brno 1948, str. 115–117.

¹¹¹⁾ Archív Muzea dělnického hnutí Brněnska (AMDHB), sign. V-161.

¹¹²⁾ Viz např. článek v Činu z 23. května 1945.

Následovala dlouhá řada jmen sovětských velitelů armád, sborů, divízií a brigád, jejichž vojáci se nejvíce vyznamenali v bojích za osvobození města. Na počest tohoto vítězství bylo v Moskvě v 21 hodin našeho času vypáleno dvacet salv z 224 děl.

Poblíž jednoho z rozhlasových vozů postávala skupina českých lidí, která když slyšela slova rozkazu o osvobození svého města, začala pojednou zpívat československou státní hymnu. „*Kde domov můj? Kde domov můj? ...*“ – znělo nejprve tak nějak nespěle, ale pak stále silněji a s větším pathosem. U nákladního auta se poodhrnula plachta, vykouklo několik rudoarmejců, někteří z nich seskočili dolů a šli k hloučku zpívajících Brňanů. Asi v polovině cesty se zastavili, poznali nebo spíš vycítili, oč jde, a zvedli ruce k vojenskému pozdravu.

Tu ale v tlapkách hlas zmlkl a ozval se mohutný akord a první takty sovětské hymny. Brňané ustali ve zpěvu právě u slov „*... bromy divo bijú ...*“, a tu jeden ze sovětských vojáků, co stál nejbliže k nim, povídá: „*A što vy? Počemu vy už nepajotě? Vot vaš gimn – eto naš gimn, etože vsjo ravno!*“ A rozmáchl se rukou, jak to dovedli jen oni. Češi porozuměli a tak znovu zaznělo „*Nad Tatrou sa blýska, bromy divo bijú ...*“ stále hlasitěji, a nic nedbali na to, že to neznělo harmonicky. Melodie obou hymen, československé i sovětské, se proplétaly a rudoarmejci u auta stáli v pozoru.¹¹³⁾

¹¹³⁾ Rovnost 26. dubna 1946, článek J. Beneše „Rok svobody“.

BOJE OD OSVOBOZENÍ DO SKONČENÍ VÁLKY

*Z těch armád, které táhly po kraji,
jen na jednu se bude vzpomínat.
A první její tank, který jsem zablédl,
mám dosud v srdci.
Tank těžký jako radost,
která vybuchuje a břími údolím
mé Moravy.
A nápisy na rudých brobech
v zabrádkách při silnicích
a na náměstích,
to bude první abeceda,
které budu učit své syny.¹¹⁴⁾*

Vyhnaním nacistických okupantů z Brna a jeho osvobozením byla uzavřena brněnská útočná operace Rudé armády, ovšem boj proti fašistickému nepříteli ještě zdaleka nekončil. Jeho vojska i na Moravě pokračovala nadále v úporné obraně na frontě, jež sem zasahovala velikým obloukem. Ze Slovenska se táhla její linie západním směrem k městům Uherskému Brodu a Uherskému Ostrohu, která byla osvobozena 27. dubna, potom dál ke Kyjovu, jež byl osvobozen o den později, a k Dambořicím. Zde se fronta obracela téměř kolmo vzhůru na sever na Slavkov u Brna a Královopolské Vážany, potom šla znovu na západ k severním okrajům Brna a velikým obloukem na Žebětín–Rosice–Ivančice–Pohořelice a konečně přímo na jih přes Dobré Pole na rakouské území.

Od severovýchodu pronikala na Moravu vojska 4. ukrajinského frontu, jež dokončovala moravskoostravskou operaci. Již 22. dubna osvobodila Opavu a 30. dubna Moravskou Ostravu. V této době armády 2. ukrajinského frontu rozvíjely nový útok směrem na Vyškov–Prostějov–Olomouc vstříc vojskům postupujícím z moravskoostravské oblasti. Pokyny k tomuto útoku vydal maršál Malinovský 27. dubna. Podle nich se měly sbory 6. gardové tankové armády v noci na 28. dubna soustředit v prostoru od Pozořic ke Šlapanicím a během dopoledne zahájit postup na Vyškov. Tak se také stalo a již 30. dubna mohli obyvatelé Vyškova přivítat své osvoboditele.

Pěchota byla na tomto úseku zesílena 24. gardovým střeleckým sborem, jemuž velel generálmajor A. J. Kruze a jehož střelecké divize útočily na linii zleva 81. gardová, 93. a 180. Sbor předtím bojoval na území Rakouska v sestavě 7. gardové armády, 23. dubna byl převeden do zálohy frontu a po doplnění byl dnem 27. dubna podřízen veliteli 53. armády a zasazen na pravém křídle útočného pásma 49. střeleckého sboru od Slavkova po Slavkovice. Dostal za úkol útočit na Vyškov a dál společně s 6. gardovou tankovou armádou.¹¹⁵⁾

¹¹⁴⁾ Z básně Josefa Kainara „Po vojně“, otištěné v Rovnosti 8. května 1960, nebo 9. května 1964.

¹¹⁵⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 24-ogo strelkovogo korpusa (24sk).

Divize 49. střeleckého sboru měly postupovat na sever Drahanskou vysočinou a nalevo od nich měly útočit divize 18. gardového střeleckého sboru. Předpoklad byl, aby již 1. května bylo dosaženo čáry Tišnov–Boskovice–Prostějov–Kojetín a aby hned další den byla osvobozena Olomouc, kde se měla setkat vojska 2. a 4. ukrajinského frontu. Pokud šlo o činnost 1. gardové jezdecko-mechanizované skupiny, měla do konce dubna proniknout na linii Ivančice–Zbýšov–Tišnov a zde přejít do obrany. Skupina byla posílena celým 50. střeleckým sborem, který byl od 27. dubna přímo podřízen jejímu veliteli.¹¹⁶⁾

Splnění těchto pokynů znamenalo pro vojska německé armádní skupiny „Střed“ veliké nebezpečí, že se jejich velká část dostane do obklíčení. Proto byly proti útočící Rudé armádě zasazovány stále nové síly nacistů, kteří hájili přímo zuřivě svá obranná postavení na všech úsecích, aby neztratili možnost záchrany útekem na západ. Předpokládaného tempa postupu nebylo dosaženo a severně od Brna drželi fašisté pozice až do skončení války. Největšího úspěchu dosáhli tankisté 6. gardové tankové armády, kteří se 4. května probili až na čáru Vřesovice–Skalka–Čelčice–Klopotovice, necelých 10 kilometrů jihozápadně od Prostějova, a pěchota 24. gardového střeleckého sboru, která toho dne bojovala nedaleko Brodku u Prostějova.

Tehdy došlo na celém úseku fronty k velkému přeskupování sil v souvislosti s přípravou pražské útočné operace, které se zúčastnila v první řadě opět 6. gardová tanková armáda. Předala svou linii pěchotě, soustředila se v obcích jižně od Hustopečí a ráno 7. května odtud vyrazila na Moravský Krumlov–Jaroměřice–Pěhlřimov a dál ku Praze. Také divize 24. gardového střeleckého sboru byly vystřídány útvary 51. střeleckého sboru pod velením generálmajora A. D. Rumjanceva ze sestavy 40. armády. Byly staženy do zálohy frontu a 9. května ráno odjely na automobilech přes Jihlavu ku Praze, kam měly dorazit následujícího dne. Ráno 9. května v 5 hodin nastoupili k útoku na Prahu také kozáci jezdecko-mechanizované skupiny ve směru Velká Bíteš–Velké Meziříčí–Jihlava–Vlašim–Benešov a večer 10. května dosáhli stanoveného cíle.

Po celou tu dobu se fašisté na sever od Brna u Soběšic, Mokrý Hory, Řečovic a dál až k Rozdrojovicím velmi houževnatě bránili. V pátek 27. dubna osvobodili rudoarmejci zbytek Králova Pole a odpoledne i Medlánky, kam pronikli jednak od Králova Pole a jednak od Komína. Začal boj o Řečovice, o poslední brněnské předměstí, které měli nacisté ještě v rukou. Sověští vojáci museli o ně bojovat doslova dům od domu a do večera 27. dubna se probili až ke konečné stanici elektrické dráhy a osvobodili tak horní část obce. Dál kolem státní silnice k Veselce a také na Dolnici se hitlerovci drželi ještě několik dní.

Během pátku se zhoršilo počasí, citelně se ochladilo, večer začalo pršet a v prvních květnových dnech dokonce poletoval sníh. V noci na 28. dubna vznikl velký rozruch mezi českým obyvatelstvem Židenic a Juliánova, když tudy projížděly sovětské tanky a samohybná děla k Olomoucké ulici a ven z Brna do nových prostorů soustředění. Lidé byli poplašeni, měli strach, že Rudá armáda ustupuje, chtěli jít s ní, ale po vysvětlení, že nejde o žádný ústup, ale o vystřídání, nastalo uklidnění.¹¹⁷⁾

V sobotu se fašisté ještě pokusili o výpad z prostoru mezi Královým Polem a

¹¹⁶⁾ AMO SSSR, Žurnal bojových dějství 1gKMG a také Vospominanja generallejténanta I. A. Plijeva.

¹¹⁷⁾ Podle záznamů J. Ambrože z Kroniky Brna VI (Židenice).

Soběšicemi směrem na Černá pole, ale byli odraženi a zahnáni zpět. Po celý den se úporně bojovalo i v Řečkovících, kde hlavní rozhodnutí padlo až počátkem května. Mnoho řečkovických obyvatel bylo ukryto v rozsáhlých pivovarských sklepech, kde měl sídlo rovněž německý štáb. Jeho členové odjeli 1. května směrem k Ořešínu a obyvatelé byli předtím svědky, jak němečtí důstojníci po telefonické zprávě, strhávali a ničili znaky fašistické moci a jak si někteří v zoufalství chtěli vzít i život.¹¹⁸⁾ Druhý den osvobodili rudoarmejci i Dolnici, ale nacističtí vojáci se stále ještě drželi v nejsevernější části obce. Vyhnali odtud veškeré civilní obyvatelstvo a hájili se tu až do 5. května, kdy byli vytaženi definitivně z celých Řečkovic. Tím bylo dokončeno osvobození celého území Velkého Brna.

V těchto dnech přišly do Brna v souvislosti s přesuny na celé sovětské frontě rumunské vojenské útvary, které vystřídaly na přední linii severně od města sovětská vojska. Boje v této oblasti trvaly až do 9. května, kdy byli fašisté během dne odraženi dál na sever a donuceni k ústupu. Jinde už se lidé radovali z vyhlášení míru, ze skončení války a z Dne vítězství, ale v Řečkovících ještě ráno 9. května střeptiny německých dělostřeleckých granátů zabily několik rumunských vojáků i civilních obyvatel.

Fašistická vojska skupiny armády „Střed“ na základě rozkazu polního maršála Schörnera odmítla kapitulovat a pokračovala dál v boji. Kapitulace měla vstoupit v platnost o půlnoci ze 7. na 8. května, ale ve skutečnosti se na našem území bojovalo ještě 10. i 11. května, kdy se sovětská vojska setkala se spojeneckými americkými vojsky v západních Čechách. Až 16. května byla uveřejněna zpráva, že na celé sovětsko-německé frontě bylo ukončeno přejímání zajatců, a to byla poslední tečka za druhou světovou válkou v Evropě.

V Řečkovících ještě 9. května ráno zuřil boj, kdežto v ostatních brněnských předměstích i ve vnitřním městě měli Brňané za sebou již téměř čtrnáct dní svobodného života. Moc v osvobozeném městě přebíraly do svých rukou podle zásad Košického vládního programu národní výbory. Byly tehdy ustaveny ve všech předměstích a kromě toho vznikl národní výbor pro vnitřní město se sídlem na České ulici a také národní výbory pro Staré Brno a pro Černá pole. Celkem na území Velkého Brna působilo 26 národních výborů a jim v čele stál Národní výbor pro Velké Brno, který byl ustaven 27. dubna na brněnské Nové radnici, a jehož prvním předsedou byl komunist Vladimír Matula.¹¹⁹⁾

Již 26. dubna ještě za pouličních bojů se sešla skupina komunistických odbojových pracovníků v lékárně „U zemského domu“ na Joštově třídě (dnes třídě Obránců míru), kde byl mimo jiné schválen text výzvy k obyvatelům města, jež byla rozšířena téhož dne v posledním čísle časopisu „Boj o zítřek“ pod názvem „Do boje!“. Vyzvedávala v prvé řadě jednotný a svorný postup celého národa v boji proti okupantům a burcovala do aktivního boje po boku sovětských vojáků – našich osvoboditelů a skutečných přátel. „Teprve dnes dává nám svět zbraně a my se ukážeme hodnými své národní busitské tradice. Čeká nás boj krátký, ale tvrdý. Čím později

¹¹⁸⁾ Podle záznamů V. Matyášové v Kronice Řečkovic.

¹¹⁹⁾ Další podrobnosti k tomu viz v článku autora této rozpravy „Ustavení a činnost Národního výboru v Brně v dubnu až květnu 1945“, který byl otištěn ve sborníku „Brno v minulosti a dnes“, roč. 2/1960, str. 23–44.

nastupujeme do zákopů po boku svých spojenců, tím větší musí být naše statečnost a naše úsilí skončit vítězně tento boj. Za Ležáky, za Lidice: V před!“¹²⁰⁾

V tomto kolektivu bylo rovněž vypracováno první provolání „Národního výboru pro Brno“, jež bylo také uveřejněno ve stejném čísle časopisu. Národní výbor v něm oznamoval všem českým obyvatelům města, že jako jediný představitel státní moci přebírá veškerou správu města, kterou povede ve shodě a spolupráci s Rudou armádou. Končilo těmito slovy: „Občané! Nyní nám nastává skutečná tvořivá práce. Budeme pracovat pro sebe. Budeme pracovat co nejvíce a jak nejlíp dovedeme. Bude potřeba mnoho rukou i mozků. Zveme vás všechny, kteří nejste zatíženi spoluprací s Němci a můžete nám pomoci, ke spolupráci. Všichni dobromady, ruku v ruce si musíme vytvořit lepší a spravedlivější budoucnost. Přijďte nám pomoci!“

Totéž provolání bylo otištěno v 1. čísle „Předvoje“, orgánu české strany komunistické pro osvobozené části Moravy, který kromě toho přinesl i obsáhlou zprávu o ustavení Národního výboru pro Brno a o počátcích jeho činnosti. Jeho členové spatřovali své nejdůležitější úkoly v tom, aby zajistili bezpečnost a zabránili rabování, dále aby se postarali o dodávku elektřiny a vody a posléze aby připravili zásobování všeho obyvatelstva.¹²¹⁾

V prvních dnech po osvobození byly rozšiřovány po městě plakáty, které vydávala a tiskla Rudá armáda. Obracela se v nich k „Československým vlastencům!“, „Bratřím Slovanům!“ apod. a vyzývala je, aby pomáhali ze všech sil v boji proti německým fašistům a aby obětavě pracovali při obnovení provozu v továrnách, dopravě i v obchodech.¹²²⁾ Také brněnský národní výbor vydal svou první vyhlášku ve formě letáku s datem 28. dubna. Vyzýval v ní všechny obyvatele, aby pomohli při uvolňování všech ulic a chodníků, při zasypávání trychtýřů po pumách a odstraňování troskek, zakazoval ničení a drancování, dával pokyny k evidenci německého majetku, opuštěných domů a bytů, k ubytování českých rodin, jimž byly domy a byty zničeny, k zajištění bezpečnosti i zásobování všech obyvatel potravinami, vodou, elektřinou apod.¹²³⁾

Život ve městě se vracel zvolna do normálních kolejí, i když v jeho severním okraji se bojovalo. Už 1. května přijel do Brna vojenský vlak z Kút na Slovensku a toho dne se v Husovicích konala poprvé svobodná prvomájová manifestace. Zástupci tamní komunistické organizace navštívili velitele sovětských oddílů v tomto předměstí majora Kovarevského, který jim nejen povolil oslavu, ale slíbil, že se sám také zúčastní i s vojáky. Na náměstí Republiky byla postavena improvizovaná tribuna, kolem níž se shromáždilo mnoho občanů a Netušilovou ulicí připochovali v sevřeném útvaru rudoarmejci. Po projevech vypálili na počest 1. máje slavnostní salvu a po skončení manifestace šli její účastníci spontánně odklízet trosky.¹²⁴⁾

Dne 7. května přijela do Brna delegace československé vlády v čele s ministrem vnitra Václavem Noskem. Před Novou radnicí se shromáždily tisíce Brňanů, aby

¹²⁰⁾ Boj o zítřek č. 7 z 26. dubna 1945.

¹²¹⁾ Jsou známa dvě vydání Předvoje, jedno není datováno a vyšlo asi 28. dubna, a druhé je z 29. dubna. Bezprostředně na Předvoj navazovala Rovnost, která vyšla 2. číslem, ale až 9. května 1945. Do té doby v Brně, jež bylo stále součástí fronty, nevycházely žádné noviny, samozřejmě kromě sovětských frontových. Jeden exemplář Předvoje je uložen např. v AMDHB sign. A 1/167.

¹²²⁾ Některé z těchto letáků jsou v AMDHB, sign. A21/641 i 21/661.

¹²³⁾ Originál vyhlášky je např. uložen v AMB.

¹²⁴⁾ Rovnost 1. května 1955, článek M. Horáka: „Náš první skutečný svobodný 1. máj“.

pozdravili své vedoucí vládní činitele. Z balkónu radnice k nim tehdy za nadšených ovací promluvili ministři Václav Nosek a generál Ludvík Svoboda. Bylo to první velké veřejné shromáždění ve městě po více než šestileté fašistické porobě. A už za dva dny se před radnicí shromáždily znovu nepřehledné davy obyvatelstva, aby oslavily Den vítězství nad fašismem. Hovořili k nim opět členové vlády a zvláště bouřlivě byly pozdravovány všechny zmínky o Sovětském svazu a o jeho Rudé armádě-osvoboditelce.

A do třetice se konalo hned následující den další shromáždění na Zelném trhu (dnes náměstí 25. února), kde chtěli Brňané slavnostně uvítat maršála Rodiona Jakovleviče Malinovského, velitele 2. ukrajinského frontu, jehož vojska přinesla svobodu Brnu a celé jižní polovině Moravy. I když bylo oznámeno, že maršál Malinovský nebude moci přijet, přišlo na Zelný trh na 50.000 lidí, kteří vyslechli projevy členů národního výboru i zástupce Rudé armády a za velkého nadšení schválili text pozdravných telegramů maršálu J. V. Stalinovi, prezidentu republiky dr. E. Benešovi a maršálu R. J. Malinovskému.

Maršál Malinovský velmi brzy z Československa odejel a nebyl ani na slavnostním shromáždění 6. června v Praze, kde mu chtěla delegace brněnského národního výboru odevzdat diplom o jeho jmenování čestným občanem Brna a předat čestný dar – obraz akademického malíře E. Miléna „Pohled na Brno“. Diplom i dar převzal tehdy v jeho zastoupení maršál I. S. Koněv.¹²⁵⁾ Členové národního výboru také rozhodli, aby Wagnerovo náměstí před divadlem bylo přejmenováno na náměstí maršála Malinovského. V té době byl maršál Malinovský dávno v Sovětském svazu, kde ho čekaly další důležité úkoly. Dne 26. června byl jmenován velitelem Zabajkalského frontu, který byl vytvořen v souvislosti s přípravami na vstup Sovětského svazu do války proti Japonsku na Dálném východě.

Vzájemné vztahy rudoarmejců a obyvatel Brna byly po celou dobu jejich pobytu u nás velmi přátelské a srdečné. Mnohokrát také Brňanům pomohli, když bylo zle, například potravinami nebo poskytnutím dopravních prostředků apod. Nebylo divu, že se rozloučení s nimi před místním velitelstvím Rudé armády v Brně, jež bylo v kavárně Muzeum na rohu Lidické ulice, zúčastnily tisíce brněnských občanů. První část sovětských vojáků odjížděla 2. července a ostatní pak 20. listopadu 1945.

Mnoho z nich však zůstalo trvale u nás v naší zemi, v našem městě jako oběti strašné druhé světové války. Boje vedené za brněnské útočné operace byly velmi těžké a v jejich průběhu ztratila Rudá armáda na 17.000 svých bojovníků, jejichž hroby byly rozsety po celém území jižní Moravy, od Lanžhota a Hodonína až po Brno a Rečkovice. Prosté hroby s dřevěným pomníčkem, nahoře s rudou pěticípou hvězdou a s tabulkou se jménem padlého hrdiny. Později byli padlí bojovníci exhumováni a uloženi na společných pohřebištích, jež jsou na území našeho města na Ústředním hřbitově, v Husovicích, Králově Polí, Rečkovících, Komíně, Jundrově a v Novém Lískovci. Jen na Ústředním hřbitově odpočívá 3647 našich osvoboditelů a v Brně a jeho nejbližším okolí zahynulo tehdy v dubnových dnech 1945 více než 5000 rudoarmejců.¹²⁶⁾

¹²⁵⁾ V souvislosti s přípravami rukopisu Istoriji Velikoj Otčestvennoj Vojny 1941–1945 chtěli autoři obrazové části zařadit mezi ilustrace také brněnský diplom maršálu Malinovskému. Nepodařilo se ho však objevit a bohužel ani u nás v Brně nemáme jeho fotografii. Tak byl do 5. svazku tohoto díla zařazen diplom čestného občanství Zidlochovic. Viz str. 326.

V této souvislosti nelze nezpomenout ani oběti rumunské armády, která pomáhala osvobozovat naše území zpod fašistické nadvlády a v posledních dnech války zasáhla aktivně do bojů i na území našeho města. Její celkové ztráty v bojích na území naší republiky činily asi 38.000 vojáků.

Velké škody utrpěla Rudá armáda i na bojové technice. Tak třeba 7. mechanizovaný sbor, který nastupoval 15. dubna do útoku se 163 tanky a samohybnými děly, měl za dva týdny 28. dubna již 51 tanků a samohybných děl, tedy necelou třetinu. Nebo 6. gardová tanková armáda, jež vyrazila 23. dubna k závěrečnému obchvatnému úderu se 113 tanky a samohybnými děly, jich ztratila během čtyř dnů bojů o Brno celkem 34.¹²⁷⁾

Válka samozřejmě postihla i civilní obyvatelstvo. Při náletech a za frontových bojů přišlo o život asi 1200 Brňanů, kteří se jistě velmi těšili na osvobození, ale kteří se ho nedočkali.¹²⁸⁾ Město utrpělo i obrovské škody materiální, když například z celkového počtu 26.280 domů jich bylo 1278 zcela zničeno, 1160 poškozeno velmi těžce, 2775 těžce a 8504 lehce.¹²⁹⁾ Těchto několik čísel ukazuje jistě dost přesvědčivě, že naše svoboda v roce 1945 byla vykoupena obrovskými oběťmi, které nás musí věčně burcovat do boje, aby se již nikdy nepodařilo fašismu v jakémkoliv jeho podobě uvrhnout lidstvo znovu do hrůz světové války.

¹²⁶⁾ Uváděná čísla o padlých sovětských vojácích v boji přímo o Brno kolísají od 3000 do 7000. Celkové ztráty Rudé armády v bojích za osvobození naší republiky činily asi 138 000 vojáků a z toho si dukelská operace vyžádala přes 80 000 obětí.

¹²⁷⁾ AMO SSSR, Žurnal bojevych dejstvij 1gKMG a Iz vosspomnaniij generallejténanta A. I. Štromberga.

¹²⁸⁾ Rovnost z 27. dubna 1946.

¹²⁹⁾ Podle zprávy podávané na zasedání rady národního výboru v Brně 27. července 1945, AMB. Jiný pramen uvádí, že z celkového počtu 13 725 poškozených budov v Brně bylo 1871 zcela, 3350 těžce a 8504 lehce zničeno. Finanční odhad těchto škod činil půldruhé miliardy korun, přesně 1.593.799.236 Kčs. Srov. článek Josefa Mrkose, „Válečné škody v zemi Moravskoslezské 1939 až 1945“, Vlastivědný věstník moravský roč. 2/1947, str. 49.

Z Á V Ě R

Už dvacet let uplynulo od doby, kdy nad Brnem duněly poslední výstřely a salvy druhé světové války, kdy se jeho obyvatelé dočkali tolik toužené svobody. Za tuto dobu vyrostla celá mladá generace, která nepoznala tyto bouřlivé události, kdy se městem přehnala fronta a kdy zásluhou Rudé armády byl poražen a navždy zmizel nenáviděný fašistický okupant. A právě k těmto mladým lidem by chtěla hovořit tato práce a přiblížit jim jak textem tak dokumentárními fotografiemi boje a události, které se odehrály v souvislosti s brněnskou útočnou operací. Snad se v ní dovedí něco nového i starší, kteří tyto pohnuté dny sami prožívali, anebo si alespoň osvěží v paměti své vzpomínky.

Práce věnuje dost místa výkladu o činnosti jednotlivých svazků pěchoty, jezdeckta i mechanizovaných a tankových vojsk Rudé armády, které se spolupodílely na bojích za osvobození našeho města. Je třeba říci, že tak činí záměrně, protože naše dosavadní literatura těmto otázkám nevěnovala takovou pozornost, lépe řečeno ani nemohla věnovat, dokud nebyly známy a zpřístupněny nutné materiály a prameny. Jedině na základě dokumentů ze sovětských archívů bylo možno podat tak podrobný výklad průběhu bojových akcí, ukázat dosud neznámé souvislosti a pokusit se i o vnitřní periodizaci brněnské operace.

V její první fázi sehrály nejdůležitější úlohu kozácké divize 1. gardové jezdecko-mechanizované skupiny spolu se střeleckými divizemi 53. armády. Potom spočívala hlavní tíha bojů na brigádách 7. mechanizovaného sboru a v závěrečné etapě brněnské operace připadlo rozhodující slovo brigádám 6. gardové tankové armády. Z hlediska bojů Rudé armády na území naší republiky náleží brněnské útočné operaci opravdu nejčestnější místo spolu s operacemi dukelskou, moravskoostravskou, bratislavskou i pražskou.

Boje v ní byly velmi úporné, tvrdé a krvavé a vyžádaly si velmi mnoho obětí. V jejich průběhu se upevňovala pouta přátelství všech obyvatel našeho města k našim osvoboditelům a k celému Sovětskému svazu. V myslích a srdcích všech Brňanů bude věčně žít vzpomínka na ty tisíce padlých bojovníků, kteří obětovali před dvaceti lety své životy při osvobození našeho města a celé naší dnes už socialistické vlasti.

SOUPIS PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní materiály:

Archiv Ministerstva Oborony SSSR Moskva
Materiály připravené pro Vojenský historický ústav Praha.
Bojevyje doněšenija i operinformaciji štaba 6-oj gvardějskoj Tankovoj armiji.
Žurnal bojových dějstvij vojsk 53-ej Armiji.
Žurnal bojových dějstvij 1-oj gvardějskoj Konno-mechanizovannoj grupy.
Žurnal bojových dějstvij 5-ogo gvardějskogo tankovogo korpusa.
Žurnal bojových dějstvij 2-ogo gvardějskogo mechanizirovannogo korpusa.
Žurnal bojových dějstvij 7-ogo mechanizirovannogo korpusa.
Žurnal bojových dějstvij 18-ogo gvardějskogo strelkovogo korpusa.
Žurnal bojových dějstvij 24-ogo gvardějskogo strelkovogo korpusa.
Žurnal bojových dějstvij 49-ogo gvardějskogo strelkovogo korpusa.
Žurnal bojových dějstvij 46-oj gvardějskoj tankovoj brigady.
Archiv města Brna.
Archiv Muzea dělnického hnutí Brněnska, Brno.
Státní ústřední archiv Praha.

Brněnský periodický tisk:

Boj o zítěk, 1945.
Čin, 1945–1948.
Lidové noviny – Svobodné noviny, 1945–1948.
Národní obroda – Lidová obroda – Lidová demokracie, 1945–1964.
Práce, 1945–1964.
Předvoj, 1945.
Rovnost, 1945–1964.
Slovo národa – Nová politika – Svobodné slovo, 1945–1964.

Paměti a vzpomínky:

Iz vospominanij generallejtěnanta A. I. Štromberga (náčelnika štábu 6. gardové tankové armády).
Vospominanija generallejtěnanta I. A. Plijeva (velitele 1. gardové jezdecko mechanizované skupiny).
Vospominanija generallejtěnanta I. M. Afonina (velitele 18. gardového střeleckého sboru).
Vybojovali nám mír, Sborník vzpomínek sovětských vojáků na osvobození ČSR, sestavili a přeložili Zdeněk Konečný a František Mainuš, Praha 1961.

Kroniky a pamětní knihy:

Brno-vnitřní město.
Holásky.
Husovice, Obřany a Maloměřice.
Komin.
Líšeň.
Rečkovice.
Tuřany.
Žabovřesky.
Zidenice a Juliánov.
Kronika osvobození Jihomoravského kraje. Připravili Zdeněk Konečný a František Mainuš, Brno 1962.

Literatura:

- Golombek, Bedřich: Co nebude v dějepise, Brno 1946.
 Hrdlička, Rudolf: Rudá armáda osvobozuje Moravu. Kronika posledního válečného jara, Brno 1948.
 Istorija Velikoj Otěčestvennoj Vojny Sovětskogo Sojuza 1941–1945, svazek 5., Moskva 1963.
 Jamnický, Branislav: Osvobození Moravy, Brno 1964.
 Nesvadba František – Pluhař, Josef: Osvobození jihozápadního Slovenska a jižní Moravy 2. ukrajinským frontem na jaře r. 1945. Historie a vojenství 1962, str. 30–70.
 Peša, Václav: Ustavení a činnost Národního výboru v Brně v dubnu až květnu 1945, Brno v minulosti a dnes 2/1960, str. 23–44.
 Sovětská armáda v bojích o Brno, Brno 1960.
 Žampach, Vojtěch. Kronika vítězného jara 1945, Rajhrad b. r. (1963).
 (Ve většině těchto prací jsou odkazy na další prameny i literaturu).

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

1. Maršál Sovětského svazu Rodion Jakovlevič Malinovskij, velitel 2. ukrajinského frontu Rudé armády, jehož vojska na jaře 1945 osvobodila město Brno.

2. Pohled na řeku Moravu nedaleko Rohatce.

3. Sovětské důstojníky připravují přechod vojsk svého útvaru přes Moravu po pontonovém mostě poblíž Rohatce.

4. Dýmová clona, která kryla přepravu po pontonovém mostě.

5. Šestispřeží vjíždí na most.

6. Dělostřelci projíždějí jižní Moravou třešňovou alejí. Vlevo v pozadí jsou vidět vinohrady.

7. Detailní záběr z přesunu dělostřelců, jejichž postavy mizí v třešňových květech.

8. Skupina sovětských letadel míří k Brnu.

9. Noční obloha nad Brnem ozářena světelnými raketami „Ivanka“. (Fotografoval O. Petr, originál uložen ve fondech Státní vědecké knihovny v Brně).

10. Maršál Malinovský
uprostřed skupiny
generálů na stanovišti
18. gardového střeleckého
sboru u Křepic.

11. Maršál Malinovský spolu s generály na cestě k velitelské pozorovatelně.

12. Maršál Malinovský a generálplukovník N. S. Fomin, velitel dělostřelectva frontu, pozorují
23. dubna 1945 bojiště před zahájením dělostřelecké přípravy.

13. Detailní záběr
maršála Malinovského
a generálplukovníka
Fomina.

14. Dělostřelecká příprava k obchvatnému úderu na Brno, jež byla zahájena přesně v 9 hodin 23. dubna.

15. Jiný záběr z dělostřelecké přípravy.

16.-17. Lehké dělostřelectvo v boji na přístupech k Brnu. Detailní záběr telefonisty.

18.-19. Také minometčící se aktivně podíleli na likvidování posledního odporu fašistů před Brnem.

20. Brzo bylo město na dohled. Sovětský kanón na pozici před Brnem.

21. Ještě jeden snímek z činnosti dělostřelců.

22. Dalekohled přibližoval cíl obchvatného manévru – město Brno.

23. Pohled na východní část města z Brněnského hradu 26. dubna 1945.

24. Nad Brnem stoupaly do obrovské výše sloupy hustého tmavého dýmu.

25. Záběr jednoho z četných ohnisek požárů z Olomoucké ulice.

26. Sovětská pěchota vbíhá do města. Nahoře vlevo jsou zřetelně vidět dráty tramvajového vedení.

27. Kozácká hlídka před Brnem.

28. Sovětský tank T-34 projíždí Českou ulicí směrem k ulici Veveří.

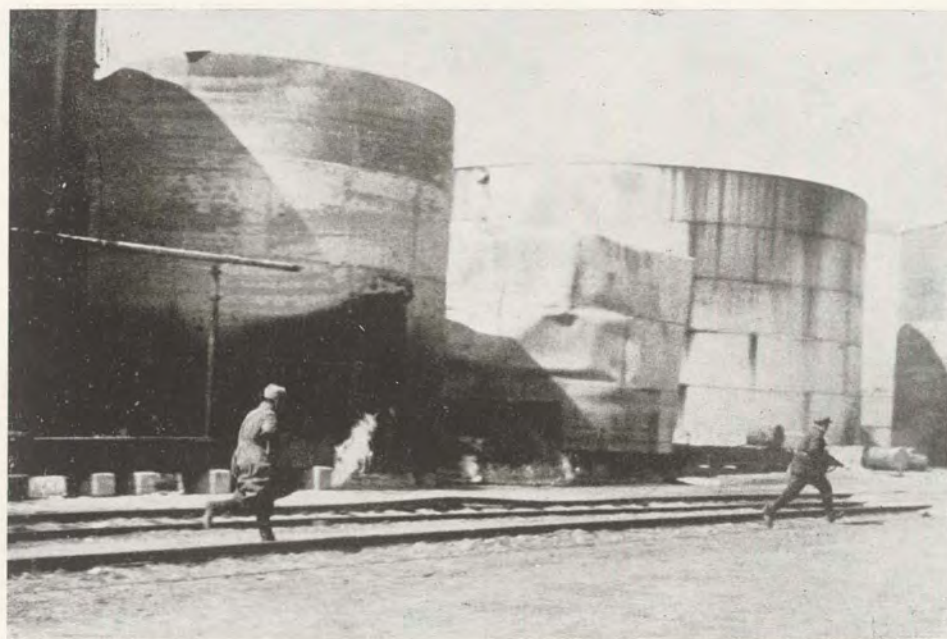

29. Jiný sovětský tank před budovou bývalého Nejvyššího soudu dnes na Rooseveltově ulici.

30. Kozácký oddíl sjíždí k Brnu po ulici od Krematoria.

31.-32. Sovětští samopalníci v akci v prostoru brněnského nádraží.

33. Osvoboditelé běží
Vlhkou ulicí směrem
k Cejlu (dnes
Gottwaldově třídě).

34. Konec jednoho ze
symbolů moci nacistů.

35. Na dalším postupu Vlhkou ulicí.

36. Rudoarmejci vbíhají na Cejl z Vlhké ulice.

37.-38. Pohled do Janské ulice. Voják uprostřed snímku běží na náměstí Svobody. Detailní záběr skupiny minometčíků je rovněž z Janské ulice.

39. Lehký sovětský kanón v palbě nedaleko Hlavního nádraží pod Petrovem.

40. Dělostřelci projíždějí napříč Cejlem.

41.-42. Zteč sovětské pěchoty na objekt kasáren v Táboře směrem od Žabovřesk.

43. V den osvobození před budovou státního divadla.

44. Sovětští vozatajci projíždějí 26. dubna Českou ulicí.

45. Tak vyhlíželo tehdy náměstí Svobody.

46. Bývalý takzvaný „Německý dům“, kde kladli fašisté zoufalý odpor, stál v troskách.

47. Zničené tovární objekty na Vlhké ulici. V pozadí napravo je silueta Hlavního nádraží.

48. Také Brněnský hrad (Špilberk) utrpěl za frontových bojů, kdy desítkami dělostřeleckých zásahů byla poškozena hlavně krytina.

49. Pozorovatelná přímo ve vnitřním městě.

50. Ženisté zneškodňují míny. Záběr z Tábora před kasárnami.

51. Pohled ze Špilberku směrem na západ. Vpravo nahoře je vidět nemocnici na Žlutém kopci.

52. Pevnůstka na nádvoří brněnské zbrojovky v Zábřdovicích.

53. Boje o město Brno si vyžádaly mnoho obětí. Jeden ze zraněných rudoarmejců obklopen svými kamarády.

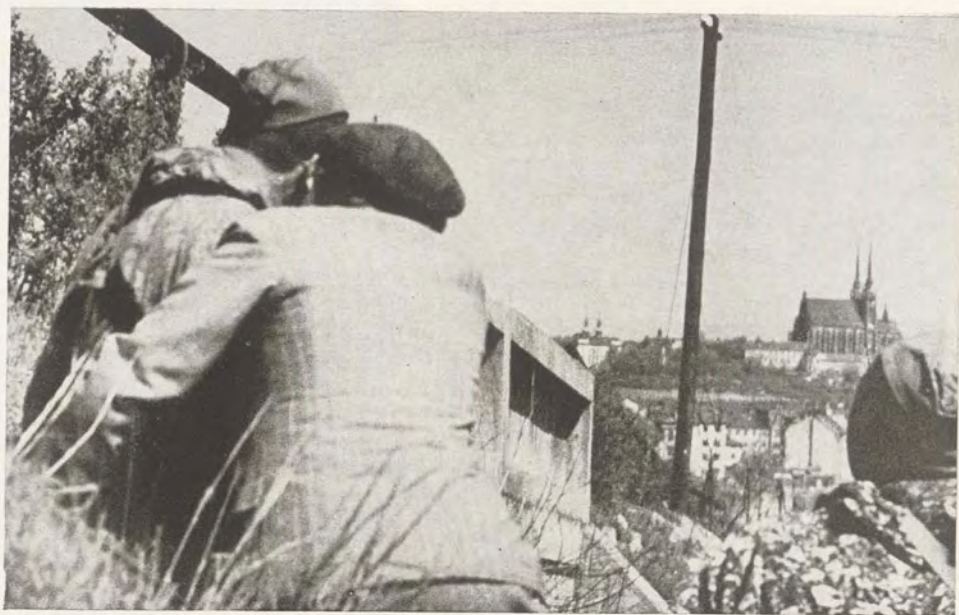
54. Jíný ze sovětských hrdinů, který padl v pouličních bojích. Záběr z Cejlu.

55. Tisíce hrobů našich osvoboditelů s dřevěnými pomníčky byly rozsety po Brně a jeho nejbližším okolí.

56. Poslední vteřina jednoho z rudoarmejců, který padl při zteči na kasárna v Táboře.

57. Jeden z brněnských občanů ukazuje sovětským průzkumníkům palebná ohniška fašistů a cestu do jejich týlu.

58. Obyvatelé města pomáhají odstraňovat protitankovou barikádu na Olomoucké ulici.

59.-60. Rozhovory osvoboditelů s obyvateli města byly velmi srdečné jako s nejbližšími přáteli. Pevný a upřímný byl stisk rukou, kterým se zdravil F. Prošek se sovětským nadporučíkem na nádvoří zábrdovické Zbrojovky.

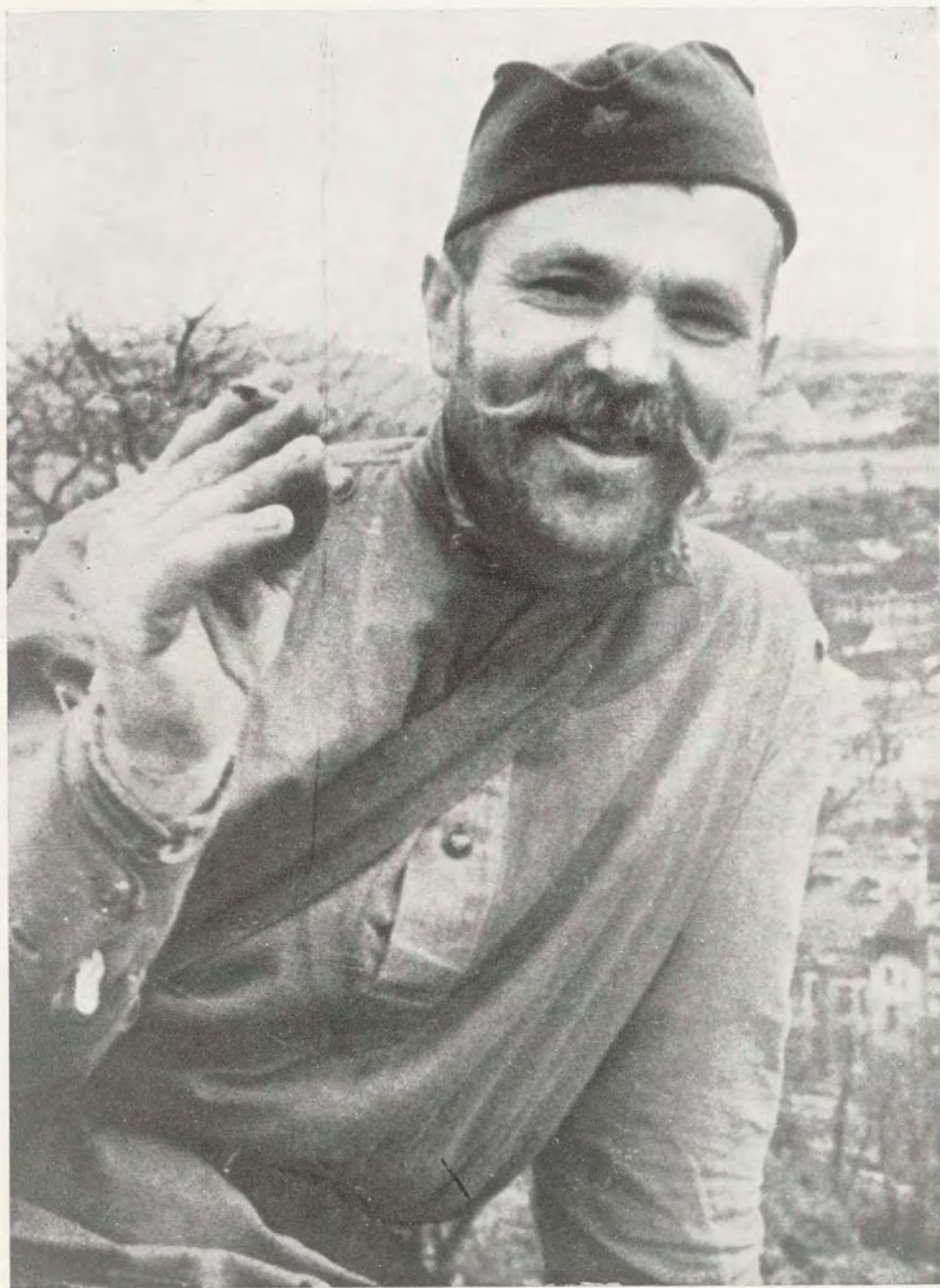

61.-62. Přátelská rozmluva české dvojice s rudoarmejcem před budovou státního divadla.

63.-64. Jiné záběry z přivítání osvoboditelů obyvateli Brna. I taková objetí byla výrazem radosti

65. Šťastný úsměv jednoho z rudoarmejců při krátkém odpočinku po splnění důležitého bojového úkolu – osvobození Brna.

66. Spolu s dalšími spolubojovníky na hradbách Brněnského hradu u historického středověkého kanónu. V pozadí pohled na město.

67. Jiná skupina rudoarmejců se baví za krátkého odpočinku.

68.-69. Odpoledne a večer 26. dubna již zaznívaly městem tóny harmonik a obyvatelé naslouchali melodiím sovětských písní.

70.-71. Sovětští vojáci odpočívali při ohničích, bavili se, vzpomínali na své nejbližší doma, psali dopisy.

72.-73. Rudoarmejci u „Mohyly míru“ postavené na paměť obětí slavkovské bitvy z roku 1805.

74. Přípitek maršála Malinovského na brněnské Nové radnici všem obyvatelům Brna při jeho poslední návštěvě u nás koncem roku 1964. (Foto O. Špidla Vojenská akademie AZ Brno.)

75.-76. Dva ze sovětských kameramanů, O. Rejzmanová a M. Pojčenko, kteří natočili filmové záběry z bojů o osvobození Brna.

BRNO V MINULOSTI A DNES VII

Pro Archiv města Brna vydalo nakladatelství BLOK v Brně r. 1965 jako svou 265. publikaci. Odpovědný redaktor publikace Václav Peša. Obálku navrhla Věra Fridrichová. Vytiskl Tisk, n. p., Brno, provoz 2. Vydání první, stran 368 + 40. Náklad 1000 výtisků. Q-18*52075. JKNV 7321/64. Tematická skupina 02/65. AA text 33,78, ilustr. 5,90. VA 40,13. 63-III-7.

47-017-65

Váz. 36,- Kčs